1923 Anul xv. Iulie No. 7

Viaţa Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ŞI ŞTIINŢIFICĂ

SUMAR:

IAŞI

Redacţia şi Administraţia: Strada Alecsandri No. 3

1923

VIAŢA ROMINEASCA apare lunar cu cel puţin 160 pagini.—Abonamentul în ţară un an 200 lei.—jumătate an 100 lei. Numărul 20 lei.—Pentru străinătate: un an 350 lei; jumătate de an 175 lei. Numărul 30 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XIV

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face in orice lună a anului, trimițind suma *prin mandat poștal*

Reinoirea se face cu o lună inainte de expirare, pentruca xpedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1923 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 300 lei

Pentru particulari:

Pe un an	200 lei
Pe jumătate an	100 „
Un număr	20 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an	350 lei
Pe jumătate an	175 „
Un număr	30 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 65 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921 și 1922 se găsesc n depozit la Administrația Revistei cu preț de:

100 lei colecția pe 1920
120 „ „ „ 1921
160 „ „ „ 1922
inclusiv spesele de porto.

Administrația.

Viața Romînească

Viaţa Romînească

Revistă literară şi ştiinţifică

VOLUMUL LV

ANUL XV

IAŞI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ŞI EDITURA
„VIAŢA ROMÎNEASCĂ."

1923

Notă la comemorarea lui Renan

> „Guitrel, encore un mot : je sais où tu vas. Tu vas prendre une leçon de déclamation, vieux Quintilien!"... M. l'abbé le Oenil connaissait bien son vieil ami ; il savait que le subtil professeur d'éloquence sacrée allait prendre au théâtre des leçons de déclamation.
>
> Anatole France, *le Mannequin d'osier*, chap. II.

Emile Gebhart, dela Academia Franceză, fost profesor la Sorbona, scria în ziarul *l'Opinion* din 28 Martie 1908 următoarele:

„Un fait demeurera, pour les Français, jusqu'à la fin des temps, incontestable, je dirais même parole d'Evangile, s'il ne s'agissait d'Ernest Renan et de l'un des gestes les plus significatifs de sa légende. Tant que la mémoire des hommes retiendra le nom et le souvenir du grand virtuose, il sera clairement établi, par son propre témoignage consigné à la *Revue des Deux Mondes*, qu'en mettant le pied sur l'Acropole d'Athènes, l'ancien sulpicien fut pris comme d'éblouissement, reçut un choc analogue à celui qui fit tomber saint Paul sur le chemin de Damas et prononça, en l'honneur d'Athéna (on l'appelait alors Athéné), cette prière, ou cette litanie, glorification de la Raison pure, de la Sagesse et de la Beauté... Toutes les occasions sont bonnes pour rendre aux candides auditeurs ou lecteurs la *Prière sur l'Acropole*. On la lut en musique à la statue même de Renan, à Tréguier. L'autre jour, à propos du grand Italien Carducci, mon confrère M. Richepin la rappella aux personnes qui n'y pensaient point. On oublie trop le demi-aveu de Renan, le papier (jauni, si je ne me trompe), retrouvé longtemps après et portant la *Prière* rédigée, toute palpitante encore, au retour

à l'hôtel (c'était l'hôtel d'Angleterre, rue d'Eole, détail ignoré de ces messieurs). On ne réfléchit pas assez à la figure même de cet acte de foi païenne et rationaliste, oeuvre laborieuse d'érudition, plus semblable à la docte compilation d'une Encyclopédie allemande qu'à un élan spontané et naïf de mysticisme. Je vois encore, en notre bibliothèque de l'Ecole Française d'Athènes, où Renan venait travailler à son gré, les monuments de philologie germanique d'où il était si facile de tirer le trésor d'attributs théologiques ou métaphysiques ou esthétiques d'Athéna..."

Gebhart ştia bine că lupta contra legendelor de acest soiu este fără noroc. Deci, pentru a împăca pe ferventii delicatului teolog—les raffinés, les lettrés, les chevaliers errants et les cavaliers de chevaux factices,—se învoeşte amabil să despartă adevărul în două: adevăr simbolic şi adevăr istoric. Pe cel din urmă îl păstrează pentru dînsul—pour les gens d'esprit simple; celorlalţi îi oferă pe cel dintâiu. Poezia, mai adevărată decît istoria!... Cetitorul care simte bine locurile comune cunoaşte fără îndoială această floare de foileton. Literaţi cu aspiraţie de gîndire oarecum elegantă au confecţionat-o dintr'o vorbă a lui Aristotel, spusă, la locul ei, cu anume rost filozofic; se înţelege că, în uzul comun, acest vegetal stilistic se prezintă de obiceiu şi fără eleganţă şi fără gîndire. Dar pentru oamenii curioşi de psihologia publicului diletant şi de istoria ideilor curente, rectificarea unei icoane literare convenţionale, cum este acela de care dau samă aici, constitue un incident bogat în înţelesuri.

Gebhart era elev al Şcoalei Franceze din Atena, cînd Renan a venit să se plimbe şi să literarizeze pe locurile acele sfinţite de glasul şi cerneala nenumăraţilor entuziaşti de toată mîna; şi tocmai pe dînsul l-a dat directorul şcolii să fie călăuză vestitului maistru. Fiindcă amintirile lui Gebhart, deşi strînse într'un volum eftin (Petits Mémoires—Paris, Bloud et C-ie éditeurs, 1912), n'au fost, mi se pare, cetite de mulţi,—fac loc cît mai larg mărturiei lui textuale:

„Nous arrivions au Parthénon. Loyalement je dois déclarer que, là, Renan, n'éprouva aucune secousse mystique, aucun élan de piété païenne, ne fit rien entendre des litanies de la fameuse prière. Il n'y eut point de coup de foudre, d'éblouissante révélation. La Prière dut être imaginée et méditée lentement. Si demain à Tréguier, mon témoignage souffle sur quelque belle vision symbolique, je m'en consolerai bien volontiers... De l'Acropole, nous descendîmes au plateau de la colline où se voit encore le dé de pierre, piédestal des orateurs politiques... Renan salua courtoisement, mais sans enthousiasme visible, cette relique parlementaire. Il proféra même, à ce monument, tout en promenant sa main potelée d'archiprêtre sur la pierre rugueuse, quelques mots terriblement durs à l'adresse des démagogues,

charlatans d'éloquence, qui sont la peste des républiques.. La visite dura deux heures. M. Renan connaissait d'avance tous les mystères arhéologiques... A aucun moment il n'eut l'émotion plus littéraire encore que religieuse dont témoigne la *Prière*. Il admirait et expliquait comme il eût fait en une séance de l'Académie des Inscriptions. Mais il ne fit entendre ni *Magnificat*, ni *Gloria in excelsis*, en l'honneur de Minerve aux yeux glauques. Ceci est la vérité toute nue. Ce fut peut-être, dira-t-on, le lendemain ou le surlendemain que le coup de foudre éclata. Ce qui signifie: un élégant travail de rhétorique païenne occupa et amusa l'esprit de M. Renan. Il le confia à loisir à ce fragment de papier, que, plus tard, il retrouva fortuitement. Mais que nous sommes loin du ravissement de Saint-Paul!".

Negreşit, aşa numita spontaneitate in artă trebue înţeleasă totdeauna cu socoteală, şi pentru erupţii literare este valabilă oricînd vorba înţeleaptă: entre gens de Tarascon on sait toujours ce que parler veut dire. Astfel, buchetul lirico-retoric combinat de Renan la plimbare, în biblioteca Şcoalei Franceze şi în apartamentul dela Hôtel d'Angleterre, este, pentru orice minte lucidă uşor de interpretat prin structura lui însăşi. Dar confirmarea adusă de un martur ocular, serios şi norocos, este rară şi pitorească; ea ne face să surprindem palpabil anume metode de producţie literară.

Printre cărţile lui Renan s'a găsit un exemplar din Retorica lui Victor Le Clerc, venerabilă carte şcolară astăzi cu desăvîrşire uitată, dar pe vremuri obligatorie. Pe feţele acestei cărţi, filologul artist a făcut tot felul de însemnări dezaprobatoare, ori chiar dispreţuitoare, asupra educaţiei literare oficiale, care înţelegea „frumuseţile" vorbirii ca ornamente *adaose* gîndirii pure şi simple. Nu-mi aduc aminte dacă editorul acestor adnotări (Jules Wogue în *Revue bleue*, acum vre-o cincisprezece ani, subt titlul: les Idées littéraires de Renan) încerca să le dateze exact. Putem crede, în tot cazul, că asemene erezii estetice s'au iscat, dacă nu chiar în mintea seminaristului, cel puţin îndată ce tînărul s'a deslegat de şcolile bisericeşti. Din hîrtiile lui s'a publicat dăunăzi (*Le Temps* din 3 Martie 1923) o schiţă despre stilul lui Bossuet, scrisă în 1846, pecînd pregătea licenţa în litere. „Acolo se zice hotărît: les formes littéraires sont essentiellement temporaires, chaque époque se fait celles qui lui conviennent, et elles suivent dans l'Histoire un ordre de développement soumis à des lois nécessaires et contre lesquelles ne sauraient prévaloir les efforts isolés de quelques esprits... Un pas en arrière est impossible, et il est absolument sans exemple qu'une forme épuisée ait revécu, si ce n'est par l'imitation, ce qui n'est pas vivre. Permis aux rhéteurs de repasser avec délices sur des formes usées depuis quelques mille ans; mais la littérature vivante et productive ne connaît pas les retours; elle va dévorant ses formes à mesure qu'elle les épuise... Le besoin qui pousse la création littéraire dans de nouvelles voies est toujours secret, instinctif, indélibéré".

Iar aceste enunţări teoretice sfîrşesc caracteristic cu următoarea constatare discret-polemică: jamais l'humeur d'un écrivain blessé par l'éclat de ses devanciers n'enfanta de formes vraiment fécondes. In mintea şi vorba unui universitar parizian asemenea interpretare a formelor literare, cu urmările ei antidogmatice, erau pe atunci noutăţi aproape scandaloase. Notiţele publicate mai tîrziu de Renan subt coperta *l'Avenir de la science*, scrise în aceiaşi ani şi cu aceleaşi dispoziţii tinereşti, variază în toate tonurile tema relativităţii literare. Ideia-i cunoscută: este concluzia esenţială a istorismului aplicat vieţii intelectuale. Romanticii o răspîndise, ca o justificare cu deosebire serioasă a gusturilor şi faptelor lor răsturnătoare de idoli. In Franţa, Stendhal, cu tonul lui rece de farsor solemn, arunca publicului aceste noutăţi, în *Racine et Shakespeare*, broşura des citată ca unul din cele mai inteligente şi judicioase monumente ale şcolii tinere;—astăzi se ştie că şi aceste „gîndiri", caşi multe altele, Stendhal le furase din italieneşte. Oricum, asemene idei se găseau de douăzeci de ani în cursul zilnic al literaturii. Pe Renan şcoala îl ţinuse multă vreme departe de literatura contemporană; numai la Saint Nicolas du Chardonnet, subt direcţia prea-literarului Dupanloup, pătrunsese ceva din răsunetul bătăliei romantice. Poate că istorismul estetic al tînărului erudit s'a format mai mult din cetirea cîtorva traduceri din nemţeşte, din Herder cu deosebire—o Herder, mon penseur-roi! (*Cahiers de jeunese*, 1844-46, pag. 343): retorica biblică a acestui teolog literat trebue să-l fi fermecat cu deosebire.

Dar în ciuda relativismului estetic afirmat şi repetat cu stăruitoare intonaţie, spiritul literar al acestui om a fost rutinar, iar vorba lui supusă clasicismului. In practică, cel puţin—; ceiace face să apară cu atît mai pronunţată nehotărîrea lui cochetă, între clasicism şi modernism, în teorie. Luaţi sama la *Rugăciunea pe Akropolis*: lanţul de complimente, împletit cu adoraţie academică şi universitar lirism, se rupe printr'o piruetă, în care respectul apare deodată perfid, evlavia glumă maliţioasă: une littérature qui, comme la tienne, serait saine de tout point n'exciterait plus maintenant que l'ennui... Il viendra des siècles où tes disciples passeront pour les disciples de l'ennui. Le monde est plus grand que tu ne crois... Iar dacă Atenei sfinte şi fără seamăn i se trage astfel scaunul cu ştrengărească ireverenţă, cum are să se poarte acest adorator zeflemist cu un idol derivat, deci întrucîtva secundar, cum este clasicismul francez?—On ne peut refuser au XVII-e siècle le don spécial qui fait les littératures *classiques*, je veux dire une certaine combinaison de perfection dans la forme et de mesure (j'allais dire de médiocrité) dans la pensée, grâce à laquelle une littérature devient l'ornement de toutes les mémoires et l'apanage des écoles; mais les limites qui conviennent aux écoles ne doivent pas être imposées à l'esprit humain. De ce que telle littérature est l'instrument obligé de toute éducation... ce n'est pas une raison pour lui attribuer un caractère exclusif d'excellence et de beauté... Cette littérature est trop exclusivement française... Nous avons dépassé l'état intellectuel où cette littérature se produisit... (Essais de morale et de critique, 1860, articol din 1858). Congediarea clasicismului din sfera intereselor intelectuale ale omului modern este politicoasă dar categorică; Renan închee: il est difficile que la faveur du public qui lit, non par acquit de conscience, mais par besoin intime, s'attache indéfiniment à des livres où il y a peu de choses à apprendre sur les problèmes qui nous préoccupent.—Lupta contra veacului al 17-lea îl serveşte cu deosebire ca să afirme energic drepturile superioare ale ştiinţei, adică ale erudiţiei, împotriva pretenţiilor stilului frumos (vezi, în volumul citat articolele din anii 1857—60, despre foiletonistul de Sacy, mitologul Creuzer, Lamennais). Astfel, cetitorul inocent, care încă n'a aflat că Renan are mai totdeauna alături şi părerea contrară, ar putea să-l creadă; mai ales cînd i se repetă pe tonul celei mai nestrămutate convingeri: Jamais je n'ai cherché à tirer parti de cette qualité inférieure—le talent!—qui m'a plus nui comme savant qu'elle ne m'a servi par elle-même. J'ai toujours été le moins littéraire des hommes...; je ne me doutais nullement que ma prose aurait le moindre succès.—Jamais je n'ai compté sur mon prétendu talent... (Souvenirs d'enfance et de jeunesse, VI-e partie, chap. 4; publicate în 1876—1882). Ce-i drept, despre aceste amintiri cu totul roze şi amabile, prefaţa spune că trebue să le luăm ca „vérité et poésie",—„si l'usage l'eût permis, j'aurais dû écrire plus d'une fois à la marge: *cum grano salis*!" Insfîrşit, pentruca să fie gluma fără cusur: bien des choses y ont été mises, afin qu'on sourie...

In adevăr.

*

Pe Renan l-au scăldat în laude, pentru scrisul lui, deopotrivă artiştii şi universitarii. Admiraţia cea mai comună s'a adresat special *stilistului*, cum se zice; a fost un triumf caracteristic al esteticei şcolare. Această generală consacrare a omului ca „scriitor" ar părea o misterioasă conspiraţie a criticilor literari, sau o stranie neînţelegere între autor şi cetitorii lui cei mai competenţi, dacă n'am lua sama că „J'ai été le moins littéraire..." şi celelalte nu sînt decît farse, delicate, dar evidente. Ideile lui Renan—să zicem aşa!—formează un balet cu multe figuri; corectivul acestei gîndiri prea dansante este însăşi diversitatea paşilor. Numai la cîteva pagini depărtare de cochetăriile acele foarte încondeiate cu care se apără de orice ambiţie literară, Renan vorbind de originea lui gasconă, ne distrează cu următoarea explicaţie înflorită: En tous cas, si j'étais resté en Bretagne, je serais toujours demeuré étranger à cette vanité que le monde a aimée, encouragée, je veux dire à une certaine habileté dans l'art d'amener le cliquetis des mots et

des idées... A Paris, sitôt que j'eus montré le petit carillon qui était en moi, le monde s'y plut, et, peut-être pour mon malheur, je fus engagé à continuer (Souvenirs III, 1). In altă parte plînge şi dispreţueşte pe ton eclezlastic vanitatea „stilului" şi a „talentului". „Ce qui constitue l'essence du talent, c'est le désir de montrer sa pensée sous un jour avantageux" (Souvenirs III, 1). Formula-i vrednică de privit cu băgare de samă. *Avantageux*—pentru cine sau pentruce? Pentru gloria scriitorului şi pentru distracţia sau învăţătura uşoară a cetitorului,—ori în interesul obiectului? Inţelegem îndată că ne găsim aici faţă cu două metode stilistice, cu două idei despre frumuseţea literară esenţial deosebite. Prima alternativă, acea care supune expresia unor interese *oarecare* ale scriitorului sau cetitorului, este baza vechilor teorii retorice ale sofiştilor, păstrate cu credinţă şi popularizate în şcoille europene de toate gradele până astăzi. In sinul acestor învăţături stilistice s'au născut şi au căpătat maiestate de axiom ideile simpliste de *fond* şi *formă*, de subiect şi tratare; adică: sertarul cu păpuşi, şi coşul cu costume. Mai ales acolo s'a cultivat dogmatic opoziţia între expresia simplă şi expresia ornată, cu aplicaţia ei nelipsită: că ornamentarea se poate învăţa din reguli numerotate pe veci,—o concluzie în care se trădează originea practic socială şi diletantică a întregului sistem. In anii tinereştilor revolte literare, Renan se înverşunase asupra retoricei. In multe locuri din *Cahiers de jeunesse* cuvintele *rhéteur, grammairien*, manifestează aceiaşi hotărîtă disconsideraţie faţă de ucenicii moderni ai acelei discipline verbale, caşi în notele marginale de care am vorbit; iar mai tîrziu, cînd cariera lui literară era aproape de capăt, spune (Souvenirs IV, 2) că singurul mijloc de a forma talente este să nu vorbeşti tinerilor niciodată de stil, ci toată grija şi atenţia să fie pentru *fondul lucrurilor*—l'enseignement du fond des choses, et non pas l'enseignement d'une creuse rhétorique. Dacă la aceste adăogăm un volum întreg de elogii în cinstea erudiţiei absolut nepătate de vanităţi literare, care uşor s'ar putea spori cu pagini eloquente pe acelaşi temă, împrăştiate în toată opera lui, avem portretul întreg al lui Renan răzvrătit contra celor mai sfinte idealuri ale academismului elegant şi ornat după gustul bunelor tradiţii.. Dar acelaşi om compune, la bătrîneţe, după atîţia ani de carieră în „erudiţie", *la Prière sur l'Acropole!* Gebhart o numeşte eufemistic: un bel ouvrage d'orfèvrerie alexandrine—şi am de gînd să traduc mai tîrziu această judecată.. Evident, era la mijloc Gasconul.

Să explici direct şi simplu amănuntele unei vieţi de om prin generalităţi atît de puţin precise cum sînt aşa numitele „rase", este o distracţie obişnuită, cîteodată un mijloc comod şi popular de a caracteriza indivizii—de multe ori în paguba exactităţii, s'înţelege. Renan va trebui să dea seamă, cu ce drept a pus păcatul vanităţii literare cu totul în sarcina provinciei aceleia fără îndoială ilustre în producţia verbală superior înflorită. Nouă ne rămîne oricum mărturisirea „gasconismului"; ea singură ne interesează. Căutînd să-i fixez cît mai deaproape înţelesul, îmi vine în gînd o altă mărturisire meridională. La sfîrşitul vieţii, Tartarin, vindecat de toate ambiţiile cu preţul unei incurabile amărăciuni, se mustră cu memorabila vorbă, atît de sudic zurnuitoare şi care aduce viu aminte de carillon-ul lui Renan: Je me suis trop nourri de *regardelle!* Dacă ne ţinem de geografia strictă, Tartarin nu era gascon, dar această mică incongruenţă se anulează faţă de întinderea ideală a Tarasconului în definiţia cunoscută a lui Daudet.

Gascon ori ba, Renan avea gustul şi ambiţia literară foarte robuste. Seminaristul, erudit şi duşman „literaturii", s'a prefăcut repede într'un perfect literat parizian aşa cum îl cerea timpul. Abia începuse tînărul teolog să facă graţii la lume, şi Sainte-Beuve, arhipăstorul foiletoanelor, îl consacra după formula ştiută: un savant doublé d'un artiste écrivain, un jeune savant qui se trouve être à la fois un excellent écrivain (Causeries du lundi XIII, 240, IX, 474; articole din Marte 1854 şi Februar 1857). Atît de mulţumit a fost maistrul de junele adept, încît Monsieur Renan a rămas model pentru alţi tineri învăţaţi căror Sainte-Beuve avea să le dee coroana literalismului. Cînd elveţianul Edmond Schérer îşi publică la Paris prima colecţie de studii religioase, criticul le ia numai decît şi exclusiv drept bucăţi literare. Nu se vede clar de ce unor *Mélanges de critique religieuse* li s'ar impune prealabil obligaţii de—*stil*, cum se zice în uzul zilnic sau hebdomadar. Editorul cărţii, un şviţeran obscur, de altfel—locuia, ce-i drept, în Paris şi Parisul obligă imediat. Dar numai cu atît prezumţia rămîne excesivă; pentru oricine nu-i sau nu se pretinde legat de străvechi ortodoxii ale esteticei pariziene. Insă tocmai pentru ilustrarea acestei religii literare ideile lui Sainte-Beuve sînt minunate. Delicateţea lui este din capul locului jignită de terminii tehnici ai lui Schérer. Cred că fac o bucurie cetitorului actual spunîndu-i că *déterminisme* şi *libre arbitre* erau, în 1860, „literar" inadmisibile, chiar pentru un critic care, oricît de parizian, avea o cultură şi curiozităţi intelectuale neobişnuite în masa literaţilor francezi de fabricaţie pur naţională. Dar proscrierea terminilor tehnici fusese decretată în secolul al 17-lea, şi Sainte-Beuve, dupăce flirtul lui cu poezia modernă rămăsese prea nebăgat în samă, se pocăia regulat înaintea lui Boileau. Prin urmare el decreta că un teolog erudit, care publică la 1850 în franţuzeşte, este răspunzător exclusiv etichetei verbale din vremea lui Ludovic XIV. Nici o clipă nu-i dă prin minte că un profesor de teologie protestantă poate să scrie curat numai pentru cei de sama lui, cu acelaşi învăţătură şi aceleaşi curiozităţi intelectuale ca dînsul, că vocabularul lui, prin urmare, n'avea să ţie samă de Vaugelas. Dar nu se află poate banalitate franţuzească mai incurabilă nici mai anostă decît fraza ineptă, că în limba secolului al 17-lea se poate vorbi de orice, fiindcă: spiritul clasic este spiritul francez pur, şi spiritul francez este spiritul uman însuşi, în esenţă! Mustrînd aşa pe Schérer, Sainte-

Beuve aduce exemplu pe Renan: supposez M. Ernest Renan, avec toute sa science, son élévation et sa finesse, se renfermant dans une langue toute théologique, opérerait-il cette merveille de faire lire à nos légers Français, et dans un journal, des morceaux de si neuve et si forte conception? (Causeries du lundi XV, 58). — Cred că voiu putea face mai departe pe cetitor să înțeleagă cum s'a operat minunea.

Așa dar tînărul care, în carnetele lui intime și în scrisori suspina după erudiție neprihănită de vanitățile stilului, era acum pecetluit cu semnul cel mai neîndoelnic al literaturii clasiciste. Ca să pătrunzi cît mai tare înțelesul acestei consacrări, trebue să iai sama că Sainte-Beuve cuprinde în această specifică admirație și pe Victor Cousin. De acest fruntaș al platitudinii sonore criticul cu sensibilitatea superclasică se plînge iarăși că, la început, luase calea greșită: M. Cousin avait commencé, dans ses premiers *Fragments philosophiques,* par adopter le jargon de l'école au point d'en être presque inintelligible: oh! comme il s'en est bien corrigé, et que ceux qui lisent aujourd'hui son livre *du Vrai, du Bien et du Beau,* auraient peine à comprendre qu'il ait pu hésiter à se montrer à tous si naturellement éloquent! (l. c.)—Dar cînd admiră sau condamnă astfel, Sainte-Beuve rămîne cel puțin împăcat în conștiința lui de reconvertit la strictele eleganțe ale clasicismului național; deosebit de aceasta, ignoranța lui filozofică și disprețul pentru filozofie, calități cu care omul se mîndrea aproape fără încunjur, justifică destul stima lui pentru discursurile *du Vrai, du Bien et du Beau,* pe atunci încă cetibile și cetite poate, ori cel puțin admirate de generațiile care le auzise declamate. Mult mai puțin armonic este Renan cînd, printre atacurile lui stăruitoare contra eloquenței oficiale, printre manifestările inutil hiperbolice în onoarea erudiției severe în general, și deosebit a celei nemțești, ne servește cu știuta grație academică, venerație literară pentru Victor Cousin, ori chiar pentru debitanți de eloquență ca Villemain și De Sacy, nu atît de iluștri, dar tot atît de tipici. Pe toți aceștia Renan îi recunoaște maiștri autentici ai stilului drept francez, al cărui farmec unic străinii nu-l pot niciodată simți, —ce style ailé, cet adorable abandon... Acestor Francezi fără cusur le pune în față pe Guizot—M. Guizot ne s'est jamais soucié de la perfection (Questions contemporaines, 1868, pag. 415)—: textul lui se poate traduce fără pierderi în orice limbă străină.

Tînărul filolog cocheta astfel, cu grațioasă egalitate, între adorabila știință nemțească și delicioasa eloquență națională. Se vede că de pe atunci încă făcea exerciții în vederea acelui *chic* special al nehotărîrii și inconsequenței înflorite, care avea să ia ochii și să robească inimile atîtor literați, ori chiar laici simpli în căutare de finețe vizibile de departe.

*

În aceiași ani cînd maistrul Sainte-Beuve și neofitul Renan își acordau laudele asupra lui Cousin, Taine singur vine să strice, cu glasul lui nou, cîntarea eloquenței perfecte, care urma parecă mai sigură ca oricînd în aromeala ei antică. Judecata acestui om este, dela început, natural liberă; fostul elev al școalei Normale nu mai simte obligata emoție absolută în fața marelui Secol. Cu mintea curată de idolatrii naive ori mincinoase, el arată în Cousin pe sorbonistul de pe vremuri, care diluează în discursuri gîndiri străine, înțelese Dumnezeu știe cum, pe admiratorul aiurit al limbii oratorice dela 1650, care vorbește și scrie peste tot, cu o candidă manie, un stil perfect anahronistic. Judecata lui Taine despre Cousin era nouă și era competentă. Fără oftări lirice nici complimente enorme cătră știința Nemților, învățase solid limba și filozofia lor, cunoștea deci cum trebue depozitele din care lua Cousin pretextele frazeologiei lui neobosite. Tînărul și agerul învățat a putut să vază astfel și să arate mintea mărginit retorică a profesorului în toată goliciunea ei nevoiașă. Avea douăzeci și patru de ani cînd începuse a pregăti execuția „filozofilor clasici", printre care Cousin trebuia să aibă locul cel mare; la aceiași vrîstă Renan scria în carnet: M. Cousin s'enthousiasme de Kant, grandit cette figure. Il fallait un poète comme M. Cousin pour rendre intéressante une philosophie si sèche (Cahiers de jeunesse, pag. 111). O însemnare de pe pagina imediat precedentă dă de bănuit că adoratorul patetic al gîndirii germane (O Allemagne! qui t'implantera en France!—Allemagne! Allemagne! Herder, Goethe, Kant. Il faut souffleter cette creuse et pédante Université.—Goethe est Jupiter; Schiller, Apollon. (Cahiers de jeunesse, pp. 97, 311, 277) cunoștea pe Kant doar din oarecare umbre de idei, sărace și nevinovate, ale lui Adolphe Garnier, „le dernier représentant d'une philosophie parcimonieuse, bourgeoise, étriquée, fondée sur le bon sens", zice despre dînsul Gebhart (Petits Mémoires, pag. 279), care închină acestui profesor, demult trecut în neființa absolută, o pagină mai mult blîndă decît respectuoasă.

S'ar părea că Renan dormea încă dulce în fașele eloquenței școlare, pe cînd Taine ajunsese, prin naturală dezvoltare, să desvelească sigur și fără sfială inconzistența senilă a epigonilor clasicismului. Eu cred mai curînd că seminaristul emancipat se interesa mediocru de orice filozofie, însă rîvnea cu sete la deșărtăciunile gloriei literare. În *Cahiers de jeunesse* (pag. 364) se găsește următorul strigăt care răsună din adînc: M. Garnier m'invite à me rendre demain chez lui, pour copier sous sa dictée sa notice sur Jouffroy. Quelle joie! Me voilà lancé!.. —*Me voilà lancé!* A fost atunci o clipă grea pentru idealul benedictin, pentru cultul rezignat și obscur al erudiției pure. Me voilà lancé!—: fanfara Gasconului chema pe ferventul şti-

inței grave la nimicurile prestigioase ale literaturii. Intre aceste două ispite, una ascetică, cealaltă frivolă, cariera de literat a lui Renan a luat o fizionomie de perpetuu *patelinage*. De aceia nici revoltele lui literare nu poartă semnul clar al autenticității; și germanolatria lui patetică apare tot așa de puțin conzistentă în esență, cît era de pompoasă și fără măsură în formulele ei. David Strauss, după toate amabilitățile de rigoare, e nevoit să observe că biograful francez al lui Isus nu cunoștea din studiile germane decît ce era tradus în franțuzește; de altfel, se pare că informațiile despre exegesa nemțască, cea atît de mult invocată și slăvită, Renan le lua mai ales din *Revue de théologie et de philosophie crétiennes*, redactată de Schérer și Colani, pe atunci (1850–60) profesori de teologie la Strassburg (vezi Virgile Rossel, Histoire des relations littéraires entre la France et l'Allemagne, Paris, 1897, pag. 200) Pe cînd utiliza referatele folositoare ale celor doi învățați protestanți, care ceteau în adevăr nemțește, dulcele retor era complect celebru și avea la activul său peste douăzeci de ani de adorație patentă pentru cultura nemțască.

Pare că în acest suflet de cleric scăpat în lume, *știința* și *stilul* au rămas dezbinate în principiu.—Un bon écrivain est obligé de ne dire à peu près que la moitié de ce qu'il pense (într'un articol despre Victor Cousin, din 1858). Această stranie proclamație de scopism literar, împreună cu părerile lui despre stilul „francez" citate mai sus, puse în fața atacurilor contra retoricei, arată, cred, destul de clar, încurcătura caracteristică retorului, care înțelege *stilul* numai cu suliman și înzorzonare suplimentară. Iar în inima seminaristului se năștea acest conflict creștin: știința este fondul, lucrul grav și serios, ea-i virtutea aspră; stilul însă, o slăbiciune, o nenorocire greu de evitat, un păcat. Educația clasicistă și bisericească exagerase probabil această opoziție: austeritatea științei era, în gîndul lui, sporită prin maiestatea învățăturilor teologice; iar stilul, definit clasicește ca ornament, amenința cu autoritatea lui specifică, străină cu totul de acea a științelor moderne laice ori sacre. Desigur acest caz de conștiință n'a fost tragic; o simplă perplexitate teoretică.—Este instructiv să-ți amintești că și lui Bossuet i se întîmpla, la ocazii diverse, să judece aspru, în numele simplicității creștinești, podoabele deșarte ale vorbirii: în faptă, amîndoi clericii parizieni, la două sute de ani depărtare, s'au purtat la fel: au făcut stil—și încă cum!

Renan prepară stil și-l aplică, din afară oarecum, pe idei și pe fapte. Aplicația se vede; vorbirea lui este exemplu de stil ornat. Metoda lui de a friza, coafa și agăța panglicuțe se vede bine atunci cînd lucrează asupra unui text dat. In Istoria bisericească a lui Eusebius (V, 1) se citează întreagă o scrisoare a creștinilor din Lyon către frații din Frigia, despre chinurile și moartea cîtorva credincioși din capitala Galilor. Această dare de samă, în spirit desigur apologetic, este totuși simplu și so-

bru scrisă—un fond cu deosebire ispititor pentru retorul modern. Povestirea veche, cu tonul ei de proces-verbal, te duce la fața locului și te înfiorează; Renan intervine, amplifică, fardează—adorabil, sublim: Quelle gloire d'affirmer devant tout un peuple son dire et sa foi!... A tout ce qu'on lui demandait, il répondait en latin: *Christianus sum.* C'étaient là son nom, sa patrie, sa race, son tout... Quelle meilleure manière de réhabiliter et d'affranchir l'esclave que de le montrer capable des mêmes vertus et des mêmes sacrifices que l'homme libre! Comment traiter avec dédain ces femmes que l'on avait vues dans l'amphithéâtre plus sublimes encore que leurs maitresses?... Se pénétrant de son rôle, elle appelait les tortures et brûlait de souffrir... Blandine fut prodigieuse d'énergie et d'audace. Elle fatigua les brigades de bourreaux qui... La bienheureuse, comme un généreux athlète, reprenait de nouvelle forces dans l'acte de confesser le Christ... ...C'était le moment le plus émouvant de la journée... La fermeté des deux martyrs était admirable... Blandine ne cessait de prier, les yeux élevés au ciel... Blandine fut sublime... D'elle-même, elle alla se placer au bout de l'arène, pour ne perdre aucune des parures que chaque supplice devait graver sur sa chaire... (in volumul *Marc Aurèle*).—Exemplul merită să devie clasic: impresia este distrusă fără rest. Este ciudat: asemene tipice amplificări și coloraturi, de o patentă nulitate ca gîndire și imagine, care alternativ moleșesc și exasperează, cred, orice atenție normal viguroasă, sînt echivalente literare exact corespunzătoare unei *Prière d'une Vierge* sau parafrazelor de bravură à la Thalberg, din pianistica de salon de pe vremuri;—de ce în literatură la *Prière d'une Vierge* este încă atît de valabilă? Valabilă chiar pentru oameni care în muzică sau în alte arte sînt, sau par, luminați!

*

Toată viața internă a scriitorului acestuia pare c'a fost ținută în registru dublu; era dintre acei care hotărît nu scapă de cabotinismul ecleziastic. Deacela afectația se vede c'a fost, un moment, pentru dînsul o problemă iritantă.

L'homme veut à toute force être ce que l'on croit qu'il est (subliniat în text) Que de fois j'ai éprouvé cela! Un poids terrible me portait à être ce que je croyais que l'on pensait de moi, quand même je croyais que ce n'était pas moi... Je souffre horriblement aussitôt que je peux trouver en moi quelque chose d'affecté, un ton pris, surtout visant au beau et au sublime. Oh! alors tout me devient suspect... Il est remarquable que je redoute l'affectation pour le beau, mais jamais pour le bon.—Concluzia practică din aceste grozave suferințe: il faut décidément que je prenne sur ce point mon parti et que bon gré mal gré je marche au beau. Qu'importe que j'ai été affecté une minute? Et au fait quel mal y a-t-il

à cela, au sens que je l'entends ? Cette affectation n'est autre que la volonté réfléchie de viser à quelque chose de grand (Cahiers de jeunesse, pag. 247, 334, 5). Fără îndoială definiţia-i nobilă ; dar nu modifică deloc natura mecanismului moral pe care caut să-l fixez aici: elementul hotăritor îl arată vorbele de mai sus: quand même je croyais que ce n'était pas moi... La bătrineţe, Renan îşi face, din acest punct de vedere, bilanţul următor: un certain manque apparent de franchise dans le commerce ordinaire de la vie m'est pardonné par mes amis, qui mettent cela sur le compte de mon éducation cléricale. Je l'avoue, dans la première partie de ma vie je mentais assez souvent... par bonté, par dédain, par la fausse idée qui me porte toujours à présenter les choses à chacun comme il peut les comprendre... Depuis 1851, je ne crois pas avoir fait un seul mensonge (Souvenirs VI, 4). Soră-sa izbutise, zice, să-l desveţe de a spune fiecăruia lucrurile nu cum le gîndeşte, ci, „cum celalt le poate pricepe": elle me montra fortement les inconvénients de cette manière d'agir, et j'y renonçai. Dar nu ştiu cum să împac acest *j'y renonçai* categoric cu următoarea spovedanie generală: sauf le petit nombre de personnes avec lesquelles je me reconnais une fraternité intellectuelle, je dis à chacun ce que je suppose devoir lui faire plaisir (ibid. III, 1) Renunţase probabil fără succes; desigur însă mărturia vinovatului confirmă cît trebue ghiduşia veninoasă a lui Léon Daudet: Renan secouait débonnairement, de droite à gauche, sa trogne malicieuse et couvrait de compliments effrayants le moindre abruti... On n'entendait que ceci: Comme vous avez raison! Combien cette réflexion est juste! Il se fichait avec délices de tout ce monde qu'il méprisait, mais où il trouvait, avec l'encens, le boire et le couvert. (Devant la douleur, 1915, pag. 139—142). Această politeţă, hipertrofică pănă la comic, inspira pe Renan şi în fabricarea stilului.

Scrisul lui se găteşte anume de dragul publicului,—si le public avait la tête assez forte, il se contenterait de la vérité; ce qu'il aime, ce sont presque toujours des imperfections (Souvenirs VI, 4). Acest *stil* făcut prin urmare pentru capetele slabe era clasicist; era doar stilul unui admirator a lui Villemain, al lui Cousin, şi, cu toate protestările puse la cale pe urmă, stilul elevului lui Dupanloup şi al seminarului Saint Sulpice, unde se zicea curent *Monsieur Fénelon*, *Monsieur Bossuet*... In definitiv Renan credea în valoarea exclusivă a clasicismului pentru vorbirea frumoasă, aşa cum cerea oficialitatea şi publicul obişnuit în care şi pentru care trăia. Je compris assez vite qu'il n'y a qu'une seule forme pour exprimer ce qu'on pense et ce qu'on sent, que le romantisme de la forme est une erreur (Souvenirs II, 3—Cf. *Prière sur l'Acropole*: J'ai écrit, selon quelques-unes des règles que tu aimes, ô Théonoé, la vie du jeune dieu...) Dar declară îndată că această formă unică stă în contrazicere cu sensibilitatea lui: tout me prédestinait au romantisme de l'âme et de l'imagination. Incă o mărturisire dar, că stilul era adoptat cu bună ştiinţă, şi nu creat din impuls propriu. Convingerea că stilul este pentru public l-a făcut ca, din zestrea clasică, să culeagă cu deosebit interes pomada şi parfumul oratoric. Este instructiv să observi cum Taine, omul dinadins făcut ca să contrasteze cu Renan, n'a extras din acelaşi trecut naţional, decit procedări de claritate pedagogică; a păstrat astfel rodul eminent şi cel mai durabil poate al metodei clasice franceze. De altfel, vorbirea lui se naşte din impuls propriu, este actuală şi artistică. Renan îşi *face*, din contra, scrisul, cu intenţie să-şi costumeze ştiinţa, cu duplicitate retorică—vorba lui este un ţesut de eleganţe demult expirate. Repetiţii şi gradaţii, apostrofe, întrebări, exclamaţii, locuri comune sentenţioase, portrete morale lucrate în mozaic de epitete grave sau graţioase, perifraze eufemistice (de exemplu, răpciugei Renan nu-i zice *morve*, ci: *la plus terrible maladie du cheval!*) —toate aceste frumuseţi sigure, scumpe marelui secol, sînt presărate în text, cu neobosită îngrijire, de acest adept şiret al graţiilor literare de pe vremuri, pare că dinadins ca să provoace atenţia celor care le pîndesc cu admiraţie caşi a celor care fug de dînsele. In interesul acestor categorii duşmane de cetitori dau aici o culegere pe care o cred substanţială.

„...C'est l'agacement, c'est l'irritation, c'est l'enfer... Ah! barbares (aşa strigă totdeauna damele pasionate în tragediile lui Racine), oubliez-vous que nous avons eu Voltaire, et que nous pourrions encore vous jeter à la face le père Nicodème, Abraham Chaumeix, Sabathier et Nonotte?... Mais pourquoi donc employer contre nous une arme que vous nous avez reprochée?

...Les choses sont sérieuses. Qui n'a senti en face d'une fleur qui s'épanouit, d'un ruisseau qui murmure, d'un oiseau qui veille sur sa couvée, d'un rocher au milieu de la mer, que cela est sincère et vrai? Qui n'a senti, à certains moments de calme, que les doutes qu'on élève sur la moralité humaine?... (remarcabilă romanţă) Par quoi le prendrait-on, puisque le scepticisme rit le premier de toutes choses? Mais comment un croyant qui se moque d'un autre croyant ne voit-il pas?.. On a détruit le charme, il n'y a plus de retour possible. De là une affreuse, une horible (ce gradaţie perfectă!) situation—Oh! cela est intolérable! Que faire? Lâcher les brutes sur les hommes? Oh! non, non; car il faut sauver l'humanité et la civilisation à tout prix. Garder sévèrement les brutes et les assommer quand elles se ruent? Cela est horrible à dire. Non! il faut en faire des hommes, il faut leur donner part aux délices de l'idéal, il faut les *élever* (joc de cuvinte de adorabilă fineţe), les ennoblir, les rendre dignes de la liberté...

Quoi! vous trouvez mauvais qu'ils désirent ce dont vous jouissez. Voudriez-vous prêcher au peuple la claustration monacale? Si cette vie est bonne, pourquoi?... Si elle est mau-

vaise, pourquoi (paralelism emoţionant de întrebări) ...Quoi! un homme qui résume toute sa vie!... Eh, grand Dieu! qu'importe, je vous prie? Qu'importe, à la fin de cette courte vie?... Héros de la vie désintéressée, saints, apôtres, mounis, solitaires, cénobites, ascètes, poètes et philosophes sublimes qui aimâtes...; sages, qui...; et toi surtout, divin Spinoza!... Mais que je retrouve bien dans vos plus sublimes folies les besoins et les instincts suprasensibles de l'humanité!..."

Toată această emoţie pomădată şi regulat ondulată agrementează o apologie pentru drepturile erudiţiei severe,—*l'Avenir de la Science*.—Ca să îmbogăţesc impresia, transcriu perfectul final de melodramă pentru moartea lui Marcu Aureliu: „horrible déception pour les gens de bien! Tant de vertu, tant d'amour n'aboutissant qu'à mettre le monde entre les mains d'un équarrisseur de bêtes, d'un gladiateur! Après cette belle apparition d'un monde élyséen sur la terre, retomber dans l'enfer des césars, qu'on croyait fermé pour toujours!..Adieu, vertu; adieu, raison. Puisque Marc-Aurèle n'a pu sauver le monde, qui le sauvera? Maintenant, vivent les fous! Vive l'absurde! vivent le Syrien et ses dieux équivoques!..".—Cum lesne se vede, nu dau decît exemple de broderie; ţesutul obişnuit al eloquenţei clasiciste—aşa numitele „développements", adică diluări sistematice ale gîndirii după anume regule—îl las pe seama cetitorului bine informat; altfel ar trebui să copiez, probabil, mai mult de jumătatea paginilor iscălite de Renan. Numai pentru tehnica portretelor, combinate exact după canoanele secolului al 17-lea, din formule generale şi maxime morale, frumuseţi mobile ca insignille de cotilion, vreau să dau probe, pentru a împlini pecît se poate fizionomia obişnuită a stilului acestuia de continuă deghizare în forme din alte vremuri.

„C'est la gloire des souverains que deux modèles de vertu irréprochable se trouvent dans leur rang. Le trône aide parfois à la vertu. Le souverain, serviteur de tous, ne peut laisser son originalité propre s'épanouir librement—le souverain vraiment digne de ce nom observe l'humanité de haut et d'une manière très complète.—La froideur de l'artiste ne peut appartenir au souverain. La condition de l'art, c'est la liberté; or le souverain, assujetti qu'il est aux préjugés de la société moyenne, est le moins libre des hommes. Il n'a pas droit sur ses opinions; à peine a-t-il droit sur ses goûts..." (exemplu mare de adevărat *développement* clasic: variaţia unui loc comun prin alte locuri comune, variaţie mascată aici printr'o falşă concizie—simplă înşirare de fraze scurte nu-i concizie).—„L'esprit va bien rarement sans quelque malignité.—Ce qui lui manqua, ce fut, à sa naissance, le baiser d'une fée (şi niţică poezie, prin urmare!)—Cette façon de s'aveugler volontairement est le défaut des coeurs d'élite.—La valeur morale de l'homme est en proportion de sa faculté d'admirer (maxime psihologice predestinate pentru *Morceaux choisis*").

Ultimul aforism Renan il auzise, ca şcolar, dela Dupanloup (Souvenirs III, 3), şi l-a păstrat cu grijă patruzeci de ani, pentruca să-l aplice într'un portret moral; să cloceşti astfel de stil oratoric o viaţă întreagă,—ce minunate efecte putea să aibă corsetul clasic bine strîns şi răbdat cu zel de preot literarizat! Tot astfel omul acesta, care vrea să se arăte pătruns de spirit istoric şi de modernă înţelepciune relativistă, utilizează liniştit cel mai comun patos şi se indignează academic contra Cezarilor (la saturnale de crimes la plus effrénée dont le monde se souvienne—Rome, école d'immoralité et de cruauté—les plus choquantes ignominies—tous les vices s'affichaient avec une cynisme révoltant, les spectacles avaient introduit une affreuse corruption...); şi repetă despre vechii Greci copilării şcolare şi scandalos falşe, de pildă că viaţa elină—qui avait été charmante un jour (şapte veacuri de viaţă a unor grupe omeneşti cu însemnate deosebiri între dînsele, şi supuse la deosebite influenţe străine, rezumate aşa după vechiu tipic retoric, într'o simplă idilă!)—viaţa elină a decăzut „faute d'honnêteté et de bonté", sau că „le sentiment profond de la destinée humaine manqua toujours aux Grecs qui, en vrais enfants qu'ils étaient, prenaient la vie d'une façon si gaie, que jamais ils ne songèrent à maudire les dieux..." Cetitorul să comenteze cum va şti, vechia şi adorabila formulă; poate că următoarele ingrediente de decor clasic îi vor fi de oarecare ajutor: mer d'azur, air limpide, ciel serein, rochers revêtus d'un léger duvet de verdure, bleu vif de la mer—quelque chose d'admirable—les flots dansent une ronde éternelle autour de l'horizon, monde féérique d'un cycle de dieux marins et d'Océanides, menant une vie brillante d'amour, de jeunesse et de mélancolie, en des grottes d'un vert glauque, sur des rivages tour à tour gracieux et terribles, lumineux et sombres. Calypso et les Sirènes, les Tritons et les Néréides, charmes dangereux de la mer, caresses à la fois voluptueuses et sinistres, *Daphnis et Chloé*, Théocrite, Moschus, *Héro et Léandre*...—Asta-i insula Patmos, sau orice altă insulă din Arhipelag, zisă eloquent, putem spune chiar: cantabil.

Aşa de tare este scrobită vorbirea acestui om cu retorica şcolilor, gîndirea lui atît de continuu supusă deghizării clasiciste, încît nici pe bătrîna d-nă Renan, mama, nu o iartă să povestească o întîmplare din mahalaua ei fără marafeturi în gustul acesta: „Elle (este vorba de fata unui boernaş, aproape tîmpită de sărăcie şi singurătate) ne lui demandait pas un regard (era îndrăgostită de un preot): une pensée eut suffi. Qu'il admit seulement son existence, elle eût été heureuse... Le vicaire était la seule personne de son rang, qu'elle vit, s'il est permis de parler de la sorte... Tu sais (Mme Renan povesteşte fiului ei) le charme infini de... nos bons ecclésiastiques bretons... Le coeur et les sens se transformaient en lui en quelque chose de supérieur... Mariez le prêtre, et vous détruisez un des éléments

les plus nécessaires (acum Mme Renan apostrofează, evident, un public mare)... Sa passion était un feu silencieux, intime, dévorant (superbă gradație, *secundum artem!*)... Lui, beau, jeune, toujours occupé de fonctions majestueuses, officiant avec dignité au milieu d'un peuple incliné, ministre, juge et directeur de sa propre âme! C'en était trop (în adevăr)... Comme un violent cours d'eau qui, rencontrant un obstacle infranchissable, la pauvre fille..." — Și nu-s destul, așa cum sînt, aceste enorme și răsuflate mofturi oratorice; mai trebuia, pentru culminație, și un discurs al nenorocitei către ea însăși, pus tot în sarcina d-nei Renan: „Quoi! se disait-elle, je ne pourrai arrêter un moment son regard? il ne m'accordera pas que j'existe? je ne serai, quoique je fasse?... Son amour, ce serait trop désirer, mais son attention, son regard?... Etre mère par lui, oh! ce serait un sacrilège; mais être à lui, être Marthe... oh! ce serait le paradis!" — Desigur este o faptă rea să pocești astfel, cu zorzoane de carnaval literar, figura venerabilă a unei femei pe care ni-o închipuiam foarte cumpătată și sănătoasă, la minte și la vorbă. Mare pedeapsă pot fi părinților copiii stricați de literatură.

*

Față de oamenii cu care stă de vorbă, față de publicul care are să-l cetească, Renan păstrează același regim de strîmbături amabile: pe cei din salon îi abrutizează cu enorme complimente siropoase, iar publicului cetitor îi servește istorie religioasă sau literatură diversă, dreasă cu toate ingredientele unei vechi cofetării stilistice.

Un produs de prefăcătorie literară cu deosebire instructiv sînt dialogurile și dramele filozofice. Dialogul este ispita veșnică a eruditilor și filozofilor literarizanți; pentru acești amatori de gloriolă artistică, dialogul pare să fie treapta cea mai accesibilă a plasticei literare. In realitate, printre formele diverse ale fantaziei, tipul dramatic se arată a fi unul din cele mai excluzive și mai rare; creațiile lui specifice realizează un maximum de obiectivizare estetică. Acest tip este aproape o curiozitate psihologică, de oarece pornirea imediată și universal umană este monologul perpetuu. De acolo vine, cred, inconsciența cu care mulțimea talentelor slab diferențiate fabrică, în cadre diverse, atîta dialog deplorabil. Pentru învățați în deosebi răul a pornit dela Platon. Dar Platon era desigur poet; scrisese drame și ditirambi înainte de a se gîndi la știință. Moartea lui Socrat, capricios împărțită în două dialoguri, este o nuvelă strălucitoare de vigoare dramatică. Totuși succesul dialogului ca expresie de gîndire filozofică este, și în cazul acestui maistru, cel puțin discutabil. Unul dintre cei mai moderni oameni printre filologii clasici de astăzi, Wilamowitz-Moellendorff, cu toată admirația lui pentru artistul Platon (die vollkommenste Prosadichtung heute noch, also wohl bis zum jüngsten Tag! —) vede bine rezistența din ce în ce mai neînvinsă a gîndirii abstracte contra formei dialogului. Aproape fără să vrea, acest admirator arată nereușita esențială chiar pentru acest poet filozof cu excepționale, poate chiar unice aptitudini. Iar cine judecă deplin liber de cultul mii de ani impus de rutina pedagogică, vede că textul „dialogurilor", într'o mare proporție, nu-i decît monologul lui Socrat, întrerupt din loc în loc prin cîteva silabe afirmative ori negative. Nulitatea acestor exasperante pseudoreplici este patentă. Mai ales pentru expunere de doctrină, această procedare catehismatică formează o diversiune de tot copilăroasă care plictisește absurd atenția.

Renan pretinde că forma dialogului este, astăzi (!?), cea mai potrivită pentru expunerea „ideilor filozofice — qui ne sauraient être l'objet de démonstrations". Dar dintr'un discurs tăiat în bucăți despărțite prin nume proprii nu se fac dialoguri. Cetitorul treaz nu se poate înșela cu astfel de eftină învirteală; atenția lui trece peste nume, fiindcă ele, și bucățile de care-s lipite, n'au viață proprie, ci sînt numai o dispoziție grafică fără justificare internă. Motivarea lui Renan nu-i decît un pretext cochet; ambiția profesorului om-de-lume să ne dea, pe lîngă știință „severă", mici suplimente de poezie, este motivul adevărat al falșelor dialoguri. Trebue să fie mai întîiu fantazia natural plină și odsedată de figuri vii, pentru ca să poată naște dialog autentic. Argumente în favoarea și cele în contra unei teze abstracte, oricît de clar așezate, nu se schimbă în persoane, numai dacă scrii nume proprii sonore în capul paragrafelor.

Dintre fardurile cu care Renan își drege neobosit scrisul, nuanțele lirice sînt cu specială grijă aplicate în Rugăciunea pe Akropolis. Un psalm clasicist de o eleganță ireproșabilă. Exclamații continue — frizate, pomădate, aduse frumos, după regulile bune. Oh! ah! oh! ah! O! — Nu se poate entuziasma mai bine tăiat pe talie; șade turnat. Epitete sonore, dar și istoric exacte; unul chiar cu arătare precisă a numărului inscripției unde se găsește. Un „abandon" delicios, o combinație de solemn cu familiar, încîntătoare. Arheologie poetică superioară, consacrată în discursuri de recepție, — „le parfait laïus", cum se zice în limba studențească. Zaharica didactică-mondenă; minune de eloquență îngerească, vreau să zic: fără sex, clerico-feminină... Și cu ce adorabilă „nonchalance" este prezentat buchetul: „un vieux papier que je retrouve (ce întîmplare — nu?) contient ceci!..." Vă rog.

*

Deși s'a făcut literat și jurnalist parizian, Edmond Schérer a rămas ceiace fusese: un teolog protestant inteligent, cuminte, serios. Deaceia perplexitatea lui față de cochetăriile

comedianului ecleziastic este adeseori amuzantă, totdeauna instructivă. Schérer se întreabă de pildă, cu nesfîrşită mirare, de unde ştie Renan atîtea despre Sfîntul Pavel.—„Je ne sais où il a vu saint Paul: ce qui est certain, c'est qu'il l'a vu. Il le faut bien, puisqu'il l'appelle un laid petit juif. Que dis-je? il le décrit des pieds à la tête: il était de courte taille, épais, voûté, épaules fortes qui portaient bizarrement une tête petite et chauve; face blême envahie par une barbe épaisse, nez aquilin, yeux perçants, sourcils noirs se rejoignant sur le front". (Etudes sur la littérature contemporaine IV, 191). Asupra *Sfîntului* Luca, imaginaţia lui Renan operează şi mai straşnic. Pavel zice în una din scrisori: Luca, medicul, care mi-e foarte drag. Este vorba de acela căruia tradiţia îi atribue a treia evanghelie. Şi asta-i tot ce se ştie despre dînsul! Dar Renan are informaţii speciale: „Luc avait reçu une éducation juive et hellénique assez soignée—esprit doux, conciliant, âme tendre, sympathique, caractère modeste et porté à s'effacer... Luc est à la lettre fasciné par l'ascendant de Paul". Afară de asta: Luca stima mult pe ofiţerii romani, probabil studiase armata romană în Macedonia, avea consideraţie deosebită şi pentru funcţionarii civili; însfîrşit el a compus „ces délicieux cantiques dela naissance, de l'enfance de Jésus, ces hymnes des anges, de Marie... où éclatent en sons si clairs et si joyeux le bonheur de la nouvelle alliance".—Schérer se întreabă: „ne dirait-on pas que M. Renan a connu personnellement saint Luc, ou qu'il a puisé dans des mémoires inédits?" (l. c.). In aceste curioase exemple se vede cum un istoric dela 1850, îndrăgostit ostentativ de metoadele erudiţiei moderne, ajunge, totuşi, în formă şi în procedare, să semene cu un abbé Velly din secolul al 18-lea, care scria în istoria Franţei frumuseţi ca acestea: Childéric fut un prince à grandes aventures... C'était l'homme le mieux fait de son royaume; il avait de l'esprit, du courage; mais né avec un coeur tendre, il s'abandonnait trop à l'amour: ce fut la cause de sa perte. Les seigneurs français, aussi sensibles à l'outrage que leurs femmes l'avoient été aux charmes de ce prince...—Asta se chema pe atunci: „rendre fort agréable le chaos de nos premières dynasties". Augustin Thierry, dînd samă despre aceşti istorici distractivi de pe vremea lui Ludovic XV, zice naiv: „j'ai peine à me défendre d'une sorte de colère". Şi tocmai Renan spune despre Thierry: „il fut pour moi un vrai père spirituel" (Souvenirs VI, 5)—: tatăl spiritual luptase din toate puterile ca să pună capăt istoriei anahronistice; fiul, de dragul eleganţelor distractive, colorează şi costumează izvoarele cu cea mai drăgălaşă fantazie. In acest spirit sînt şi comparaţiile lui cunoscute, evident căutate ca să amuze cu orice preţ: profetul Hosea, un predicator al ligei sau un pamfletar puritan din vremea lui Cromwel; profetul Amos a scris primul articol de jurnalism intransigent în anul 800; Isaia este tocmai Emile de Girardin, sau chiar Armand Carrel; însfîrşit, profeţii toţi străbat Palestina „*en monome*" (sic!).

Faţă cu această erudiţie amuzantă, Schérer aminteşte „procedările uşuratice", „lipsa de precizie", „metoda învechită", evidente încă din primul volum al „Originilor creştinismului". Pentru Renan, în general, toate izvoarele au un fond de adevăr,—principiu inventat anume pentru a justifica povestirile ornate, în contra adevărului elementar. „Abandonne-t-il un fait ou un récit, il veut qu'il y reste un fond de vérité... Les prodiges qui signalèrent la descente du Saint-Esprit sur les apôtres s'expliquent par un orage. Si Saint Jean n'a pas été plongé dans de l'huile bouillante, il a peut-être été plongé dans de l'huile qui ne bouillait pas. Ces ménagements de M. Renan pour la tradition me font toujours penser malgré moi à une célèbre trouvaille de l'école rationaliste: Jonas et son séjour dans l'estomac d'un cétacé se réduisaient à la relâche du prophète dans une île dont l'auberge était à l'enseigne de la baleine... Renan ne peut se persuader, ce qui est pourtant l'une des principales conquêtes de la critique moderne, que les légendes se forment, que les prodiges s'inventent et que les apocryphes se fabriquent de toutes pièces". Iar concluzia lui Schérer este memorabilă pentru înţelegerea eruditului şi artistului teolog: „Un trait bien caractéristique de la manière historique de Renan est sa répugnance à ignorer et à avouer qu'il ignore. On le tient pour un sceptique; je ne connais pas, quant à moi, d'intelligence plus réfractaire au doute" (Etudes VIII, 111—114). Cu acest ultim caracter, fizionomia diletantului cu orice preţ este completă. Judecata lui Schérer e adîncă; dar privind lucrurile mai altfel, el era, poate, un naiv, şi la toate aceste isteţul literat ar fi putut răspunde cu veselie gasconă: „Au fait, messieurs, toutes mes histoires ne vous font-elles pas une belle galéjade?"—Aşa, înţelegem. Să generalizăm numai puţin vorba lui Léon Daudet: „il se fichait avec délices de tout ce monde"—şi nu ar mai fi nimic de zis.

Renan scrie totuşi: „J'ai passé un an à éteindre le style de la *Vie de Jésus*, pensant qu'un tel sujet ne pouvait être traité que de la manière la plus sobre et la plus simple" (Souvenirs VI, 4). In adevăr, jocul fusese cam tare, şi critica răspunsese în ton: histoire des trois mousquetaires de l'Eglise—bonbons qui sentent l'infini—un Christ retouché par un pinceau où se mêle étrangement le bleu mélancolique de la poésie moderne, le rose de l'idylle du 18-e siècle, et je ne sais quel grisâtre philosophie morale empruntée, dirait-on à La Rochefoucauld—M. Renan, un Luther-Némorin!...—Dar Renan avea, se pare o idee foarte particulară despre sobrietate; şi dacă a muncit atîta ca să „stingă", cum zice, stilul Vieţii lui Isus, exemplele pe care le-am dat din volumele următoare ale operei arată, mi se pare, că incendiul stilistic izbucnise din nou; cel puţin tabloul insulei Patmos este un pojar formidabil. Să nu ne grăbim însă: omul acesta se bucura de o rară luciditate. „La note moyenne de la prose académique du XVII-e siècle est au ton de Sénèque.

Le bon effet que produisent, traduites en français, les oeuvres de cet habile rhéteur et même les déclamations tragique qu'on met sous son nom, m'ont toujours paru quelque chose d'alarmant. Sénèque, prenons-y garde, est notre modèle; quand nous ne sommes qu'à son diapason, nous passons pour sobres". (Nouvelles études d'histoire religieuse 1884). Atunci? Atunci constatăm numai că avem înainte o problemă intimă națională a vieții literare franceze, prea complicată ca să aibă loc mai mult în această notă. Cred însă că unele observații ale mele ar putea fi de folos cui ar vrea să se gîndească la acea capitală întrebare de istorie literară și de psihologie etnică ori socială.

In cazul lui Renan, năravul și școala au fost, se vede, mai tari decît impulsul critic care se arată mai sus, în judecata despre Seneca și stilul francez. Grația și eleganțele irezistibile ale humanistului salonier Dupanloup au luminat pentru totdeauna cu retorice raze sufletul suggestibil al Bretonului parizianizat. „Je ne voyais (dupăce trecuse de subt direcția „strălucită" a lui Dupanloup) l'antiquité que par *Télémaque* et *Aristonoüs*. Je m'en réjouis. C'est là que j'ai appris l'art de peindre la nature par des traits moraux" (Souvenirs IV, 2). Adevărat! între Monsieur Fénelon și Monsieur Dupanloup, avînd înaintea ochilor frumusețile dichisite ale Odiseii în danteluțe: portretul literar al lui Renan este desăvîrșit ca logică și expresie.

Negreșit, orice artă este artificiu. Dar nu-i decît artificiu, dacă între procedările de expresie și temperamentul propriu zis, animalic, al individului nu-i comunicare intensă și continuă. Renan era tip de inteligență cumpănită; placid, prudent până la șiretenie, potrivindu-și, cum singur spune, manifestările după sufletul publicului, oricare ar fi. Acest om își dă, cu sistemă, febră lirică și erupții oratorice, procedind astfel la confecționarea unei voluminoase travestiri stilistice. Cine îl asculta pentru întâia oară vorbind la curs era surprins: firea și vorba omului acestuia contrastau prea violent cu stilul lui scris. O virtuozitate curioasă,—preoțească poate... Dacă nu ești suggestibil pentru astfel de lirism *à froid* (și numai pentru acești nesuggestibili am scris *Nota* aceasta), îi zîmbești fără multă supărare; iar acolo unde trece măsura, îți aduci aminte de instantaneul aprigului Léon Daudet,—ori te gîndești chiar la cuvîntul profund onest al lui Cambronne.

Paul Zarifopol

Venea o moară pe Siret...

In anul 1888, o secetă îndelungă, vreme de două luni, a uscat lanurile moșiei Buciumeni, a boerului Alexandru Filoti și a sărăcit toate ogoarele țăranilor din cele nouă sate ale moșiei. Ardea văzduhul; norii se arătau numai pe marginile zării. In trei sîmbete eșise preotul cu icoanele la șipotele de subt deal, urmat de obște. Se vede că era o mînie a lui Dumnezeu; toată lumea își luase nădejdea dinspre partea ploii. In imașuri, vîntul stîrnea pulberi; fînețele sunau uscat și trist; popușoaiele își răsuceau frunzele în arșiță. Numai grîul boerului se alesese bun și batozele mormăiau la girezi, în patru colțuri ale moșiei, împresurate de oameni cu obrazurile asudate și negre de pulbere. Domnul Filip Nacovici, vechilul, toată ziua își purta trupul uriaș dela o arie la alta pe buestrașul lui alb, și cum ajungea într'un loc, descăleca și prindea să răcnească, zbîrlindu-și mustățile mari, gălbui și scuturîndu-și pe sus, amenințătoare, mîna dreaptă împodobită c'un harapnic negru unsuros. Printre sudălmile lui grozave, pe care le arunca învălmășit, cu obrazul roș și cu ochii bulbucați, se alegea o vorbă pe care o înmlădia într'un chip deosebit, cu respect și grijă: „Cuconașu' cheltuiește, cuconașu' păgubește!" Și oamenii, în zăduf, furnicau răpeziți în toate părțile de vătavi, snopii se perindau ca 'n zbor spre hapcă ș'un muget neostoit îi acoperea pe toți ca 'ntr'o nebunie. Domnul Filip Nacovici încăleca, mai întorcea odată capul și amenința cu harapnicul, pe urmă se ducea în buestru lin; iar printre oameni urma o destindere trudnică, și 'n fumul plevii ochii aveau luciri bolnave. Sacale cu apă uncropită înaintau domol, duse de boi, pe drumeagurile crăpate; căruțe cu murături—hrana oamenilor—veneau și mai încet; prin piraie de nămol se tăiau în păpurișuri și se chinu-

iau țigani în durligi, ca să prindă „chișcari" pentru prînzul vre-unui vătav.

Pe după Sîntilie apoi s'a vărsat asupra cuprinsului un vînt mare: a ținut patru zile. Se zbăteau copacii, parcă voiau să se zmulgă din pămînt. La cuconu' Filip, acasă, în dosul curții boerești, la marginea satului, veneau oameni să se tînguie: că nu pot ara, că vîntul îi nebunește de cap și-l usucă!

„Nu știu ce-a fi, cucoane *Cilipe*, dar dacă nici acù, după vîntoasa asta, n'a veni ploaie, apoi ne-am stins de pe fața pămîntului. Acù-i de *cherit*: merge plugu' ca'n cremene. Domnu' *premare* mînă după noi vătăjeii, da' dumnealui nu vra să știe de năcazu' omului!

— Dă, bre, răspundea gros cuconu' Filip; aveți datorii, ș'aista-i lucru boeresc, lucru' sfînt, nu-l puteți lăsa!"

Oamenii gemeau încet: „Vai de maica ce ne-a făcut!" și-și plecau capetele privind într'o parte.

La cucoana Duța, soția vechilului, veneau neveste cu ouă și cu găini slabe. Dumneaei avea un rîs ciudat ș'o căutătură ascuțită:

„Da' ce-am să fac eu cu găinile, femeilor?

— Dă-ne ce ni-i da, noi n'avem cu ce le hrăni!"

Cucoana Duța prindea a vorbi multe; întreba de una, de alta, despre cucoana preuteasă, despre cucoana învățătorului, apoi rostea cu foarte mare mirare:

„De ce-a fi bătînd așa vîntul?

— S'a spînzurat careva.. ziceau femeile cu-sfială și, c'un zîmbet trist, așteptau rostul cucoanei Duța asupra soartei *cobăilor* lor.

— Apoi eu ce să vă dau? striga dumneaei și privea cu dispreț găinile. Știu eu ce să vă dau? Ce-am să fac cu ele?

— Mata le mai îngrași și le trimeți la tîrg..." îndrăznea una.

Cucoana Duța se făcea a nu auzi și iar prindea să scoată strigăte de mirare, cu privire la găini și la scumpetea banilor din ziua de azi.

Din zări, din cuibul furtunii, într'o dimineață au început a se ridica nouri negri. Veneau cu grăbire, treceau, iar veneau îmbulziți; și deodată lumina depărtărilor pieri. Începu să picure în pulberea fierbinte a drumurilor. În sat la Buciumeni, oamenii ieșeau afară din case, priveau văzduhul spre munte și cereau ploaie, făcîndu-și cruce: „Dă, Doamne!"

Picușurile conteniră. După jumătate de ceas porniră din nou, mai mărunte și mai dese, apoi se opriră iar, ca după o oboseală. Pe urmă o lumină cenușie se întinse peste toate, nourii coborîră spre pămînt, și adevărata ploaie porni, ca un șuvoiu grăbit.

Zile și nopți a plouat; a plouat o săptămînă, două. Oamenii umblau pretutindeni veseli, călcînd fără să se uite prin

mocirle. O zi apoi a contenit curgerea; soarele căta înapoi dela asfințit din munți. „Se face vreme bună de-acù..." ziceau oamenii. Dar peste noapte prinse a turna cu găleata. Și pe urmă ploaie lungă a miezului nopții s'a întemeiat iar, fumurie, pornită pentru veșnicie parcă. Pîraie umflate s'au năpustit în ogoare. Păgubiții se scărpinau în cap; ceilalți îngînau cu filozofie: „Tot mai bine așa decît secetă!"

Însfîrșit, după zile fierbinți, cu văzduh plin de abur, cu alte ploi viforoase, vremea parcă s'a așezat. Dar într'o Miercuri dela mijlocul lui August s'a vestit în sat la Buciumeni că vine mare Siretul și la podul. Dacă ia apa podul, rămîne moșia boerească tăiată în două. Îndată a ieșit domnul Iacobache, primarele, cu slujbașii; și Ghiță, cel mai spătos și mai de ispravă vătăjel, s'a crăcănat în capul satului, cu mînile 'n șolduri, și-a dat căciula pe ceafă și a prins a striga cumplit, cum îi era obiceiul, de s'auzea până 'n vale, peste zece hudiți:

„Ascultați... oameni buni!... Vine apa mare și ia podul! Ascultați... poronca boerească: să iasă din fiecare uliță cîte doi oameni!

— Iar a început să bucĭume Ghiță în capul satului..." ziceau gospodarii, pe cînd omul stăpînirii intra fudul la orînda boerească, la Bercu.

În ziua aceia, Mercuri, pela prînzișor, s'au strîns oamenii la pod. Peste noapte, apa crescuse de mai bine de-un stînjen. Podul, pe cele patru șăici, de unde mai nainte sta covățit în jos, acuma, săltat de apă, se încordase în sus ca un arc și plesnea din încheeturi în fiecare clipă, clătinat și zguduit de navala talazurilor. Moș-Pahomie, podarul, întărise piedica la vîrtejul care ținea odgonul și aștepta liniștit împrejurările. Era un moșneag uscat și nalt, cu barba crescută rar, ici un fir, colo un fir, cu obrazul plin de crestături adînci, făcute parcă cu dalta în piatră, cu ochii mici și sfredelitori sub sprîncene roșcate.

Oamenii se strînseră împrejurul lui, la soare. Căsuța, așezată pe dîmb nalt deasupra apelor, n'avea habar de înec. Feciorul boieresc, Iordache Nastratin, care venise cu sătenii, începu vorba, lat și 'ndesat, privind într'o parte cu ochii lui alburii:

„Moș-Pahomie, iaca m'o trimăs cuconu'-Cilip cu ajutor... Să nu cumva—zice—să se ducă podul, că ne rămîne moșia tăiată în două. Așa o zis cuconu'-Cilip".

Podarul se uită la Nastratin, lung, măsurîndu-l cît era de nalt, apoi avu o încrețitură de buze.

„Poate-ați venit, măi, să vă puneți împotriva Siretelui? strigă el, rînjind. Măi Nastratin, ia mai spune, bre, vorba lui cuconu'-Cilip! Mare comedie spune cuconu'-Cilip!

— Cuconu'-Cilip o poroncit așa.. că nu carecumva să se ducă podul, că ne rămîne moșia tăietă în două.

— Aha! vă rămîne moşia tăietă în două! Şi tu, măi Iordache, nu mai poţi de scîrbă!"

Oamenii prinseră a rîde. Iordache începu să se scarpine în cap, ca să facă ceva,—şi zimbea şi el, cu obrazu-i mare şi puhav înflorit de băutură.

„Vra să zică aţi venit să vedeţi cum se duce podul! strigă podarul către oameni.

— Am venit!" ziceau oamenii veseli şi stringîndu-se pe lîngă prispă.

Pahomie îşi scoase beşica de porc şi se puse să răsucească tutun într'un petec de pănuşă de popuşoiu. Cea mai mare plăcere a podarului era să *bee* o ţigară de tutun şi să inţepe cu vorba pe unul şi pe altul.

„Apoi dă, bre, ce să fac şi eu? zicea el. Amù cu baba le-am sfîrşit pe toate. Zic eu una, ea tace; zic două, ea tace. Fac către dînsa: hăi! ea nu se urneşte. O surzit şi ea, saraca, şi şede într'un cotlon. Ii zic: Fa Catrină, am să-mi aduc muiere tînără.—Ea face către mine: Ha?—Ii ţip la ureche: Am să-mi aduc, măi, muiere tînără!—Ea se uită la mine ca un huhurez. Apoi—zice—de-acù nu mai avem mult. Ne-om duce după feciori.—Ş'apoi tace, se gheboşază în colţul ei şi oftează. Eu, dacă n'am cu cine vorbi, mă mai iau cu oamenii care vin pe-aici. Ia, ca să mai treacă vremea".

Podarul căzu pe gînduri, cu ochii la pod. Oamenii tăceau în jur şi priveau cum vine năvalnic şi plin, din mai în mai, Siretul cu ape gălbui. Şăicile săltau într'una şi podul gemea necontenit din încheeturi. In josul rîului, lunca era înecată. Sălciile cele bătrîne pluteau pe apă ca nişte căpiţi, şi soarele lucea în oglinda bălţii ca un cuibar de foc. Şi dincolo, în fund, pe culme, ca 'ntr'o depărtată străinătate, se răsfira satul şi curţile boereşti, într'o lumină dulce, peste ape line.

Oamenii sfătuiau încet.

Deodată podarul zvîrli capătul de ţigară. Se suci spre oameni. Intinse mîna, arătînd la cela mai stîlpul de care era legat capătul odgonului. Apa-l cuprinsese până la jumătate şi-l bătea spumegînd.

„Iaca, acolo-i slăbăciunea... zise el cu linişte. De-acù se duce podul.

— Cum se poate! strigă Iordache Nastratin, holbînd ochii.

— De-acù ţi se rupe moşia în două! urmă bătrînul, cu rîsu-i răutăcios.

— Apoi am adus oameni... ş'o poroncit coconu'-Cilip...

— Măi băiete, oamenii au să se uite cum se duce podu', şi tu ai să le-ajuţi!"

Cei din jur rîdeau. Cerca a rîde şi Nastratin şi se scărpina, după obiceiu, cu tărie la ceafă.

„Cunosc eu apa asta, grăi moş-Pahomie, cum îmi cunosc baba. De treizeci de ani tot slujbă boierească fac. Ş'am mai auzit ca acuma podu' scîrţîind şi plîngînd. De-aşi avea atîtea mii de lei, de cîteori l-am auzit, m'aşi face şi eu boier. Vine apa mare, face podu' gheb; bat nahlapii în şarampoiul de dincolo până ce-i prăvale. Stau oamenii pe colea, umblă pe colo, răcnesc şi dau din mîni; Siretele îşi caută de treabă şi ia podul. Parcă ce-i poţi face? Trebue să stăm şi să ne uităm. Nu-i cum vrem noi; îi cum vrea el".

Undele tulburi se frămîntau cu mînie la celalalt mal, săpau goluri care alergau pe faţa rîului. Podul tremura în geamete ca o fiinţă, şăicile se cumpăneau în toate părţile. Odgonul slăbea, stîlpul de dincolo se pleca încet-încet; apa-l bătea şi-l chema furioasă, făcea grumaz încordîndu-se şi izbind.

Oamenii se mişcau acuma cu neorînduială şi cu larmă, se îndemnau, porneau în lungul apei desculţi, cu căngile pe care le găsiseră la casa podarului.

Pe sforul undelor sfărămături de grinzi veneau, amestecate cu gunoaie, cu sălcii zmulte, care pluteau rostogolindu-se fantastic. Intre ele un viţel umflat, cu pîntecele 'n sus, cu picioarele întinse ţeapăn.. Grinzile se izbiră sunînd adînc în şăici,—şi deodată podul începu să pîrîie grozav: părea un ţipăt de disperare; crescu şi clocotul apei. Odgonul scăpătă din partea cealaltă. Urmă o rostogolire pripită, o risipire de grinzi, de lemne, de scînduri. Şăicile se hotărîră să pornească la Galaţi, prin mijlocul rîului, împresurate de sfărămături. Partea ceastălaltă de pod rămase atîrnînd. Şi oamenii, cu căngile, făceau semne zădarnice şi comice spre flotila care se ducea...

„De-acù s'a sfîrşit! grăi Pahomie. De întors s'or întoarce ele la loc, c'aşa li-i datina. Şi şarpele ista de odgon iar îl legăm la stîlp... Mare huet; cumplit lucru-i apa! Numai baba mea, săraca, n'aude. Ea şade ca totdeauna în cotruţa ei. Poate să tragă şi cu tunu', că habar n'are!"

Apa fura răpede la vale şăicile şi sfărămăturile podului. Oamenii le lăsară şi se întoarseră către podar. Moş-Pahomie rînji la ei cu răutate.

„Iaca-i bun, vorbi el. Acù hai să mai stăm de vorbă, că tot e zi de lucru, şi ne-am luat de-o grijă. Ce mai zici, măi Nastratin? Să-i spui lui coconu'-Cilip ce ispravă ai făcut!"

Balaurul Siretului mistuise podul la cotitură. Acuma apa parcă se alinase; oamenii umblau de colo-colo fără rost şi Nastratin sta într'un colţ de prispă, uimit, cu ochii ţintă, cu capul puţin plecat înainte.

Un om porni spre sat, ca să deie de ştire la primărie şi la curte. Iar în vremea asta, pe-aproape de amiază, dedeasupra Siretului, de pe dealul cel mare al Halmului, porni un sunet de bucium prelung şi trist. Parcă curgea şi sunetul pe deasupra apei.

„Aista-i buciumul lui Vasile Brebu, zise podarul. Să ştiţi că s'a întîmplat ceva". Oamenii se mişcară. Unii porniră în su-

sul apei. Dar vremea era lină şi 'mprejurul căsuţei ţirîiau fericite rîndunelele.

Pe apă sosiră iarăşi, din locuri necunoscute, grinzi învălmăşite. O vreme curseră gunoaie fumurii. După aceia, deodată, oameni dela deal începură să se arate alergînd spre pod. Dădeau din mîni şi strigau:

„O casă!... Vine-o casă!

— Şi asta-i bună! grăi podarul. Apoi răcni: Unde-i?

— Vine 'ncoace, la vale! gîfîiau oamenii oprindu-se şi făcînd semne în urmă cu braţele.

— Iaca şi Vasile!" zise cineva.

Vasile Brebu, pîndarul Halmului, cobora la Siret. Ieşise din cărarea zăvoiului şi oamenii îl priveau cum vine, nalt, cu privirea întunecată. In cap avea pălărie cît roata carului şi la şold glugă ciobănească. In dreapta purta baltag. Alămurile chimirului sticleau în soare. Venea răpede, cu paşi mari.

Cînd se apropie, dădu bună ziua şi se opri. Cercetă grămada de oameni şi-şi trecu mîna dreaptă prin mustaţa-i neagră.

„Am auzit buciumul... zise podarul. Tu ai strigat, fine Vasile? Pentru casa ceia care aud că vine pe apă?

— Da, răspunse pîndarul Halmului. Am văzut-o demult, dar nu înţelegeam ce-i. Am dat de veste pentru pod. Dar acu văd că podul l-a luat apa. Dacă n'o putem opri, are ea pe unde trece. Iaca, vine şi badiţa Androne: să-l întrebăm şi pe dînsul. Eu zic să cercăm: poate-o putem opri".

Podarul avu rîsul lui de răutate:

„D'apoi cum, zise el. De ce-a trimes primarele nostru lumea asta aici? Ca să oprească lemnele şi hoiturile care-or veni pe apă".

Spre căsuţă venea din josul Siretului cel căruia pîndarul îi zisese „badiţa". Era un om subţiratic, cu barba şi pletele cărunte. Purta sumăieş scurt, în cap avea pălărioară rotundă. Venea sprinten, pe obraz c'o lumină de bunătate. După dînsul alerga ca un mînz un nepoţel cu opincuţi nouă în picioare, cu ilic şi cu pălărioară care sămăna cu a bătrînului.

„Noroc bun la toată lumea!" zise el oprindu-se şi punîndu-şi beţişorul dinainte. Oamenii îi răspunseră din toate părţile.

„Iaca, fine Androne, începu cu linişte podarul; nu-i chip să am pace. Podul s'a dus: se chiamă că mi-am luat de-o grijă. Acuma alta. Zice că vine o casă. A fi corabia lui Noia.

— De asta ai buciumat tu, măi Vasile? întrebă Androne Brebu.

— De asta, răspunse pîndarul. Şi pe urmă m'am coborît într'acoace. Eu zic să cercăm s'o poprim aici: tot sîntem aţîţia oameni".

Vorbele pîndarului fură deodată acoperite de larma oamenilor. Toţi strigau: Vine! Vine! Şi iar înălţară căngi ame-

ninţătoare, împrăştiindu-se pe malul apei.—Apoi tăcură, aşteptînd.

La cotul din sus al rîului se arătase o clădire de bîrne. Şforul din mijloc o bătea într'o coastă ş'o inturna încet, împingînd-o spre malul înalt de dincoace.

Cîteva glasuri mirate izbucniră:

„E-o moară! Iaca roata!

— Asta-i altă minune, rînji Pahomie. Faceţi-i semn să vie încoace. Amăgiţi-o cu nişte grăunţe.

— Vine la mal! răcneau cei cu căngile.

— Nu spun eu?

— Ba se 'ntoarce iar în şfor... răspunse Androne. Şi deodată îşi înălţă glasul schimbat: Măi oameni buni! asta-i moara lui Chirilă dela Cotul-Epii. E moară de pe moşia noastră. Iaca şi Rusu-i în moară. A fi fiind cu dînsul şi fată-sa Aniţa. I-a furat apa în zori de ziuă..."

Cei de pe mal încremeniseră, uimiţi. Şi din moară porni deodată o trîmbiţare veselă de cucoş. Iordache Nastratin, vătăjelul, începu a rîde, apoi privi la Androne Brebu, scărpinîndu-se stînjenit la ceafă. Printr'o bagea dela podul morii, scosese un cap zbîrlit şi îngrozit morarul Chirilă. Striga ceva cu glas mare; i se vedea numai gura deschisă; murmurul apei îi înăbuşea chemările.

După cum spusese Androne Brebu, moara se întorcea iar spre mijlocul apei, parcă o trăgeau după ele grinzile care săltau ca nişte cai.

„Oameni buni! strigă Vasile pîndarul; la zăvoiu o apropie şuvoiul de mal. S'o oprim acolo".

Podarului îi pierise zîmbetul de răutate. Acuma umbla şi el de colo-colo şi privea tulburat spre moară.

„Fine Androne, nu-i chip s'o lăsăm: acolo-i suflet de om!

— O prindem la zăvoiu!" strigă Androne. Şi oamenii porniră după dînsul la vale. La malul jos, unii se desbrăcară în pripă şi prinseră a înainta prin revărsarea liniştită. O luntre pluti deodată pe luciu. Pîndarul şi Androne o mînau cu fereală împotriva cursului.

Moara trecuse de locul unde stătuse podul şi luneca domol spre luncă. Morarul urla neîntrerupt la ochiul podului.. O clipă obrazul lui spăimîntat se trase în întuneric şi ieşi la lumină un chip tînăr de femee: cînd văzu pe cei doi oameni aproape, începu să rîdă.

Pîndarul înfipse cangea şi alătură luntrea. Androne legă la talpă funia pregătită, apoi zvîrli capătul cătră oamenii intraţi în apă. Incordaţi şi trăgînd domol de pripon, bărbaţii goi şi păroşi aduceau clădirea de bîrne la zăvoi.

„Acu se chiamă că trageţi corabia la edec..." zise bucuros Pahomie.

Moara se opri la marginea zăvoiului, se zgudui, tălpile prinseră'n pămînt. Indată ieşi din ea morarul Chirilă, prăpădit

încă de spaimă, însă teafăr, și după el, ridicîndu-și fustele, începu să pășească desculță, prin apa până la glesne, Anița, fiică-sa. Era o mieruşcă albă, subțirică'n boiu, cu mînile și picioarele mici; ochii subt sprîncenele lungi aveau în ei ca o negură albăstrie. Din frica puhoiului, deodată-i înflorise fața. Se rumenise și se uita bucuroasă la gospodarii grămădiți în preajma morii.

„Bre oameni buni, asta să fie fata Rusului? șopti cu mirare, la o parte, podarul. Măi, cum dracu' s'a ales așa mîndrețe dintr'un Chirilă slut și bețiv?

— Apoi mă-sa a fost de-a noastre, moldovancă, lămuri un glas, ș'a fost mîndră *fumeie*."

Morarul da peste oameni, poticnindu-se buimac, cu gura căscată. Ajuns pe pămînt tare, se apucă de pletele zbîrlite și începu să se vaicăre:

„Vai de capul meu și de zilele mele, lume dragă! M'a trezit din somn un tunet. Am crezut că se dărîmă moara peste mine, am crezut c'a trăsnit... Fata sărise la icoane, ca s'aprindă luminarea dela paști. Cînd mă dezmeticesc eu, bag de samă ce se'ntîmplase. Apa rupsese pripoanele și ne ducea la vale. Și copila asta se bocea, ca după mort. De-acù capătul! ne mînîncă peștii, așa am crezut!"

Și bătrînul rîdea bucuros, c'o gură mare, fără dinți, și se uita cu dragoste la oamenii adunați. Anița tăcea, cu mînile subpuse, c'un zîmbet șters și cu ochii departe, spre fantoma morții.

„Fată hăi, zise Chirilă ș'o păli peste umăr; uită-te la sfîntul-soare și-ți fă cruce. Am dat peste oameni de-a lui Dumnezeu ș'am scăpat de prăpăd.

— Mă omule, întîmpină podarul, da' cum ați venit pân'aici? Nu v'a văzut nimeni? nu s'a stîrnit lumea?

— Dă, eu știu? Apele revărsate; oamenii se uitau cine știe de unde. Socoteau moara fără morar ș'o lăsau să se ducă. Ș'am venit pân'aici. Aci în moară tot cînta dracu' cela de cucoș... și eu îmi făceam cruce și mă gîndeam că de-acu a ajuns și pentru mine funia la par. Dacă nu erau oamenii iștia cu luntrea, tot nu scăpam!"

Anița își întoarse ochii spre Androne Brebu și spre pîndarul Halmului.

„Acù ce facem noi?" zise ea deodată, privind țintă pe pîndar.

Vasile nu se aștepta la întrebarea ei și zîmbi auzindu-i glasul subțire. Androne Brebu zise rîzînd:

„Doar aicea nu sînteți în codru, fată hăi. De foame n'aveți să muriți. De dormit aveți unde dormi. Dumnezeu are grijă de paserile cerului, dar încă de două suflete de creștin! Și vă aflați tot pe moșia boerească.

— Apoi dacă-i tot pe moșia boerească, s'a isprăvit răspunse împăcat Chirilă. Poate să vie o lume să vadă. M'a

luat Siretul și m'a adus aici. Dacă m'a adus aici, ce să fac? Eu cu Siretul nu mă pot pune."

Își răstigni amîndouă mînile în laturi, cașicum voia să arate că el deacum nu mai are niciun amestec! S'a isprăvit!

Vasile Brebu pîndarul privea la Anița. Ea rîdea. Și el simți o înfiorare prin vine, o dorință de dragoste. Din umbra ochilor ei izvora ceva tulburător.

Bătrînul Chirilă, morarul, acuma mormăia cu mulțămire, adunase vreascuri și-și scotea scăpărătorile, ca să înjghebe oleacă de foc de popas.

„De-acuma-i capătul, grăia el. Am răbdat și m'am înfricoșat; a venit și rîndul cucoșului. Destul mi-a cîntat la cap cît umbla moara pe Siret. Și dacă s'a afla un băitanaș sprinten, din toată sărăcia mea aşi găsi de unde să-i dau s'aducă oleacă de băutură din sat, ca să cinstesc pe oamenii iștia pentru o facere de bine.

— La așaceva se găsesc tovarăși, zise Pahomie. Am eu o garafă pîntecoasă: am cumpărat-o dela iarmaroc dela Fălticeni în anul cînd l-au scos răii din scaun pe Cuza-Vodă..."

S'a găsit îndată și băitănașul sprinten ș'a și pornit la rateș cu garafa de pe vremea lui Cuza. Focul s'a luminat în capătul zăvoiului, o țîră de foc pentru țigări și lulele, și oamenii s'au cinchit în preajmă, sfătuind despre împrejurările zilei. Chirilă încă nu-și venise în fire. Așteptînd rachiul, i se rumenise nasul, și tot clătina din cap cu uimire:

„Mare cumpănă, hee... ce socoți dumneata, om bun și lume dragă! Stau eu acolo cu moara de nouă *ai* și nu mi s'a întîmplat nimica. Ș'acù se vede cîtu-i de înșelătoare apa...

— Ca șerpele și ca femeia, zise zîmbind Androne Brebu; precum scrie și la carte.

— Așa-așa... îngînă bătrînul. Anița rîdea, privind c'un început de înțelegere spre pîndarul Halmului. Măi om bun, urmă morarul, cu chef de vorbă, eu nici nu mă așteptam. Ș'aud odată: poac! și gata! Ne ducem pe apă. Și tot cînta cucoșul cela, bată-l mama cailor!.."

Rîdea, cu gura-i mare, fără dinți, și povestea minunata întîmplare.

Deodată se opri. Oamenii se mișcară și înălțară capetele. Suna pe șleah un huruit de trăsură. Îndată se arătă la capătul podului un cal sur, nalt și slab, care trăgea o brișcă măruntă cu coșul împletit din nuele vopsite roșu. Un om cu pălărie cenușie de pîslă, cu favorite lungi, negre, se uita în toate părțile, înălțat în trăsurică. Cînd întoarse ochii spre zăvoiu și văzu focul și sfatul, coborî răpede și trăsurica o lăsă în drum, în sama calului sur.

„Cuconu' Iacobache, primarul! strigă învălmășit Nastratin.

— Feciorul dascalului Alecu... Dumnezeu să-l ierte pe das-

calul Alecu!" vorbi liniştit Androne Brebu, fără să se clintească din locul lui.

Oamenii se sculaseră în picioare. Cuconu' Iacobache venea răpede, îndesat şi gras, păşind larg şi dînd din mîni. Straiele-i nemţeşti păreau strîmte şi scurte şi la picioare şi la mînici. Cum se apropia, îşi greblă nervos favoritele la dreapta şi la stînga, şi pe obrazul lui negricios şi stricat de varsat o mîndrie jignită îşi făcea loc. Se opri cu sprîncenele încruntate, cu mînile la spate şi-şi scoase burta rotundă înainte.

„Ce-i asta? strigă el gros şi răguşit. Ce caută casa asta aici?"

Cîţiva oameni îşi trăseseră, moale, pălăriile din cap. Nimeni nu răspunse.

Primarul răpezi înainte braţul drept, arătînd moara.

„Ce-i asta? ha? Asta nu era aici! Dar podul unde-i? Am trimes oameni să apere podul. Unde-i podul, ha? Ce vă uitaţi cu gura cascată la mine? Ce fel de vorbă-i asta? V'aţi aşazat la taifas? Şi lăsaţi apa să ia podul?

— Cucoane Iacobache, zise cu umilinţă podarul; s'avem iertare. Dac'a venit Siretele cu puterea, ce-aveam noi să-i facem podului? Eu de ani mulţi sînt podar boeresc. Da' cînd vine apa mare, podul se duce, n'am ce-i face. Iar moara asta a venit pe apă, şi noi am tras o la zăvoiu. Iaca şi morarul: Chirilă, dela Cotul-Epii... Tot de pe moşia cuconaşului...

— Ce fel de vorbă-i asta? vorbi primarele tot cu glas rîdicat, însă cu mai multă gravitate şi cu sprînceana tot încruntată. Se duc poduri, vin mori! Cum te chiamă? se întoarse el spre morar.

— Să trăiţi, domnule primar, mă chiamă Chirilă.

— Cum Chirilă? ce Chirilă? *Unde te trezeşti aici? Ia-ţi căciula din cap cînd vorbeşti cu mine. Aşa. Ce-i cu moara?*

— A luat-o apa domnule primar. Iaca, am venit cu dînsa eu şi cu fata.

— Da tu ce stai acolo? se îndreptă domnu' Iacobache spre fată. Ce te uiţi într'o parte cînd vorbesc cu tine? Aşa păziţi voi averea boerească?

— Eu n'am nimica cu moara... îngînă Aniţa dînd din umeri şi ridicînd o clipă ochii spre domnu' Iacobache.

— N'ai nimica? Da tatu-tău ce păzeşte? Am să-l vîr la başcă! Las'că aflu eu cum stau lucrurile; descurc eu iţele! Vă cunosc eu pe voi!"

Chirilă rămase cu gura cascată, înfricoşat, cu ochii ţintă la primar. Oamenii tăceau. Primarul, pufnind pe nas, îşi duse iar mînile la spate şi se uită sever în juru-i.

Androne Brebu zise, fără să se clintească din locul lui.

„Domnule primar, degeaba te mînii dumneata. Vinovatului nu-i putem face nimica; nici la başcă nu-l putem închide."

Iacobache rămase o clipă cu gura cascată.

„Siretele, cucoane!..." lămuri Pahomie, cu sfială.

Atunci autoritatea bătu cu piciorul în pămînt şi izbucni cu mînie spre Androne:

„Cum Siretul? Ce Siretul? Ce te-amesteci şi tu, măi, în vorbă? Ce mi te vîri, măi, în suflet totdeauna? Ţi-oiu arăta eu ţie, măi Androne! Crezi tu că multă vreme ai să te poţi pune cu mine?

— Eu, cu dreptatea mea, merg oriunde... grăi liniştit Brebu. De ce să strigi dumneata şi să răcneşti degeaba, cînd vezi că nu-i nimica? Parcă dacă eşti slujbaş domnesc trebuie să iei pe oameni în unghii?

— Te poftesc să nu fii obraznic! răcni Iacobache, cu ochii holbaţi. Cu tine am eu de regulat multe socoteli! Ţi-arăt eu ţie cine sînt! N'ai să mă inveţi tu pe mine, colţosule, ce am de făcut. Eu sînt primar, fac ce vreau, auzi tu?

— Apoi eu pe răposatul dascal, tatăl dumitale, l-am cunoscut. Era om de-a noştri. Dumneata te-ai înstrăinat."

Ochii primarului se încruntară în sînge. Amintirea obîrşiei lui îl izbea ca o palmă. Privi cu ură pe ţăran şi scrîşni o înjurătură cumplită. Sta gata să răcnească iar, ori să se răpeadă, cînd oamenii se prăvăliră într'o parte bătuţi ca de-un val. O trăsură cu doi cai murgi cotise la pod şi venea în goană, urmată de un călăreţ pe un alergător alb.

„Cuconaşul! cuconaşul!" murmurau sătenii descoperindu-şi capetele.

Cuconu' Iacobache tuşi scurt de două ori, se pipăi la gît şi-şi încheie repede un bumb dela surtuc, apoi îşi alătură picioarele milităreşte. Pe obraz i se întinse deodată un zîmbet ciudat. Parcă-i erau buzele unse cu untdelemn.

Trăsura cu caii murgi se opri în dreptul lui. Ţiganul de pe capră, grozav de gras, rămase neclintit ca o stană. Cuconu' Filip sări de pe calu-i alb şi se alătură de scara boerească; făcu doi paşi şi primarele; se mişcară şi sătenii înainte; podarul şi Chirilă îşi făceau loc cu coatele în frunte.

Cîteva glasuri se ridicară: Sărut mîna, cuconaşule!

Primarele se ploconi cu smerenie, înălţîndu-şi umerile, rostind răguşit:

„Cu adînc respect!"

Din trăsura bogată, răsturnat pe pernile albastre, privea cu pleoapele strînse la cei dinainte-i boerul Alexandru Filoti-Buciumanu. Era un om care mergea pe patruzeci de ani, palid şi obosit. Barba rotundă, neagră avea o încovoietură în sus, pe cînd nasul coroiat căta în jos; iar buzele subţiri, uşor răsfrînte, aveau un zîmbet fin, pierdut şi distrat. Purta o haină largă, cenuşie şi'n cap o şapcă rusească, cu cozoroc îngust.

„Bonjur! bonjur! zise el pe nas. Pe urmă îşi luă sama, clipind răpede din ochi: Buna-ziua, oameni buni! Ce s'a întîmplat, primarule? Am auzit că podul s'a dus!

— Da, rosti primarele, inclinîndu-se, cu pălăria în mînă. Am onoare să vă raportez, cuconaşule, că am cercetat imediat.

— Bine, bine, de cercetat ce să cercetezi? Asta văd şi eu: podul a fost luat de apă."

Cuconu' Filip, lingă scară, ţinîndu-şi calul de frîu, sta cu ochii aţintiţi la buzele stăpînului, gata în orice clipă să dea un răspuns, ori să sară pe cal, ori să îndeplinească oricare altă faptă. Obrazu-i buged, mare şi roş avea din cînd în cînd o tresărire de fulger în jurul ochiului drept.

În răstimpul de tăcere care urmă, crezu nemerită vremea Pahomie podarul să facă un pas înainte şi să strige cu glas mare:

„Înălţimea voastră! daţi-mi voie să grăiesc şi eu!"

Primarele şi vechilul se întoarseră deodată spre el, caşicum ar fi descoperit o nelegiuire nemaipomenită.

„Ce este? Vorbeşte! zise încet şi cu nepăsare Filoti.

— Hai, spune ce ai de spus... şopti repede primarul, apucînd de mînecă pe moşneag.

— Înălţimea voastră! strigă bătrînul. Eu de treizeci de ai stau la podul ista şi-l păzesc ca ochii din cap. Acù dac'a venit apa şi l-a luat, ce sîntem noi de vină? Iaca, tot apa a adus şi moara înălţimii voastre dela Cotul-Epii.

— Care moară?"

Vechilul Filip interveni scurt, încet şi foarte respectuos:

„Cotul-Epii, hotar cu Mărginenii... Moara într'adevăr o văd de faţă.

— A! moara aceasta e adusă de Siret? *Curioz* lucru!" vorbi boerul, şi obrazul palid i se lumină de zîmbet. Îndată zîmbiră, cu fericire, şi primarele şi vechilul; iar Chirilă, prinzînd inimă, se înfăţişă şi el înaintea scării boereşti.

„Măria-ta, eu îs morarul. Eu am venit cu moara pe Siret!

— Bine, Filipe, zise cu veselie boerul, dar asta e o întîmplare nostimă! Cum de n'am ştiut-o noi până acuma?"

Filip îşi pleca urechea spre boier, şi cu ochii privea ţintă, pieziş, parcă se gîndea adînc.

„Apoi, măria-ta, grăi morarul, noi chiar acuma am picat! Creştinii iştia ne-au tras la mal de vre-un ceas de vreme. Stam în moară eu şi cu fata, cînta cucoşul şi ne ducea apa la Galaţi. Fa Aniţă, ia vină'ncoace, să te vadă boierul..."

Aniţa ieşi, cum se cuvenea, ruşinoasă, şi ochii boierului stăruiră asupra ei. Oamenii păstrau o tăcere atentă. Filoti deodată păru gînditor.

„Cuconaşule! ce ordin daţi? întrebă insinuant vechilul, aţintind urechea.

— Cum? Niciun ordin! Să căutaţi să faceţi podul. Cum te chiamă? întrebă el pe fata lui Chirilă.

— Aniţa, cuconaşule... şopti ea.

— A avut barbat... se amestecă şi Chirilă în vorbă, da' a fost un haidău, s'a dus în lumea lui.

— Vra să zică eşti văduvă? întrebă boerul zîmbind (şi obrazul vechilului fulgeră în jurul ochiului drept); apoi caută de te mărită, nu sta aşa..."

Fata rîdea, privind şi fugind cu ochii. Boerul se gîndea: „Nu-i urîtă fata asta a morarului Chirilă... nu samănă de loc cu tatu-său..." Dar cum îi era obiceiul, gîndul şi-l murmură încet printre buze. Vechilul şi primarele părură foarte mulţămiţi de această constatare şi priviră şi ei veseli spre Aniţa.

Oamenii aşteptau: trebuia să mai fie vorba de pod, de moară, putea să mai fie vorba de holdă, de pămînt, de ploi, deşi ştiau ei bine că boerul nu se îngrijeşte de nimic, ci le lasă toate în sama vechilului.

Şi cuconu' Filip şi Iacobache stăteau cu capetele aplecate pe umăr, dorind ordine. Dar boerul căzuse pe gînduri.

„Întoarce, Dimachi!" zise el deodată către vizitiul cel gras.

Dimachi şfichiui delicat caii şi întoarse; vechilul se aburcă pe cal cu răpeziciune, şi primarele căută din ochi pe vătăjelul Iordache Nastratin, îi făcu semn să vie după el şi se năpusti către brişca lui. Sări înlrînsa; se căţără pe scăunaşul de dinapoi şi vătăjelul; şi calul sur se alătură în trap de buestraşul lui Filip, în urma trăsurii boereşti.

Călărind, cuconu' Filip Nacovici îşi luase masca lui obişnuită de nepăsare şi lene. În brişca lui, primarele se gîndea îngrijat. Din cînd în cînd îşi încrunta sprîncenele şi pălea cu biciul în cal. Pe scăunaşul dindărăt, Nastratin sta cam într'o parte, sıcit şi stînjenit.

„E colţos şi nesuferit! mormăi aţiţat primarele, îndesîndu-şi în piept favoritele.

— Poronciţi, cucoane Iacobache? tresări vătăjelul, întinzînd capul.

— Nu-i nimica, răspunse primarele. Ce vorbea Androne înainte de a veni eu?

— Nu vorbea nimica, cucoane Iacobache; ce să vorbească?

— De mine... aşa... nu zicea nimica?"

Vătăjelul nu ştia ce să răspundă. Tăcu. Primarele-i întoarse o privire de mînie.

„Atuncea de ce-mi stăteai acolo degeaba, ca un dobitoc?

— Stăteam şi eu acolo... după poruncă... răspunse vătăjelul. Mi-ai poroncit să duc oamenii la Siret: i-am dus la Siret.

— Şi ce te uiţi aşa la mine, măi?"

Domnul primar ar fi vrut să înjure, ori să scarpine puţin pe vătăjel, ca să-i mai vie inima la loc; dar era prea aproape de trăsura boerească. Vătăjelul se trăsese înapoi; Iacobache pufni inveninat. Întoarse capul spre vechil. Zise:

„Cucoane Filipe, ai văzut pe ticălosul cela de Androne?"

Vechilul tresări.

„Pe cine să văd? întrebă el plecîndu-se într'o parte, în şea.

— Pe Androne Brebu.

— Ei da, l-am văzut. Ce-i cu el?

— Oare nu-i chip, cucoane Filipe, să-l stringem oleacă'n cleşte ? E cam colţos *ghiorlanul !*

— Să-l stringem, zise cu nepăsare vechilul. Dar mi se pare că el nu face boieresc. E om, după cît ştiu eu, vrednic.

— E clănţău, cucoane Filipe, e om primejdios. Dacă-i tot lăsăm aşa, nu-i bine. Trebuie să batem oleacă de politică."

Vechilul iar n'auzea bine, de vuetul trăsurilor.

„Ce să batem ?

— Politică, cucoane Filipe; oleacă de politică."

Vechilul nu înţelese, dar nu-şi dădu osteneală să mai întrebe: rămase nepăsător în şea. Iar primarele, cu nemulţămirile crescute, ghionti cu codirişca pe omul dindărătul lui.

„Măi, tu ai auzit ?

— Ce s'aud, cucoane Iacobache ?

— Ai auzit ? Să te duci să raportezi întocmai, vorbă cu vorbă.... Să le spui... auzi ?

— Aud, cucoane Iacobache, le-oi spune. Cui să spun ? Ce să spun ?"

Fostul vagmistru scuipă înciudat la o parte şi bătu de cîteva ori cu biciul în calul cel sur.

Dinspre sat, dela orîndă, venea, pe drumul străjuit de sălcii, băitanaşul cu cinstea morarului Chirilă. Trăsura boierească îl învălui într'o negură de pulbere. Pe faţa-i arsă de vînt, cu nasul ridicat puţin în sus, se aşternu un fel de sfială. Vîrî subt sumăieşul roşcat garafa cu rachiu. Apoi rămase cu ochii aţintiţi asupra lui Nastratin, vătăjelul din trăsurica primarului: îi făcea semne cu capul şi cu mînile, încreţindu-şi obrazul puhav, să-şi scoată mai răpede cuşma din cap. Duse spăriat stînga la cuşma veche şi roasă ş'o smulse cu greutate de pe claia de păr. Dar boerii trecuseră cu mare zgomot. Işi îndesă iar căciula la locul ei şi trecu alene, mai departe, spre pod.

Cînd ajunse, soarele scăpăta spre asfinţit. Unii din gospodari porniseră spre case; alţii veniseră din sat, ca să vadă cum a luat apa podul şi cum a venit o moară pe Siret.

„Te-ai întors, măi Tilică ? întrebă podarul, privindu-l cu zîmbetu-i răutăcios. Bre, tu eşti bun de trimes după moarte !"

Băiatul începu a rîde cu tot obrazul, căscînd gura, şi puse garafa în mîna morarului; apoi se învăli în sumăieş şi se pregătea a se duce'n treaba lui.

„Unde te duci, măi ? întrebă vesel Chirilă.

— Mă duc la vitele celea de cai. Dac'or fi dat în popuşoi şi află tătuca, mă omoară !

— Du-te, şi pe urmă te-i înturna. Iţi las eu şi ţie oleacă de rachiu ş'o bucată de pine. Aniţă hăi, ia dă pînea ceia din şandrama. Ce se mai minuna boerul de-aşa întîmplare".

Fata se sculă dela locul ei, îşi ridică fustele deasupra glezneior şi trecu prin apa tulbure, la moară. Cînd se întorcea, pîndarul Haimului, prietnios, începu s'o ridă.

„Aniţă, draga mea, nu te feri aşa, că noi ne uităm la garafa lui moş Chirilă..."

Aniţa îşi strînse buzele şi dădu din cap în semn de ameninţare, privind într'o parte, viclean, spre Vasile. Androne Brebu sta gînditor, jucîndu-şi între degete beţişorul. Morarul îl privi cu prietinie şi-i întinse garafa.

„Bade Androne, ia de bine! Garafa asta-i în cinstea dumitale ş'a flăcăului istuia, Vasile. Se vede că ai ceva cu primarele nostru. Nu baga şi dumneata în samă!

— Apoi cu primarele nostru nu-i de chip... grăi podarul aţintind sticla. Eu îl ştiu: e vrajmaş la inima lui. Ca om purtat prin multe nevoi, eu zic aşa: mai bine-mi scot căciula şi-mi plec capul. Zic ei negru, zic şi eu tot aşa şi pace! Capul plecat nu-l taie sabia! Altfel nu poţi hălădui în lumea asta!

— Adevărat, grăi Brebu serios; nu-i uşor de trăit, şi asta numai din pricina răutăţii oamenilor. Eu n'am nimica cu primarele şi nici n'am de ce mă teme. Mă uit numai la dînsu. Il cunosc decînd era aşa ca Tudoriţă, nepotul ista al meu. Atuncea umbla printre noi; aducea la cei bătrîni băutură cum a adus Tilică; se chiamă că era dintre ai noştri. Pe urmă a făcut ce-a făcut, a umblat prin lume, şi iaca-l văd că vine 'n straie strîmte, iaca-l aud suduind urît. Se face a uita de tatu-său, nu cunoaşte pe mă-sa: le lasă mormintele fără pomenire. Se vîră între cei de sus. El adică-i boier de-acù nainte. Asta-i rău, cumătre Pahomie. Şi-i zic eu: Apoi te cunosc decînd erai aşa. Am cunoscut pe răposatul dascal Alecu, Dumnezeu să-l ierte. Cînd m'aude, lui i se bulbucă ochii şi se supără. A fost el odată om, da' de cînd s'a dat cu ceilalţi i s'a împestriţat inima ca şarpele. Asta-i. Altfel ce am eu cu el? I-am mai spus eu într'un rînd pilda aceia cu omul care se văita că-i scosese unul ochii.— Ce-i, măi Romîne ? cine ţi-a scos ochii ? — Frate-meu! —Apoi de-aceia ţi i-a scos aşa de adînc! El se uită la mine parcă vrea să mă iee'n colţi şi'n unghii. Ce să-i fac ?"

Obrazul lui Androne Brebu se lumină o clipă de un zîmbet şiret.

„Apoi voie-bună şi frăţie să deie Dumnezeu! zise el iar, închinînd garafa. Mai este o vorbă: că pe omul rău Dumnezeu il însamnă. De-aceia i-au crescut fuioarele celea pe obraji.

— Parcă-i dracu' de pe comoară!" zise dela locul ei Aniţa, acoperindu-şi gura cu palma şi rîzînd înăbuşit.

Garafa trecu din mînă în mînă. Oamenii sfătuiau; soarele da în asfinţit. Androne se sculă, să plece.

„Am pus într'un cotlon de baltă nişte *măistrii*, zise el. Poate cade ceva: mă duc să văd. Măi Tudoriţă, ţie ţi-a fi foame. Hai să mergem, şi pe urmă te-oiu duce mîni-ta. Şi tu, măi frate, adăogi el cătră Vasile, mai ieşi, bre, din bîrlog, mai dă pe la noi, că altfel te faci urs, şi-l mînca oamenii!"

Pîndarul începu a rîde. N'avea însă nimic de răspuns.

Androne porni cu băiatul săltînd după el. Coti întăiu pe după zăvoiul cuprins de apă şi dădu pe-o cărare, prin-

tre lanuri. Ziua era lină; pe cîmpuri plutea o pace nesfîrşită.

„Moş-Androne, zise deodată copilul, ridicînd nasul în sus şi sticlindu-şi ochii. Da' boerul cel cu şapcă îi om rău?

— Nu-i om rău, măi Tudoriţă.

— Da-i bogat tare?

— Bogat!

— Spunea fata lui Gavril Nistor că are boerul un cal care mănîncă jăratic. Şi'ntr'o pivniţă are galbeni de-i măsoară cu stamboala.

— A fi avînd, măi Tudoriţă. Da' ţie nu ţi-i foame?

— Nu mi-i foame!" strigă nepotul, pornind-o în fugă înainte.

Androne mergea domol, ca omul care n'are treburi. Iar în urmă, oamenii rămaşi la foc vorbeau despre el. Androne acesta Brebu era om trecut de patruzeci şi cinci de ani şi trăia singur. În tinereţe dusese o viaţă iute, se avusese bine c'o fată şi la optsprezece ani, se însurase. Dar copii n'a avut şi nevasta i-a murit de tînără, iar omul, din scîrbă mare, s'a gîndit să se ducă la călugărie. S'a oploşit un an la mînăstirea Neamţului; pe urmă, într'o bună zi, s'a întors în sat. De călugărie tot nu se hotărîse a se lăsa, dar îi era dor de Buciumeni. A început a umbla regulat la biserică; acasă cetea cărţi, mai ales *Vieţile Sfinţilor*, pe care le cumpărase cu multe parale şi trudă tocmai dela tîrgul *Eşilor*. Avea pămînt dela împroprietărire ş'oleacă de prisacă în livadă. Singur îşi făcea toată gospodăria, cum învăţase dela călugării nemţeni. Nu uita niciodată rugăciunile de noapte şi posturile. Avusese în sufletul lui ceva chinuit; acuma se liniştise. Era un om care cercase să-şi aprindă la căpătîiu candela cercetării de sine; îşi cumpănea vorbele şi faptele şi voia să fie între ai lui drept şi cu cuget curat. Prin dreptate înţelegea mai ales să nu vatăme nimănui; altfel era cam cărpănos, îi plăcea să strîngă ban lîngă ban şi rar ajuta pe alţii în nevoie altfel decît cu sfatul. Erau bune însă şi sfaturile lui cîteodată şi mai ales erau pline de pilde felurite, ca unele ce erau rostite de un cărturar. Avea şi nume de doftor bun la oameni şi la vite. Buna stare îi dăduse şi puţină îndrăzneală şi de aceia nu primea decît pănăla poartă pe feciorii boiereşti şi muncă la ciocoi nu voia să facă. Acuma se ducea să-şi vadă cotloanele lui de peşte şi mergea lin, punînd cu grijă pe pămînt băţu-i lustruit de corn. Faţa lui avea ceva din liniştea cuprinsurilor.

„Eu ţi-oiu spune una, măi Vasile, zicea podarul. Aista-i omul lui Dumnezeu. El de postit posteşte, de rugat se roagă, de băut nu bea, cu muierile nu face petrecere, ca tine.. las'că i-a şi trecut vremea... Mi se bolnăveşte într'un rînd baba. Cade şi-şi sclinteşte o mînă. Atuncea nu era, săraca, surdă, şi n'aveam de gînd s'o schimb! Chem pe Ştefănoaia, vine Ursăriţa mama lui Dimache, — nu-i chip: se umflase mîna şi se întărise ca un butuc. Sudui eu pe babă şi chem pe Androne. Vine el, pipăe mîna — baba tresărea şi răcnea. — Să n'o întinzi, zice, că mor! — N'o întind, face Androne, trebue s'o lăsăm să se mai umfle. Baba răsuflă uşurată şi'ntoarce obrazul către părete. A-

tuncea odată i-a înşfăcat Androne braţul: l-a zmuncit şi l-a sucit. Iar baba a slobozit un răcnet de-am socotit că se dărîmă casa. Androne şi-a luat răpede sumăieşul pe umeri şi s'a dus. Iar femeia şi-a simţit adouazi mîna la loc.

— Apoi el ştie multe! grăi bucuros Vasile şi-şi vîrî cu fudulie mînile în chimir. La vite nu se pricepe nimene ca el. O cetit şi Alixăndria.

— Aşa? se minună Chirilă, căscîndu-şi gura ştirbă. Am auzit eu odată cetirea asta. Da tare era frumos. Spunea cum s'o dus Alisandru Machidon la raiu şi la iad. Hei, cine cunoaşte slovă, poate să afle cum o fost în vremea veche. Atuncea aveau oamenii pămînt mult şi vite, nu ca acuma. Acuma-i rău: s'apropie vremea de-apoi. Mai cetea dascalul Antohi dela noi şi despre Antihrist. La carte spune aşa că mult nu mai este pân'la ceasul cel din urmă. Ş'atunci n'are să se mai aleagă nici care-i bogat, nici care-i sărac: Toţi au să moară şi pe urmă are să li se caute la condică faptele; şi cine-a fi luat ş'un cuiu pe nedrept are să i-l bată în frunte, şi cine-a fi luat ş'un ban cu strîmbătate, are să-l topească îngerul ş'are să i-l toarne pe gît... »

Focul pîlpîia în stingere. Moş Chirilă, înfierbîntat de cinste, grăia privind cu ochii lucitori la cei din juru-i. Peste rîu curgea din asfinţit o strecurare de lumini felurite. Ziua scădea. În tăcerea zăvoiului străbătu sunetul trist al piedicilor dela cai, pe urmă glasul ascuţit al lui Tilică. Şi'ncurînd se înfăţişă şi băitanaşul, cu nasul lui bîrligat şi cu sumanu-i roşcat. Venea, plesnind c'o puhă de cînepă, iarba dinnainte-i. Se aşeză şi el la vatră pe vine şi moş-Chirilă îi întinse gînditor garafa.

„Măi băete, vorbi el încet, bea de sufletul babei mele".

Tilică gustă rachiul, se oţărî şi se ştiri iute, apoi se şterse la gură cu mînica. Începu a înfulica răpede pînea. Apoi deodată îl apucă gust de vorbă.

„Ma'inte, zise el, mă duceam să'ntorc caii. Cînd colo, în cărare, un *hulpoi* iese şi se uită la mine. Eu pocnesc din biciu, el se scoală şi s'aşează mai departe şi iar întoarce botul către mine..."

Vasile pîndarul se înălţă din locul lui.

„Apoi eu mă duc să văd ce mai face Halmul. Tot fînul lui e'n stăpînirea mea. Da' mă mai întorc eu pe-aici. Rămîneţi sănătoşi!" sfîrşi el tare, privind pe Aniţa.

Lîngă scrum, nu mai rămăsese decît Tilică, mîncînd pe genunchi o ceapă cu mămăligă, morarul, Aniţa şi moş-Pahomie.

„Noi, fată hăi, ne-om aduce ţoalele aici şi ne-om culca subt stele. Drept să-ţi spun, mă tem să nu ne iee iar apa. Cu moara, oiu vedea eu ce a zice boierul. Mă duc eu mîni-poimîni pela curte ş'oiu întreba".

Se sculă tăcut, prin cernerea inserării, şi podarul.

„Ia să văd şi eu ce mai este prin bordeiu", zise el. Gemu încet, cînd începu a-şi mişca încheieturile, şi porni, puţin plecat din şele, spre capătul podului rupt. La vatră rămaseră um-

brele tăcute ale celorlalți trei. Pe deasupra apelor acum parcă curgea o negură. Prin negura aceia trecu un stol de rațe sălbatice, ca o vijiire scurtă de vînt. Li se auzi căderea zgomotoasă, mai departe, în apa luncii. Apoi se întinse tăcere. Din cînd în cînd mai clipea slab luleaua lui Chiriiă către moara neagră, care sta pe-o coastă, într'o poziție ciudată, parcă voia să se ascundă după răchiți...

Moș-Pahomie intră în bordeiu tropăind din iminii. La foc, pe vatră, forfotea abia auzit o oală. Pe-un scăunaș, alăturea, sta încovoiată baba Catrina, slabă și firavă. Pe obrazu-i uscat luneca lumina. Parcă dezvălea obrazul unei moarte: cu două găuri fumurii subt frunte, c'o linie neagră subt nas...

N'auzi cînd intră moșneagul, dar simți că umblă cineva în jurul ei.

„Ai venit?" zise ea încet, fără să se clintească.

Moșneagul începu să strige tare în singurătatea bordeiului, cu încrețitura-i de buze:

„O luat apa podul!"

Baba suci puțin capul, apoi iar se întoarse în neclintirea ei.

„Au fost boierii pe-aici! strigă iar moș-Pahomie. Apoi își trase și el un scăunaș lîngă vatră. Măi babă măi, vorbi el, mai încet, rău ai ajuns! O adus Siretele un dimon! răcni el iar la urechea bătrînei.

— Ha?

— Un dimon, într'o moară. Și cuconașu' se uita la el. I-auzi, tot pentru dînsu' cîntă Vasile pe Haim. Și muierea stă, ascultă și 'nțelege; dar se gîndește la zîmbet boieresc!

— Aha! grăi baba cu nepăsare. Bine. Să vezi, moșnege, mai înainte am ațipit aici, lîngă vatră, ș'am văzut iar pe băieți. Da' parcă nu-i luase apa... parcă umblau prin casă și cîntau încetișor... încetișor...

— Hm! iar ai să-i bocești... mormăi podarul. Cînd i-a luat apa, erau flăcăi, și tu tot mititei îi visezi... Ce dracu' ai tu de-mi tot vorbești de dînșii cînd am să mînînc? Ca să nu-mi mai ticnească! Ce-avem noi să mai jelim? De-atunci o curs apă multă pe baltă; da' tu tot îi pomenești. Iaca! da-te-ași dracului!"

Bătrînei îi curgeau lacrimi pe obrajii veștezi. Tăcea și plîngea, în umbra către care mergeau toți oamenii acelei zile.

Mihail Sadoveanu

Moldova dintre Prut și Nistru subt imperiul rus

6

Nobilimea

Alături de guvernator, în administrația Basarabiei era mareșalul nobilimii; după unii fiind *alesul* nobililor, prin demnitatea lui în ruajul imperiului, ar fi fost chiar mai presus de guvernator. În orice caz, mareșalul nobilimii era prezidentul sau vice prezidentul obligatoriu aproape al tuturor consiliilor și comitetelor pentru diferite chestiuni administrative și gospodărești din Basarabia (comunale, județene, recrutare, statistică, societăți, comerț, industrie, mine, închisori, impozite, credit, justiție, asigurări muncitorești, evaluări, păstrarea pădurilor, împroprietărire, contra beției, etc., etc.) precum și a celor mai multe societăți de binefacere, orfelinate, etc. Această situație a mareșalului nobilimii corespundea și tradiției locale, după care reprezentanții boerimii făceau parte din divanuri, și tradiției și legilor rusești, care căutau să sprijine alcătuirea de stat pe clasa nobililor.

Este interesant de a urmări situația și atitudinile boerimii moldovenești din Basarabia față de statul rusesc.

În momentul anexării Basarabiei și chiar înaintea acestui fapt, boerimea noastră moldovenească era ruso-filă. În ce măsură acest rusofilism era sincer și în ce măsură provenea din frica de puterea turcească, cînd forțat se compromiteau cu Rușii ocupanți în războaie, sau din iluzia că sub suzeranitatea rusească vor putea scăpa țara și neamul din vicisitudinile timpurilor grele pe care le trăiau sub Fanarioți, nu vom cerceta. Faptul fiind necontestat și cunoscut de Ruși, se înțelege ușor că la anexarea Basarabiei, boerimii i s'au recunoscut dela început toate dreptu-

rile și privilegiile. Atitudinea lor față de tron și imperiu era perfect loială. Din momentul însă cînd s'a manifestat din partea statului rus hotărîrea fermă de a-i supune funcționarilor ruși și a-i rusifica (1816-1830), atitudinea lor a început să se schimbe. 1 Ei protestau la Petrograd contra funcționarilor ruși, contra îndepărtării lor din capul treburilor, contra „înstrăinării din zi în zi dela obiceiurile și legile noastre". 2

Am văzut mai sus cum s'a isprăvit la 1828 lupta boerilor pentru limba națională și administrația autonomă. Nici nu putea fi altfel. Boerimea în Basarabia era puțină la număr; multe familii boerești se retrăsese 3 peste Prut în Moldova de subt Turci, cei rămași nu puteau să-și riște interesele și privilegiile și nu se puteau bizui nici pe masa sărăcită de războaie și ocupații rusești, neștiutoare de carte, cu puțină conștiință națională activă, subt stăpînirea fetișismului de ortodoxism protector rusesc și subt frica de ocupație și rechiziții. Orice încercare de rezistență, subt stăpînirea lui Nicolai I, era imposibilă. De altfel administrația rusească nici nu se sinchisea: pe lîngă rapoartele împotriva boerilor făcute la Petrograd, în care îi defăima, ea scria 4 direct Mareșalului Nobilimei (I. Başotă): „D-ta ești acum *funcționar*, ales, dator să ai supravegherea, ca în toate cazurile, să se păstreze *supunerea datorită*; nu voi lăsa acest caz fără atenție și veți fi supus la pedeapsă după lege". 5 Dar administrația rusească avea și alte mijloace. „În acest timp clasa nobilă se compunea din trei categorii de persoane, dispuse vrăjmășește unele către altele; în prima categorie era puțin numerosul, dar *puternicul* prin *autoritate* și demult cunoscut în localitate, partidul *boerilor moldoveni*; a doua era compusă din cei veniți din Rusia și stabiliți în Basarabia, și în sfîrșit a treia, cea mai numeroasă, *a fost înscrisă* cu scop de a întări primul sau al doilea partid". 6 La sfîrșitul anului 1821 s'au făcut cele de al doilea alegeri ale nobilimii. La ele „era prezent generalul Inzov, care cu *toată energia îndepărta* pe acele persoane, care încercase să repete tulburările din 1818. Prevăzînd că nu va putea uni pe participanți, a *pregătit* dinainte *compunerea adunării*, *personal* a luat parte în comisia care controla drepturile și *șters din liste* pe foarte multe persoane înscrise". 7

Încercările de rezistență națională a boerimii nereușind, elementele mai viguroase: Rosseti Bălănescu Ion Bașotă, fostul mareșal al nobilimii, posteinicul Iordache Bucșănescul și alții, au trecut în Moldova, ceilalți boeri au stat deoparte, snobînd, dacă se poate zice așa, autoritățile rusești.

1 Vicghei îi învinuia de separatism.
2 Petiția boerilor din 1815 către Alex. I, Revista eparhială din Chișinău, 1902, pag. 366–369. Casso, pag. 209.
3 Vezi Kiselev.
4 Generalul Bahmetiev.
5 Arhiv. Adunării Nob., dosar 15, anul 1818, pag. 99.
6 Krupensky, Nobilimea Basarabiei, Peterb., 1912 pag. 21.
7 Ibid., pag. 27.

Față de această atitudine de rezistență pasivă, guvernul rusesc a luat alte două măsuri.

A început a dărui pămînturile, din partea de jos a Basarabiei, nobililor de diferită proveniență, credincioși Rusiei, sau pentru a-i face credincioși ei. 1

1 Astfel găsim în cartea „Bugeacul, ediția zemstvei din Ackerman" la pag. 264 și următoarele. S'a dat în ținutul Ackermanului pămînt desetine (hectare).

1) Consilierului de stat actual, contelui Carol Nesselrode la 18:4, 10.000.
2) Generalului-Major Mihai Raleev la 1824, 5.000.
3) Consilierului de stat activ Constantin Catacazi la 1824, 6000.
4) Principesei Maria Șuțu la 1824, 40:0.
5) Moștenitorilor generalului-major Corallovici, 6000.
6) Văduvei generalului-major Hitrovo, fiica generalului feld-mareșal principele Cutuzov Smolensky la 1825, 6000.
7) Principesei Ruxanda Mavroeni la 1825, 5000.
8) Dimitrie Moruzi 1824, 6000.
9) Directorului general al Poștelor din Petersburg, Bulgacov, la 1826, 6000.
10) Protoereului Petre Cunițky la 1824, 2000.
11) Văduvei Visternicului Roxandei Văcărescu la 1825, 5000.
12) Prințesei Ralu Moruzi la 1824, 5000.
13) Soției consilierului activ de stat Elena Negri, născută Ipsilante, 5000.
14) Consilierului de colegiu Crinițky, 6000.
15) Colonelului Iacob Lamsdorf, 2000.
16) Consilierului de colegiu Semen Mazarovici 1824, 3000.
17) Consilierului activ de stat Const. Varlam 1824, 6000.
18) Maiorului Ștefan Nedelcov 1824, 1000.
19) Consilierului activ de stat Catarhi 1824, 6000.
20) Căpitanului Comandor Vasile Mihailov 1825, 2000.
21) Ralu Catarhi născută Moruzi 1825, 5000; „pe lîngă aceasta din ordinul M. S. s'a dat numai pămînt bun".
22) Soției locotenentului Colonel Arseniev, 1650 desetine.
23) Locotenentului de flotă Șreider 1827, 211 desetine.
24) Ocupat arbitrar de soția generalului Tucicov la Izmail, 10.000.

În ținutul Benderului s'au dăruit:

1) Locotenentului Colonel Dobrinet la 1824, 5000.
2) Eufrosinei Muruzi la 1824, 6000.
3) Locotenent Colonelului Ivan Burțev 1826, 3426.
4) Consilierului de stat Petre Curic 1824, 5000.
5) Generalului maior prinț Alexe Sibirsky la 1824, 4000.
6) Medicului general al statului major armatei II Cons. de Stat Serghie Hanov 1824, 2.500.
7) Consilierului de stat activ A. Foalon de Verallion 1824, 5000.
8) Generalului de infanterie Ivan Sabaneev la 1824, 10.000.
9) General auditorului armatei II, Ivan Ivanov 1829, 2000.
10) Contelui Carol Nesselrode 1824, 10.000
11) Colonelului în retragere Alexei Alexeev III, 1824, 3000
12) Roxandei Muruzi 1824, 3000.
13) Eufrosinei Plaghino născută Muruzi 1824, 3000.
14) Roxandei soția Consilierului Privat dela Curtea din Saxa Weimar, Roxanda Edling, născută Sturdza, 10.000.
15) Cons. act. stat Alexandru Sturdza, 1824, 6000.

Prin acest mijloc de donaţie [1] se satisfăceau şi anumite necesităţi politice de recunoştinţă pentru servicii aduse, şi partidul moldovenesc al boerilor se dilua.

Paralel cu aceste acte de donaţie şi împroprietăriri, nobilimea basarabeană se dilua prin inscrieri de noi nobili mutaţi din Ucraina şi Polonia şi prin ridicarea la rangul de nobili a funcţionarilor din serviciul statului rus.

Astfel că înainte de războiul mondial, găsim asupra nobilimii basarabene următoarele date:

Inscrişi în cartea neamurilor nobile [2] din Basarabia, până la 1 Ianuarie 1911, erau 468 familii (dintre care 26 sînt notate că nu mai există, iar despre 47 nu se cunoaşte dacă există).

Dintre acestea 138 erau vechi familii moldoveneşti, în *dreptul fiecăreia* este notat „din Moldova". [3]

La aceştia s'a adăugat 198 familii ridicate la rangul de nobilime din slujbaşi (militari sau civili) ai statului rus, unii de origină moldovenească, alţii străini. [4]

După 1824 s'au mai dat:

1) Baronului Franc, 2000
2) Prinţesei Volconsky, 10.000
3) Gamaleia, 7000
4) Contele Cancrin, 25.000
5) Hopesky, 4000
6) Rodoconaky, 5000
7) Rusanov, 3000
8) Hitrovo, 6000
9) General Eckeln, 4000
10) Locot. Col. Afanasiev, 7000
11) Dubeţky, 3000
12) Dunaev, 3000
13) Contele Benkendorf, 25,000
14) Scarlat, 1000.
15) Pelu, 2000
16) Colonel Djuminsky, 6000
17) Arseniev, 2000
18) General Şreider, 2000

1 Trebue să notăm că aproape nimeni din aceştia nu s'a stabili în Basarabia şi încet, încet şi-au înstrăinat aceste averi.

2 Vezi Crupensky, Nobilimea Basarabiei, Petersburg 1912.

3 Comparînd această listă cu cea din 1821 (pag. 17) găsim neînscrise familiile Balasaki, Buzică, Văluţă, Căplescu, Cogălniceanu, Corol, Leon, Milo, Petraki, Paladi, Roman, Scorţescu, Stroici, Carp, Trohin, Hijdeu, trecute în Moldova, şi familiile:

Ciugule, Teutu (din lista din 1814, Crupensky pag. 7).

Găsim înscrise pe Opincă (ruseşte Akinca), Hasnaş (pe ruseşte Asnaş), Anghel, Albotă, Buhuşi (în ruseşte Boguş), Bogdan, Baltag, Varzar, Vărnav, Ghica, Gore, Gheorghiţă, Donici, Dicescul, Dânga, Izmană, Catargiu, Criste, Codreanu, Casso, Crupensky, Cantacuzin, Lecca, Leu, Lazu, Măcărescul, Meleghi, Munteanu, Nour, Nacu, Oriş, Purcel, Pruncul, Roset, Rişcanu, Russo, Roibul, Rally, Sircea, Stroescu, Sinescu, Suruceanu, Sîrbu, Talpă, Tufescu, Timuş, Tomuleţ, Ursul, Teodosiu, Hallul, Hîncul, Cerchez, Ciuhureanu, Hîrjeu, Alexandri, Andrieş, Anuş, Biberi, Botezatu, Burdă, Buznea, Botean, Bocancea, Bantiş, Gafencu, Grigoriu, Gavriliţă, Ghiţescu, Glavce, Gonata, Ducantoni, Deleanu, Donică-Iordăchescu, Ziloti, Calmuţky, Cazimir, Caţica, Cheşcu, Chiruş, Cananău, Chirică, Cruşevan, Cujbă, Leonard, Leondari, Mavrodi, Murguleţ, Meleti, Gat, Panaiot, Potiog, Paleolog, Petrino, Razu, Roma, Stamati, Sturdza, Suvaca, Sechiraş, Scriban, Tănase, Hermeziu, Hasan, Ciolac, Ciuhudariu, Iamandy.

4 Dintre Moldoveni găsim: Şeptilici, Baltag, Vartic, Grosu, Chiriac, Cotruş, Codreanu, Lascar, Munteanu, Meriacri, Neagu, Pruncul, Popa, Străjescu, Semigradu, Săcară, Ianov. Dintre străini pe Brzojovsky (sună a polon), Buharin (ucrainian) Balas (grec), Vinogradsky, Vişinevsky (polono-ucrainian), Vergos (grec) Grave (elveţian), Doncev (bulgar) Dox (grec) Inglezi (grec) Cuzminsky (?) Chişinsky (?), Cociubinsky (?), Dzighitulsky (?), Kemritz (?), Crauze (?), Lisovsky (?), Lobanovsky (?), Malinsky (?), Morozovsky (?), Neshodovsky (?), Noviţky (?), Olşevsky (?), Osmolovsky (?), Poncé (?) Pruşinsky (?), Protasin-ky (?), Prjeborovsky (?), Rosivinsky (?), Sicard (francez), Serofinsky (?), Socolnitzky (?), Synadino (grec), Strencovsky (?), Tomacinsky (?), Tăssky (?), Feona (grec) Fezi (grec), Cervinsky (?), toate aceste familii cu terminaţii şi sunete polone, sînt cele mai multe într'adevăr polone, sau polono-ucrainiene, multe fixate în Basarabia prin căsătorii cu moldovence.

Restul de 122 familii de nobili sînt din diferite părţi ale imperiului rus, cea mai mare parte sînt Poloni din Podolia (43), Minsk (4), Polonia propriu zisă (5), Volinia (6), Vilno, Grodno, Covno, Varşovia, Liublin, Vitebsc, apoi din Grecia (direct 1) Valahia (1 Buri-Constantin), Liflanda (2), Olanda (1 Harting) şi abia 10-15 din Smolensk, Tiflis şi alte părţi ruseşti.

Majoritatea acestor înscrieri se face în jumătatea a doua a secolului trecut; până la 1850 sînt înscrise în total 187 familii nobile din 468 găsite la 1911.

Din această clasă, după cum se vede veneau în Basarabia mai cu seamă Poloni, nefiind admişi la ei nici la agricultură, nici în funcţii şi preferind a se găsi aici, nu între Ruşi curaţi.

Astfel s'a înfrînt de către Ruşi orice început de porniri spre autonomism, naţionalism, sau de simplă snobare a statului Rus din partea boerilor moldoveni, instituiţi în clasă şi avînd reprezentanţa aleasă.

La acţiunea aceasta s'au adăugat cu timpul şi alţi factori. Mult timp boerii moldoveni din Basarabia, mai cu samă din cei mai bogaţi, îşi trimiteau, cu toate dificultăţile, copiii să înveţe carte în străinătate, la Viena şi în Elveţia. [1] La aceasta îi împingea şi felul cum îi trata administraţia rusească, şi chiar intelectualitatea din prima jumătate a secolului trecut. Iată cum se descrie întîlnirea între boerimea din Basarabia şi împăratul Alexandru I în casa lui Tudor Crupensky din Chişinău. „De cu vreme salonul s'a umplut de boeri, cucoane şi cuconiţe (sic, în ruseşte). Deşi soţia guvernatorului (Bahmetiev) a reuşit în scurt timp să inspire mult gust „învăţat" damelor din Chişinău (ele ştiau ce este un bal, „cuconiţele" (sic) cunoşteau nevoia de magazinul francez de mode, ştiau să se îmbrace după modele dela Paris şi Viena, ştiau să danseze cadriluri şi mazurce), dar la balul unde trebuia să fie împăratul, a venit o mulţime de boeri din toate părţile, cărora nu le erau cunoscute decît regulele de etichetă aziatică. Cucoanele venite se îmbrăcase în tot luxul Europei şi Orientului şi dacă soţia guvernatorului nu ar fi băgat de samă îmbrăcămintea oaspeţilor, împăratul ar fi găsit toate damele învelite în scumpe şaluri turceşti, iar pe boeri cu căciuli (sic, în ruseşte) şi papuci peste meştii (colţuni) galbeni şi roşii de săfian. Puţin înaintea venirii împăratului, şalurile au fost

---

1 Chiar generaţiile mai noi urmase această tradiţie:
A. L. Casso învăţase la Bonne, P. Dicescul la Heidelberg, etc.

ridicate, iar căciulile de pe cîteva sute de capete aruncate în dosul coloanelor. Cînd împăratul a intrat în salon, toţi s'au strîns în tăcere, fără zgomot, aproape pe neobservate, în cerc; în rîndul întâiu erau femeile, pe femei le înconjurau ca un părete boerii bărboşi, de rangul întâiu, iar după ei veneau boerii de rangul al II-lea şi al III-lea... Nemişcarea tuturor, tăcerea generală şi privirile îndreptate spre împărat, trebue să-l fi obosit repede pe acesta. El n'a stat decît un ceas".

Dar şi Moldovenii răspundeau la aceste tratamente. La 1819 s'a „dat ordin" [1] să se aleagă o deputaţie a nobilimii pentru a se prezenta împăratului şi „pentru a se evita ori care cereri ce n'ar urma să fie satisfăcute", s'a fixat care anume cereri să se formuleze. S'a ales chiar comisia: Banul Dimitrache Răşcanu, Ianakake Pruncul şi spatarul Vasile Roset, în locul căruia s'a mai ales Iordake Donici (Roset refuzînd a pleca). Dar numai Donici s'a dus până la Tiraspol, de unde s'a întors din cauza drumului rău. „N'am putut găsi adevăratele cauze a acestei *evidente rezistenţe pasive* la trimeterea delegaţiei", spune A. Crupensky. [2]

La 1825, din nou era vorba, de astădată din iniţiativa boerilor, de a trimite o delegaţie la Petersburg, pentru a prezenta o petiţie. S'a ales şi o deputaţie din: Iancu Pruncul, Iancu Russo şi Gheorghe Dimitriu. S'a cerut voe lui Voronţov. „Dar din cauza multor împrejurări schimbate, n'au putut să aibă fericirea să se prezinte împăratului". Dintr'o scrisoare, adresată tocmai la 31 August 1830 de către contele Voronţov delegaţiei nobililor Moldoveni, se vede ce „împrejurări schimbate au împiedecat audienţa". In punctul întâiu al acestei scrisori se spune: „a face toate trebile numai în limba moldovenească nu se poate şi nu trebue".

„Incăpăţînarea Moldovenilor persistă; până şi la 1841 ei cereau ca în şcolile înfiinţate la Bălţi şi Hotin să se înveţe limba moldovenească". [3]

Dar, neavînd nici o legătură la Curtea imperială din Petersburg, cerînd lucruri, care nu corespundeau nevoilor politicei de stat, memoriile boerilor Moldovei au fost lăsate în neurmare. Regimul lui Neculai I nu putea să-i încurajeze.

Incet, încet însă, rezistenţa naţională pasivă a boerimii moldoveneşti a slăbit. Relaţiile cu funcţionarii şi militarii ruşi, încuscririle, dorinţa de a-şi plasa copiii în armată, în funcţii, de a le da educaţie în şcoli ruseşti; necesitatea de a face stagiul în armată (obligatorie în Basarabia dela 1872), nevoile administrative, comerciale, etc., au împins această clasă spre legături mai întinse şi mai intime cu societatea rusească, cu viaţa rusească. Nobilimea din Basarabia în mod oficial ajunsese să

1 Crupensky, pag. 25.
2 „ „ 26–27.
3 Crupensky, pag. 54.

fie clasată de cea mai credincioasă ţarului şi imperiului. Ea participa la toată viaţa de stat rusesc şi la cea locală permisă şi încurajată de stat. Nobilii aveau o reprezentanţă electivă în ultimii ani în Senat şi în Dumă. Ei conduceau în cea mai mare parte zemstvoul, etc. Ca limbă, ca obiceiuri, deprinderi şi chiar ca maniere exterioare, nu difereau de nobilimea din tot imperiul rus.

Viaţa largă pe care o duceau, crizele economice au sărăcit pe mulţi boeri moldoveni; moşiile lor moştenite, încet încet se înstrăinau, trecînd în mîini străine de Greci, Armeni, Poloni, Nemţi, Ruşi, etc. Paralel cu rusificarea şi sărăcirea boerimii moldoveneşti, se făcea şi trecerea ei în rîndurile funcţionarilor şi militarilor ruşi, părăsindu-se astfel pămîntul străbun şi ţărănimea pe mîini streine. [1]

Totuşi nu se poate spune de toţi că şi-au uitat neamul cu desăvîrşire. De îndată ce a fost posibilitate, sentimentele naţionale romîneşti, păstrate în familii, s'au manifestat şi dovedit. Legăturile cu România, de multe ori prin rudenie directă, mai de multe ori prin cărţi, reviste, prin participare la cultura naţională, s'au menţinut şi păstrat ca lucruri scumpe şi sacre ţinute în ascuns în unele familii.

Pe lîngă nobilii de neam, a căror bază economică era proprietatea de pămînt, încet încet, prin comerţ, exploatare de păduri şi arendăşie s'au ridicat în Basarabia la funcţia economică de proprietari de moşie şi pe lîngă ea la o influenţă oarecare în instituţiile locale şi în stat mulţi, nenobili din Greci, Armeni, Moldoveni, Poloni şi alte neamuri. [2] Din această pătură chiar străină sau înstrăinată, întrucît ea stătea la ţară, se ocupa cu gospodăria şi era în contact cu ţăranii, mulţi chiar dacă prin rasă şi familie nu ştiau limba romînească, o învăţau de la ţărani. Este lucru foarte interesant că Grecii şi Armenii în Basarabia învăţau întâiu şi mai bine limba moldovenească; ruseşte ajungeau să vorbească a doua şi a treia generaţie şi o vorbeau bine numai după ce treceau prin şcoli; cei ce nu treceau prin şcoli ruseşti şi mulţi chiar din cei care treceau prin şcoli, dacă vorbeau şi ruseşte, vorbeau prost.

Pe lîngă reprezentanţa lor de clasă, nobilimea împreună cu marii proprietari nenobili participau la viaţa locală gospodărească şi administrativă în instituţia numită Zemstvo. Străine de trecutul istoric al Basarabiei pentru masa ţărănească, zemstvele nu se deosebeau întru nimic de celelalte instituţii ale statului rusesc.

1 D-l C. Leonard, camerher la Curte cași A. N. Crupensky şi alţii. Crupensky-Catargi Nanu în diplomaţie, Catargi—Cazimir, Sîrbu—Hîrjeu etc. în armată, Cordoneanu şi alţii în magistratură.

2 „Nobilimea basarabeană, după epoca de la 1868, a început să sărăcească. O mulţime de venetici au început să exploateze ţara aceasta. Alături de ovrei, care demult făceau aici comerţ, au început să exploateze pămînturile Grecii şi Armenii – venetici străini Rusiei, care eliminau elementul local legal de pămîntul şi poporul de aici". (Basarabia. Cruşevan pag. 327 Moscova 1893).

Organizarea zemstvei se prezenta astfel :

In fiecare ţinut exista un colegiu electoral al nobilimii, în care fiecare alegător nobil trebuia să aibă 100-200 hectare de pămînt, sau avere supusă impozitului zemstvei, de valoare analoagă ; acest colegiu alegea un grup de deputaţi.

Colegiul al doilea, compus din proprietari nenobili dar cu acelaşi cenz, alegea şi el un grup mai mic de deputaţi.

Colegiul al treilea—colegiul ţărănesc—alegea şi el de fiecare plasă unul sau doi deputaţi.

In cele şapte ţinuturi ale Basarabiei (căci ţinuturile Ismailului şi Cahulului actuale constituiau un singur ţinut şi n'aveau organizarea zemstvei, ci acolo se menţineau consiliile noastre judeţene şi comitetele permanente, botezate de Ruşi „Nepremenii zemski Comitet",) colegiile electorale dădeau deputaţi :

	Col. I	Col. II	Col. III	Total
Cet. Albă	14	4	7	25
Tighina	13	6	7	26
Bălţi	20	5	10	35
Kişinău	18	5	9	32
Orhei	20	6	10	36
Soroca	20	5	10	35
Hotin	22	5	11	38
	127	36	64	227

Numărul alegătorilor pe judeţe şi colegii era următorul :

	Col. I		Col. II	
	direcţi	indirecţi	direcţi	indirecţi
Soroca	102	21	45	139
Tighina	40	11	28	354
Kişinău	94	90	42	201
Orhei	132	30	39	36
Bălţi	105	24	71	367
Hotin	156	37	13	83
Cet. Albă	28	11	55	1130
	658	224	293	2310

Ispravnicul avea dreptul de a opri orice alegător dela vot.

Deputaţii celor trei colegii se adunau, după ţinuturi, în adunare ţinutală, unde pe lîngă deputaţii aleşi, luau parte cu depline drepturi de deputaţi delegaţi: un reprezentant al Direcţiei împroprietăririi, unul dela Direcţia agriculturii şi unul dela domenii, un reprezentant al cultului numit de arhiereu şi primarul ţinutal. Preşedinte de drept era mareşalul ţinutal al nobilimii.

Alegerile se făceau pentru trei ani. Adunările ordinare erau odată pe an şi durau zece zile ; cu învoirea guvernatorului se puteau prelungi, sau se puteau convoca adunări extraordinare.

Adunarea zemstvei îşi alegea pe trei ani din sinul său organul executiv—direcţia zemstvei, compusă dintr'un preşedinte şi doi membri. Aleşii se confirmau de guvernator. Dacă guvernatorul, care avea puteri discreţionare, nu îi confirma şi zemstva nu vroia să aleagă alţii,—sau, aleşi din nou,—iar nu se confirmau de guvernator,—numea el singur Direcţia Zemstvei.

Membrii direcţiei zemstvei confirmaţi, deşi aleşi, erau socotiţi funcţionari de Stat şi erau responsabili în faţa organelor statului pe cale disciplinară.

Zemstvoul ţinutal avea datoria de a îngriji :

1) De impozitele speciale în bani şi în natură ;
2) De averile şi capitalurile ei ;
3) De drumuri şi poduri ;
4) Poştă şi telefoane ;
5) De spitale şi instituţii de binefacere ;
6) De asigurările mutuale ;

De a da ajutor statului în chestiunile privitoare la :

1) Aprovizionare ;
2) Ajutor săracilor, incurabililor, nebunilor, orfanilor şi *invalizilor ;*
3) *Sănătatea publică ;*
4) *Măsurile de poliţie veterinară :*
5) Instrucţia publică ;
6) Ajutor pentru agricultori, industrie şi comerţ.

Instituţia zemstvei ţinutale avea voe de a cumpăra, vinde şi moşteni averi, a încheia contracte şi a sta în justiţie.

Fiecare adunare ţinutală de zemstvă alegea un număr de *deputaţi pentru adunarea zemstvei guberniale.* In Basarabia fiecare adunare ţinutală trimetea cinci deputaţi. La aceştia se adăogau de drept :

1) Mareşalii ţinutali ai nobilimii ;
2) Preşedinţii direcţiilor zemstvelor ţinutale ;
3) Şefii serviciilor agriculturii, domeniilor statului şi coroanei ;
4) Reprezentantul cultului ortodox.

Adunarea era prezidată de Mareşalul nobilimii.

Această adunare se făcea odată pe an; sesiunea dura 20 zile cu drept de prelungire cu voia guvernatorului, care putea permite şi adunări extraordinare. Adunările zemstvei guberniale se deschideau şi se închideau de guvernator.

Adunarea generală îşi alegea organul executiv: direcţia zemstvei guberniale, compusă din preşedinte şi membri. Zemstvoul gubernial din Basarabia avea un preşedinte (ultimul a fost D. Mimi) şi şase membri.

Zemstvoul gubernial avea aceleaşi atribuţiuni caşi zemstvele ţinutale, dar nu privitor la un ţinut, ci la tot guvernămîntul, în plus avea dreptul :

1) A da ordonanțe;
2) A îngriji de asigurările mutuale;
3) A permite împrumuturi;
4) A fixa timpul și locul iarmaroacelor;
5) A stabili îndatoririle populației pentru distrugerea insectelor și animalelor vătămătoare;
6) A fixa taxele pentru distrugeri agricole, pășune, etc.

În genere, atribuțiile priveau „foloasele și nevoile locale."

Supravegherea regularității și legalității activității zemstvei se făcea de guvernator și de un consiliu compus din: guvernator, mareșalul nobilimii, viceguvernator, administrator gubernial de finanțe, procurorul tribunalului, președintele direcției zemstvei guberniale, un membru al adunării zemstvei.

Această supraveghere se raporta la hotăririle zemstvei și toată activitatea ei și a organelor ei, precum și la personal. Gubernatorul (și ministrul de interne) avea dreptul discreționar de a opri angajarea în serviciul zemstvei a oricărei persoane. Președinții și membrii upravelor se pedepseau disciplinar de către consiliul afacerilor zemstvei și orașelor depe lîngă guvernator, precum și de ministerul de interne.

Hotăririle zemstvei, unele erau supuse aprobării guvernatorului, altele ministerului de Interne, altele nu se supuneau aprobării.

Dacă guvernatorul nu confirma vre-o hotărîre, *atunci* ea se cerceta de către consiliul său.

Dacă acest consiliu confirma părerea guvernatorului, ea rămînea definitivă, de nu, hotăra ministerul.

Hotărîrile, care urmau a fi supuse Ministerului de Interne, se prezintau de guvernator cu avizul Consiliului său de control.

Orice hotărîre a zemstvei se comunica guvernatorului și se aștepta două săptămîni fără început de executare. Dacă guvernatorul le găsea nelegale, atunci le da în cercetarea Consiliului său; dacă Consiliul era de acord cu guvernatorul, hotărîrea lui devenea executorie; de nu, se prezenta Ministerului, care, sau confirma hotărîrea Consiliului, sau raporta la senat, propunînd schimbarea.

Hotărîrile protestate de guvernator, din cauză că nu corespundeau scopului, se prezentau la cercetarea consiliului Guvernatorului și cu hotărîrile acestui Consiliu se prezentau ministerului de inerne. Ministerul putea să le confirme, sau să le prezinte prin Consiliul de Miniștri, Împăratului sau la Dumă.

Guvernatorul avea dreptul de a revizui zemstvele și instituțiile pendinte de ele, a cere explicații de neregularitățile observate și a propune îndreptări.

Toată instituția zemstvei avea la bază impozitele sale proprii, în special asupra pămîntului și imobilelor.

Cheltuelile zemstvei creșteau din an în an, fără sărituri bruște și fără să apese în mod sensibil populația, fiind gradate și ținute în limite stricte de lege.

Astfel că zemstva era:

O instituție de administrație locală, bazată pe colegii electorale cenzitare și de tagmă, avînd un cerc restrîns de activitate; „foloasele și nevoile locale", dar numai cele materiale; aprovizionare, ajutor săracilor, sanitarie, veterinărie, construcții de școli și drumuri, agricultură. Zemstvele cheltuiau cu școlile, dar conducerea, programele, limba, etc., erau în mînile organelor statului.

Zemstvele numeau funcționari, dar guvernatorul, fără nici-o răspundere, confirma sau infirma oricînd pe orice funcționar.

Al treilea element caracteristic instituției zemstvei este stricta supraveghere, control și supunere organelor statului.

Deși instituție electivă, direcția zemstvei se confirmă de organele statului și în caz de discordanță între organele statului și corpul electoral, statul numește organul executiv.

Deși aleasă, direcția zemstvei era responsabilă, nu atît în fața alegătorilor, cît în fața organelor statului; președintele și membrii direcției zemstvei sînt funcționari de stat, au grade, decorații, înaintări, în cadrul funcționarilor statului și sînt supuși pedepselor disciplinare cași toți funcționarii statului. Funcționarii numiți de zemstvă, nu puteau intra în funcțiune fără agrearea guvernatorului, care n'avea de dat seama de ce agrează, și de ce nu agrează.

Nici-o hotărîre a zemstvei nu era executabilă, fără aprobarea tacită sau scrisă a guvernatorului. În caz de neînțelegere, procedura apelului era așa de lungă și așa de complicată, încît un rezultat chiar pozitiv, era așa de tardiv, încît își pierdea valoarea lucrului în sine și degenera, fie într'o luptă personală, fie într'o luptă politică.

Fără nici o legătură cu trecutul și cu masele locale din Basarabia, zemstva era o instituție străină care nu se deosebea de instituțiile statului rusesc; ea încasa impozite, îngrijea de averi și capitaluri, (drumurile și podurile erau cam neglijate, dovadă starea lor de astăzi, care nu se deosebește mult de cea dela 1869); poșta rurală (scrisori etc.) în toată Rusia și în Basarabia era rea și a rămas rău organizată,—cetățeanul trebuia să se ducă la Voloste (reședința plășii mici) ca să capete corespondența; în schimb poșta cu cai pentru transportul funcționarilor era bine organizată; telefoanele s'au întrodus tîrziu de tot, erau puțin răspîndite, numai în unele județe și nu profitau țăranilor moldoveni; de spitale și instituții de binefacere, zemstvele s'au ocupat mai deaproape și au obținut rezultate frumoase; o altă instituție bună și de care s'au ocupat zemstvele, era instituția asigurărilor mutuale obligatorii, bine organizată.

Dar toate acestea erau deservite, făcute și conduse de funcționari ruși. Fără nici-o exagerare, 80—90 la sută din funcționarii zemstvei erau importați în Basarabia, fiind Ruși sau Armeni, Greci, Ruteni, Poloni-rusificați. *Instituția nu servea decît statul rus și pentru rusificare.*

Asupra activităţii zemstvelor basarabene, prinţul Urusov, fost guvernator al Basarabiei, spune: „Zemstva era reprezentată mai cu seamă de proprietari, ţăranii n'aveau însemnătate. In lucrări nu era perseverenţă şi constanţă. Era tendinţa de a se face totul luxos şi larg, aşa cum s'a făcut muzeul şi ospiciul dela Costiugeni. După ce le-au construit, au văzut greutăţile de întreţinere. In general se vedea lipsa gîndirii serioase, care caracterizează pe basarabeni: intîiu taie,—apoi măsoară şi după măsură văd că au tăiat prea mult."

In altă parte, despre proprietarii din Basarabia spune: „la conacurile moşiilor lor se găseşte mare lux, dar nu sînt tradiţii. şi solemnitate. Nu am observat nici dragoste de moşie; moşia este o sursă de venit, care trece din mînă în mînă.

De obiceiu proprietarii din Basarabia îşi lasă pe seama lor via şi un petic de pămînt, restul îl dau în arendă de cele mai multe ori la evrei. Lux aparent, dragoste de trai orăşenesc, dorinţa de a cîştiga mult şi de a cheltui şi mai mult, acestea sînt trăsăturile care impresionează la proprietarii basarabeni şi explică lipsa lor de tradiţii şi rezistenţă. Averi mari trec repede din mînă în mînă."

„Inconjurată de o natură bogată, în Basarabia domneşte lenea şi lipsa de grijă. Populaţie puţin cultă, bogată şi liniştită, proprietari uşurateci, plini de bucurii, societate cu multă condescendenţă pentru slăbiciunile sale şi ale altora, cu iub re de strălucire exterioară şi cu dorinţa de a plăcea stăpînirii; puţină muncă şi caracter, multă ospitalitate şi oarecare libertinaj în moravuri—aşa este în trăsături generale Basarabia." 1

7

Oraşele

Influenţa administraţiei imperiale ruseşti în Basarabia s'a resimţit mai cu seamă asupra oraşelor.

Subt stăpînirea timpului, factorilor economici, culturali, politici şi administrativi, ele au evoluat şi dacă nu au luat un aspect rusesc naţional, căci n'au nimic dela poporul rusesc, unele au căpătat totuşi un aspect de oraşe din imperiul rus. Lucrul acesta era cu atît mai uşor, cu cît la 1812 în Basarabia nici nu erau oraşe propriu zis, ci mici tîrguşoare. Intr'adevăr, cercetînd diferite surse 2 găsim următoarele date asupra oraşelor din Basarabia din acel timp.

1 Urusov, pag. 34, 142, 143, 131, 132).

2 Lucrările Comisiunii arhiv. Basar., vol. I şi vol. III, Chişinău.

1) Hotinul avea la 1808, 648 gospodării (340 evreeşti, 297 moldoveneşti, 11 armeneşti).

2) Tighina actuală, Benderul de altădată era la 1808 împreună cu mahalaua Lipcanii un tîrguşor cu 331 gospodării: 169 moldoveneşti,

Administraţia rusească a căutat pe cît îi era posibil să transforme aceste tîrguşoare în oraşe şi să le dea un aspect

101 evreieşti, 52 lipoveneşti şi 9 armeneşti. La 1827 oraşul cu mahalalele Lipcanii şi Borisovca aveau 5089 suflete: 2740 bărbaţi şi 2349 femei, împărţiţi astfel:

	B. F.		B. F.		B. F.
Clerici ortodocşi	20—11	Boer me	51—29	Moldoveni	617-582
„ lipoveni	3—3	Birnici:	— —	Bulgari	12 6
Foşti militari	20—19	Ruşi	210-301	Lipoveni	385-248
Foşti funcţionari	36—33	Ucrainieni	798-675	Molocani	39—20
		Evrei	527-402	Evr. botez.	22—20

3) Cetatea Albă actuală, Ackermanul de la 1808, avea 334 gospodării: 168 moldoveneşti, 132 armeneşti, 18 evreieşti, 16 sîrbeşti. La 1827 avea 9770 suflete: 5527 bărbaţi. 4243 femei, împărţiţi astfel:

	B. F.		B. F.
Clerici ortodoxi	34-38	Ruşi	1986-1080
„ armeni	18—21	Ucraineni	1897-744
Militari	17—8	Moldoveni	558 473
Rupiaşi	6—5	Greci	248-206
Boiernaşi	85—53	Bulgari	199-179
Birnici	5369-4118	Armeni	382-322
		Evrei	217-196
		Ţigani	40—43

4) Soroca la 1816 avea: 5 preoţi, 2 văduve de preot, 1 diacon, 3 dascăli, 2 pălămari, 4 mazili, 1 rupiaş. Birnici: 147 gospodari, 21 văduve şi 41 burlaci. Dugh ngii creştini şi armeni 12, jidovi 145, văduve de a lor 12, boeri şi asemenea 9 (moşia vistiernicului Iordache Roset).

5) *Bălţile* la 1816 aveau: 3 preoţi, 1 diacon, 2 dascăli, 1 pălămar, 3 mazili, 12 rupiaşi. Birnici: 262 gospodari, 14 văduve, 36 burlaci. Dughengii creştini şi armeni 42. Jidovi 244 (moşia comisului Alexandru Panaiţi).

6) *Tîrgul Orheiului* (1816) avea: 6 preoţi, 1 diacon, 4 dascăli, 3 pălămari, 5 mazili, 1 rupiaş, 6 rupiaşi de visterie, 3 postelniceii, 1 boer; birnici: 217 gospodari, 16 văduve şi 44 burlaci; bez armeni şi jidovi".

7) *Satul Frumoasa* (actualul Cahul) avea „3 preoţi (1 văduvă de preot) 2 diaconi, (1 văduvă) 1 pălămar, 2 mazili, 1 rupiaş, birnici: 120 gospodari, 10 văduve, 12 burlaci, 9 jidani". (Cumpărat de la Balş 4000 fălci la 1840 pe numele soţiei guvernatorului Feodorov. Atunci s'a botezat Cahul).

8) *Chilia* la 1808 avea: 478 gospodării: 393 moldoveneşti, 58 lipoveneşti, 27 evreieşti. La 1827 erau 3671 suflete; 2155 bărbaţi, 1516 femei, împărţiţi astfel:

	B. F.		B. F.
Clerici ortodocşi	22—23	Ruşi	279-180
Foşti militari	14 13	Ucraineni	746-500
Ţărani birnici	2119-1480	Moldoveni	966-728
		Ţigani	10—13
		Evrei	154—93

9) *Tîrgul Briceni* (1816) avea: 2 preoţi, 1 dascăl şi 1 pălămar, 4 mazili moldoveni; 1 preot, 7 neguţători şi 1 văduvă armeni, 24 neguţători creştini gospodari şi 11 burlaci; iar birnici: 86 gospodari, 2? văduve, 14 burlaci. (Moşia şi tîrgul lui Iordache Roset visiierul din Moldova).

10) *Tîrgul Lipcani* (1816) avea: 2 preoţi, 1 dascăl, 1 pălimar, 2 neguţători armeni, 2 neguţători creştini. Birnici: 84 gospodari, 14 văduve şi 12 burlaci (moşia şi tîrgul lui Aga Neculai Roset din Moldova).

11) *Mohilăul*, oraş moldovenesc de peste Nistru (1816) avea: 3 preoţi, 1 diacon, 2 dascăli, 1 pălămar, 1 mazil. B rnici

urban și rusesc. In acest scop, toți fugarii din Polonia și Ucraina nu mai erau urmăriți și trimiși la vetrele lor.[1] Evreii[2] negustori, care veneau să se stabilească în special în Chișinău

270 gospodari și 51 văduve, 64 burlaci. Dughengii creștini și armeni 15; jidovi: 313 gospodari, 2 văduve și 19 burlaci; 12 boieri și oameni de alte trepte (moșia lui Alexandru și Gheorghe Cantacuzino).

12) *Rașconul* (1816) avea: 4 preoți, 1 diacon, 1 pălămar; 2 mazili, 7 ruptași. Birnici: 119 gospodari, 3 burlaci, 88 jidovi (moșia mînăstirii Golia).

13) Tîrgul *Tuzora* (Călărașul de astăzi), (1816) avea: 2 preoți, 1 dascăl, 1 pălămar. Birnici: 88 gospodari, 5 văduve și 12 burlaci (moșia stolnicului Matei Rișcanu).

14) *Tîrgușorul Teleneștii* (1816) avea: 4 preoți, 1 diacon, 2 dascăli, 2 pălămari; 5 mazili, 1 văduvă de mazil; 25 greci cupeți, 11 popi (lipoveni), 6 ruptași. Birnici: 209 gospodari. (Moșia și tîrgul a pitarului Feodosie Gheorghiu).

15) Tîrgul *Căușenii* (1816) avea: 2 preoți, 1 diacon, 1 dascăl, 1 pălămar. Birnici: 108 gospodari, 3 văduve, 21 burlaci.

16) Tîrgul și mahalaua *Leova* (1816) avea 3 preoți, 1 văduvă de preot, 1 diacon, 4 dascăli, 5 pălămari, 3 mazili, 3 ruptași. Birnici: 183 gospodari, 8 văduve, 6 burlaci; (moșia spătarului Ion Sturdza).

17) Tîrgul *Renile* (sic) aveau la 1816: 2 preoți, 1 văduvă de preot, 1 diacon, 2 pălămari, 5 mazili. Birnici: 217 gospodari, 14 văduve și 19 burlaci, iar la 1827, 2066 suflete, 1227 bărbați și 839 femei, împărțiți astfel:

	B. F.		B. F.
Clerici ortodoxi	15–18	Ruși	160-42
Foști militari	3–2	Moldoveni	360-309
Ruptași	6–8	Ucraineni	306-154
Țărani birnici	1032-839	Greci	150-119
		Bulgari	183-155
		Evrei	98-62

8) Tîrgul *Foleștii* aveau: 4 preoți, 2 văduve de preoți, 3 diaconi, 1 pălămar, 1 dascăl, 4 mazili, 1 ruptaș. Birnici: 111 gospodari, 32 burlaci (moșia lui Ion Balș). Negustori dughengii creștini buni și răi 97 și 14 meșteșugari.

19) *Izmailul* moldovenește Smil (Smilul) la 1827 avea:

	B. F.		B. F.
Clerici ortodoxi	28–20	Ruși	1500-1319
» catolici	2	Moldoveni	683-589
» armeni	6–6	Greci	230-240
» lipoveni	5–3	Bulgari	181-113
Călugărițe	—15	Armeni	147-120
Militari rezerviști	48–31	Lipoveni	300-290
Boernași	12–13	Evrei	290-259
Țărani sau birnici	1300-1212	Țigani	26-24

N'am găsit datele privitoare la Chișinău, dar prin analogie putem deduce că Chișinăul, care nu era reședință decît dela 1816, nu putea fi mai mare ca Orheiul din același timp. Despre Chișinău în epoca eteriei, Bartenev spune: „Cele mai multe case erau de lemn; masa principală a populației o formau Moldovenii, Jidanii și Bulgarii. Dar erau și Greci și Turci, Nemți, Arnăuți, Armeni, Franțuji și chiar Italieni, fiecare cu limba, obiceiurile și îmbrăcămintea lor. Ruși erau puțini. Cea mai mare parte erau soldați și funcționari."

După invazia eteriștilor din Moldova, iată cum este descris Chișinăul (Veltman): „în loc de 12 mii de locuitori erau 50 mii cu emigranții greci și Moldovenii".

1 Casso, pag. 203, Ucazul 31, Oct. 1817.
2 Aceasta numai la începutul secolului trecut.

erau scutiți un timp de dări. Creștinilor li se dădeau locuri de case și prăvălii, eftin sau și pe gratis. Toate aceste măsuri n'ar fi dat vre-un rezultat dacă nu exista un curent permanent de imigrare din Rusia, Polonia și Ucraina spre Moldova, provocat de stările de peste Nistru, unde țăranul era sclav, Evreul batjocorit, și Rusul de rit arhaic (lipovanul) persecutat. De avantagiile urbanizării au profitat și Moldovenii, căci stabilindu-se în orașe erau scutiți de podvezi; corespondența oficială dela începutul secolului trecut între ispravnici și guvernatori dovedește acest lucru. Dar toate aceste măsuri administrative, avantagii și curente n'ar fi dat rezultate, dacă nu era substratul economic, care a tins în toată Europa din secolul XIX și în această parte a lumii la trecerea dela gospodăria pastorală la cultura cerealelor, la comerț din ce în ce mai intensiv și la urbanizare.

Cum însă la această urbanizare în Basarabia prezida imperiul rus, era fatal ca unele orașe de aici să ia aspecte oarecum rusești, cu atît mai mult cu cît întreg comerțul, în loc să-și ia calea naturală de scurgere spre Dunăre, Prut, era îndreptat peste Nistru, pe unde se expediau produsele și se importau fabricatele industriale. Procesul acesta s'a făcut încet în curs de 100 ani. La început era foarte încet, și de abia în ultimii 30-40 de ani s'a simțit mai puternic prin legături de căi ferate, creiare de bănci, etc., ajungîndu-se că la 1912,—14,7% din populația Basarabiei era urbană.

Clădirile statului, purtînd vulturul cu două capete pe fațadă, bisericile cu inscripții și picturi slave, școlile și bibliotecile cu cărți rusești și portretele țarilor, monumentele țarilor pe străzi, botezate cu numele diverșilor împărați sau scriitori ruși, care au avut singura legătură cu această țară de a fi fost exilați aici, sau de a fi călătorit pe aici cîndva în suita unui țar, pe cînd nu erau nici drumuri de fier; școlarii, funcționarii și militarii în uniforme cu insignii și decorații imperiale, care acopereau origina și naționalitatea lor diversă (Ruși, Poloni, Armeni, Greci, Ucraineni, Moldoveni, etc.), prăvăliile cu mărfuri internaționale și inscripții rusești, dădeau impresia călătorilor că orașele din Basarabia erau complect rusificate. Aceste aspecte erau mai intense în Chișinău, mai puțin intense la Ackerman, Izmail, Bender și scădeau cu totul la Orhei, Hotin, Noua Suliță, Briceni, care și-au păstrat aspectul primitiv. Dacă se cerceta însă subt poleiala imperială de importație și se examina substratul real, se găsea cu totul altceva.

Din statistica oficială din 1912 populația *urbană* din Basarabia era formată din:

Evrei: 37,2%

1 „După cercetarea făcută de o comisie specială în sudul Rusiei la 1900 din inițiativa primăriei Odessa, numai 11% din evrei știau citi și scrie rusește." (Urusov, pag. 314).

Ruşi	24,4 „	cu funcționari, soldați, etc.
Ucrainieni	15,8 „	
Moldoveni	14,2 „	
Alte neamuri	8,4 „	

Astfel incit oficialitatea rusească, în centrele urbane cele mai susceptibile unei acțiuni de stat mai puternice şi mai eficace, nu a ajuns decît să creeze un aspect exterior bizuit pe o mică şi flotantă minoritate; cu atît mai mică cu cît urbanii formau de abia 14,7% din populație. Dar şi aceşti 24,4 declarați Ruşi, precum şi acei 15,8% declarați Ucrainieni subt presiunea împrejurărilor imperiale, examinați de aproape, nu sînt tocmai Ruşi şi Ucrainieni; funcția, uniforma, prezența în şcoală, interesele fiscale şi financiare, i-au făcut pe mulți să-şi ascundă sîngele, rasa, trecutul şi aspirațiile. Sînt sigur că mulți din aceşti Ruşi şi Ucrainieni din Basarabia sînt actualmente buni Poloni, Letoni, Estoni, Lituanieni, Gruzini, Armeni, Greci, etc., întorşi în patriile lor, iar mulți s'au declarat şi buni Romîni. Cunoaştem şi personal multe cazuri de acestea.

Căutînd împărțirea populației din Basarabia după ocupațiuni, [1] găsim următoarele cifre la mie:

Administrația, justiția, poliția, servicii publice	15
Militari	10
Clerici	8
Activitate şi servicii private	44
Rentieri, pensionari	15
Agricultură	757
Industrie şi meserii	70
Transporturi	11
Comerț	63
Alte ocupații	9

In legătură cu cifrele de mai sus, analizînd populația urbană din Basarabia mai de aproape, găsim o serie de straturi. Biurocrația, funcționarii, ofițerii, judecătorii, profesorii, preoțimea, dacă nu toți Ruşi sau străini (importați şi unii şi alții) în cea mai mare parte rusificați şi dîndu-se drept Ruşi. Bancherii, negustorii mari, marii proprietari urbani şi rurali stabiliți în oraşe, de diferite rase şi nații: Evrei, Armeni, Greci, Bulgari, Germani, Romîni, toți aceştia se dădeau şi ei drept Ruşi şi se credeau rusificați, cum şi erau în mare măsură.

Dar aceste două pături formau o infimă minoritate, cu atît mai mică, cu cît şi oraşul era mai mic.

Negustorimea mică, meseriaşii şi mahalalele, adică marea mulțime de populație, chiar cînd nu erau moldoveni, în mare majoritate vorbeau această limbă, pentrucă altfel nu puteau să-şi exercite funcțiile lor sociale în marea masă moldovenească rurală, cu care erau în legătură şi de pe urma căreia trăiau.

Cu cît oraşul era mic, mai cu atît masa rurală avea o mai

1 Laşcu, Basarabia, pag. 73, 74.

mare influență asupra populației, silind-o să învețe limba moldovenească şi să se supue obiceiurilor ei.

Efectul acesta se vedea mai bine în zile de iarmaroace, cînd masa rurală năvălea în tîrguri, silind pe negustori şi meseriaşi să le vorbească şi să se tocmească în limba moldovenească.

Cu toate acestea, este incontestabil că oraşele [1] din Basarabia, în special Chişinăul, mai cu seamă prin şcoalile lui secundare şi apoi prin instituțiile administrative, polițieneşti, juridice şi fiscale şi chiar prin comerțul mare, erau puternice centre de învățare a limbii ruseşti şi de rusificare. Efectul acesta se resimțea însă mai cu samă asupra unor anume pături din urbani şi asupra unui număr foarte restrîns de rurali.

Oraşele din Basarabia nu erau centre de producție [2] ci nu-

1 Cel mai important oraş din Basarabia, *Chişinăul*, avea inainte de războiu circa 120 mii locuitori (40 % ştiutori de carte). Reşedință a guvernatorului şi vice guvernatorului cu cancelariile lor şi cu administrația gubernială, cu tribunalul unic pentru întreaga Basarabie, cu Administrația financiară singură pentru întreaga Basarabie (în oraşele ținutale erau numai casierii) cu Administrația spirituală (consistoriul) administrația militară, şcolară, etc. cu 20 biserici ortodoxe, 40 sinagogi, o biserică catolică, una luterană, cu circa 140 şcoli dintre care 10 secundare, juca rol însemnat ca centru administrativ şi comercial. Avea circa 1500 întreprinderi comerciale şi circa 60 industriale (mori, tăbăcării, distilerii, etc.).

Cetatea Albă (altădată Oliuza, Tiras, Alba Iulia, Mon Castro sau Mavrocastron, Fertevar pentru Unguri şi Ackerman pentru Turci şi Ruşi) avea inainte de războiu circa 23 mii locuitori, comerț înfloritor în mîinile Evreilor, Armenilor şi Grecilor, 2 licee, o şcoală normală, şcoli medii şi o serie de instituții ținutale locale.

Tighina (Benderul Turcilor şi Ruşilor) avea inainte de războl circa 41 mii locuitori cu circa 325 întreprinderi comerciale, cu instituții ținutale şi cu 2 licee.

Izmailul (Şmilul) avea înainte de războl circa 30 mii locuitori, „populația este de diferite neamuri, predomină Moldovenii, Ruşii şi Evreii" Port cu comerț însemnat. Afară de instituții administrative ținutale, 5 şcoli secundare plus 2 la Bolgrad.

Orheiul avea circa 15 mii locuitori cu instituții ținutale, cu circa 150 întreprinderi comerciale, cu un liceu de fete.

Hotinul avea înainte de războiu circa 21 mii locuitori, cu 4 biserici ortodoxe, 15 sinagogi, o biserică armenească, 1 liceu, 4 şcoli primare şi circa 175 întreprinderi comerciale.

Soroca (Olhionia genovezilor) avea înainte de războiu circa 17 mii locuitori, cu circa 200 întreprinderi comerciale, cu instituții ținutale, cu trei şcoli secundare.

Bălțile inainte de războiu aveau circa 20 mii locuitori, circa 200 întreprinderi comerciale, 2 licee.

Chilia (Licostomon) avea inainte de războiu circa 15 mii locuitori, circa 200 întreprinderi comerciale, 1 şcoală secundară.

Reni avea circa 8 mii locuitori, 110 întreprinderi comerciale.

Bolgradul cu o populație de circa 15 mii locuitori, cu predominența Bulgarilor, avea circa 160 întreprinderi comerciale şi 1 liceu.

2 Basarabia nu a fost şi nu este o țară industrială, totuşi oare care fabrici sînt şi aici. Statistica arată existența a 941 industrii cu 8.662 lucrători. Industriile cele mai însemnate sînt cele alimentare;

1) morăritul cu 6198 mori cu 4231 lucrători (sînt şi 2 fabrici de macaroane cu 49 lucrători);

mai intermediari de credit, schimb, 1 administrație și consumație între centrele rusești și masele moldovenești.

Orașele din Basarabia erau administrate de consilii municipale alese. Sistemul alegerilor a fost introdus dela 1870. Dreptul de a fi alegător era foarte restrîns. Este caracteristic că administrația aleasă s'a admis tocmai la 1870, adică atunci cînd rusificarea orașelor și încrederea în alegătorii cenzitari era deplină aproape.

Dr. P. Cazacu

---

2) fabrici de spirt 31, cu 564 lucrători.
3) fabrici de bere: 12 cu 196 lucrători și o fabrică de drojdie de bere.
4) o fabrică de zahăr (Zorojani Holin) cu 400 lucrători
5) patru fabrici de tutun cu 136 lucrători
6) fabrici de oloi 6 cu 235 lucrători
7) fabrici de piele 3 cu 8 lucrători
8) fabrici de săpun 8 cu 30 lucrători
9) ferestrae 6 cu 486 lucrători

cîteva mici fabrici de olane, cărămidă, ciment, teracotă, postav, turnătorii etc. fără însemnătate.

Numărul meseriașilor din orașe (croitori, dulgheri, pietrari, etc.) era deabia de circa 20 mii din care 41% meșteri, 33% calfe și 26% ucenici.

1 Judecînd după certificatele eliberate de fisc în 1912, în Basarabia erau 28.297 întreprinderi comerciale stabile, din care 2/3 în orașe. Se crede că bilanțul lor era de 66.866.000 ruble aur.

Marfa principală bine înțeles că erau grînele, vinul, fructele, tutunul, vitele, lîna.

Cum însă căile de comunicație în Basarabia quasi-nu existau, comerțul mergea foarte încet și greu. Într'adevăr, în Basarabia nu existau aproape de loc șosele afară de circa 340 km., iar căile ferate aveau circa 800 km. Pe Prut, Nistru și Dunăre erau și linii de navigație, destul de însemnate.

Scrisori către Simforoza

IV

Crede-mă, scumpă Simforoză, că nici eu nu sînt bucuros de atîtea zile mute, scurse peste cea din urmă a mea scrisoare. Mi-am propus să-ți împărtășesc în epistolele mele lucruri mari, vrednice să-ți fie cunoscute și propunerea mea stăruește puternică, subt năvala treburilor zilnice și a prefacerilor și a dezagregărilor fatale, din jurul nostru și din noi. Bucură-te! Mă țin de cuvînt. Nu numai pentru că mi-l aduci aminte, dar pentrucă îl regăsesc în mine, ori de cîte ori prind un ceas de odihnă și de reculegere.

Iată unul din aceste ceasuri. Mă aflu, de alaltăeri, undeva în valea Prahovei, față în față cu Bucegii. E o zi cu cer înalt, fără nici un strop de nouri, clară și generoasă. Tresare toată valea subt torentele de aur ale părintelui fecundității. Arinii, fagii, carpenii, înfig, în pămîntul încă umed, rădăcini lacome și distilează, subt coaja aspră, misterioasa sevă care începe să răzbească și să se prefacă în horboțică verde, pe fiecare creangă. Sîntem subt piept de munte și căldurile care au dat ureș în cîmpie nu vor urca până aici, nici măcar în Iulie. La umbră e frig; cu atît mai drag și mai prielnic mîngîe soarele pe potețele și pe poenile descoperite.

Dar puterea lui e mărginită! În fața mea, într'o încleștare și într'un salt, petrificat acum nu știu cîte sutimi de mii de ani, urcă în slavă munții suri. În scobiturile, în faldurii, pe cotloanele și pe scăfîrlia lor pleșuvă stă zăpada lui Ianuar! De atîtea zile soarele trece peste ei. Multe zile—până la toamnă—

va tot trece peste ei, dar fără să poată să șteargă de istov această iernatică podoabă.

Printre brazii care încep să năpîrlească, prin adăposturi, prin jghiaburile greu ajunse de soare, zăpada coboară, fîșii-fîșii, până spre brîul uriașilor. De aci în jos, pîrae și pîrăiașe nenumărate colcăesc subt frunzele de an, destupă albii vechi, sapă albii nouă și, licăritoare și grăbite, se aruncă în șuvoiul spumegos și larg, plin de vuet și de rețele, care împînzește această vale.

În jurul meu, răzbesc, prin străvezii cortine de copaci, frunți de vile, cărări albe de soare și liniile negre ale căii ferate. E dimineață augustă și între crestele bătrîne—alb tăiate în albastrul infinit—și ceardacul meu trec mii de unde aurii, se clatină mii de sfîrcuri verzi și se înalță eternul imn al vieții care învie.

Oprești gîndurile, gonești grijile și cu un suspin iți deschizi inima Binecuvîntatului Mister care se îmbracă în tihna și în frumusețea ceasului de față! „Doamne, bine este nouă să fim aici! Dacă voești, face-voiu aici trei colibe: ție una, și lui Moise una, și lui Ilie una..." (Matei, 17, 4) Subjugătorul și naivul dor al lui Petru răsare dela sine, îmbietor și sfînt!... Să ridicăm, în acest frumos loc de popas, o colibă Mîntuitorului! Să ne întoarcem spre mărturisirile de an și să le legăm cu situația de azi.

* * *

Iubită amică, anul trecut 1922, la începutul toamnei, am intrat în clerul Bisericii noastre Ortodoxe. Era un gînd care se izbîndea după douăzeci și cinci de ani de pregătiri, de așteptări, de amînări, de răzgîndiri, dar de neîncetată și tainică ascensiune. Mă dădusem în vorbă cu prietenii, îi vestisem pe unii despre viitoarea mea preoție, dar lucrul părea greu de crezut și era, mai curînd, considerat ca o fantazie de scriitor, pentru care nu poți să ceri o serioasă zi de scadență. Totuși, scadența a sosit cu bine în zilele de 20 (7) și 21 (8) Septembre 1922, cînd am fost hirotonit—în Catedrala Sf. Mitropolii din București—în prima zi, diacon, iar a douazi, preot. Cu această faptă din viața mea, am uimit și am răsturnat multe concepții (care mă priveau pe mine) timide și unilaterale, am bucurat pe cițiva amici—eclesiastici și laici—am întristat pe alții, dar în deosebi am pus o concluziune necesară unui sfert de veac de viață.

Ți-aduci aminte că în anul 1899 am părăsit, cu revoltă, facultatea de litere și de filozofie și am trecut în facultatea de teologie. Eram atît de stăpînit de sentimentul meu religios, atît de plin de gîndurile mele și atît de sigur de țelurile mele, încît am răbdat, fără să murmur, mediocritatea aproape unanimă a noilor mei profesori, lipsa oricărui zel apostolesc din partea lor

și priveliștea unor sărmani colegi (unii dintre ei, suflete bune), pe vecie prost crescuți, pentru chemarea viitoare. Am început să-mi dau sama că Facultatea noastră Teologică este o proastă improvizație de stat și că tinerii leviți, meniți să fie într'o zi ostașii lui Iisus Christos, în țara romînească, nu puteau să ajungă decît niște simpli funcționari eclesiastici.

Cu toate acestea am mers înainte, în viforul deziluziilor și în iarna contrazicerilor. A doua zi, după ce primisem documentul oficial, care afirma că sînt licențiat în teologie, am plecat la Cernăuți—pe atunci subt Coroana Habsburgică—și am cerut Universității de acolo să mă admită candidat la doctoratul în teologie. Timp de șase ani (1903—1909) am trăit între Cernăuți și București, hărțuit de sărăcie, împovărat cu o familie care sporea și, la urmă, oblojit cu o slujbă de subșef de biurou, în Administrația Casei Bisericii. În 1904 am început să-ți scriu. În 1908 și 1909 am biruit—cu zile lungi de recluziune și de muncă—examenele de doctorat și am revenit, definitiv, în București, doctor în teologie.

Ca recompensă pentru izbînda mea academică și ca arvună pentru speranțele universitare pe care le inspiram, am fost inaintat ...„defensor eclesiastic", în ierarhia administrativă. Totuși, chiar în anul 1909, am cerut Mitropolitului Primat de atunci să fiu *primit în cler*. Dar n'am avut nici o trecere. Pe primul plan, în *vremea aceia*, era o mare intrigă bisericească și orice alte probleme și interese erau întunecate.

M'a trimis Ministrul, de care atîrnam, să cercetez, prin țară, fel de fel de pricini și de cazuri în care erau amestecate fețe bisericești. M'a trimis să refac inventarul averii cutărui schit, cutărei mănăstiri cînd se întîmpla să se schimbe starițul, sau să văd dacă este cu cădere să înființăm în unele locuri de munte, de deal ori de baltă—noi parohii cerute. Am cutreerat țara, am văzut codri, munți, plaiuri, Oltul, Oltețul, Jiul, Siretul, Prutul, Jijia...

La Celei, pe malul Dunării, m'am întîlnit cu frații Badea și Constantin Fierăscu, cu ruinile Sicibidei și cu jocul comorilor, din *Gloria Constantini*.

La Filipeștii-de-Pădure, din județul Prahova, pe locul fostului schit Roșioara, am avut vedenia maicii Rahila, epitroapa sorii Veronica.

Între Grecești (Mehedinți) și gara Filiași am trăit noaptea lui *Dionis Grecoteiul*.

Pe muntele Arșița, între Agapia și Secu, am cunoscut pe cuviosul Varsănufie și legenda lui *Grație și Palamon*.

La Cladova și la Costol, pe țărmul sîrbesc, într'o neuitată zi de Septembre, am urmărit fantoma lui *Popa Tonea*, iar de sus, de pe culmile Mătărețu și Grădețu, am văzut, în văzduhul plaiurilor mehedințene, greaua lui ispitire...

Am mărturisit în schițele mele *Maica Frăsina* și *Din Galați*, învăluirile, cumpenele și părerile mele de rău, din acele vremuri

de reverie și de literatură. Cu cît agoniseam mai mult această măgulitoare deșertăciune care este notorietatea literară, cu atîta creșteau în mine o preocupare și o tristeță pe care vreau să ți le lămuresc.

* * *

Observasem altădată, în anii mei dela teologie, că mulți din seminariștii cei mai bine înzestrați părăsesc drumul de până aci și se strecoară în celelalte facultăți. Era o veche și vinovată tradiție a leviților noștri, ca fruntașii lor să dezerteze dela altar și să intre în carierele civile. Creșteau în seminar până pe la clasa a șaptea, a opta, și apoi, după ce dădeau examenul de bacalaureat sau vre-un examen de diferență, ziceau un *aeternum vale!* Bisericii lui Iisus Christos. Cînd nu se putea așa, se înscriau în facultatea teologică, trăiau subt acoperișul internatului teologic, dar pe nesimțite treceau în altă facultate, în favoarea cărgia trădau pe cea dintâiu.

Există azi în amphiteatrul nostru social—printre oamenii cu situația făcută și cu nume onorabil—un mare număr de seminariști transfugi. Militari superiori, medici cunoscuți, iluștri profesori universitari, funcționari mari și mici, profesori de liceu... în majoritate oameni serioși și destoinici: ascund în sufletele lor amintirea dezertării dela preoție. Cunosc un mare dascăl, ascultat și sărbătorit—retor de mîna întâia și scriitor abil—care a părăsit seminarul lui provincial, după patru sau cinci clase terminate, și a sosit în București, îmbrăcat în uniforma seminarială, adică în giubea și cu cuculion.

Pe vechiul drum pe care fugiseră dela seminar și dela preoție atîția predecesori, unii dintre ei ajunși apoi oameni de seamă, fugeau și acum, în timpul meu, destui cunoscuți, dacă nu chiar colegi. Intrasem în lumea teologică și bisericească—spre marea mirare a lumii laice, în care trăisem până la douăzeci de ani—zelos convins că voiu fi un luptător și un însuflețitor religios. Găsisem în mediul cel nou o mediocră pricepere pentru mine, o imensă paragină sufletească, o crescîndă apostazie de sus și până jos. Dar cine era de vină, în primul loc? Erau tocmai acei seminariști bine înzestrați, dar fără bravură, care fugeau sistematic de preoție și trădau Sfintele Sacramente, lăsîndu-le pe mîna celor mai nechemați, celor mai nuli și mai grosolani din contingentele lor. Erau de vină tocmai acei dăruiți dezertori care speriindu-se de neroadele noastre prejudecăți, împiedicîndu-se de umila condiție socială a preotului ortodox, rușinîndu-se de hainele lui cele largi, și de căciula tradițională: lepădaseră înțelesul preoției creștine și părăsiseră pe Domnul, în noua Ghetsemani din zilele noastre.

Iată pentruce, în anii izbînzilor mele literare, nu puteam să uit că sînt la fel cu toți aceia pe care îi osîndeam cu tărie în inima mea, ca transfugi și călcători de jurămînt. Mai mult decît

atît. Mi se părea acum, cînd Iisus Christos îmi îngăduise să slăvesc numele lui, în literatura romînească,—lucru nemaipomenit din zilele lui Eliade Rădulescu—mi se părea, cu atît mai vîrtos, că vechea mea datorie a sporit însutit și că ziua ei de plată se apropie sărbătorește.

Peste toate acestea, mai veneau și alte preocupări și alte realități sufletești, despre care vom vorbi altădată. Intre ele, iată și hotărîrea mea de odinioară să-ți vorbesc despre Mîntuitorul și să te fac să înțelegi ce este împărăția lui cea din inima mea. Am început altădată, pentru dumneata, un roman apologetic și cu toate că au trecut de atunci aproape douăzeci de ani, nici azi n'am renunțat la planul meu. Dar romanul s'a scuturat și s'a uscat! A rămas, nebiruit și viu, numai proectul apologetic.

Sînt ani de zile de cînd mă auzi vorbind despre credința mea creștină. Ți-am spus de atîtea ori: Iți voiu înfățișa, cît voiu putea mai bine, cuvintele și dovezile acestei credințe. Dar înaintea mea, celui ce îmi pregăteam argumentele, stătea până dăunăzi un painjiniș de sfială și de nesiguranță. Dacă credința ta în Iisus Christos e atît de absorbitoare și de imperioasă, pentruce nu te faci preot? Apologia ta creștină, demonstrările și pledoariile tale trebue să înceapă cu intrarea ta în preoție.

Am auzit, în urechea mea, adeseori, aceste drepte întîmpinări. *Ca să-ți vorbesc, iubită Simforoză,* despre nădejdea mea cea întru Christos, trebuia—întâiu de toate—să-ți dau o garanție practică. Ce cugetai dumneata, uneori, despre paginile mele apologetice? Cum vedeai dumneata pe autorul lor, cel oprit la calea jumătate, între poporul civil și lumea eclesiastică? Scumpă amică, situația este astăzi ceva mai prielnică. Am dreptul la mai multă luare aminte din partea dumitale. Puteam eu să-ți vorbesc multe și frumoase lucruri despre Domnul și *Mîntuitorul meu*; ți-ar fi rămas, vrînd-nevrînd, în suflet o nevinovată întrebare: Dacă acest vechiu prieten e atît de stăpînit și de frămîntat de credința lui creștină, pentru ce se mărginește să mă converteascã pe mine și nu urcă treptele amvonului? Această întrebare era cu totul dreaptă. O simțeam mereu în jurul meu, fie atunci cînd iți scriam, fie atunci cînd (cu aceleași preocupări) vorbeam și dovedeam celor ce voiau să mă auză nevoia transformării noastre morale și a întoarcerii noastre la Iisus Christos.

* * *

In scrisoarea mea cea din urmă, ți-am intercalat o convorbire cu un oarecine din protipendada noastră intelectuală și profesorală. Interlocutorul meu îmi spunea cu dreptate: „Care sînt acei teologi și acei apostoli ai dumitale pentru care îmi ceri (și eu îți spun că le voi da) deosebit credit sufletesc și de cînd a început, în Romînia Mare, salutara lor activitate?" Care sînt

acei teologi și acei apostoli?... Ii caut, scumpă Simforoză, îi caut, îi aștept, îi conjur să se arăte! Vor veni într'o zi, vor sosi negreșit, sînt încredințat că vor sosi! Cînd—nu știu să spun, dar îi simt venind. Eu... nu sînt din falanga lor, eu sînt numai vestitorul lor, cel ce descifrează semnul ivirii lor în viitor și îl dă pe față, în aceste vremuri de nebunească goană după cele pămîntești.

N'am voit să-ți rămîn dator nici dumitale nici altora. Așez împărăția lui Iisus Christos mai presus de orice. Socotesc credința în el vrednică de toate eroismele. Așî cuteza să zic ca Sf. Pavel: „Dar cele ce-mi erau mie cîștig acestea le-am socotit, pentru Christos, pagubă. Ci mai vîrtos: toate le socotesc că sînt pagubă, față de înălțimea cunoștinții lui Christos Iisus, Domnul meu, pentru care m'am păgubit de toate și le privesc drept gunoaie, ca să cîștig pe Christos" (Filipeni, 3, 7. 8).

Iți voiu spune altădată—în vre-o scrisoare viitoare—care este viața, care sînt gîndurile, observațiile și experiențele mele de cînd m'am îmbrăcat în această gravă haină orientală. De data aceasta, iată—cuvînt cu cuvînt—din memorialul meu intim, cum a curs și ce a fost pentru mine neuitata zi de 21 (8) Septembre 1922:

21 (8) Septembre. Pomenirea Nașterii Sfintei Fecioare Maria, Maica Domnului Nostru Iisus Christos.

Aceasta era ziua aleasă de Dumnezeu pentru cea mai mare sărbătoare din viața mea, fiind ziua cea de eri pregătitoarea și pronaosul ei.

M'am sculat dis-de-dimineață, m'am îmbrăcat, m'am rugat și am ieșit în străzile încă goale. In hainele mele cele de acum, îmi aduceam aminte de acele din Septembre, anul 1916, cînd, tot așa, lăsasem vestmîntul obișnuit și mă îmbrăcasem cu altul extraordinar. Dar cîtă fericită deosebire! Atunci purtam un vestmînt silit, poruncit de asprele și negrele nevoi pămîntești și, subt el, inima era grea și gîndurile triste ca mormîntul. Acum vestmîntul este după dorința inimii și după dulcea poruncă a Mîntuitorului! E adevărat că noutatea lui mă stingherește, dar merg cu luare aminte, mă gîndesc la actul cel mare care îmi stă înainte și cugetul meu curge ca apele molcome și străvezii.

Deși era timp destul până la începutul serviciului divin, ași fi voit să ajung mai curînd. E prea de vreme. Tramvaele n'au apărut și trăsurile costă prea scump pentru mine, predilectul sfintei sărăcii. Pe drum îmi aduc aminte—iar și iar—că azi se împlinesc douăzeci și doi de ani, decînd amicul meu Arghezi a primit, din mînile răposatului Mitropolit Iosif Gheorghian, darul diaconiei. Vai, bietul ierodiacon Iosif s'a împiedicat, după cinci ani, și a căzut din această vrednicie!

Poate că sînt și eu părtaș la păcatul lui. Poate că am sfărîmat, cu un cuvînt nelegiuit, care mi-a venit nu știu de unde, pe buze, începuta clădire a Duhului Sfînt. Poate că am fost

organul unei proorociri funeste, care venea de dincolo de ticăloșia și ușurătatea mea. Mi-aduc aminte și mărturisesc că i-am spus bietului meu amic, proaspăt uns diacon, i-am spus aceste cuvinte care nu porneau din inima mea:

„— Ce farsă greoaie!"

Am ținut minte ziua; am ținut minte greul meu păcat. Dumnezeu m'a răbdat douăzeci și doi de ani. După douăzeci și doi de ani, Sfîntul Duh s'a răzbunat! O, dar cît de cruțător, cît de dumnezeește, cît de mîngîetor și de dulce: A turnat asupra mea inefabilul mir al preoției!

—Un gînd grabnic și irezistibil urcă în cugetul meu, cu cît mă apropii de casa lui Arghezi. Este de abia ora 7 dimineața, dar amicul meu se va trezi, pentru această vizită supremă. Căci vreau să-i fac o vizită. Pătrund în casa lui, aștept cîteva minute și Arghezi îmi apare, conciliant și surizător. Il îmbrățișez.

— Se împlinesc astăzi douăzeci și doi de ani, din ziua intrării tale în diaconat...

— Da, știu... Mi-a spus-o däunăzi Mugur, care o aflase de la tine...

Scumpul meu amic! Poate că e la mii de kilometri depărtare de emoțiunea, de idolatria amintirii și de toată zguduirea mea sufletească!

Pornesc, din casa lui, spre culmea scăldată în soare, unde *voiu intîlni încă odată pe Dumnezeul meu*. E devreme. Biserica e goală. Cîntări numeroase și tărăgănate, înflorite odinioară în lavrele Răsăritului, plutesc în umbra zidurilor vechi. Altarul îmi pare și mai cald și mai familiar decît eri. Unul dintre preoți—cineva pe care l-am urgisit adeseaori cu gîndul și cu vorba, pe drept sau pe nedrept—pregătește, la Proscomidie, Sfintele Specii. Mă cheamă și mă inițiază. Primesc, ascult și mă gîndesc cu umilință: Așa dar, niciodată să nu cîrtim, să nu disprețuim și să nu *gîndim rău* de nimeni, fiindcă Dumnezeu are taine înfricoșate și-ți păstrează ceasuri uimitoare, din care să înveți că nici un vierme, nici un cîne și cu atît mai mult nici o făptură omenească nu trebue urgisită. Acest preot este cel ce poartă—din călugărie—numele meu din literatură.

Vine timpul (odată ce m'am îmbrăcat în vestmintele diaconești și sînt al patrulea diacon, printre cei ce slujesc astăzi) să spun și eu o ectenie. O spun cetind-o după carte și fără nici o inflexiune muzicală. Nu știu să cînt nici de lume, nici de biserică!

Așteptăm pe Șeful Bisericii, cel ce va prezida astăzi dumnezeiasca liturghie. Până atunci, colegii mei îmi dau să pomenesc și eu, de pe pomelnice, pe creștinii care și-au adus rugăciunile și păsurile la Sf. Dimitrie. Ii pomenesc cu simplitate și alunecînd, uneori, peste cuvintele cererii lor, ca fiind prea păgîne și ofensătoare pentru dragostea creștină... „Indeplinește, Stăpîne, rugăciunile lor cele drepte și cuvenite și-i luminează și-i învață cum să se roage și ce să ceară dela Tine!"

Am îngenunchiat și eu la Sfîntul Dimitrie, cu gîndul și cu

genunchii, şi i-am cerut, eri, confuz şi sfios, rugăciunile şi trecerea lui, la Stăpînul nostru al tuturora.

Cînd a sosit momentul, tot clerul catedralei, îmbrăcat în odăjdii, am ieşit din altar şi din biserică şi am urcat în palatul metropolitan. In lumina aurie a dimineţii de Septembre, am văzut atunci, vagi şi tremurătoare, icoanele infinitului trecut, procesiunile clericilor de altădată, chipurile mitropoliţilor răposaţi, alaiurile perindate aici, în decenille din urmă şi, în deosebi, icoana regală şi a tot impunătoare a fericitului Rege Carol... Icoana lui m'a urmărit sus, în sala de recepţiune, şi vraja zilelor defuncte m'a învăluit de multe ori.

Mitropolitul Miron apare. Frumos, amical, vorbind în graiul lui special ardelenesc şi avînd în toată făptura lui nu ştiu ce sănătate democratică, nu ştiu ce temeinicie ţărănească. In cortegiu domol şi solemn, intrăm în Catedrală. Mitropolitul mă vestise că aşi putea să iau cuvîntul după el, la loc şi timp, şi să vorbesc ceva, în această zi a consacrării mele. L-am rugat, zmerit, să ia aminte slăbiciunea şi emoţiile mele şi să vorbească numai I. P. Sfinţia Sa.

In catedrală începe să se adune lumea. Amicii mei încep să se arate. Inginerul Busuioc, profesorul Mihăilcescu, avocatul Popescu Tudor, fostul meu cumnat, mulţi funcţionari din Ministerul Cultelor, Alexandru Dominic, Nichifor Crainic şi alţii. Mitropolitul îmi spusese, în palat: „Ziarele nu ştiu nimic despre evenimentul de azi". Intr'adevăr, n'au ştiut nimic, deşi Mitropolitul—poate cu dreptate—ar fi dorit să vadă, anunţată, hirotonia mea. Dar cum aşi fi putut eu să divulg, sărmanilor mei confraţi de până aci, o taină pe care o păstram cu sfîntă discreţiune? Am vestit numai pe cîţiva amici, între care şi un ziarist, dar cu rugămintea să păstreze ştirea pentru el.

Pe la ora zece, sau mai mult, se iveşte în Catedrală şi amicul meu Ioan G. Duca, Ministrul Afacerilor Străine. Il înştiinţasem din vreme şi-mi declarase că ţine neapărat să ia parte la această rară solemnitate. Cu acest prilej, amicul meu, caşi altădată, la înmormîntarea Ilenuţii, mi-a dovedit că poate să fie mai bun decît mine. L-am judecat, uneori, în acest memorial intim, cu necruţare, deşi deapururi cu dragoste. Mi s'a părut cîteodată că am dreptul să fiu nemulţumit de firea lui curioasă. Ii cer iertare—aici şi pe lumea cealaltă. Duca mi-a arătat, în cîteva ceasuri mari, că am loc în inima lui şi că se simte mereu legat de conşcolarul de odinioară.

Consacrarea preotului are loc între Heruvic şi mărturisirea Simbolului Credinţii. După aceleaşi trei mătănii mari, făcute afară, în mijlocul bisericii, mă apropii de arhiereul sfinţitor. „Porunceşte!... Porunciţi!..."

Intre cei doi preoţi, care mă poartă de braţe, ocolesc de trei ori Sfîntul Prastol, sărutînd cele patru colţuri şi căzînd, iar şi iar, înaintea arhiereului. Sărut omoforul, sărut epigonatul, sărut Sfînta Cruce şi mîna celui ce mă consacră şi plutesc în jurul

Sfintei Mese ca pe o mare plină de farmec şi de dumnezeiască legănare. Amintirea vechilor mele emoţiuni—la consacrări de altădată—se amestecă în unda caldă şi fericită a acestui ceas suprem. Aşi vrea să plîng, să îmbrăţişez pe toată lumea şi să strig tuturor:—Cu noi este Dumnezeu!

Fac înaintea Sfîntului Jertfelnic trei mătănii mari şi îngenunchind cu amîndoi genunchii—eri a fost numai cu unul—aşez mînile una peste alta, pe marginea Jertfelnicului, iar de mîni îmi reazim fruntea... *„Dumnezeescul har, cela ce totdeauna pre cele neputincioase le vindecă şi pre cele cu lipsă le împlineşte, prohiriseşte pe prea cucernicul diacon Grigorie, în preot; să ne rugăm dar pentru dînsul ca să vină preste el harul întru tot Sfîntului Duh!"*

Apoi—după cuvintele sacro-sancte—încă două rugăciuni şi arhiereul-mitropolit ridică omoforul de pe capul meu şi sînt iarăşi în lumea celor trupeşti. Primesc din mîna celui ce m'a sfinţit podoabele sacerdotale şi sînt îmbrăcat preot, în faţa poporului: *„Vrednic este!..."*

Iisuse Christoase, Dumnezeule, ajută nevredniciei mele!

După sfinţirea Sfintelor şi cînd urmează a se zice: *„Pentru ca să fie celor ce se vor cuminica..."*, Mitropolitul mă cheamă şi dîndu-mi, pe burete, Sfîntul Trup îmi spune: *„Primeşte odorul acesta şi-l păzeşte pre el, până la a doua venire a Domnului nostru Iisus Christos, cînd El are să-l ceară pe acesta de la tine"*.

Ţinînd pe Impăratul, ca pe piedestal, în mînile mele amîndouă, mă retrag şi rămîi, un răspas de timp, în partea de răsărit a Sf. Prastol. E clipa mea cea liniştită şi fericit concentrată. Sînt singur, faţă în faţă cu Mîntuitorul!

„...Eri, la Sfînta Impărtăşanie, ai venit asupra mea, ai pătruns trupul şi sufletul meu ca un Atotputernic şi ca un Dumnezeu... Azi, stai lîngă mine, pe braţele mele, ca un amic! O, de cînd te caut! De cînd te aştept! Prin cîte pripoare, prin cîte dureri, prin cîte păcate am trecut, ca să ajung la sărbătoarea de azi! Cît îţi mulţumesc, cît de drag bate inima în mine, cînd te văd alăturea de mine şi cînd ştiu că dacă te-am găsit este fiindcă tu ai vrut să te găsesc! Bine este nouă să fim aici!... S'ar părea că stau şi privesc de sus în jos, la tine, pe cînd, în adevărul cel nevăzut, stau la picioarele tale, lîngă tronul tău... Nu mă lăsa să mă depărtez de aici! Dacă vrednic nu voiu fi, totdeauna, să mă simt odihnindu-mi fruntea pe sînul tău, să te port pe braţele mele—lasă-mă, deapururi, să mă simt la picioarele tale, atingînd măcar ciucurii vestmîntului tău de raze şi strivind, pe treptele tronului tău—o, Iisuse al meu, Impărate!—vermina păcatelor, a ispitelor, a gîndurilor mele celor rele!..."

Insfîrşit, vine marele moment, înfricoşatul moment al împreunării cu Sfîntul Trup, cu Sfîntul Sînge, cu însuşi Iisus Christos, Dumnezeul pe care, adineaori, l-am purtat pe braţe. Sînt preot! Eu însumi ţin Sfîntul Potir şi sorb din el de trei ori.

Cu Mitropolitul în mijlocul nostru, ieşim în faţa poporului şi ne aşezăm pe treptele Sf. Altar. Mitropolitul rosteşte o cuvîntare. Il aud întâia oară. E un adevărat orator. Ideile se înlănţuesc bine; cuvintele şerpuesc armonioase; cîte un cuvînt transilvano-german, în loc să strice, dă un aer agrest şi robust convingerilor cuvîntătorului. Predica Şefului Bisericii este o dreaptă critică a stării precare în care ne găsim. Tînjim bisericeşte, fiindcă statul laic ne-a îngustat cu totul şi ne-a redus la o simplă treaptă de funcţionari ierodulí. Ne trebue o nouă viaţă, ne trebuesc mijloace nouă, ne trebue libertatea mişcărilor. Apoi Mitropolitul trece la hirotonia efectuată şi la persoana mea. A spus mult mai mult decît aşi fi voit. Mi-a deschis, largă, cămara speranţelor lui, a vorbit de traducerea sfîntă la care lucrez, a ajuns, la finele cuvîntării, până la porţile arhieriei!...

Dumnezeu să-i ţină cuvintele în poala sfinţilor îngeri şi pe mine să mă ajute să nu-l înşel şi să nu-l dau de ruşine! Dar m'am simţit covîrşit şi sleit de puteri, atît de multă a fost cinstea pe care mi-a făcut-o. A fost cel mai mare şi mai sărbătoresc elogiu pe care l-am primit decînd sînt eu. Dumnezeu să mă ajute ca să-l merit pe deplin. Dar alte asemenea elogii n'aşi voi să mai aud. E mult mai bine şi mai sănătos, pentru sufletul nostru, să ştim, cu dreptate, că ni se dă mai puţin decît merităm, decît să ni se verse, deodată, pe cap, cît preţuim şi peste cît preţuim. Dar Mitropolitul meu a vorbit din inima lui de romîn cinstit şi din plinătatea dragostei lui pentru Biserică. Dumnezeu să-i ţie în samă!

Sînt preotul astăzi sfinţit. Se cuvine să împart credincioşilor sfînta anaforă. Cîteva sute de persoane, între care amici şi cunoscuţi—între ei, Ministrul Afacerilor Străine—vin, primesc hrana binecuvîntată şi îmi sărută mîna.

In clipa cea din urmă, o femee din popor, îngenunchiază la treptele altarului şi cere o rugăciune. Potrivit obiceiului, mă dezbrac şi las asupră-i sfintele vestminte şi-i citesc o scurtă rugăciune: „Milele Marelui Indurat, dragostea Mîntuitorului nostru Iisus Christos să-i lumineze inima şi s'o libereze de toată durerea şi de toată neputinţa!"

G. Galaction

„Spiritul mărginit" al Juriştilor

Nu este nimic mai dăunător ca dispreţul pe care îl nutresc reciproc intelectualii diferitelor discipline înrudite. Economiştii *sînt plini de sarcasm pentru spiritul mărginit al juriştilor*. Oamenii de drept se cred datori să zîmbească compătimitor în faţa construcţiunilor vaporoase ale sociologilor. Sociologii înfierează procedeele empirice şi aproximative ale Economiei politice. Politicienii privesc cu ironie pe jurişti, economişti şi sociologi, numindu-i laolaltă „visători", în timp ce aceştia din urmă consideră a priori neîntemeiate toate formulele oamenilor politici.

Această situaţiune învrăjbită este nu numai nejustificată, dar mai cu samă primejdioasă pentru progresul ştiinţelor. Deaceia am crezut nimerit să ne oprim puţin atenţiunea asupra ei.

* * *

Să vedem mai întâiu acuzaţiile pe care Economiştii şi Sociologii le aduc oamenilor de lege.

Se reproşează juriştilor judecata lor, „strîmbă" adesea, „*strîmtă*" întodeauna. Li se critică aplicarea lor firească spre exegeză biblică, spre o analiză scolastică şi stearpă a textelor. Ei s'ar afla de cele mai multe ori, *alături* de realitate. „*Fiat lex, perreat mundus*"—le-ar fi deviza. Lumea trăită de jurisconsult ar fi o lume ireală, unde legile gravitaţiei sînt înlocuite prin legile parlamentelor.

Acuzaţia este neîndreptăţită pentru mai multe pricini.

Mai întâiu, observăm că învinuitorii sînt tot atît de vino-

vați cît și învinuiții. In afară de rare excepțiuni, sociologii și economiștii nu lucrează nici ei cu realități, ci cu ceiace Durkheim numește foarte bine: *prenoțiuni*, [1] cu date făurite empiric de simțul comun, cu materiale brute și nu totdeauna exacte. [2]

Lăsăm la o parte sărăcia de fapte cu adevărat precise pe care le poate stăpîni sociologia. Să ne amintim numai faimoasele *postulate economice*: interesul individual, legea liberei concurențe, legea valorii, homo oeconomicus, [3] etc.. Vom mărturisi, împreună cu d. Simiand că cele mai multe din axiomele economice nu sînt în realitate decît începuturi de adevăr, prime aproximațiuni și uneori chiar erori. Și dacă cetim instructiva lucrare a d-lui Simiand vom vedea nu numai cît de contestabile sînt *adevărurile* Economiei politice, dar și cît de sofistică și incoherentă îi e metoda.

In sfîrșit, semnalăm o circumstanță agravantă pentru acuzator. Sociologul adaogă construcțiunilor sale o nebulozitate și o întunecime pe care juristul o cunoaște mai puțin. Atît Dreptul cît și Sociologia au tendința de a lucra cu *entități*. Dar ficțiunile sociologiei sînt mai încîlcite și mai obscure decît acele ale omului de Lege. [4]

Dar, lăsînd la oparte această „lipsă de calitate a reclamantului", să trecem la acuzațiunea propriu zisă.

Vom observa că, spre deosebire de sociolog și economist, juristul este oarecum silit să țină sama de realitate. Nu trebue să uităm că omul de lege este obligat, de dimineață până sara, să dea „soluțiuni", soluțiuni care nu sufăr întîrziere. El nu are latitudinea de a alege, dintre probleme, pe cele mai generale. „Spețele concrete" i se impun, fără voia lui.

Realitatea economică, de pildă, nu sufere așa de mult de pe urma construcțiunilor ireale ale Economiștilor. Dacă însă realitatea juridică e călcată în picioare de magistrat, dacă nesocotirea ei se repetă,—atunci se produce în societate o perturbare care silește jurisprudența să se conformeze noilor conjuncturi.

Juristul este, deci, mai atent față de realitatea concretă decît Economistul, sau Sociologul. Și aceasta, oarecum „prin definiție".

* * *

Dar mai este încă o învinuire, tot atît de gravă cași cea dintăiu.

Juristul ar avea o pornire naturală spre rutină, o înclinare

1 *Règles de la Méthode Sociologique*, p. 40.

2 V. analizele critice ale d-lui *Simiand*, în *Annés Sociologique*; de *același*: *La Méthode positive en science économique*, p. 70.

3 precum și *homo anoeconomicus*, cum numește *Wodan* pe omul descris de *Bücher*; v. *Sur quelques erreurs de méthode dans l'étude de l'homme primitif*, Bruxelles 1906.

4 Cărțile de Drept, în majoritatea lor, sînt cît se poate de *clare*. Cetiți, în schimb, scrierile unui Simmel, René Wormes, Gustave Le Bon, Grasserie, Pareto, Ellwood, Spann, etc.

instinctivă spre conservatism. Dreptul ar fi elementul eminamente paralizat și paralizant dintr'o societate, în timp ce factorul economic ar fi unealta prefacerilor, a îmbunătățirilor și a adaptărilor celor nouă. Magistratul ar lupta nu atît la *aplicarea* codului, cît la *păstrarea* lui intactă, așa cum l-au făurit, acum nu știu cîte sute de ani, legiuitorii săi dintăiu.

Și aci, este ușor de descoperit o reeditare a parabolei cu bîrna și paiul. Să ne gîndim, numai, cît de conservator burgheză este Economia politică contemporană. Ce luptă, ce sforțări se desfășoară pentru a justifica procedeele reacționare ale ordinei existente. Să ne amintim, de asemeni, „*sfînta alianță*" a tuturor economiștilor împotriva tendinței evolutive semnalate de Marx, și cruciada care s'a pornit din toate părțile pentru a se cuceri dovada că societatea „nu tinde să evolueze", că ea nu cere alt decît a rămîne cum e.

Este, fără îndoială, adevărat că Legea se face mai cu samă pentru a fi aplicată și păstrată. E natural să vroim întăiu să o *păstrăm*, și numai în urmă să o modificăm sau să o abrogăm. In înțelesul acesta, dreptul reprezintă netăgăduit un element conservator. Aceasta însă nu însamnă că preocuparea unică a Juristului ar fi menținerea statu-quo-ului, după cum exagerată este *faimoasa sentință a lui Savigny* și a școalei istorice: *Dreptul trece în Legi atunci cînd ese din conștiințe.*

Dreptul nu se rezumă la lege. Să ne amintim minunile de evoluțiune și adaptare realizate de opera pretorilor din vechea Romă; cum sfera de aplicare a normelor de drept s'a întins neîncetat, egalizînd și cuprinzînd pe toți „barbarii" și peregrinii împărăției.

Dar să ne gîndim mai cu samă la o mișcare mai repede și mai recentă decît aceia a Dreptului pretorian. Să ne gîndim la acel lăudabil curent de idei înscris subt cunoscuta firmă a „*Socialismului juridic*".

Deviza acestei discipline nouă este „Par le Code, au de là du Code"—cum spune Geny [1] —, sau „Par les textes, au delà des textes" cum scrie Neybour. [2]

Printr'o interpretare jurisprudențială în sens socialist, această școală își propune să lucreze, zi cu zi, la reformarea din temelie a ordinei existente, și la adaptarea ei față de noile conjuncturi ale societății actuale.

Dreptul devine astfel „mai cuprinzător, mai larg. El se întinde acum dela cel bogat la cel sărac, dela capitalist la salariat, dela bărbat la femee, dela tată la copil, într'un cuvînt este făcut să folosească tuturor membrilor societății". [3]

„Opera nu e sgomotoasă"—spune d. Neybour—„dar nu e nici mai puțin eficace„. [4]

1 *Geny*: *Méthodes d'Interprétation et sources en droit privé positif*, II, p. 230.

2 *Neybour*: *Droit et Socialisme*, în *Revue Socialiste*, 1907, p. 339.

3 *Charmont*: „*Le Droit et l'Esprit democratique*, 1908, p. 39.

4 *Neybour*: *Droit et Socialisme*, în *Revue Socialiste*, 1907, p. 343.

De pe acum, prin teoria abuzului de drept, a responsabilităţii pentru risc, care înlocueşte teoria responsabilităţii pentru culpă, căutarea paternităţii, şi mai ales prin aplicarea constantă a acestor principii de către juriprudenţă, s'a făcut în sensul ideilor socialiste, cel puţin atît cît fac partidele militante.

Cînd un grup compus din tot ce lumea juridică are mai luminat, un Saleilles, un Duguit, un Charmont, un Bourgeois, Morin, Geny, Em. Levy, etc., îşi propune „adaptarea idealului marxist după o metodă specială de interpretare a textelor juridice, coduri, legi şi decrete în vigoare azi"; [1] cînd o mişcare întreagă îşi propune să „prefacă revendecările muncitorimii în raporturi de drept; [2] şi mai cu samă cînd aceste capete luminate au în spatele lor o armată întreagă de magistraţi credincioşi,—mai poate cineva vorbi de *conservatismul rutinar* al juriştilor ?

Aşa dar, invinuirile aduse acestora de către Economişti şi Sociologi nu sînt întemeiate.

1) Logicismul nu este general tuturor juriştilor.

2) Logicismul nu este absent la un mare număr de economişti şi sociologi.

3) Conservatismul rutinar nu este nici el general, şi nici măcar caracteristic juriştilor.

4) Acest conservatism rutinar se găseşte cu prisosinţă în rîndurile economiştilor şi sociologilor.

* * *

Urmează atunci că sociologi, jurişti şi economişti au o mentalitate identică ?

Desigur, din punctul de vedere al celor două cusururi de mai sus, tustrei sînt expuşi deopotrivă. Aceasta însă nu însamnă că spiritul sociologic este în totul asemănător spiritului economic sau juridic. Deosebirile sînt însemnate. Dar nu sînt acelea pe care le-am analizat mai sus. In rîndurile ce urmează ne propunem tocmai să le căutăm.

* * *

De multe ori, cauza unui fenomen juridic sau economic nu este de natură juridică sau economică. Cutare fapt economic îşi are izvorul în cutare fapt politic, religios, juridic, etic sau estetic. Există o interdependenţă, o întrepătrundere a diverşilor *factori sociali*. Deaceia un jurist care nu e decît jurist nu va

1 *Neyboor, op. cit*, p. 339.
2 *Barasch: Le socialisme juridique*, p. 35.

putea aproape niciodată să explice ştiinţificeşte un fenomen de natură juridică, după cum un economist este incapabil să găsească singur o lege economică pozitivă şi necontestată. Aci începe sarcina Sociologului, care trebue să fie deopotrivă versat în diferitele Ştiinţe sociale particulare: Economie, Drept, Ştiinţa Religiilor, Etnografie sau Morfologie socială, Etică sau Ştiinţa moravurilor, Estetică,—la care se adaogă şi o solidă cultură filozofică şi istorică.

Dar această varietate de cunoştinţi se face în detrimentul profunzimii. Pentru ca explicarea unui fenomen social să fie complectă, sociologul trebue să lucreze mînă în mînă cu specialistul fiecărei Ştiinţe sociale particulare.

In procesul general al descoperirii adevărului, al stabilirii de raporturi cauzele constante, rolurile sînt împărţite, munca divizată potrivit aptitudinilor şi „mentalităţilor". Iată cum are loc această diviziune a muncii.

In ştiinţele sociale, singura metodă fecundă e aceia numită a „variaţiunilor concomitente". Celelalte două (metoda concordanţei şi metoda diferenţei) sînt inaplicabile faptelor sociale. Este, într'adevăr, imposibil să demonstrăm că cutare fenomen, cînd există, e întodeauna întovărăşit sau precedat de cutare alt fenomen (metoda concordanţei), sau invers, că apariţia lui atrage întotdeauna dispariţia altui fenomen (metoda diferenţei). Pentru a dovedi aceste lucruri, ar însemna să adunăm mii de *cazuri identice* ale aceluiaşi fenomen, ceiace este radical imposibil în domeniul schimbător al faptelor sociale.

Dimpotrivă, nicăeri ca aci, nu îşi găseşte o aplicare mai fertilă metoda *variaţiunilor, concomitente* adică variaţiuni identice în două *serii* de fenomene diferite ; identitate, din care se deduce existenţa unui raport de cauzalitate între ele.

Iată cum recomandă Durkheim aplicarea acestei metode.

„Adeseori, legile stabilite prin acest procedeu nu se prezintă dintr'odată, subt forma unor raporturi cauzale.

Concomitanţa poate fi datorită nu faptului că unul din fenomene e cauza celuilalt ci că amîndouă sînt efectele unei aceleiaşi cauze, sau că există un al treilea fenomen, intercalat dar nevăzut, care e efectul celui dintăiu şi cauza celui d'al doilea. Rezultatele la care ne duce o asemenea metodă au deci nevoe să fie interpretate. Dar care e metoda experimentală ?"... [1]

a) „Se va căuta, mai întăiu, cu ajutorul *deducţiei*, cum anume unul din cei doi termeni l-a *putut* produce pe celălalt" (noi subliniem)

b) „Apoi se va încerca să se *verifice* rezultatul acestei deducţii cu ajutorul unor experienţe—adică a unor *comparaţii noi*".

c) „Dacă deducţia e posibilă şi verificarea izbuteşte, se poate privi dovada ca făcută".

d) „Dacă, din potrivă, nu se observă între cele două fapte

1 *Durkheim: Règles de la Méthode sociologique*, p. 161.

nici-o legătură directă, şi, mai ales, dacă ipoteza unei asemenea legături ar contrazice legi deja demonstrate, se va purcede la căutarea unui al *treilea* fenomen, de care celelalte două atîrnă, sau care ar fi putut servi ca intermediar între ele". [1]

Dar, totul nu se sfîrşeşte aci. „Pentru ca explicaţiunea să fie complectă"—ne spune acelaşi autor—este absolut necesar să determinăm şi funcţiunea utilă" [2] pe care acest fenomen o îndeplineşte. Căutarea intereselor practice pe care le satisface este deci o verificare şi o complectare a rezultatelor privitoare la cauza eficientă.

Să vedem acum, care e rolul juristului, care e sarcina economistului, care e misiunea sociologului în tot acest proces.

În metoda recomandată de Durkheim se pot distinge trei soiuri deosebite de operaţii: *explicaţii deductive, comparaţii între fapte sociale diferite, şi determinare de funcţii.*

Din toate acestea, ce anume poate şi ce nu poate face juristul, economistul şi sociologul?

a) În ceiace priveşte explicaţiile deductive, juristul pare a prezenta aptitudini particulare. „Explicţiunea deductivă" este aceia care nu este verificată de fapte, ci de logică. Criteriul este *plauzibilitatea, verosimilitatea.* Ori, această categorie de concluziuni sînt acelea pe care juristul le face cel mai des. Meseria sa de avocat sau magistrat îi oferă prilejuri în tot momentul. Varietatea „speţelor" care se perindă în curţile judecătoreşti, şi repeziciunea cu care se succed obligă pe omul de lege să se mărginească la explicaţiuni logice, cărora nu are vreme să le ceară mai mult decît plauzibilitate şi verosimilitate. Dealtfel, dacă vor fi ulterior contrazise de fapte, va fi uşor magistratului să-şi „schimbe jurisprudenţa".

b) În schimb, cea de a doua operaţie metodologică preconizată de Durkheim este inaccesibilă juristului. El nu poate compara seriile sociale, nu poate trage nici o încheere din alăturarea mai multor fapte sociale, căci ele pot să nu fie toate de natură juridică. Dacă cel d'al doilea termen al comparaţiei, sau cel de-al treilea este de ordin economic, sau religios, sau etic, sau politic, competenţa juristului ia sfîrşit.

Din contra, aptitudinile sale reapar cînd e vorba de determinarea funcţiunii utile. Pentru a-ţi da sama de rolul pe care îl îndeplineşte o instituţie de drept; pentru a şti care anume sînt interesele publice şi private pe care le satisface,—nimeni nu poate întrece în isteţime pe jurist. Meseria lui este tocmai să vegheze la satisfacerea mai departe a acestor interese. Nu spunea oare Ihering că dreptul este „un interes juridiceşte apărat"?

Să vedem acum aptitudinile economistului.

a) În ce priveşte formularea de explicaţii plauzibile logiceşte, aptitudinile sale sînt incontestabile. În viitoarea crizelor,

[1] *Durkheim, loc. cit.*

[2] *Durkheim, op. cit.*, p. 119.

a funcţionării regulate şi neregulate a fenomenelor monetare, în mijlocul succeselor şi nelsbînzilor societăţilor comerciale şi industriale, economistul trebue să se pronunţe repede.

Ceva mai mult. Explicaţiunile sale nu pot avea altă verificare decît aceia a verosimilităţii logice, căci celelalte confirmări, prin comparaţiuni cu alte fenomene, îi sînt interzise.

Intr'adevăr caşi juristul, economistul nu are competenţă în materie de Religie, Politică, Etică, Estetică. O comparaţie în care unul din fenomene e de natură economică, dar celălalt e de ordin juridic, sau estetic, sau religios—,nu mai este de resortul economistului.

c) Însfîrşit—şi iarăşi întocmai ca juristul—economistul este neîntrecut în determinarea utilităţii economice practice a instituţiunilor care relevă de specialitatea lui. Dealtfel, cetiţi ori care scriere de economie politică, şi veţi vedea că analizele cele mai ingenioase au loc atunci cînd e vorba de determinarea foloaselor şi dezavantagiilor, a funcţiunilor şi intereselor cutărei instituţii.

Cît despre sociolog, se vede din cele spuse mai sus care e sarcina ce-i incumbă.

Atît în ceia ce priveşte explicaţiunile deductive, cît şi determinările de funcţiuni, aptitudinile sale sînt inferioare. Îi lipseşte tocmai profesiunea, care să-l ţină obligator deasupra faptelor concrete, silindu-l să improvizeze, cu zecile într'o zi, explicaţiunile plauzibile. Şi tot lipsa unei meserii speciale îl împiedică să vadă—ca juristul sau economistul în specialitatea lor—funcţiunea utilă şi interesul practic al cutărui fenomen.

Aşa dar, cu privire la aceste două soiuri de operaţii, sociologul cedează pasul economiştilor şi oamenilor de lege. Unde însă, devine suveran, este cealaltă operaţie: stabilirea de comparaţii.

Sociologul, fără a fi specialist în vre-una din Ştiinţele Sociale particulare, trebue să cunoască tot ce este esenţial în Economie politică, Drept, Finanţe, Demografie, Ştiinţa Religiilor, Ştiinţă politică, Etică, Etnografie comparată, Estetică, Filozofie, Istorie. Numai aşa, va putea coordona rezultatele *semi-fabricate* predate de jurist, economist, demograf, etnograf, etc., le va putea alătura, pentru a extrage din ele raporturi de cauză şi efect. Sociologul încoronează şi desăvîrşeşte explicaţiunea fenomenelor juridice sau economice. În schimb, culegerea propriu zisă a materialului, prima lui elaborare, formularea explicaţiunilor deductive şi determinarea funcţiunilor nu sînt de resortul lui. Toate aceste sarcini revin aptitudinilor particulare ale specialistului, jurist, economist, etnograf, etc..

Şi nu se poate spune care din roluri e „superior" celorlalte. Sociologul are cunoştinţi mai variate; juristul sau economistul mai aprofundate. Judecata sociologului e mai verificată. Dar meritul nu e al lui, ci al acelora care i-au adus material deja sistematizat. Şi dacă, prin comparaţiile sale variate, sociologul dă un supliment de verificare rezultatelor obţinute de jurist şi de

economist, in schimb acestea aduc, la rîndul lor, o confirmare suplimentară concluziunilor sociologului, prin analiza *funcției*.

Care e rolul superior, care e rolul inferior,—este greu de spus. Ceiace reese însă clar din toate acestea, e că unii fără alții lucrează în deșert, căci o *explicație cauzală confirmată științificește* nu se poate obține decît din conlucrarea tuturor acestor categorii de reprezentanți ai Științelor sociale.

Și această constatare este dureros dovedită de spectacolul incoherent al explicațiilor Dreptului și Economiei Politice contemporane. După cum am avut prilejul să o spun aiurea, nici o *lege* nu-și merită numele în Economie politică. Ceva mai mult. In faza actuală a acestei discipline este cu neputință de răspuns la următoarea foarte simplă întrebare:

Care e criteriul științific după care se deosebește un fapt economic de unul neeconomic? 1

Deosebirea se face empiric, la întîmplare. Uneori reușește, alte ori este neexactă. Economia politică, după secole de existență, nu și-a putut măcar constitui un obiect științificește delimitat.

Pricina o cunoaștem acum. Legi și raporturi cauzale în domeniul social nu se pot stabili de o singură Știință socială, fie ea chiar bătrînă ca Economia, sau străveche ca Jurisprudența. Mai trebue să existe, pe deasupra lor, și o sociologie, care e singura competinte în anumite și foarte indispensabile operațiuni metodologice.

S'a spus că Sociologia nu există. Aceasta este, din nefericire parțial adevărat, în sensul că, afară de școala lui Durkheim și cîțiva alți cugetători izolați, nici-un sociolog nu este sociolog veritabil, așa cum l-am definit mai sus.

Dar în măsura în care asemenea sociologi există sau vor exista,—aceasta se va face pentru a da Dreptului, Economiei Eticei, etc., caracterul științific pe care altfel, nu îl pot avea. 2

* * *

Noutatea cea mare care se desprinde din toate aceste analize, este *identitatea perfectă dintre structura spiritului economic și a celui juridic*.

Animozitatea dintre juriști și economiști, și certificatele de

1 v. Studiul nostru: *Cînd Economia Politică va fi o știință*, în *Viața Rom.* XII, 922.

2 v. Studiul nostru, cit. supra. Concluzia practică nu e ca economistul sau juristul să devină sociolog, ci, dimpotrivă, să nu mai pretindă a *impieta*, asupra juridicțiunei sociologului, să nu mai pretindă a făuri *legi*, ci a-și îmbina eforturile cu ale sociologului, cu ale etnografului, demografului, etc.

„spirit strîmt" sau ideologism vaporos" cu care se gratifică mutual, nu este datorit unei deosebiri de mentalitate, ci mai degrabă unei greșeli comune. Atît juristul cît și economistul vor să impieteze asupra competenței sociologului.

Așa încît, nu numai în calități, dar și în cusururi, spiritul economic și cel juridic sînt identice, după cum identică le este datoria lor superioară: conlucrarea, alături cu toți ceilalți reprezentanți ai Științelor sociale particulare în vederea elaborării unui material de fapte și rezultate, din care sociologul adevărat va avea să extragă cauze și legi.

Și, ca să revenim la punctul de plecare, economistul nu are drept să aducă nici-o învinuire de ansamblu în tabăra oamenilor de lege. Singurul care ar avea cuvînt să se plîngă, ar fi sociologul. Dar în țara noastră aceasta este deocamdată cu neputință, pentru că sociologi nu avem încă.

D. I. Suchianu

Pubertăţi imaginare

Tată, azi noapte îmi fuse frică
De moarte, şi ştii de ce ?
Fiindcă azi noapte ielele
Al căror tilc tu ştii ce va să zică,
Tu care mă 'nvăţai să-mi fie teamă
De ele,
Aceste iele,
M'am pomenit azi noapte că mă cheamă
După maidanul cu ciulini
Ce dă'n grădinile cu soc
Şi toată ziua face bozie şi spini
Iar seara-şi flutură pulpana

De umbră cu miros de siminoc
In casă la baba Mitana,
M'am pomenit azi noapte că mă cheamă
Şi îmi grăesc aşa :
„Pe cînd umblai, băete, după coarne
— Mai ţi-aminteşti ?
Te speriam în vise cu poveşti
Ca din icoane popii ovreeşti
Ce clătinau în templu lui Isus din coarne.
Acuma, ştim, ceteşti pe „Sburătorul"
Lui Eliade.
In astă noapte va sbura.
Nu tremura,
Il vei vedea înaripat dihorul
Pe care un vampir de aur şade.
Fii deci din nou băiatul cumsecade :
Salută-l din pridvorul
Cu lună şi balade
Şi lasă-ţi dela frunte arătătorul..."

Am tremurat
Şi m'am mirat.
Şi mi-a fost frică, tată, să vorbesc
Să nu se creadă că'ntr'un fel gîndesc;
Şi mi-a fost frică să respir
Ca nu cumva să pară că prin aer
Adie scrisă foae de papir,

Sau să clipesc,
Ca nu cumva, dumnezeesc
Din gene îngeri în văzduh să 'ncaer:
O pămintească dragoste
Se înfrupta din mine ca o pacoste,
Că tîmplele-au pornit să-mi bată,
Tată,
Ca la o fată.

Dinu Lance

Din carnetul unui solitar

VII

Memoriile d-lui M. Paléologue

Pentru marele public,—şi nu numai în Romînia,—revoluția din Februarie 1917, care a transformat ca prin minune Imperiul Țarilor într'un cîmp de cele mai îndrăznețe experiențe sociale, a apărut ca o creațiune năprasnică, la care nimeni nu se putea aştepta.

Această orbire a opiniei publice europene pare cu atît mai ciudată, cu cît în Rusia teama sau nădejdea revoluției a fost, dela început, unul din motivele determinante ale entuziasmului războinic: Oamenii vechiului regim nu vedeau scăpare pentru privilegiile lor decît într'o victorie care ar întări tronul; iar revoluționarii nădăjduiau că înfringerea *sigură* va duce şi la prăbuşirea țarismului.

Scriitorul acestor rînduri, încă din Decembre 1912, cînd războiul european părea inevitabil, şi-a permis să-şi formuleze astfel prevederile, care au fost cu dispreț clasate ca „profeții fantastice":

„Am convingerea că Rusia astăzi nu poate rezista unei „armate europene...

„Inăbuşirea mişcării revoluționare din 1903 a asigurat ța„rismului un triumf foarte îndoelnic. Ea nu numai că nu a a„dus împăciuire în suflete, dar a servit ca punct de plecare unui „proces de disoluție socială şi de dezagregare, care a pătruns „în straturile cele mai adînci ale poporului. Măsurile agrare „ale defunctului prim-ministru Stolypin au lovit în constituția „milenară a *Mirului* rusesc, au ruinat țărănimea şi au aruncat-o „într'o continuă fierbere revoluționară...

„Şi care este spiritul ce domneşte în armata însăşi ?...

„Să nu uităm că este aceiaşi armată, care în urma războiului ruso-japonez a silit pe generalii şi ofiţerii superiori să „se întoarcă în ţară cu vaporul pe ocean, fiindcă în trenurile „militare, în trans-siberian, soldaţii năvăleau în vagoanele de „clasa I, gonind pe ofiţeri...

„Pătura intelectuală, în majoritatea ei covîrşitoare, chiar „doreşte o înfrîngere, fiindcă numai un războiu nenorocit poate „da în Rusia, caşi în trecut, un imbold pentru reformă, iar „victoria ar întări numai despotismul ţarist"... *

Iar după izbucnirea războiului, am căutat de mai multe ori să adun, în paginile „Vieţii Romîneşti", toate datele şi argumentele care dovedeau fatalitatea înfrîngerii şi a revoluţiei în Rusia.**

Astăzi însemnările unui observator atent şi inteligent, d. Maurice Paléologue, fost ambasador francez în Petersburg în timpul războiului, învederează şi pentru „marele public", cît de uşor se puteau face aceste „profeţii" de către orice cunoscător al împrejurărilor din Rusia.

Memoriile d-lui Paléologue prezintă cu atît mai mult interes, cu cît în ele autorul îşi consemnează impresiile, conversaţiile şi informaţiile, zi cu zi, dela începutul războiului şi până la triumful lui Kerenski, cînd a părăsit Rusia.

Nu se poate spune că autorul şi-ar fi aranjat „retrospectiv" aprecierile asupra evenimentelor, fiindcă el de mai multe ori invoacă expres rapoartele pe care le făcea la data citată guvernului francez.

Dar şi fără asta e evident că în însemnările acestea,—scrise într'o epocă cînd ambasadorul era dator să ţină zilnic guvernul său în curent cu toate peripeţiile unei grandioase tragedii istorice, şi cînd deci cercetătorului de mîne i-se asigurau toate mijloacele de control în arhivele ministerului Afacerilor străine din Paris, —nu vom găsi nici o notă care le-ar expune la o desminţire.

D. Paléologue cunoştea foarte puţin Rusia, înainte de a-şi fi luat în primire postul în capitala Ţarilor. Prin situaţia lui, el era împiedicat să vină în contact imediat cu cercurile revoluţionare, şi nici nu-i erau accesibile masele mai adînci ale poporului rus. Mijloacele de informaţie ale unui ambasador în afară de relaţiile oficiale, natural, sînt restrînse la conversaţiile cu membrii „elitei sociale", şi la rapoartele agenţilor secreţi, îndoelnice prin firea lucrurilor. Trecînd prin acest fel de prizmă, aprecierile lui pot deci uşor să fie deformate.

Cu atît mai preţioase sînt mărturiile consemnate asupra procesului sufletesc, prin care fostul ambasador francez, plin de încredere la început, a ajuns treptat la convingerea că re-

* *Viaţa Romînească*, No. 11–12, 1912,—„Perspectivele războiului austro-rus", p. 269–274, *passim*.

** v. *Viaţa Romînească*, 1914, Nr. 10–11–12; 1915, Nr. 5–6, 7–8–9, 10–11–12.

gimul ţarist merge spre prăpastie, şi că Franţa trebue să conteze cu defecţiunea fatală a acestui aliat, căruia pe atunci ziarele încă îi atribuiau un rol deciziv în drama mondială.

Voiu încerca dar să reproduc aici, pentru cetitorii noştri, aceste însemnări pe cît e cu putinţă textual şi fără multe comentarii, în ce priveşte prevestirile crizei revoluţionare.

Primul avertisment, ambasadorul francez îl primeşte abia *şase săptămîni* dela începutul războiului.

In ziua de 12 Septembre 1914 îi face o vizită contele Witte, fostul prim-ministru al Rusiei.

„Şi imediat,—cetim subt această dată în Memoriul d-lui „Paléologue,—fără nici un preambul, cu capul ridicat, cu cuvîn-„tul hotărît, precis şi lent, el îmi oferă discuţia:

„— Acest războiu,—spune el,—e o nebunie. El a fost impus „înţelepciunii împăratului de nişte politiciani pe atît de neghi-„baci pe cît de neprevăzători; el nu poate fi decît funest pen-„tru Rusia. Numai Franţa şi Anglia pot spera cu temeiu vre-un „folos dela victorie... Şi încă, victoria noastră îmi pare *foarte* „*îndoelnică*... Şi ea nu ar însemna numai ruina prepotenţii ger-„manice, dar şi proclamarea republicii în toată Europa şi tot-„deodată, aceasta ar însemna sfîrşitul ţarismului... *Prefer să păs-„trez pentru mine prevederile ce mi le inspiră ipoteza înfrîn-„gerii noastre.*

„— Care este concluzia d-tale practică?

„— Concluzia mea practică este că trebue lichidată cît se „poate mai repede această *stupidă aventură*"... *

Aşa vorbeşte fostul prim-ministru al Imperiului, repetăm, numai *şase săptămîni* după izbucnirea războiului.

Bineînţeles, d. Paléologue nu pune încă mare preţ pe acest avertisment şi-l atribue „germanofilismului" contelui Witte, căruia nu-i cruţă acuzaţiuni grave.

Peste o lună, la 17 Octombre 1914,—adică după două luni şi jumătate dela începutul războiului, Memoriile înregistrează:

„Unul din informatorii mei, B., care are contact cu *cercu-„rile înaintate*, îmi raportează că în acest moment acolo se „discută, *cu multă animaţie*, o teză ciudată, al cărei autor este „anarhistul Lenin, refugiat în Elveţia. Discipol fervent al lui „Karl Marx, şeful socialdemocraţilor maximalişti, Lenin pro-„clamă că *înfrîngerea militară a Rusiei este preludiul necesar „al revoluţiei ruse* şi chiar condiţiunea succesului ei. *El în-„deamnă dar proletariatul rus a înlesni, prin toate mijloacele, „victoria Germanilor...*

„— Lenin nu este oare un agent provocator „al Germa-„niei? (întreabă autorul).

„— Nu! El nu este un om venal. E un iluminat, un fa-

* *M. Paléologue*,—„La Russie des Tzars pendant la grande guerre", v. I, p. 119–121, *passim*.

„natic, însă o conştiinţă foarte înaltă. *El impune respectul tu-„turor.*

„— El e cu atît mai primejdios",* — conchide de astădată ambasadorul, evident impresionat.

In legătură cu aceasta, şi referitor la aceiaşi epocă, voiu reproduce aici însemnarea despre un fapt, despre care autorul a aflat cu mult mai tîrziu, numai la 30 Martie 1916, cînd d. Paléologue scrie:

„Un fapt recent exasperează extrema stîngă a Dumei: tri-„bunalul superior din Petrograd a condamnat la deportaţiune „pe viaţă în Siberia pe cinci deputaţi social-democraţi, pentru „propagandă revoluţionară. Arestarea lor datează din *Noem-„bre 1914*, pe cînd Lenin, refugiat în Elveţia şi-a inaugurat „campania *defetistă* prin următoarea profesiune de credinţă: „*Socialiştii ruşi trebue să dorească victoria germană, pentrucă „înfrîngerea Rusiei va atrage după sine ruina ţarismului..* „Cei cinci deputaţi au fost întâiu acuzaţi de trădare; în urmă a „fost reţinută împotriva lor numai învinuirea că au încercat *să „organizeze o acţiune revoluţionară în armată*".**

Vasăzică abia *trei luni* după începutul războiului, până şi deputaţii socialişti au urmat îndemnul lui Lenin, punînd la cale o acţiune revoluţionară în armată!

Tot la această epocă se referă şi informaţia, nu mai puţin gravă, dată abia mai tîrziu ministrului francez de către colegul său japonez (în momentul cînd se pregătea să plece din Rusia):

„Vă aduceţi aminte că la acea epocă—*în Decembre 1914* „—Rusia, Franţa şi Anglia voiau să facă un demers colectiv „la Tokio pentru a obţine dela noi trimiterea unei armate în „Europa. Dar într'o zi contele Witte a venit la mine şi, pri-„vindu-mă drept în ochi, îmi spune îndată cu acea siguranţă „mîndră (assurance hautaine) pe care i-aţi cunoscut-o: *ştiu că „se va cere guvernului d-voastră să* expedieze trupe în Europa. „Să se ferească de aceasta! Ar fi o nebunie din partea sa.... „credeţi-mă, *Rusia este la sfîrşitul puterilor sale; ţarismul „va pieri*"...***

Aşa dar, în primele patru luni ale războiului, miniştrii străini din Petrograd puteau să ştie nu numai că partidele revoluţionare, în cap cu unii deputaţi ai Dumei, duc o propagandă în armată, spre a provoca înfrîngerea şi revoluţia, dar şi că oamenii de stat, cu experienţa contelui Witte, au fost deja atît de siguri de înfrîngerea Rusiei şi de prăbuşirea ţarismului, încît puteau să-şi permită astfel de „profeţii" în faţa reprezentanţilor aliaţi!

Japonejii, care îl cunoşteau bine pe negociatorul tratatului

* *Loc. cit.*, v. I, p. 174–175.
** *Ibid.*, v. II, p. 232.
*** *Ibid.*, v. III, p. 72–73.

de pace ruso-japonez, evident, au dat de pe atunci greutatea cuvenită acestor manifestări: oricît de diplomatic a vorbit d. Motono cu colegul său francez, armata japoneză n'a fost trimisă să lupte pe frontul rusesc...

Desigur, contele Witte, un înalt demnitar al imperiului, dar pe vremuri reprezentant al opoziţiei „din dreapta" e, ca atare, suspect în ochii reprezentantului Republicii Franceze.

Dar în curînd d. Paléologue are un schimb de vederi cu generalul Stackelberg care făcea parte din cercul cel mai intim al Curţii imperiale şi căruia memorialistul nostru e silit să-i recunoască *„o minte serioasă, logică şi realistă"*. Şi iată ce-i spune acest bătrîn şi leal supus al Ţarului în ziua de *1 Mai 1915*:

„In cercurile reacţionare *se doreşte victoria Germaniei* şi „aceasta mă desgustă... Insă, ca Rus, eu sînt în fiecare zi mai „înspăimîntat de prăpastia în care ne tîrie alianţa anglo-fran-„ceză. *Rusia merge spre înfrîngere şi revoluţie, niciodată noi „nu vom birui pe Germani*; noi nu avem putere de a lupta „împotriva lor; eu sînt dezesperat"...

Cînd ambasadorul încearcă să-i mai dea curaj, generalul îi răspunde:

„Vedeţi cît e de tragică situaţia noastră! Noi nu putem „încheia pacea fără a ne dezonora, iar continuarea războiului „*ne duce fatal spre prăpastie!*"... *

D. Paléologue, ca bun psiholog, nu pune la îndoială buna credinţă a convorbitorului său, totuşi strecoară în treacăt aluzia la „originile lui germane".

Insă peste puţine săptămîni,—abia după zece luni de războiu, la *2 Iunie 1915*, cronicarul ambasadei franceze are prilej să stea de vorbă cu un adevărat Rus, „cu cel mai important metalurgist şi financiar al Rusiei, marele bogătaş *(le richissime)* Putilow", căruia îi recunoaşte în acelaşi timp „spiritul de iniţiativă şi de creaţiune, gustul marilor întreprinderi, *un simţ exact de ce este real şi posibil*". Reprezentantul Franţei nu-i poate bănui naţionalismul, precum e sigur că şi imensa lui avere îl punea la adăpostul oricăror ispite,—iar funcţiunile lui în sînul „consiliului superior pentru muniţiuni" îi dădeau putinţa de a vorbi în perfectă cunoştinţă de cauză.

Acest om de toată nădejdea se exprimă în acelaşi sens, însă mult mai categoric ca generalul Stackelberg sau contele Witte:

„Putilow dă curs liber pesimismului său; el se complace „a-mi zugrăvi urmarea fatală a *catastrofelor apropiate*, lucra-„rea surdă a *decadenţei şi a dislocării care surpă edificiul „rus*:

„— *Zilele ţarismului*,—spune el,—*sînt numărate*; el este

* *Ibid.*, p. 355–356.

„pierdut, *iremediabil pierdut*; dar ţarismul este însăşi armătura „(la charpente) Rusiei şi singurul chiag al unităţii ei naţionale... „*Revoluţia, deacum înainte, este inevitabilă*; ea nu aşteaptă „decît prilej pentru a izbucni. Acest prilej va fi o înfrîngere „militară, o foamete în provincie, o grevă la Petrograd, o răscoală, un scandal sau o dramă de curte,—indiferent!... Dar „revoluţia nu este cea mai mare nenorocire ce ameninţă Rusia... „Iată, după părerea mea, cea mai mare crimă a ţarismului: el „n'a voit să admită, în afară de biurocraţia lui, nici un focar „de viaţă politică. Şi el a reuşit în această privinţă aşa de „bine, încît în ziua în care vor fi dispărut *cinovnicii*, se va „dizolva şi întreg statul rus... Fără îndoială, semnalul revoluţiei va fi dat de burgheji, de intelectuali, de *cadeţi* care vor „crede că salvează Rusia. *Însă începînd cu revoluţia burgheză, „noi vom trece îndată la o revoluţie muncitorească şi, în cu„rînd după aceasta, la o revoluţie ţărănească. Atunci se va „începe o grozavă anarhie, o nesfîrşită anarhie... Zece ani de „anarhie!...* Vom revedea vremurile lui Pugacev şi poate ceva „şi mai rău încă"... *

Aceste „profeţii teribile", prin care se închee primul volum al Memoriilor, autorul le înregistrează, de astădată *fără niciun protest*, şi chiar fără niciun comentariu...

Mai mult. Cînd la *13 August 1915*, un personagiu important, „corifeul foarte activ al *naţionalismului liberal*, Briancianinov, fost ofiţer al gărzii imperiale, ginerele prinţului Gorciacov", îi cere o audienţă pentru o „lungă şi confidenţială convorbire", în care *predica el însuşi* pe faţă necesitatea „unei revoluţii naţionale, care singură poate salva Rusia", ministrul Franţei citează ca o autoritate cuvintele lui Putilov, ca ale unuia „din cei mai inteligenţi şi prevăzători oameni pe care îi cunoaşte".

Această curioasă discuţiune asupra planurilor de revoluţie între un om politic rus şi reprezentantul unui stat aliat pe lîngă Curtea imperială, se sfîrşeşte cu următoarea informaţie dată de Briancianinov:

„Situaţia, d-le ambasador, este mai gravă decît o credeţi. „Ştiţi ce mi-a spus, abia acum o oră, şeful Octobriştilor, pre„şedintele Comitetului Central al industriaşilor, A. I. Gucicov, „un om căruia desigur *nu-i veţi refuza nici vederea clară, nici „curajul?* Ei bine! El mi-a spus, cu lacrimi în ochi; *Rusia „este pierdută. Nu mai este nici o nădejde!* (cursivul aici este „al autorului)"... **

Dl. Paléologue nu găseşte nici-un răspuns la această comunicare...

Nu e de mirare că la data *de 3 Septembre 1915* aceste „profeţii" nu mai sînt relatate ca păreri ale altora, ci consemnate ca o *convingere personală* a scriitorului memoriilor, întemeiată pe observaţii şi informaţii directe:

* *Ibid.*, v. I., p. 370 - 372.
** *Ibid*, v. II, p. 40 - 42.

„Cînd îmi recapitulez,—cetim în adevăr sub această dată,— „toate simptomele neliniştitoare, pe care le-am înregistrat în ul„timele săptămîni, mi se pare *evident că în sînul poporului rus „se elaborează o criză revoluţionară*. La ce dată, sub ce formă, „în ce împrejurări va izbucni criza? Cauza ocazională şi deter„minantă va fi un dezastru militar, o lipsă, o grevă sîngeroasă, „o sediţiune de cazarmă, o dramă de curte? Nu ştiu. (Aici au„torul îşi însuşeşte, cum vedeţi, aproape cuvînt cu cuvînt ex„presiunile lui Putilov). Dar mi se pare că evenimentul se a„nunţă de pe acuma cu *caracterul ineluctabil al unei fatalităţi „istorice*. În orice caz, probabilităţile sînt deja atît de puternice, „încît eu *mă cred dator a preveni guvernul francez*". *

Astfel, cu *un an întreg* înainte de intrarea în acţiune a Romîniei, ambasadorul francez nu numai că personal a fost deja convins că în Rusia criza revoluţionară se prezintă „cu caracterul ineluctabil al unei fatalităţi istorice", dar *a şi prevenit despre aceasta guvernul său*.

Desigur, şi celelalte guverne aliate au fost puse în cunoştinţa situaţiei de către reprezentanţii lor. În ce priveşte pe ministrul japonez, ştim că el încă din Decembre 1914 a fost prevestit de către contele Witte.

După aceasta, însemnările „profetice" devin tot mai categorice şi mai precise.

Aşa, sub data de *17 Septembre 1915*: „Grevele se întind „astăzi aproape la toate uzinele din Petrograd... Conducătorii „lor (*les meneurs*) afirmă că ei vor numai să protesteze îm„potriva închiderii Dumei şi că lucrul va fi reluat după două „zile. Unul din informatorii mei, care cunoaşte bine straturile „muncitoreşti, îmi spune: „*Nu este de data asta încă nimic de „temut; e numai o repetiţie generală*. El adaogă că ideile lui „Lenin şi propaganda lui *pentru înfrîngere* face mari progrese „*printre elementele instruite ale clasei muncitoreşti*" **

La *21 Noembre 1915*:

„Nu văd peste tot decît feţe posomorîte; nu aud peste „tot decît cuvinte descurajate; toate conversaţiile asupra răz„boiului se rezumă în acelaşi gînd, expres sau tacit: La ce bun „să mai urmărim lupta? Nu sîntem deja învinşi? Mai este cu „putinţă să credem că ne mai putem ridica?... La muncitori vi„rusul revoluţionar ar putea să explice desgustul de războiu şi „acea tocire a sentimentului patriotic care merge până la dorinţa „înfrîngerii... Prost hrănit, lipsit de stimulentul lui obişnuit, po„porul rus ajunge din ce în ce mai sensibil la emoţii depre„sive. *Dacă războiul mai durează, el va deveni nevrozat*"...***

La *26 Noembre 1915* o nouă conversaţie cu marele metalurgist şi financiar Putilov:

* *Ibid.*, v. II, p. 66.
** *Ibid.*, v. II, p. 75.
*** *Ibid.*, v. II, p. 106.

„—Mai credeţi în victoria noastră?—(întreabă acesta).
„— Absolut.
„După o lungă reflexiune în timpul căreia ochii săi lucesc „de o stranie lumină, el revine cu tristeţă:
„Toate argumentele d-voastră, d-le ambasador, se rezumă „în ideia că timpul lucrează în folosul nostru... Ei bine! Nu „contaţi mult pe aceasta, cel puţin pentru Rusia. Cunosc pe „compatrioţii mei... Acest războiu trece peste puterile lor; ei „nu-i vor mai suporta prea mult timp"... *

La *27 Decembre 1915*:

„Eri, într'un club plin, unul din cei mai înalţi demnitari „ai Curţii, unul din aceia care se apropie mai des de Împărat, „a spus deschis, la doi paşi de mine, că acum continuarea răz„boiului este o nebunie şi că trebue grăbită încheerea păcii"... **

La *6 Ianuarie 1916*, cu aproape *nouă luni* înainte de intrarea Romîniei in războiu,—o informaţie despre un conciliabul secret al şefilor tuturor grupărilor socialiste şi „travailiste", subt preşedinţia lui Kerenski:

„Obiectul principal al consfătuirii a fost examinarea unui „program de acţiune revoluţionară, pe care *maximalistul* Lenin „l-a dezvoltat de curînd înaintea congresului socialist interna„ţional din Zimerwald. Consfătuirea, deschisă de Kerenski, ar „fi ajuns la un acord unanim asupra următoarelor puncte: 1. În„fringerile neîntrerupte, dezordinea şi incuria administrativă, le„gendele teribile asupra Împărătesei, scandalurile lui Rasputin „au discreditat cu desăvîrşire ţarismul în sufletul maselor! — „2. Poporul e adînc desgustat de războiu, al cărui motiv şi „scop el nu le mai înţelege; rezerviştii manifestă în fiecare zi „tot mai multă repulsiune de a pleca la front, aşa că valoarea „militară a armatei scade repede; pe de altă parte, dificultăţile „economice se acumulează şi se agravează necontenit. 3. E „deci probabil că într'un viitor mai mult sau mai puţin apropiat „Rusia va fi silită să-şi repudieze alianţele şi să închee o pace „separată. *Cu atît mai rău pentru aliaţi!*...

„Kerenski ar fi încheiat desbaterile cu următoarea conclu„ziune practică: *Îndată ce vom vedea apropiindu-se criza fi„nală a războiului, noi trebue să răsturnăm ţarismul, să luăm „noi înşine puterea şi să instalăm o dictatură socialistă*"... ***

La *23 Martie 1916*,—o conversaţie cu magnaţii polonezi, prinţii Potocki şi Wilopolski, care spun ambasadorului deschis:

„Franţa şi Anglia poate vor fi victorioase la sfîrşit, Rusia „însă a pierdut de pe acum partida." ****

La *29 Martie 1916*:

„Fostul preşedinte al Consiliului, Kokovţov, al cărui *pa„triotism perspicace şi a cărui raţiune solidă* le apreciez, îmi „face o vizită la ambasadă. Ca *întotdeauna*, el este *foarte pe„simist*; am chiar impresiunea că se stăpîneşte pentru a „nu mă lăsa să-i văd toată *dezesperarea*"... *

* *Ibid.*, v. II, p. 108—109.
** *Ibid.*, v. II, p. 138.
*** *Ibid.*, v. II, p. 148—149
**** *Ibid.*, v. II, p. 225.

Al doilea fost prim-ministru „pesimist"!

Dece natură este acel pesimism, se poate vedea din următorul dialog înregistrat de cronicarul ambasadei franceze ceva mai tîrziu.

„Am stat la masă în acea seară la restaurantul Donon cu „Kokovţov şi Putilov. Fostul preşedinte de consiliu şi bogătaşul „bancher rivalizează în pesimism; fiecare întrece pe celălalt.

„Kokovţov declară: *Noi mergem la revoluţie*!

„Putilov răspunde: Noi mergem la anarhie!"...**

A doua zi, la *30 Martie 1916* — după ce citează din pledoaria lui Kerenski în apărarea celor cinci deputaţi socialişti, despre care am vorbit la început, afirmarea acestuia cum că reacţionarii tind la o alianţă cu reacţionarii germani,—Ministrul Franţei îşi consemnează următoarea apreciare:

„Această aluzie la conivenţa ocultă a *autocratismului rus* „şi a absolutismului prusian *nu este decît prea întemeiată*. Însă „socot că nu sînt mai puţin stabilite şi preparativele de tră„dare pe care socialismul rus le urmăreşte în umbră, adresin„du-se la cele mai rele instincte ale muncitorilor şi ale solda„ţilor"...***

Aşa dar: şi *autocratismul* şi *socialismul*!...

La *10 Aprilie 1916* este reprodusă a doua conversaţie cu magnaţii polonezi, tot la masă la Donon, şi mai categorică în pesimismul ei, întemeiat pe „un mare lux de argumente istorice".****

La *26 Mai 1916*, adică *trei luni* înainte de intrarea Romîniei în războiu, d. Paléologue se crede îndreptăţit să-şi înscrie în Memorii următorul „oracol":

„Îmi repet" oracolul pe care M-me de Tencin l-a pronun„ţat pe la 1740 asupra monarhiei franceze: Dacă Dumnezeu „nu-şi va pune personal mîna, *este fiziceşte imposibil ca statul „să nu se prăbuşească*.

„Numai eu cred că nu vor trece patruzeci ani, *nici măcar „patruzeci de luni* pînă la prăbuşirea statului rus"... *****

Iar la *4 August 1916*, în momentul cînd se încheia definitiv convenţia aliaţilor cu Romînia, care *peste 24 zile* urma să-şi adreseze declaraţia de războiu Austriei, diplomatul nostru nu se sfieşte să scrie:

„De-acum înainte eu trebue să admit posibilă *defecţiunea*

* *Ibid.*, v. II, p. 230.
** *Ibid.*, v. III, p. 24.
*** *Ibid.*, v. II, p. 233.
**** *Ibid.*, v. II, p. 238.
***** *Ibid.*, v. II, p. 279—280.

„*Rusiei*; aceasta este eventualitatea care de pe acum trebue să „intre în calculele politice şi strategice ale *guvernului francez*"... *

Evident, numai ale guvernului *francez*!...

Incă cu opt zile mai tîrziu, la *12 August 1916*, cu 16 zile inainte de declaraţia războiului romîn, diplomatul găseşte prilej să-şi plaseze o reflecţie literară:

„Cînd recapitulez toate semnele de descompunere politică „şi socială, pe care le am subt ochii mei, regret că geniul „satiric al lui Gogol nu are vre-un succesor în literatura rusă „pentru a ne da o nouă ediţie, ceva mai amplificată şi mai în„tunecată, a *Sufletelor moarte*.

„Şi înţeleg exclamaţia pe care cetirea acestui corosiv cap„de-operă a smuls-o lui Puşkin: *Doamne! Ce tristă e Rusia!*"...**

In adevăr, este mare păcat că nu s'a găsit un succesor satiric al lui Gogol...

In sfirşit, la *29 August 1916*, a doua zi după ce armatele romîne au trecut graniţa,—dar înainte de a fi venit vestea despre aceasta la Petrograd, Ministrul Franţei consemnează încă un dialog „pesimist" cu fostul preşedinte de consiliu, Kokovţov:

„—Şi nu găsiţi nici-un remediu la această situaţie? îl întreabă d. Paléologue.

„—Nici unul!... E o situaţie tragică.

„—Tragică?... Cuvîntul nu este excesiv?

„—Nu. Credeţi-mă! E o situaţie tragică. Din punctul de „vedere egoist, eu mă felicit că nu mai sînt ministru, că nu am „nici o răspundere pentru catastrofa ce se prepară. Dar ca ce„tăţean, plîng ţara mea"... ***

Iar peste două zile, la 31 August 1916, cînd vestea despre acţiunea Romîniei soseşte la Petrograd, d. Paléologue o poate saluta numai cu aceste două rînduri:

„Astfel Romînia intră în războiu tocmai în momentul, în „care ofensiva rusă este istovită *(à bout de souffle)*"... ****

Parcă anume pentru a sublinia situaţia Romîniei care intră în acţiune în aceste condiţii, autorul citează în urmă un pasagiu din nota generalului Gurco adresată generalului Joffre despre armata romînă:

„Am fost siliţi după puţine săptămîni să ne dăm sea„ma că valoarea militară a nouei noastre aliate nu corespundea „nici speranţelor, nici prevederilor noastre. Lipsa de instrucţie „şi de soliditate a armatei sale a înşelat toate calculele"..."****

E „picant" că un general rus a putut să-şi permită o astfel de apreciare în momentul, în care în armata rusă se produseseră deja răscoale, asasinate de ofiţeri şi atacuri împotriva poliţiei.

* *Ibid.*, v. II, p. 328.
** *Ibid.*, v. II, p. 334.
*** *Ibid.*, v. III, p. 5-6.
**** *Ibid.*, v. III, p. 7.
***** *Ibid.*, v. III, p. 122

Voiu cita numai două-trei cazuri chiar din cartea d-lui Paléologue, care a reprodus fără comentarii nota generalului Gurco.

Sub data de 1 Septembre 1916, cetim relativ la un fapt anterior:

„La marele cartier general şi la ministerul de războiu, sînt „foarte umiliţi.

„A 2-a brigadă rusă sosită de curînd în Franţa şi care „urma să fie îmbarcată pentru Salonic s'a răzvrătit la Marsilia; „colonelul a fost asasinat, mai mulţi ofiţeri răniţi. A fost ne„cesar concursul energic al trupelor franceze pentru restabilirea „ordinei"... *

La 31 Octombre 1916, o ceată de grevişti au asediat o fabrică franceză de automobile din Petrograd, strigînd „Jos Francejii! Destul cu răsboiul!"

„Un inginer şi trei contramaiştri franceji au fost grav ră„niţi. Poliţia, care a alergat îndată la faţa locului, şi-a dat seama „că nu are destulă forţă... Au fost aduse două regimente, a „căror cazarmă se afla în apropiere. Dar aceste regimente, în „loc să degajeze fabrica, au început să tragă *asupra poliţiei*. „Au trebuit să fie chemate patru regimente de cazaci, care, şar„jînd cele două regimente de infanterie, au restabilit ordinea"...**

Vorbind cu prilejul acestui caz cu un general, d. Paléologue îl întrebă:

„— O fi adevărat că trupele din Petrograd sînt contami„nate de propaganda revoluţionară?...

„— E adevărat; garnizoana din Petrograd nu are spirit „bun... soldaţii aceştia.. procură numai cadre şi recruţi anarhici... „Dacă Dumnezeu nu ne va cruţa de revoluţie, *nu poporul o va* „*dezlănţui, ci armata*"...***

Nu voiu urmări mai departe Memoriile d-lui Paléologue, pentru vremea cînd agitaţia revoluţionară se desfăşura în văzul şi auzul tuturora şi cînd nimănui nu mai putea să-i fie iertat să vadă în Rusia „un infinit organizat" (voiu reveni poate altă dată asupra interesantelor sale observaţii din această epocă).

Aici am căutat numai să arăt, că cel puţin cu un an înainte de intrarea Romîniei în războiu, miniştrii plenipotenţiari din Petrograd au avut destule date pentru a se convinge că Rusia merge fatal spre prăbuşire şi revoluţie. Oameni de stat, generali, mari capitalişti, etc., îşi manifestau deschis „pesimismul" faţă de miniştrii străini; cercurile largi ale societăţii,—reacţionarii şi revoluţionarii,—nu-şi ascundeau chiar *dorinţa înfrîngerii*,—bineînţeles din motive deosebite,—unii căutînd sprijin în monarhismul german, alţii în nădejdea revoluţiei; armata vădea oboseală de războiu şi era minată de propaganda revoluţionară; situaţia economică se agrava din zi în zi, fără nici o nădejde de îndreptare.

* *Ibid.*, v. III, p. 8.
** *Ibid.*, v. III p. 67.
*** *Ibid.*, v. III, p. 75.

Dacă în primele momente ale entuziasmului războinic, mulți puteau nutri iluzii, puține luni după războiu însă, se poate spune că nu a mai fost un singur intelectual în Rusia, care să nu-și fi dat seama de sfîrșitul fatal al „stupidei aventuri", cum din primul moment s'a exprimat contele Witte. Cu toate rigoriile cenzurii, cine știa să citească printre rînduri ar fi putut ușor constata că aceasta era părerea aproape unanimă a presei rusești, cel mult șase luni după începutul războiului.

Personalul legațiilor străine, bineînțeles, cuprindea și oameni care aveau arta specifică de a ceti presa rusă. Și desigur nu numai d. Paléologue se credea dator să prevină guvernul său. Am văzut că ministrul japonez a fost luminat din Decembre 1914. Nu poate fi nici o îndoială că și ceilalți colegi ai lor care reprezentau Puterile aliate, nu au întîrziat să-și dea seama de realitate.

Cu atît mai stranie impresie produce o scenă relatată de Memoriile ministrului francez.

La 4 Martie 1916, d. Paléologue are o întrevedere la legația romînă cu defunctul N. Filipescu, și caută să-i împrăștie ultimele șovăeli și să-l convingă că Romînia poate avea toată nădejdea în Rusia.

Ca rezultat al acestor sforțări, scrie d-sa:

„Filipescu îmi pare destul de impresionat de limpezimea „(netteté) declarațiilor mele. De mai multe ori el aruncă o pri„vire întrebătoare d-lui Diamandy, care asistă tăcut la conver„sația noastră și care îi răspunde *printr'un semn de aprobare* „(d'acquiescement)"...*

Probabil și pentru această scenă d. Paléologue simția lipsa unui succesor satiric al lui Gogol...

In acest moment, diplomatul francez *știa* deja că Rusia țaristă se află în plină criză revoluționară,—catastrofa avea deja pentru el „caracterul ineluctabil al unei fatalități istorice"; pentru prăbușirea statului rus „oracolul lui nu socotea un termen de patruzeci ani, nici măcar de patruzeci luni"; el a pus guvernul francez în cunoștință de cauză, cum spune expres, cel puțin încă din 3 Septembre 1915, adică *cu șase luni înainte* de conversația cu defunctul bărbat de stat romîn.

Dacă totuși diplomatul francez stăruia să risipească cu ajutorul semnelor aprobative ale d-lui Diamandy, ultimele scrupule ale patriotului romîn, el avea pentru aceasta, desigur, motive serioase.

Nu am aci în vedere numai interesele țării pe care o reprezenta, de care fără doar și poate, era dator înainte de toate să se călăuzească.

Dar din unele pasagii ale Memoriilor pare să rezulte că,—în credința autorului,—pentru Romînia constituia o mai mică primejdie înfrîngerea decît victoria puternicului aliat dela Nord,—încît pentru el, din punctul de vedere al intereselor romînești,

* *Ibid.*, v. II, p. 209.

siguranța prăbușirii Rusiei țariste mai curînd putea justifica acțiunea Romîniei, decît eventualitatea triumfului ei...

In adevăr, încă la 21 Noembre 1914, adică chiar la începutul războiului, țarul Nicolae, într'o lungă conversație cu ministrul Franței, și-a formulat cele dintâiu, și relativ încă modeste, planuri pe care Rusia ar voi să le realizeze în caz de victorie. Iată cîteva din aceste confidențe ale țarului, înregistrate de către d. Paléologue:

„Galiția și partea de Nord a Bucovinii vor permite Rusiei „să atingă *granița ei naturală, Carpații... (Semnele de suspen„siune sînt ale autorului)*... Insfîrșit, eu voiu fi silit să asi„gur Imperiului meu trecerea liberă a strîmtorilor... Tracia de „Nord, până la linia Enos-Midia, s'ar fi cuvenit Bulgariei (A„ceasta nu intrase încă în războiu). Restul, dela această linie „până la țărm, și în afară de împrejurimile Constantinopolului, ar „fi atribuită Rusiei"...*

Peste vr'o trei luni, la 3 Martie 1915, tot înainte de intrarea Bulgariei în războiu, țarul face declarații și mai categorice:

„Eu nu mi-aș recunoaște dreptul de a impune poporului „meu sacrificiile teribile ale actualului războiu fără a-i acorda ca „recompensă *realizarea visului său secular*. Voiu rezolvi radical „problema Constantinopolului și a Strîmtorilor. Astfel hotărîrea „mea este luată, d-le ambasador... Orașul Constantinopol și „Tracia meridională vor trebui să fie incorporate în Imperiul „meu"...**

Astfel a vorbit țarul către reprezentantul Franței nu numai înainte de intrarea Bulgariei în războiu, dar în momentul cînd armatele lui sufereau o înfrîngere după alta în Prusia orientală. Aliații au trebuit să primească toate condițiile. Și un bărbat cu experiența d-lui Paléologue știa la ce se poate aștepta în caz de victorie efectivă a Rusiei, precum nu-și putea face iluzii asupra soartei populațiilor din regiunile ce s'ar fi anexat la Imperiul Țarilor.

O pagină de o amară ironie—poate cea mai... indiscretă din tot Memoriul, este consacrată, între cele două conversații cu Țarul, gospodăriei rusești din Galiția:

„Abia autoritatea rusă s'a instalat în Galiția, cetim subt data „de 1 Decembre 1914, și ea își aduce acesteia ca dar de bună „sosire (don de joyeux avénement) practicile ei cele mai detes„tabile de rusificare.

„Intrînd pe teritoriul galițian, marele duce Nicolae a lansat, „acum două luni, o generoasă proclamație:

„*Vouă, popoarelor din Austria și Ungaria, Rusia vă a„duce libertatea și împlinirea visurilor voastre naționale. Ea „voește ca fiecare din voi să poată deacum înainte crește și*

* *Ibid.*, v. I, p. 199—200.
** *Ibid.*, v. I, p. 314.

„*prospera, conservînd* patrimoniul vostru preţios: limba şi *re-*
„*ligia voastră* (cursivul e al autorului).

„Din acest frumos program nu mai rămîne nimic. Naţio-
„nalismul rus bîntue fără cruţare în toată Galiţia...

„Persecuţiile s'au început imediat. Arestarea mitropolitului
„unit, Mgr. Szeptycki; expulzarea călugărilor basilieni; confis-
„carea bunurilor religionare; distrugerea cărţilor de rugăciune
„rutene; înlocuirea preoţilor uniţi cu popii ruşi; transportul co-
„piilor ruteni la Kiev şi la Harcov pentru ca ei să fie crescuţi în
„religia ortodoxă,—iată bilanţul ultimelor două luni din punctul
„de vedere religios. Trebue să adăogăm, din punctul de vedere
„politic, suprimarea tuturor ziarelor rutene, închiderea universi-
„tăţii şi a şcoalelor, îndepărtarea tuturor funcţionarilor galiţieni
„şi înlocuirea lor cu pleava (une tourbe) biurocraţilor ruşi"...*

Faţă de asemenea procedee, şi faţă de tot ce el a văzut şi a auzit până atunci în Rusia, cum putea acest iscusit diplomat şi inteligent observator să judece *din punctul de vedere al intereselor romîneşti*, pretenţiile Ţarului la Constantinopol, la anexări în Balcani, în Galiţia şi în Bucovina, „până la *graniţa naturală a Carpaţilor*"? Şi mai cu seamă cum putea el să le judece, pentru cazul desăvîrşitei victorii a armatelor Ţarului, *în urma* intrării în războiu a Bulgariei?

Această judecată intimă o putem deduce dintr'o declaraţie pe care diplomatul nostru o face, imediat după a doua conversaţie cu Ţarul, adică tot înainte de acţiunea Bulgariei.

La 16 Martie 1915, Marele Duce Nicolae Nicolaevici îşi exprimă nemulţumirea, între altele, şi faţă de şovăelile Rominiei. Atunci, d. Poléologue îşi ia libertatea de a-şi exprima deschis părerea că „pretenţiile Rusiei asupra Constantinopolului şi a Strimtorilor *vor face imposibilă* accesiunea Rominiei la alianţă" (D-sa chiar crede că poate şi a Italiei)**

După un an însă, la 4 Marte 1916, cînd a avut loc convorbirea la legaţia romînă din Petrograd, distinsul diplomat francez, probabil, n'a mai socotit *imposibilă* accesiunea Rominiei şi a putut să accepte fără remuşcare, deşi nu fără oarecare ironie, „semnele aprobative" ale diplomatului romîn,—cu toate că Rusia ţaristă îşi asigurase pe atunci prin tratate formale, revendicări cu mult mai vaste...

El *ştia* atunci că nici sacrificiul armatei romîne nu mai poate duce la realizarea acelui „vis secular al poporului rus", despre care îi vorbea Ţarul, fiindcă nimic nu mai putea salva statul şi armata Rusiei de ororile revoluţiei şi prăbuşirii militare...

Ca încheere îmi permit o întrebare:

Cunosc *astăzi* oamenii politici şi diplomaţii din Romînia mai bine ce se petrece în imensitatea Rusiei, de cum ştiau înainte de războiu şi revoluţie?

* *Ibid.*, v. I, p. 221—222.
** *Ibid.*, v. I, p. 323.

Se ştie în ţara noastră cel puţin *cum* s'a produs revoluţia, care au fost forţele adînci ce o duceau la o catastrofă fără analogie în istorie, care sînt liniile de cristalizare a acestor mase omeneşti sbuciumate, de sute de milioane, şi care sînt perspectivele viitorului, cel puţin în ce priveşte puterile lor de acţiune externă?

Am urmărit cu atenţie toate manifestările oficiale şi neoficiale, şi îndrăznesc să afirm cu conştiinţa împăcată, că astăzi candoarea lumii noastre politice este şi mai desăvîrşită ca înainte.

Aprehensiunile mistice, caşi polemicile şi invectivele cele mai violente, motivate de ele, pot vădi sentimente mai mult sau mai puţin interesante, dar nu pot înlocui cunoştinţa exactă a realităţii.

Dar Rusia revoluţionară este o enormă realitate, pe care universul, şi mai puţin Romînia, nu o poate şi nu o va putea ignora niciodată, fără o grozavă sancţiune.

Voiu încerca, poate altădată, să arunc cîteva raze asupra întunericului compact, care, pentru lumea noastră politică şi pentru opinia publică, învălue toată nesfîrşirea întinsă între Nistru, Oceanul Pacific, Oceanul Ingheţat şi Marea Neagră.

Voiu fi crezut?

Am cel puţin nădejdea, că vor fi scrise în urmă alte memorii diplomatice, care vor confirma, după fapt, aroganţa „profeţiilor" mele...

C. S.

Spovedania lui Capitoşa Ivanov

O dimineaţă limpede de vară...

In ziua aceia de sărbătoare, bisericile vuiau: se auzeau mai cu samă bătăile grele şi trăgănate ale clopotului dela Sobor. Pe amîndouă trotuarele din dreptul ferestrei mele treceau oameni din popor... orăşeni în caftane nouă, albastre, cu şăpci nouă şi cu cisme lustruite... şi slujbaşi alături de nevestele lor, îmbrăcate cu mănuşi de *fil d'Écosse*...

Zgomotul din mijlocul străzii desăvîrşea înviorarea acestei zile de sărbătoare: căruţe, cu ţărani băuţi şi cu femei înzorzonate, treceau în goană... se auzeau pocnete de biciu ...scîrţîitul roţilor, care de-abia se învîrteau subt greutatea carelor cu fîn... mugetul viţelului, legat de fundul căruţei...

Stam pe marginea ferestrei deschise, bucurîndu-mă de larma dimineţii. Pe masă fierbea samovarul. De-odată se întredeschise uşa odăii, şi se strecură înlăuntru o mînă, care ţinea o hîrtie păturită în formă de petiţie. Tocmai vroiam să mă scol şi să mă uit la tainicul posesor al mînii secrete—cînd auzii pe coridor glasul sever al cameristului... uşa se trînti... mîna dispăru.

— Un' te bagi? Un' te bagi, mă!—izbucni cameristul.—N'ai gură să întrebi?

— Iertaţi-mă, vă rog, — zise cu timiditate musafirul necunoscut.

— Vezi că nu-i nimeni, şi tot te bagi. De-al de tine, dragul meu, mulţi umblă pe-aici fără rost... iaca: mai dăunăzi ne-au pierit nişte linguriţe...

— Iertaţi-mă! Doar nu-s hoţ, Doamne fereşte!

— Ei, ei, noi n'avem vreme de cercetat dacă eşti hoţ sau nu,—zise supărat cameristul, scuipind cisma şi frecînd-o cu peria.—N'avem cînd să ne ţinem de astea,—urmă el. Apartamentele au cîte douăsprezece odăi. Şi fiecărui boer trebue să-i pui samovarul şi să-i faci cismele. La noi, drăguţă...

— Anunţaţi-mă, vă rog! Fiţi aşa de bun...

— Aşa... da! La noi nu-i obiceiul să... Da' el dă ca chioru'. Aici trag boeri... Pentru fiecare lucru ai răspundere. Cît îi ziulica de mare, munceşti ca un cal—Doamne iartă-mă! Nici n'ai cînd să-ţi leşi capul pe pernă...

— Iva-a-an!—se auzi în ogradă.

— Ptiu, trăsni-v'ar Dumnezeu să vă trăsnească! Iar i-a apucat...

— Iva-a-an! Ce? Ai surzit?

— A-cuşi! Uf, plesnire-ar fierea 'n voi! A-cuşi!.. Dă hîrtia 'ncoace!—încheè Ivan, trîntind cisma într'un colţ, şi intră grăbit la mine.

— Am adus o hîrtie,—zise Ivan, vîrîndu-mi-o în mînă.—Cetiţi-o. Cred că-i vorba de pomană...—Dragul meu,—se adresă Ivan necunoscutului din coridor,—altădată să fii mai acătării. Aici nu merge aşa... Dracu' ştie cine eşti... — A-cuşi!—răspunse el brusc unei chemări din ogradă şi se repezi, în goană, de-alungul coridorului.

Desfăcui hîrtia şi cetii:

„Domnul Ivanov, piro-hidro-tehnician, sosind pentru cîtva timp în oraşul N., are onoare a anunţa P.T. public că, fiind maestru în arta magiei egiptene, arabe, etiopiene, indiene, haldeene, etc., care constă din experienţe nouă fantastice şi din spiritele magiei secrete, naturale şi distractive... dînd cu preţuri reduse reprezentaţii de acest fel, în casele cele mai distinse, cu aparate şi fără aparate... potpuriuri din lumea minunilor, cabalistică, ventrilogie—cu preţuri convenabile; precum şi scamatorii indiene, ghirlanda de trandafiri, paralizarea mişcărilor, retezarea capului, a nasului şi a altor părţi ale corpului, etc., etc., etc...."

La sfîrşit era adaos: „nutrind speranţă", şi urma o iscălitură eşită în evidenţă: „Capiton Ivanov, piro-hidro-tehnician. Cutare dată..."

Multe boscării erau încă numerotate în această reclamă.—Ardeam de dorinţa de a face cunoştinţă cît mai repede şi cît mai de-aproape cu autorul lor. Mă mulţumeam să văd în compatriotul meu, ridicat la astfel de isprăvi, numai un om sărac—adică un nenorocit care a văzut multe în viaţa lui. Vroiam deci, pur şi simplu, să-l poftesc pe divan şi să-l satur de ceai. Aşa am şi făcut. Capiton Ivanov intră în odaia mea, închinîndu-se mereu şi cu timiditate. Tainicul mag semăna leit cu un burghez: cercelul de argint din ureche era o mărturie hotărîtoare în această privinţă. Faţa-i nu avea nici o urmă de şiretenie, nici de ticăloşie—care umbresc de obiceiu figura tuturor magilor, începînd dela cunoscutul vraciu şi mag Krecinski până la cei din urmă găinari sau hoţi de drumul mare. In ochii tuturora—cu tot jocul artistic al figurii—poţi totdeauna distinge ceva care te face să-ţi zici: „Minţi, dragă, minţi!" In ochii domnului Ivanov, în afară de blîndeţă şi de timiditate, nu se observa nimic. Vrăjitorul era mic de statură... avea o expresie de pasere... fruntea teşită, pe care atîrna veşnic o şuviţă de păr dat

cu unsori—ca 'ntr'o zi de sărbătoare ca acela. Costumul lui se compunea dintr'un surtuc, care era încheiat de sus până jos, şi din pantaloni viriţi în cisme: şi nu era de loc o dovadă de bună stare materială. Timiditatea care de-abia mijea în ochii magului, îi cuprinse violent intreaga ființă—cînd îl poftii să ia loc şi să bea un pahar de ceai. Magul luă paharul şi se retrase cu el lîngă uşă. Numai cu mare greutate se hotărî să se aşeze. Se puse, după multe insistenţe, pe marginea unui scaun. Tot timpul tuşea, îşi ducea mîna la gură şi, din cînd în cînd, se apuca de gît—căutînd parcă să-şi ascundă după cravată franjurile gulerului rupt.

Trebuia să începem într'un fel vorba...

— Demult vă ocupaţi cu asta?... zisei, neştiind cum să-i numesc profesiunea.

— De peste cincisprezece ani,—zise magul, tuşind şi apucîndu-se cu mîna de gît.—Da-a-a! Sînt cincisprezece ani de cînd mă ocup cu arta asta. Ocupaţia noastră însă nu-i tocmai bună. Mai demult era cum era... Dar acuma!...

Musafirul se opri, clătinînd din cap.

— Acuma, domnule, n'ai ce face. Trebile merg prost de tot: nici nu se poate mai rău. De orice te-ai apuca,—acelaşi şi acelaşi lucru. Tot nimic nu esă...

Ivanov duse farfurioara la gură, muşcă o fărmătură de zahar, o scutură de-asupra ceaiului, sorbi şi zise:

— Mai demult!... Mai demult boerii localnici, caşi cei în treacăt, veşnic erau gata de petrecere. „Fiţi aşa de bun!“ „Cu cea mai mare plăcere!“ Ce rol juca asta la dînşii? Aruncau bumaşca ca nimic: şi tu puneai îndată mîna... O sută—două: nici nu se uitau. Dar azi—pace! Boerii—aşa cred eu—au mai multe griji... necazuri! Ei „singuri“ doar trebue să chibzuiască la toate cele: ce să facă şi cum să dreagă... Acuma ţi-i oarecum să-ţi arăţi mutra boerilor: ţi-i şi ruşine... Dacă am venit acuma la dumneavoastră,—drept să vă spun: cuţitu-i la os... Ei, ei...

Musafirul oftă.

— Da' nu-i numai atît. Mai demult—aşa zic eu—era mai multă voe bună... Fiecare căuta veselie cît mai multă... Negustor ori boer—toţi umblau după vre-un rost de petrecere. Intrai, uneori, într'o dugheană: negustorii petreceau: unii jucau table... alţii, picior peste picior, băteau aşa cu talpa de pămînt. Cum mă vedeau: „A, *şuşvară* eghipteană (mai ales în glumă), hai—începe mai repede comèdia!“ Pe-atunci, cînd auzeai asta—încă mai făceai şi mofturi. Tot nu era să-ţi scape ei din palmă. Negustorii—fără tine—s'ar fi spînzurat de urît, în hamuri. Ştiai asta: de-aceia şi făceai nazuri.—„Se poate,—dar vedeţi, boeri dumneavoastră: fiecare număr îi cu preţul lui!“ „Arată-ne,—ţipau negustorii,—numerele cele mai bune!“ Dar eu din nou: —„Cele mai bune! Se poate... Dar iarăşi trebue să ştiu anume ce vreţi. Avem, zic, şi una... avem şi alta... şi mai avem ceva, zic, care nu se mai află“.—„Asta,—începeau să strige,—asta! Ceva cu primejdii... iscusit!“ Zic:—„Oare n'are să vă pară prea scump? Cinci ruble... nici un ban mai puţin...“—„Haide!“—strigau. Atunci începeam.

Umplui musafirului încă un pahar de ceai. Magul îl trase aproape de dînsul, îşi şterse cu palma fruntea plină de năduşeală şi dădu după ureche o şuviţă de păr, care-i cădea mereu peste ochi.

— Pe-atunci, — urmă el,—erai respectat de toată lumea. Drept să vă spun... să mor dacă-i minciună... mergeai cîte-odată pe stradă... numai cît îţi ridicai pălăria de pe cap, abia-abia o săltai în sus...—A-a-a! Ivanov! Capitoşa! Poftim aici... ia dă de duşcă un păhărel!“—„Zău, dragă, fă ceva...“—„Da' cît dai?“ —„Cît vrei!“ Ei-ei-ei... Altfel de boeri erau în vremea acela: se purtau mult mai bine... Numai dela negustorul Psunov cîţi bani n'am luat eu: am şi prăpădit socoteala... Mai demult casa lui era un fel de Sodomă şi Gomoră: Turci, Arapi, cei cu panorama—toţi dădeau busna la el. Şi ce nu se făcea acolo!... Cîntau muzicanţii... momiţe dresate săreau pe sus... unii cîntau din flaut, alţii din clarnet... unii făceau boscării, alţii mergeau de-a roata—un haos ca la turnul lui Babel... Iar Psunov, în cămaşă, stătea întins pe divan şi striga în răstimpuri:—„Mai vioiu, copii, mai vioiu!“ Mă învirteam şi eu pe-acolo. Cîte ceva cădea şi 'n palma mea. Dă 'ncoace! Totul—pentru copilaşi...

— Sînteţi căsătorit?—îl întrebai.

— Cum de nu!—zise cu atîta bucurie musafirul, încît rămăsei uimit.—Cum de nu... Copilul meu cel mai mare are acuma, slava Domnului, cincisprezece ani... Cum de nu! Slava lui Dumnezeu! Aţi binevoit să cetiţi hîrtia? Afişul meu? Asta-i opera lui. O slovă minunată! Sînt foarte mulţumit. Am şi eu o singură mîngiere: familia. Pentru dînsa, la nevoe, faci şi pe dracu'n patru. Dar şi nevastă-mea mă iubeşte—să-i dea Dumnezeu sănătate! Da-a-a! Mă iubeşte cum nu se mai poate. Mi s'a propus o fată şi cu bani şi dintr'o familie de funcţionar. M'am gîndit eu, m'am gîndit: ce-am să fac cu dînsa—cu cucoana?... Mi-am zis: Mai bine s'o las în ştirea lui Dumnezeu cu banii ei cu tot. Am luat o fată simplă, o orfană... Şi slava Domnului—ne împăcăm bine, mulţumită Celui de Sus. Totdeauna se găseşte la noi o oală cu borş: n'am să mor de foame.—„Capitoşa, zice ea cîteodată, cînd oare avem să ne îmbogăţim şi noi?“—„Mai aşteaptă puţin, zic... În curînd, în curînd!“ (Povestitorul zîmbi şi adaose:) Ce să-i faci? De unde să iai bani? Ei, mai rîdem... mai şuguim noi aşa, de necaz. Cîtă răbdare nu i-a dat Dumnezeu ei—nevestii-mii. Vai, vai! Gîndiţi-vă şi dumneavoastră la traiul nostru: tuspatru aveam un bîrlog uite aşa de mare. Plită—de fel... numai o sobă cu prispă. Cînd vroiam să gătim ceva—hai la proprietară...—„Daţi-mi voe, vă rog, să pun o oală pe plita dumneavoastră...“ Iar ei—adică proprietarii—aşa-i ziceau ei, nevestii-mii: „Calica... cînd dracu' aveţi să crăpaţi, odată... pesemne sînteţi fraţi de cruce cu Ducă-se pe pustii...“

Da' nevastă-mea tăcea-tăcea... Tot dela ei am căpătat și porecla de „trubaleți". Proprietarii aveau niște fetițe obraznice, pe care tot ei le învățau fel-de-fel de vorbe... Trecea, odată, copilul meu,—da' ele de colo: „Trubalet, trubalet!" Atunci nevastă-mea îl chemă, și-i zise:—„Spune-le și tu lor!" Copilul ascultă. Cînd fetița îi spuse iar:—„Trubalet!",—el îi răspunse:—„Ba tu ești..." Alergară proprietarii. Va-a-ai!—„Cum de 'ndrăznești să-l înveți pe copil așa vorbe urîte? Afară din casă!" Ce să-i faci. Afară?—Hai și-afară!..

Musafirul oftă.

— Și-așa am plecat. Da' asta parcă-i întăia dată? Spuneți și dumneavoastră: nu trebue să sari pentru sîngele tău? la orice jivină: fiecare își iubește puii ei... Eu și nevastă-mea nu mîncăm și le dăm lor.

— Eiii! Nici nu vă pot spune de cît ajutor mi-a fost nevastă-mea! Numai pentru inima ei bună trăesc. Cîte și cîte n'a suferit, biata! Mi-aduc aminte: odată, de Crăciun, se anunță o recrutare. Pe-atunci era războiu, stare de asediu... Mie nici nu-mi păsa. Mă poftise la negustorul Triurin să-i veselesc, într'o sară, musafirii. Imi fac cruce, mulțumesc lui Dumnezeu și plec. Totul merge de minune. Fac cîteva boscării: boerii sînt foarte mulțumiți... Stăpînul îmi dă chiar două ruble de argint. Eu nu știu nimic și-mi urmez lucrul după rostul lui—cînd, de-odată, se apropie de mine domnul Premudrov, slujbașul.—„Capiton, zice, știi că te-au luat la armată..."—„Cum așa?" zic. Incep să tremur tot... nici nu știu pe ce lume mă aflu.—„Domnule, zic, dar sînt dispensat".—„Societatea, zice, a hotărît așa..." Mi se făcuse negru înaintea ochilor... Vreau să urmez boscăriile—dar degetele îmi înțepenise, limba mi se făcuse ca bățul... nu mai pot să fac nimic. Sînt silit să anunț:—„Așa și așa, zic, stimați domni, nu mai pot continua. Vă rog, fiți atît de buni și ertați-mă... Nu mă simt bine..." String aparatele mecanice (boscăriile totdeauna au nevoe de unele aparate) string aparatele mecanice și—goană acasă! Povestesc totul nevestii-mii. Ne punem amîndoi pe plîns și pe jelit: ce-i de făcut? încotro să apucăm? Ne hotărîm, după multă chibzuială, să ne ducem la fratele ei. Vorbim—așa și așa... Nevastă-mea cade în genunchi. Eu—după dînsa.—„Frate, zic, trebue să tocmim un voluntar: eu nu pot să-mi las nevasta". Fratele începe să se gîndească. Ne gîndim noi, ne gîndim... Hotărîm însfîrșit să-și ipotecheze casa...

Trecuse acum vre-o două zile. Vine un vătăjel dela primărie: mă cheamă, prin poliție, la biuroul de recrutare... M'am dus atunci la un cunoscut și l-am rugat: nu-i chip să-mi dea vre-un ajutor? Negustorii îmi spuneau:—„Nu-ți fie frică, Ivanov, noi te răscumpărăm. Chiar de te-or tunde, zic ei,—tu caută mai departe voluntar... noi îl plătim. Cît va trece peste sută—ne privește pe noi!" Am hotărît să merg cu fratele nevestii-mii la unul care dă bani pe amanet. Dar chiar dela început—înainte de a ne împăca cu voluntarul—tot aveam nevoe de un capital oarecare. Trebuia să scoatem din pămînt o sută de ruble. De înțeles... m'am înțeles să plec cu el, dar bani de drum—nici unul, nici altul. Cincisprezece verste de mers cu trăsura până la o pădure în exploatare,—nu-i glumă! Supraveghetorul ei ne făgăduise bani pe amanet. De mers—trebuia numaidecît să mergem... da' bani de loc. Nevastă-mea înșfacă samovarul la subsuoară și aduce trei ruble, verzi... Am tocmit un țăran cu căruța și am plecat. Pe subt sară am ajuns la cel cu parale. Incepem vorba.—„Așa și așa,—zice fratele,—nu vrei o ipotecă în casă? O casă nouă, clădită numai de zece ani".—„Trebue s'o văd",—zice.—„Fiți așa de bun,—face fratele,—și uitați-vă la actele casei... îi scris în ce an e cumpărată... casa se vede și din *plant*..." Dacă vrea să meargă la fața locului,—se poate... dar nu-i chip să dea ceva chiar acum, luînd ca amanet *plantul* și actul de vînzare? „Noi mîine, zice, trebue să ne prezentăm la armată: avem mare nevoe de bani..."—„Nu, zice, trebue să văd mai întâiu casa. De cînd sînt, bani pe hîrtie n'am dat".

— Ce să-i faci? Ne-am întors înapoi. Adouazi m'au tuns chilug. Viu acasă *necrut*. Ah, domnule, cum mi se sfîșia inima! Mă credeți? Ei,—mă gîndesc eu,—totu-i dela Dumnezeu! Mă duc la negustorii care îmi făgăduiseră ajutor,—mă duc la ei:—„Domnilor negustori, zic, iaca cum am ajuns!... Cu bonetă de soldat...—Nu-i nici o nădejde la dumneavoastră?"—„Ba da, ba da, Ivanov: caută un voluntar!" Nevastă-mea începu să umble în toate părțile după voluntar. In timpul acela, eu mă duceam la apel și făceam instrucție. Mă întorceam sara acasă,—credeți-mă: inima mi se rupea în piept. Mă uitam împrejur—sărăcie lucie... Și ai vrea să trăești... și nu-ți vine să te desparți... Ei, ei... Se apropia ziua plecării: mai rămăsese numai două săptămîni. Venea ceasul despărțirii—și voluntar nu-i și nu-i... însfîrșit—iată-l! Am pus mîna pe el. Din cale-afară de eftin: trei zile de petrecere și cincizeci de ruble la plecare. Pornesc la negustorii mei. Mă duc la unul,—zic:—„Am găsit voluntar. Sînteți atît de buni să-mi dați ceeace mi-ați făgăduit?—„Poftim, zice el—dîndu-mi o bumașcă roșie... Zic: „Ce-i asta? Numai petrecerea are să-mi mănînce o sută de ruble. De unde—restul? Și azi-mîine plec." Zice:—„Mai du-te, dragă, și la alții!" Am fost și la alții. Unul: „n'are bani în casă". Altul: „Credeam că peste două luni..." Al treilea—rugător: „Mai așteaptă!" Nu capăt ajutor de nicăieri... Aveam numai zece carboave în buzunar... și voluntarul insista cu petrecerea. I le-am dat: le-a cheltuit îndată până la cea din urmă copeică. Fratele nevestii-mii—să-i dea Dumnezeu ani mulți, sănătate și noroc!—puse mîna nu știu de unde, pe o sută de ruble. I-am dat îndată voluntarului cincizeci de ruble, după învoială,—și cu restul am chefuit împreună trei zile... Cît de bucuroși eram—și eu, și nevastă-mea. Ne bucuram așa... cînd veni vremea prezentării la cazarmă—și voluntarul... nici gînd...—„Cum asta? zic. Bani ai luat. Ințelegerea a fost făcută de bună voe. In

afacerea asta, zic, poate să se amestece şi poliţia. Au să te ducă pe sus la recrutare..." —„Ei, zice el, asta nu-i tocmai sigur. Pe mine chiar după lege nu mă pot primi ca voluntar: eu sînt dascăl... Insurat... Cu familie... Dacă te laşi în sama mea, zice, ai să faci armată mult şi bine!" Am întrebat pe cîţiva funcţionari,—aşa-i... nu se poate. Vremea însă trecea: peste două zile era plecarea. Doamne-Dumnezeule! Urlam—eu şi nevastă-mea—ca nişte copii mici: îţi venea nu ştiu ce să faci... Ei, ce crezi c'a mai fost după aceia? Adouazi spre sară, adică în ajunul plecării, parcă mi s'a mai luminat puţin înaintea ochilor. Mare minune! M'am luminat, m'am luminat... ba m'am înveselit de-a binelea.—„Maşa, zic, ce-ar fi dacă m'aş duce la domnul *otcupşcic* să-i fac boscării... poate mi-o ajuta Dumnezeu." Atunci era de *Masleniţă*... Imi pun cealma turcească şi un balahon uite-aşa de mare... mă gătesc turceşte. Nevastă-mea se uită la mine şi-mi spune: —„Ivanici, ce-ar fi—zice—dacă mi-aş pune şi eu cealma? Poate domnul *otcupşcic*, zice, va avea milă de noi,—văzînd că bărbatul şi nevasta trăesc din acelaşi meşteşug. Poate, zice, nu va lăsa să ne despartă!" —„Matuşca, zic, tu eşti acuma într'o astfel de poziţie"... pe-atunci nevastă-mea era într'adevăr într'o poziţie aşa fel... „încît, zic, n'ar trebui să te trudeşti de loc!" —„Ei, zice ea, nu-i tot una. Viaţă sau moarte!" Işi pune cealma turcească, şal de covor pe umere—ca ţigancele. Însfîrşit,—plecăm... mergem-mergem... amîndoi cu cialmale, plîngînd... Trec oameni, se uită la noi şi se întreabă: —„Oare de ce plîng cei doi Turci?" Ajungem la *otcupşcic*. —„Cum să vă anunţ?" —„Ivanov, zic, cu soţia!" —„Poftim!" Intrăm în salon—musafiri... O groază de musafiri... Pe *otcupşcicul* Ivan Ignatici—îl ştiam... şi el mă ştia pe mine... —„Ei, zice, începe!" Prind să fac boscării... inima însă mi se bătea: mîine, la armată!... mîine, la armată!... Fac boscării, boerii rîd—mulţumiţi.—„Cine-i încă cu dumneata?"—întreabă Radivon Ignatici,—„Asta-i, zic, soţia mea... nevasta-mea..."—„Şi ea, zice, tot cu branşa asta se îndeletniceşte?" Tac.—„Poţi să faci ceva, drăguţă?" (Şi se adresează nevesti-mii). —„Pot", zice—albă ca varul. —„Atunci joacă, zice, *Po uliţe mostovoi*". Maşa îşi pleacă de-odată capul în jos, îndoae mînile deasupra capului şi începe să zboare... Şi încă cum! De unde ştia asta? O domnişoară loveşte în piano,—şi nevastă-mea parcă pluteşte, mlădiindu-se... Ah, inima mi-a îngheţat. Boerii au început să bată din palme. —„Foarte bine,—strigau ei,—minunat! Incă... încă!" Şi ea din ce în ce mai bine... Nu m'am mai putut stăpîni. Lacrămi au început să-mi curgă pe obraz: pic... pic... Radivon Ignatici strigă: „Ce-i asta? De *Masleniţă*? La mine'n casă?" Am şi căzut în genunchi. Nevastă-mea cum dansa, s'a prăbuşit—şi ea—în genunchi. —„Ce-i? Ce s'a întîmplat? Povestim totul. —„Singura nădejde ne-a rămas la dumneavoastră! Mîine—la războiu! Nevasta... copiii..." —„Nu-ţi pierde curajul, zice el. Iaca!" Şi-mi dă două sute de ruble: —„Să mă pomeneşti!"

— Mai-mai n'am înebunit... O luăm la fugă pe stradă, ca

nişte zănatici. Oameni trec în sus şi'n jos: —„Uite, zic, aleargă pe uliţă nişte Turci. Mulţi Turci mai sînt pe-aici! Se zice că-s prizonieri..." Eu şi nevastă-mea am străbătut în goană tot oraşul. Alergam de nici nu simţeam pămîntul subt picioare. Pe drum însă ni s'a întîmplat o istorie... am fi putut încăpea şi pe mîna poliţiei... da' am scăpat numai cu o fugă zdravănă.

— Ce istorie?—îl întrebai eu.

— O porcărie... o ticăloşie... Alergam—eu şi nevastă-mea... cum v'am spus,—cînd, de-odată, ni esă în cale doi oameni beţi, şi se opresc în faţa noastră. Unul vine la mine. —„Cu ce drept, zice, purtaţi voi cealmale Turceşti?" Ii răspund în glumă: —„Fiindcă, zic, sîntem de origină turcească". —„Da'n ce ţară, mă rog, vă găsiţi voi: creştinească sau nu?" —„Noi, zic, sîntem prizonieri". —„Dacă sînteţi prizonieri, zice,—atunci..." Şi spunînd acestea—pleosc! Drept aici (Musafirul îşi arătă tîmpla). Eu şi nevastă-mea am luat-o atunci la picior. Asta-i tot. Aşa s'a isprăvit... Adouazi am găsit un voluntar, pe care îndată l-am şi predat...

Musafirul îşi şterse nasul cu o batistă de cit, boţită; apoi, vîrînd-o tacticos în buzunar, continuă:

— Uite-aşa o ducem. Numai pentru familie trăesc. Şi Dumnezeu se îndură de noi. Am apucat şi holera—am rămas, totuşi, în viaţă. Cît pe ce să mă ia la armată... s'au găsit însă oameni buni, şi m'au scăpat. Slava Domnului! Nu mă plîng. Mulţumesc lui Dumnezeu! Acuma—vedeţi ce timpuri sînt... da' trăesc. Nu rămîn niciodată flămînd. Ce-are să fie de acum înainte—numai unul Dumnezeu ştie! De-ocamdată mulţumesc Domnului şi pentru atîta! ...Dar parcă văd pe fereastră o sticlă... Pot s'o iau?

Ii dădui deplină încuviinţare. Musafirul bău un pahar de vin, îşi şterse gura cu mîneca şi se aşeză la locul lui.

— Ei, greu îi de trăit în timpul de faţă pentru de-ai de noi... Greu de tot...

— De ce v'aţi ales,—îl întreb eu,—tocmai ocupaţia asta: boscăriile?

— Da' faci şi pe dracu'... dacă ţi-a ajuns până aici (Musafirul arătă cu mîna la gît). Părinţii noştri nu s'au gîndit şi la noi, cînd ne-au adus pe lume. Dar nu-i nimic. Dumnezeu vede toate cele. Maică-mea, de pildă, ar fi trebuit să-şi păzească mai bine cinstea... Uite cum s'a întîmplat: maică-mea era fată... şi la noi stăteau în gazdă seminarişti... Printre dînşii era unul, pe care-l chema Ivanov... Din asta a eşit Capiton Ivanici... Inţelegeţi? Bun! M'au dat la crescut prin străini. Cînd eram de zece ani, maică-mea—îmi aduc foarte bine aminte—m'a luat dela străini şi m'a adus acasă... Ii era şi ei milă—dar se şi temea. Pe-atunci era logodită: şi, ştiţi, nu se cade... Mă chema uneori de pe stradă să învăţ abecedarul... zicea: „az, buchi"... Portiţa de-odată făcea clanţ: Vine logodnicul! Atunci maică-mea mă alunga: „Repede—în zemnic!" Şi stam acolo... stam... Dar nu numai din partea logodnicului aveam necaz. Cum se ivea vre-unul

de-ai lor—primejdie! şi... iar afară! Vedeam că maică-mea sufere. Dar ce puteam să fac eu? Odată a stat la noi, aproape jumătate de an, o mătuşă de-a mamei. Atunci, jumătate de an, m'au alungat din ogradă'n ogradă. Cum vedeam că se 'ntunecă—hai acasă! Maică-mea mă aştepta la gard cu mîncare. Mîncam... şi mamei îi curgeau lacrimile până'n pămînt. Mă culca în bae, îmi făcea cruce, mai stătea puţin lîngă mine, plîngea şi pleca... Cum se zărea de ziuă, iarăşi—goană! Şi pe unde nu hoinăream! Atunci am şi început să mă introduc în arta asta... Ştiinţă adevărată—adică să scriu şi să cetesc—n'aveam. Nici un meşteşug nu ştiam. Dar lipsuri—cît lumea! M'am hotărît să îmbrăţişez cariera magică... Maică-mea s'a măritat puţin după asta... şi eu am trebuit să plec de-albinelea de-acasă. Am început să fac cunoştinţă cu artiştii ambulanţi... Eu mă uitam, cu băgare de samă, la toate. Artiştii mă întrebuinţau la alergături: îi rugam, în schimb, să-mi explice unele secrete. Uite aşa am pornit-o... Din capul locului mi-a venit greu. Vorba străinilor e curioasă: nu pricepi nimic. Apoi m'am deprins. Încet-încet, am învăţat toate limbile. Azi mă pot înţelege cu oricine: fie el Neamţ, Franţuz, Arap...

— Da' cu Arapul, cum vorbeşti?

— Cu Arapul? Cum vorbesc cu Arapul? Vorbesc cum vorbesc de obiceiu: spun ce am de spus—gara-dara, cara-bara... şi el pricepe... —„Ce-ar fi, zic, de-am bea un păhăruţ de rachiu?" —„Bara, bara!" Şi dăm de duşcă paharul. Tot una-i... Pot spune că'n ţara noastră toate limbile nu fac nici două parale. Cine vine aici—trebue să-şi lepede limba! Uite, de pildă, la noi în primul rînd e poliţia... şi la poliţie—ori în ce limbă ai vorbi... dar petiţia trebue s'o faci numaidecît în ruseşte şi pe hîrtie cu stemă. Asta-i una la mînă. Apoi strecori în palma lui Ivan Filipici două ruble şi jumătate. Ori în ce limbă ai flecări—Ivan Filipici îşi cere dreptul lui. Şi nu se 'ncape nici o favoare: Arap eşti, creştin eşti... Preţu-i acelaşi pentru toţi. Aşa-i...

Povestitorul se opri puţin.

— Aşa-i, cum vă spun—urmă el, oftînd. Aşa am plecat de-acasă. La şaptesprezece ani am dat cea dintâiu reprezentaţie. După doi ani, m'am însurat. De-atunci iaca aşa o duc... Maică-mea are acum fete măritate... pe două le-a dat după boeri... acasă i-a rămas numai una... Un fecior al ei e la St.-Petersburg: în armată—ofiţer... Din cînd în cînd capăt ştiri despre ei. Cîte-odată mă duc la maică-mea pe uşa de dindos. Maică-mea îmi aduce o plăcintă, mă sărută pe frunte, începe să plîngă şi-mi spune: —„Du-te!" Surorile mele ştiu cine sînt,—dar nu s'arată faţă de mine. Nu mă supăr, pe cuvîntul meu! Drept vorbind, ce-s eu? Ia, o pacoste! Dacă s'ar răspunde ele cu mine în ochii oamenilor—ar începe să umble vorbe... Mai bine-i las în plata Domnului! Să le dea Dumnezeu toate fericirile! Am auzit că şi pe cea mai mică sînt pe cale s'o mărite. Fie'ntr'un ceas bun! Zău că le doresc din inimă tot binele!... Şi pe tata îl văd uneori (demult îi preot). Cînd mă vede că-l salut,—de-abia îşi clatină

capul, de departe... Îmi spune inima, că ar vrea să-mi spună un cuvînt—dar nu-l lasă rangul. Iaca aşa trăesc singur, numai cu ai mei. Odată numai—a venit la mine frate-meu, care-i în armată la St.-Petersburg. Drept să vă spun, m'am simţit fericit. Oricum, gîndiţi-vă şi dumneavoastră: boer—şi să mă caute prin tot tîrgul!... Numai că n'a prea eşit bine... M'am bucurat eu şi am trimes, pe ascuns, după rachiu. Trebue să cinsteşti omul cu ceva...

Stăm noi în grădină... vorbim una-alta. —„Dă-mi voe, zic, să-ţi prezint pe nevastă-mea!" —„Nici nu vreau s'o văd în ochi,—zice... Ea te-a nenorocit. Ai decăzut, te-ai prăpădit. Chiar de-aceia am şi venit, zice—să ţi-o spun... Trebue să-ţi lepezi nevasta, zice... Tu eşti metal de preţ... pe cînd ea-i o măciucă!" Eu de-abia mă stăpîneam. În timpul acesta, vine rachiul. Atunci frate-meu s'a supărat... s'a supărat foc... —„Vra-să zică eşti şi beţiv! zice. Vroiam să te ridic, zice—da' tu eşti un porc!" —„Frăţioare, zic, ascultă-mă! Pe legea mea: pentru tine..." —„Nu, nu, nu,—zice. Văd eu cu cine am de-a face... Ticăloşia-i înrădăcinată în tine însuţi. Vreau să-l deschid ochii... şi el—rachiu!... Porcule!..." —„Da' frăţioare...—zic. —„Lasă-mă 'n pace, zice, eşti un porc... da, porc şi iar porc!... La revedere! Adio!" Trînti portiţa şi—gata! De-atunci n'am mai văzut picior de rudă pe la mine. Cîte-odată însă te doare... părăsit aşa de toţi. În schimb o am pe nevastă-mea—să mi-o ţie Dumnezeu!

Peste cîtva timp, văzui—dela fereastră—cum domnul Ivanov mergea agale pe trotuar. Mergea încet, privind înăuntrul dughenelor. Se opri în uşa unui magazin de fructe. Un negustor chel îi luă din mînă hîrtia, se uită la ea, apoi i-o dădu îndărăt—ei făcînd cu mîna. Ivanov salută politicos şi porni mai departe, legănîndu-se...

(Trad. din ruseşte de M. Sevastos)

Gleb Uspenski

Cronica externă

Sfîrșitul înțelegerii franco-engleze

Prin recentul schimb de note între principalele puteri aliate, criza Antantei este fățiș proclamată în public. Ea exista demult, ascunsă cu greu subt formule diplomatice eufemiste. De acum înainte antagonismul ce desparte puterile se va manifesta fără înconjur și, poate, fără cruțare.

Fără îndoială, Ințelegerea cordială încetase de a exista în sens strict încă adouazi după semnarea tratatului din Versailles. In clipa cînd interesul comun fusese atins, era natural ca alături de dorința de a culege laolaltă și până la capăt roadele victoriei, să se declare competițiunea pentru cucerirea poziției proeminente în noul concert european. Totuși interesele convergente și cele divergente se țineau încă în echilibru.

Criza alianței luă forme mai concrete, cam în timpul conferinței dela Cannes și se accentuă din ce în ce subt guvernarea d-lor Poincaré și Lloyd George. Cu toate curteniile protocolare, acești doi bărbați se detestau. In tot cursul anului 1922 nu a existat nici o singură clipă de colaborare efectivă și sinceră între Anglia și Franța. Nici una din întrevederile, de altfel sistematic evitate, nu a dus la vre-un rezultat și astfel, în timp ce falimentul Germaniei devenea de neînlăturat, deslegarea problemei reparațiunilor era mereu amînată. Am arătat cu alt prilej aci felul în care Franța a zădărnicit conferințele dela Genova și Haga. Această zădărnicire este numai un inel din lanțul de fapte prin care, în amîndouă părțile, a fost subminată Antanta. Dacă d-nii Poincaré și Lloyd George și-ar publica astăzi amintirile, ei nu ar vorbi de perioada aceasta, decît aruncîndu-și reciproc cele mai grele învinuiri.

Lupta aceasta ajunse să ia un caracter personal. De-aci sforțările, încoronate de succes, ale d-lui Poincaré, de a răsturna pe colegul lui britanic. Cîte speranțe nu a pus Franța în schimbarea guvernului englez și cu ce aclamații a fost salutat guvernul conservator al d-lui Bonar Law! Nu știm în ce măsură ele au fost justificate, pentrucă nu știm ce s'ar fi petrecut dacă d. Lloyd George mai rămînea la conducerea treburilor britanice. Curînd însă după constituirea guvernului Bonar Law, solidaritatea franco-engleză era ruptă. In conferința ținută la Paris în Ianuarie, cu puține zile înainte de ocuparea basinului Ruhr, d. Bonar Law arătă o răceală și o intransigență pe care nu o văzusem niciodată la d. Lloyd George. In momentul cînd premierul englez părăsea capitala Franței, pentru a nu se mai întoarce de atunci, soarta Ințelegerii era de fapt pecetluită.

Tot ce a urmat nu a fost decît consecința firească a despărțirii produse cu ocazia ocupației regiunii carbonifere de pe Ruhr. Comentariile făcute aci în jurul acțiunii separate franceze nu au fost desmințite până azi. Singurul rezultat vizibil și care determină în cea mai mare parte greutățile de a ajunge la o soluție, este ruinarea totală a producției germane. Dacă acesta a fost scopul, el a fost desigur atins. Dar rezultatul nu e practic și nu poate mulțumi pe celelalte state europene. Pentru Anglia însă el este deadreptul intolerabil. Reducerea la neant a economiei naționale germane reprezintă pentru Anglia, cu toate avantagiile aparente și momentane, o lovitură extrem de grea. In plus, ea nu poate privi în liniște la desfășurarea politicei de dominațiune continentală a Franței. Germania reprezintă în concepția tradițională engleză un factor de echilibru, care nu trebue să dispară. Tot astfel cum Anglia nu a șovăit să distrugă puterea de expansiune a Germaniei, în momentul cînd aceasta devenea primejdioasă pentru puterea ei, ea nu poate să ezite astăzi a împiedica desființarea Germaniei slăbite și inofensive *pentru ea*, de către Franța întărită. Este în această politică o consecvență perfectă.

Cu orice preț deci, Anglia se crede silită a pune capăt situației create pe Rin și, prin repercusiune, în tot restul continentului. Cum acest lucru a fost înțeles de guvernul britanic din prima clipă, el nu a pierdut mult timp în alegerea mijloacelor. De o participare la politica de presiune a Franței nu putea fi vorba și încercarea de a determina o schimbare a politicei franceze ar fi fost zădarnică. D. Poincaré poate avea toate defectele din lume; d-sa este însă un om tare. Nu rămînea deci altă cale pentru guvernul englez, decît a întreprinde o acțiune directă la Berlin. Am văzut atunci, cu oarecare stupoare momentană, cum Anglia lua subt tutela ei directă politica germană. Indemnul pentru primele propuneri ale cancelarului Cuno a pornit desigur dela Londra. Respingerea acelor propuneri se datorește numai conținutului lor insuficient. Oricît ar fi dorit

Anglia să susţină aceste propuneri, ea nu putea admite reducerea întregii creanţe aliate la 30 miliarde mărci aur.

A doua oară, propunerile germane au fost mai bine inspirate. Ele evitau să se pronunţe asupra cuantumului creanţei, lăsind această sarcină aliaţilor. Era tocmai ceiace dorea guvernul Baldwin, substituit, în interval, cabinetului Bonar Law. Dar Franţa, care nu putea accepta acest joc, prin care toată acţiunea ei era contracarată, găsi atunci un subterfugiu: Condiţia renunţării la rezistenţa pasivă a Germaniei. In acest moment, criza devenise acută şi o conciliere anglo-franceză vădit imposibilă. Schimbul de note care a urmat a fost ultima încercare făcută în ochii lumii şi pentru salvarea aparenţelor. Insă lucrurile ajunseseră prea departe, pentru ca la Londra şi Paris cineva să mai poată crede într'un rezultat favorabil. De aci violenţa şi enervarea, prematură în formă, a întregii prese engleze şi franceze. Anglia procedă metodic şi consecvent. Ea redactă un chestionar la care Franţa răspunse in termenii cunoscuţi, declarînd pedeoparte că nu poate începe discuţii înainte ca Germania să fi revocat toate ordonanţele şi măsurile de rezistenţă, iar pedealtă parte că va menţine ocupaţia basinului Ruhr, fie chiar sub o formă „invizibilă", pânăla achitarea efectivă a reparaţiunilor. Continuarea tratativelor devenise prin aceasta inutilă. Anglia însă, hotărîtă să epuizeze mijloacele diplomatice şi în acelaşi timp să nu mai părăsească linia de purtare adoptată, trimise aliaţilor un memoriu însoţit de un proect de răspuns la propunerile germane din 7 Iunie. Ea declara că socoteşte aceste propuneri ca fiind, în principiu, acceptabile şi sugera ideia unei conferinţe financiare generale care să dea o soluţie definitivă în chestiunea reparaţiunilor.

La această notă Franţa şi Belgia răspunseră printr'un „nu" categoric; Italia însă aderă la opinia engleză. Din discuţia publică ce avu loc în Camera Lorzilor, lumea care nu fusese îndeajuns prevenită luă cunoştinţă de totala divergenţă de concepţii din sinul înţelegerii şi de hotărîrea Angliei de a trece la o politică activă separată. Nu mai poate fi vorba acum de o reluare a tratativelor sau de o transacţie. Două politici opuse se pregătesc a duce o luptă aprigă şi nemiloasă, ceiace dă viitorului imediat un aspect foarte turbure.

*

Iată pe scurt desfăşurarea crizei reparaţiunilor până în momentul cînd scriu această cronică. Nu avem nici un motiv să credem într'o apropiată îndreptare a situaţiei, într'o întărire a păcii sau într'o simplificare a raporturilor politice în Europa. Dacă lucrurile au mers atît de rău cît timp aliaţii au procedat în comun sau, cel puţin, nu s'au combătut între ei, ele vor merge desigur, mai rău acum, cînd lupta e declarată.

Nu vreau însă să vorbesc aci de consecinţele generale ale rivalităţii declarate între Anglia şi Franţa. Ar fi, poate, prematur să le cercetez. Limitîndu-ne însă la examenul strict al problemei reparaţiunilor, nu ne va fi greu să vedem că ea este mult mai complicată ca înainte—aproape inextricabilă. Putinţa de a o deslega definitiv este amînată cu mulţi ani în urma ocupaţiei basinului Ruhr şi a sciziunei dintre marile puteri. Avem astăzi două chestiuni în locul uneia singure: Chestiunea reluării plăţilor şi chestiunea plăţilor înşişi. Una e mai grea decît cealaltă.

Cît timp aliaţii erau de acord, sau cît timp Franţa exercita singură şi nestinjenită presiunea ei economică, exista posibilitatea ca Germania să cedeze şi să se declare dispusă a suporta ocupaţia, reluînd totuşi plăţile. Astăzi însă, cînd, deşi nu avem încă nici-o indicaţie asupra caracterului adevărat al viitoarei acţiuni britanice, Germania va căuta să evite înfrîngerea din basinul Ruhr printr'o înţelegere separată cu Anglia şi Italia. Dacă acest acord se va realiza şi dacă el va fi avantajos pentru Germania, atunci situaţia Franţei va fi ameninţată. Să admitem însă, ceiace de altfel este şi mai probabil, că Anglia intrînd în tratative cu Germania, o va determina în acelaşi timp să renunţe la rezistenţa pasivă. Odată această condiţie a Franţei îndeplinită, chestiunea prejudicială a reluării plăţilor ar fi înlăturată.

Atunci abia se va ivi însă chestiunea de fond a reparaţiunilor, asupra căreia există între puteri dezacordul fundamental. Va fi vorba atunci de a stabili din nou datoria germană, revizuind în raport cu situaţia de azi statul de plăţi dela 1 Mai 1921, va fi vorba de a fixa condiţiile de plată, de a găsi mijloacele pentru a reda Germaniei capacitatea de plată, de a asana finanţa ei, de a lua garanţii şi, poate, de a dezlega în acelaşi timp chestiunea datoriilor interaliate. Concepţiile şi interesele deosebite se vor ciocni aci în modul cel mai violent şi rezultatul rămîne nesigur.

Sintem azi mai departe decît oricînd de un sfîrşit al problemei. Şi cum refacerea şi pacificarea atîrnă în primul rînd de dezlegarea ei, sîntem condamnaţi pentru multă vreme la nelinişte şi nesiguranţă. Nu vreau să cred că problema reparaţiunilor îşi va găsi soluţia într'un nou războiu. Ar fi să desnădăjduim cu totul. Oricît de pesimist aşi fi — şi, din nenorocire, pesimismul meu nu a fost contrazis de evenimente — nu pot crede într'o asemenea primejdie. Astăzi însă, din cauza antagonismului dintre Anglia şi Franţa, soluţia nu poate nici chiar să fie intrevăzută. In ce priveşte imnurile zadarnice de solidaritate, las altora sarcina de a le intona.

5 August, 1923

Eugen Filotti

Cronica științifică

Fitopatologia și mărirea producțiunii agricole

Fitopatologia este Știința care ne învață să cunoaștem boalele parazitare sau neparazitare ale plantelor, să cunoaștem agentul patogen care provoacă aceste boale și ne indică mijloacele profilactice și terapeutice prin care putem să prevenim îmbolnăvirea plantelor spontane și de cultură, sau să le vindecăm, cînd e cu putință, de boalele care le-au atacat. Studiul boalelor plantelor are deci o aplicațiune practică imediată în agricultură, dar nu exclude prin aceasta interesul pentru marile probleme de biologie ale parazitismului, care au o utilitate mai puțin vizibilă imediat.

Fitopatologia este relativ o știință tînără. Împreună cu sora ei, *Microbiologia*, sînt cele mai tinere fiice ale Agriculturii. La începutul secolului trecut, cunoștințele noastre asupra boalelor plantelor erau neinsemnate și nu se deosebeau prea mult de cunoștințele celor din antichitate sau din evul de mijloc. Progresul Fitopatologiei a mers mînă în mînă cu progresul Botanicei generale și cu progresul studiului Criptogamelor.

Atita vreme cît empirismul a domnit în domeniul Botanicei generale, cînd subt influența dogmei Creațiunei — care stăpînea încă Știința la începutul secolului trecut — se considera ca efect ceiace se știe azi precis că este cauză, cînd cunoștințele noastre asupra Criptogamelor erau foarte reduse, cînd bacteriile deabia fuseseră întrezărite, cînd tehnica de cercetare era cu totul rudimentară și imperfectă, se înțelege dela sine că nu putea fi încă vorba de o cunoaștere științifică a boalelor plantelor și studiul Patologiei vegetale era redus la formule empirice.

După tot felul de dibuiri și de influențe a curentelor la modă (cum este de ex. influența școalei lui *Liebig*, care punea orice manifestațiune patologică la plante numai pe socoteala tulburărilor de

nutriție), Patologia vegetală, sfărîmînd orice obstacol, a reușit să-și deschidă calea spre lumină, ajungînd astăzi într'o fază în care atît ca metodă cît și ca scop, contribue într'o foarte largă măsură la rezolvirea diferitelor probleme de biologie și a problemelor de ordin practic imediat în legătură cu agricultura.

Dacă protecțiunea naturii virgine, din cauza multiplei sale importanțe, a devenit în timpul din urmă o chestiune de multă actualitate, pe care națiunile mari au ridicat-o la nivelul unei probleme culturale, cu atît mai mult, protecțiunea plantelor de cultură în contra boalelor care caută să le distrugă, este adînc simțită în toate țările căci de ea depinde într'o mare măsură viitorul producțiunii agricole, atît de scăzută după războiu. In special, în țara noastră, mărirea producțiunii agricole se va face și prin străduințele pe care le vom depune în această direcțiune.

Toate plantele cultivate au boalele lor, iar pierderile pe care cultivatorii le sufăr în fiecare an de pe urma boalelor parazitare sau neparazitare, sînt enorme. Fără să ne ducem cu gîndul la perioadele de criză din trecut, cum a fost perioada epidemiei manei cartofului, care în anul 1845 a provocat foametea și emigrarea în masă a populațiunii din Irlanda, sau la perioada invaziunii filoxerei în Europa, cînd viile indigene au fost distruse aproape peste tot și viticultorii ruinați, vom arăta pierderile normale, pe care le suferă unele țări de pe urma boalelor plantelor cultivate.

In Statele-Unite, după *Galloway*, rugina grîului produce o pierdere anuală de 335 milioane franci aur; cărbunele (tăciunele) ovăzului, o pierdere de 195 milioane franci aur; mălura grîului, 55 milioane franci aur, iar putregaiul merelor și perelor, 250 milioanefranci aur.

In Germania, după profesorul *Escherich*, din München, pagubele anuale cauzate numai de paraziții animali ai plantelor cultivate se evaluează la suma de 300-400 milioane mărci aur, iar cele provocate de ciupercile parazite sînt aproximativ tot așa de mari. In anul 1919 în Renania, o epidemie grozavă de tăciune a scăzut producțiunea grîului cu 30000 de tone, ceiace a adus o pagubă de circa 15 milioane mărci, după evaluările de atunci.

In Franța, deși, cum declară *Mangin*, lipsesc date precise asupra pagubelor cauzate de boalele plantelor cultivate, totuși fluctuațiunile producțiunii anuale, revelate de statistici, demonstrează că ele nu sînt inferioare acelora din alte țări.

In țara noastră, găsim oarecare date în ceiace privește pierderile suferite de pe urma paraziților animali și vegetali ai plantelor cultivate numai în statisticile dinaintea războiului.

Trebue să spunem însă dela început, că aceste date sînt departe de a fi complecte, fiindcă nu au fost culese cu continuitate, cu pricepere și fiindcă nu s'a avut în vedere decît un număr restrîns de agenți patogeni și distrugători.

Iată care sînt — după *Statistica agricolă a Romîniei pe anii 1911-1915* — pagubele suferite de țara noastră prin distrugerile săvîrșite de șoareci de cîmp, rugină, viermi și gîndaci la cele mai însemnate cereale; de mană și filoxeră, la vița de vie.

1) *La grîu*, șoarecii au distrus 1322 ha., rugina 222,474 ha., din care 216,235 ha. numai în anul 1914, viermii și gîndacii 21,760

ha. Nici grindina, nici îngheţul, nici inundaţiile şi nici seceta n'au produs atîta stricăciune cît a produs rugina într'un singur an.

2) *La secară*, şoarecii au distrus 140 ha., rugina 3790 ha., numai în anul 1914. Din ceilalţi 4 ani lipsesc date. Viermii şi gîndacii au distrus 658 ha.

La orz, şoarecii au distrus 77 ha. Lipsesc însă date pentru 2 ani. Rugina a distrus 12.989 ha. din care 12.521 ha. numai în anul 1914; viermii şi gîndacii 1.032 ha.

La ovăz, şoarecii au distrus 70 ha. Lipsesc date pentru 4 ani. Rugina a distrus 8.348 ha. din care 5.632 numai în 1914, viermii şi gîndacii 2.879 ha. din care 2.203 ha. numai în anul 1913.

La viţa de vie, sînt indicate numai pierderile cauzate de accidentele climaterice, iar la boalele parazitare sînt indicate numai pierderile cauzate de mană şi filoxeră. Mana a distrus recolta de pe 36.728 ha., dintre care 15.686 ha. numai în anul 1914. Filoxera a distrus 8.485 ha. La un total de 187.207 ha. viţă de vie pe rod, deci, 45.212 ha. au fost distruse numai de mană şi filoxeră, ceiace face o pierdere de 24 %, iar pentru anul 1914 numai mana a produs o pierdere de circa 40 %.

Dacă dela războiu încoace nu s'au mai făcut statistici, din care să vedem pierderile suferite prin distrugerea plantelor cultivate de către boalele parazitare sau neparazitare, totuşi comparînd producţiunea medie la hectar din acest timp, cu producţia medie la hectar dinainte de războiu, vom remarca o scădere considerabilă. Aşa de ex.:

1) *La grîu*, în anul 1919-1920 producţia medie la hectar a fost 10,90 Hl., în anul 1920-1921 producţia medie a fost de 11,10 Hl. În perioada 1911-1915 producţiunea medie oscila între 15-18,20 Hl. la hectar, excepţie făcînd anul 1914 în care producţia a fost subt 15 Hl. datorită epidemiei grozave de rugină din acest an.

2) *La secară*, în anul 1919-1920 producţia medie la hectar a fost 10,80 Hl., în anul 1920-1921 de 9,80 Hl. În perioada 1911-1915 producţia medie oscila între 11,80-14,40 Hl. la hectar.

La orz, în anul 1919-1920 producţia medie la hectar a fost de 16,40 Hl., în 1920-21 de 9,90 Hl. În perioada 1911-1915 producţiunea medie varia între 15,80-18,20 Hl. la hectar.

La ovăz, în anul 1919-1920 producţia medie la hectar a fost de 22,23 Hl., în 1920-1921 de 16,60 Hl. la hectar. În perioada 1911-1915 producţiunea medie varia între 19,20-23,80 Hl.

Deci la toate cerealele, producţia este foarte mult scăzută faţă de cea dinainte de războiu, care şi ea era cea mai scăzută din toată Europa.

Sînt multe şi variate cauzele economice şi sociale care explică această scădere de producţiune şi iese din cadrul acestui studiu de a le cerceta pe toate, dar pot afirma, că una din cauzele cele mai importante, care atîrnă foarte greu în balanţa pierderilor, o formează desigur boalele parazitare şi neparazitare.

În lupta pe care trebue s'o ducem pentru sporirea producţiunii agricole, trebue să dăm şi noi, ca toate ţările civilizate, o atenţiune deosebită boalelor plantelor. O problemă foarte importantă pentru economia rurală de azi, este deci aceia de a face să scadă pe cît posibil pierderile provocate de boalele plantelor cultivate.

Dar cunoştinţele noastre de până acum, ne ajută ele să luptăm în mod practic, cu efecte vizibile, în contra boalelor plantelor? Un

exemplu ne va dovedi, că în adevăr putem lupta cu mult folos, dacă ascultăm de ordonanţele Fitopatologiei.

O boală mult temută de agricultori, fiindcă le produce în fiecare an pagube mari, este mălura grîului. Spicele indivizilor bolnavi se deosebesc foarte uşor de cele ale indivizilor sănătoşi, prin acela că în loc să-şi ţină frunzişoarele în sus, şi le ţin resfirate, iar în boabe se găseşte o pulbere neagră. Această pulbere e formată din sporii ciupercei *Tilletia Tritici*. La treerat, boabele cariate se crapă şi lasă să iasă sporii; iar primăvara cînd se seamănă grîul, se seamănă concomitent şi germenii mălurei, deoarece pe învelişul boabelor sănătoase, se găsesc puzderii de spori de *Tilletia Tritici*. Sporii germinează în pămînt odată cu grăunţele de grîu, ciuperca creşte în tulpiniţa grîului; iar în spice formează iarăşi spori.

În contra mălurei grîului putem să luptăm foarte bine astfel: se cufundă boabele de grîu, destinate însemînţării, timp de ¼ oră într'o soluţie de formol 0,25% (250 gr. formol din comerţ la 100 l. apă). Formolul omoară sporii ciupercei, fără ca să influenţeze cît de puţin facultatea germinativă a grăunţelor. Cît este de eficace acest procedeu, întrebuinţat mai ales în Statele-Unite ale Americei de Nord, s'a văzut în special în Würtemberg, unde s'au trimes tutulor agricultorilor instrucţiuni şi sfaturi şi unde s'au luat măsuri ca instrucţiunile să fie urmate întocmai, iar sfaturile să fie ascultate.

Rezultatul a fost că în anul 1918, nicăeri în Würtemberg nu s'a mai arătat mălura la grîu; iar producţiunea a crescut la boabe cu 35—40 %, iar la pae cu 30—35 %.

Eficacitatea tratamentelor chimice prezervative, aplicate la momentul potrivit, se arată şi în cazul altor boli parazitare la plante. Se cunosc astăzi o sumedenie de preparaţiuni anticriptogamice: săruri de cupru, săruri de fier, arseniate diferite, acid cianhidric, var, etc., care se întrebuinţează fie ca badijonaje, fie ca pulverizaţii, fie ca fumigaţii. Încercările experimentale făcute cu diferite substanţe toxice ne-au revelat faptul foarte important pentru practica terapeutică, că între paraziţii vegetali sînt deosebiri foarte mari. Aşa de ex. sulful şi polisulfurile sînt foarte eficace în contra oidiumului viţei de vie, dar nu au nici un efect în contra manei; soluţiunile arsenicale omoară repede, chiar în concentraţiuni foarte slabe, ciuperca mare cunoscută de popor sub numele de iască, copitariţă *(Polyporus)*, dar nu au nici un efect în contra ciupercei microscopice, care atacă frunzele viţei de vie, producînd boala numită *blackrot*.

O chestiune foarte importantă în tratamentul preventiv prin substanţe anticriptogamice, este aceia de a şti precis momentul cînd trebue să intervenim. Această chestiune, lăsată multă vreme în seama empirismului, a căpătat o soluţiune satisfăcătoare de cînd s'a început a se urmări evoluţiunea paraziţilor în relaţiunile lor cu plantele care trăesc şi condiţiunile atmosferice ambiante. Se ştie astăzi că ravagiile produse de invaziunea blackrotului la viţa de vie, se exercită în două faze: la început are loc o invaziune primară uşoară, aproape de nerecunoscut, de care depinde însă în mod absolut invaziunea secundară, care produce ravagii. Deci pentru a prezerva viţa de vie de blackrot trebue să împiedicăm invaziunea primară: orice intervenţiune în faza secundară este ineficace.

Cercetările lui *Cazeau-Cazalet* şi *Capus*, completate de cele ale lui *Ravaz* asupra evoluţiunii ciupercei care produce mana la viţa de

vie, au avut ca consecinţă practică, crearea în Franţa a numeroase *„Staţiuni de avertizare"*, care indică în diferitele regiuni în care se găsesc, epoca tratamentelor realmente eficace.

Dacă eficacitatea tratamentelor prezervative, aplicate la epoca convenabilă, este în afară de orice îndoială, practica lor însă este limitată numai la culturile care pot să suporte un supliment de cheltueli. Pentru alte culturi sîntem cu totul dezarmaţi şi trebue să recurgem la alte metode protectoare. O metodă care a dat rezultate excelente, dar numai într'o anumită direcţiune, este aceia prin care se caută a se distruge paraziţii pe cale naturală. Conflictele care există în natură între diferitele fiinţe, în lupta lor pentru viaţă şi spaţiu, au determinat pe naturalişti şi fitopatologi, de a formula procedee de apărare, în special în contra insectelor vătămătoare, căutînd paraziţii acestora.

Un exemplu: culturile de duzi sînt în unii ani distruse de o-mida *Diapsis pentagona*. Fitopatologul italian *Berlese* a descoperit şi cultivat un parazit al acestei insecte numite de el *Prospatella Berlesi*, care e o musculiţă lungă de abia 1 mm. şi care fiind introdusă în culturile de duzi invadate de Diapsis, a provocat moartea acesteia, salvîndu-le.

Pe această cale nouă sînt îndrumate cercetările entomologiior moderni şi aceasta ne dă speranţa, că în curînd vom cunoaşte paraziţii *Eudemisului* şi *Cochylisului* şi vom putea, în fine, să ne bucurăm de distrugerea acestor două insecte, adevărate flagele ale viilor. În special în Statele-Unite acest fel de cercetări sînt urmărite cu mai multă ardoare şi mai mult succes, fiindcă guvernele de acolo nu ezită să dea subvenţiuni considerabile pentru a le favoriza. Afară de exemplul citat, se mai cunosc şi altele, foarte suggestive.

Dacă pazaziţii insectelor vătămătoare ne sînt nişte foarte preţioşi auxiliari, paraziţii ciupercilor sînt foarte rari. Un exemplu mai cunoscut ni-l dă ciuperca *Cicinnobolus Cesati* care parazitează, pe ciuperca ce produce boala numită *„Făinarul stejarului"*. Dar acest parazit nu a putut diminua dezastrele din pădurile de stejari atacate de boală.

Metoda cea mai eficace şi cea mai economică, fiindcă suprimă tratamentele preventive foarte costisitoare şi citeodată chiar nesigure, este metoda selecţionării varietăţilor rezistente la atacul paraziţilor, prin care se înlocuesc în cultură varietăţile sensibile. O întrebare pe care ne-o punem cu toţii este aceasta: Dece într'un lan de griu, devastat de rugină, se găsesce indivizi complect sănătoşi, dece portaltoiurile de viţă de vie *Rupestris, Cinerea*, rezistă la mană iar altele ca *Grenache, Terrets* etc. sînt atacate şi distruse, dece varietăţile de cartofi *Magnum, Bonum; Richter's Imperator* rezistă mai bine în contra manei decît altele?

Cercetările lui *Viala şi Pacottet* la viţa de vie, ale lui *Laurent* la cartofi, dovedesc că reacţiunea sucului celular este un factor important al imunităţii. *Viala* şi *Pacottet* au arătat că ciuperca care produce blackrotul, ca să se dezvolte, cere un anumit amestec de zahăr şi acizi. Dacă cantitatea de zahăr creşte şi cea de acizi scade în boabele şi în frunzele viţei de vie, dezvoltarea backrotului încetează. Aşa ne explicăm dece unele varietăţi de viţă de vie, ale căror boabe au sucul celular bogat în zahăr, cum este de ex. varietatea *Clairette*, sînt mai rezistente la blackrot. Dar sînt şi alţi factori,

care pot să intervină şi să modifice rezistenţa plantelor la boalele parazitare. Aşa este de ex. acţiunea îngrăşămintelor. Se ştie că în general îngrăşămintele fosfatice sporesc rezistenţa plantelor la boale, pe cînd îngrăşămintele azotate o micşorează.

Cercetările lui *Planchon* şi *Millardet*, întregite de cele ale lui *Viala* şi *Ravaz* au permis să se construiască o scară de rezistenţă a diferitelor varietăţi de viţă de vie. Pentru cultivarea viilor în terenuri calcaroase, vii expuse la cloroză, s'a găsit un portaltoi foarte bun, *Vitis Berlandiera*. Se ştie azi de toată lumea că viţele de origină americană sînt foarte rezistente la filoxeră, pecînd cele europene sînt omorîte atît în Europa cît şi în America. Oamenii de ştiinţă şi practicianii caută astăzi mereu varietăţi nouă, mai rezistente, mai bine adaptate la diferite condiţiuni climaterice şi telurice şi investigaţiunile lor sînt încoronate de succes.

Incercările de selecţiune şi încrucişări de varietăţi de plante, sînt foarte necesare, mai ales pentru cerealele decimate de rugină, tăciune şi mălură, a căror cultură nu suportă cheltueli ridicate cu pulverizări protectoare. Iniţiativa cercetărilor de renovare a formelor cultivate, prin selecţiune şi încrucişare, aparţine Suediei, Germaniei, Danemarcei, Americei. În Suedia la *Svalöf* s'au făcut timp de 20 de ani studii asupra griului, orzului şi ovăzului cu scopul de a obţine rase cu rendement mai mare, mai rezistente frigului, umezelii şi ruginei. Rezultatele obţinute au fost strălucite, căci s'a obţinut o sporire a producţiunii de 200—300% în Suedia meridională. Este adevărat că acest spor nu s'a menţinut şi pe solurile mai dela nord, unde recolta a crescut deabia cu 25—30%. Acest rezultat dovedeşte că selecţiunea nu are valoare decît în regiunea unde se efectuează şi de aceia se impune crearea de staţiuni de selecţionare a plantelor, cît mai numeroase şi în diverse regiuni.

Incercările de selecţiune au dat pretutindeni rezultate minunate. *Carleton* selecţionînd griul *„Durum"* adus din Rusia de Sud, a plantat cu el tot vestul semidezertic al Statelor-Unite. *Jones* a selecţionat diferite rase de varză rezistente la boala numită *„Fusărioză"* a cărei permanenţă în sol face aproape imposibilă cultura cruciferelor alimentare. În America, în Indiile Olandeze, în Italia, selecţionarea tutunului a dat rezultate excelente.

În rezumat, pentru a nu înmulţi prea mult exemplele, pretutindeni selecţionarea şi încrucişarea au dat rezultate care s'au tradus într'o sporire evidentă a producţiunii.

În ţara noastră, încercările de selecţiune ce se fac la cereale se îndreaptă în direcţiunea creşterei rendementului şi sporirea rezistenţei la rugină şi intemperii.

În expunerea pe care am făcut-o, am căutat să arăt obiectul Fitopatologiei, pierderile care le sufăr diferite ţări şi care le suferă şi ţara noastră de pe urma boalelor plantelor cultivate şi etapele prin care a trecut Fitopatologia, în lupta sa continuă în contra agenţilor patogeni şi distrugători. Am văzut la început că Fitopatologia se mulţămea să ne înveţe cum să distrugem paraziţii dela suprafaţa plantelor, prin întrebuinţarea diferitelor otrăvuri. Această metodă însă necesită cheltueli mari, nu este aplicabilă la orice fel de cultură, şi afară de aceasta, nu dă întotdeauna bune rezultate. Am văzut apoi, cum Fitopatologia a evoluat către soluţiuni mai sim-

ple și mai economice, fie prin răspîndirea paraziților, care omoară insectele vătămătoare, fie prin găsirea sau crearea de forme mai rezistente paraziților.

In mijlocul luptelor pacifice pentru progres, în toate țările de cultură, știința stăpînește și conduce spiritele.

In țara noastră, „eminamente agricolă" nu s'a simțit totuși până în prezent nevoia creării unui Institut de Fitopatologie sau măcar a unui serviciu de combatere a boalelor plantelor, științific organizat!

Să căutăm cel puțin în viitor, inspirîndu-ne dela rezultatele obținute de alte țări, să organizăm cercetările științifice pentru a spori producțiunea națională și a mări bogăția țării noastre, atît de greu încercată de războiu.

Guvernele, care până în prezent au ezitat să subvenționeze cum se cuvenea cercetările dezinteresate, să consimtă a face sacrificii pentru încurajarea științei, avînd cugetul împăcat că nu fac cheltueli somptuare și că plasează banii cu procente foarte mari.

Prof. Dr. Traian Săvulescu

Cronica filologică

— Etimologia populară —

A găsi etimologia unui cuvînt înseamnă a-i arăta originea. Astfel etimologia substantivului romînesc *cal* este lat. *caballus*, adică prima din aceste vorbe este urmașa celei de a doua. Tot așa etimologia lui *alcătuiesc* este ungur. *alkotni*, a lui *haină* slav. *halina*, a lui *iatagan* turc. *jatagan*, etc. Deaceia un dicționar care, pe lîngă înțelesul și întrebuințarea cuvintelor, ne spune și originea lor, se chiamă dicționar etimologic; depildă Dictionnaire d'etymologie daco-romane a lui A. de Cihac. Tot etimologic este Rumänisch-deutsches Wörterbuch al lui Tiktin, apoi al Academiei Romîne ș. a. Observăm, deci, că etimologia, așa cum o explicăm aici, nu are nimic a face cu același nume dat de gramaticii mai vechi acelei părți din gramatică în care se studiază felurile de cuvinte și schimbările acestora în cursul vorbirii, adică formele cuvintelor, deunde și denumirea exactă de morfologie.

Dar nu numai filologii se silesc să afle etimologia cuvintelor. Fiecare dintre noi face acest lucru, fără să-și dea samă, atunci cînd se gîndește involuntar că cutare vorbă este înrudită cu cutare alta. Cu atît mai dezvoltată este tendința de a stabili o legătură de înrudire între cuvinte la masa cea mare a poporului.

Cum se explică această pornire către etimologizare?

Asociația de idei joacă un rol foarte important în evoluția unei limbi. Ea face ca diverse cuvinte, asemănătoare între ele din punct de vedere al înfățișării sau al însemnării lor, să se lege în mintea noastră așa de strîns, că pronunțarea sau chiar numai amintirea (adică imaginea) unuia aduce cu sine și pe celelalte. Vom vedea mai lămurit puterea asociației de idei în viața limbilor la capitolul despre analogie. Aici ne mulțumim numai cu aceste indicații sumare.

Se întîmplă acuma destul de des ca din diferite cauze, un cuvînt să rămîie singur, fără tovarăși, fie pentrucă aceștia au dispărut, lucru firesc în evoluția unei limbi, fie pentrucă avem aface cu un cuvînt prea nou, care nu și-a putut forma încă o familie. Cu toate acestea tendința arătată mai sus, de a căuta unui cuvînt numaidecît rude, împinge pe om să stabilească o legătură între cuvinte care nu sînt deloc înrudite, ci numai seamănă mai mult ori mai puțin în ce privește exteriorul. Mai mult decît atîta: cuvîntul căruia i s'au gă-

sît asemenea tovarăşi îşi schimbă cu timpul înfăţişarea după felul acestora, ceiace are drept urmare că însăşi limba se modifică încetul cu încetul. Aceasta este etimologia populară: înfăţişarea sau scheletul (adică sunetele) unui cuvînt se schimbă după analogia altuia, fiindcă vorbitorul stabileşte între ele o legătură de înrudire care de fapt nu există.

Etimologia populară a fost considerată destul de timpuriu drept un principiu de limbă, adică drept o cauză de schimbare a limbilor. În vremea din urmă însă un filolog francez, Gilliéron, autorul Atlasului lingvistic al Franţei, acordă etimologiei populare o însemnătate cu mult mai mare decît predecesorii săi şi explică cu ajutorul ei multe fenomene care altfel păreau neînţelese.

Limba romînă oferă numeroase exemple de etimologie populară. Voi înşira aici cît mai multe, grupîndu-le în categorii, şi anume dupăcum este vorba de cuvinte vechi sau de cele venite relativ de curînd în limbă. Acestea din urmă sînt mai uşor supuse schimbărilor de etimologie populară decît cele dintâiu, fiincă un cuvînt auzit pentru prima dată de popor nu totdeauna poate fi prins cu urechea aşa cum sună el în realitate. Afară de asta, tocmai pentrucă-i străin, se simte mai mare nevoie de a-l romîniza, de a-l face al nostru. Deaceia vrînd nevrînd îl introducem în familia altor cuvinte, vechi sau mai bine cunoscute, cu care el nu are nimic a face.

1. Mai demult exista în romîneşte subst. *bour*, sinonim cu *zimbru*. Animalul omorît de Dragoş, venit să descalice în Moldova, era un bour; cronicarii precizează chiar locul, unde s'a petrecut acest eveniment: satul *Boureni* din Suceava, al cărui nume, împreună cu altele din acelaşi judeţ ori din alte judeţe moldoveneşti, ca depildă *Boura*, *Bourul*, etc., amintesc de acest animal. Dela *bour* s'a format un adjectiv *bouresc*, întocmai ca *bărbătesc* dela *bărbat*, *domnesc* dela *domn* ş. a. Acest adjectiv a fost întrebuinţat într'un cîntec de copii: Melc, melc, codobelc, scoate coarne bourești şi te du la Dunăre şi bea apă tulbure (coarne boureşti însamna deci coarne ca de bour). Cu timpul subst. *bour* a dispărut din limbă, pentrucă însuşi animalul a pierit depela noi. Tot aşa au murit adj. *bouresc* şi alte derivate dela *bour*. În cîntecul de mai sus, adjectivul nu putea dispărea, pentrucă era legat de alte cuvinte, iar cîntecele caşi jocurile copiilor se păstrează cu mare tărie. Cînd nu mai exista în limbă *bour*, nici *bouresc*, adjectivul *boureşti* din cîntecul nostru suna cam curios la urechia copiilor, căci stătea oarecum izolat, fară tovarăşi în vorbirea de toate zilele. Atunci s'a simţit necesitatea de a-l alătura de un cuvînt cu care a fost socotit ca înrudit, pentrucă semăna bine ca înfăţişare. Acest cuvînt a fost *boier*, cu familia lui, care se deosebeşte de *bour* numai printr'un singur sunet. Din acest moment nu s'a mai spus *coarne boureşti*, ci *coarne boiereşti*, o legătură de cuvinte care n'are niciun înţeles, dacă luăm pe *boiereşti* drept adjectiv al lui *boier*. *Coarne boiereşti* în loc de *coarne boureşti* este aşadar, o etimologie populară. Tot aşa şi din aceiaşi cauză se zice prin unele locuri *boierel* pentru *bourel*, cu însemnarea melc.

Din lat. *quadragesima* a ieşit rom. *păresimi* (şi franc. *carême* are acelaşi origine) cu sensul „postul cel mare". Şi azi se întrebuinţează încă acest cuvînt prin unele ţinuturi. Prin alte părţi însă *păresimi* a dispărut, dar a rămas expresia *miezul păresimilor*=jumătatea postului mare, adică Miercurea din a patra săptămînă a postului, socotită drept sărbătoare. Acolo unde *păresimi* nu mai trăieşte

ca cuvînt independent, în *miezul păresimilor* el a fost privit ca acelaşi cu subst. *păreţi* (plur. dela *pårete*), cu care seamănă bine ca schelet, dar defel ca înţeles. Deaceia în loc de *miezul păresimilor* se zice *miezul păreţii sau miezii păreţii* care n'are niciun sens luat vorbă cu vorbă. Din cauză că *păresimi* a fost confundat prin etimologie populară cu *păreţi*, s'au născut în legătură cu sărbătoarea *miezul păresimilor* multe credinţi în care păreţii joacă un rol destul de însemnat (Vezi despre aceasta S. Fl. Marian, Sărbătorile la Romîni vol. II, pg. 211 şi urm.).

Tot etimologii populare sînt *firoscos* (adică scos din fire!) pentru *filozof*, *pătrunjel* din grec. *petroselinon* (pus în legătură cu verbul *pătrund*), *pedepsie* în loc de *epilepsie* (această boală a fost privită, cu drept cuvînt, ca o pedeapsă), *privas* (în graiul moldovenesc) pentru *pervaz*, etc. La fel trebue explicat, probabil, mold. *flecău* pentru *flăcău*: acest cuvînt este considerat pesemne drept un derivat dela *fleac*. N'ar fi exclus să avem a face aici cu o etimologie populară creată în mod conştient, cu scopul de provoca rîsul, cum vom vedea mai jos cîteva exemple.

2. Mult mai lesne sînt supuse la modificări de acest soiu cuvintele intrate relativ de curînd în limbă, adică neologismele, introduse treptat din limbi străine, mai ales din franţuzeşte, odată cu civilizaţia apuseană, cam depela începutul veacului al XIX încoace. Se ştie că oamenii încuiţi nu pot pronunţa cum se cuvine vorbele nouă, de origine străină, ci le schimonosesc, cum se spune deobiceiu, adică le schimbă, dar nu la întîmplare ci totdeauna după modelul unor cuvinte, care există deja în limbă. Voiu cita cîteva exemple de acest fel. *Farmazon* din franc. *franc-maçon*: francmasonii, cu obiceiurile lor aşa de curioase, mai cu samă pentru poporul nostru, au fost priviţi ca nişte oameni care umblă cu *farmece*, cu vrăji. *Tîrtan* din germ. *Untertan* ‚supus': Evreii erau supuşi străini, în special austriaci, şi în această calitate aveau o situaţie privilegiată în multe privinţi; deaceia ei căutau să se folosească la orice prilej de supuşenia lor, pronunţînd mereu cuvîntul german *Untertan*. Romînul a desfăcut, prin etimologie populară, acest nume în două părţi: *un*, articol nehotărît, şi *tîrtan*, care a fost considerat ca derivat dela un anumit cuvînt romînesc; de aici batjocura cuprinsă în acest nume dat Evreilor.

Cele mai multe din exemplele acestea le-am luat din cartea d-lui Philippide, Principii de istoria limbii, pag. 106, 107. Voiu mai da însă şi altele, auzite de mine în graiul păturilor de jos şi, deaceia poate, mai puţin răspîndite decît cuvintele înşirate până acum. *Argint de urmărire* în loc de *agent de urmărire*. *Caludifer* pentru *calorifer* (despărţit în trei cuvinte: *cal, de, fier*). *Lăcrămaţie* pentru *reclamaţie*: reclamaţia este o plîngere pe care poporul o ia în înţeles propriu, întrucît adesea plînge cu lacrimi, nu numai se plînge de ceiace-l doare. *Legea lui Maxim* pentru *legea maximum-ului*: în *maximum* oamenii de jos au văzut numele personal *Maxim* (ca depildă legea lui Cuza, adică legea agrară dela 1864). Anecdota povesteşte că într'un oraş oarecare această etimologie populară a dus la o... corecţiune aplicată unui cetăţean *Maxim*, presupus autor al legii, de către contribuabilii care au avut mult de suferit depe urma aplicării acestei legi fiscale! *Molament* în loc de *monument* (auzit la Brăila, unde există un loc de petrecere numit astfel): Cucoana Chiriţa a lui Alexandri zice *munament*. *Nipotat* pentru *deputat*: acest depe urmă cuvînt a fost pus în legătură cu *nepot*, ceiace ar putea părea foarte

semnificativ pentru unele obiceiuri politice dela noi. Un prietin îmi face cunoscut că țăranii basarabeni spun virișcani (adică verișcani, derivat dela văr), partizanilor generalului Averescu. Se poate întîmpla ca această etimologie populară să fie voită, deci, un produs individual, care s'a răspîndit apoi în popor.

In unele cazuri neologismele se pot confunda cu alte cuvinte tot nouă, dar mai cunoscute, fiind mai des întrebuințate. Astfel: *poziție* în loc de *posesie (a da în poziție o vie, o bucată de pămînt*, etc. înseamnă *a arenda)*; primul din aceste cuvinte, deși recent în limbă, e mai obișnuit decît celălalt, fiindcă expresia medicală *a fi în poziție* se aude chiar în gura țărancelor. *Reperație* pentru *operație*: chirurgul repară, drege ceiace-i stricat în organism. La Caragiale întîlnim deasemenea cîteva exemple de acest fel, precum: *iluzii* în loc de *aluzii* („cu așa iluzii în contra mea", Conul Leonida față cu reacțiunea: *a se importa* pentru franc. *s'emporter* („nu te importa degeaba", ibid.); *intrigatoriu* în loc de *interogatoriu*, pus în legătură cu *intrigă* (în D'ale carnavalului); (cerneală) *violentă* pentru *violetă* (în aceiași comedie).

Fiind caracteristice oamenilor cu puțină cultură, modificările aduse limbii de etimologia populară sînt des întrebuințate de autorii satirici, care vor să-și bată joc de eroii lor și cu ajutorul limbajului acestora. Deaceia vedem întrebuințat acest mijloc de ridiculizare în comediile lui Alecsandri și cu deosebire în ale lui Caragiale, adică în operele celor doi scriitori care au făcut critica societății din vremea lor bazați pe contrastul dintre fond și formă. Caragiale a dovedit și în această privință un simț al limbii deosebit de fin. Multe din etimologiile populare întîlnite la el se aud rar sau sînt pur și simplu născociri ale minții lui ingenioase; cu toate acestea ele corespund așa de bine spiritului limbii romînești, încît nu li se poate aduce nicio obiecție, ba dimpotrivă. Redau aici mai jos o parte din exemplele culese din primul volum de teatru al lui Alecsandri (ediția „Cărții Romînești") și din comediile și „Momentele" lui Caragiale.

Din Alecsandri („Chirița în Iași" și „Chirița în balon"): *mojică* pentru *muzică* (la Tecuciu se zice *mozgă* și *mozgani*); *pasion* pentru *pansion (=pension)*; *grudinap* în loc de *gros de Naples* și *micaton* în loc de *demi coton* (ambele, numiri franțuzești ale unor stofe); *pavirtuasă* ; *tiserie* pentru *tapiserie*; *spoziție* pentru *expoziție*; *veriuasă* pentru *asfințiune* pentru *ascensiune*.

Din Caragaile (O noapte furtunoasă): *sufragiu universale* pentru *sufrăgiu universal*; *Marmizon* în loc de *Malmaison*; *levorver* pentru *revolver* (acest exemplu s'ar putea explica și altfel: *l* și *r* se schimbă des între ele, așa că am avea de fapt o modificare curat fonologică): *cremenal* pentru *criminal* (influențat de *cremene*); *bagabont* în loc de *vagabond* (pus în legătură cu verbul *bag*); *giuben* pentru *joben* (influențat de *giubea*); *apropitar* în loc de *proprietar* (socotit ca derivat dela verbul *apropiiu*). Idem („O scrisoare pierdută) *catrindală—catedrală* (influențat de n. propriu *Catrina!*), *renumerație—remunerație* (pentru mulți oameni, desigur mai culți decît Pristanda, această etimologie populară nu-i înțeleasă, căci comit, negreșit involuntar, aceiași greșală ca eroul lui Caragiale însuși: *remunerație* însamnă răsplată pentru îndeplinirea unei slujbe, dela lat. *munus* sarcină publică, funcție; Pristanda zice *renumerație*, fiind influențat de *număr* și derivatele acestuia); *scrofulos—scrupulos* („scrofuloși la datorie"); *cioclopedică—enciclopedică* (pus în legătură

cu *cioclu)*; *comportativă—cooperativă* (apropiat de *port* și familia lui); *catindat—candidat* (influențat de *a căta*, deci cel ce caută o slujbă); *andresă și andrisant—adresă, adresant* (pus în legătură cu n. propriu *Andreiu*). Idem („Conul Leonida față cu reacțiunea"): *) *bagadel—bagatel* (influențat de cuvinte terminate în *del*); *giantă—gintă* („giantă latină"). Idem („D'ale carnavalului"): *compromentez—compromit*; *itidenție—intendență* (să se compare *dipidența—independență*; *catindat* și *catindez*, *candidat*, *candidez*; *asenție—esență*; *vermuit—vermut* (influențat de *muit*); *ostromente—instrumente*; *grandirop—garderob*; *cremenală—criminală*. Idem („Momente"): *bulivar—bulevard* (și Cucoana Chirița a lui Alecsandri zice *bulivar*). *) *legea murăturilor—legea moratoriului (moratoriul* este aminarea din oficiu a plății datoriilor peste termenul fixat prin bună învoială: confundarea acestei vorbe cu *murături* a fost cu atît mai ușoară în gura lui Conu Leonida, cu cît mulți Munteni zic *murători* în loc de *murături* și-i simt ca fiind de genul masculin).

Cîteodată etimologiile populare sînt create conștient, cu scopul de a provoca rîsul, de către vorbitorul însuși, nu ca în exemplele de mai sus, unde eroii comici sînt pedeplin încredințați că așa cum vorbesc ei este corect. Și unele din exemplele citate până aici s'ar putea interpreta astfel. Mai sigure sînt însă următoarele: Barbu Lăutariul vorbește despre compozițiile muzicale cele nouă, spunînd: „dela *operă*, adică de cele *opărite*"; în „Halmana" de Alecsandri *parlamentul* este numit *palavrament*, o creație, mi se pare, foarte nimerită; în „Chirița în Iași" întîlnim alături de *deranjarisesc*, pers. 1 sing. dela *a deranja*, forma *rînjarisești*, pers. 2 sing. (modificată după analogia verbului *a rînji*). La Tecuciu am auzit zicîndu-se în glumă *un chiloman de vin* în loc de un *chilogram de vin (chiloman* înseamnă zgomot mare, gălăgie: cînd se bea vin mai mult decît trebuie, există și scandal); tot acolo se spune, iarăși ironic, *s'a isprăjit* pentru *s'a isprăvit* (subt influența verbului *prăjesc*; trebuie amintit că în sudul Moldovei *vi* se pronunță *zi* nu *gi*, ca în restul acestei provincii, astfel că *s'a isprăjit* nu poate fi explicat ca o modificare fonologică).

Se prea poate ca explicațiile date de mine fiecărui caz în parte să nu fie totdeauna probante, căci pentru un profan este în adevăr extrem de curios cum se pot stabili în mintea omului legături de înrudire între două sau mai multe vorbe, care n'au nici în clin nici în mînică una cu alta. Pentru acest motiv am și renunțat cîteodată la indicarea cuvîntului care a provocat etimologia populară. Afară de asta nu este exclus ca în unele cazuri să avem a face numai cu fenomene de analogie. Totuși marea majoritate a exemplelor sînt, cred, pe deplin convingătoare, iar mai presus de toate existența principiului de limbă, numit etimologie populară, este clară ca lumina zilei. Și ceiace m'a interesat înainte de toate în prezentul articol a fost tocmai dovedirea existenței acestei cauze de schimbare a limbii. De aici numărul relativ mare de exemple, pe care m'am silit să le culeg din opere literare și din viul graiu.

I. Iordan

Recenzii

Jean Bart, *Prinţesa Bibiţa*, Edit. „Viaţa Romînească", 1922.

Criticii de artă explică minunatul simţ al proporţiei, echilibrul perfect, dozarea stilizată a valorilor din pictura lui Velasquez printr'un fapt curios.—Prizonier în Escurialul lui Filip al V-lea, silit să plăzmuiască portretele sarbezilor infanţi, nu căpăta oarecare libertate decît cînd începea să cadă amurgul. La ceasul acela îşi făcea el plimbările.—Incetul cu încetul, ochiul său se deprinse cu culorile estompate într'o desăvîrşită armonie. Vizualitatea sa obişnuită cu luminile crepusculare, nu mai putea pricepe brutalitatea tonurilor excesive, a tentelor prea reliefate, a discordanţelor de orice fel.

Poziţia d-lui Jean Bart în literatura romînească e asemănătoare cu acela a lui Velasquez în pictura mondială. In raport cu ceilalţi scriitori romîni, acelaşi simţ al proporţiei, acelaşi calm, acelaşi bun gust. Nimic care să surprindă. Nici un efect bombastic, *nici o i-*pertrofiare a unui singur element în dauna celorlalte. D. Jean Bart e cel mai *occidental* dintre scriitorii noştri. Psihologia barbarului se defineşte mai ales prin disproporţie. Un caracter dominant, exagerat, morbid, tiranizează totul. O *patimă unică*, ipnotică, schiloadă, închide ochii conştiinţei asupra lumii exterioare, întunecînd prin exclusivitatea imperioasă a unei singure tendinţe, multiplicitatea infinită a existenţei. Barbarul e un obsedat. Iată literatura rusă. Măreţia ei e amputarea ei. Forţa ei e un fel de schilodenie sublimă: *frumuseţea stranie a ero-*ilor săi luminaţi de o singură şi sfîntă preocupare; occidentalul dimpotrivă, e electric şi multilateral. Elementele sale sufleteşti sînt dozate într'un strict echilibru, atitudinea sa în faţa vieţii e armonică şi calmă. Prototipul occidentalului e eroul renaşterii. Un Benvenuto Cellini, un Pic de la Mirandolle. Curiozitatea lor e neînfrînată, ştiinţa imensă, înţelegerea deplină. Cu mai multă stilizare, acelaşi tip reiräeşte în secolul al XVIII-lea francez: Un Voltaire, Grimm, Laclos.

D. Jean Bart e din această familie intelectuală. Poate fiindcă nesfîrşitele călătorii pe care le-a întreprins şi care l-au îmbogăţit conştiinţa, neutralizîndu-se reciproc, rozîndu-şi asperităţile, s'au îmbinat într'o ordonată complexitate. Poate că multiplicitatea profesiunilor pe care le-a îmbrăţişat i-au variat perspectiva şi mentalitatea. Poate că, în fine, poziţia sa de intelectual, originar dintr'o clasă mijlocie, l-a aşezat la răscrucea comună de unde pornesc toate cărările.

Această figură occidentală e preţioasă prin raritatea ei într'o li-

teratură ca a noastră aşa de neiniţiată la clasicismul apusului, chinuită, sbuciumată de aspiraţiuni, adeseori, aşa de deşănţate.

Iată cîteva consecinţiale acestui portret moral, oglindite în literatura sa. In primul rînd *calmul, răbdarea*. Nici o nervozitate, nici o pripire. D. Jean Bart îşi alege subiectul în tihnă. De multeori e o temă umilă, fiindcă lipsa oricărui romantism îl îndepărtează de la situaţiile excepţionale, strigătoare. Un pescar rus în Deltă, un suflet fatalist de musulman cum sînt atîţia, o fată bătrînă din Sulina de o *banalitate aşa de caracteristică*, încît, prezentată aproape ca un simbol prin umanitatea şi generalitatea tipului, ea e totuşi aşa de vie că fiecare o poate confunda cu o cunoştinţă personală, întîlnită cîndva, în viaţă. A reda *specificul banalului* e desigur culmea artei. Dar el nu poate fi redat decît de un clasic.

Există desigur caractere diferenţiate profund chiar de viaţă. Acelea sînt vizibile şi artistul n'are decît să le copie. Există însă altele voalate de trăsăturile comune, ordinare ale vieţii cotidiane. Acelea nu se relevează oricui şi nu oricine le poate face înţelese altuia.

In al doilea rînd *lipsa* totală de *sentimentalitate*. Autorul nu se înduioşează în faţa subiectului. Cu atît mai mult el nu-şi plînge eroii nenorociţi şi nici nu-şi dojeneşte pe cei răutăcioşi. D. Jean Bart n'are nimic din atitudinea paternă a altor scriitori, care dau premii personajelor cuminţi sau trag de ureche pe cei neastîmpăraţi. Nici un subiectivism de apreciere nu trădează atitudinea autorului, ca la marii realişti.

Impasibilitatea artistică în faţa propriei creaţii e desigur şi rezultatul bunului gust care e remarcabil în toată opera. Simţul critic opreşte pe autor să împingă o situaţie peste limitele măsurii şi a decenţei. Mai ales nici o „şarjă". „Prinţesa Bibiţa" nu e nici grotescă, nici indecentă. E umană, aşa cum e viaţa, cu urcuşuri şi scoborîşuri, plină de *ridicol, rareori* de cruzime, de cele mai multe ori de monotonie.

Simţul critic al d-lui Jean Bart se percepe şi în formă. E greu de întîlnit la noi o *compoziţie* mai perfectă. Elementele sînt bine indicate, înlănţuirea lor cauzală, gradaţia efectelor determinată de o savantă ascendenţă. Nici o urmă de prolixitate în aceste nuvele. Din contra, o *condensare* extremă ne dă cîteodată într'o simplă schiţă un enorm material.

Dintre toate genurile, romanul e acela care are nevoe cel mai mult de *aceste* calităţi. Tocmai fiindcă elementele sale fiind mai multiple trebuesc ordonate mai cu grijă. Ştim că i s'a spus de atîtea ori d-lui Jean Bart, ca cel mai indicat dintre scriitorii noştri, să scrie romanul care ne trebue. Va asculta d-sa acest îndemn?

Mihai Ralea

*
* *

Liviu Rebreanu, *Pădurea Spînzuraţilor*, Roman, Editura „Cartea Romînească", Bucureşti.

Apariţia lui „Ion" a asigurat d-lui Rebreanu în proza noastră unul din primele locuri. Fără a fi lipsit de slăbiciuni şi defecte, acest roman reprezintă totuşi, în celace priveşte evocarea mediului şi creaţia vieţii, un efort, fără îndoială, considerabil.

Obiecţiile ridicate de unii împotriva naturalismului brutal, de alţii a imoralităţii romanului sînt neserioase sau de-a dreptul naive. Acele de ordin estetic, deşi în parte justificate, nu mi se par însă hotărîtoare, în celace priveşte valoarea operei.

Remy de Gourmont deosebeşte într'un loc, două mari categorii de prozatori. Unii, temperamente mai mult subiective şi lirice, se analizează cu preferinţă pe ei sau descriu natura, într'un stil poetic, bogat

în metafore şi imagini. Alţii, în primul rînd obiectivi şi observatori, redau cu exactitate ambianţa psihologică şi socială într'un stil, mai mult sau mai puţin îngrijit, dar lipsit de obiceiu de frumuseţă şi de strălucire.

Un Chateaubriand, Loti, Barrès aparţin primei categorii, un Balzac, Stendhal, Dickens sau Tolstoi, celei de a doua.

Ca toate clasificările de acest fel, acea a lui Gourmont, nu are desigur o valoare absolută. Există fără îndoială şi un tip mixt, în care însuşirile distinctive ce se întîlnesc la cele două categorii de scriitori se echilibrează, exemplu: Flaubert. Totuşi, clasificarea mi se pare interesantă şi dacă o admitem, aversiunea unora din scriitorii noştri faţă de romanul d-lui Rebreanu, capătă o explicare, oarecum psihologică. Pe cînd d-sa face parte, păstrînd bineînţeles cuvenitele proporţii, din categoria a doua, criticii săi, de un estetism notoriu, aparţin, cu aceleaşi restricţii celei dintîiu.

Dacă Ion e prin structura lui, un roman social şi de moravuri, o mare frescă, în care apar variatele aspecte ale vieţii ardelene, în „Pădurea spînzuraţilor" d. Rebreanu a căutat să abordeze o problemă psihologică şi morală, care are desigur un caracter special, fără a fi lipsită totuşi, de o înaltă semnificaţie omenească.

Eroul e un tînăr intelectual ardelean, pe care marele războiu îl găseşte dezorientat. Pornind pe front, mai mult pentru ochii frumoşi ai iubitei, nepăsător şi indiferent la început faţă de datoriile lui naţionale, realităţile războiului îl fac pe Apostol Bologa, din ce în ce mai conştient. Spectacolul repetat al asupririi fraţilor lui de neam, îl revoltă. El redevine fiul tatălui său, care suferise odinioară pentru cauza romînească, şi ne mai putînd suporta o situaţie apăsătoare şi falşă, împins de un imbold irezistibil al inimii, dezertează, e prins şi suportă cu bărbăţie martirul.

Evoluţia sufletească a lui Apostol e analizată cu pătrundere şi conflictele care frămîntă viaţa lui interioară, cuprind momente de un real dramatism.

Unele laturi ale personalităţii lui, rămîn totuşi nelămurite şi asupra mobilelor profunde ale acţiunii sale, pluteşte oarecare obscuritate.

Dragostea lui pentru Marta, ruperea bruscă a logodnei, căsătoria neaşteptată cu Ilona, cuprind detalii care dacă nu sînt neverosimile, nu-mi apar totdeauna, îndeajuns motivate.

Unele scene, cum e acea în care Apostol, se întîlneşte printr'o stranie coincidenţă în momentul dezertării, cu locotenentul Vargas, nu sînt lipsite de nu ştiu ce convenţionalism factice.

Cu toată ghibăcia incontestabilă a autorului, Apostol Bologa nu se desenează după cetirea volumului cu trăsături puternic individualizate, ca unele personaje din Ion,—preotul Belciug sau învăţătorul Herdelea, cărora d. Rebreanu a ştiut să le insufle o viaţă atît de intensă.

Psihologia *lui*, elaborată cu meticulozitate, are totuşi în ea ceva problematic, artificial, construit, care nu izvorăşte parcă în mod spontan şi organic ca în Ion, din experienţa directă şi vie a autorului.

Caşi tatăl său, avocatul care cunoscuse urgia temniţelor maghiare, Apostol rămîne în amintirea cetitorului, mai mult ca reprezentantul unei idei şi întruparea unui simbol, decît ca o fiinţă, pe care a cunoscut-o aevea.

Figurile secundare sînt dimpotrivă, ca aproape totdeauna în opera d-lui Rebreanu, sumar dar viguros caracterizate. Căpitanul ceh Klapka cu toleranţa, zîmbetul trist şi omeneasca lui laşitate, ucraineanul Cervenko cu misticismul lui slav, semitul Gross cu spiritul lui critic, destructiv şi curajul pur teoretic, ungurul Varga cu loialismul simplu şi îngust, generalul Karg brutal şi despotic, preotul Boteanu, umil dar tare în credinţa lui neînfrîntă. Nu mai puţin vii apar d-na Bologa, uşuratica şi cocheta Marta sau simpla dar pătimaşa Ilona. Atmosfera grea şi apăsătoare a frontului cu diversele ei aspecte, viaţa în tranşee sau în satele din zona războinică, discuţiile aprinse la popota ofiţerilor, execuţiile menite a răspîndi teroarea, sînt redate în

scene veridice şi însufleţite. Caşi în Ion, d. Rebreanu apare ca un puternic evocator al maselor şi zugrăvind indivizi aparţinînd altor naţionalităţi diferite, d-sa păstrează aceiaşi notă justă, măsurată şi obiectivă.

Deşi faptele pe care le zugrăveşte sînt de un interes palpitant şi în legătură cu pasiuni arzătoare, şarja sau caricatura, sentimentalismul sau declamaţia sînt totdeauna evitate de acest scriitor, care poate fi în adevăr numit realist, pentru înalta lui imparţialitate.

Cruzimea şi mai ales absurditatea războiului par totuşi a nu fi lăsat cu totul insensibil pe autorul lui Ion, căruia i s'a reproşat de atîtea ori lipsa de căldură afectivă şi duritatea.

Iată un pasaj cules la întîmplare şi fără îndoială, semnificativ:

„Pe uliţă trecea un detaşament de soldaţi, în direcţia frontului, obosiţi, abătuţi, cu capetele plecate, ca nişte vite mînate spre zalhana... În cerdac însă ardea lumina soarelui ca un rîs de faţă frumoasă..."

Deşi stilul d-lui Rebreanu mi se pare în acest roman mai îngrijit ca în „Ion", compoziţia mai fermă şi preocuparea efectului artistic mai vădită, fraza lui totuşi naturală, vioae, plină de nerv în dialog („Plicul" a dovedit realele lui aptitudini dramatice), rămîne de obiceiu incoloră sau banală, în descrieri sau analize.

Imaginile şi comparaţiile nu lipsesc, dar ele mi se par uneori forţate, alteori vulgare şi în genere lipsite de plasticitate sau de acea rezonanţă afectivă care dau unui stil fizionomia lui spirituală, suggerează, mîngîie sau încîntă.

Fără a avea amploarea epică şi spontaneitatea creatoare a lui Ion, ultimul roman al d-lui Rebreanu e departe totuşi de a însemna o momentană scădere.

Operă serioasă şi gravă, ea scoate dimpotrivă cu tărie în lumină, remarcabilele şi variatele însuşiri literare, vitalitatea intelectuală, spiritul lipsit de fineţă, subtilitate sau poezie, dar viguros, solid şi tenace al acestui robust şi fecund scriitor.

Octav Botez

* * *

Georg Kaiser, *Hölle Weg Erde*, Gustav Kiepenheuer Verlag, Potsdam.

În biblioteca „Voinţa Dramatică", a apărut nu demult *Iad, Drum, Pămînt*, una din caracteristicile lucrări dramatice ale lui *Georg Kaiser*. E drept că această „piesă în trei fragmente" n'are amploarea tragediei sale moderne „Gaz" şi nici forţa din „Coralul" sau pitorescul ironic din „Europa": totuşi ideia dramatică e remarcabilă iar tratarea specifică pentru cunoaşterea expresionismului dramatic german. Cele „trei fragmente" ale piesei sînt alcătuite din scene, fiecare scenă cu decorul propriu. Îţi vin în minte tragediile lui Shakespeare. Numai că autorul german, departe de a voi să redea o serie de tablouri veridice pentru ochi, *dă* un şir de tablouri a căror valoare stă în semnificaţia lor psihică. S'ar părea că nu personagiile care sînt stoarse de orice individualitate şi sînt însemnate prin funcţia lor—avocat, ofiţer, trecător, giuvaergiu, domn cu mănuşi albe, doamnă cu un căţeluş, etc.—ci înseşi scenele crează conflictul dramatic. Prin această depersonalizare, atît de firească în lumea unde indivizii cei mai bine dotaţi de fire şi de soartă trebue să îndeplinească o funcţie anumită, specializată şi specializantă—adică distrugătoare de individuale coloane vertebrale—eroii dramatici au o înrudire izbitoare de altfel, în drama expresionistă în genere, cu pictura geometrică a ultimilor decenii. Discuţiile criticii literare asupra adevărului şi caracteristicului personajilor, asupra „eroului principal"—nu mai pot avea loc. Caracteristica profesiei—mai mult exterioară—e singura de care autorul se intere-

sează, şi această caracteristică e redată cu atît mai multă putere, cu cît observaţia a fost mai simplă şi mai superficială, adică, mai în afară de orice contestaţie. Raporturile dintre personagii sînt de asemenea strict limitate la raporturile cele mai comune. Fraza deci, e silită să-şi lase departe orice podoabă şi să apară cît mai goală, de cele mai multe ori redusă la formulă sau la jumătate de formulă: interjecţie, întrebare complectată (şi de pe scenă trebue să fie de o rară expresivitate)—de gest. Căci nimic nu trebue să întunece adevărul dramatic pur.

Ideia dramatică din *Iad, Drum, Pămînt*— chiar pentru cei care nu vor gusta această extremă sinteză a vieţii şi a expresiei—e remarcabilă. Putem spune dela început că nu e vorba de senzaţiile nici unei doamne. Dramatismul, deşi de cea mai pură calitate intelectuală, zgudue. Un trecător intră într'o cameră luxoasă de hotel, unde două amice au descins de curînd, şi oferă pentru o mie de mărci o mapă cu desenuri originale. Cele două prietine sînt însă mai grăbite să cumpere două perle. Atunci trecătorul mărturiseşte că de acei o mie de mărci ţine viaţa unui om: fapt care nu emoţionează cituşi de puţin pe cumpărătoarele de perle. Trecătorul avizează poliţia că două doamne, prin nepăsarea lor, comit o crimă. Ofiţerul de poliţie declară că nu e caz de urmărire. Un avocat consultat, e de aceiaşi opinie; totuşi ar lua asupră-şi procesul dacă i s'ar depune un avans de o mie de mărci. Trecătorul atacă în plină amiază, în prăvălie, pe giuvaergiu. După expirarea pedepsei, problema pare a se fi complicat: se recunoaşte vinovat şi giuvaergiul, se recunoaşte complice doamna Lili, cu perlele; iar avocatul sugestionat de această nouă problemă juridică a interdependenţei crimelor şi oamenilor, îşi perde toţi clienţii cetind mereu acel dosar neobişnuit...

Nu ştim întrucît realizarea scenică poate salva acel vag al ultimului fragment, cu totul simbolic. Ultima scenă se petrece la zori de zi, pe un teren pietros pe care curge o mulţime imensă, şi figurile cunoscute ale eroilor—într'o năzuinţă comună spre altă creaţie!

Cu o rară vigoare şi simplitate, ideia dramatică trăeşte şi trece ca o flacără prin toate paginile, dela un punct central, de cîteva rînduri: *Trecătorul:* Domnule avocat—printre legi în cărţile d-tale cu toate legile—în biblioteca dumitale cu legi, trebue să fie legea. Legea mea! *Avocatul:* Nu e nici una. *Trecătorul:* Nu nu, nu în cărţile dumitale cu legi. Nu sînt încheiate acele cărţi, de loc. Domnule avocat—descoperă dumneata ce e mai de seamă: această lacună. Această ucigătoare lacună! *Avocatul:* Eu sînt automat, aplic doar legile de faţă. *Trecătorul:* Trebue găsit numai decît alt Drept. Se pot construi planuri pentru căi ferate, şosele, vapoare—dar nu şi pentru oameni! *Avocatul:* Nu e caz de urmărire, pentru mine. *Trecătorul:* Până acum. Pentru dumneata—nu e caz pentru nimeni. Pentrucă nimeni încă nu l-a văzut. Se arată pentru prima oară şi e cazul cazurilor. Se crează o nouă categorie de reclamaţi şi reclamanţi..." E o undă, aci, pur spirituală, din iubirea mistică dintre oameni, a vieţii slave.

Cum această dramă se leagă de restul operelor lui Georg Kaiser, şi întrucît ţine loc în complexul vieţii sociale şi artistice a timpului—sînt alte probleme care nu pot fi dezbătute acum.

F. Aderca

* * *

C. Bouglé, *Leçons de Sociologie sur l'Evolution des Valeurs,* 1922, A. Colin.

„Această masă e patrată". „Fierul supus la căldură se dilată". Acestea sînt *judecăţi de realitate.*

„Acest lucrător e sîrguitor". „Aurul e mai de preţ ca fierul". Acestea sînt *judecăţi de valoare.*

Cele dintăiu oglindesc legăturile dintre însuşirile lucrurilor, cele d'al doilea legăturile dintre însuşirile lucrurilor şi simţămintele noastre.

Judecăţi de realitate, judecăţi de valoare. Chiar cuvintele întrebuinţate aci, ne arată prejudecata de a se socoti lumea valorilor că *nereală*, ca plăsmuită de sufletul nostru, nu însă impuse din afară.

Dar o asemenea prejudecată însemnă, azi, ruina întregii Ştiinţe. Căci nu trebue să uităm prea repede că firul foarte subţire de care atîrnă adevărul este *succesul*. Categoriile noastre minunate, catapeţele şi uneltele primordiale de care se slujeşte Ştiinţa—cauzalitatea, timpul, spaţiul sînt aşa cum sînt şi nu altfel pentrucă, dintre toate, ele se găsesc a fi cele mai *comode*—cum spune Poincaré,—cele mai *economic adaptate* lucrurilor—cum spune Ernst Mach.

Dar ce înseamnă strecurarea, înlăuntrul ştiinţei, a acestei noţiuni de *succes?* Ce alt decît că, odată cu ea, se furişază şi ideia de valoare? Căci succesul nu este el un fel de condensare, de integrare abstractă a unor „judecăţi de valoare"?

Ştiinţa are azi neapărată nevoe de valoare. Ştiinţa nu poate fi în întregime adevărată decît dacă *judecăţile de valoare sînt şi ele un fel de realităţi.*

Şcoala sociologică franceză şi-a luat tocmai sarcina să ni-o dovedească. Ea porneşte dela următoarea definiţiune: „Se numeşte *lucru* celace opune rezistenţă spontaneităţii noastre" (Simiand). Or, un obiceiu, o datină, o judecată, o părere gata-făcută, o credinţă morală sau estetică, se împotrivesc cu tărie încercărilor noastre de a le nesocoti. Nu este uşor să „răsturnăm idolii", să nimicim o modă, să discredităm o şcoală. Toate acestea sînt *lucruri*, de care, vrînd nevrînd, se izbesc, şi uneori se frîng avînturile noastre. Sînt lucruri. Sînt realităţi. Sînt prohibitive, cînd vrem să le călcăm, sînt ajutătoare, cînd mergem în acelaşi direcţie cu ele. Intr'un cuvînt, sînt poruncitoare, ca ori şi ce realitate. Sînt realităţi.

Acestea sînt, pe scurt, rezultatele la care, după ani de muncă, a ajuns sociologia franceză. Rămînea însă ca unul din lucrătorii acestei şcoli să strîngă la olaltă toate descoperirile privitoare la ideia de valoare, să-i adune toate titlurile justificative, şi să înscrie valoarea în rîndul realităţilor.

Sociologul C. Bouglé a făcut acesta. „Lecţiunile" sale „de sociologie asupra evoluţiei valorilor" alcătuesc o carte aşezată între două lumi, între două epoci ale istoriei gîndirii. Până la ea, se cunoştea numai o jumătate din realitate. Prin ea, sîntem nevoiţi să ţinem socoteală şi de cealaltă jumătate.

Cartea d-lui Bouglé vorbeşte de toate înfăţişările valorilor. Morale, religioase, economice, estetice; ni se arată cum ele se *diferenţiază*, cum se desprind unele din altele pentru a trăi neatîrnat fiecare, şi apoi cum iar se *conjugă*, se îmbină în alcătuiri nouă.

Diferenţiere,—conjuncţie, iată, după d. Bouglé, cele două mecanisme de căpetenie ale valorilor.

Astfel, morala s'a despărţit de religie, tehnica de magie, economia de morală; arta, educaţia se laicizează. Credinţa în Dumnezeu se individualizează.

Şi, lucru paradoxal, pe măsură ce se înaintează pe calea diferenţierii, *societatea cîştigă în unitate*. E partea cea mai adînc originală a gîndirii d-lui Bouglé. Merită să ne oprim puţin.

Incă mai demult, Wundt formulase legea „heterogoniei scopurilor". Aceasta însemna că o acţiune a noastră, chiar cînd ţelul pentru care a fost făcută dispare, continuă să-şi aibă rostul, prin anexarea ei la un scop nou. Depildă, obiceiul curăţeniei fizice avea ca raţiune, pe vremea cînd eram copii, evitarea pedepsei părinţilor. Mai tîrziu, frica de pedeapsă nu mai este. Dar obiceiul curăţeniei rămîne, căci i se poate găsi o infinitate de alte scopuri: teama de a ne îmbolnăvi, dorinţa de a seduce, sau chiar plăcerea noastră organică de a ne simţi curaţi.

Dacă trecem acum, dela psichologie, la sociologie, legea „heterogoniei scopurilor" este încă şi mai vădită. Se poate chiar spune că scopurile, în limba sociologiei: *credinţele*, — au o viaţă mai scurtă ca faptele — în termeni tehnici: instituţiile: legi, obiceiuri, moravuri, rituri, datine, etc.

In Dreptul Roman, adapţiunea slujea credinţelor privitoare la cultul strămoşilor. Azi, cultul strămoşilor s'a stins. Dar alte ţeluri, au răsărit, care împedică instituţia adapţiunii să dispară.

„Se poate chiar întîmpla — spune d. Bouglé — ca în ochii unora din slujitorii cutărui aşezămînt, ţelul cel vechiu să-şi păstreze valoarea, — în timp ce alţii să dea întîietatea ţelurilor nouă. Atunci, în sinul aceleiaşi grupări, vedem, oarecum, veacurile trăind cot la cot. Unii, au rămas la o treaptă a civilizaţiei de multă vreme depăşită de alţii. Ceasornicele lor nu arată aceiaşi oră. Şi totuşi, atît cei ce sînt în întîrziere, cît şi cei ce înaintează rămîn în stare să se întovărăşească pentru păstrarea unui obiceiu, pentru dăinuirea unei sărbători, pentru apărarea unui fel de a gîndi.

...Unii, le păstrează un rost religios, temeiul lor dintru început. Alţii, le dăruiesc ţeluri politice, ceva mai tinere decît cele dintîiu. In sfîrşit, alţii văd în ele o ţintă estetică, născută, poate, abia de ieri. Astfel, în afară de credincioşii care o urmează fără a se întreba de ce, procesiunea îşi găseşte echipe de apărători foarte heterodocşi." (p. 88).

Acest fenomen: mijloace felurite trăind, în acelaşi timp, în sinul aceluiaşi scop, d. Bouglé îl numeşte *polytelism*. Politelismul se arată numai atunci cînd valorile sînt în deajuns de diferenţiate. Unitatea pe care o aduce între cugete este cu mult mai desăvîrşită decît acela izvorîtă din scopuri asemănătoare, căci ea strînge la *olaltă* firile cele mai opuse, oamenii cei mai deosebiţi unul de altul. De aceia cîmpul său de înrîurire este cu mult mai întins. O pildă strălucită este simţămîntul patriotic din Franţa, din ţara unde părerile personale sînt cele mai desbinate, unde se face artă pentru artă, ştiinţă pentru ştiinţă, unde morala, şcoala şi autoritatea sînt deplin laicizate. Polytelismul explică paradoxala unire sufletească a tuturor francezilor, căci iubirii de neam, fiecare temperament îi aduce motive care îi sînt proprii. „Idealul poate fi punerea în valoare a bogăţiilor pămîntului, sau păstrarea unei anume culturi intelectuale, propăşirea egalităţii sociale, — în toate acestea trebue să se ţină samă de sistemul istoric care se chiamă naţiunea" (p. 280).

Aşa dar diferenţiere a valorilor, prin heterogonie în timp sau polytelism în spaţiu —, iată pîrghiile care împletesc şi despletesc idealurile, unindu-le cîteodată, despărţindu-le uneori, întărindu-le totdeauna.

Această plimbare în „cea de-a doua jumătate a realităţilor" cum spuneam mai sus, nu este decît un început. Cartea d-lui Bouglé nu-i decît un punct de plecare. Dar e deajuns ca să însemne hotarul unor vremuri nouă, folositoare nu numai pentru Ştiinţa exactă, care are atîta nevoe de ideia de valoare, — dar chiar şi pentru fericirea omului, oricît de pretenţios ar fi acest cuvînt. Căci atîtea neînţelegeri nu-şi au oare obîrşia într'o prea mare încredere în anumite adevăruri, îmbinată cu un prea mare dispreţ pentru anumite altele? Şi izvorul cel mare al nefericirii nu este dezamăgirea? Pierderea unei credinţe scumpe? Ştiinţa valorilor, învăţîndu-ne că o credinţă colectivă nu e niciodată de tot absurdă, după cum o lege ştiinţifică nu-i nici ea deplin adevărată, ne fereşte de avînturi prea absolute, caşi de căderi prea dureroase. Intr'atîta e de adevărat că fericirea nu poate veni decît din înţelegere.

D. I. Suchianu

* * *

A. Hesse şi A. Gleyze, *Notions de sociologie*, 1922, Alcan.

Păcatul cel mare al manualelor de sociologie e nevoia autorului de a fi original. Chiar în tratatele care nu sînt simple disertaţiuni filozofice, materialul de fapte întrebuinţat slujeşte numai la clădirea propriilor teorii ale autorului. Ş'apoi mai este încă un cusur. Conţinutul Sociologiei e foarte deosebit de acel al altor discipline. Ştiinţa socială este interpretarea sintetică a produselor semi-fabricate pe care i le dau „Ştiinţele sociale particulare", Economia, Dreptul, Ştiinţa moravurilor, Estetica, Ştiinţa religiunilor, etc.. Or, e greu să faci parte dreaptă, să nu iei prea mult dela una, să nu dai prea puţin alteia.

Iată tocmai de ce cartea d-lor Hesse şi Gleyze este o carte bună. Noutatea îi vine din aceia chiar că nu urmăreşte să spună lucruri nouă. De altfel, rezultatele dobîndite de şcoala etnografică engleză şi de cea sociologică franceză nu sînt oare destul de ignorate de public, pentru a alcătui, prin ele însăşi, ceva nou?

„Noţiunile de sociologie" ale d-lor Hesse şi Gleyze sînt, aşadar, însemnate prin bogăţia conţinutului, prin cuprinsul de cunoştinţe. Le vom trece repede în revistă.

Intr'un capitol preliminar se lichidează, în nouă pagini, cu chestiunile generale: Ce e sociologia?, individ şi societate, clasificarea societăţilor, etc.. După aceasta se trece numaidecît la fapte.

In primul rînd se studiază (60 pagini) factorii economici dintr'o societate, şi înrîurirea mutuală dintre aceştia şi moravuri, instituţiuni, credinţă, morală, etc..

„Partea doua" (pp. 75—105) e închinată „Sociologiei domestice". Aceasta este în deosebi interesantă şi puţin cunoscută. Evoluţia familiei, dela forma totemică până la cea „conjugală" de azi, — iată o chestiune cît se poate de neglijată, atît în ştiinţa economică, cît şi în cele juridice.

Se trece apoi, la partea a treia, la „Sociologia politică", unde se cercetează, nu juridiceşte, ci sociologiceşte, diferitele grupări politice: triburi, comune, state. (pp. 107—200). Partea patra este consacrată sociologiei criminale, iar a cincea celorlalţi factori sociali: arta, ştiinţa şi religia, precum şi înrîuririlor lor mutuale.

Lucrarea este ţinută la curent cu cele din urmă descoperiri ale ştiinţei respective. Forma în care e scrisă este puţin cam profesorească; definiţiunile, deşi toate riguros exacte, sînt puţin cam autoritare. Dar aceasta este compensat prin plăcuta metodă a intercalării de pasagii din autorii clasici. „Noţiunile de sociologie" ale d-lor Hesse şi Gleyze au o prefaţă foarte recunoscătoare a d-lui Paul Fauconnet, profesor de sociologie la Sorbona.

D. I. Suchianu

* * *

Pierre Janet, *La médicine psychologique*. Bibl. de philosophie contemporaine, Paris, 1923.

In acest volum, marele psihiatru francez oferă un rezumat, vulgarizat pentru marele public, al operei sale apărută anterior sub titlul „Les médications psychologiques" 3 vol., Paris, 1920. Caşi acolo, se studiază şi aici, mijloacele sufleteşti, psihologice, care alături de celelalte prescripţii medicale, pot ameliora, ori vindeca maladiile nervoase. — P. Janet e astăzi, poate cea mai ilustră personalitate a ştiinţei psihologice şi psihiatrice. Incă în opera sa de tinereţe, „l'Automatisme psychologique" el descrie pentru prima oară în mod luminos fenomenele inconştientului.

Psychologul vienez Freud, după mărturisirea sa proprie, îl consideră pe Janet ca pe precursorul său. Concepția „psiho-analizei" și acțiunii de inhibiție („refoulement") din care Freud face baza sistemului său, au fost formulate pentru prima oară de psihiatrul francez.

Studiul vindecării nevroselor conține după el două mari momente: *conservarea* vieții sufletești, terapeutica morală care ne ferește de epuizări excesive și reeducarea, *achiziționarea* de forțe nouă, la subiectele deprimate și istovite. In primul capitol, P. Janet, trece in revistă toate actele sufletești care obosesc, și care istovesc forțele noastre psihologice. In această privință, cele mai obositoare acțiuni sînt acelea prin care *se începe* și acelea prin care *se termină* o acțiune. Și unele și altele presupun coordonări, eforturi și adaptări considerabile. Pentru a prezerva un nevropat de oboseală, ar trebui ca, măcar cîtăva vreme să i se înceapă și să-i ajute la sfîrșirea acțiilor unii de către alții. In această privință sugestia poate juca un rol prețios. Cu aceiași ocazie, autorul ne dă o remarcabilă definiție a sugestiei. El înțelege prin acest fenomen, primirea cu un deplin asentiment a oricărei influențe exterioare. Sugestibili la extrem, nevropații pot fi ușor influențați. Aici stă rolul medicului. Conștient însă de limitele acestui procedeu, P. Janet nu concepe sugestia ca un panaceu, așa cum se obișnuia în școala lui Charcot sau în acea dela Nancy a d-rului Bernheim. Din contra, el îi arată, prin multiple exemple, inconvenientele.

In partea doua, care se ocupă cu studiul *achizițiunilor* mentale, se studiază reeducarea nevropaților. Se trec în revistă acțiunile utile care sporesc tensiunea psihologică, care înlătură deprimarea. Cu această ocazie se arată rolul medicamentelor nervoase propriu zise: bromura, alcoolul, stricnina, a căror influență după autor, se reduce tot la acțiunea morală.

Ceiace e interesant mai presus de orice în această lucrare, e că, alături de procedeele științifice, *rezultate ale unei experiențe de o viață întreagă*, autorul, cu o finețe în adevăr artistică, schițează analize psihologice, care depășind știința exactă, se apropie de intuițiunile unor moraliști literați ca La Rochefoucauld, Chamfort ori Nietzche și la care trebue adăugat desigur, minunatul W. James.

M. R.

Revista Revistelor

Cazul lui William Blake

In anul 1822, vegeta la Londra, în cea mai desăvîrșită obscuritate, un bătrîn considerat de vecini ca un maniac, și de confrații lui ca un ratat.

El publicase în tinerețe, în exemplare rare și ilustrate de mîna lui proprie, niște caete de cîntece și poeme de inspirație biblică, în care se amestecau idei de ale lui Swedenborg, cu amintiri din Ossian, fără a fi reușit să impresioneze cît de puțin indiferența publicului.

Din ziua însă, în care Rosetti a descoperit, în curiosul bătrîn un strămoșal Prerafaeliților, iar Swinburne i-a consacrat un studiu, figura lui a crescut mereu, devenind una din gloriile oficiale ale Engliterii.

Fiu al unui mic comerciant din City, William Blake a învățat din copilărie gravura, pe care a preferat-o picturii în ulei. Prima lui operă, datată din 1773, „Ioseph din Arimatia pe stîncele Albionului", e semnificativă. In ea se vede deja, instinctul primitivului, nostalgia epocilor religioase, ideia că trecutul poseda fericirea și adevărata înțelegere a vieții și că progresul, știința și critica, nu însamnă decît decadență. Maistrul său Bazire, l-a trimis să desineze mormintele din Westminster și acolo Blake a căpătat desgustul pentru arta modernă, oroarea de platitudinea burgheză și a fost cuprins de demonul istoriei și al poeziei.

Desigur, atitudinea aceasta nu e particulară lui Blake. Sfîrșitul secolului al XVIII e caracterizat în Europa prin marele curent anti-raționalist, prin vagi dorinți sentimentale și aspirații de purificare a sufletului. Dar aceste idei au întîlnit în el un teren special preparat, o natură senzibilă și imaginativă. Blake a avut de timpuriu halucinații, extaze, dedublări de personalitate. La patru ani, a văzut pe Dumnezeu și pe cînd se plimba în jurul Londrei, un arbore încărcat cu îngeri. Lumea simțurilor e ca și neexistentă pentru dînsul. Universul fizic, natura materială, nu i se pare decît iluzie și fantasmagorie; singura realitate e supranaturalul. Creația nu e pentru el decît o vastă alegorie, orice lucru ascunde un mister. Pentru un cap astfel construit, nimic mai straniu ca raționamentul științific. Naturalismul, senzualismul lui Locke sau fizica lui Newton i se par opera lui Satan și sînt sinonime cu Antechristul. Pentru descifrarea textului poemului etern, adevărata metodă nu e știința, ci intuiția. Secretul vieții aparține numai confidentului artistului suprem, ultimul cuvînt al lucrurilor, e iubirea și poezia.

Cu toate că arta e pentru Blake un dar divin și teoria lui asupra inspirației e o afirmare pasională a independenții spiritului, stilul lui e plin de reminiscenți. Idealismul

fad, pus la modă de Winkelmann, alternează cu graţiile goticului trubadur. Viziunile lui sînt rareori creaturi organizate. El nu reuşeşte deloc în portret, memoria nu-i procură decît un repertoriu de forme generale, de o falşă nobleţă.

E ceva minunat însă puterea de emoţie şi stranie frumuseţă cu care Blake impregnează această frazeologie banală.

Rareori, darurile poetului au apărut într'o stare mai pură, independent de meritele execuţiei, de slăbiciunile limbajului şi ale stilului.

Fără Blake, una din laturile sufletului englez şi poate cea mai originală, nu ar fi avut expresia ei artistică. Această fiinţă bizară e singurul pictor religios al Angliei moderne.

In estampele „Cărţii lui Iob", ardoarea biblică şi apocaliptică sînt exprimate cu o rară forţă. Acest sărman meşteşugar, care nu a făcut decît aquarele şi a ilustrat foi de album, a fost prin lirismul său un vrăjitor, un poet al picturii, după cum a fost în unele din versurile lui, un muzicant delicios. Dacă unii dintre contemporani îl considerau ca nebun, nebunia lui e pentru noi poate mai interesantă decît sănătatea unui Byron sau Walter Scott.

(Louis Gillet. *Revue des Deux Mondes*).

Asupra lui Edmond Jaloux

Pe cînd cei mai mulţi din scriitorii care şi-au început opera după războiu se concentrează într'un prezent bogat în evenimente patetice şi grandioase, Jaloux, a cărui activitate literară datează de vre-o douăzeci de ani, are gustul retrospectivului. Eroii săi iubesc trecutul şi viaţa lor sentimentală se desfăşoară la Aix, Veneţia sau Grenada.

El nu caută în aceste locuri, numai decoruri pitoreşti, ci mai degrabă o eliberare spirituală de banalitatea cotidiană.

Puţini scriitori au exprimat, cu mai multă îndărătnicie, nostalgia imaginarului. Lumea încîntătoare a visului şi a fanteziei e singura scuză a lui Dumnezeu, ea numai, ne face să-l iertăm pentru cealaltă lume „cu fumul uzinelor, tristeţa zilelor ploioase, femeile care îmbătrînesc în boale şi suferinţi, mizeria şi grozava gaură neagră, în care ne cufundăm cu toţii".

Totuşi, eroii lui Jaloux, nu sînt numai nişte spirite ingenioase sau estetice, asemeni personajelor unei comedii italiene de sentiment sau unei feerii intelectuale şi romantice. Celace îi face să se îndepărteze de realitate e adesea faptul că ea jigneşte sentimentul lor în privinţa binelui şi a dreptăţii. Trăsătura lor comună e delicateţa morală.

Opera lui Jaloux satisface, celace Stendhal numea, exigenţele sufletului. Bogăţia ei psihologică explică gustul său pentru romancierii englezi, ruşi şi scandinavi dezinteresaţi, niciodată cinici, preocupaţi de intensitatea şi complexitatea vieţii interioare. Ei au desigur, într'o măsură mai mare decît Jaloux, sentimentul păcatului, dar şi el crede că destinul are o semnificaţie şi o ordine obscură, a cărei cercetare îl pasionează şi asemeni lor, dă o mare importanţă valorii spirituale a personajelor.

Unii romancieri sînt de o teribilă indiferenţă faţă de creaturile pe care le observă. Un Marcel Proust pare că priveşte nişte mizerabile insecte, iar alţii dimpotrivă, le strivesc cu ironia sau ura lor, un France, un Mirbeau. In opera lui Jaloux dimpotrivă, spiritul sau dorinţa de a sistematiza, nu triumfă niciodată în faţa personajelor puse în scenă. Ele îl înduioşează uneori şi această bunătate, care e departe de a fi fadă, îl deosebeşte de romancierii contemporani, apropriindu-l de Dickens. Caşi marele englez, Jaloux e pictorul tandru şi iubitor al copilului şi al fetelor. El regăseşte, în aceste fiinţi, propria lui sensibilitate nutrită cu imagini, pururi în aşteptarea unei surprize, aceiaşi nevoe naivă şi pură de a se amuza, aceiaşi convingere că totul nu e explicabil, nici natural, aceiaşi dispreţ al utilului.

Pe cînd cei mai mulţi romancieri se mulţumesc cu personaje mediocre sau mijlocii, Jaloux în ultimele trei romane (Au-dessus de la ville, La fin d'un beau jour, Les profondeurs de la mer) a căutat să zugrăvească personaje superioare.

Eroii sînt scriitori, care deprinşi cu analiza, ştiu mai bine ca alţii să conceapă pasiunile, adăogînd iubirii lor, inteligenţa, pentru a o exalta sau a o distruge. Instalaţi la Grenada, Versailles sau pe coasta dalmată, ei se înconjoară de peisaje magnifice caşi o femee, cu flori. Fiecare din ei, e orgolios şi vindicativ, dar preocupat de stil. Lucru curios, toate cele trei cărţi sînt clădite pe gelozie şi aceasta e surexcitată de groaza morţii. Un frate condamnat, nu vrea ca sora lui să-l părăsească şi să găsească fericirea cu un altul; un bătrîn aproape de sfîrşit, acceptă aproape amorul unei fete pe care o iubeşte discipolul lui; un poet „manqué", şi învins de rivali se epuizează simţindu-se trăind în inima unor femei, pe care le desperează. In aceste trei cazuri, destinele particulare se ridică la valoarea unei lecţii înalte şi se leagă cu destinul general al omului, obiectul etern al marei arte.

(Robert de Traz. *Revue européenne*, No. 5).

Cearta celor vechi şi noi în Anglia

Puţin vînt polemic s'a iscat în Anglia în jurul problemei literaturii nouă, pusă de unul din acele articole care contează publicat în fruntea poate celei mai tradiţionaliste — în orice caz celei mai cumpănite şi... saxone reviste engleze: „The Times Literary Supplement" (No. 1107).

Articolul intitulat „How it strikes a Contemporary" s'ar numi pe romîneşte: „Decepţia contemporanului". Decepţie e într'adevăr tot scrisul abtlului — dar nu mai puţin bătrînului critic — în care bănuim ursuza pană a lui Edmund Gosse.

Celace-l izbeşte pe criticul de azi — şi-l dezamăgeşte deci — e anarhia scrisului contemporan. „Mai întâiu de toate un contemporan va fi izbit de faptul că doi critici la aceiaşi masă, în acelaşi moment, vor pronunţa două opinii cu desăvîrşire opuse asupra aceleiaşi cărţi".

Negreşit simţul istoric nu lasă pe critic să uite că situaţia nu e de tot nouă. Doctorii s'au deosebit totdeauna în păreri şi lucrul cel mult poate afecta pe cetitorul dornic de orientare şi pe scriitorul nerăbdător să se vadă consacrat.

Totuşi, nu putem să nu ne aducem aminte că nu era totdeauna chiar aşa. Odinioară era o regulă, o disciplină, care controla republica cetitorilor într'un mod necunoscut azi. Nu vrem să spunem că criticul mare — fie el Dryden, Johnson, Coleridge sau Arnold — era un judecător impecabil al scrisului contemporan. Greşelile acestor mari oameni asupra contemporanilor lor sînt prea cunoscute. Dar simplul fapt că ei existau, avea o influenţă centralizatoare.

Făcînd elogiul marilor juzi de mai sus, criticul regretă că seminţia lor e stinsă azi. Dar:

„Se zice că un critic mare e cea mai rară dintre fiinţe. Presupunem însă că ar apărea unul în chip miraculos; cum ni l-am menţine, cu ce ni l-am hrăni? Criticii mari, dacă nu sînt ei înşişi poeţi, trăesc din profesia poetică a vremii lor". Şi vremea noastră e slabă pănă la inaniţie.

Şi odată ajuns unde vroia, criticul sare cu eleganţă peste Thomas Hardy pe care-l relegă trecutului, peste Conrad — un exotic, adică un... străin — şi se întreabă pesimistic cu ce opere ale zilei de azi s'ar face pendantul a opt opere scrise între 1800—1821 începînd cu „Waverley" a lui Scott şi sfîrşind cu „Prometheus unbound" al eterului Shelley.

„Puţină poezie sîntem siguri va supravieţui: cîteva poeme de Yeats, Davies, Walter de la Mare, Lawrence desigur au momente de măreţie. Beerbohm în felul lui e perfect. Strachey face portrete. Eliot face fraze. Ulysses (Joyce) a fost o catastrofă memorabilă (sic), imensă ca îndrăsneală, groaznică în dezastru. Şi aşa, culegînd şi alegînd, ajungem de acord că trăim

o vreme incapabilă de efort susţinut, presărată cu fragmente şi de necomparat în mod serios cu epoca dinainte". („The Times Literary Supplement No. 1107).

Articolul scris cu mai puţină indiscreţie decît neinteligenţă s'a lăsat pe cei tineri în pace. „The Chapbook" fortăreaţa fragilă dar cea mai înaintată a acestora a fost printre cele mai inteligente să răspundă.

La cele opt opere... fenomenale ale criticului dela „Times Literary", Munro, poetul editor al revistei, uşor a găsit opt opere actuale vrednice să le stea în faţă.

Dar argumentul adversarului se desfăşură mai serios atunci cînd porneşte la o analiză mai proprie a epocei literare de azi.

„Epoca noastră, credem, e o epocă de proză şi de poeme scurte. A fi astfel nu însemnează a fi o epocă „incapabilă de efort susţinut şi presărată cu fragmente".

E deci o nedreptate să se ceară unei literaturi să fie alta de celace e şi să sufere confruntări bazate pe incompatibilitatea genurilor şi valorilor istorice.

Dimpotrivă, criticul contemporan care compară o epocă prezentă cu una trecută, să facă bine să se transpună în aceasta tot aşa de bine cum şade bosumflat în a lui. Şi atunci să-şi aducă aminte că între 1800—1821 şi aproape în fiecare leps de timp, aceiaşi confuzie domnea şi aceiaşi nedumerire relativ la valorile literare în curs.

Astfel la 1817 geniul lui Wordsworth era dintre cele mai disputate. Asupra lui doi critici la aceiaşi masă spuneau lucruri tot atît de diferite ca azi asupra unui modern. Nu mai vorbim de Shelley, Keats. In schimb zeul vremii era Moore, irlandezul care pentru „Lalla Rookh" lua dela editor formidabila sumă, pe atunci mai ales, de 3300 lire sterline, etc. etc..

Era această confuzie tot din cauza „anemiei" dela 1800—1821?

De ce nu s'ar admite azi că operele pe care le neagă criticul decepţionat dela „Times Literary" vor forma tocmai nostalgia epocei dela 2000-221?

(*The Chapbook*, No. 37).

Criză a cetitului sau a scrisului în Anglia şi America?

„La vremea aceasta producţia de cărţi în Anglia întrece nevoia publică de cărţi cu cel puţin 40 la sută. Aceasta însemnează că patruzeci de cărţi din fiecare sută sînt de prisos. Totuşi e ceva care să pună capăt acestei libromanii? Din cele şaizeci la sută cărţi ce pot fi consumate, să zicem, zece cel puţin, sînt vrednice de consumat. Să stăm puţin şi să judecăm.

In momentul actual producţia de periodice şi magazine întrece cu aproximativ două treimi interesul public în periodice şi magazine. Aceasta însemnează că dintre periodicele ce apar, cam unul din trei numai e cerut. Totuşi cine va stavili dorul acesta de a edita, de a colabora, de a tipări şi scoate periodice?

Să stăm puţin şi să judecăm.

O doamnă ne-a vizitat cu propunerea de a întemeia şi edita un nou periodic. Entusiasmul ni se provoacă azi mai lesne decît înainte. Am întrebat: „De ce alt periodic"? Doamna răspunse: „Fiindcă toate periodicele sînt aşa de prozaice". Am întrebat: „Le-aţi cetit dv. pe toate?" Doamna: „Nu". „Atunci?" Doamna: „Păi, dacă sînt toate aşa de prosaice?"— Argumentul dv. e slab. Doamna: „Dv. sînteţi groaznici!"

Naşterile de periodice continuă să întreacă morţile, mai ales în America, ţara prolifică într'un mod aproape neruşinat. Pelîngă mai demult stabilitele în Chicago „Poetry" şi „Contemporary Verse" „The All Poetry Magazine of America", existau mai recentele: „Tempo" şi „The Measure", toate devotate versului numai; de cîtăva vreme ne vine; „Voices": A Journal of verse şi „Rhythms". „Rhythms" anunţă că plăteşte un dolar de vers. Ne întrebăm dacă poezia următoare a fost cotată într'adevăr opt dolari (adică două ghinee).

I	Eu
Am coming	Vin
To you	La tine;
I	Eu
To you:	La tine;

You...	Tu...
It is dawn	Crapă de zi
Where are you?	Unde eşti?

„Sfîrşitul „bombelor" în poezie, pentru care se rugară atît cei drepţi, pare să fi sosit odată — scria d. Middleton Murry de curînd într'o „Scrisoare Engleză" adresată unuia din cotidianele americane.

Dacă într'adevăr au fost „bombe" ne rugăm şi noi împreună cu drepţii, ca ele să fi sfîrşit. Căci o bombă (cuvînt spurcat) este produsul găunos al complotului comercial şi obstacol fatal adevăratelor aprecieri. Ni s'a spus că în ultimul timp a scăzut vînzarea chiar a unora din cei mai mari favoriţi dintre poeţii Georgieni şi următoarele scheme aproximative ni s'au dat de cineva în măsură să ştie. Ele sînt bazate pe tipul sută la sută. Prima cifră denotă probabila circulaţie medie a operelor poetului la vremea celei mai mari popularităţi a lui recente, în comparaţie cu ceilalţi poeţi menţionaţi. A doua cifră indică celace ar fi, proporţional, circulaţia medie a lui azi:

Walter de la Mare 100 | 80; Ralph Hodgson 100 | 60; John Drinkwater 100 | 50 Rupert Brooke 100 | 30; J. E. Flecker 70 | 60; W. H. Davies 70 | 50; Wilfrid Gibson 70 | 25; Robert Nichols 70 | 20; James Stephens 60 | 50; J. C. Squire 60 | 50 John Freeman 50 | 30; D. H. Lawrence 40 | 40; Robert Graves 40 | 30. Edward Shanks 40 | 20. W. J. Turner 30 | 10".

Totuşi notăm că Georgian Poetry vol. V 1920—22 e menţionat de librarii londonezi şi din provincie ca volumul care se vinde cel mai bine. Publicul pare mai interesat în poeţii Georgieni ca grup decît ca indivizi, căci deşi toţi recenzenţii au discutat pe cei şapte noi sosiţi şi introduşi în aceste serii, se aude foarte puţin de cereri relative la cărţile lor în parte.

(*The Chapbook*, No. 35).

Există o evoluţie a bolşevismului?

Al 12-lea congres, ţinut de partidul comunist rus la Moscova, a fost în mare parte consacrat cercetării unei grave probleme: acea a atitudinii puterii sovietice faţă de ţărani. Zinoviev, în discursul de deschidere, Trotzky în raportul său asupra situaţiei industriale a Republicei, au proclamat „uniunea muncitorilor şi a ţăranilor şi încrederea ţăranilor în muncitori", ca una din bazele dictaturii proletariatului, în perioda actuală de tranziţie. Ori, în acest moment, chestia ţărănească în Rusia sovietică trece printr'o criză acută, care ameninţă să aducă o ruptură economică totală între oraşe şi sate. Rusia sovietică se regăseşte înaintea aceleiaşi situaţii redutabile care, pe la începutul anului 1921, a făcut pe Lenin, în prezenţa eşecului comunismului integral, să decreteze „noua politică economică".

Criza din 1921 a fost rezultatul opoziţiei făcute de ţărani politicei pe care guvernul sovietelor a încercat să o practice, faţă de dînşii. La rechiziţia produselor agricole, ţăranii au răspuns prin răscoale şi mai ales prin greva braţelor încrucişate. Această opoziţie a adus capitularea puterii sovietice înaintea ţăranilor, şi la părăsirea forţată a oricărei politici, urmate anterior, de guvernul bolşevic faţă de ţărănime.

Inlocuirea rechiziţiilor printr'un impozit în natură şi libertatea comerţului interior, aceste elemente esenţiale ale noii politici economice, au fost supapa de siguranţă, care a pus provizoriu puterea sovietică la adăpost de furia poporului. Dar azi, nemulţumirea populaţiei şi cu deosebire a ţărănimii e iarăşi în creştere.

Preţul cerealelor, comparat cu acel al produselor industriale, a scăzut în mod catastrofal, pe cînd mujicul e singurul contribuabil real al republicei sovietice.

El suportă totalitatea cheltuelilor administrative caşi acea a întreţinerii industriei de stat, a transporturilor şi a comerţului exterior. In schimb, avansurile făcute agriculturii din budgetul sovietic, constitue abia 3 %, din el, pe cînd transporturile şi industria absorb aproape 30 %. Singurul remediu la criza profundă prin care trece Rusia, adică scăderea preţului produselor industriale indispensabile ţăranilor şi micşorarea impozitelor ce apasă asupra lor, nu poate fi obţinut, decît în ziua cînd

industria de stat, transporturile și comerțul exterior, vor începe să dea beneficii, în locul deficitelor actuale.

In raportul său asupra industriei sovietice, Trotzky a arătat foarte clar de ce prețul produselor industriale e de patru ori mai ridicat ca înainte de războiu. Plăgile industriei și ale transporturilor sînt după părerea lui: slăbiciunea rendementului, cheltuelile enorme ale industriei sovietice, lipsa comptabilității, biurocrația. Concluzia lui Trotsky e că industria sovietică alimentată din budget lucrează cu însemnate pierderi. Pe cînd industria de stat e muribundă, Vladimiroff și Trotsky înșuși, recunosc că în domeniile vieții economice, în care s'a admis inițiativa privată și în care micul capitalist s'a pus pe muncă, se constată oarecare animație.

Recunoscînd în reconstituirea industriei și ridicarea producției adevărata cheie a problemei, Lenin în două articole publicate de „Pravda" în Ianuar, părea dispus să acorde în domeniul economic, întreaga direcție a industriei și trasporturilor, technicienilor. Totuși, după părerea lui, partidul comunist trebue să conserve în numele lui, controlul de stat, în ceiace privește industria. El propunea chiar, în acest scop, reorganizarea și întărirea „inspecției uvriere și țărănești."

Programul lui Lenin a provocat o polemică aprinsă în rîndurile partidului comunist și el a fost criticat, nu numai de aripa stingă și dreaptă, dar chiar și de centru, grupul cel mai influent. Unul din reprezentanții stîngii, Ossinsky, recunoscînd că technicienii sînt necesari, susține totuși, că nu li se poate încredința o influență preponderentă în ansamblul industriei, lăsîndu-se elementului revoluționar și proletar, un simplu control. Căci aceasta ar însemna, din punct de vedere practic, pentru dictatura muncitoare, pierderea direcției în domeniul economic.

Reprezentantul comuniștilor moderați Krasin, se pronunță dimpotrivă, pentru o eliberare totală a industriei și pentru o retragere completă pe tot frontul industrial. El nu admite, nici măcar firul ușor, pe care Lenin voia să-l lase în mînile partidului comunist, adică controlul statului asupra industriei. „Dezvoltarea exagerată a funcțiilor de control și de supraveghere, spune dînsul, e vătămătoare și periculoasă. La noi sînt prea mulți oameni care controlează, inspectează, dirijează în loc să-și ocupe locul lor la mașină, și să se pună la lucru. Dați technicienilor să mănînce, încălzitul și luminatul, transformați ambianța psihologică a muncii lor, astfel ca dînșii să nu se mai teamă de posibilitatea unei catastrofe; ei se vor pune la lucru și vor crea ameliorări în cursul însuși al producției..."

Centrul reprezentat prin leaderii săi, *Kamenev, Zinoviev, Rycov*, față de noua politică a lui Lenin, a căutat să susțină necesitatea unui status quo, care i se pare în situația actuală, minimul de primejdie.

Congresul comunist din April, în care centriștii aveau majoritatea, n'a adoptat decît cîteva reforme superficiale. *Congresul* și-a însușit planul suggerat de Lenin în ceiace privește inspecția muncitoare și țărănească, fără a-i da însă proporțiile cerute de dînsul și nu a renunțat la dirijarea industriei și a transporturilor.

Criza economică și nemulțumirea clasei țărănești, continuă dar să dăinuiască, constituind o permanentă amenințare pentru regimul sovietic.

(Contele Kokovtzoff. *Revue des Deux Mondes*, Iulie).

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Pierre Lasserre, *Renan et Nous*, Ed. B. Grasset, Paris.

In această lucrare cu proporții relativ reduse, d. Pierre Lasserre indică mai mult unele teme și cîteva puncte esențiale, momentele cînd gîndirea lui Renan s'a schimbat sau s'a oprit cu h·tărîre.

După o vedere generală asupra operei lui Renan, și după descrierea vieții lui de colegiu, autorul se oprește asupra motivului precis care a îndepărtat pe Renan de creștinism: negarea miracolului, și arată filozofia care se preda în seminar pe vremea lui. Tomismul alcătuia fondul doctrinei, dar din secolul al XVII-lea s'au făcut concesiuni cartesianismului și, fără să se observe că criteriul ideilor clare distrugea filozofia Sfîntului Thomas, se încerca a se ține una lîngă alta, două doctrine așa de deosebite. De altfel, preoții din generația părintelui Dupanloup se mulțumeau să treacă foarte ușor pe lîngă grădina sfințită a scolasticei, înlocuind studiul greoiu al dogmelor printr'o religiozitate după moda introdusă de Chateaubriand. Dar considerațiile de estetică și de morală, care, fără a fi direct opuse dogmei, o acopereau totuși cu un văl plăcut puteau fi suportate cu greu de Renan, acest paradoxal dușman al nepreciziului.

Cînd a căpătat destulă putere ca să-și desfacă lanțurile și să le distrugă, Renan a descoperit în filologie un instrument asupra căruia d. Pierre Lasserre insistă cu deosebire. Termenii metafizici din Biblia latină nu corespund cu cei din limba ebraică, care sînt plini de viață și imaginație; sistemul corespondențelor este o greșală; trebue să culegi, vie, cunoștința asupra cuvîntului. Așa întrevede Renan, în mijlocul celei mai autentice beții spirituale, voluptatea de a se ridica pentru întăia dată deasupra greșelii universale, de a înțelege și de a reduce iluziile popoarelor, căutînd geneza ideii în istoria cuvîntului.

Autorul schițează cîteva obiecțiuni asupra valorii și pericolului metodei critice. Siguranța că totul e relativ, spune el, lovește în nevoia de a crede în utilitate, în desăvîrșirea absolută a celor întreprinse de noi, și riscă să ne împiedice plinătatea avînturilor; pe de altă parte, n'ar fi rău să trecem asupra filozofiei contemporane un oarecare suflu grec.

André Thérive, *Le français langue morte?*, Ed. Plon, Paris.

Autorul crede că limba franceză a ajuns o limbă moartă, ce trebuește păstrată în balsamul capodo-

perelor marilor ei scriitori. Cu alte cuvinte, franceza a ajuns la un aşa grad de perfecţiune, încît trebue să rămînă neatinsă: orice schimbare i-ar dăuna. Sfinţită ca limbă moartă, franceza să fie pusă alături de greacă şi latină şi până la sfîrşitul civilizaţiei actuale, această limbă, care nu va mai fi niciodată vorbită, să continue a fi scrisă.

Upton Sinclair, *They call me Carpenter*, Werner Laurie, New-York.

„Ei mă numesc Carpenter" este un roman fantastic în care un Cristos coboară din vitraliul unei biserici, într'un oraş din extremul răsărit american. Cînd este întrebat ce nume are, el răspunde că îi zice Carpenter,—de aici titlul cărţii. El începe a propovădui: linişteşte manifestaţii violente, pacifică pe grevişti, spune în colţul străzilor pasagii modernizate din evanghelie. Autorităţile şi poliţia sînt alarmate şi decid să pună capăt acestor discursuri bolşevice. Un rege al cinematografului, evreu ignorant, venit din fundul Ungariei, îl vede pe străzi, majestuos şi frumos, şi-i oferă contracte fabuloase. Cristos respinge propunerile şi continuă să vorbească mulţimii îndemnînd-o să se depărteze de cei bogaţi, să se apropie de cei nevoiaşi şi de cei revoltaţi. În cele din urmă poliţia urzeşte un complot împotriva lui. Un trădător introduce o maşină infernală în casa sindicatelor munciloreşti. Mulţimea este asmuţită împotriva lui şi vrea să-l prindă şi să-l predea autorităţilor. Dar discipolii intervin şi deghizaţi în conjuraţi ai Ku-kluxklanului, îl smulg din mîinile mulţimii, oprindu-l astfel de a-şi da a doua oară viaţa pentru popor. Desnădăjduit, Crist se reîntoarce pe vitraliu.

FILOZOFIE

Fritz Heinemann, *Plotin; Forschungen über die plotinische Frage; Plotins Entwicklung und sein System*, Ed. Meiner, Leipzig.

Autorul contestă datele din „Viaţa lui Plotin" de Porphyr. În privinţa cronologiei, Porphyr deosebeşte tratatele în trei grupe, raportate fiecare la o perioadă din viaţa lui Plotin. F. Heinemann caută să dovedească inexactitatea acestei clasificări.

Condiţiile în care Porphyr a scos scrierile lui Plotin nu le garantează autenticitatea: cu ştiinţă sau fără ştiinţă, a putut să intercaleze tratate întregi, care nu erau ale lui Plotin. Într'o vreme cînd ideia de personalitate literară nu era bine desluşită, era natural să fie admise asemenea procedee. Autorul neagă autenticitatea a opt tratate; patru dintre ele (III, 9; IV, 1; I, 9; II, 8) exprimă teorii străine şi chiar contrare acelora ale lui Plotin; alte patru (II, 2; II, 6; V, 7; I, 8) deşi inspirate de Plotin, par a fi mai repede discuţii între discipolii filozofului.

F. Heinemann construeşte o nouă cronologie a tratatelor. Face apoi o expunere genetică a gîndirii lui Plotin, arătînd cum s'au pus problemele pentru el şi cum s'au îmbogăţit şi schimbat până la sfîrşit.

În partea a treia a lucrării se expune filozofia lui Plotin.

CHESTIUNI SOCIALE

L. Trotski, *1905*, traduction de Parijanine, Librairie de L'Humanité, Paris.

Această carte, cuprinzînd istoria primei revoluţii ruseşti, a fost scrisă la Viena în 1908 şi refăcută în 1921 la Moscova.

Trotski povesteşte încercarea eroică din 1905, care începe cu marea criză generală din toată Rusia, în Octombre, şi se sfîrşeşte, după trei luni, prin strivirea răscoalei din Moscova şi prin triumful reacţiunii ţariste.

În prima parte a lucrării sînt descrise prodromele mişcării populare: scurta apropiere între ţarism şi popor, „primăvara" liberală a prinţului Sviatopolk-Mirski, apoi izbucnirea furtunii pe neaşteptate prin masacrul mulţimii aduse de popa Gapon subt ferestrele autocratului. După opt luni, vine „duminica roşie", puternicul val grevist care acopere întreaga ţară. Trotski vorbeşte amănunţit despre formarea celui dintâiu soviet: Consiliul deputaţilor lucrători din Petrograd, care a devenit centrul de mişcare al clasei muncitoreşti şi care a fost prototipul tuturor sovietelor din celelalte oraşe. Trotski arată pentruce proletariatul a fost sfărîmat în 1905 şi a triumfat în 1917: „Proletariatul s'a frînt în răscoala din Decembre-Ianuar, scrie el, nu din greşeli de strategie, ci din izbirea cu o forţă mult mai reală: baionetele armatei ţărăneşti". Pe cînd în 1917, după trei ani de războiu, armata de mujici devenise un instrument docil în mîinile revoluţionarilor care le făgăduiau pace şi pămînt.

În partea a doua a cărţii sale, Trotski arată procesul intentat Sovietului care a fost arestat în întregime de guvernul Witte, numai după 50 zile de funcţionare. Dă textul discursului pronunţat de el la 17 Octombre 1907 în faţa judecătorilor; apoi povesteşte deportarea în Siberia şi fuga lui.

J. Amar, *Le travail humain*, Bibl. du Musée Social, Plon-Nourrit, Paris.

D. J. Amar este un discipol al lui Taylor. El vrea să aplice metodele americane la organizarea muncii în Franţa. După programul său, munca omenească trebue considerată ca un obiect de studiu ştiinţific, care să ducă la descoperirea legilor celei mai bune producţiuni prin cea mai mică osteneală, şi să satisfacă legile de higienă socială, intensificînd totuşi producţia.

Lucrarea arată, cu amănunte bogate, avantajul pe care l-ar avea orice viitor lucrător de a-şi evalua ştiinţificeşte aptitudinile fizice şi intelectuale. Cu ajutorul unei „fişe de aptitudini profesionale", el ar economisi marile pierderi de timp şi de energie provenite din reaua întrebuinţare a muncii.

FEMINISM

Leon Abensour, *La femme et le féminisme avant la Révolution*, Ed. Leroux, Paris.

Cu ajutorul documentelor din arhivele autorităţilor, a memoriilor şi corespondenţelor timpului, autorul zugrăveşte viaţa femeilor din secolul al XVIII: la Curte, unde au fost instrumentul întregii vieţi politice, în nobleţa de provincie, în lumea financiarilor şi magistraţilor, în burghezia mijlocie şi mică, în păturile muncitorilor, a ţăranilor, până în scara cea mai de jos a prostituatelor.

Femeia, ţinută subt tutelă din punct de vedere legal, era puternică de fapt în înalta societate, nu numai prin slăbirea legăturilor matrimoniale, ci şi prin supravieţuirea unor drepturi feodale care acordau femeilor proprietare de fiefuri un drept de reprezentare politică.

Dacă feminismul propriu zis nu exista înaintea Revoluţiei, principalele probleme privind educaţia femeilor, rolul lor în familie şi în societate erau discutate cu aprindere. Voltaire, Montesquieu, Diderot, D'Alembert erau pentru emanciparea femeii, pe care o educaţie raţională ar face-o egală cu bărbatul; alţii, ca Rousseau, nu vedeau în femee decît tovarăşa robită a bărbatului şi mama copiilor ei. Din aceste discuţii n'a eşit nici un rezultat practic. Cele mai alese spirite însă proclamase „necesitatea absolută de a rezolvi contrazicerea care a fost şi a rămas multă vreme la baza societăţilor moderne între condiţia legală a femeii şi rolul pe care îl are efectiv în societate..."

POLITICĂ

Winston S. Churchill, *The World Crisis*, 1911–1914, Thornton Butterwort.

Cea mai de seamă, în orice caz cea mai dezbătută carte politică engleză dela războiu încoace şi probabil până ce Lloyd George îşi va sfîrşi de redactat *memoriile* la care e angajat, e *Criza mondială*, datorită lui Winston Churchill, fostul ministru al Coloniilor în cabinetul lui Lloyd George şi mîna dreaptă a acestuia, figură proeminentă a Angliei de azi şi conducătoare a celei de mîine.

Cartea, care a apărut cu rumori crescînde în articole cu care s'a mîndrit *The Times* din iarna trecută, nu e scrisă numai în stilul nervos al unui politician încă tînăr dublat de un vechiu scriitor, dar ea constitue documentul palpitant al epocii celei mai emoţionante în viaţa Europei şi Angliei moderne: aceia din preajma, din «junul, de la începutul războiului celui mare.

Intăiu Lord al Amiralităţii în 1909, noi vedem pe Winston Churchill, în calitate de mare pacifist, opunîndu-se programului de reconstruire a Admiralităţii engleze. Dar nu mai tîrziu de sfîrşitul aceluiaşi an, el însuşi începe să se îngrijoreze. Nu fiindcă prepararea flotei germane mergea mai febril decît admisese el cu Lloyd George cîteva luni mai înainte, dar fiindcă amîndoi se „cam înşelase asupra felurilor cum băteau valurile adînci ale destinului".

Fraza am vroi-o mai puţin diplomatică decît poetică, dar Churchill se grăbeşte să citeze Agadirul anului 1911, care îi provoacă un întreg memorand asupra aspectului înarmat al continentului.

Incepe să vorbească de mişcarea a 100.000 de oameni spre India şi de efectul pe care marea l-ar avea asupra unui războiu care în nici un caz nu va fi lung.

„Lord Haldane declară că el îşi declină răspunderea Ministerului de Războiu dacă un minister al Amiralităţii nu e creiat spre a lucra în deplină armonie cu Ministerul de războiu şi a începe organizarea corpului naval".

Ori, însărcinarea formării şi organizării acestui corp naval, se încredinţează lui Churchill Amănuntele îl arată dîrz la datorie.

In preparaţia de războiu, vedem mai întăiu ideia de a bloca comerţul german închizîndu-se Marea Nordului. Inceputul dezastrului german se datoreşte deci fostului prim Lord al Amiralităţii.

Ideia războiului lung urmează strîns celei de mai sus. Documentele lui Churchill nu arată însă desjuns,—deşi pretind că supapele de siguranţă ale Germaniei au fost cum trebue tăiate.

La 4 August războiul se declară şi la 5 August consiliul de războiu se simte totuşi în indecizii de lucru. Ideia întîiului Lord fu ofensiva care duse la angajarea în lupta dela Heligoland.

De scăparea lui Goeben, Churchill se leapădă cu documente care cereau insistent angajarea la luptă a fericitului vas, aşa după cum cu insistenţă se lucrase pentru provocarea încăerării din insulele Falklands.

Cartea se cufundă din ce în ce în amănuntul tehnic al războiului—mai ales naval şi nu avem să o urmărim mai deaproape, în ciuda interesului crescînd al sfîrşitului. Aceasta cu atît mai mult cu cît pentru cetitorul străin şi de azi al cărţii, importantele-i pagini scapă pe măsură ce le întoarcem valorii lor istorice şi se îmbină în cele din urmă cu o personalitate care le insuflă şi domină.

E personalitatea autorului însuşi. *The World Crisis* s'ar putea numi epopeia oficialului. E un funcţionar mai mult decît războiul, mai mult decît Anglia mai mult decît destinul Europei—care trăeşte de la un capitol la altul. Un funcţionar din fericire „om", o personalitate pasionată după faptă, luminată de datorie şi întărîtată de succes. Nu e vorba de o pledoarie —pe Churchill nu l-a acuzat nimeni,—nici de o scriere de partid. Svîrcolirea din pagini nu e tactice, nici postumă. E svîrcolirea de atunci a omului care a condus arma formidabilă ce direct sau indirect a pus în genunchi formidabila Germanie. Toată tensiunea, tot consumul nervos al veghei, toată perfidia pîndei şi inteligenţa planului şi mai ales toată energia încordată a omului rasei sale aplecat peste destinele lumii e în această cronică a anilor de incubaţie a acelei fapte a bipedului înebunit, pe care nu avea să o mai justifice decît izbînda.

ŞTIINŢĂ

J. V. Thorpe and C. K. Ingold, *Synthetic colouring matters. Vat Colours.* Longmans, Green et Co., London.

O monografie bine documentată asupra chestiunii coloranţilor industriali.

Culorile de cadă, întrebuinţate în boiangerie, sînt substanţe insolubile în solvanţii obişnuiţi, dar care devin solubile prin acţiunea unui reductor care le transformă în leucoderivate. In aceste soluţii, se moaie ţesătura ce voim să colorăm; produsul pătrunde în fibre; apoi, prin reoxidare la aer se regenerează colorantul care devine inseparabil de fibră. Dintre aceste substanţe, fac parte purpura celor vechi, indigoul şi derivatele sale, culorile cu antrachinonă, care, în ultimii ani au căpătat o mare importanţă comercială. Autorii, după un istoric foarte complect al indigoului natural, descriu fabricarea lui, modurile de întrebuinţare, stabilind formula chimică a colorantului şi mecanismul prin care se produce vopsirea. Expun apoi lucrările succesive care au dus la realizarea indigoului sintetic, şi descriu principalele procedee preconizate pentru a realiza această sinteză. Urmează apoi cercetarea produselor derivate şi de substituţie a indigoului. In sfîrşit, autorii se ocupă cu culorile din antrachinonă, cercetîndu-le constituirea, proprietăţile şi modul de preparare.

A. Mesnager, *Matériaux de construction,* Ed. J.-B. Baillière, Paris.

In prima parte a lucrării se tratează despre diferitele soiuri de piatră de construcţie: pietre calcare, solubile în acid clorhidric, gresii şi pietre inatacabile cu acid clorhidric. Autorul arată cum se studiază proprietăţile fizice şi mecanice ale pietrelor, mai întăiu pe loc, apoi în laborator; cu acest prilej studiază teoretic legile deformării corpurilor solide. Partea a doua se ocupă cu pietrele artificiale, care cuprind aglomeratele, cărămizile silico-calcare, produsele ceramice precum cărămizi, olane, faianţe, porţelanuri şi sticlării.

Anexele cuprind numeroase tablouri de rezistenţe.

COMPILATOR

BIBLIOGRAFIE

Dr. Nicolai Tcaciuc, *George Tofan.* Edit. „Școala Romînă", 1923, Suceava. Prețul 6 lei.

Noël Ciusir, *Valurile iubirii.* Tip. „Moldova" 1923, Galați.

M. Ernst, Giovanni Maver, Aurelio Malmieri e Henryk Wronski, *Il nono cinquantenario dela nascita di Nicola Copernico,* Inst. per L'Europa Orientale, 1923, Roma.

Zoltán Ferenczi, Umberto Nani, Umberto Norsa, Aurelio Palmieri e P. E. Pavolini, *Alessandro Petöfi,* Inst. par L'Europa Orientale, 1923, Roma.

V. Mestugean, *Istoria Armenilor,* Institut de arte grafice H. Steinberg & fiu, 1923, București, Prețul 50 lei.

I. Lupaș, *Andrei Șaguna și conducătorii „Asociațiunii Transilvane",* Bibl. „Cunoștințe Folositoare" Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 6 lei.

Andrei Rădulescu, *Pravilistul Flechtenmacher* Edit. „Academiei Romîne", 1923 București.

Alex. Odobescu, *Basmul Bisoceanului,* Bibl. „Pagini alese din Scriitorii Romîni", Edit. „Cartea Romînească", 1923 București, Prețul 2 lei.

Gr. Alexandrescu, *Fabule și satire,* Bibl. „Pagini alese din Scriitorii Romîni", Edit. „Cartea Romînească", 1923 București, Prețul 2 lei.

G. Coșbuc, *Cîntece de vitejie,* Bibl. „Pagini alese din Scriitorii Romîni", Edit „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 2 lei.

Vasile Alecsandri, *Bucheliera din Florența,* Bibl „Pagini alese din Scriitorii Romîni", Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 2 lei.

Const. I. Lungu, *Luxul și valuta,* Tip. „Glasul Țării", 1923, Chișinău, Prețul 20 lei.

Edward Fitzgerald, *Rubáiyátele lui Omar Khayyám,* din englezește de Al. Vitianu, Tip. „Albania" 1923, Constanța, Prețul 10 lei.

Iakob Nacht, *Der Fuss (eine folkloristische studie)* Impr. G. Kreysing, 1923, Leipzig.

Darea de seamă a Soc. „Invalizii de războiu", Tip. „Cartea Paiînei", 1923, Focșani.

Revue internationale du travail, No. 1; *Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations,* No. 6; *Viața Agricolă,* No. 11; *Furnica,* No. 11—12; *Țara noastră,* No. 20 30; *Ramuri,* No. 15; *Gîndul Neamului,* No. 5; *Democrația,* No. 6—7; *Viața creștină,* No. 2—4; *Adevărul literar și artistic,* No. 138; *Buletinul Cărții,* No. 10—11; *Natura,* No. 7—8; *Gîndul nostru* No. 5; *Biserica ortodoxă romînă,* No. 8; *Vocea Romîniei,* No. 19—20; *Transilvania,* No. 6-7 *Prolom,* No. 9—10; *Noua revistă bisericească* No. 6—8; *Arhivele Olteniei* No. 8; *Lumea literară și artistică* No. 6; *Cugetul romînesc* No. 6 7; *Romînia Militară* No. 6—7; *Analele Dobrogei,* No. 2; *Lamura,* No. 9; *Analele Rîmnicului,* No. 1—2; *Îndrumarea economică,* No. 1; *Arhiva pentru știința și reforma socială,* No. 6; *Convorbiri Literare,* No. 5—6.

Timpul, Primavara, Unirea Poporului, Glasul Bucovinei, Cultura Poporului, Nădejdea, Unirea, Lumea.

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații tehnice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot celace privește redacția: manuscrise, reviste ziare, cărți, etc., a se adresa **la Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Alecsandri, Iași.**

Institutul de arte grafice și editură „Viața Romînească", precum și revista „Viața Romînească" sînt reprezentate la București de d. D. D. Patrașcanu, Bulevardul Maria, 57.

Pentru cetitorii din București

Pentru tot ce privește Revista „Viața Romînească", ca: abonamente, anunciuri, și pentru toate editurile societății Viața Romînească din Iași, cetitorii din Capitală se pot adresa și sucursalelor din București:

Viața Romînească S. A.—librăria Alcalay—Calea Victoriei 37.

Viața Romînească S. A.—librăria Alcalay—Str. Lipscani 88.

1923 ANUL XV. AUGUST, SEPTEMBRE. No. 8 ȘI 9

Viața Romînească

REVISTĂ LITERARĂ ȘI ȘTIINȚIFICĂ

SUMAR:

IAȘI

Redacția și Administrația: Strada Alecsandri No. 3

1923

VIAȚA ROMINEASCA apare lunar cu cel puțin 160 pagini.—Abonamentul în țară un an 200 lei.—jumătate an 100 lei. Numărul 20 lei.—Pentru străinătate: un an 250 lei; jumătate de an 175 lei. Numărul 30 lei. Pentru detalii a se vedea pagina următoare.

VIAȚA ROMÎNEASCA

REVISTĂ LUNARĂ

Iași, Strada Alecsandri No. 10—12.

ANUL XIV

CONDIȚIILE DE ABONARE

Abonamentele sînt: semestriale și anuale.

Cele semestriale se socotesc dela No. 1 până la No. 6 inclusiv, sau dela No. 7 până la 12 inclusiv.

Cele anuale dela No. 1 până la No. 12 inclusiv.

Abonamentele se pot face în orice lună a anului, trimițînd suma *prin mandat poștal*.

Reînoirea se face cu o lună înainte de expirare, pentruca expedierea Revistei să nu sufere întrerupere.

Prețul abonamentului pe anul 1923 este:

IN ȚARĂ:

Pentru Autorități, Instituțiuni, Societăți și Intreprinderi comerciale, financiare și industriale, pe an . 300 lei

Pentru particulari:

Pe un an . . . . 200 lei
Pe jumătate an . . . . 100 „
Un număr . . . . 20 „

IN STRĂINĂTATE:

Pe un an . . . . 350 lei
Pe jumătate an . . . . 175 „
Un număr . . . . 30 „

Abonaților li se acordă o reducere de 10 la sută din prețul volumelor editate.

Pentru siguranța primirii regulate a Revistei D-nii abonați sînt rugați a trimite odată cu abonamentul și 24 lei anual costul recomandării pentru țară și 65 lei pentru străinătate.

Colecții complecte pe anii 1920, 1921 și 1922 se găsesc în depozit la Administrația Revistei cu preț de:

100 lei colecția pe 1920
120 „ „ „ 1921
160 „ „ „ 1922
inclusiv spesele de porto.

Administrația.

Titu Maiorescu

Dacă strălucitul profesor de filozofie Titu Maiorescu ar fi fost ș'un filozof original, a cărui concepțiune despre lume, scoțînd-o din ierba cugetării filozofice mondiale, să lase un gol neîmplinit, atunci conținutul acestui articol se înțelege dela sine c'ar fi fost rezumarea cît mai exactă și mai vie a caracterelor concepțiunii, odată cu analiza și critica lor. Dar Titu Maiorescu n'a lăsat o astfel de operă după dînsul și nu se poate vorbi despre o filozofie a lui Maiorescu așa cum se vorbește despre una a lui Descartes, Leibniz, Kant sau Spencer, — nici măcar cît despre acea a unor filozofi mai puțin uriași ca Victor Cousin, Jouffroy, Thomas Reid, Fries etc... și nici chiar în măsura în care se vorbește despre opera filozofică a compatrioților săi Vasile Conta sau A. D. Xenopol.

Ne-ar rămînea atuncea într'o asemenea cercetare să scoatem la iveală influențele suferite și împrumuturile făcute de Maiorescu dela alți cugetători în scrierile sale filozofice, precum și'n acele lucrări care, fără a fi de filozofie propriu zisă, pornesc totuși îndeobște dela principii filozofice și sînt animate de un suflu de cugetare înaltă. Ar fi să vedem căror curente și căror maeștri ai gîndirii Maiorescu a fost tributar, ce anume filozofi i-a pus la contribuție în cercetările și studiile sale, ce școală sau ce școli filozofice a reprezentat. Ar fi să arătăm de pildă că estetica sa în latura ei metafizică a fost înrîurită de Schopenhauer (teoria contemplării impersonale în care individualitatea dispare), iar în partea ei tehnică—de teoriile hegeliane (probabil prin intermediul esteticianului Vischer); că metodologia sa, în deosebi în paragraful inducțiunii, este vasală Logicei inductive a lui John St. Mill; că evoluționismul lui Herbert Spencer l-a așezat la baza concepțiunii sale politice potrivit cu

care condamna orice salturi în reforma legislativă; că acelaşi evoluţionism îl ajuta să scape de consecinţele pesimiste ale metafizicei Schopenhaueriane, făcîndu-l să nădăjduiască într'un progres de ameliorare treptată; că definiţia lui Comte: „Savoir c'est prévoir" şi-o însuşise pe de-a'ntregul şi că erarhia ştiinţelor din sistemul aceluiaşi filozof îl făcea să ceară omului politic o cultură mai vastă de cît oricărui alt specialist, întrucît sociologia presupune cunoştinţa prealabilă a tuturor ştiinţelor pozitive. In sfîrşit că mai presus de toate aceste influenţe triate de mintea sa armonică, şi dominîndu-le pe toate, era teoria *apriorismului Kantian*, căruia Maiorescu îi dăduse o adesiune necondiţionată şi formă oarecum axa judecăţii sale filozofice. Potrivit cu această teorie, care acorda raţiunii un rol covîrşitor în elaborarea ştiinţei pozitive, făcînd-o să dicteze materialului sensibil, iar nu să se mărginească a-l înregistra; potrivit cu această teorie care făcea din calculul matematic cheia ştiinţei (Maiorescu repeta într'una faimoasa frază a lui Kant: există atîta ştiinţă, cît calcul matematec se poate aplica), iar din acest calcul o desvoltare a formelor înăscute de spaţiu şi timp; potrivit cu această teorie în care Maiorescu vedea un adevăr neclătinat,—combate teoria silogismului lui Mill, arătînd că premisa majoră în foarte multe cazuri nu este scoasă din cazuri particulare, ci este o regulă care le precedează şi domină, tot aşa precum legile raţiunii domină datele experienţii; combate de asemeni teoria după care acelaşi Stuart Mill explică axiomele ca asocieri psihologice indisolubile; în sfîrşit combate tot celace este explicare empiristă, tot ce caută să ignoreze aportul raţiunii noastre la înfăptuirea cunoştinţii noastre ştiinţifice. Să mai menţionăm că tot din cauza aceleiaşi teorii a criticismului Kantian, Maiorescu are o ţinută ironică în singurele două ocazii în care vorbeşte despre încercările filozofice ale celor doi compatrioţi ai săi: faţă de Conta învinuindu-l că prin explicările sale empiriste ale ideii de spaţiu comite cu naivitate un cerc vicios, * iar despre A. D. Xenopol, spunînd—dînsul care înţelegea prin lege un raport exprimabil matematiceşte—că „se vede încurcat în formularea unei pretinse legi istorice". **

---

* Vezi: „*Logica*. Teoria demonstraţiei § 56.

** *Critice*. Vol. III. Ed. Minerva pag. 37.

Să adaug că din cauza aceleiaşi concepţii stricte despre ştiinţă şi lege ştiinţifică, Maiorescu era sceptic nu numai faţă de pretenţiunile istoriei, menită a nu eşi din individual, ci chiar asupra sociologiei care năzueşte a formula raporturi generale. Indoiala faţă de caracterul ştiinţific al sociologiei i-o dădea incertitudinea prevederilor din domeniul ei. In privinţa asta era cu orice prilej necruţător. Aşa pentru a cita un exemplu pe care îl am mai la îndămînă, putînd folosi chiar propriile cuvinte ale lui Maiorescu, voiu reproduce cîteva rînduri dintr'o scrisoare ce mi-a trimis-o (în Februar 1906) ca răspuns la o scrisoare a mea, în care îmi permisesem a-i da un consiliu într'o chestiune

Arătarea amănunţită a acestor influenţe—pe care în formă de schiţă am făcut-o şi noi în rîndurile anterioare — este desigur o sarcină pe care un istoric şi-o poate lua şi o lucrare ce poate avea un sens. Totuşi din capul locului cetitorul poate pune întrebarea: la ce bun toată această cercetare? Ce anume justifică facerea ei? Justificarea acestei căutări a tuturor influenţelor şi împrumuturilor filozofice, cărora nu li s'a adăogat şi creaţiuni speculative proprii, nu poate fi decît una singură: însemnătatea persoanei care a făcut aceste împrumuturi. Dar însemnătatea acestei persoane nu se poate demonstra prin faptul că a împrumutat idei dela alţii şi cercetarea împrumuturilor făcute poate dovedi orice vreţi, afară de superioritatea şi valoarea persoanei însăşi. Insemnătatea cuiva stă nu în celace a luat dela alţii, ci în celace a avut în sine şi a făcut el singur. De aceia, dacă — după ce am constatat că Maiorescu nu poate conta cu o concepţiune proprie în istoria cugetării mondiale — ne-am mărgini la arătarea părinţilor filozofiei sale, pe care n'a putut să-i depăşască, n'am da prin asta nici o socoteală de mărimea reală a acestei personalităţi, care a dominat o epocă şi a lăsat brazde neşterse pe urma activităţii sale.

Despre acest lucru avem în primul loc de dat socoteală, şi pentru asta trebueşte să ne coborîm în mijlocul epocii în care el a *trăit* şi — dacă e posibil — să ne transpunem, ajutaţi de tot ce ar putea să ne ajute, în însuşi sufletul lui.

Titu Maiorescu (născut la 1840) făcuse în tinereţe studii excelente. Osebit de bazele foarte serioase pe care le-a dobîndit la Theresianum în Viena, s'a adăpat adînc la filozofia germană idealistă care s'a desvoltat în prima jumătate a secolului al XIX lea, întrecînd în strălucire filozofia tuturor popoarelor dela acelaşi epocă. Această pregătire şi-a făcut-o la facultatea filozofică din Berlin, între anii 1858—1861, unde profesa atunci antihegelianul Trendelenburg (autorul apreciatei scrieri: Logische Untersuchungen), credinciosul hegelian Michelet, de altfel acesta mai mult frazeolog, precum şi hegelianul clătinat în credinţele sale Karl Werder care, deşi propunea de pe catedră doctrina lui Hegel, l-a sfătuit în particular pe Maiorescu să se

---

care îl privea pe dînsul, dar — dată fiind diferenţa de vîrstă şi de situaţie care era între noi (eu eram tot la studii, în străinătate) — avusesem precauţia de-a nu-i înfăţişa ca un „sfat", ci ca o „prevedere" a celo ce va face el singur:

„Cu „prevederea" D-tale în privinţa... s'a întîmplat cum se „va fi întîmplînd adeseori cu asemenea prevederi (şi aceasta „încurcă pozitivarea sociologiei); s'a realizat *fiindcă* mi-ai comunicat-o. „...De unde rezultă că scrisoarea D-tale nu a cuprins o simplă pre„vedere, oarecum teoretică, ci a devenit un element cauzal şi s'a a„mestecat în viaţa practică. Ce complicări ale sociologiei izvorăsc din „acest exemplu *tipic!*"

ocupe de Schopenhauer „pentru a ajunge prin el la Kant („Critica raţiunii pure") ca la un izvor ce-ar trebui din nou desfundat". *

Hegelianismul slăbit pe catedra universitară îşi găsise refugiul într'o societate filozofică berlineză, din care îl vedem făcind parte şi pe Maiorescu. In organul acestei societăţi *Der Gedanke, philosophische Zeitschrift*, Volumul II (pag. 112), aflăm o lungă discuţiune contradictorie asupra unei conferinţe de estetică ţinută de Maiorescu la acea societate. Ca principal adversar al tînărului filozof romîn, reproşindu-i în special că definiţiile şi conceptele de care se servise, nu erau destul de *hegeliane*, întîlnim pe cunoscutul Ad. Lasson, mai tîrziu profesor la Universitatea din Berlin, rămînind de asemeni toată viaţa un hegelian constant şi nesdruncinat. Maiorescu a răspuns obiecţiunilor, printr'o replică foarte ordonată, în care—după obiceiul său de toată viaţa—căuta să-şi pună adversarul în contrazicere, aşezîndu-i demonstraţia alunecoasă în silogisme limpezi şi stricte.

Am dat toate aceste relaţii nu pentru a stărui în chestia stabilirii influenţelor, ci pentru a arăta, cu ajutorul cîtorva detalii, în ce atmosferă de cultură temeinică, la ce izvoare de gîndire culminantă, în ce metodă riguroasă şi-a format sufletul şi cugetarea Titu Maiorescu.

Totodată organul societăţii berlineze ne poate sta ca o mărturie de cîtă vază se bucura în cercuri intelectuale, din care făceau parte oameni care au ajuns nume cunoscute în Europa, foarte tînărul nostru compatriot. Şi străbătînd paginile în care îl vedem cu cinste într'o pleiadă de capete creatoare, ai simţimîntul că fusese hărăzit şi dînsul aceloraşi destine, nepărînd întru nimica mai puţin înzestrat ca alţii...

Intre acestea, terminîndu-şi studiile, Maiorescu s'a întors în ţară. Rar se va fi văzut o antiteză mai izbitoare ca aceia între lumea apuseană din care venea şi lumea în care sosea. Mărginind contrastul la raportul cultural: de-oparte erau înălţimi intelectuale ameţitoare, cultură bogată, criterii sigure de-a deosebi drumul bun de drumul cel rău; de alta nu numai sărăcie jalnică, dar şi confuziune absolută între ce este adevăr şi eroare, ştiinţă şi pretenţiune, artă şi contrafacere. Tînărul deprins cu severitatea criticistă şi strălucirea culturală a mediului pe care îl părăsise, trebue să fi avut, venind în patria sa, impresiunea deprimantă a omului care nu ştie de ce să se apuce.

In orice caz cu ochiul său ager a văzut imediat un lucru: că dacă ar fi vrut să continue a lucra în direcţia în care căpătase viteză iniţială şi avînt speculativ—la rezolvirea problemelor filozofice eterne, cercînd să meargă mai departe de punctul unde se ajunsese în acel moment—trebuia ori să se expatrieze, ori să se izoleze complect de viaţa şi atmosfera patriei sale, rămînînd absolut străin şi fără nici o influenţă asupra evoluţiei ei culturale. Un lucru îi părea absolut exclus: să trateze ca *scriitor romîn* chestii care depăşeau cu mult nivelul intelectual al ţării şi interesul cetitorilor ei. Un altul s'ar fi îngrijit poate mai puţin de chestia aceasta, scriind pentru cîţiva sau pentru mai tîrziu... La Maiorescu, care pe lîngă latura de logician, o avea şi pe-acela de psiholog realist, această chestie nu suferea discuţie: un autor trebuia să se conformeze situaţiei şi înălţimii mediului său, numai astfel putînd exercita o influenţă, la care are dreptul şi datoria să aspire.

* Aceste amănunte le am dela Maiorescu însuşi, într'o scrisoare din 9 Iunie 1906.

In admirabilul său articol „Progresul adevărului", vrind să zugrăvească peripeţiile unui adevăr nou, izvorît într'o minte creatoare, până ce ajunge să fie primit de celelalte capete mai puţin luminate, pune ca o condiţie de sine înţeleasă pentru lansarea adevărului cel nou:

„Presupunem, că a ales (autorul) *un timp oportun* şi că nu este vorba de-o concepţiune în afară de *atmosfera actualităţii*, ci de o idee, deşi nouă, dar născută din chiar mijlocul luptelor intelectuale ale *epocii în care trăeşte şi ale poporului din care s'a născut*". *

De asemeni e caracteristic cum în articolul critic: „Literatura romînă şi străinătatea", ** Maiorescu—făcînd un inventar al activităţii noastre ştiinţifice până în 1908—nu ia în consideraţie decît lucrările de istoria *Romînilor*, filologia şi literatura *romînă*, arheologie privitor la lucruri aflate în *ţara noastră*, în sfîrşit geografie, zoologie şi botanică referitor la *solul nostru*—aşa dar la cercetări care, după părerea sa, aveau singure rost şi raţiune în actuala fază a vieţii noastre culturale.

In aceiaşi ordine de idei să-mi fie îngăduit a povesti ş'o amintire personală. Cînd au eşit de subt tipar primele exemplare din lucrarea mea de logică: „Teoria Noţiunilor" (în 1910), am dus un volum lui Maiorescu. După ce şi-a aruncat cîteva momente ochii prin carte şi-a observat că nu e vorba de-o scriere de popularizare a doctrinei existente, ci de-o încercare de-a modifica această doctrină abstractă prin contribuţii personale, mi-a spus numaidecît următoarele vorbe: „Toate bune, dar un lucru: o astfel de scriere nu e prematură la noi? Eşti convins că s'a ajuns cu evoluţia noastră culturală până la acest gen de lucrări?"... Apoi după o pauză, continuă mai departe: „Vezi cazul lui Rădulescu-Motru. El e foarte fecund şi are lucruri bune. Dar pare-mi-se că, din cauza pe care ţi-am spus-o, scrierile lui curg pe deasupra".

* Critice, ed. „Minerva", vol. II, p. 250 şi 251.
** » » » vol. III, pp. 7—40.

Avînd dela început această convingere şi văzînd situaţia care era în ţară în clipa întoarcerii sale din străinătate, Maiorescu a înţeles că, dacă voeşte să se insereze în viaţa noastră culturală, cu gîndul oricît de îndrăzneţ de a o ajuta să se desmeticească şi de-a o împinge mai departe, trebue să renunţe de-a stărui pe calea speculărilor filozofice proprii, avînd de luptat în de-ajuns cu sarcina de-a ridica atmosfera intelectuală a ţării până la nivelul acelor adevăruri, care în lumea apuseană deveniseră clasice şi formau un bun cîştigat al spiritului omenesc.

Din simţimîntul că un cap cugetător nu trebue să se izoleze de nevoile timpului şi ale locului în care trăeşte, ţesîndu-şi în singurătate o pînză de paiajen ce-i sluješte numai lui, din acest simţimînt care în conştiinţa aspră a lui Maiorescu trebue să fi înfăţişat totodată ceva din imperativul unei *datorii* (Vasile Conta, de pildă, urmînd vocaţiunii sale filozofice, a scris lucruri care depăşeau cu mult stadiul culturii noastre şi n'a avut astfel nici o repercusiune asupra ei), Maiorescu şi-a pus talentul, inteligenţa şi energia în serviciul trebuinţelor locale, a devenit unul din factorii cei mai însemnaţi ai progresului nostru cultural-naţional, dar prin chiar aceasta, părăsind terenul speculărilor originale, era fatal să-şi micşoreze importanţa sa mondială, îngustîndu-şi strălucirea propriei sale biografii. Intr'un articol pe care l-am scris cu ocazia unei aniversări a lui Maiorescu (intra în cel de-al 70-lea an),* relevam această jertfă făcută de dînsul pe altarul culturii noastre naţionale şi comparam fapta lui, cu acea a unui codru (personificat fireşte) care renunţă la o parte din mantia sa bogată „pentru a da lemne vetrelor sărace care i se adăpostesc la poale" sau cu gestul acelui împărat roman „care şi-a rupt fişii din cămaşa lui cea scumpă pentru a lega rănile tovarăşilor săi". Vorbeam cu multă siguranţă despre un sacrificiu pe care nu aveam mijlocul să-l verific, dar despre care aveam un fel de intuiţiune. Cred că nu e de prisos să adaug pentru a întări valoarea interpretării mele, că Maiorescu, după lectura acelui articol ocazional, a ţinut să-mi comunice impresiile sale şi să-mi spue între altele: „Mi-ai ghicit sufletul!"

Neapărat că ar fi o sarcină himerică pentru oricine ar voi să şi-o ia asupra-şi, să caute a întrezări ce-ar fi dat Maiorescu în filozofia universală, dacă n'ar fi cotit pe drumul pe care i-l indica starea de lucruri din ţara lui. Nici măcar faptul că ar fi dat cu siguranţă ceva de seamă, nici asta nu poate nimeni s'o *demonstreze*, acelora care s'ar îndoi. Chestia rămîne de sigur obscură ca orice chestiune care începe cu „ce-ar fi fost dacă",—şi aparţine mai mult credinţelor individuale. Intrucît mă priveşte, eu cred sincer că, rămas în mediul în care studiase,

* Vezi *Cultura română*, an. 1909.

ori putînd să se desvolte în unul similar, Maiorescu ar fi produs lucrări filozofice cu proprie pecete, ş'ar fi avut un nume mai cunoscut decît astăzi, cînd este celebru numai între hotarele ţării lui. Mă face s'o cred atît modul în care debutase în străinătate, cît şi unele pagini care, deşi inglobate cadrului intereselor locale—cu mult mai modeste decît acel al preocupărilor apusene—scînteiază totuşi de o fineţe de cugetare şi de o perspicacitate de analiză de care nu pot dispune decît oamenii aleşi. Aşa e de pildă articolul despre care am mai pomenit odată: „Progresul adevărului", în care autorul ajunge, după o subtilă şi personală analiză psihologico-socială, la o formulare tipică—valabilă oriunde—a vicisitudinilor adevărului, dela naşterea la triumful său. Mă fac s'o cred de-asemenea anume lucruri din prelegerile sale universitare, cînd arunca din cînd în cînd ca întregire sau critică a sistemelor filozofice cîte-o idee cituşi de puţin banală, ce e dreptul nu destul de sprijinită de acel aparat de dovezi care să-i dea împămîntenire într'o filozofie ştiinţifică, şi veşnic cu acel aer caracteristic misiunii ce şi-o atribuise: de-a stimula fără a adînci personal prea mult lucruri care l-ar fi condus la creaţii proprii, nepotrivite cu faza desvoltării de-atunci a ţării lui.

Neapărat acum că o întrebare urmează aproape dela sine. *Prin faptul că Maiorescu a putut* să renunţe la ceiace am spus că a renunţat şi a acceptat să fie omul timpului său şi-a nevoilor imediate ale ţării, aceasta să nu dovedească oare că demonul creator-filozofic nu era prea puternic la dînsul, aşa de puternic, de pildă, cum se afla la Conta, în sufletul căruia dorul speculaţiunilor şi nevoia explicărilor supreme l-au făcut să treacă cu vederea starea culturii romîneşti şi, izolîndu-se de dînsa, să producă acea operă speculativă, care fatal a trecut neobservată atuncea, fiind cu mult de-asupra mediului înconjurător.

Fireşte, acestei întrebări i-am putea tot aşa de bine opune o alta: oare Conta n'ar fi renunţat la fel şi dînsul, dacă şi-ar fi simţit cît Maiorescu însuşirile trebuitoare pentru a se înhăma la o operă cituşi de puţin uşoară—croirea unei albii fireşti şi regulate începutului de cultură romînească care şerpuia capricios şi zăpăcit?

In orice caz, oricît ar părea de infructuos să ne aventurăm în astfel de chestii conjecturale, am putea totuşi spune, călăuziţi de acea intuiţiune, căreia Bergson îi atribue o aşa de magică putere, că Vasile Conta pare să fi avut o imaginaţie constructivă mai bogată decît Maiorescu, o imaginaţie care putea mai greu să fie redusă la tăcere şi care, trecînd peste orice considerări de oportunitate, l-a avîntat pe drumurile ispititoare ale metafizicii, unde adevărul se îmbină cu poezia şi raţionamentul se înfrăţeşte bucuros cu fantezia. Spiritul filozofic al lui Maiorescu avea ca trăsătură de căpetenie latura *logico-cri-*

tică (pe lingă gustul estetic și oarecare finețe psihologică), și cu aceste însușiri a putut mai lesne să renunțe la cercetări teoretice proprii, devotîndu-se cu căldură țelului arătat. Maiorescu a preferat tuturor disciplinelor filozofice, logica, ale cărei operații le mînuia ca un artist. Această preferință ne spune și ne lămurește pentru chestia noastră foarte mult. Dintre toate ramurile filozofice, logica este aceia care nu posedă un domeniu special de fapte concrete. Ea nu se ocupă cu fapte, ci cu forme. Ea nu se mărginește la un anume teren, fiindcă stăpînește în toate; ea nu explică, ci orîndueşte; ea fixează regulele după care se clasifică, se îmbină, se coordonează toate fenomenele; ea așază toate la locul lor firesc și în inlănțuirea lor necesară; ea dă criteriul suprem al adevărului și este cheia ordinei universale.

Maestrul acestei discipline de „ordine" și „organizare", unde dela cunoștința teoretică se trece pe nesimțite la arta practică, întrucît ea este pe lîngă o anatomie a spiritului cugetător și o medicină care îi lecuește slăbiciunile,—maestrul unei astfel de discipline se putea decide mai lesne să fie un mare practician, cu renunțarea desigur la gloria cercetărilor teoretice. Și e caracteristic că rolul pe care îl are logica între științe l-a avut Maiorescu în cultura romînească. A eliminat ce era fals, a coordonat ce era bun; a suprimat anarhia, a retezat avînturi greșite, a indicat lacunele și sistema de a le acoperi. El este marele organizator al culturii noastre neînchegate și pe alocuri deviate dela drumul ei natural. Deși însușirile sale caracteristice îl pregătiseră minunat pentru această operă și cu toate că talentul său precumpănitor formalist și critic nu l-ar fi dus poate la vaste construcții metafizice, chiar dacă ar fi avut răgazul și mediul necesar,—totuși rămînem cu credința că Maiorescu, în alte împrejurări, ar fi produs contribuții originale *la filozofia* universală, în logică și teoria cunoașterii, *în analiza* estetică și psihologică (o mostră pentru aceasta din urmă—deși mai mult cu intenții de *popularizare*—este articolul „Din Experiență", Critice, Vol. II). De-aceia, cu toate restricțiunile ce ne-am adus singuri în acest domeniu conjectural, rămînem la credința că, din cauzele arătate, Maiorescu—deși a săvîrșit o mare operă în cultura națională—nu și-a dat întreaga sa măsură de cugetător, așa că se poate vorbi despre o jertfă, cu cele mai bune temeiuri și cu toată seriozitatea.

Neapărat nu știm dac'am putea susține că momentul în care a început sacrificiul, a fost numaidecît o clipă de durere. Conștiința omenească dacă uneori vestește, adesea însă învălue adevărul și nu te face totdeauna să simți cu claritate, în clipa cînd apuci pe o cale, toată paguba pe care vei avea-o prin faptul că n'ai urmat o altă cale. Poate chiar clipa iremediabilului sacrificiu va fi apărut de data aceasta ca ceva comod, întrucît opera de-a dirija și ridica pe alții până la tine, care te afli cu mult deasupra, te dispensează de sforțările mai grele, necesare pentru a te distinge într'un mediu superior. Durerea va fi venit atunci cînd vine în deobște: mai tîrziu, după trecerea anilor, cînd omul privește îndărăt cu melancolie și vede ce-ar fi putut să fie dacă ar fi apucat-o pe alt drum. Dar cu sau fără suferință, în cazul nostru, sacrificiul a avut ființă, din cauzele și împrejurările care l-au impus!

Titu Maiorescu s'a socotit toată vremea ca omul unei epoci de tranziție, dela o fază anarhică cu pretenții culturale, către o fază de cultură adevărată. El avea de pregătit o vreme nouă, care nu putea firește răsări dintr'odată. Rolul pe care și l-a luat, ajutat de educația pe care o primise în occident, a fost acela de *valorificator* și *indicator de criterii*. El a crezut că nu are de scris decît prefața la timpuri care au să vie. Intrarea în fond și'n amănunte rămînea sarcina altora, iar cît privește lucrările filozofice propriu zise, trebuia încet-încet creiată mai întâiu o atmosferă în care ele să se poată desvolta și să poată fi luate în seamă.

Acest rol pe care și l-a asumat, cu complectă abstracțiune poate de *ambițiunile lui inițiale*, explică o mulțime de lucruri pe lîngă *faptul principal de-a se fi mărginit la filozofie* aplicată trebuințelor locale ale țării. Se explică bunăoară interesul deosebit și dragostea pe care o acorda totdeauna tinerilor studioși și acelora care îi păreau să aibă o scînteie de talent,—fiindcă într'înșii vedea pe oamenii epocii de construcție propriu zisă, pe care dînsul numai o prepara. Se mai explică desigur și faptul pentru care au făcut mult tapaj pe vremuri adversarii săi, anume: de a nu fi citat întotdeauna pe autorii străini de-ale căror idei se servea în scrierile sale. Maiorescu își simțea o misiune de dascăl al țării sale, culturalicește desorientată, de organ al civilizației mondiale într'o țară înapoiată și atunci, cînd e prea mare distanța din lumea de unde transporți luminile la acela unde le aduci, chestia citărilor erudite capătă cu totul alt aspect. El voia să fie un îndrumător care prezenta ideile aduse din străinătate, nu cu autoritatea unui nume, ci cu acea a unor demonstrații stringente și impersonale. Ș'apoi e caracteristic cum la toate începuturile culturale într'o țară, autorii cei mai de samă intercalează chiar în opera lor pasagii din autorii mai vechi, fără a simți trebuința strictă de trimiteri la text. Așa bunăoară în Essayurile sale, Montaigne, cel dintâiu filozof francez demn de acest nume și un reprezentant caracteristic al unei laturi a geniului francez, introduce fără citare fragmente de-ale vechilor sceptici, în special de-ale lui Sextus Empiricus, depozitarul scepticismului antic. Și Montaigne făcea o operă teoretică, cu pretenția de a pluti pe de-asupra timpurilor, pe

cînd Maiorescu făcea operă practică, legată de necesitățile unei epoci determinate. De altfel e momentul s'o spunem, că în această *aplicație* a unor principii în genere împrumutate, Maiorescu a reușit să fie original, iar articolele sale de îndrumare critică nu prețuesc numai prin valoarea principiilor de bază, ci și prin maniera excelentă a aplicațiunii lor. Studiile lui Maiorescu au cel puțin același originalitate, pe care o au în știința aplicată mașinile, care se bazează, ce e dreptul, pe principii științifice cunoscute, dar au meritul propriu de a le fi coordonat și transformat într'un instrument de acțiune cu rezultate fericite. „Poezia romînă", „În contra direcției de astăzi", „Bețiа de cuvinte" au fost admirabile mașini de defrișare a cîmpului culturii romînești. Și cine-ar putea să spue că autorul unei mașini nu adaugă nimic în opera sa, formulelor teoretice care stau la baza mașinii și care singure, fără un spirit care să știe a le aplica aevea, ar fi stat multă vreme într'o sferă curat ideală? Autorii de opere aplicate nu s'ar bucura de atîta slavă, dacă n'ar aduce nimica peste principiile care se cunoșteau de mai înainte. Să notăm, printre admirabilele instrumente montate de Maiorescu, eminentul său manual de logică, manual care nu servea numai la o inițiare într'o ramură filozofică, ci, în epoca de retorism gol și de confuziune lățită peste toată cultura romînească, avea și rolul unui minunat îndreptariu, învățînd consecvența în gîndire și metode solide de lucru. Fără a se putea vorbi despre o originalitate a principiilor manualului, cu toate că unele probleme Maiorescu le formulează mai precis și mai bine decît se făcuse oriunde până la el (a se vedea teoria generală a silogismului, a silogismelor hipotetice,* etc.), lucrarea aceasta înfățișează atîta bogăție, atîta unitate organică, atîta sistemă și e redactată într'o limbă așa de proprie, cu toate că ceva cam abstractă, încît poate fi socotită până astăzi ca un eveniment atît în literatura noastră didactică cît și 'n acea filozofică. Față de ce era mai înainte (compare-se cu logica tradusă de Eufrosin Poteca), manualul lui Maiorescu păstrează aceiași distanță și reprezintă același formidabil salt, pe care îl reprezintă și poezia lui Eminescu față de producțiile anterioare. Și după cum Eminescu, cu toate progresele care se vor fi făcut pe urmă în literatura romînească, nu este nici astăzi învechit, dominînd ca un vîrf superb de munte atît delușoarele de mai înainte, cît și culmile de mai apoi,—tot așa această scriere de logică, deși rămasă în urmă în unele privinți (mai ales în partea metodologiei), n'a fost scoasă din circulație de alte manuale mai nouă, ba poate vor fi mulți care s'o prefere încă, pentru de-

* Asupra superiorității acestui paragraf, față de cel echivalent din logica lui Trendelenberg, insistă în chip probant și Eminescu, într'un articol de apărare a Logicei lui Maiorescu (Conv. Literare, August și Septembre, 1877).

săvîrșita ei împletitură și pentru suflul de cugetare superioară care o străbate. Ar fi cazul unui solid și vechiu ceasornic, demodat ce e dreptul în construcția sa, dar ale cărui servicii sînt mai sigure și mai bune decît ale unor ornice moderne, a căror fragilitate îți poate face încurcături...

Ar fi însă a nesocoti amploarea activității lui Titu Maiorescu, dacă n'am lua în considerare decît opera sa scrisă. Personalitatea lui Maiorescu e mai mare, cuprinzînd pe lîngă scrieri și activitatea sa orală, activitatea sa de profesor la Universitate, unde s'a consacrat c'un mare talent ș'o vestită punctualitate aceleiași misiuni de precursor: creării unei atmosfere nouă, care să facă cu putință o cultură serioasă în genere ș'o mișcare filozofică în special.

Au mai fost și aiurea cazuri în care cugetători de rasă au fost economi la scris, dar c'o activitate orală dintre cele mai rodnice.

Așa e bunăoară cazul unui contemporan al lui Maiorescu, filozoful francez Jules Lachelier. Desigur că marele lui răsunet și adînca venerațiune cu care vorbesc despre dînsul atîția filozofi mai noi, nu se întemeiază exclusiv pe cele trei-patru studiiarticole cu care abia a putut să umple două volumașe la Alcan: *Du fondement de l'induction*; *Psychologie et métaphysique*; *Le Syllogisme*. Aceste studii, cu toată valoarea lor necontestată și cu toată dialectica lor strînsă pe care o face și mai impresionantă un stil de o tăioasă concisiune (oarecare asemănare cu stilul logicei lui Maiorescu), n'ar fi adus probabil atîta faimă autorului lor, dacă n'ar fi existat și prelegerile lui vestite la școala Normală Superioară din Paris, despre a căror splendoare și influență găsim o rară unanimitate de păreri. Și e caracteristic cum Gabriel Séailles, în monografia pe care a consacrat-o lui Lachelier (apărută nu demult la Alcan), nu se servește numai de studiile publicate de acesta, ci și de prelegerile sale, care din nefericire nu s'au tipărit.

Pe lîngă lecțiunile de logică, în care ideile rezumate în manual erau desvoltat expuse și împodobite cu exemple de-o atrăgătoare actualitate, Maiorescu a mai profesat la Universitatea din București un curs extraordinar de frequentat de istoria filozofiei contemporane dela Kant inclusiv. Cursul acesta care a fost ani de zile o mare atracție intelectuală, osebit de studenții tuturor facultăților, pentru publicul iubitor de cultură, era cît se poate de nemerit pentru pregătirea unui substrat temeinic unei viitoare activități filozofice la noi. Nu se poate creia filozofie și imagina explicări filozofice serioase, decît inserîndu-te în valul cugetării omenești universale, care se ridică din sistem în sistem, într'o veșnică mișcare de ascensiune,—decît străbătînd mai întâiu cu dînsul toate etapele trecutului și însușindu-ți forța lui de înaintare să mergi mai departe cu el... O operație analogă

cu acea din biologie, care ne arată că embrionul unei speţe avansate mai înainte de-a se închega în forma organismului său definitiv parcurge în prealabil o serie de stări, care nu sînt decît caleidoscopul treptelor zoologice anterioare, care au condus prin filiaţiune la această speţă avansată. Aceasta se petrece—după plastica expresie a lui Ravaisson—„ca şi cum forţa generatoare pentru a lucra mai bine îşi rememorează toată opera sa trecută".* O asemenea rememorare a trecutului este indispensabilă pentru un creator în ale filozofiei, căci dacă teoriile ştiinţifice se poate zice că cresc din faptele experienţei, teoriile filozofice se nasc din adaptarea continuă la fapte a cugetării istorice a spiritului omenesc.

Maiorescu a fost un artist în prezentarea de pe catedră a sistemelor filozofice, pe care căuta să le explice psihologiceşte, să le examineze în mod critic şi uneori să arate prin cîteva suggestii în ce chip aceste sisteme s'ar putea depăşi în viitor. Neapărat că fiind o personalitate bine construită, avea preferinţe şi înclinări.** Dar toate aceste decurgeau din examenul său critic şi nu era el omul pe care să-l tîrască vînturile modei sau capriciile actualităţii. Cu riscul de-a părea un înapoiat îşi rezerva satisfacţia de-a deveni un precursor, fiindcă i s'a întîmplat adesea să vadă, cum teoriile cele nouă se învecheau cu repeziciunea cu care fuseseră îmbrăţişate, iar dînsul, care rezistase în baza unor convingeri vechi, anticipînd prin chiar aceasta viitorul. „Cînd aţi şti cîte modernităţi de acestea am văzut eu devenind vechituri!"... sînt propriile lui cuvinte, în cuvîntarea de rămas bun la Universitatea din Iaşi (toamna anului 1909).

Aşa bunăoară a rezistat cu tenacitate teoriilor estetice ale lui Taine foarte la modă la un anume moment. Filozoful francez, aderent al pozitivismului lui Comte, a vrut să lărgească formula filozofică a acestuia subt influenţă spinozisto-hegeliană, susţinînd că fenomenele cele mai complexe pot fi reduse la formula fenomenelor mai simple şi pe această cale s'ar putea găsi o lege unitară de-o simplitate axiomatică, din care să se derive—ca nişte cazuri speciale—legile mai complicate. Cu aceasta voia să dărîme una din ideile lui Comte, că inferiorul nu poate explica superiorul, că fenomenele mai complexe nu se pot deduce din acele mai simple. Taine a încercat să-şi aplice programul în deosebi în estetică şi aci a înjghebat o teorie care avea două trăsături principale: 1) explicarea caracterelor operei de artă din împrejurări climaterice, geografice şi altele analoge (explicarea superiorului din inferior); 2) suprimarea individualităţii ca factor

* *Testament philosophique.* Revue de Métaphysique et de Morale. 1905 pag. 15.

** Deasupra tuturor îl punea pe Kant la care admira totul,—până şi stilul. „Este drept, ne spunea dînsul la o lecţiune, că stilul lui Kant e rece. E rece ca ghiaţa. Să nu uităm însă că ghiaţa mai are şi alte calităţi: e şi transparentă, e şi tăioasă, e şi strălucitoare"...

explicativ, prin reducerea ei la cîteva raporturi generale. Aceasta este vestita teorie a *mediului* care, în forma ei excesivă, încălcea individualitatea creatoare, făcînd-o un simplu instrument al unor factori exteriori, care puteau fi cuprinşi în formele generale.

Maiorescu a combătut cu înverşunare această teorie, reclamînd drepturile individualităţii, care nu putea fi subordonată unor agenţi inferiori şi condiţionată de aceştia în chiar partea originalităţii creatoare.* Va fi părut multora un rămas înapoi... dar a avut destule zile ca să apuce declinul teoriei lui Taine, şi restabilirea individualităţii ca factor ireductibil în creaţiune.

Tot aşa teoria materialismului istoric, atît de sgomotoasă şi de ispititoare, în faţa căreia Maiorescu n'a aplecat drapelul nici un moment, susţinînd cu energie înainte că principalii motori ai evoluţiei sociale sînt elemente de ordine ideală.

Moda materialismului istoric cu pretenţiile lui de explicare *integrală* a tuturor evenimentelor din cauze economice, trecuse şi dînsa mai înainte ca Maiorescu să închidă ochii, iar el a avut bucuria să vadă cum lumea se întoarce către punctul de vedere pe care şi în ceasuri grele nu-l părăsise un singur moment.

Această statornicie în valorificarea ideilor şi-a avut şi dînsa marea ei utilitate, pentru crearea unei atmosfere de interes pentru filozofie. Dacă mai tîrziu varietatea părerilor şi mobilitatea lor puteau fi indiferente,—la început, cînd gustul şi entuziasmul filozofic trebuiau trezite, lipsa de convingeri fixe şi schimbarea necontenită a ideilor ar fi fost poate de-a dreptul descurajante.**

Dar neapărat că marea influenţă pe care au avut-o prelegerile sale universitare—unde s'au perindat zeci de rînduri de *ascultători*—se datoreşte în primul loc talentului său de profesor, faţă de care hiperbolă nu există. Lăsînd deocamdată la o parte latura oratorică propriu zisă, e de relevat darul pedagogic de-a prezenta ideile abstracte încet, etapă cu etapă, fără precipitare şi totdeauna cu grijă. Ai fi zis, văzîndu-l în mijlocul tinerimii, o corabie care şi-a micşorat viteza cînd se apropie de dînsa luntrile uşoare, care altfel ar putea să fie răsturnate...

Am putea chiar spune că uneori în dorinţa de-a face ideile

* A nu se confunda cu influenţa ce o poate avea mediul în *desvoltarea* unui talent, cum s'a putut vedea la Maiorescu însuşi. Se cade totuşi a recunoaşte, că uneori în focul luptei dînsul mergea prea departe, nesocotind puţin teoria mediului chiar în limitele ei rezonabile.

** Să semnalez totuşi că această imutabilitate a convingerilor care la dînsul era ş'o năzuinţă, îl făceau în genere spre bătrîneţe puţin accesibil ideilor timpului, pe care de altfel aici nu prea le studia.

filozofice cît mai accesibile și cît mai concrete, parcă le cobora cam tare și, pentruca să-l înțeleagă toți sau în tot cazul cît mai mulți, nu le ferea întotdeauna, îmbrăcîndu-le în veșminte populare, chiar de-o ușoară alterare. *

Tactul și răbdarea pedagogică a lui Maiorescu, susținute de cea mai perfectă înlănțuire logică a ideilor—așa că trecerea dela una la alta se făcea obligatoriu și necesar—au mai avut norocul să fie întregite prin acea elocvență elegantă și uneori vibrantă, cu care fascina. Fiindcă poate a doua oară n'am să exprim mai bine impresiile pe care le deștepta în auditoriu forma artistică a lecțiunilor lui Maiorescu, să-mi fie îngăduit a reproduce cîteva rînduri scrise altădată, în cartea mea „Amintiri universitare", unde am vorbit și despre Maiorescu, limitîndu-mă la calitățile lui ca profesor. Rezumîndu-mi întâiu impresiunile dela cea dintâiu prelegere ascultată, spuneam: „N'aveai înainte un profesor care explică, ci mai mult un preot care oficiază. Nu era numai mintea care culegea idei, era tot sufletul care prins de mreje nevăzute se simțea tot mai aproape de albastrul cerului. Era un fel de călătorie ușoară spre ținuturi transcendente, în scăpărări de facle și cîntece de harpă. Mai ales de pe la a doua jumătate a lecțiunii glasul magistrului devenise atît de muzical, în cît parcă îți venea să-ți clatini capul ca în tactul unei melodii... Și totuși nici o urmă de ceiace s'ar putea numi o afectare sau o declamațiune!..."

Iar pe urmă formulînd o caracterizare mai sintetică după un lung șir de prelegeri ascultate, spuneam următoarele:

„In afară de limpezimea cristalină a expunerii, de excelenta rînduială a ideilor și pregătirea atentă a fiecăreia din ele, în

* Așa îmi amintesc de lecția asupra filozofiei lui Fichte, un cugetător pe care de altfel Maiorescu îl simpatiza, pentru înalta sa concepție morală. Felul în care îl înfățișa Maiorescu în scopul de a-l face mai lesne accesibil, îl făcea mai degrabă bizar și bolnăvicios. Fichte susține, ce e dreptul, că obiectele lumii din afară nu au un substrat exterior, un „lucru în sine"—după cum afirmase maestrul său Kant—ci sînt produsul unei imaginații inconștiente care le proectează în fața eului nostru ce nu le recunoaște ca pe-o operă proprie și le atribue greșit o existență aevea. Maiorescu insista asupra caracterului „halucinatoriu" al percepțiilor noastre—în teoria lui Fichte—și prezenta pe oameni, după această concepțiune, ca un fel de nebuni, ale căror vedenii aiît că coincidează. Lucrul ar fi mers, dacă nu s'ar fi șters prin asta un element esențial al filozofiei lui Fichte,—anume, că după acest filozof acel proces de imaginație amăgitoare nu avea loc în sfera lumii sensibile, unde și pentru Fichte, ca pentru toată lumea sănătoasă, obiectele exterioare ne sînt date aevea și sînt *realități*, ci pe un plan mai înalt, într'o regiune suprasensibilă, unde subiectivul și obiectivul, reprezentarea și obiectul nu prezintă acel caracter abrupt de antiteză, care în lumea sensibilă nu poate fi suprimată, fără a se vorbi de halucinare sau nebunie: Filozofia lui Fichte poate fi inferioară aceleia a lui Kant, însă e tot așa de sănătoasă ca și a acestuia,—ceiace din expunerea lui Maiorescu nu părea.

afară de unitatea lecțiunii care alcătuia un tot armonic și împlinit, ceiace ridica nivelul acestor prelegeri neuitate este suflul cu adevărat filozofic care le anima. Deși trăind în vremea mai mult a pozitivismului, deși puternic înrîurit de doctrina Kantiană a limitelor cunoștinții... totuși Maiorescu, avînd un real temperament de filozof, care nu poate să renunțe la marele întrebări capitale, în speranța că'n lipsa unor răspunsuri precise se pot obține măcar unele întrezăriri,—aborda la curs problemele cele mai înalte, silindu-se să ne avînte înspre culmile lor. Nu zic că ne prezenta soluții, acolo unde alții nu putuseră da nici una. Dar știa să aleagă cele mai bune poziții ca să privim adîncurile realității și să ne dăm seama de imensitatea ei. Iar uneori svîrlea cîte-o rachetă vie, brăzdînd c'o dungă luminoasă bezna care ne'nconjoară. In general n'ai fi putut, urmînd pe Maiorescu, să confunzi existența cu suprafața ei, fondul lucrurilor cu fațada, năzuințele sufletului c'o vibrație moleculară și să închizi în concepte meschine și vulgare, infinitul inepuisabil al realității. Urechea lui fină deslușea în clocotul lumii înconjurătoare sunetele care veneau de-aiurea, dintr'o lume nevăzută...

„Acest contact aproape mistic cu izvoarele supreme ale lumii nu se poate mijloci, de regulă, pe căi obișnuite. Ceiace nu se poate zugrăvi în desemnuri limpezi, rămînea să ne facă s'o *simțim*. Aceasta este adesea, pentru metafizicianul care s'avîntă departe, unicul mijloc și singura resursă. In privința asta Maiorescu dispunea de arta expunerii lui magistrale. Nu era numai nemerita alegere a expresiilor, mai era minunata elocvență a gesturilor, desăvîrșita modulare a vocii, însfîrșit o întreagă colaborare a tuturor fibrelor sale, care îți dădeau *senzația* lucrurilor ce nu se pot descrie. Adeseori trecea prin sală fiorul limanurilor îndepărtate și al regiunilor inaccesibile, și măsurai adîncul realității trăindu-l, scufundîndu-te în el."

Această strălucită și influentă activitate orală—care a depășit cu mult opera scrisă a autorului*—a contribuit în cea mai mare măsură la crearea în țara noastră a *posibilității* viitoare de studii și de mișcare filozofică. Dacă această operă a înjghebării unui mediu filozofic ar fi fost lăsată în seama scrierilor originale ale lui Conta—multă vreme rămase necitite—nu știu unde ne-am afla. Este drept că în istoria universală a filozofiei, scrierile lui Conta și-au dobîndit un locușor și, grație lor, filozofia romînească posedă în unele cărți străine micul ei paragraf. Maiorescu nu-și are o astfel de mențiune și'n privința aceasta a fost probabil un sacrificat. Dar în loc de opere proprii, a deschis posibilități de opere viitoare și o națiune nu se

* Maiorescu mi-a spus odată că dînsul nu simțea adevărată plăcere de cît atunci cînd vorbea, nu și atunci cînd scria.

ridică prin scăpărări sporadice de capete izolate, ci printr'o înălțare a mediei sale generale, în care devine cu putință o mișcare culturală susținută și continuă.

Opera filozofică a lui Maiorescu nu poate fi în genere arătată indicînd anume titluri de volume sau am reduce-o procedînd așa. Ea este mai subterană, mai invizibilă,—e revărsată pretutindeni, circulă în vinele organismului întregei culturi romînești.

După cum pentru explicarea rodnicei influențe exercitată de Titu Maiorescu a trebuit pe lingă activitatea lui cea scrisă să punem în evidență și pe acea orală, tot așa acestora amîndouă trebue să le mai adăogăm încă un lucru care le-a complectat admirabil și le-a făcut efectul și mai garantat—un lucru care nu se poate defini cu ușurință și pe care l-am numi: prestigiu personal.

Acest prestigiu al lui Maiorescu nu era desigur independent de activitatea sa, dar avea și unele izvoare aparte, din care deslușim două mai principale.

In primul rînd inteligența lui Maiorescu era de-o profundă seriozitate. (*El*, după cum arată Panu în „Amintirile" sale, nu știa să facă nici glume, decît crude și răutăcioase). Din această seriozitate decurgea și ura lui de *frazeologie* (cu care totuși a confundat cîte-odată explozíuni curate de sentiment), rezerva lui față de entuziasmul retoric, concisiunea stilului său împinsă cîteodată la extrem (cum sînt unele paragrafe din Logica sa), inimiciția sa contra culturii fără fond și a poeziei fără formă,—aci forma frumoasă identificîndu-se cu fondul însuși. Această constantă și adîncă seriozitate intelectuală a fost desigur una din cauzele prestigiului său.

In al doilea rînd trebue să relevăm că mărimea sufletească a lui Maiorescu n'a constat, ca la alții, din strălucirea unei singure însușiri întovărășite cu altele, Dumnezeu știe cum. Sufletul lui Maiorescu era alcătuit dintr'o armonie de însușiri, fiecare demnă și la locul ei. Era ca o perfectă reprezentație de ansamblu unde chiar dacă nu e nici un element considerabil, niciodată nu supără nimica, în timp ce țesetura altor oameni mari e ca un turneu de provincie, în care o stea strălucitoare sosește înconjurată cu elemente de rînd. Acest admirabil echilibru de însușiri care nu se dezvoltaseră una în dauna alteia și unde fosforescența unor elemente nu se plătea cu vulgaritatea altora, a fost și dînsul un factor al marelui său prestigiu, a celei autorități care a lipsit uneori altora cu geniu poate mai mare, cum era de pildă B. P. Hașdeu.

Ar fi să lăsăm icoana schițată incomplectă, dacă n'am amintí că Maiorescu, tot așa după cum s'a străduit să transplanteze principii teoretice sănătoase pentru cultura romînească, așezînd-o pe baze nouă, a vrut să mai aducă încă un lucru de care se simțea nevoe și fără de care progresul societății e iluzoriu: principii de morală mai rigidă, sentimentul datoriei și obișnuința abnegațiunii. Această operă de moralizare, care izbește în atîtea interese greu de înăbușit, Maiorescu și-a dat seama că e mai dificilă decît cealaltă, care nici dînsa nu era ușoară. In loc să se adapteze omul normelor morale, le adaptează de regulă pe acestea apucăturilor sale sau după cum se exprimă Maiorescu însuși într'un aforism:

„Neputîndu-se modifica oamenii după preceptele morale ale religiunii, s'a modificat aplicarea preceptelor după oameni".

Dacă cunoștințele teoretice se pot răspîndi prin propagandă și demonstrație, regulele de conduită morală nu se pot impune decît numai pe-o singură cale: *exemplul*. Și Maiorescu a ținut să dea exemple de abnegație personală. Inlăturat din învățămînt pentru un motiv în afară de lege, dimpreună cu alți doi-trei profesori, și venind curînd după aceasta el însuși ministru al instrucțiunii publice, i-a reintegrat pe toți colegii îndepărtați pe nedrept, afară de sine însuși pe care nu s'a reintegrat. Ii va fi părut desigur că, dacă și-ar fi dat și sie-și satisfacțiune (deși cazul era identic cu al celorlalți), prin asta ar fi făcut suspectă întreaga operă de reparație! Mai mult de cît atîta, la eșirea sa din minister i-a luat locul prietinul său Petre Carp. Nici pe acesta nu l-a lăsat să-l reîntegreze, fiindcă se cunoșteau de lume legăturile personale dintre ei.

După această pildă dată în tinerețe (Maiorescu avea atuncea 32 de ani) și care l-a făcut să stea doisprezece ani afară din învățămînt, să mai cităm o alta, dată mai tîrziu. Ca ministru de justiție a propus o lege, ca un fost ministru al dreptății să nu mai poată profesa advocatura timp de cinci ani. Legea n'a trecut prin parlament, dar Maiorescu părăsind guvernul a declarat că moralmente se simte legat de dînsa și și-a dat demisia din barou (Maiorescu studiase și dreptul și a profesat și advocatura).

Prin astfel de acte de abnegație care l-au pus în conformitate integrală cu un alt aforism al său:

„Arta vieții? Rezervă, discrețiune, cumpătare, în genere negațiune și în rezumat abnegațiune",— prin astfel de acte, cărora li se adăoga o perfectă consequență și-o alegere scrupuloasă a mijloacelor de acțiune (tot un aforism al său sună astfel: „Mijlocul e superior scopului și-i regulează valoarea. Prin urmare fraza jezuiților trebue întoarsă: mijlocul justifică scopul"), Maiorescu a fost unul din marile exemple, desigur nu pentru o școală a înflăcărării profetice, dar pentru acea a datoriei și a atitudinilor frumoase.

N'ar putea să spue nimeni în ce măsură pildele sale au dat roade și în ce grad prin ele progresul moral al țării a crescut.

În orice caz prestigiului său personal, despre care am vorbit mai înainte, ele i-au adus un nou aport, contribuind poate și mai mult decît intelectualitatea sa superioară la impresiunea pe care o lăsa multora, cînd apărea în mediul nostru—acela a unui „dieu tombé".

I. Petrovici

Moldova dintre Prut și Nistru subt imperiul rus

8

Biserica

Din punct de vedere *bisericesc*, la 1812 Basarabia întreagă era subt jurisdicțiunea Mitropoliei Moldovei.

Trecerea ei de subt jurisdicțiunea bisericească a Moldovei subt acea a *Sf.* Sinod din Petersburg, s'a făcut cu călcare vădită a canoanelor. [1]

---

1 De altfel la 1812 Rușii, protectorii și păstrătorii credinții și canoanelor bisericii creștine pravoslavnice, nu erau la prima călcare. Încă la 23 August 1789, împărăteasa Ecaterina II dăduse ucaz (decret-lege) Sf. Sinod rusesc, că a dat poruncă Prințului *Potemkin*, ca „la locul vacant de mitropolit al Moldo-Vlahiei *să aleagă din nația de acolo o persoană încercată în încredere*", pe care Sf. Sinod rusesc urma să dea poruncă arhiepiscopului Ambrozie din Ecaterinoslav să o sfințească mitropolit. Nefăcîndu-se alegeri, printr'un ucaz din 22 Decembre, acel Ambrozie a fost numit locoțenent al Mitropoliei Moldo-Valache, iar ca ajutor lui, ca episcop al „Benderului și Leucopoliei" (Akermanului), a fost sfințit (la 26 Decembre) Gavriil Bănulescu Bodoni.

Ne vom opri mai mult asupra acestei personalități, care a avut un rol însemnat. Romîn din Bistrița (1745), cu studii la Brașov, Buda-Pesta (vezi lucrările Societății de Istorie Bisericească din Basarabia, vol. V, p. 6), Kiev, Muntele Athos și Smirna (vezi Stadnițky, p. 54), profesor la Năsăud 1776, profesor la Școala Domnească din Iași 1778, călugărit la Constantinopol, face din nou studii la Patmos, pentru a reveni ca profesor la Școala Domnească, de unde pleacă în Rusia la Poltava, ca profesor și prefect la seminarul de acolo (1782), pentru a se întoarce din nou la Iași la 1784. Supărat că n'a fost ales episcop al Romanului, din nou se duce în Rusia la Poltava, pe lîngă Alexandru Mavrocordat și unii boeri moldoveni. Acolo devine rector al seminarului. Plecat din nou în Moldova cu armatele rusești, este făcut de Ruși episcop al Leucopolei, iar la 11 Februar 1792, deja după pacea cu Turcii, este numit de Ecaterina II mitropolit al Moldovei, „*iar generalul Cohovsky i-a făcut investitura*" (vezi Stadnițky, p. 72). Se înțelege dar pentruce „patriarhul Constantinopolului a convocat Sinodul, l-a gonit pe Gavriil de pe catedra mitropolitană din Iași și l-a caterisit" (vezi Stadnițky, p. 73), de îndată ce Alexandru Moruzi, pus de

Un simplu referat al Mitropolitului Gavriil, însoțit de părerea guvernatorului Scarlat Sturdza, studiat de Sinodul rusesc și confirmat la 4 Iunie 1813 de împăratul Alexandru la Töplitz, —a instituit eparhia[1] Chișinăului („pentrucă acolo s'a instituit administrația locală") și a Hotinului („pentrucă acolo cîndva a fost episcopie"); s'a dat titlul de „exarhie și mitropolie" nu episcopiei, ci personal lui Gavriil;[2] s'a instituit vicariatul Benderului și Akermanului cu clerul catedralei, a curții mitropoliei, cu decasterie (consistoriu),[3] cu tot personalul, cu seminar și cu arătarea tuturor fondurilor pentru întreținere, în care nu intra nici un ban din casieria statului rusesc,[4] toate mijloacele fiind locale: veniturile mănăstirii Căpriana, moșiile Purcarii și Răscăeții, impozit pe clerici, 7 lei pe cap de cununii, etc., 80 scutelnici pentru Mitropolie, 40 pentru vicar, vii, etc., Clericilor de asemenea li se dădeau avantagii mari: scutire de orice dări cătră stat, scutire de impozite pe vii (50 vedre protopopul, 30 vedre popa), pe oi (25 oi protopopul, 15 popa), pe albine. Proprietarii erau datori să dea clericilor pămînt gratuit de arătură, pentru sămănat 5 chile; pentru fînețe 8 fălcii popii și 6 diaconului, a scuti de pășunat 16 capete popii și 12 diaconului. Au-

Turci Domn, i-a cerut aceasta. Dus cu forța la Constantinopol, este eliberat prin intervenții rusești, care îi dăruise camilauca albă, cruci, etc.—și este numit la 1793 arhiepiscop al Ecaterinoslavului, iar apoi, la 1799, mitropolit al Kievului, membru al Sinodului rusesc (1801). Se retrage,—nu se cunosc motivele: poate în vederea viitoarei ocupații rusești a Moldovei și Valahiei, pentru care Rușii se pregăteau din timp (Casso, p. 22),—subt pretext de boală, din aceste demnități la 1803, în Odessa, cu pensie de trei mii ruble, iar la 1804 la Dubăssari (unde a avut și o tipografie moldovenească), pentruca la 1808 să fie numit de Ruși mitropolit al Moldovei, în scop de a supune biserica Sinodului rusesc și, demnitatea de mitropolit fiind în țară pe acele timpuri demnitate politică de primul rang, să facă interesele politicii rusești, pe care le-a și făcut (îndepărtarea mitropoliților Dosoftei și Ignatie, trimiterea lor și altora la mănăstiri în țară și în Rusia, subt straja armatei rusești, dar cu întreținerea pe socoteala țării (vezi Stadnițky, p. 171 și 235). Retras cu armatele rusești în Basarabia, mitropolitul Gavriil păstorește aici în aceleași scopuri. Moare la 1821 Mart 30. — „Romîn de origină, *după educație și serviciu a fost Rus; toată viața și-a consacrat-o în slujba bisericii și statului rusesc*". Așa îl caracterizează Rușii care i-au studiat activitatea.

1 De abia la 1821 eparhia Chișinăului și Hotinului a fost trecută ca episcopie de clasa II între eparhiile rusești, socotindu-se după toate celelalte eparhii din această clasă, fiind nouă (Lucrările societ. istoric. arh. Bisericești Basarabia, vol. IX, p. 17).

2 Noua eparhie trecea Nistrul și mergea până la Bug, „căci această adăugire nu numai că ar perfecționa eparhia aceasta nouă, dar și pentru popoarele care o locuesc ar fi spre bucurie, fiindcă și cîmpia Oceacovului, cași Basarabia, o locuesc Valahi, Greci, Bulgari și alte nații, iar Ruși sînt foarte puțini". Regiunea dintre Nistru și Bug a fost despărțită de eparhia de Kișinău la 1838, la înființarea eparhiei Chersonului.

3 Dintre funcționari doi scriitori pentru scrisul moldovenesc, Ibid., p. 5.

4 Ibidem, p. 12—13.

toritățile civile și proprietarii să nu se amestece în cele bisericești.[1]

Prima grijă a lui Gavriil la înființarea eparhiei a fost clădirea localurilor pentru instituțiile bisericești. În scurt timp le-a construit (12 clădiri și o biserică; există toate și astăzi) fără nici o cheltuială din partea statului rusesc, ci numai cu venituri și prestații locale.

Pe lîngă protopopiile existente (13) pentru conducerea și supravegherea clerului,[2] a înființat protopopii nouă în Bugeac și la Izmail și le dădea tuturor instrucții, personal vizita satele și dădea îndrumări clerului și poporului. Clerul din Basarabia în acele timpuri era numai moldovenesc, cu știință de carte, dar fără deosebită cultură. În grija de luminarea creștinească a clericilor și poporului, a înființat o tipografie (fără bani dela statul rusesc, ci din mijloace locale) moldovenească, care s'a deschis la 31 Mai 1814, în care s'au tipărit abecedare (bucoavne) moldovenește și slavonește, gramatică, catehizisul, cărți de rugăciune, cărți de predici, ceasloave, calendare,[3] evanghelii, manuale, etc.[4] Toate aceste cărți au avut dela început o mare căutare și răspîndire[5] „în Basarabia, peste Nistru și peste Prut".

Afară de aceasta Mitropolitul Gavriil a îngrijit de construcții de biserici în Basarabia, pradată de războae; pe timpul lui s'au construit 200 biserici pe lîngă cele 749 existente.[6]

Dar pe lîngă toate acestea, mitropolitul Gavriil a îngrijit de pregătirea viitorilor clerici, deschizînd la 31 Ianuar 1813 seminarul din Chișinău. Scopul acestui așezămînt era, pe lîngă pregătirea preoților, rusificarea lor în vederea operei de stat a rusificării prin ei a populației. Conducerea seminarului dela început a fost dată pe mîna Rușilor. Încă pe timpul cînd era mitropolit la Iași, Gavriil aduse acolo din Rusia oameni credincioși *lui și Rusiei*, dintre care erau Petre Cunițky, protopop, fost rector la Socola (primul rector al seminarului din Chișinău 1813—1821), Ivan Nestorovici (rector al seminarului Chișinău 1821—1826), Dimitrie Sulima, vicarul, Rodostat, mai tîrziu protopop la Hotin, etc.

Cum însă elevii și mediul înconjurător erau curat moldo-

1 Ibidem, p. 74.

2 „Aproape tot clerul nu știa limba rusească și obiceiurile administrative a bisericii rusești; de aceia mitropolitul Gavriil a lăsat pe vechii protopopi ținutali" (Lucrările soc. istor. arh. bas., vol. V, p. 6, partea II).

3 „A introdus în calendar pe sfinții ruși și icoanele Maicii Domnului făcătoare de minuni rusești", Stadnițky, p. 350.

4 Mitropolitul Gavriil a făcut parte și din personalul pentru corectura Bibliei Moldovenești, edítată la Petersburg. Cea mai mare parte a acelei corecturi a fost făcută de Ipsilante, Matei Crupensky și Arhimandritul Varlaam dela Dobrovăț cu un psalt. Ibid., p. 359.

5 Ibid., p. 365.

6 Lucrările Societății istorice arh. Basarabiei, vol. V, p. 40.

venești, toți oamenii aceștia au trebuit să se supue lui: au învățat perfect romînește, au scris și tipărit lucrări în această limbă. Programele și organizarea erau aceleași ca la seminariile din Rusia, deosebirea era că pe lingă cele trei limbi obligatorii, după greaca, latina și rusa, se preda și limba romînă.

Contingentul elevilor era mic, majoritatea elevilor era de peste Nistru (așa la 1828 din 54 erau 45 de peste Nistru).[1] Succesele rusificării erau slabe: „la 1833 revizorul Scvorțev constată: elevii posedă foarte slab limba rusă". Numărul absolvenților era și el în genere mic: la 1833 în ultima clasă erau de abia 14, fiindcă majoritatea părăsea școala mai de vreme, ajungînd preoți și fără a termina seminarul, numărul vacanțelor fiind mare. Lucrurile se explică și prin hrana și îmbrăcămintea ce li se dădea: „mulți erau desculți și desbrăcați, astfel că nu li se dădea voe să iasă în stradă, mulți erau trecuți în cataloage cu nota—fugitivus".

Om deștept, cu mare cultură pentru timpurile sale, Gavriil a jucat un rol însemnat și în treburile civile din Basarabia. El ajută pe guvernator în oprirea emigrării țăranilor în Moldova. El stăruia în sferele înalte dela Petersburg (corespondența cu Speranky, Galițin) să nu fie *„batjocoriți și înjosiți Moldovenii"*,[2] arătînd că „în timpuri grele, cînd Francujii erau în centrul Rusiei, Turcii la Dunăre și Prut, cînd cu puterea armelor nu se putea opri emigrarea, căci—*prin tratat cu Poarta*—locuitorii erau liberi să treacă unde vor", prin încrederea pe care au avut-o *Moldovenii* într'însul, a convins personal pe boeri și prin predici și circulări pe săteni, să nu emigreze, *promițîndu-le că vor fi fericiți subt stăpînirea rusească*. El arată că Basarabia „ca colonie romană", are legile sale. Impăratul îi răspunde personal, spunîndu-i că *„pentru prima* dată, *temporal, ca titlu de experiență*, lasă legile locale și trimite funcționari de credință pentru a cerceta și înlătura relele și abuzurile (1816 April 1)".

Desigur că nu intervențiile mitropolitului Gavriil au determinat în mod hotărît politica ce s'a urmat, ci factori mult mai puternici; totuși stăruințele lui sînt interesante, arătînd că rusofilul cel mai adevărat căuta totuși în protecția rusească posibilitatea de cultură națională, stăruia pentru această posibilitate și putea să înceapă să-și dea seamă că Rușii urmăresc altceva.

Ne-am oprit mai mult asupra primei perioade din viața bisericească a Basarabiei de subt Ruși, pentrucă ea este foarte însemnată, caracteristică și plină de urmări. Din primele momente se vede o contrazicere fundamentală: pe de o parte se înființează tipografie romînească, se răspîndesc cărți moldovenești, se fac predici, sînt evidente tendințe spre cultură religi-

1 Ibidem, vol. IX, p. 735.
2 Stadnijky, p. 286, 287.

oasă care nu poate fi decît națională, dar în același timp se vede și opera de stat de rusificare: import de clerici ruși, înființare de seminarii în rusește, limba romînească fiind lăsată pe ultimul plan. Aceste două curente merg în viața bisericească a Basarabiei paralel: vom vedea mai departe analizînd activitatea fiecărui episcop, predominența unuia asupra altuia și rezultatele ciocnirii lor.

Mitropolitului Gavriil Bănulescu Bodoni, singurul romîn din toți episcopii care au cîrmuit (1812—1821) Basarabia, i-a succedat vicarul său—arhiepiscopul Dimitrie Sulima. După ce a stat în imediata apropiere și ajutor predecesorului său (din Iulie 1811), zece ani, în mediul cu totul romînesc, el a învățat limba și, în activitatea sa (1821—1844) de episcop independent, s'a condus de normele și statuările predecesorului său. „La 1822 erau în Basarabia 31 protopopi și 1604 preoți, din care numai zece aveau studii seminariale".[1] Majoritatea candidaților pentru preoție, cași subt mitropolitul Gavriil, se recrutau din diaconi și cîntăreți,[2] după un examen pe care îl face consistoriul și episcopul. Episcopul s'a adresat după candidați ruși, absolvenți ai seminariilor, la Cameneț și Ecaterinoslav (1838—1839), dar n'a primit nici un ajutor. Mari greutăți a avut cu clericii, care nu-și trimiteau copiii la seminarul local. „Neștirea limbii rusești îi împiedeca să facă progrese, fiindcă copiii clerului sînt în cea mai mare parte *Moldoveni*, trăind în sate moldovenești, *nu pot să-i oblig să vorbească în casă rusește*, din cauza împrejurărilor acestei țări mărginașe și din *cauza drepturilor înalt dăruite Moldovenilor*, fără urmări rele pentru țară",—se scuza episcopul Dimitrie față de autoritățile superioare.[3] In școli (școala primară spirituală, școala medie spirituală) se numesc profesori, care știu limba moldovenească și rusească pentru a explica materiile, a supraveghea ca elevii între ei să nu vorbească moldovenește, că cei mari să supravegheze pe cei mici, etc..

Știind limba moldovenească, pentru a menține viața religioasă, el a tradus și a tipărit multe lucrări religioase în moldovenește, făcea adeseaori serviciul divin[4] și ținea și predici[5] în această limbă.[6] Cași mitropolitul Gavriil, el obliga pe preoți să învețe pe poporăni în limita puținții rugăciunile pe de rost și să le facă predici.

Pentru menținerea bunei stări a preoțimii, a stăruit mult pe lingă autoritățile civile să se înzestreze parohiile cu pămînturi (li s'au dat din domeniile statului cîte 99 deseatine de parohie în ținuturile Benderului și Akermanului, unde și țăranilor li s'au dat loturi de cîte 30—40 deseatine).

1 Dimitrie Sulima, Lucr. soc. istor. arh. biser., vol. V, p. 8.
2 Ibidem, p. 10.
3 Ibidem, p. 17.
4 Ibidem, p. 33.
5 Ibidem, p. 33.
6 Biograful lui scrie că țăranii din Volontirovca (Bebei), ținutul Akermanului, îl numesc „moldovan bun".

La anexare, în Basarabia erau mai multe mănăstiri.[1] Statistica din 1821 arată 12 mănăstiri și 13 schituri, din care pentru lipsă de mijloace de întreținere, episcopul Dimitrie a închis 5 schituri (Răzina, Rud, Soroca, Lomorovăț și Cărătura) și 2 mănăstiri (Horodiștea și Cosouții).

Pentru mănăstiri, măsurile luate de primii doi fundatori ai episcopatului rusesc din Basarabia, erau mai cu samă privitoare la introducerea sistemului rusesc de viață monahală, adică de viață comună; tradiția locală monahală moldovenească era viața individuală. Dacă în aceste stăruințe erau numai considerațiuni de ordin pur bisericesc și monahal, sau și considerațiuni de operă de rusificare, e greu de hotărît. In ce privește introducerea vieții comune, s'a reușit în mare măsură, dar în ce privește rusificarea, cu toate numirile de stareți știutori de rusește, sau chiar Ruși, nu s'a reușit de loc.

Imitînd pe predecesorul său, Dimitrie s'a ocupat și de construcțiuni pentru instituțiile bisericești; subt el s'au construit catedralele din Chișinău, Chilia, Izmail, Bender, Akerman și Hotin, bine-înțeles toate din sumele locale (capital format din 10 la sută din veniturile Basarabiei).

Subt succesorul lui Dimitrie, arhiepiscopul Irinarh Popov (1844—1858), om aspru, tendințele de rusificare încep să predomine asupra tendințelor de cultură religioasă. Protopopii moldoveni, „pentrucă nu știau limba rusească",[2] au fost înlocuiți cu Ruși aduși anume (Vasile Purișchevici, Alex. Dubițkyi, Teodor Pohovsky, D. Caminsky, A. Bogoslovsky, Petritzky, Antonovsky, Savițky, etc.). Dar dacă pentru funcții mari, rectori și profesori la seminar, membri la consistoriu, protopopi ținutali, la parohii mari, în tîrguri sau la catedrală, se găseau candidați din Rusia,—pentru funcțiile de simpli preoți parohiali și clerici nu se găseau.

Cu episcopul Irinarh începe în mod mai intensiv învinuirea clerului moldovenesc de lipsă de învățătură sistematică, de refuz de a-și trimite copiii la seminar și școala spirituală și de o mulțime de vicii reale sau imaginare. Irinarh se scuză înaintea autorităților superioare: „m'am adresat în nenumărate rînduri la episcopii Chersonului, Camenițel, Vladimirului, cerînd să-mi trimită absolvenți ai seminariilor pentru preoție în Basarabia, dar n'a venit nici unul. Trebue de altfel de ținut samă că cea mai mare parte din parohii este locuită de Moldoveni și slujba se face moldovenește și deci elevii seminariilor îndepărtate nu se pot întrebuința aici cu folos."

„Dacă elevi în seminarul de aci sînt puțini și nu fac progrese, dacă din ei și din cei cu mai puțină învățătură nu vom

1 Acum există: pentru călugări: 1) Căpriana, 2) Condrița, 3) Curchiu, 4) Dobrușa, 5) Frumoasa, 6) Gîrbovăț, 7) Hincu, 8) Hîrjauca, 9) Saharna, 10) Suruceni, 11) Țigănești, 12) Chițcani-Noul Neamț, 13) Celalea (Izmail). Mănăstiri de maici: 1) Călărașăuca, 2) Coșelăuca (Coșula), 3) Hirova, 4) Japca, 5) Răciula, 6) Tabara, 7) Vărzărești.

2 Lucrările Societății istorice arh. Basarabiei, vol. VI, p. 11–12.

face preoți—multe biserici vor fi închise și vor rămîne fără preoți mulți ani, de unde vor eși urmări neplăcute și vătămătoare". Pentru a îngreuia accesul la preoție, Irinarh a introdus sistemul ca să-i recruteze din diaconi și nu din dascăli. Astfel că candidații treceau două examene, unul pentru diacon din dascăl; și apoi după un stagiu de diacon—examen de preoție. Cum episcopia avea nevoe de multe parale pentru diferite construcții (repararea bisericii mitropoliei; clădiri la seminar și altele), se lansase liste de subscripții: numărul cel mai mare de donatori (și cu donații mai însemnate) îl formau dascălii și diaconii, de unde au rezultat pentru Irinarh zvonuri neplăcute și, după biografii lui, neadevărate.

Tipografia moldovenească, pe timpul lui Irinarh, era neglijată, un timp a fost arendată; se tipăreau puține cărți moldovenești (psaltirea). Totuși slujba se făcea și moldovenește nu numai la sate, ci chiar la mitropolie: „Cînd eu nu sînt în biserică, slujba se poate face, cași înainte, și pe limba moldovenească, mai cu samă cînd sînt candidați, care învață slujba".[1] Se făceau și predici în moldovenește nu numai la sate, ci și în orașe.[2] Este interesant că preotul Muranevici raportează consistoriului „că poporănii din Comrat nu înțeleg predicile lui în rusește și înțeleg mai bine moldovenește, deși fiind Bulgari, vorbesc turcește". Consistoriul aprobă să facă predici în moldovenește Bulgarilor. Este interesant că și preoți ruși fac predici în moldovenește (preot Malcenev).

Invățarea limbii rusești de către preoți a mers totuși foarte greu: din 41 protopopi și 1009 preoți la 1851, numai 24 protopopi și 129 preoți învățase la seminar (erau și 384 diaconi și dascăli și alți clerici: 1916); iar la 1855 din 34 protopopi și 971 preoți, 19 protopopi și 149 preoți aveau studii seminariale (diaconi erau atunci 417 și clerici 1898; iar la 1858 din 24 protopopi și 879 preoți (diaconi erau 310, iar clerici 1800), 14 protopopi și 152 preoți aveau studii seminariale.[3]

Irinarh a prezidat la predarea în 1857 a tuturor (12?) bisericilor din Basarabia cedate țării. El a intervenit pentruca în bisericile retrocedate să se păstreze ordinea existentă subt Ruși ca epitropii bisericilor să fie mai cu samă bulgari, să li se păstreze preoților și parohiilor drepturile ce le-au avut subt Ruși și, mai cu samă, să se asigure facerea slujbei în limba slavă în acele biserici unde până atunci se făcea în acea limbă.

Succesor lui Irinarh a fost Antonie (Socotov, 1858—1871); deși om cu fire blîndă și moale, a continuat aceiași politică. Biograful lui scrie: „In parohii curat moldovenești s'a introdus pe jumătate să se citească și să se cînte și rusește";[4] a reușit să numească preoți veniți din Rusia.[5]

1 Ibidem, pag. 71.

2 Ibidem, pag. 25. In Chișinău părintele Margină.

3 Ibidem, pag. 4 .

4 Ibidem, pag. 21.

5 Ibidem, pag. 2 .

Numărul preoţilor cu studii seminariale ruseşti a crescut: la 1872 erau 338.

Totuşi continuau să se tipărească cărţi moldoveneşti şi traduceri din ruseşte. La 1 Januar 1867 a început să editeze o revistă eparhială bilunară în ruseşte şi moldoveneşte: „îngrijind că pe această cale să rusifice clerul şi prin el poporul". 1 Tot în acest scop la 1864 a înfiinţat episcopul Antonie, bine-înţeles tot cu resursele locale, o şcoală rusească pentru fete de clerici şi încă o şcoală spirituală pentru băeţi (pe lîngă acea din Chişinău) la 1866 la Bălţi. Subt Antonie s'a modificat şi programul seminarului, suprimîndu-se complect limba moldovenească (1867), deşi corporaţia profesorală şi episcopul Antonie stăruesc să se predea limba moldovenească măcar în clasele superioare, „fiindcă populaţia nu înţelege altă limbă şi slujba religioasă se face în limba locală". 2

O eră nouă de violentă şi rapidă rusificare începe subt episcopul Pavel (Lebedev 1871—1882), „convins şi fierbinte patriot rus", om deştept, activ şi „irascibil". 3 Considerentele de creştinism, de cultură religioasă, subt administraţia lui au fost aruncate peste bord, deviza lui era „rusificare repede". Biograful lui, cu o candoare superbă, ne spune: „Ep. Pavel a văzut situaţia foarte grea în care sînt puşi păstoriţii lui în instituţiile judecătoreşti, administrative, sociale, comerciale, etc. din cauză că nu ştiu limba rusească. A văzut cît pierd din această cauză... Ca să îndepărteze aceasta, el a chemat pe preoţi să-şi înveţe copiii ruseşte în case, în familii, etc..

Caşi predecesorii, el a importat un număr însemnat de clerici şi funcţionari ruşi pentru funcţii mai însemnate (Poneatovsky, Vasilevsky, Ciudeţky, Parhamavici, Ganeţky, Consky Ivanov, Ruscinsky, Culciţky, Rodkevici, etc.)."

In primul loc s'a ocupat de mănăstiri (18) până la dînsul aproape neatinse de rusificare. A supus mănăstirile unui control mai riguros al protopopilor. A schimbat pe stareţi, mutîndu-i sau scoţîndu-i din slujbe. A oprit alegerile igumenilor, introducînd sistemul numirilor directe pentrucă motivul că sînt „cuiburi de ignoranţă". 4 Toate acestea pentrucă a întîmpinat rezistenţă la introducerea limbii ruseşti şi a slujbei slavone în mănăstirile moldoveneşti, în special la călugării mănăstirii Dobruşa, unde—după aprecierea lui—călugării „sînt de moravuri foarte grobiene, îndărătnici şi vrăjmaşi ai limbii ruseşti şi slujbei slavone". 5 Cu toată rezistenţa întîmpinată, a impus cu sila facerea stranelor slavone, a obligat pe călugări să înveţe ruseşte, a înfiinţat pe socoteala mănăstirilor şcoli primare ruseşti în mănăstiri, făcînd din învăţătorii şi învăţătoarele, numite la a-

1 Ibidem, pag. 35. La 1872 episcopul Pavel le-a suprimat.
2 Ibidem, pag. 95, vol. IX.
3 Ibidem, pag. 276-277, vol. VII.
4 Ibidem, p. 122.
5 Ibidem, p. 27

cele şcoli, pe spionii săi. „Aceste şcoli au fost întîmpinate cu mare nemulţumire de călugări (afară de igumeni) grobieni, neînvăţaţi, necunoscători ai limbii ruseşti şi vrăjmaşi instrucţiei ruseşti. Unii învăţători au fost primiţi de călugări cu grave insulte. Pedepse date călugărilor şi observaţii igumenilor au oprit dezordinele şi călugării vrăjmaşi instrucţiei ruseşti privesc aceste şcoli cu ură neputincioasă, iar alţii încep să se deprindă", raportează episcopul Pavel, Sinodului rusesc la 1872. 1 Dar până la 1878, cînd a căpătat mijloace de întreţinerea şcolilor mănăstireşti din fondurile mănăstirilor închinate, şcolile n'au putut merge.

Pentru a scăpa de preoţii moldoveni, Pavel a recurs la modificarea parohiilor, reducîndu-le. Astfel că au rămas în funcţie 433 preoţi parohi, 169 au fost ţinuţi ca ajutori de parohi, 144 au fost trecuţi ca supra-numerari, iar 32 scoşi cu totul. Din diaconi şi cîntăreţi 596 au rămas în serviciu, 1025 au fost trecuţi ca supra-numerari, iar 285 scoşi cu totul. In motivare se aduce pentru cei rămaşi argumentul ameliorării stării clerului, iar pentru cei scoşi (majoritatea), că sînt incapabili sau de „neîncredere".

Cum ordinele Sinodului cereau ca la locurile de paroh să se numească din preoţii ajutori şi supra-numerari, iar seminariştii să nu se facă preoţi decît la vîrsta de 30 ani, Pavel, pentru a nu numi Moldoveni, a cerut şi obţinut ca numirile să le facă cum va crede că este mai folositor, bine-înţeles nu bisericii, poporului şi Moldovenilor.

Diaconii şi cîntăreţii din Basarabia, care până la Pavel se recrutau din Moldoveni, se examinau în această limbă asupra cunoştinţelor lor religioase, bisericeşti şi rituale, subt Pavel trebuiau să treacă examene de limba rusă.

In urma tuturor acestor măsuri, a reuşit în sfîrşit Pavel să impue „la 1872 ca toate registrele dela biserici, între care actele stării civile, să se scrie numai în ruseşte, iar nu moldoveneşte, cum se făceau până la acea dată". 2

In vederea viitoarelor generaţii Pavel a obligat 3 pe clerici să-şi înveţe copiii acasă ruseşte sau să-i trimită de mici la şcolile mănăstireşti pentru a învăţa ruseşte. A mărit clădirea şcoalei eparhiale de fete (cu fonduri din veniturile averilor mănăstireşti) şi a şcolilor spirituale din Chişinău şi Bălţi (mutată la Edineţ) în acelaşi scop.

Pe lîngă aceste şcoli a înfiinţat clase preparatoare pentru limba rusească; dar „aceste toate nu vor da rezultate, dacă elevii şi elevele vor fi găzduiţi, cum sînt astăzi, la gazde Moldoveni care, chiar dacă ştiu, nu vorbesc ruseşte". Trebuesc „făcute deci internate", 4 care s'au şi înfiinţat.

1 Ibidem, p. 29.
2 Ibid., p. 97, 130 „chiar mulţi preoţi, care ştiau ruseşte scriau în registrele bisericeşti moldoveneşte".
3 Ibidem, p. 235-236.
4 Ibidem, p. 236.

Tipografia moldovenească subt Pavel nu mai funcţiona. De abea s'au tipărit subt el cîteva predici în moldoveneşte.

Episcopului Pavel i-a fost dat să prezideze la 1878 la noua răpire a Basarabiei, cînd generalul Şebeco telegrafia aliatului nostru Alexandru II: „Am fericirea a raporta că Basarabia romînească nu mai există". Ca să-şi dovedească şi el simpatiile creştineşti către poporul romînesc, se adresa în predică la Bolgrad Bulgarilor: „Dispreţuiţi exemplul de nerecunoştinţă a acelora care plătesc cu ură adîncă poporului rusesc, binefacerile săvîrşite, pentru independenţa şi libertatea dăruite lor, pentru sîngele vărsat de poporul rusesc, pentru izbăvirea lor de jugul greu, pentru independenţa lor".

Faţă de clerul din Basarabia nou anexată, Pavel ia din capul locului măsuri. Preoţii sînt mutaţi şi înlocuiţi; li se pune obligaţia ca în doi ani să înveţe ruseşte. Ar dori să-i reţină în Basarabia pe absolvenţii seminarului din Socola, „pentru a-i face să slujească operei ruseşti"; în acest scop caută să le dea burse, să-i plaseze în ultimele clase ale seminarului din Chişinău. Pentru copiii clericilor din Basarabia nou anexată dispune să se facă toate avantagiile, atît la şcolile eparhiale de băeţi, cît şi la şcoala eparhială de fete.

Om extrem de activ, episcopul Pavel făcea dese inspecţii prin parohiile Basarabiei. Rezultatul erau mutări şi destituiri de clerici moldoveni, închideri de biserici, etc..

Această activitate neobosită antiromînească, anticreştinească, anticulturală şi antibisericească, i-a atras din partea sferelor ruseşti multe laude şi recompense. A fost înaintat arhiepiscop, decorat şi făcut exarh al Gruziei, cu scop de a desfăşura şi acolo politica de silnică rusificare. S'a întîmplat însă că acolo a trezit o violentă protestare. Unul din credincioşii lui rusificatori (fost inspector la seminarul din Chişinău), protopopul Ciudeţky, rector al seminarului din Tiflis, a fost omorît. Guvernul rusesc a fost silit să-l retragă pe Pavel la Cazan.

Dacă anume cercuri şi sfere îl lăudau pe episcopul Pavel pentru activitatea lui în Basarabia, a fost multă lume care a protestat. „Presa străină [1] din Leipzig şi Berlin, caşi presa rusească, s'a făcut ecoul acestor protestări. Gazeta „Orientul" a lui N. Dornova arăta că episcopul Pavel a închis 340 de biserici în Basarabia. Gazeta „Besarabeţ" din Chişinău scria: „Moldovenii au fost opriţi să se roage lui Dumnezeu în limba lor; ei nu se mai duc la biserică. Ce era de făcut? S'au închis 340 de biserici."

După o activitate aşa de furtunoasă şi violentă, succesorii episcopului Pavel, episcopul Sergie (Leapidevsky 1882—1891), Isaakii (Polojensky 1891—1892), Neofit (Nevodcicov 1892—1898) nu s'au distins prin nimica. Au căutat să menţie achiziţiile de rusificare a lui Pavel, fără să ia măsuri nouă nici pentru cultura religioasă a Moldovenilor, nici pentru prigoniri nouă.

1 Ibidem, pag 275.

Tipografia romînească a fost închisă de episcopul Serghie. „Văzînd că subt arhiepiscopul Pavel nu s'au mai tipărit cărţi romîneşti, *avînd în vedere că peste tot în bisericile eparhiei s'au introdus slujbele în limba slavă*", Sf. Sinod rus hotărăşte la 14 Decembre 1882, în urma raportului episcopului Serghie: „Se permite să se închidă acea tipografie, iar materialul să se întrebuinţeze după hotărîrea autorităţilor eparhiale locale". Încercarea mănăstirii Chiţcani (Noul Neamţ, igumenii Feofan şi Andronic), care a cumpărat materialul tipografic şi a făcut şi aranjări de încăperi pentru tipografie, de a continua tipăriturile moldoveneşti, n'au reuşit din cauza opunerii episcopului Serghie, care a stăruit să nu se dea voe de autorităţile civile pentru funcţionarea ei. Astfel că mănăstirea peste patru ani (1887) a fost silită să vîndă materialele, tipografului Şliomovici din Chişinău. [1]

Subt episcopul Neofit la 1893 s'a deschis şcoala spirituală de clerici la Izmail, în vederea rusificării mai intense a clericilor de pe malul Dunării şi gurile Prutului.

Episcopul Iacov [2] (Peatniţky 1898—1904), care a urmat, ocupat de propaganda creştinească, luptînd împotriva sectanţilor, a crezut că lucrurile în eparhia Basarabiei, aşa cum au mers subt predecesorii săi, nu pot rămîne.

Trecuse 68 ani de rusificare bisericească, 30 de ani dela începutul rusificării violente şi anticreştineşti a lui Pavel Lebedev şi 20 ani dela închiderea tipografiei bisericeşti moldoveneşti. Toţi clericii şi preoţii învăţase şi ruseşte; doar prin mănăstiri se mai găseau călugări fără ştiinţă de carte rusească, şi iată că din nou reapar Moldovenii, socotiţi ca dispăruţi, topiţi în masa rusească. Aparenţele înşelau, opera atîtor stăruinţi şi sacrificii din partea atîtor episcopi deştepţi, energici şi muncitori, a atîtor prinţi patrioţi ai bisericii ruseşti, începe să se năruie. Rezistenţa Moldovenilor i-a învins. Episcopul Pavel a notat odată dar n'a băgat în seamă un fapt însemnat. El scrie: „Preotul N., de *37 ani* este *din absolvenţii ai seminarului*, dar *s'a sălbătăcit într'atîta în parohia lui moldovenească, că deja vorbeşte prost ruseşte*". [3] Ceiace numea Pavel sălbătăcire, adică dezvăţarea de limba rusească, întoarcerea repede şi adeseori a clerului, învăţat în şcolile ruseşti, de îndată ce intrau în legătură cu satele moldoveneşti, la moldovenism—era un fenomen permanent, care se exercita şi asupra preoţilor, ruşi chiar.

Acest factor al rezistenţii Moldovenilor care produceau „sălbătăcirea", ca să întrebuinţăm termenul episcopului Pavel, pentru fenomenul de moldovenizare a clerului de către popor,

1 Vol. I, pag. 7—10.

2 „Episcopul, care stătea în fruntea Basarabiei în anul 1903, era un obişnuit funcţionar al ministerului cultelor, care nu avea, cum mi se părea, nici calităţile necesare unui pastor de suflete şi propovăduitor al Evangheliei". Urusov, pag. 175.

3 Vol. VII, pag. 138.

se datorește începutul unei noi epoci. La 23 Mart 1900 p. s. Iacov se adresează către Sf. Sinod rusesc cu raportul No. 1366 spunînd: „In multe parohii din Basarabia populația ortodoxă este compusă mai cu seamă, iar adeseori chiar *exclusiv, din Moldoveni, care știu numai limba moldovenească și nu înțeleg de loc limba slavă bisericească și rusească*, chiar în forma numai vorbită. Literatura rusească religioasă, în forma de foi și broșuri este cu totul inaccesibilă pentru această populație. Dar și Moldovenii sînt setoși de învățătură religioasă, de creștinească povățuire și mîngiere prin cuvînt tipărit. Nevoia de literatura moldovenească, care să mulțumească setea Moldovenilor ortodoxi, este mare. Sînt într'adevăr edituri moldovenești tipărite peste graniță în Romînia. Dar limba acelor edituri întru cîtva se deosebește de limba vorbită de Moldovenii din Basarabia, și apoi sînt tipărite cu litere latine, inaccesibile sau greu accesibile pentru știutorii de carte de aici".

„*Astfel fiind, acum Moldovenii sînt lipsiți de putința de a-și satisface nevoile religioase*".

Pe baza acestor considerente, el cere voe ca Frăția Nașterii lui Hristos să aibă voe să editeze cărți, broșuri și foi cu conținut religios și moral, în moldovenește, tipărite cu litere cirilice, cu text paralel rusesc și fără. Să se însărcineze cu aceasta preoții C. Popovici și M. Ceakir. Sinodul permite. Tiparul bisericesc moldovenesc reînvie în 1900. Ideia trezită nu se oprește aci; vin *cereri* și *donații* pentru a se tipări cărți pentru serviciul religios. Noul episcop al Basarabiei, Vladimir (Sincovsky 1904—1908), în urma stăruințelor Moldovenilor, intervine la Sinod din nou în 1905 și Sinodul admite a se tipări Evanghelie, psaltire și altele.

Dar în răstimp lucrurile în Rusia se schimbase. După războiul japonez urmă revoluția, pentru stingerea căreia s'a recurs și la concesii. Spiritele erau aprinse. Toate chestiile, și politice și naționale, zbuciumau lumea. Nu este de mirare deci nici permisia Sinodului, nici faptul că adunarea reprezentanților (Siezd) preoțimii din Basarabia în Noembre 1905, discutînd chestia apropierii între preoțime și popor, și a ridicării nivelului cultural și moral al păstoriților, a hotărît înființarea unei tipografii [1] eparhiale pentru cărți bisericești, broșuri și foi în limba moldovenească. In acest scop a fixat o comisie [2] de studii și realizări și a dat și mijloacele, localul, etc.. Episcopul Vladimir a aprobat. Mănăstirile și parohiile au dat ajutor bănesc, s'au adunat donații. Călugării și frații mănăstirii Dobrușa („acea grobiană și îndărătnică și vrăjmașă ai limbii rusești și slujbei slavone", cum zicea Pavel), în cap cu starețul Arhimandritul Profire, dăruește și local pentru tipografie la Chișinău. Cu mare solemnitate la 20 Octombre 1906, în prezența a doi episcopi ruși, Vladimir și Arcadie, a guvernatorul Haruzin, s'a inaugurat noua tipografie bisericească moldovenească și a început lucrarea bisericească și moldovenească.

1 Curs de limbă moldovenească lep. Seminar; la școala spirituală de fete, la care a fost numit Gr. Constantinescu (din regat).

2 Arhim. Gurie, C. Popovici, A. Isirati, M. Plămădeală, M. Ceakir, A. Baltagă.

Manifestația aceasta era un mic reflex a unei stări reale adînci. Ea a coincidat cu alte manifestări culturale și politice pe baza națională din Bassarabia, din multe părți periferice și cu manifestațiile revoluționare din întreaga Rusie.

Cînd unda revoluționară a scăzut în urma represiilor violente, dar și a oarecăror concesiuni (înființarea Dumei, alegeri, oarecare libertate a presei, a întrunirilor, a formării de societăți), guvernul rus, îngrijorat de mișcarea națională și cea bisericească din Basarabia, a trimis aici pe episcopul Serafim [1] (Ciceagov 1908, fost Colonel).

„La numirea mea în Chișinău, scrie Serafim în raportul său către procurorul Sinodului (1910), Luchianov, mi s'a indicat tendința existentă în clerul moldovenesc spre separatism și autocefalie a bisericii moldovenești, precum și mișcarea națională din Basarabia, manifestate prin dorința preoțimii de a face serviciul religios pe limba lor, prin traducerea cărților bisericești și a manualelor în limba moldovenească, prin editarea revistei bisericești moldovenești, prin formarea cîntărilor bisericești în moldovenește și în predarea în școlile parohiale și în școlile spirituale a limbii moldovenești".

„Partidul Moldovofililor din Basarabia este compus numai din 15—20 preoți, dar spre părere de rău din cei mai talentați, puternici, muncitori, cu influență în eparhie. *Drept capi trebuesc socotiți acei Moldoveni ai noștri, care trăesc și slujesc în Romînia, fiindcă acolo ei au făcut studiile superioare. Ei au plecat mulți, au rămas acolo și chiar au devenit cetățeni romîni. Aceștia sînt cei mai răi vrăjmași ai noștri*". [2]

„Lupt contra partidului separatist, care tinde să învețe pe Moldoveni limba cultă romînească". [3]

„Minoritatea preoților, cetind literatura modernă civilă și religioasă, s'a rătăcit și a înclinat spre moldovofili".

„La începutul revoluției din 1905, Ovreii cu ajutorul prietinilor lor din Romînia au încercat să creieze „separatism în populația Basarabiei și tendințe de unificare cu Moldovenii din

1 Intr'o scrisoare a lui N. N Durnovo din 21 Ian. 1909 (se află în arhiva d-lui P. Gore, căruia i-a fost adresat și în care îi mulțumește de comunicările făcute), găsim: „Prea sfințitul Serafim este un nemernic în toată accepția cuvîntului și un vrăjmaș al neamului romînesc: el l-a doborît pe episcopul Vladimir. La 1877 edita pe cîmpul de războiu o foaie volantă; până a fi preot trata cu apă chioară femei psihopate, dela care lua cîte 5 - 10 ruble și mai mult; are trei fiice și un capital de 250 mii ruble".

2 Ibidem 34 - 35 din 1912 pag. 995

3 Jurnalul Eparh. Chișinău No. 42 anul 1912 pag. 1792.

Romînia, chiar au început să se editeze în Chişinău gazeta lor; dar toate aceste au fost repede oprite de administraţie".

„Moldavofilismul are în Basarabia oarecare putere, precum şi bază, dar nu urmăreşte „separatismul" popular sau bisericesc. Provine el din frica de a-şi pierde limba şi cîntarea, şi al doilea din conştiinţa preoţilor că *poporul încă nu ştie de loc limba rusească; şcolile au dat un procent neînsemnat de ştiutori de carte rusească; masa principală a populaţiei nu înţelege limba rusească bisericească. De aceia cînd slujba se făcea pe slavoneşte, moldovenii stăteau în biserică neînţelegînd, iar apoi au început să se dezveţe de a merge la biserică şi însfîrşit s'au oprit cu totul în dezvoltarea religioasă, au început să cadă mai mult în vicii şi superstiţii*". [1]

Se înţelege bine din cele de mai sus, în ce sens s'a desfăşurat activitatea episcopului Serafim.

A scos pe unii „separatişti" din locuri, pe alţii i-a mutat sau scos din eparhie: s'a apucat de tipografia moldovenească, a desfiinţat comitetul de conducere şi a hotărît că numirile le face el, căutînd să reducă ativitatea ei moldovenească, subt pretext că o pune pe baze comerciale.

Pentru rusificare a înfiinţat vicariatul din Izmail [2] (şi o mănăstire acolo). „Până acum în această parte spălată de Dunăre, *s'a făcut puţin pentru unirea ei la spiritul pravoslavnic rusesc şi la cultura rusă;* mă bizui pe talentele tale, pe tinereţa ta, te chem nu numai la mari sforţări, dar şi la activitate de sacrificiu de patriot rus" [3], spune Serafim vicarului, pe care l-a numit.

Pentru a supune pe preoţi, opreşte alegerea protopopilor, stabilind ca principiu dreptul său de a-i numi; stabileşte dreptul său de a controla şi dispune de veniturile eparhiale. Cu mari rezistenţe, polemici şi scandaluri îi supune complect pe preoţi.

Faţă de mănăstiri Episcopul Serafim ţine să le amintească: „Mănăstirile moldoveneşti să nu uite că Basarabia şi poporul moldovenesc sînt pămînt şi populaţie de guvernămînt rusesc. De aceia trebue să urmărească scopurile statului şi unificarea popoarelor prin limba rusească".

Pentru o mai puternică legătură cu Rusia, aducea de acolo diferite icoane de sfinţi ruşi (Ana Caşinscaia, Serafim Sarofsky) cu moaşte în ele şi le dăruia catedralelor din Chişinău, Hotin, Izmail, mănăstirilor Curky, Calaraşovca, Suruceni Dobruşa, Japca, Ţigăneşti, stabilind că cu aceste icoane de sfinţi ruşi, să se facă primăvara şi toamna procesiuni prin sate; rezugrăveşte catedrala cu sfinţi ruşi; construeşte un mare palat eparhial cu banii mănăstirii Hîrjauca, în stil quasi-rusesc.

Patriot rus fierbinte, fire violentă, activă şi energică, Sera-

1 Jurnalul Eparh. Chişinău No. 34—35 anul 1921 pag. 995—997.
2 Întreţinut din fondurile mănăstirilor din Basarabia.
3 Vol. VIII pag. 50.

fim nu se mulţumea cu activitatea administrativă arătată, ci făcea şi politică activă.

El avea o frică groaznică de revoluţie, pe care o văzuse la 1905 şi o întrevedea şi în viitor. Contra ei lupta din răsputeri, aşa cum înţelegea. El credea că reînviind şi organizînd viaţa parohială ortodoxă, subt conducerea preoţilor, stăpîniţi de episcopi, va reuşi să previe revoluţia. „Dacă preoţimea basarabeană ar fi văzut rugurile revoluţiei, ar fi simţit grozăviile ei, altfel s'ar fi comportat faţă de opera de reînviere a vieţei parohiale". [1]

„Iubiţilor, am trăit patru ani grozăviile născute din libertăţi, cu zeci de mii de morminte, cu temple pîngărite şi prădate în guvernămîntele centrale; ele rămîn monumente de crimă şi sacrilegiu, cu icoane sparte, cu sate îmbătate până la unul, cu conace făcute praf şi pulbere". [2]

Reacţionar, patriot, mai mult rus decît creştin, episcopul Serafim se pune în capul partidului adevăraţilor Ruşi din Basarabia. Le procură mijloace, asistă şi le binecuvîntează serbările lor, atrage pe preoţi în acest partid (Ceacir, Ciolan, Guma), ţine discursuri, cutreerînd în lung şi în lat, de mai multe ori, întreaga Basarabie, participă în mod activ la alegeri în Dumă şi pe această cale introduce şi mai mult dezbinarea şi între clerici şi între popor şi neamurile din Basarabia.

Subt episcopatul lui Serafim a pornit în ţărănimea moldovenească din Basarabia o mişcare religioasă foarte însemnată, cunoscută sub numele de (innochentievscina) „mişcarea lui Innochentie", „mişcarea din Balta".

Această mişcare a speriat pe Serafim. Pentru a o combate a pus în mişcare poliţia şi pe clerici. A fost silit să pue să se facă propagandă în moldoveneşte; a trebuit să pue să se traducă şi să se tipărească predici chiar făcute de el în moldoveneşte, a dat ordin ca în sate moldoveneşti să se facă slujba şi predicile moldoveneşte. Ţinea însă să declare şi să ordone să se tipărească în limba locală, cu litere ruseşti, cu ortografie slavă, în lipsă, cu cuvinte ruseşti, nu cumva să se romanizeze limba moldovenească. Serafim este primul care fără să ştie limba, a susţinut că există două limbi cu totul deosebite— cea de peste Prut romînească şi ce din Basarabia—limbă aparte, care trebueşte ferită de romanizare; idee susţinută pe urma lui şi astăzi de alţii cu aceleaşi intenţii.

Urmaşii lui Serafim Platon şi Anastasie n'au introdus nimic nou în administraţia bisericească a Basarabiei.

Un singur fapt însemnat şi fără precedent s'a produs în 1916 subt Anastasie. Cu ocazia războiului mondial, utilizînd starea extraordinară, Moldovenii au fost expropiaţi de două mănăs-

1 Ibidem, pag. 101
2 Ibidem, pag. 137.

tiri vechi moldovenești: Japca[1] și Călărășăuca (județul Soroca). Aceste mănăstiri au fost golite de călugări moldoveni, care au fost distribuiți la alte mănăstiri, iar în locul lor la Călărășăuca, au fost aduse călugărițe rusoaice, refugiate din mănăstirea Virov din Podolia, iar la Japca, călugărițe rusoaice din mănăstirea Lesnea din Holm (Polonia), care se pusese pe organizare în vederea rusificării, cum făcuse în Ucraina și Polonia.

Astfel—într'o sută de ani—la început de voe de nevoe, apoi și prin silnicie și prin blîndeță, prin avantagii materiale, prin școli și pentru fete și pentru băieți, prin înaintări și decorații, cea mai mare parte a clerului din Basarabia s'a înstrăinat de poporul din care eșise și care îl hrănea. Clerul a rămas pentru ritual, a devenit, cum zice d. M. Paléologue, ca și clerul din Rusia: „une sorte de gendarmerie, doublant la gendarmerie militaire".[2] Poporul pentru viața lui sufletească nu mai avea conducători în cler și zăcea în întuneric din ce în ce mai adînc. De aici încercările din ultimii ani din partea unor episcopi ruși și a unor preoți locali și a naționaliștilor de a se reveni la cultura religioasă națională.

Dacă cuvintele lui Napoleon: „un archevêque c' est aussi un prefet de police"[3] s'au putut aplica vreodată cu mai multă dreptate, apoi desigur la episcopii ruși rusificatori din Basarabia. Și dacă poate fi vre-o dovadă mai strălucită la ce stare groaznică de întunecime a fost dusă țărănimea din Basarabia din punct de vedere religios, este că însuși Serafim, episcopul Basarabiei—unul din tipurile de „archevêque prefet de police"—s'a îngrozit și a fost silit să admită măcar puțină lumină religioasă națională, deși nu de frica întunericului ci de acea a revoluției.

Dr. P. Cazacu

---

1 Nu știu din ce cauză unii, doriad s'o „rusifice", o scriu și romînește „Șapca".

2 La Russie de tzares pendant la grande guerre. Revue de Deux Mondes. Juin, 1922, pag. 543.

3 Ibidem.

Teatrul englez de ultima oră

Gordon Craig, etc.

Nota primă cu care literatura dramatică engleză se oferă cercetătorului de orice fel, e aspectul ei de rasă.

Nimic mai arhitectonic și stabil. Realizată de genii specifice și clădită, ai zice, cu ajutorul vîntului, al aerului și al ploii, —ea s'a urcat odată cu poporul englez, ca o catedrală în care, după datini protestante, glasul apostolului trebue să se amestece cu al mulțimii.

Triumful ei a fost însuși triumful neamului. Exuberanța shakespeareană nu e decît Renașterea în Anglia subt forma Elisabethană. Tot vitalismul nou al unui neam însfîrșit unit și liber, amator de primejdii reci, visător de continente și pentru întîia oară cuceritor de uscaturi, beat de furtuni și mare, beat mai ales de vrere și îndemn, sincer până la ridicul, inconștient până la crimă, toată această exultantă ingenuă e în tragi- și eroi-comicul shakespearean. Îmbinarea veșnică de subiim și grotesc, ce e marele Will decît atîta? Expansivitatea lui genial puerilă e vîrsta de 18 ani a omenirii surprinsă în poporul englez.

Cu Ben Jonson, Beaumont și Fletcher și epigoni ca Massinger, Middleton, Ford, Shirley, drama scapătă în Anglia lui Iacob I în sterilitate și prejudecată.

Spiritul critic își face chiar apariția. Înțelegem deci.

Alături de puritanismul care avea să triumfe în gloata de „blokheads" a impunătorului Cromwell, verva și voia bună dispar de pe scenă. Și fără acestea ce se poate face? Teatrele închise după 1643 și, odată stirpite companiile de actori ce făcuse odinioară deliciul distrat dela răutăți al lui Richard III și Henry VIII,—biblia cînta singură peste o Anglia mormîntală. Căci Dictatorul în tăcerile mari din el ascultă încă orga. O și protejează, subt formă de muzică în general, spre îngrijorarea puritanilor profesioniști. Aceasta dă loc manevrei lui William Da-

venant de a juca subt ochii lor o operă care de fapt era o piesă risipită prin partituri orchestrale. Cu Restaurația lui Carol I Stuartul, teatrele se redeschid și, dela 1660 până la capătul veacului, reacția libertină invadează, moda franceză triumfă și nimeni nu mai pretinde că „reprezentațiile sînt păcătuelnice, pâgîne, desfrînoase și nedumnezeești"—fiindcă la 1634 faimosul „bici al histrionilor", Willian Prynne, fusese de aceiași părere și se alesese cu urechile tăiate, în legea singeros licențioasă a primului Stuart. Aproape un întreg secol de acum înainte, de vin băut la sînii actrițelor și curtezanelor, la curte și prin culise, de Carol II și de tinerimea cu trinitatea cea mai scandaloasă de pe lume: a uritului dar sclipitorului Lord Wilmot Rochester, inteligentului Sir Charles Sedley și magnificului Villiers Duce de Buckingham.

„Orange Comedy" e o reabilitare a spiritului in literatură și a acurateței in viață, patronate după Revoluția dela 1688 de sobra Casă de Orania. Ultimii ani ai secolului 17 și începutul secolului 18 sint triumful comediei de moravuri, cea mai scînteetoare epocă a comediei engleze dela Shakespeare. Cu Dryden în apus de soare și elevul mult superior William Congreve, cu Vanbrugh și animatul Farguhar, această comedie se predă secolului 18 care, cu o societate prozaică, greoae cași Casa de Hanovra, și întâia oară burgheză, plinge fictiv în „comedia lăcrămoasă" a vremii. Sheridan și *Goldsmith* sint o reacție vioae de sfirșit de veac; romantismul sosește, iubitor de lirica traiului în sine. Scena se deșartă. Oscar Wilde, numai tîrziu, mai izbutește în comedia de moravuri,—pe care nu le avea. Cei care le aveau, ca Sir Arthur Pinero, erau atinși de sterilitatea pedantă a epocei victoriene. Ca o reacție la aceasta, avea numai să triumfe profanatorul Bernard Shaw.

Dar și realismul lui adesea de hirtie de tapetat avea să lase liberi, în casa dramei, păreții izbiți cu lumină de mina magică a lui *Edward Gordon Craig*.

Povestea acestui Luter al comediei e aceia a reformei teatrului modern, pe care—cu acele frămîntări din adinc și elementare aserțiuni de rasă—neamul englez a aruncat-o ca un val pe fața Europei.

O revoluție nu numai a scindurii: a acelui frumos care o face viață. Tot ce se vede azi în această a doua viață care se desfășură pe scenele europene și americane e, după o părere din fericire... nu numai a noastră—de multe ori chiar franceză—Craig.

Băiat cu soțul de al doilea al Elenei Terry, mare parteneră a marelui Irving, a debutat la 17 ani în trupa acestuia în 1889, creind pe rînd Hamlet, Romeo, Mercutio, Macbeth. Dar nu aceasta totuși avea să-l ocupe. Desenator de geniu, vizio-

nar al rampei și plin, atavic, de patima culisei, a început să pună pe hirtie și să fixeze în ghips un teatru al nimănuia.

Căci teatrul tuturora era teatrul realist al vreunui Cressus al locului comun din speța Pinero sau Wills. Sentimental ca în sec. 18, sforăitor ca un anvon, de o tehnică încărcată ca pe vremea maestrului Giovani Maria Bibiena (1625—1665), el era triumful pompierismului, care nici azi nu și-a cedat—în Anglia mai ales—toate coifurile.

Ceiace a vroit atunci Craig e realizarea din fraza Eleonorei Duse, cu care avea să fie atît de prietin: „Ca să salvăm teatrul, trebue să-l distrugem,—actorul și actrițele (și autorul ar adăoga Craig) trebue să moară toți de ciumă. Ei fac arta imposibilă".

In locul teatrului realist, așadar un *teatru ideal*.

Și Craig și-a pornit reforma montînd și scriind, pamfletînd și învățînd în juru-i.

Impotriva realismului el n'a găsit un preventiv mai puternic decit pe Ibsen. Craig l-a scos din granițe și de atunci Ibsen aparține Europei.

Alături de „Vikings" nu s'a sfiit să așeze pe Musset cu „On ne badine pas avec l'amour", care e dealtfel debutul lui ca producător (1896), cași „Bethlehem" al lui Laurence Housman și „Much ado about nothing"—toate piese de delicat interiorism la care geniul lui își încerca fineța și originalitatea.

Curînd după piesa din urmă—dr. Brahm, dela Lessing Theatre din Berlin, îl poftește în Germania unde îndrăznește să se prezinte cu piesa din veacul al 17-lea a englezului Otway: „Venice preserved", pe cînd la invitația altui teatru răspunde cu „The Tempest", „Macbeth", „Caesar and Cleopatra". Toate producțiile însemnau o revoluție, și Craig își retrăgea piesa sau o impunea întreagă. Chemat în Italia, dă o „Electră" memorabilă Eleonorei Duse și desemnează și costumează complet la Teatrul Pergola, tot pentru dînsa, „Rosmersholm". Trebue să părăsească însă Florența ca să creeze la Deutches Theater „King Lear", „Orestiada" și apoi „Oedipul" din versiunea lui Hoffmansthal.

In 1908 la Florența fondează cea mai frumoasă și substanțială revistă pe care teatrul a avut-o vreodată, *The Mask*, unde în cursa de șase ani de zile și, ca o reluare a genului pe care îl lansase încă din 1898 *The Page*, dă toate ideile și creiază toate valorile care circulă azi în teatru. In aceste două Testamente ale scenei, Craig desenează eroi de teatru dela Bussy d'Amboise la Tartarin, actori reali, dă modele de scene tipice, portretureazǎ și tae în lemn, face fabule și vignete; și, în essaiuri care transpun incisia în vervă necruțătoare, lovește în realismul lui Bernard Shaw și predică pentru Teatrul lui ideal.

Anglia începe să-l recunoască, dar directorii Teatrului de Artă din Moscova îl cer. In 1911 „Hamlet" se hărăzea acolo unei serii de 100 de reprezentații, în același an în care Lord

Howard de Walden îi punea în sfîrşit bani la dispoziţie pentru ridicarea aevea a teatrului care rătăcea demult în propăvăduiri şi pilde împrăştiate.

Pe arena Goldoni din Florenţa a socotit-o ca cea mai potrivită şi, alături de ea, Şcoala şi Atelierul aveau să corespundă scopului său multiplu. Numai războiul le-a putut întrerupe. Dacă nu ne înşelăm, ele au fost reluate. In orice caz, publicaţiile Şcolii şi Arenei, cu desenuri şi descripţii amănunţite—care au servit dealtfel şi datelor de faţă—alături de revistele numite, de pamflete şi cărţi la care sosim acum şi pe deasupra tuturor expoziţiile şi producţiile cu care Craig a semănat Europa, sînt teatrul modern realizat de un om şi dus mai departe de discipoli. Cei dintâiu au fost Germanii: Brahm şi Fuchs (Munich) şi profesorul Max Reinhardt, care totuşi e un Craig exterior mai mult, marele Stanislavski din Moscova, cu alţi Ruşi rari în frunte cu dr. Baltruschaitis, şi grupe întregi de artişti sau meceanţi din Anglia, Irlanda lui Yeats şi Lord Dunsany, Italia lui Salvini, Austro-Ungaria, Finlanda, Olanda, Japonia şi Franţa Sarei Bernhardt şi a lui Rouche, unite toate într'un vast comitet internaţional.

Antoine nu va fi luat ideia teatrului liber dela Arena Goldoni a lui Craig şi „întoarcerea la Greci" a Eleonorei Duse. Cu asentimentul discipolilor lui fervenţi putem spune însă că nici n'a dat-o. Iar cît priveşte admirabilul Copeau*,—îi vom vedea atelierul şi doctrina mai jos,—la care dacă tenacele philomath al scenei a adăogat ceva—e, în spiritul ei dominant, acea conduită cuprinsă în Parisul bulevardier, în fraza sobră ca un pat de campanie: „il n'y-a pas de sincérité sans maîtrise."

Nu fiindcă Craig n'ar fi el însuşi un exemplu de bărbăţie, dar cine îl imita trebuia să adauge dela el aceasta.

Care e precis, în acest angrenaj, reforma lui Gordon Craig?

E o reformă quadruplă: a poeziei dramatice, a scenei cu toate accesoriile ei, a publicului (mai puţin mustrat însă decît de Copeau) şi, mai ales, a actorului.

„Imitaţia e blestemul lui Aristot asupra literaturii". Ea trebue scoasă din joc. Totul (în teatru) e creaţie, ca în *poezie*. Alţii pot veni să copieze. Dar până la creaţie, nu s'a mişcat încă nimic. Şi în cea mai frumoasă pagină pe care a scris-o, cu prilejul montării lui „Rosmersholm", Craig face un proces acerb realismului, proclamînd pe Ibsen.

„Cuvintele-i sînt de actualitate, dar curentul din ele—ceva dincolo de aceasta. E o puternică impresie de puteri nevăzute întîlnite la un loc".

„Nu simplă fotografioară e Rebea West: chipul vieţii—care

* Şi tot aşa Francezii din urmă: multiplul *Jouvet, Batty* cu la „Chimère" şi *Dullin* cu el său „Atelier"—elev al lui Copeau.

păşeşte înfrigurat. Acei ce se gătesc să servească lui Ibsen, trebue aşadar să se apropie de opera lui, nu cu dispoziţii fotografice—ci ca artişti.

Cuvintele spuse acum 20 de ani sînt nouă şi azi pentru acei ce vor fi asistat la un George Tesman, redus—subt pretexte de coloare locală şi pitoresc al căminului—la figura unui funcţionar de percepţie, o Hedda Gabler—Carmen adaptată la tehnica pistolului—o Noră, stenografă „in spe" sau Peer Gynt—haimana care are ceva cu geamurile oamenilor...

„Realismul s'a dovedit demult ca un josnic mod de a face aluzii la lucruri ale vieţii şi ale morţei, subiecte favorite ale maeştrilor. Realismul e clişeu, arta—o revelaţie".

„Să facem bine să ne lăsăm bunul simţ în antreu, cu umbrelele şi pălăriile: Avem nevoe de simţurile noastre înalte, partea vie din noi.

„Aşa dar priviţi ce aveţi în faţă, nu prin urechi de ac, nici prin binoclu... Nu văd unde s'ar putea decît în Ibsen întîlni aşa fidelitate a *vechiului crez*—Ibsen care poate fi jucat totuşi ca să devie neînsemnat şi meschin. Aşadar la o parte cu mania fotografică. Să ne aducem aminte că au fost pe lume artişti".

Subliniem din acest „pater noster" două cuvinte: poezie, crez antic. Sînt singura tradiţie a revoluţionarului Craig. Intoarcerea la idealul elen ce făcea din teatru arta completă, la care Wagner va fi dintre moderni cel dintâiu, într'un fel, care să se întoarcă, entru Craig,—aşa cum o afirma în primul număr al *Măştei*,—mai precis: raliarea teatrului cu cele trei surori, muzica, pictura şi pantomina, şi mişcarea lor armonioasă pe scenă în planuri luminate, de baso-relief agitat. Introducerea apoi în această armonie a ceiace umple formele: ritmul interior, eternul sufletesc, poezia existenţei.

Sălaşul unor astfel de reprezentaţii nu va mai fi un teatru, ci o „catedrală catolică în care se va juca misterul".

Nu trebue să înţelegem prin teatrul acesta al lui Craig chiar teatrul mistic al celui mai visător om al Angliei, poetul irlandez William Butler Yeats, cu care dealtfel dînsul s'a întîlnit pela 1910 în Dublin, ajutîndu-l la întemeierea teatrului irlandez, desenîndu-i pentru cele „Patru piese" şi recomandîndu-le. Piesele „pentru muzică şi dansatori", cum şi le numeşte Yeats singur—din care am putut chiar vedea una pe o scenă engleză*—tind la convertirea teatrului în muzică. După cum spune poetul în prefaţa celor „patru piese pentru un teatru irlandez" publicate în 1913, e o prejudecată să se creadă că altceva decît lirism e drama toată.

Marii eroi trăesc pe scenă ca atare numai. Comedia cel mult ca un joc al inconştientelor din noi poate rămîne în afara pasiunilor. Cît de „passionless", de pildă, sînt năzdrăvăniile lui

* *Cathleen ni Houlihan*, unde într'o atmosferă de fatalitate, o femee-Irlanda, Destinul? atrage la moarte un tînăr.

Scapin! Conștiința însă e lirică. Și în ce-i privește, Yeats—care cum se vede a cetit bine pe Bergson—visează o dramă vibrătoare ca un tril, subtilă și eterică precum e muzica însăși.

Pulverizarea aceasta de eclipsă lunară, peste doctrina viguroasă a unui tehnician atît de complet și sigur ca Gordon Craig, nu e chiar viziunea dramatică a aceluia care e departe de a face din teatrul lui împărecherea abstractă subt o cupolă de cristal a unui efeb selenar cu baiadera estatică. Craig înțelege poezia lucrurilor, dar o vrea pe aceia a vieții. Muzica atunci, cași dansul, sculptura și pictura, dinsul le vede ca mijloace de expresie, nu ca esențe vitale. Nu e vorba de nici o substituire—de fortificare numai a expresiei dramatice, pentrucă numai intr'o astfel de formă potențată și mărită se poate turna tot sufletul modern, această mixtură ciudată de „misticitate, libertinaj și științifism", cum spune cel mai clasic dintre moderni.*

Yeats visează fraza apărătoare de poezie a lui Shelley: „clarul de lună, muzica și sentimentul nu fac decît una", ecou ea însăși a cuvîntului mai categoric al lui Novalis: „simțul poetic are o strînsă înrudire cu simțul profetic, cu simțul religios și cu *delirul* în general".

Craig visează pur și simplu un teatru și în el transpunerea cu toate mijloacele antice, fecundate însă de vizionarismul și animismul modern, în maximul de simplitate și minimul de convenție, a vieții totale.

Vom înțelege aceasta mai bine cînd vom ajunge la chiar realizarea în mîna lui Craig a axpresiei sale dramatice, și a acelor mijloace al căror centru e actorul.

Până la el, Craig a vrut să libereze mai intâiu scena. A înlăturat atunci decorul. Invenția *„scenei din paravane"* e a lui Craig. A aplicat-o în Dublinul lui Yeats: „scena unică" și „zidul fix" al lui Copeau sînt dela Craig. În desenuri adunate în colecția „Către un nou teatru" dă patruzeci de modele de decor—nu cele dintâiu ale sale, dar datînd de pe la 1907—pentru piese mondiale. Se poate vedea acolo scena vrăjitoarelor din *Macbeth*, un zid către mijlocul scenei, împărțind-o cu ajutorul unei lumini subpămîntești în trei unghiuri de răspîntie macabră. Nu e drum, nu e luminiș de pădure, e întîlnirea la răscrucile vieții. Dar scena somnambulă din aceiași piesă, terasa din Hamlet, Electra? Cu pete mari de negru și luminări subite, cu o linie care cade oblic sau o umbră ghemuită, episoadele mari ale vieții sînt acolo, cu noi înșine în actorul care le locuește.

Un alt desen așează pe aceiași scenă în cîteva linii, dar prin admirabil joc de planuri, un palat, o tavernă și o scară. E *„scena colectivă"*, realizată după războiu cu fast ingenios de către Gemier în „Faust" și „Les Caprices de Marianne".

* P. Bourget, „Essais de psychologie contemporaine".

Dacă clasicii francezi ar fi cunoscut invenția, legea unității de loc i-ar fi scutit de mult ridicul.*

Craig a convertit intr'adevăr „geometria în expresie". „Linia la dînsul e ceiace e sunetul pentru compozitor, o linie de bucurie, de înfricoșare, de străşnicie, nădejde, desperare. Toate acele alunecări de trepte, blocuri patrate, falduri, bande de lumini și umbre",** fac din scena lui o poemă a distanțelor, un cînt al perspectivei și mai ales graiul tragic al viziunii.

„A contempla liniile lui Craig e a asculta o liturghie de Palestrina". Virtuos al spațiului, în mînile lui acesta a devenit „o expresie vie ca o față omenească".

Al treilea punct din reforma lui Craig e ridicarea publicului la o valoare... vizuală și auditivă. Ne aducem aminte cum îl roagă să privească și să asculte, în pagina despre Rosmersholm. In *Masca*, atacurile, deși în mijlocul unui public străin, se repetă cu vigoare, împotriva realismului și vulgarismului care îmbracă pe spectatorul modern, a comercialismului, teatralismului, a „sistemului stelelor", cum numește dînsul obiceiul de a se mistifica, de o parte și de alta cortinei, arta prin surogate de glorii nominale și de reclame necruțătoare—toate viciî care cad deopotrivă în sarcina publicului superficial și actorului cabotin.

Dar marea reformă a lui Craig e a acestuia din urmă. Craig îl iubește cu o patima de veșnic adolescent. Nu se găsește decît la socialiștii germani, pentru lucrătorul redat vieții și luminii, atîta patimă ca la dînsul pentru confratele grimasei. Pentru omul născut să se strîmbe Craig are un cult. El s'a îngrijit mai intâiu să-i clădească un teatru aerat și luminat, boltit ca un cer vizitat de arhangheli. In el actorul intră ca un pontif, ca un misionar. Modelele arhitectonice ale lui Craig zidesc pentru histrionul pe care Anglia a fost cea dintâiu și China cea din urmă—și amîndouă singurele să-l reabiliteze și înalțe până la ranguri nobiliare***—adevărate temple.

Craig îi supune apoi o lume de asistenți. În programul, publicațiile și în atelierul școalei din Florența, se prepară tîmplari, mecanici, electricieni și magicieni, regisori pentru actorul care trebue servit cu geniu și sfințenie. Am fost la atelierul lui Copeau. In el e duhul tehnic al școalei din Florența. „Un magician", spune Craig, „nu e un om oarecare. El se naște". Cu aceiași inspirație dînsul animează toate ungherele Casei unde o mînă care întoarce un șurub, transpune viața pe un alt plan și deci e un atom polarizat în jurul sufletului mare ce se reprezintă.

* In *„Cidul"* piața, Palatul Regelui, apartamentul Infantei, al Chimene-i fug după Conte și Don Diego și ceilalți! In Molière (le *„Depit amoureux"*, ni se pare) scena e interiorul și exteriorul unei case, în măsura în care eroul intră și fuge din ea!

** *Dr. George Baltrushaitis*, The Path of Gordon Craig.

*** *Cazul lui Sir Henry Irving*, al Vicontelui de „Belle", chinezul *Lrann Tsinn-pei* și guvernorului *Tchreng Tchong-heng*.

Dar actorul? Apariția lui în sfîrșit pe scenă, pe această scenă? Reforma lui Craig își atinge aici, cu o originalitate genială, triumful. Reforma actorului său a fost închisă în faimoasa formulă a *supra-marionetei*. In „Păpuși și Poeți", „Un teatru viu", revistele citate, cași în școala sa, însfîrșit în diferite prefețe și cărți mai mari despre „Arta Teatrului" (1905) și „Teatrul în progres" (1921), în dialog ironic sau vervă abruptă de pamflet,—Craig spune printre altele că: „un sportsman nu e numai decît un actor; dar orice actor trebue să fie un sportman",—stăpîn adică admirabil pe trupul său. De ce aceasta? Fiindcă mișcarea e graiul trupului. Ori, trupul îmbracă sufletul ca o mănușă mîna: fără să-i reproducă toate formele, nuanțele, nervurile. Atunci un studiu atent al mișcării, pentru desfacerea ei, cu artă, în miriadele de linii și aspecte care să corespundă miriadelor de tonuri sufletești. Mergînd în urma căruțelor cu „Punch and Judy", faimoșii Vasilachi englezi, ultimii descendenți ai italianului Puccio d'Aniello, cel care cu nasul lui mobil și lung a făcut într'o bună zi la cîmp, și de atunci într'una, o mînă de oameni să pufnească în rîs,* Craig a observat „că nu există actor mai versat ca o marionetă. Căci o păpușă poate să-și schimbe capul, poate avea însuri separate și cîte-și trele pot apărea pe scenă simultan". Ce mișcări apoi din toate membrele, frîngeri de trup, tumbe și atitudini de prestanță, cîtă tranziție și diversitate într'o clipă și cîtă expresie în spontaneitatea fiecărui gest, în animalitatea nesinchisită a coloarei, în degajarea nudă a unui suflet întîmplător sau în imobilitatea tăcerii?

Craig citește în păpușe manualul actorului. El recomandă fiecăruia acasă una, de preferință din lemn, și cu nu mai mult de șase sfori.

S'a spus că păpușile nu pot juca pe Shakespeare. Anatole France le-a văzut la „Petit Théâtre" al lui Signoret, în „The Tempest", și le-a găsit admirabile. Voltaire, George Sand și rafinați meceni ca prințul Estherhazy aveau în castelele lor teatru de marionete. Haydn a fost angajat ca compozitor pentru marionete la castelul de Nohant.** Maeterlink n'a debutat cu teatru pentru ele? Și după peregrinări infructuoase nu s'a întors la ele cu „Pasărea Albastră" și burlesca „Logodnă"—continuare a acesteia?

Unde, întrebăm, senzul de crudă parodie a vieții și a dublei entități care e omul, se surprinde mai categoric, și ce sînt mimii mari ai lumii dela cei care făceau plăcerea lui Banville și pân'la Farina sau nubianul Ali-Kassar care încînta astăvară într'un teatru din Cair ca un „comedian fără egal" pe cel mai fastidios critic dramatic francez, adoratorul lui Craig, Henri Beraud?

* V. originea lui Polichinelle (Polcenella) în *Oui guené*, de pildă
** Exemplele sînt ale lui Craig.

In umila noastră părere, și dacă cele două sute de actori văzuți în ultimii ani de zile nu ne înșală, cel mai mare comedian al vremii e această supra-marionetă, îmbinare supremă de lucru și ființă, capitol final la comicul bergsonian, acest geniu al nonsenzului, Charlie Chaplin".*

Dar aceasta poate nu e artă dramatică.. Ce e atunci baletul rusesc și toată pantomima modernă, ce sînt oamenii-păpușe ai marelui *Luigi Pirandello* și concepția teatrului său revoluționar: „conștiința e moarte" și singurii indivizi vii sînt inconștienții?

Lui Craig îi revine meritul de a fi reabilitat păpușa și de a fi înțeles toată valoarea umană și tehnică a actorului în miniatură. In ce privește actorul mare, cerîndu-i să fie mai mult păpușă decît retor, expresie și nu idee, mișcare și nu pompă, histriomanul a redat trupul omenesc vechiului cult elen; iar arta dramatică, ghicită în intimitate și desbrăcată până'n baer, a scăpat-o de ideologie falșă și umplutură realistă și a completat-o mai degrabă în muzică, pictură, poezie și sculptură.

Arta completă e arta lui Gordon Craig. Aceasta îl face unic în ideia țărilor care i-au adoptat în lauda și imitația creatorilor mari dela Isadora Duncan** și Arthur Symons la John Masefield, poetul cel mai evoluat al Angliei*** sau Granville-Barker.

II

Așa dar reforma lui Gordon Craig a înălțat și purificat teatrul, reconceput și reabilitat pe actor dîndu-i misiune nouă și mijloace nouă de expresie, a prefăcut de sus și până jos tehnica dramatică, iar arta dramatică, scăldată în ideal grecesc, a renăscut-o în poezia și sufletul modern.

Cum se găsește atunci față de ea teatrul englez de ultima oră, ce se joacă și cum se joacă pe scena aceasta liberată?

Un pamfletar american necuviincios spune că polul prostiei omenești se află după epoci cînd în Anglia****, cînd în America. Nu știm cînd vor fi fost aceste epoci, dar epoca lui Craig a fost—cu întîrzierile fatale conaționalilor—tot atît de mult în aceste două țări cît și în Germania, Rusia, Italia, Franța sau Olanda.

Afară de teatrele din West End — „bulevardul" Londrei, unde mercantilismul înflorește ca în toate capitalele mari, mai puțin desfrîul și necinstea, și unde totuși scena filtrează poezie,—e o stîngă dramatică în care sistemul lui Craig, luminat și afirmat cu noile contribuții ale lui „Vieux-Co-

* Vezi în deosebi filme ca: *„The Shoulder's arm"* și *„Pay-day"*.
** Vezi articolul ei din: *Die Shaubühne* II, 20. despre Craig.
*** A cărui piesă recentă o dedică acesteia.
**** Desigur Anglia fără Scoția și Irlanda!

lombier" cu ai săi, apără arta de invazia burgheză și prozaică. La „Everyman Theatre" un repertoriu internațional dă piese de un interiorism delicat de substanță ideală a marilor scandinavi, a americanului Eugen O'Neill și cițiva din Englezii din urmă alături de Bernard Shaw, selecționat. „Court Theatre" deasemenea și admirabilul „Old Vic" unde, cu sacrificii vrednice de Copeau, dar și cu un cadou de 30.000 de lire sterline al d-lui Dance anul acesta, se joacă în serie Shakespeare și piesa vreunui necunoscut * sau a unui mare elisabetan uitat.

In acest timp un teatru de renume și tehnică de primul rang ca „St. James's Theatre" și uneori „His Majesty's Theatre" joacă nelipsit pe cel mai mare autor dramatic englez în viață: *Sir James Barrie*.

Regisorii și „manager"-ii acestor teatre se mișcă toți în orbita lui Craig. I-am văzut chiar, la Expoziția Internațională dramatică dela Albert-Victoria Museum, în jurul maestrului, cu modele care îl perpetuau așa după cum făceau mai departe și sălile germane, franceze, ruse, americane, etc..

In ce privește drama engleză, ea merge către interiorismul al cărui exponent e prim scoțianul citat.

Amabilul epicureic, Charles Marguetel de *Saint-Denis* Seigneur de Saint-Evremond, în suită regală prin Anglia, și înaintea lui Voltaire, spunea—făcînd elogiul naturaleței și spiritului de observație englez în dramă, dar reținîndu-se la ceiace i s'a imputat ca „touffu" și incongru:** Cei mai cum se cade oameni de pe lume sînt Francezii care gîndesc și Englezii care *vorbesc* (înțelegînd prin aceasta: care compun și exprimă armonios).

Faguet nu prea îl urmează cînd spune în studiile sale asupra sec. 18, că: „un om mai mult spiritual de cît inteligent și mult mai inteligent decît artist e un Francez". Răsturnînd însă fidel fraza lui, găsim la capătul ei exact un Englez.

Englezul, în dramă cel puțin, e înadevăr mai puțin ca orice: spiritual, și mai mult decît orice: artist. In ce privește inteligența, „c'est l'affaire à Voltaire",—și azi e bine să o lăsăm lui Marcel Proust!

In ce privește drama engleză actuală cu avizul criticei ea se poate delinea în piesa „à thèse" care a murit subt Craig, dar își plimbă strigoiul la răspîntii, cu piesele lui Arthur Pinero—supraviețuindu-i de dragul numelui și al unei construcții tehnice care ar fi făcut gelos pe Scribe. Am avut plăcerea să vedem cea mai proastă piesă la care am asistat în viață: „A doua doamnă Tankeray". Inţelegeți că e capodopera autorului făcut baron de regina Victoria. O fostă femee ușoară se mărită

* *Gordon Bottomley*, de pildă, a cărui poezie rară scena a lemui o până acum.

** Ed. Giraud, II, 335 seq.

cu un fost om serios care are pe lîngă o maturitate avansată o fată de măritat. Aceasta cade în dragoste cu tocmai unul din foștii amanți ai fostei femei ușoare. Consternare generală! Doamnele plîng,—un popă de alături ne spune încăodată că Sir Arthur Pinero era autorul favorit al reginei Victoria. Cînd se omoară mama și pare-se și fiica, iar tatăl-soț se plimbă prin odae cu mînile la spate ca la un consiliu budgetar, punctul culminant a fost atins și ca probă cortina se lasă. *Mid-Channel* (în mijlocul Minecei) e tot o dramă mondenă contra luxului și pentru armonia conjugală,—așa și „Desfrînatul", și altele „ejusdem grani".

Puțin lîngă acesta, dar salvat de mult mai mult talent și mai modernă sobrietate, cade John Galsoworthy cu piesa socială în care problema justiției, a raportului de clasă, a furtului, a vagabondajului reabilitează cu discreție genul și împrumută școalei moderne atîta artă cît trebue să transfigureze clișeul. In *Justiție*—un tînăr care fură ca să ajute pe o femee cu copil muritoare de foame—am asistat la o scenă mută de închisoare, cu deținutul care se chinuește fără o vorbă toată noaptea, și am înțeles din această capodoperă a „raccourci"-ului cum nimic nu se pierde în artă. Tot așa figura bonomului etern, în artistul din *Porumbelul*, care adună la casa lui ratați și cerșetori, și unde se înfiripă pe o noapte de iarnă, în tăcerea tăiată de sforăitul unui bețiv, dragostea a doi boemi care se desghiață la gura focului. *Cutiuța de argint* în același gen e mai comună, dar în *Ferestrele* teama furtului procură din nou cîteva tipuri renăscute.

Bernard Shaw dă dramă-pamflet și nu e atît de realist nici dogmatic cît îl vrea Gordon Craig. Geniul bine cunoscutului irlandez aparține parodiei și burlescului. Toate personagiile lui sînt marionete. Greșala lui—și aceasta e ceiace poate vrea să spună Craig—e că aceste marionete se iau prea în serios, pun probleme, dogmatizează. E drept că autorul le șifonează la fiecare clipă, dar printre sfori el are mania să, treacă încet un deget arătător; cînd cortina se lasă, vedem un om cu acest arătător la frunte! Unde uită să facă aceasta, avem pe Bernand Shaw,—și nu în jurnalismul cu favoriții din *Om și supra om*, *Maior Barbara* sau *Dilema Doctorului*, ci în farsa pură și onestă din *Casa Heartbrech*, *Cea dintăi piesă a lui Fanny*, *Om și arme*.

Ducele de Connaught din familia regală, văzîndu-i „Pygmalion", a întrebat: „Omul acesta e nebun?" Iar la aceiași piesă în mijlocul aplauzelor finale Shaw, auzind dela galerie un fluerat, s'a adresat preopinentului: „Amice, sînt de aceiași părere cu d-ta, dar ce pot face doi oameni față de un public ca acesta?"

Bernard Shaw e farsă. Și prin ea—cu o vervă genială, cu o dispoziție celtică—intră în istoria teatrului modern.

In drama istorică poetul *John Drinkwater* a recoltat cu Abraham Lincoln o decadă de succese. Din tradiția care cultivă

în Anglia „genii loci" dînsul şi-a ales pe *Oliver Cromwel*, eterna *Marie Stuart* şi pe marele american. A reuşit, se pare, mai mult cu cei din urmă. Dar e remarcabil, pentru arta modernă, fineţa cu care acest poet prelucrează documentul istoric. Eroul la dînsul devine om, iar episodul—viziune. Nu se poate apoi o reabilitare a revolverului mai nobilă ca încordata scenă a atentatului în lojă, pe uşa căreia omul preşedintului ucis apare în mijlocul lumii care dă buzna, cu un singur răspuns: *acum el aparţine vremilor.*

Dar ca să ajungem la arta pură trebue să urcăm treapta de vis a dramei lui *Sir James Barrie*. Ca să înţelegem mai bine pe Scoţianul care, dela studii clasice de colegiu arid şi un jurnalism deapururea ingrat, s'a înalţat, e drept, pe urme vagi de idealism carlylian şi de mînă cu un alt compatriot excesiv, romancierul Stevenson, la expresia cea mai de sus a artei dramatice engleze,—trebue să ne gîndim pe continent şi, punînd între ei negreşit oceanul, la Jules Romain şi expresionistul german atît de neexpresionist în teatru, Franz Werfel.

Cu o simplitate care e a rasei şi fără „parti-pris" de şcoală sau curent, tot unanimismul modern şi toată ridicarea aceasta a subconştientului vieţii la valoarea artei lucide, care constitue efortul nobil al încercatei literaturi de ultimă vreme, izbutesc în opera eterică şi atît de pămînteană a autorului lui „Peter Pan", „Scumpul Brutus" sau „Admirabilul Crichton".

Pe cea din urmă am văzut-o la Paris, impusă unui public distrat de mîna unică a lui Gemier. E povestea cunoscută a unui „maître d'hôtel" care, împreună cu stăpînii lui de aristocratismul cel mai britanic, se găseşte aruncat de naufragiu pe ţărmul unei mări, vizitat de intemperii şi fiare. El e singurul om printre nobilele fantoşe din juru-i. Pus net în faţa naturii, el birue, fixînd cu braţul şi cu mintea, dar mai ales cu instinctul animalului superior, în coasta pustiului, un sălaş omenesc, din care nu lipseşte electricitatea şi în care bătrîn şi tînăr, femee şi bărbat, trăesc din cucerirea lui, la adăpost de foamete, frig sau panică. O restaurare limpede de valori îl face deci stăpînul care era, milogit de fostul lui tiran, iubit de fata acestuia. O corabie însă îl găseşte şi-i readuce la Londra. Răsturnarea de valori revine. În falşa societate, Crichton redevine valet; şi la mondenul ceai de reîntoarcere el trebue să audă, ţinînd tava de argint, pe laşul „fils à papa" cetind invitaţilor pasaje eroice, cu jaguari culcaţi la pămînt, din cartea însuşită de el, a isprăvilor lui Crichton.

E în piesa aceasta, pe care n'au înţeles-o decît Francezii inteligenţi, redată cu fantezie, dintr'o paletă în care se răsfrînge marea, şi într'o viziune netă: *aventura omului.* E acelaşi temă, de fapt, din mai cerebralul „Cromedeyre-le-Vieil" al lui Jules Romains şi acelaşi incizie, cu ajutorul fantasticului, în dubla natură a omului din „Bocksgesang" sau „Spiegelmensch".

Cu o uşurinţă ironică ce nu trebue să ne înşele şi fără

coturnul filozofic, Crichton e din familia omului interior, animalul dublu din Faust, Peer Gynt (sau chiar Brand), Thamal şi omul-ţap al Germanului sau Emmanuel-ul, creiat de Copeau—toate plăsmuiri peste care nu ştim dacă nu joacă gestul beat al eternului Caliban.

Interiorismul din „Admirabilul Crichton" devine vis în „Peter Pan", unde copilul dus de fee călătoreşte din dormitor în „ţara lui nicăeri şi a lui niciodată". E „Pasărea albastră" a lui Maeterlinck scrisă însă în 1904 şi superioară încă piesei flamande printr'o perfectă suprapunere a visului peste realitate. „L'oiseau bleue" e ideologică. În ea copiii sînt gratuiţi. Ei n'au nimic aface cu filozofia Nopţei, a Timpului, Viitorului şi a altor iniţiale. Dacă „n'am avea admirabila scenă a umbrarului din „Ţara Amintirii", unde Maeterlinck reuşeşte genial să îmbine ideia cu realitatea, în cei doi bătrîni, uitaţi de vreme—o poveste care trebue să fie a copilului din noi—ar rămîne un simplu silogism feeric. E chiar silogism feeric—şi numai atîta—urmarea „Pasărei Albastre", „Logodna" unde ideia generaţiilor, a perpetuării se plimbă pe scenă în serii de strămoşi care ar interesa pe Darwin.

În sufletescul „Peter Pan" copiii sînt plimbaţi însă prin lumi care fiind ale noastre rămîn totuşi ale lor, limba basmelor, cu *canibali şi fiare, cu piraţi şi pici roşii, cu raiuri şi vapoare,* toate *crîmpeele vieţii, prin care călătorim mai mult decît gîndim,* şi în care suferim nu în idee, ci în bucurie şi dezamăgire.

E o viaţă în rezumat, nu în abstracţie; şi aceasta spune tot despre plasticul şi intuitivul Barrie.

Acelaşi fuziune a visului cu realitatea, în „Scumpul Brutus", pe drept comparată* cu „Visul unei nopţi de vară". Luînd ca motto, după cum se ştie, cuvîntul răsvrătitorului Cassius, din „Iulius Caesar":

> *Greşala, scumpe Brutus, nu e în steaua noastră,*
> *Ci în noi înşine,—*

şi folosindu-se — nu e autor care să prelucreze mai pasionat motivul poporan—de legenda ce atribue unei păduri puterea de a îmbrăca într'o nouă conştiinţă fiinţele ce se pierd în ea,—Barrie face un grup întreg de persoane, printre care un pictor şi soţia, cu prilejul unei aniversări, să pornească într'o noapte subt bagheta magică a lui Lob—un fel de Puck sau Oberon în frac, dar în fond un visător incorigibil—în această pădure şi, îmbăindu-se în misteru-i, să caute un al doilea prilej, „a second chance", de a fi buni şi fericiţi. După aventuri pline de poezie şi bizar în pădure, şi după trăirea unui vis sublunar, toţi se reîntorc aceiaşi, iremediabil mici şi prozaici, afară de artistul care,

---

**North American Review*, CCXII, 843.

dela început credincios idealului, se întoarce scăldat în el ca într'o auroră.

E acelaşi duh suflat peste lucruri, scoaterea într'o lumină crepusculară şi plimbarea pe zidurile lui Plato a umbrelor din noi.

In *Quality Street* umbra aceasta e o fată bătrînă de pe vremea reginei Victoria, care—puritană şi abstractă—preferă să se consume ca institutoare de Kindergarten, decît să ia riscul vieţii şi al iubirii. In şcoala ei severă ca o clopotniţă calvină aude peste drum un bal de sărbătorile Crăciunului. Viaţa îi bate cu fulgi de zăpadă în geam. Fata bătrînă îşi ia din cufăr rochia pe care n'a pus-o niciodată şi, în alb, cu degete de ceară ţinîndu-şi trena, dansează în odae un vals de bal imaginar.

Dar *Sentimentalul Tommy*—idila care făcea deliciul lui Stevenson, a doi copii frumoşi, care se iubesc pe deasupra vieţii şi care se regăsesc bătrîni de tinereţe visătoare?

In piese mici pe care le numeşte *Jumătăţi de ceasuri*, tragicul mediocrului e redat în acelaşi „raccourci" viguros şi cu aceiaşi tehnică de paletă cu care Barrie dramatizează şi face familiar idealul. In una dintre ele, de pildă, motivul cotidian al unui accident de tramvai e prelucrat epic: o femee îşi părăseşte soţul ca să plece în Indii, cu tînărul—onest de altfel—care o iubeşte.

Ajunge la el în momentul cînd acesta în pregătirile voiajului cade în faţa casei călcat de omnibus şi e adus mort în odae. Un doctor îl însoţeşte din stradă. Femeia fără un cuvînt, poltronă, se strecoară din odae, să-şi regăsească mai repede căminul sigur. Acolo îşi găseşte soţul care o aşteaptă, neştiind, nebănuind încă nimic. Curînd soseşte aşteptat la masă şi prietinul lui din tinereţe, chiar doctorul de adineauri care fusese oprit în drum spre el de accidentul neonrocit. Doctorul şi femeia se recunosc; într'o privire şi-au spus totul. Şi la întrebarea soţului de ce a întîrziat, doctorul începe: închipuiţi-vă ce accident... un tînăr. Şi aşa mai departe. Doctorul abia isprăveşte povestirea şi doamna şi domnul „sînt serviţi" la masă!

Nu cunoaştem în istoria teatrului contemporan o tratare a faptului şi amănuntului prosaic, cu atîta introspecţie şi ironică incizie, într'o tehnică dramatică atît de viguroasă şi discretă, şi cu atîta revelare a „eternului feminin".

Nu cunoaştem deasemenea o piesă mai nouă şi întreagă totuşi ca actul tragi-comic numit *Ne vom duce şi noi după cucoane?* unde cortina se ridică peste un ospăţ fastuos la care un bătrîn petronian a invitat o sumă de mondeni, dintre care unul, o cucoană, a otrăvit pe fratele lui acum cîţiva ani la Nisa. Bonomia cu care ironicul holtei povesteşte moartea fratelui cu paharul ridicat ca să răspundă la toastele comesenilor şi panica strecurată printre aceştia la anunţul sec al bătrînului că masa a dat-o tocmai ca să găsească criminalul—care e chiar de faţă—e cea mai puternică îmbinare de realitate şi bizar, de

farsă şi tragic strecurată vreodată printre şervete şi fracuri negre.

Tehnica lui Barrie, în serviciul unei superioare inteligenţi poetice se joacă dealtfel cu motivele, shakesperean.

Omul acesta dramatizează o ceaşcă cu cafea, un pieptene, o oglindă! In *Ceiace ştie orice femee* cortina se ridică peste o tăcere care durează şapte minute. Auzi un ceas ticăind; unul îşi scoate cismele, „spectatorii sînt mişcaţi cu fiecere amănunt de bucurie sau desnădejde a doi oameni". Cînd tăcerea se rupe nimeni nu ştie că ceiace un munte de Scoţian va spune, va fi o citaţie din *Maud* a lui Tennyson!" Criticii care au văzut piesa spun e de un dramatism unic.

Dar acolo unde Barrie pune tăcerea în serviciul suprem al artei dramatice, e pantomima *Pantaloon*, capodoperă a geniului, unde o paiaţă bătrînă e fericită că fata lui care n'a vrut să ia un artist cu situaţie şi viitor, ci a fugit cu un Arlechin, se întoarce la căminul părintesc, peste mizeria moşneagului, cu un copil care nu e fată, ci băiat. Paiaţă şi aceasta, el va perpetua deci rasa Pantaloonilor. Ce fericire!

Barrie se plimbă prin viaţă ca printr'un răzor cu călţunaşi. O petală tremură în palma lui cu parfumul tuturor primăverelor. E arta lui Craig, arta revelatoare, arta-transfigurare. Iar din omul, pe care îl mişcă nu cu şase sfori, ci sfori infinite, el stoarce marioneta, cum spune Cehov că „trebue să stoarcem sclavul din noi înşine".

E semnificativ pentru arta lui universală şi originalitatea-i creatoare că Barrie e acela dintre moderni care, alături de Maeterlinck, a reabilitat genul uitat al pantomimei.* Din simpla mişcare, ajutată de lungi tăceri şi scurte cuvinte, dînsul scoate dramă neaşteptată. Nu pantomima eftină—căci iată un cuvînt pe care Barrie n'are să-l pronunţe—ci aceia care, pornită cu cel vechi şi înflorind subt August, se vrea în Lucian „cultivată în toate ramurile ei şi cuprinzînd o cunoaştere nu numai a muzicii, dar a ritmului şi a versului, şi mai presus de toate a scumpei noastre filozofii, atît morală cît şi *naturală*, dînd în lături numai subtilităţile de dialectică, acestea fiind de niciun folos... fără să se lipsească de arta pictorului şi a sculptorului,—devenind egală în strînsa observare a proporţiilor armonice cu Apelles şi Phidias".**

Şi totuşi teatrul visat de Craig — deşi ajuns în Barrie la realisarea definitivă — avea să evolueze mai departe pe scena mistică a şcoalei acestor druizi ai literaturii care sînt Irlandezii din jurul lui *Yeats*. Despre acesta am vorbit cît ne-a stat în putinţă. Rămînem să spunem un cuvînt de cel mai mare dintre dînşii, *Lord Dunsany*, colaboratorul lui Yeats la teatrul din Dublin. Am văzut, la „Everyman Theatre", patru piese ale sale

* Predecesorul baletului modern.
** *Lucian*. „Of Pantomime". Ed. Fowler, II, 249 seg.

într'un act — căci respiraţia sa e scurtă ca a unui oracol — şi tot ce putem spune e că ele sînt un teatru al sugestiei şi misterului. Cuvîntul are valoarea sunetului, iar actorul devine un Moise fără o mare-roşie. In *O noapte la un han* cîţiva firtaţi stau la pîndă. Alţi firtaţi intră. Sînt gîtuiţi de firtaţii dintîi. Bucurie! Dar o ciocănitură groaznică se aude. Panică! O apariţie albă, de sfinx ambulant, cu un bloc perforat drept cap, îşi face intrarea. Un gest şi fiecare dinăuntru îl urmează. Un ţipăt groaznic afară e, pe rînd, în mîna idolului conştiinţei şi al răzbunării, o nouă moarte. Astfel vechii firtaţi nu mai sînt. E o dramă a exclamaţiei, cu filozofia punctului de întrebare.

In comedie, unde *parti-pris*-ul încetează, Lord Dunsany caracterizează fin cu cărbunele negru pe o tablă albă. Dar confratele său, *Synge*, nu sugerează mai mult decît perspective poetice în episoade, cum e „Călăreţii mării" unde marinari irlandezi părăsesc ţărmul şi se întorc pe targă.

Vrem să spunem că teatrul mistic al şcolii lui Yeats sau izbuteşte şi atunci devine o poemă muzicală sortită unei jumătăţi de ceas, sau aspiră la drama însăşi şi atunci e ca să frizeze Guignolul.

Greşala e că, depăşindu-se dogma idealistă şi ignorîndu-se tehnica dramatică, vrea să se facă din mister o realitate de sine stătătoare şi din viaţă o vestală la altarul acestuia. Ori se întîmplă că misterul e numai fumul unui foc care trebue să fie sacru. El poate urca la cer şi zugrăvi un nour străveziu. Dedesubt e numai puţin pămîntul.

Acest pămînt îl iubeşte Barrie şi, deasupra lui numai, cu mîna lui Lob bolteşte cerul peste care se plimbă misterul.

Arta dramatică ce şi-a găsit în Craig reformatorul de geniu şi-a găsit în Barrie poetul ideal.

Cu aceasta am putea încheia întrebîndu-ne dacă din teatrul acesta englez ceva se cunoaşte pe scena noastră. Dar n'am auzit încă de o Renaştere a Teatrului Romînesc.

Dragoş Protopopescu.

Londra, 20 Noembre, 1922

Marcel Proust

De cele mai multe ori, oamenii serioşi sînt nedrepţi cu moda. Văd în ea numai supunerea servilă la un ideal uşuratic sau slăbiciunea de duh a celor care-şi schimbă etalonul de valori, de dimineaţă până sara, cum şi-ar schimba cămaşa ori cravata, fiindcă debilitatea lor de caracter e tiranizată de sugestia ambianţei.

Dar se uită că moda nu presupune numai imitaţie. Cine nu vede că ea se prezintă în acelaşi timp şi ca o contradicţie, ca o nesocotire sfidătoare a tradiţiei? O idee surprinzătoare, un costum bizar, o filozofie picantă, plămădesc în anonimat răbdător revoluţiile modeste, care vor prepara mîne aluatul celor impetuoase. In felul lui un snob e un erou, fiindcă—de dragul noii mode—sufere dispreţul colectivităţii conformiste. El e, totodată, un apostol—fiindcă luptă pentru un principiu în care crede şi în serviciul căruia desfăşoară o propagandă şi o campanie. Moda e educaţia anterioară revoluţiilor—ea însăşi o revoluţie minusculă, efemeră.

Sînt idei a căror valoare nu e uşor perceptibilă, fiindcă conţinutul lor se maschează cu pudoare şi cu discreţie sau fiindcă noutatea, pe care o înfăţişează, e greu digerabilă la primul contact. Propaganda modei ajută acestor idei.

Nu s'ar putea spune că faima lui Marcel Proust ar fi fost imposibilă fără reclama snobismului parizian, britanic ori olandez. Incontestat e însă, că mulţi n'ar fi deschis migăloasele şi înţesatele pagini ale unui roman fără senzaţie, fără efect, dacă n'ar fi fost preveniţi pe această cale. Celace vrem să constatăm însă, contra filistinismului cu idei gata făcute în toate, e că o operă nu e implicit compromisă numai fiindcă e susţinută şi de un curent monden. Valoarea şi reclama pot coexista—cu tot dispreţul puritanilor literari—pot chiar să-şi ofere servicii reciproce.

I

Născut în 1871 dintr'un tată francez, medicul Adrien Proust, şi o mamă evreică, Marcel Proust are o biografie banală: o boală monotonă care l-a chinuit încă din copilărie formează canavaua pe care se brodează două-trei călătorii reale— una mai lungă la Veneţia, şi nenumărate imaginare, „autour de sa chambre". Mai pe urmă, copilărie tristă de copil născut în etajul unui mare bulevard, fără curte, fără grădină, fără camarazi, fără jocurile haiduceşti de romantism militar, care parfumează mai tîrziu viaţa cu amintiri de duioasă epopee.

Prea multă solicitudine maternă, prea multă igienă în dauna unei vieţi care devenea, subt scutul doctorului, din ce în ce mai plăpîndă, ca o palidă plantă de seră. Către maturitate, fire vibrantă, feminină, de o rară duioşie în relaţii, îşi pierdea nopţi întregi ca să lămurească prin corespondenţă un futil incident prezumat, care lua la el proporţii de tragedie.

Era bogat şi generos: s'a scris o întreagă literatură asupra facilităţii cu care dădea bacşişuri ori plătea somptuoase dineuri camarazilor jenaţi. Din instinct de delicateţă şi din snobism frecventa numai lumea mare, pe care a descris-o în romanele sale, frescă imensă a aristocraţiei pariziene, în a căror compoziţie „tournois"-urile de sexualitate perversă înlocuesc vitejiile străbune, unde vanitatea neinteligentă se justifică în vid pe drepturi, devenite caduce prin secoli de inutilă trîndăvie; în general, lume în apus, extrem de interesantă prin viţii profund umane, înobilate de pasiuni purificătoare.

Primul său volum, cuprinzînd cîteva „essai"-uri: „Les plaisirs et les jours", a apărut în 1896 cu o prefaţă de Anatole France. După acela o lungă tăcere până în 1913 cînd apare primul volum din „Du côté de chez Swann" cu care se începe seria „A la recherche du temps perdu", comparabilă prin proporţie şi dimensiuni cu „Jean Cristophe". In 1919, Academia Goncourt îi premia „A l'ombre des jeunes filles en fleurs" (2 vol.) al doilea tom din serie. In continuare a apărut apoi „Le côté des Guermantes" şi „Sodome et Gomorhe" (3 vol.) Romanul nu e încă terminat: mai mult de cinci volume sînt încă subt presă.

Aproape necunoscut până către 1920, numele lui a fost răsplătit după această dată cu o furie de snobism care-l făcu imediat celebru în suprafaţă. Se pare că Proust a suportat cu resemnare acest fatal episod de istorie literară. In special în Anglia şi Olanda se formară nenumărate societăţi pentru răspîndirea operei sale. După moartea sa,—18 Noembrie 1922,— timp de cîteva luni toată presa literară franceză, scuzindu-şi oarecum întîrzierea, a fost acaparată de numele său, oferindu i tardiv ipocrita glorie care se cheamă posteritate.*

* „Mea culpa" e poza umilităţii vanitoase. Aşi fi vrut s'o evit. Cer scuze dacă, totuşi, sînt silit să recurg la ea. Intr'o „scrisoare din

* * *

E de greu de înţeles fizionomia şi directivele literaturii franceze din ultimii douăzeci ani dacă se face abstracţie de filozofia lui H. Bergson. După cum marxismul, darwinismul ori kantismul au depăşit sfere de aplicaţie strictă a unei specialităţi şi au năvălit în toate domeniile, oferindu-le puncte de reper şi de interpretare, bergsonismul a determinat o bună parte din năzuinţele spiritului francez în ultimele două decenii. Asupra lui M. Proust acţiunea a fost dublă. Pe deoparte influenţa indirectă a epocii şi a „climatului intelectual" în care trăise; pe de alta, contactul direct cu doctrina bergsoniană şi comoţiunea specială pe care i-a produs-o această filozofie. In corespondenţa sa, caşi în amintirile prietinilor (vezi „La Nouvelle Revue Française", Ianuar, 1923), e vorba clar despre aceasta.

Metafizica bergsoniană, produs obosit de sfîrşit de secol, prin urmare setos de optimism, de aer proaspăt şi libertate, se ridică contra mecanismului excesiv care reglementează mişcările de manechin mort ale lumii moderne. Totul i se pare modelat de un joc de forţe infailibil în desesperanta lui exactitate. Tecnologie şi maşinism, spirit de cantitate drămuit după legi de matematică, inerţia încremenită, universul e animat de o mecanică ţeapănă, ambiţioasă în a copia adevărate vieţi. Aceasta e imaginea pe care ne-o dă ştiinţa despre lume. Dar în dosul maşinismului şuvoiul vieţii fără zăgaz clocoteşte de căldură neconţinută, de creaţie spasmodică. Ea curge în permanenţă, „durează", transformîndu-şi elanul irezistibil în infinite creaţiuni caleidoscopice.

Pentru a cunoaşte aceste două aspecte ale existenţei—mecanica şi viaţa—„posedăm două facultăţi de cunoaştere adequată. Una e *inteligenţa.* Neputincioasă în a prinde într'o singură svicnire ritmul schimbării eterne care animă în sbor neobosit realitatea, ea a găsit un expedient comod cu care se poate adapta la condiţiile vieţii. A început să considere bucăţi izolate din curgerea existenţei. Metafora filmului de cinematograf împărţit în patrate egale, reprezentînd fiecare un moment al vieţii, ne ajută să pricepem bine artificiul. Ceva analog face şi raţiunea noastră: tae realitatea exterioară în bucăţi, le izolează şi le studiază pe fiecare în parte. Cunoaşterea noastră despre lume e colecţia totală a acestor felii juxtapuse, colecţie care se îmbogăţeşte în fiecare zi cu noi achiziţiuni. In folosul acestui mod de cunoaştere inteligenţa a creat formele spaţiului, ale întinderii, pe care le-a măsurat cantitativ, geometric. Procedeul acesta e

Paris" trimisă acestei reviste, descurajat într'o primă tentativă de lectură de stilul, în aparenţă dificil al lui Proust, am scris cuvinte—trebue s'o recunosc—nedrepte despre acest mare scriitor. In urmă intrigat de o pagină remarcabilă citată de criticul A. Thibaudet, am reluat cu atenţie o lectură părăsită prea repede. După primele 50 de pagini —cetitorul să încerce—am fost recompensat îndestul de sforţarea făcută.

însă arbitrar. Existența nu e o linie punctată. Ea n'are timpul să aștepte, oprindu-se în loc din moment în moment, pentruca să-și ofere cîte un fragment obiectivului fotografic care binevoește s'o considere. Din contra ea e o devenire continuă, fără răgaz. Și trebue să constatăm că curgerea aceasta nu e nici măcar rectilinie ori uniformă. Fiecare moment prezintă un alt aspect calitativ, o nouă creație pe lanțul infinitului. Fiecare moment e „ce qu'on ne verra jamais deux fois".

Pentru a pricepe pulsul acestei continue schimbări, „l'esprit de géometrie" al inteligenței e prea grosolan. Fiindcă fiecare clipă nu se succede celeilalte uniform, măsurătoarea cantitativă, spațială, geometrică e prea brutală. Cum ai putea analiza, tăind în bucăți identice, o realitate care are drept caracteristic tocmai procesul schimbării permanente? Cum să măsori cantitativ un moment care se deosebește de celelalte tocmai calitativ?

De fapt, singura caracteristică a existenței e *durata*. Pentru aceasta e nevoe de a patra dimensiune, e nevoe de-un criteriu de apreciere mult mai fin, criteriu care nu poate fi decît *timpul*. Pe acesta nu-l putem pricepe însă prin analiza *rațiunii*. Sentimentul extrem de subtil al duratei nu ne poate fi cunoscut decît prin *intuiție*. Ce înțelege Bergson prin acest hibrid panaceu, nu avem să ne ocupăm aici.

Antinomia dintre inteligență și intuiție, dintre spațiu și timp, dintre necesitate și libertate, dintre repetiție și creațiune, altoită pe viziunea dinamică a mobilității permanente, formează miezul filozofiei bergsoniene. După cum se vede, atitudine anti-raționalistă, anti-pozitivistă, atitudine mistică, care face din inconștient factorul primordial al cunoașterii duratei și schimbării, esența unică a existenței.

Această doctrină se potrivea de minune *tuturor* manifestărilor spirituale care reacționau într'un fel sau altul contra determinismului pozitivist ori contra explicațiilor prea simpliste, prea simetrice ale raționalismului.

Bergson a fost teologul infailibil al tuturor curentelor de acest fel. Cînd simbolismul preamărește forțele inconștientului sau ale sugestiei, cînd un maestru incontestat ca A. Gide, reacționînd contra psihologiei tradiționale, creiază tipul alogic al „imoralistului", cînd o generație întreagă are puternice afinități cu eroii lui Dostoevski, sufiul acesta anarhic, contradictoriu, discontinuist e apărat și justificat de Bergson. Nimeni n'a fost însă mai aproape de influența directă a marelui filozof ca M. Proust. Ceilalți i-au suferit influența indirect și numai printr'o latură a operei lor. Proust i-a aplicat în literatură, la analiza psihologică și la aceia a realităților exterioare chiar *procedeele*, chiar maniera de disecare și de dialectică. Dacă Bergson ar fi scris literatură, desigur așa ar fi scris-o. M. Proust e înainte de toate un înfricoșător analist al vieții interioare. In această privință el nu poate fi comparat decît cu maniacul Amiel. Pe

cînd toți ceilalți psihologi—inclusiv Stendhal,—analizau sufletul, considerîndu-l ca un obiect de studiu exterior, Proust se îndepărtează dela procedeul descriptiv, naturalist, culegînd analiza printr'o *experiență directă*, interioară, căpătată din ascunzișurile cele mai profunde ale propriului său suflet. Analiza naturalistă întrebuințează metoda științifică. Balzac ori Flaubert descompun un suflet după regulele metodologiei logice. Izolează unele caractere, le pun în evidență, le combină între ele și obțin o rezultantă perfect clară, unitară și bine închegată. M-me Bovary ori Père Goriot sufăr de un fel de spirit de sistem care le face prea consecvente ori prea logice cu ele înseși.

Dar aceasta e oare realitatea noastră sufletească? Se poate reduce personalitatea la un silogism?

F. de Curel, în una din piesele sale, compară conștiința noastră cu un schelet de laborator recompus din bucăți disparate culese din diferite spitale. Fiecare membru a aparținut altei persoane, altui temperament, altei dispoziții.

Un autor italian, Pirandello, în piesa sa „Șase personagii în căutarea unui autor", a arătat discontinuitatea care stă la baza oricărei personalități: diverse euri care se ciocnesc, se perindă, anulîndu-se unele pe altele, refractare la conciliațiune. Faust deja, zicea: „Zwei Seelen wohnen in meinem Brust".

Dostoevski, mai mult ca oricine, ne-a arătat în viața sufletească a eroilor săi această eterogeneitate a elementelor care compun conștiința omenească. Eroii săi sînt dubli, chiar multipli. Toți oamenii se contrazic succesiv dealungul unei vieți. In eroii lui Dostoevski contradicții coexistă, antinomia e simultană. In sufletul lui Dimitri, din „Frații Caramazow", zac toate posibilitățile; fuziunea elementelor care-l compun e lăbărțată. Nu se poate paria pe conduita unui astfel de personaj. Culmile virtuții și abisurile vițiului își dau mîna haotic.

Intr'un roman de A. Gide, „Les caves du vatican", eroul, Lafcadio, comite chiar o crimă nemotivată: într'atît acestui scriitor i se pare nul determinismul psihologic.

Psihologia patologică cunoaște demult fenomene de „personalități alternante". Un psiholog american, Morton Prince, a studiat un caz care prezintă nu mai puțin de șase personalități diferite. Dimineața, către ora zece bunăoară, subiectul se comporta ca un poet. Conduita sa era perfect adequată acestei aptitudini. La ora 12, el cădea într'o altă personalitate, care de data aceasta era aceia a unui rege. Mai tîrziu se perindau rolurile de comerciant, funcționar, militar, etc. Fiecare din ele era susținut cu un egal talent. In definitiv, care din noi, fără să fi fost atins de nevroza lui Morton Prince, nu s'a simțit rînd pe rînd în pielea poetului, a împăratului ori a militarului? Complexitatea personalității nu e doar necesar patologică. In cercetările sale asupra sufletului primitivilor din Australia centrală, Lévy-Brühl ne prezintă multiple exemple de conduite contradictorii. Se pare că mentalitatea sălbaticilor nu e comandată de

principiul cauzalității. Dela Grecii antici care au inventat-o și până astăzi, două milenii de logică să fi stirpit în conștiința omenească glasul ancestral al primitivului? O credeau naturaliștii care schițau desenuri de caractere perfect-acuzate, minunat simetrice; nu o cred însă discipolii lui Bergson, pentru care bogăția vieții țîșnește peste cadrele artificiale ale modelajului aristotelic.

Concepțiunea lui M. Proust despre variația și multiplicitatea eului, e perfect bergsoniană. Sufletul e supus schimbării, cum zice el, „aux progrès irréguliers de l'oubli". In curgerea timpului patimile furtunoase se estompează, altele nouă se afirmă; din cînd în cînd anahronisme uitate se trezesc în noi cu reveniri brusce. In dragoste alte euri iubesc alte aspecte. Ascultați numai una din multiplele lui analize în acest gen: „Pour être exact je devrais donner un nom différent à chacun des moi qui dans la suite pensa à Albertine; je devrais plus encore donner un nom différent à chacune de ces Albertines qui apparaissaient devant moi, jamais la même, comme—appelées simplement par moi pour plus de commodité la mer—ces mers qui se succédaient et devant lesquelles, autre nymphe, elle se détachait. Mais surtout de la même manière, mais bien plus utilement qu'on dit, dans un récit, le temps qu'il faisait tel jour, je devrais toujours donner son nom à la croyance qui, tel jour où je voyais Albertine, régnait sur mon âme en faisant l'atmosphère".

Dar schimbarea nu e numai interioară. Degradarea timpului trece și asupra aspectului exterior, fizic al lucrurilor și al figurilor:

„Les visages humains ne semblent pas changer au moment qu'on les regarde parce que la révolution qu'ils accomplissent est trop lente pour que nous la percevions. *Mais il suffisait* de voir à coté de ces jeunes filles leur mère ou leur tante, pour mesurer les distances que sous l'attraction interne d'un type généralement affreux ces traits auraient traversé dans moins de trente ans, jusqu'à l'heure du déclin des regards, jusqu'à celle où le visage passé tout entier au dessous de l'horizon, ne reçoit plus de lumière". Corpul nostru însuși, alături de suflet, măsoară schimbarea, durata: „Si en dormant mes yeux n'avaient pas vu l'heure, mon corps avait su la calculer; il avait mesuré le temps non pas sur un cadran superficiellement figuré, mais par la pensée progressive de toutes mes forces refaites que, comme une puissante horloge, il avait cran par cran laissé descendre de mon cerveau dans le reste de mon corps où elles entassaient maintenant jusque au dessus de mes genoux l'abondance intacte de leurs provisions. S'il est vrai que la mer ait été autrefois notre milieu vital où il faille replonger notre sang pour retrouver nos forces, il en est de même de l'oubli, du néant mental; on semble alors absent du temps pendant quelques heures; mais les forces rangées pendant ce temps-là sans être

depensées le mesurent par leur quantité aussi exactement que le poids de l'horloge ou les croulants monticules du sablier".

Dacă structura noastră sufletească e veșnic mobilă, e greu de închipuit că ea va urma o curbă uniformă de desvoltare. Urmăriți un erou al lui Proust. De pildă Swann. Conduita lui nu e susceptibilă de pronosticuri. Nu veți găsi în ea o tendință veșnic aceiași care să dea o tonalitate, un colorit prea pronunțat caracterului său. De ce iubește Swann pe Odette, cu toate că figura ei, asemănătoare unui chip boticellian, îi displace? De ce iubește Proust pe Albertine pe care, conștient, o găsește așa de banală, de neinteresantă? Dacă baronul Charlus se prezintă cîteodată în societate intimidat, el care e așa de arogant de obiceiu, de aceasta nu e responsabil el, „c'est l'âme d'une parente du sex feminin", care vorbește pentru el. Indărătnicia vieții se complace să contrazică previziunile. Domeniul ei e *relativul*, fortuitul, hazardul, neașteptatul: „A n'importe quel moment que nous la considérions, notre *âme totale* n'a qu'une valeur presque fictive, malgré le nombreux bilan de ses richesses, car tantôt les unes, tantôt les autres sont indisponibles... Aux troubles de la mémoire sont liées les *intermittences du coeur*.

„C'est sans doute, l'existence de notre corps, semblable pour nous à un vase où notre spiritualité serait enclose, qui nous induit à supposer que tous nos biens intérieurs, nos joies passés, toutes nos douleurs, sont perpétuellement en notre possession".

Dragostea e cîmpul cel mai larg de experiență pentru sentimente multiple: „Au commencement d'un amour comme à sa fin, nous ne sommes pas attachés exclusivement à l'objet de cet amour, mais plutôt le desir d'aimer dont il va procéder (et plus tard le souvenir qu'il laisse) erre voluptueusement dans une zone de charmes interchangeables—charmes parfois simplement de nature, de gourmandise, d'habitation—assez harmoniques entre eux pour qu'il ne se sente, auprès d'aucun, dépaysé".

Ce departe sîntem de tipurile corneliene, pur geometrice, abstracte, largi etichete „bonnes à tout faire"!

Pentru a fixa aceste momente fugitive trebue o metodă specială. Proust nu izolează fragmente de realitate; el nu lucrează asupra unor amintiri stabilizate. Cași maestrul său, el crede că: „Peut-être l'immobilité des choses autour de nous leur est-elle imposée... par l'immobilité de notre pensée en face d'elle". Analiza sa e *temporală*. De aici rolul enorm pe care-l joacă memoria în opera sa,—memorie fenomenală, care mînuește un enorm material: amintiri, cunoștințe, impresii. S'a zis chiar că eminența acestei facultăți la Proust e în legătură cu senzibilitatea lui feminină, căci femeile au în deobște memoria superioară bărbaților.

Dacă mobilitatea e singura realitate, dacă timpul fuge veșnic, se poate zice că *prezentul* e iluzoriu și că totul e trecut. Spre găsirea acestui trecut, „à la recherche du temps perdu", se

indreaptă toate eforturile sale. Sforţarea supremă trebue să reconstruiască cu grijă totul, să umple lacunele. De aici mărirea cu lupa a tuturor detaliilor, armonizarea lor ca într'o operă muzicală cu un tempo nervos: „Les espaces de ma mémoire se couvraient peu à peu de noms qui en s'ordonnant, en se composant les uns relativement aux autres, en nouant entre eux des rapports de plus en plus nombreux, imitaient ces oeuvres d'art achevées où il n'y a pas une seule touche qui soit isolée, où chaque partie, tour à tour, reçoit des autres sa raison d'être comme elle leur impose la sienne".

Inconştientul e rezervoriul care ne dă recolta aceasta bogată de intuiţiuni despre ritmul timpului. In sfera subconştiinţei se acumulează veşnic percepţiuni care nu sînt comunicate conştiinţei. Masa lor devine enormă, influenţînd misterios şi nebănuit toate actele sufleteşti. Nimeni n'a explorat cu o fineţă mai desăvîrşită zonele clar obscure ale inconştientului ca Proust. In această privinţă el a fost ca Freud şi poate că contribuţia literară a romancierului francez nu e inferioară, chiar din punct de vedere pozitiv, investigaţiunilor metodice ale medicului vienez. Să citească cetitorul numai pagina de virtuoz din „Du côté de chez Swann", în care se descrie mecanismul rememorării şi a evocării trecutului subt influenţa unei asociaţii gustative provocate de o bucăţică de madeleină.

Deprins să-şi exploreze veşnic sufletul, să-şi suspecteze acţiunile, să-şi bănuiască entuziasmele, Proust a devenit încetul cu încetul propriul său inamic. Mania de analiză altoită pe o extremă senzibilitate şi pe o natură maladivă, i-a paralizat caşi lui Amiel orice posibilitate de acţiune ori măcar de viaţă exterioară. Inchis în el ca într'o temniţă, a plăsmuit o altă întocmire a lumii după placul său. Brutalitatea unei societăţi care-i forţa uşa cu sila i-a făcut să se baricadeze între cei patru pereţi ai camerei sale, pe care din prudenţă îi căptuşise cu straturi de plută, pentruca orice zgomot din afară să se înăbuşe în ei. Subiectivismul său îşi asimilează universul, subordonîndu-l eului său. In primul său volum, publicat acum 27 ani, Proust scria deja aceste admirabile rînduri: „Quand j'etais tout enfant, le sort d'aucun personnage de l'histoire sainte ne me semblait aussi misérable que celui de Noé, à cause du déluge qui le tint enfermé dans l'arche pendant quarante jours. Plus tard je fus souvent malade et pendant de longs jours je dus rester aussi dans l'„arche". Je compris alors que jamais Noé ne put si bien voir le monde que de l'arche, malgré qu'elle fut close et qu'il fit nuit sur la terre". (Les plaisirs et les jours p. 186).

Aceasta nu înseamnă însă că figurile create de el n'au o valoare obiectivă. Acest subiectivist ştia să observe şi să-şi proecteze în afară percepţiunile. Deprins să se analizeze, îi era deajuns să-şi deplaseze obiectivul preocupărilor dela el la alţii. Aceiaşi vivisecţiune implacabilă. Cu aceleaşi chei cu care pătrundea la el, ştia să se furişeze şi în sufletul altora. Galeria

caracterelor pe care le-a creat: Swann, diplomatul Norpois, baronul Charlus, M-me de Villeparisis, scriitorul Bergotte, pictorul Elstir, Albertine, bunica-sa, Saint-Loup, Snobul Bloch, etc. vor rămîne în istoria literară a Franţei alături de acelea a lui Saint-Simon, Balzac ori Stendhal.

II

Charles Swann, de profesie milionar şi delicat colecţionar de artă, fiul unui agent de schimb evreu, în primul episod al vieţii sale, înainte de a cunoaşte pe Odette, curtezană fatală şi mediocră, era membru la Jockey-club şi frecventa pe comte de Paris, pe baronul Charlus, pe duc de Guermantes şi întreaga aristocraţie pariziană. Persoana lui era căutată pentru subtilitatea spiritului, pentru modestia sa graţioasă şi visătoare şi poate şi pentru cele 80 milioane pe care le moştenise dela tatăl său—farmec, la care astăzi nici-o aristocraţie de nicăeri nu e perfect indiferentă.

Mai tîrziu cînd îşi leagă viaţa de Odette, printr'o mezalianţă condamnată de codul eleganţei, toată această ireproşabilă nobleţă îi întoarce spatele. Swann sufere şi turmentează. Nu poate suporta nici singurătatea, nici dispreţul unor persoane pe care, dealtfel, le ştia nule. Îi trebue o societate şi o inventează. In locul lumii strălucitoare de altădată, salonul său se populează cu marchizi suspecţi sau refuzaţi aiurea, cu universitari anoşti în felul lui Cottard, cu funcţionari venali ori de-o sarbădă corectitudine. Nimeni nu înţelege de ce pretenţiosul Swann ajunge să rivalizeze în ce priveşte relaţiile sociale cu indulgenta M-me Verdurin.

E o explicaţie: *Swann era Evreu.*

„Aspectul-Bergson" al romanelor lui Proust nu caracterizează decît o latură a operei sale. Se poate înţelege restul dacă amintim originea sa iudaică. *Evreul e în general snob.* Minoritate dispreţuită aproape în toate ţările, deşi puternică prin inteligenţă şi avere, nobilă prin vechimea rasei, o absurdă tradiţie cere ca, atunci cînd i se face cinstea de a fi primită într'un salon, să fie cel puţin considerată ca o tagmă parvenită.

Deaceia, inconştient, nimeni nu caută mai mult ca el legăturile cu lumea mare, cu persoanele la ordinea zilei, cu celebrităţile.

Vă aduceţi aminte de M-me Worms-Clavelin din „L'Anneau d'Améthyste"? Ce mijloace n'a întrebuinţat ca să-l facă pe Abbé Guitrel episcop, căruia îi cerea drept recunoştinţă s'o pue în relaţie cu nobleţa regiunii. E în lăcomia aceasta de contact cu puternicii şi gloriile zilei, febrila nevoe de securitate, pe care ancestral o simt toţi Evreii. Pe urmă poate şi frica de singurătate şi, corolarul ei, nevoia exagerată de sociabilitate, desiderat ascuns al celor închişi de secoli în Ghetto, departe de pulsul vieţii sociale: ecou tardiv al terorii de izolare şi dispreţ. Evreul cîştigă

în propria sa consideraţie prin relaţiile sociale pe care le are. Şi în turmentata lui Odissee are de multe ori nevoe de sprijin interior.

In nenumărate rînduri Proust şi-a arătat el însuşi predilecţia de a frecventa mediile aristocrate şi rafinate: „La vie est étrangement facile et douce avec certaines personnes d'une grande distinction naturelle, spirituelles, affectueuses, mais qui sont capables de tous le vices, encore qu'elles n'en exerce aucun publiquement et qu'on n'en puisse affirmer d'elles un seul. Elles ont quelque chose de souple et de secret. Puis leur perversité donne du piquant aux occupations les plus innocentes, comme se promener la nuit, dans les jardins".

In prefaţa pe care i-o scrie în 1896 pentru „Les plaisirs et les jours", Anatole France observă despre Proust că „il se plait également à decrire la splendeur désolée du soleil couchant et les *vanités agitées d'une âme snob*".

După mamă făcu parte din una din acele bogate familii evreeşti, aşa de primite în societatea franceză pe timpul lui Louis Phillipe şi Second Empire. In această epocă, perpetuată chiar până către sfîrşitul secolului trecut, societatea franceză nu numai că nu era antisemită, dar arăta din contra o vădită predilecţie de a frecventa aristocraţia evreeascâ.

Tipurile evreeşti sînt multiple în opera lui Proust: nesuferitul snob Bloch, curtezana Rachel, bunica sa, mama sa, dar mai ales Swann—alias Proust—pe care l-a descris aşa de bine.

Dacă snobismul lui Proust îl înclină să descrie numai vicisitudinile frivole ale lumii aristocrate din faubourgul Saint-Germain, el nu abdică însă dela drepturile simţului critic şi ale ironiei. Nu veţi întîlni nici o urmă de idealizare a acestei lumi. Un P. Bourget a descris-o altădată cu o duioasă solicitudine, care ştia să-i arăte totdeauna superioritatea chiar atunci cînd o pătau grave păcate. Reţeta—panaceu a eternului conflict religie-ştiinţă, concret preot-medic—îi servea totdeauna drept monotonă temă din care credinţa aliată tradiţiei eşea, după zbuciumate şi romaneşti aventuri, mereu biruitoare. Proust se instalează în inima faubourg-ului elegant, cu instrument de savant. Atitudinea lui e pozitivistă: observă, măreşte cu lupa, descompune, explică. Prăpastia celor mai întunecate viţii, inversiunea sexuală de pildă,—nu-i tulbură o clipă seninătatea. Auguste Comte recomanda cercetătorilor să considere fenomenele morale cu acelaşi calm dezinteresat ca pe cele astronomice. Proust se confirmă fidel acestui principiu. Complect străin principiului didactic, aşa de gustat de Bourget, Proust nu demonstrează niciodată nici contra, nici pentru ceva. André Gide spune despre romanele sale: „Ce que j'admire le plus je crois que c'est sa gratuité. Je n'en connais pas de plus inutile, ni qui cerche moins à prouver". Singura atitudine pe care şi-o permite e „cette bienveillance détachée, souriante, presque sympathique, par laquelle nous récompensons l'objet de notre observation désintéressée du plaisir qu'elle nous procure". Această ironie indulgentă, înţelegătoare, înduioşată, care ştie să facă partea lucrurilor, a vieţii, a naturii, superioară în umănitate celei a lui Anatole France sau Voltaire, îl apropie de modelele sale englezeşti Georges Meredith, Henry James, Iohn Galsworthy.

***

E. Renan vorbind de Averroes arată cît i-a servit judaismului logica aristotelică. Nimeni n'a acaparat cu mai multă ardoare formalismul silogistic ca glosatorii migăloşi ai rigidelor articole talmudice. E greu de conservat unitatea credinţii şi în acelaşi timp s'o adaptezi nevoilor vieţii sau condiţiilor istorice. Ar fi o cale: sofismul. Acesta îşi arată însă artificiul stereotip şi logicianul care-l minueşte e desconsiderat. Se aruncă astfel în masa setoasă de credinţă bănuiala şi suspecţiunea. Nu e uşor doar să tai cu talent firul de păr în patru. Evreii însă s'au arătat în această artă maeştri desăvîrşiţi.

Dacă creştinul e *delicat* uneori, Evreul e *subtil* mai totdeauna. Nu trebue de confundat subtilitatea cu delicateţa. Aceasta e de ordin moral, cealaltă de ordin logic. Dar chiar considerate în acelaşi plan, subtilitatea se prezintă ca un fel de exagerare decadentă, ca un fel de alexandrinism al delicateţei.

Priviţi un moment filozofia Evreilor. Comparaţi argumentaţia realistă, aproape empirică, a lui Descartes cu fineţa artificioasă a lui Spinoza; dialectica scăpărătoare, turmentată până la neurastenie a lui Bergson ori G. Simmel, cu bun simţul burghez şi bonom al unui Hegel ori Spencer. Filozofie bătrînă, comprimată, strivită de nenumărate interdicte, silită să se desfăşoare în adîncime nu în suprafaţă, în ramificaţie şi detaliu, nu în orizont şi amploare.

Subtilitatea—iată al doilea caracter referitor la arta şi gîndirea lui Proust şi originar din caracterul său etnic.

In primul rînd gustul său pentru detaliu. Nu-l preocupă nici evenimentele mari, nici situaţiile grandioase. In al doilea rînd gustul pentru distincţiuni. Supt simţuri e desigur o lume tot aşa de interesantă ca şi deasupra. Proust iubeşte microscopul cu lumea lui de revelaţii. Să fie oare numai o simplă întîmplare că majoritatea ceasornicarilor sînt evrei?

O situaţie dată, ori cît de simplă, e o rezultantă. Nenumăraţi factori indiscernabili au determinat-o. Aceiaşi situaţie se poate, iarăşi, privi, dintr'o infinitate de perspective. Ea cuprinde, în plus, o mulţime de momente de desvoltare, de amploare ori de decadenţă. Curba ei de evoluţie variază intr'un tempo neregulat, ori intr'un ritm frînt. Ecouri îndepărtate, afinităţi nebănuite, complicaţii subite pot deriva, după posibilităţile infinite ale hazardului, rezultatul final.

Iată atîtea distincţiuni subtile de stabilit. Cu o răbdare de savant, Proust măsoară toate aceste infinite posibilităţi, des-

prinde toate complicațiile. Nu se poate vorbi însă de această artă a subtilității fără a oferi cetitorului una din mostrele cele mai caracteristice în acest senz: „Avant de m'endormir, je pensais si longtemps que je ne le pourrais que, même endormi, il me restait un peu de pensée. Ce n'était qu'une lueur dans la presque obscurité, mais elle suffisait pour faire se refléter dans mon sommeil, d'abord l'idée que je ne pourrais dormir, puis, reflet de ce reflet, l'idée que c'était en dormant que j'avais eu l'idée que je ne dormais pas, puis par une réfraction nouvelle, mon éveil... à un nouveau somme où je voulais raconter à des amis qui etaient entrés dans ma chambre, que tout à l'heure en dormant, j'avais cru que je ne dormais pas. Ces ombres étaient à peine distinctes; il eut fallu une grande et bien vaine delicatesse de perception pour les saisir. Ainsi, plus tard à Venise, bien après le coucher du soleil, quand il semble qu'il fasse tout à fait nuit, j'ai vu grâce à l'écho invisible pourtant d'une dernière note de lumière indéfiniment tenue sur les canaux comme par l'effet de quelque pédale optique, les reflets des palais déroulés comme à tout jamais en velours plus noir sur le gris crépusculaire des eaux".

Pe mulți această finețǎ excesivă care crează o lume nouă factice, pe lingă cea adevărată, îi va enerva ca un joc steril, prea afemeiat, dăunător robustei biologii. Pe unii intelectuali însă această transmutare într'o lume mai subtilă și mai complicată îi va încinta. Anatole France se plînge undeva de monotonia cunoștinții noastre, fatal închisă în limitele unui organism și a unei personalități date. „Ce n'aș da să pot scăpa odată din mine, să pot privi lumea exterioară prin ochiul cu fațete al unei furnici"! exclamă el. Ochiul cu fațete al furnicii e desigur apropiat de lentila morală a lui Proust. Și apoi dacă H. Spencer are dreptate că legea evoluției se înfăptuește prin transformarea veșnică a omogenului în eterogen, atunci însuși mersul naturii crează o diviziune progresivă din ce în ce mai diferențiată, complicația birue în fiecare zi o porțiune de simplitate din univers. Complexitatea va constitui structura lumii de mine. Va trebui să *ne adaptăm la subtilitate* ca la o condiție naturală a existenței. Altfel ne vom orienta cu greu într'o inextricabilă țesătură de forțe, de aspecte, de perspective. Atunci, subtilitatea judaică va fi fost încă odată o profeție.

* * *

Mulți cetitori i-ar erta lui Proust unele păcate contra technicei tradiționale, ca de pildă lipsa de compoziție ori de acțiune, dacă n'ar scrie așa de nemțește. Oricine începe lectura romanelor sale e descurajat dela început de lungimea frazei, de încărcarea ei, de numărul parantezelor, a digresiilor, a propozițiilor incidentale. Stilul lui Proust constitue și azi una din marile bătălii literare ale timpului. Tradiționaliștii îl denunță că e străin de spiritul limbii franceze, alții, din contra, îl revendică pentru perioada literaturii vechi, dinainte de Montaigne și Vaugelas, cea mai autentic franceză, după părerea lor.

Cînd e vorba de stilul lui Proust, orice judecată de valoare—că ar fi mai bine așa ori altfel—e oțioasă. Ceiace trebue de remarcat e că, dat fiind structura psihologică a spiritului său inventiv— înclinare către redarea mobilității, a stărilor de subconștient, subtilitate—stilul său *nu putea fi altul*.

Forma lapidară, limpede, de arhitectură clasică, poate exprima situații date, statice, imobilizate în timp, exprimate prin caractere bine definite. Stările tranzitive, în devenire, nuanțele clar-obscure nu se pot reda altfel decît imitînd prin stil însuși ritmul lor real, însăși desfășurarea lor progresivă în ordinea timpului. Evoluția unei situații urmează același tempo, „pari passu" cu forma artistică, care în cazul lui Proust nu e altceva decît acompaniamentul muzical al realității.

M. Proust nu s'a explicat așa. El n'a invocat în sprijinul stilului său necesitatea. Intr'o prefață scrisă pentru cartea lui P. Morand: „Tendres Stocks", el a încercat să justifice felul său de a scrie pe motive pur estetice. Admiră în Flaubert—maestrul formei clasice—„l'éternel imparfait", care îl entuziasmează, dar nu-l satisface. De acord în aceasta cu d. P. Zarifopol (vezi articolul despre Renan din No. trecut), stilul lui Renan, de multe ori perfect—d. Zarifopol nu recunoaște nici măcar aceasta—i se pare adeseaori gazetăresc, ca atunci bunăoară, cînd descrie Ierusalimul în „Vie de Jesus". Spre deosebire de acești protagoniști ai stilului tradițional, Proust iubește metafora care dă bogăție și sevă stilului: „je crois que la métaphore seule peut donner une sorte d'éternité au style".

Cunoștința și o verva filologică care îi dă posibilitatea să întrebuințeze limbajul technic al științelor pozitive, al artelor plastice ori al muzicii, — îi permite asocieri de imagini neîncercate până la el: „Rachel equilibrée par deux infinis"; sau „ce privilège d'assister brusquement à notre propre absence"; pianistul „qui n'est plus qu'une fenêtre qui donne sur un chef d'oeuvre"; sau „la beauté est une suite d'hypothèses que rétrécit la laideur en barrant la route que nous voyons dejà s'ouvrir sur l'inconnu" (Pentru exemplele citate și discuția lor vezi R. Lalou: Histoire de la literature française contemporaine, Paris, 1922 p. 642).

Din dinamismul acestei forme, care tinde să copieze mobilitatea realității, e poate responzabilă iarăși—cum remarcă criticul francez A. Thibaudet (La Nouvelle Revue Française, Februar, 1922, p. 130)—ereditatea etnică.

In goana lor spre mai bine, dușmani ai oricărui conservatism, partizani ai oricărei schimbări, Proust cași ceilalții fii ai lui Israel, tradează până și în stilul lor nerăbdarea febrilă cu care așteaptă ziua de mine.

Mihai D. Ralea

Inserare pe țărm

Își trage sara'n margini de pădure
Din nevăzut năvoadele ei sure
Și împrejurul nostru până'n zare
Se tot aruncă desfăcute'n mare.

Pămîntu-și duce undeva, departe,
Caicul negru încărcat cu moarte.

Tăcerea-i înger alb cu gene ude.
Acuma numai marea se aude...

Pe-o insulă perdută'n cerul sur
Un far ciclop tot cauta'mprejur
Pe călătoarea cale luminată
Pe cei ce n'or să vie niciodată.

Memento

Gîndește-te că 'ntr-o zi ai să mori,
Gîndește-te 'ntr-o clipă de șasezeci de ori;
S'adormi și să te scoli cu-același gînd,
Să-l porți mereu în tine, tremurînd,
Chinuitor și încăpățînat...
Infige-ți gîndu-acesta crud și rău;
In noaptea care zace'n jurul tău
Să fie o săgeată'n infinit,
Pe-un drum pustiu și fără de sfîrșit,
Să-ți fie gîndul ascuțit și crud,
Să ți-l aud cum sboară, să-l aud,
Și-apoi de gîndu-acesta chinuit,
De nu cumva vei fi înebunit,
Să te întorci la cei de primprejur
Cu tălpile 'n țărînă și azur,
Să dai căldura 'mbrățișării tale
Intâiului ce-ți va eși în cale.
N'ai să mai poți urî pe nimeni, și
Vei plînge pentru tot ce va sfîrși,
Vei duce 'n tine bunătăți de zeu
Și vei iubi nemăsurat, mereu.
Vei ști că sufăr toți și-i vei iubi
Și la un loc cu toți vom suferi.

*

Căzuți ca niște vulturi din înalt,
Să plîngem în tăcere fiecare,

Pe umărul slăbit al celuilalt,
Să ne iubim apoi cu resemnare,
Ca nişte condamnaţi de-acum la moarte,
Duşi pentru asta, undeva, departe;
Ne-om spune unul altuia, deodată,
Intreaga noastră viaţă toată, toată.
Să-aştearnă unul celuilalt, divin,
O umbră moale de mormint vecin.

*

Gindeşte-te că dacă te-ai născut
Şi umbli orb aşa 'n necunoscut
De-acuma altfel nu mai poate fi...

Gindeşte-te că vei muri 'ntr-o zi

In beznă-afundă-ţi gîndu-acesta dur
Cu ochiul tău îndurerat dar pur,
Ca cerul cînd e linişte şi sară
Şi cînd se teme totul să nu moară.

*

Intinde-mi mina ta cit mai curind,
Să nu fiu singur eu cu-acelaşi gind.
Dă-mi mina ta şi tu, şi tu, şi voi,
Să ştie fiecare că sînt doi.

Rătăcire

Ca să te uit pe tine, am pornit în ziua aceasta de toamnă să rătăcesc pe cîmpul galben şi pustiu.

Am trecut fără ţintă şi gînduri ca o sperietoare de păsări dintr'odată înviată de-alungul ogoarelor cu popuşoi galbeni şi uscaţi.

Frunzele lor bronzate s'au sfărîmat foşnind de umerii mei de care s'a prins paianjeniş subţire ca să mă legene între cer şi pămînt.

De picioarele mele s'au prins seminţe de mohor copt şi spini care-au vrut să mă lege de pămînt.

Şi picioarele mi s'au încurcat în curpeni de mure şi-am căzut la pămînt, singur şi părăsit ca o fiinţă rănită şi obosită de moarte.

Departe s'au şi auzit împuşcături de vînători, şi de pe arătura neagră s'a ridicat scurt un nouraş alb: sufletul animalului mic ce murise între brazde, şi s'au auzit lătrături de cîni scurte şi ciudate de parcă ţincul pămîntului ar fi ameninţat lătrînd de trei ori.

Intr'un tîrziu soarele-a rămas pe culmea dealului ca un stog de fîn aprins pentru sară după ce-a ridicat praf auriu, tîrît ca o căpiţă.

Umbra giugiilor de popuşoi a crescut pe pămînt zădarnic, fiindcă animalul mic dintre brazde n'a mai putut veni.

Miriştele aspre mi-au sgîriat gleznele până la sînge şi am trecut peste dealuri şi văi ca un Hristos halucinat predicator pentru plante moarte şi păsări sure pe care le vor împuşca vînătorii.

Pe urmă cînd a căzut sara şi-a început ca un spirit să umble peste dealuri sunetul de vecerne dela biserica unui sat nevăzut, m'am temut de pustiul cîmpului ca de-un ţintirim.

Popuşoii uscaţi au început să foşnească singuri, fiindcă începură spiritele să treacă peste vîrfurile lor, şi prin erburile prăfuite de soare şi de colb am început să aud susururi răguşite de vietăţi pe care nu le vedeam şi care eşeau din pămînt.

Pe sus două turturele au trecut în zbor grăbit, înfricoşate să nu le-apuce şi pe ele noaptea, singure, în cîmp.

Popuşoii sunau metalic ca nişte coroane mortuare...

Şi-am început să merg repede, întorcîndu-mă, alungat de chemarea pămîntului, care mă alunga; alungat de jalea buruenelor ce mureau şi vroiau să moară singure ca animalele sălbatice.

Şi m'am întors acasă, şi nu te-am uitat.

Demostene Botez

Epistola Sobornicească a Sf. Apostol Iacov

1

Ispitele sînt folositoare. - Avuțiile trec degrabă.
Ascultarea și împlinirea legii. - Limba trebue ținută în frîu.

1—Iacov, robul lui Dumnezeu și al Domnului Iisus Christos, celor douăsprezece seminții, care sînt în Diaspora—voe bună!

2 Drept mare bucurie să socotiți, fraților, feluritele ispite în care cădeți,

3—Știind că încercarea credinții voastre lucrează răbdare;

4—Iar răbdarea să-și aibă lucrul ei desăvîrșit, ca să fiți desăvîrșiți și întregi, fără nici un fel de lipsă.

5—Și de este cineva din voi lipsit de înțelepciune să ceară dela Dumnezeu care dă tuturor deadreptul și nu înfruntă; și se va da lui.

6—Să ceară, însă cu credință, fără să aibă nici o îndoială, pentrucă cine se îndoește este asemenea cu valul mării, mișcat de vînt și aruncat încoace și încolo.

7—Să nu gîndească omul acela că va lua ceva dela Dumnezeu,

8—Bărbat îndoelnic, cum este, nestatornic în toate căile sale.

9—Iar fratele cel zmerit să se laude întru înălțimea sa,

10—Pe cînd cel bogat—întru zmerenia sa, pentrucă va trece ca floarea erbii.

11—Căci a răsărit soarele dogoritor și a uscat iarba și floarea ei a căzut și frumusețea feței ei a pierit; tot așa și bogatul—în alergăturile sale—se va veșteji.

12—Fericit este bărbatul care rabdă ispita, căci, lămurit făcîndu-se, va lua cununa vieții, pe care a făgăduit-o Dumnezeu celor ce îl iubesc.

13—Nimeni să nu zică atunci cînd este ispitit: „Dela Dumnezeu mă ispitesc!", pentrucă Dumnezeu nu poate să fie ispitit de rele și el însuși nu ispitește pe nimeni.

14—Ci fiecare este ispitit, cînd este tras și momit de însăși pofta sa.

15—După aceia, pofta, cînd a zămislit, naște păcat, iar păcatul, odată săvîrșit, aduce moarte.

16—Nu vă înșelați, frații mei prea iubiți:

17—Toată darea cea bună și tot darul desăvîrșit de sus este, pogorîndu-se dela Părintele luminilor, la care nu este schimbare, sau umbră de mutare.

18—Fiindcă astfel a fost voința lui, el ne-a născut prin cuvîntul adevărului, ca să fim noi o pîrgă a făpturilor lui.

19—Știți, frații mei prea iubiți: Orice om să fie grabnic să asculte, zăbavnic să vorbească, zăbavnic la mînie;

20—Căci mînia omului nu lucrează dreptatea lui Dumnezeu.

21—Pentru aceia, lepădînd toată spurcăciunea și prisosința răutății, primiți cu blîndețe cuvîntul sădit în voi, care poate să mîntuiască sufletele voastre.

22—Dar faceți-vă împlinitori ai cuvîntului, nu numai auzitori ai lui, amăgindu-vă pe voi înșivă.

23—Căci dacă cineva este auzitor al cuvîntului, iar nu împlinitor, el seamănă cu omul care privește în oglindă fața sa firească—:

24—S'a privit pe sine și s'a dus și îndată a uitat ce fel era.

25—Cine s'a uitat, însă, de aproape în legea cea

desăvîrșită a libertății și a stăruit în ea, făcîndu-se nu auzitor care uită, ci împlinitor al lucrului: acela fericit va fi în faptele sale.

26—Dacă cineva socotește că e cucernic, dar nu își ține limba în frîu, ci își amăgește inima, cucernicia acestuia este zădarnică.

27—Cucernicia curată și neîntinată înaintea lui Dumnezeu și Tatăl aceasta este: să cercetăm pe orfani și pe văduve, în necazurile lor, și să ne păzim pe noi fără de pată, din partea lumii.

2

Să nu disprețuim pe săraci. In iubirea către aproapele legea se împlinește.—Credința trebue dovedită prin fapte.—Abraham și Rahab.

1—Frații mei, să nu căutați la fața omului, odată ce aveți credință în Domnul nostru Iisus Christos, Domnul slavei.

2—Căci, de pildă, dacă va intra în adunarea voastră un om cu inele de aur în degete și îmbrăcat în vestmînt strălucit și va intra și un om sărac, în haină soioasă,

3—Iar voi puneți ochii pe cel care poartă vestmîntul strălucit și-i ziceți: „Tu șezi aici, în toată voia", pe cînd săracului îi ziceți: „Tu stai acolo, în picioare", sau „șezi jos, la picioarele mele",

4—N'ați făcut voi, oare, în gîndul vostru, deosebire între unul și altul și nu v'ați făcut judecători cu socoteli viclene?

5—Ascultați, frații mei prea iubiți: au nu Dumnezeu i-a ales pe cei ce sînt săraci, în ochii lumii, ca să fie bogați în credință și moștenitori împărăției pe care a făgăduit-o celor ce îl iubesc?

6—Iară voi ați necinstit pe cel sărac! Oare nu bogații vă asupresc pe voi și nu ei vă tîrăsc la scaunele de judecată?

7—Nu sînt ei cei ce hulesc numele cel bun cu care vă chemați?

8—Dacă, într'adevăr, împliniți legea împărătească, potrivit Scripturii: „Să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți", bine faceți;

9—Iar de vă uitați la fața omului, faceți păcat și legea vă osîndește ca pe niște călcători de lege.

10—Pentrucă cine va păzi toată legea, dar va greși într'o singură poruncă, s'a făcut vinovat față de toate poruncile.

11—Căci cel ce a zis: „Să nu precurvești", a zis și: „Să nu ucizi". Și de nu precurvești dar ucizi, te-ai făcut călcător legii.

12—Așa să grăiți și așa să lucrați, ca unii care vor fi judecați prin legea libertății.

13—Căci judecata este fără milă pentru cel care n'a dovedit milă. Ci mila biruește în fața judecății.

14—Ce folos, fraților, dacă zice cineva că are credință, iar fapte nu are? Oare credința poate să-l mîntuiască?

15—Dacă un frate sau o soră sînt goi și lipsiți de hrana cea de toate zilele,

16—Și cineva dintre voi le-ar zice: „Mergeți cu pace! Incălziți-vă și vă săturați", dar fără să le dați cele trebuincioase trupului, care ar fi folosul?

17—Așa și cu credința: dacă nu are fapte, e moartă în ea însăși.

18—Ci va zice cineva: Tu ai credință, iar eu am fapte; arată-mi credința ta fără fapte și eu îți voiu arăta, din faptele mele, credința mea.

19—Tu crezi că unul este Dumnezeu? Bine faci; și demonii cred și se cutremură.

20—Vrei, însă, să înțelegi, omule ușuratic, că credința fără fapte este stearpă?

21—Abraham, părintele nostru, au nu din fapte a fost socotit drept, cînd a adus pe Isaac, fiul său, jertfă la altar?

22—Vezi că credința lucra împreună cu faptele lui și din fapte credința s'a desăvîrșit.

23—Și s'a împlinit scriptura care zice: „Și a crezut Abraham lui Dumnezeu și i s'a socotit lui spre dreptate și prietinul lui Dumnezeu s'a chemat".

24—Vedeți dar că din fapte se îndreptează omul, iar nu numai din credință.

25—Aşijderea şi Rahab, desfrînata, au nu din fapte s'a îndreptat, cînd a primit pe iscoade şi le-a scos afară, pe altă cale?

26—Căci precum trupul fără de duh este mort, aşa şi credinţa fără de fapte moartă este.

3

Mare greutate şi mare vrednicie este în înfrînarea limbii. Adevărata înţelepciune.

1—Nu vă faceţi, mulţi învăţători, fraţii mei, ştiind că mai mare osîndă vom lua.

2—Pentrucă toţi greşim în multe chipuri; dacă nu greşeşte cineva în cuvînt, acela este bărbat desăvîrşit, în stare să se înfrîneze în întregime.

3—Dacă, dar, noi punem în gura cailor frîul, ca să ni-i supunem, ducem după noi şi trupul lor, întreg.

4—Iată şi corăbiile, deşi sînt atît de mari şi împinse de vînturi aprige, sînt totuşi purtate, de o cîrmă foarte mică, încotro hotărăşte pornirea cîrmaciului.

5—Aşa şi limba: mic mădular este, dar cu mari lucruri se făleşte! Iată ce licură de foc şi cît codru aprinde!

6—Foc este şi limba, lumea fără-de-legii! Limba îşi are locul ei între mădularele noastre, dar spurcă tot trupul şi vîră în flacări aria vieţii, după ce aprinsă a fost şi ea de flacările Gheenei.

7—Pentrucă toată firea, a fiarelor şi a pasărilor, a tîrîtoarelor şi a vietăţilor din mare se domoleşte şi s'a domolit de firea omenească,

8—Dar limba nimeni dintre oameni nu poate s'o domolească! Ea este rău fără astîmpăr; ea este plină de venin aducător de moarte.

9—Cu ea binecuvîntăm pe Domnul şi Tatăl şi cu ea blestemăm pe oameni, care sînt făcuţi după asemănarea lui Dumnezeu.

10—Din aceiaşi gură ese binecuvîntarea şi blestemul! Nu trebue, fraţii mei, să fie aşa!

11—Oare izvorul aruncă, din aceiaşi vînă, şi apa dulce şi pe cea amară?

12—Nu cumva poate smochinul, fraţilor, să facă masline, sau viţa viei să facă smochine? Tot aşa, izvorul sărat nu poate să dea apă dulce.

13—Cine este, între voi, înţelept şi priceput? Să-şi arate, din buna-i purtare, faptele lui, făcute întru blîndeţea înţelepciunii.

14—Iar dacă aveţi rîvnire amară şi zavistie, în inimile voastre, nu vă lăudaţi nici minţiţi împotriva adevărului.

15—Inţelepciunea aceasta nu vine de sus, ci este pămîntească, trupească, demonicească.

16—Pentrucă unde este pizmă şi zavistie, acolo este neorînduială şi orice lucru rău.

17—Iar înţelepciunea cea de sus întâiu este curată, apoi paşnică, blîndă, ascultătoare, plină de milă şi de roade bune, neîndoelnică şi nefăţarnică.

18 Şi roada dreptăţii este sămănată întru pace celor ce lucrează pacea.

4

Să fugim de plăcerile deşarte. Impotriva bîrfitorilor şi a celor ce se încred în ei înşişi.

1—De unde vin războaele şi de unde certurile dintre voi? Nu oare de aici: din poftele voastre care se luptă în mădularele voastre?

2—Poftiţi şi nu aveţi; ucideţi şi pizmuiţi şi nu puteţi să dobîndiţi; vă sfădiţi şi vă războiţi. Şi nu aveţi pentrucă nu cereţi.

3—Cereţi şi nu primiţi, pentrucă cereţi rău, cu gînd să risipiţi pe plăcerile voastre.

4—Precurvarilor! Nu ştiţi oare că prietinia lumii este duşmănie faţă de Dumnezeu? Aşa dar, cine voiva să fie prietin cu lumea se face vrăjmaş lui Dumnezeu.

5—Au vi se pare că Scriptura grăeşte în deşert? Duhul pe care Dumnezeu l-a sălăşluit în noi ne iubeşte cu zulie,

6—Insă dă mai mare dar. Pentru aceia zice: Domnul celor mîndri le stă împotrivă, pe cînd celor zmeriţi le dărueşte dar.

7—Supuneți-vă, deci, lui Dumnezeu! Stați împotriva diavolului și va fugi dela voi.
8—Apropiați-vă de Dumnezeu și se va apropia de voi. Curățiți-vă mînile, păcătoșilor! și lămuriți-vă inima, voi cei cu inima împărțită.
9—Pătrundeți-vă de durere! Intristați-vă și vă jeliți. Risul vostru întoarcă-se în obidă și bucuria voastră întru zdrobire.
10—Zmeriți-vă înaintea Domnului și el vă va înălța.
11—Nu grăiți de rău unul pe altul, fraților. Cel ce grăește de rău pe fratele său, ori judecă pe fratele său: grăește de rău legea și judecă legea; iar dacă judeci legea nu ești împlinitor al legii, ci judecător.
12—Unul este dătătorul legii și judecătorul: cel ce poate să mîntuiască și să piarză. Iar tu cine ești, care judeci pe aproapele?
13—Veniți acum cei care ziceți: „Astăzi sau mîne, vom merge într'acel oraș și vom sta acolo un an și vom face negoț și vom cîștiga"—
14—Voi care nu știți ce se va intîmpla mîne! Căci ce este viața voastră? Abur sînteți care se arată o clipită și după aceia piere.
15—In loc ca voi să ziceți: Dacă Domnul voește, vom trăi și vom face aceasta sau aceia.
16—Ci acum vă lăudați în deșartele voastre bizuiri. Orice laudă de felul acesta este rea.
17—Drept aceia, cine știe să facă ce e bine și nu face: păcat are!

5

Sfaturi cătră cei avuți.—Răbdarea temătorilor de Dumnezeu.—Nu trebue să jurăm.—Ingrijirea bolnavilor.—Puterea rugăciunilor.—Despre cei căzuți.

1—Veniți, acum voi, bogaților, plîngeți și vă tînguiți de necazurile care vor să vie asupra voastră.
2—Bogăția voastră a putrezit și hainele voastre le-au mîncat moliile.
3—Aurul vostru și argintul au ruginit și rugina lor va fi mărturie asupra voastră și va mînca trupurile voastre, ca focul! Strîns-ați comori, în zilele de apoi!

4—Iată, plata lucrătorilor care au secerat țarinele voastre—plata oprită de voi—strigă; și strigătele secerătorilor au intrat în urechile Domnului Savaot.
5—Desfătatu-v'ați pe pămînt și v'ați dezmierdat; hrănit-ați inimile voastre în ziua înjunghierii.
6—Osîndit-ați, omorît-ați pe cel drept, el nu vi se împotrivește.
7—Drept aceia, fiți îndelung răbdători, fraților, până la venirea Domnului. Iată, plugarul așteaptă roada cea scumpă a pămîntului, adastînd-o cu răbdare, până ce primește ploaia timpurie și tîrzie.
8—Răbdați, dar, și voi; întăriți inimile voastre, căci venirea Domnului s'a apropiat.
9—Nu suspinați, fraților, unul împotriva celuilalt, ca să nu fiți judecați; iată judecătorul stă înaintea ușilor!
10—Luați, fraților, ca pildă de suferință și de îndelungă răbdare pe proorocii care au grăit în numele Domnului.
11—Iată, fericim pe cei ce au răbdat: ați auzit de răbdarea lui Iov și ați văzut sfîrșitul hărăzit lui de Domnul; căci mult milostiv este Domnul și plin de îndurare.
12—Iar mai înainte de toate, frații mei, să nu vă jurați nici pe cer, nici pe pămînt, nici cu orice alt jurămînt, ci să vă fie vouă ce este așa, așa, și ce este nu, nu, ca să nu cădeți subt judecată.
13—E vre-unul dintre voi în suferință? Să se roage. Este cineva cu inimă bună? Să cînte psalmi.
14—Este cineva bolnav între voi? Să cheme preoții bisericii și să se roage pentru el, ungîndu-l cu untdelemn, întru numele Domnului.
15—Și rugăciunea credinței va mîntui pe cel bolnav și Domnul îl va ridica și de va fi făcut păcate se vor erta lui.
16—Mărturisiți-vă unul altuia păcatele și vă rugați unul pentru altul, ca să vă vindecați, că mult poate rugăciunea dreptului în lucrarea ei.

17—Ilie era om, asemenea cu noi în slăbiciuni, şi
cu rugăciune s'a rugat ca să nu plouă şi nu a plouat
pe pămînt trei ani şi şase luni.
18—Şi iarăşi s'a rugat şi cerul a dat ploae şi pămintul a odrăslit roada sa.
19—Fraţii mei, dacă vre-unul dintre voi va rătăci
dela adevăr şi-l va întoarce cineva,
20—Să ştie că cel ce a întors pe păcătos, dela
rătăcirea căii lui, îşi va mîntui sufletul din moarte şi
va acoperi mulţime de păcate.

G. Galaction

Alexandru Lambrior [1]

III

Am cercetat antagonismul dintre Lambrior şi curentele filologice dominante până la 1876.

Preocupările sînt variabile însă şi celace înainte părea un scop al existenţei, timpul neîndurător a făcut să treacă în neființă. Sufletul omenesc este un proteu într'o continuă transformare, iar noutatea, una din căile pe care omul îşi închipue că poate ajunge la relativa fericire, posibilă în viaţă. Alături cu spirite primitoare de noutăţi adequate vremii, sînt unele mai puţin dispuse a înlocui formele vechi care, după o limitată opoziţie, ajung şi ele să capituleze. Nu păreau ridicoli, de exemplu, „işlicarii" acelor tineri „bonjurişti" cînd se întorceau în ţară să-şi plîngă nefericirea unei existenţe pe care aveau s'o ducă într'o societate înapoiată? Şi nici „bonjuriştii" nu păreau, la rîndul lor, mai puţin ridicoli celor indigeni. Totuşi moda a triumfat, şi boerii au înlocuit işlicele semeţe.

Acelaşi lucru s'a întîmplat în cultura noastră cu studiile obiective. O lucrare de istorie trebuia până la 1875 să se conformeze unor anumite dogme oculte, din care am relevat cîteva mai sus. Istoria era, în primul rînd, o „şcoală de patriotism şi de morală". Un istoric străin, al cărui nume este foarte cunoscut şi astăzi, a arătat că are alt scop: adevărul. A fost o lovitură dată direcţiei tradiţionale, de care avea mai tîrziu să se resimtă atît de mult, încît sentimentalismul naţional a dispărut aproape din literatura noastră istorică. Dar printre istoricii mai erau „işlicari" vigilenţi şi înverşunaţi. „Ni se pare că adevăratul cult pentru ştiinţă nu ne împiedică să îmbrăţişăm cu căldură tot ce e romînesc", striga unul fără răsunet. [2] Iar V. A. Ureche, tipic reprezentant al vechii direcţii în timpurile nouă, a pre-

1 Vezi *Viaţa Romînească*, Iunie, 1925.
2 *Anal. soc. acad.*, X, I. (1877!), p. 47.

dicat pe lingă scumpele învăţături de altădată şi dispreţul pentru „pura" şi „cosmopolita" ştiinţă. Aceasta a fost însă atît de puţin atinsă de săgeţile inofensive aruncate de naţionalismul iremediabil pe care îl profesau ciţiva izolaţi, încît rezultatele n'au întîrziat să se ivească. Entuziasmul pentru cunoştinţele exacte era prea mare în Occident ca să nu-şi fi făcut drum şi în cultura noastră. Subt influenţa pozitivismului, s'au extins metodele ştiinţelor exacte asupra celor morale şi generalizările ştiinţelor naturale au determinat în studiul istoric al limbilor acea direcţie fecundă în rezultate, alcătuită din creatori de ştiinţă ca Bopp, Schleicher, Curtius, etc..

La noi, introducerea spiritului nou se datoreşte unui mediu profund intelectual, cum era capitala Moldovei pe la 1880 şi unor organizaţii cerebrale de primul ordin. Introducătorii au fost în acelaşi timp creatori originali şi au dat o direcţie nouă mişcării noastre culturale atunci cînd, din motive care nu s'au spus încă dar care se cunosc în parte, nu au fost uitaţi de contemporani şi urmaşi. Ei se numesc Cobilcescu, Conta, Panu, Lambrior şi Xenopol.

În studiul limbii romîne, Lambrior a părăsit cel dintîiu tradiţia, ieşind din cercul viţios la care se reduceau cercetările romîneşti. Am văzut concepţia fenomenalistă asupra limbii şi atitudinea lui faţă de reformişti şi novatori, până la 1876. Metoda ştiinţifică aplicată în studiul tuturor limbilor, încă din întâia jumătate a secolului XIX, părea „işlicarilor" noştri repulsivă şi incomodă. „În Romînia, spunea Lambrior în primul studiu din *Romania*, în urma unui ciudat prejudiţiu, nu este cuviincios să relevezi fenomene de limbă care au ca efect modificarea fizionomiei latine a limbii naţionale". Acest pasagiu, semnificativ pentru mişcarea filologică din acea vreme, anunţă începutul cercetărilor obiective.

Curentul latinist a dispărut repede în urma loviturii primite din partea desăvîrşitei sale creaţii, Dicţionarul academic; al doilea volum al gramaticei lui Cipariu, a fost un ajutor sosit adouazi după înfrîngere. Alături cu acest curent apăruse o nouă direcţie, deosebită de cea a lui Maiorescu, un amestec bizar de vechiu şi nou, primul element fiind totuşi preponderant. Stăruim asupra acestui curent intermediar, deşi s'a dizolvat, pe nesimţite, după ce reprezentanţii lui s'au deprins cu metoda nouă de cercetări. El este, cum vom vedea, o punte de trecere solidă, o epocă de pregătiri şi de acumulare a materialului necesar. Curentul acesta reacţionează puternic împotriva latiniştilor şi tinde înlocuind subectivismul înspre realitatea obiectivă; reprezentanţii principali ai direcţiei reactive sînt Hasdeu, care începe activitatea lui filologică şi Cihac cu Dicţionarul său etimologic. [1]

1 Este cunoscut pasagiul din *Cuvente den bătrîni*, Tom. III, p. IX, în care Hasdeu apără şcoala latinistă şi pe cei trei corifei „a căror mărime trebue măsurată nu prin ceiace ei au făcut, ci prin ceiace voiau să facă". Aceiaşi părere avusese de altfel şi predecesorul său

Hasdeu, mai mult istoric, s'a distins totdeauna prin erudiţia sa uimitoare, adunînd izvoare importante din cele mai obscure publicaţii şi îndepărtate locuri. Fără altă pregătire decît acea dată de cărţile—de multe ori nu cele mai bune—ale vremii, părăsise terenul mai sigur al istoriei în care avea o necontestată vocaţie şi se afundase în cea mai întunecată epocă a limbii romîne, prin studii asupra elementului autohton. Deşi limba noastră, încă de veacuri fusese numită de mulţi călători şi învăţaţi limbă latină, din cauza alfabetului chirilic şi a elementului slav pe care îl conţine, a fost aşezată definitiv în şirul limbilor romanice abia la 1836, de către Diez. Un plan de gramatică istorică romînească suficient pentru acea vreme, luîndu-se în consideraţie faptul că era prima încercare de acest fel, l-a alcătuit Diez cu acea măsură şi pătrundere ce caracterizează toate lucrările lui. Succesorilor nu le rămînea altă datorie decît să amplifice şi să determine cu stricteţă, la lumina unui mai bogat material, cuprinzătorul rezumat din paginile clasicei lui opere. Se priveşte ca axiomă în filologie, că o limbă nu trebue judecată după diversele elemente pe care le conţine ci după structura ei internă, gramaticală. În constituţia limbii romîne se ascund multe elemente datorite influenţii autohtone; gramatica este însă de origină latină şi Diez a recunoscut, nu cel dintâiu, acest lucru. Ocupîndu-se cu elementul autohton, Hasdeu s'a pierdut atît de mult în propria imaginaţie, încît uitînd cea mai însemnată şi elementară cunoştinţă pe care trebue s'o aibă orice începător, că limba noastră este o limbă romanică, a făcut din ea şi din cea albaneză un grup separat în răsăritul Europei, grupul limbilor neo-thrace. [1] Încrederea în propriile sale puteri era prea mare şi cercetările lui îţi lasă convingerea că ar fi fost parcă familiarizat cu limba enigmatică a vechilor Daci. Aceasta este numai o iluzie dată de talentul scriitorului de a prezenta ca adevărate lucruri care nu erau, după cum tot atît de departe de alfabetul dac este şi acel alfabet pe care l-a numit „al lui Dekeneu".

Deasemenea opus curentului latinist a apărut Cihac cu enorma cantitate de elemente slave, multe etimologii fiind forţate şi arbitrare, după ce la 1870 dăduse un bun dicţionar al elementelor latine. Statistica făcută în prefaţa volumului cu elemente străine, după etimologiile stabilite astfel de dînsul, a dat loc la invective şi la nesfîrşite polemici. Unul dintre cei mai îndîrjiţi adversari ai lui a fost Hasdeu şi din polemica lor au eşit la iveală multe lucruri folositoare ştiinţii, dar nefavorabile celor

(cu care se aseamănă atît de mult) Eliade, în vremile sale bune, despre Klain, Şincai şi Maior, că „au fost jertfa închinării lor pentru slujba naţiei"... (I. Eliade, *Fabulele lui Chichindeal*, Buc., 1838, p. XII). — Cînd a început curentul nou, alături cu cel latinist, Hasdeu însă ironiza părerile latiniştilor în *Istoria critică*, ², 1875, I, q. 38, pomenind de „doctele excentricităţi ale minţii umane"; semnalîndu-le în alte locuri celor „amatori de curiozităţi" (p. 50, nota 16; p. 108, nota 1, etc.)

1 *Columna lui Traian*, Ianuar, 1876, p. 1.

doi combatanţi. Operele lor însă (şi aici ne gîndim numai la *Cuvente den bătrîni* ale lui Hasdeu şi la Dicţionarul lui Cihac, iar nu la polemici), au constituit o bază sigură, după cum spunea Gaston Paris „grâce aux quels la philologie peut enfin saisir et exploiter le domaine linguistique et littéraire roumain". [1]

Acel care servindu-se de rezultatele lui Hasdeu şi Cihac, a căutat să ridice studiul limbii romîne la nivelul filologiei romanice contemporane, a fost Lambrior. In opera lui găsim cea dintâiu idee clară şi complectă despre istoria limbii romîne. [2] El nu admitea arhaisme latineşti în elementul latin al limbii noastre, înlăturînd astfel comodul mijloc pentru explicarea unor fenomene particulare, absente în restul limbilor romanice *(Rev. p. ist., arch., şi filol.*, II, p. 200). Iar în privinţa raporturilor dintre acestea şi limba romînă, credea că ea „nu s'a dezvoltat izolat de celelalte limbi romanice, cum se credea acum vre-o 30 de ani", adăugind totodată că „această idee cîştigă tărîm pe fiecare zi, şcoala franceză o admite fără rezervă". Intr'adevăr ideia este acea emisă de G. Paris în primul articol din *Romania*, I, p. 11: „le valaque... a été en contact avec le reste du domaine roman jusqu'à l'invasion slave et a pu par conséquent subir encore au V-e et même au VI-e siècle les influences qui se faisaient sentir dans la reste de ce domaine". Părerea fusese exprimată înainte de G. Paris, pentru o dată posterioară însă, de Schuchardt în temeinica şi celebra lui operă de tinereţă asupra vocalismului latinei vulgare: „încă în al 7-lea secol p. Chr., spunea el despre limbile romanice, se pare că acelaşi bătae de puls le-a animat pe toate". Astăzi această idee se pare cea mai aproape de adevăr şi este admisă pentru sec. V—VI de majoritatea filologilor romîni. Teza enunţată încă din 1878 de I. U. Jarnik într'o lucrare puţin răspîndită asupra însemnătăţii studiului limbii romîne şi admisă de Meyer-Lübke în *Gröber's Grundriss*, ², I, 355 după care Romînii înainte de emigrarea lor din dreapta Dunării, au încetat să mai ia parte la comuna desvoltare a limbilor romanice din a doua jumătate a secolului III, n'a mai fost susţinută de nimeni, în afară de F. George Mohl. [3]

---

1 *Romania*, IX-e année (1880), p. 384.

2 Rezumatul lui Miklosich din introducerea dela *Die slavischen Elemente im Rumunischen* (sic), Viena, 1861, p. 5—13 nu conţine decît vederi generale, iar capitolul intitulat „Limba romînă" din *Istoria critică*, ², a lui Hasdeu, care începe cu „importanţa filologiei în istorie" şi în care pretindea că a „scormonit" şi a „sgîndărit" complect „toate coardele şi cordiţele limbii romîne" (p. 297), prezintă vederi despre care nu putem spune altceva decît că sînt foarte ingenioase.

3 *Introduction à la chronologie du latin vulgaire*, Paris, 1899, p. 259; cf. *Viaţa Romînească*, vo. 53 (1923), p. 83. D. Sextil Puşcariu după ce în *Lateinisches ti und ki im Rumänischen, Italienischen und Sardischen*, XI, *Jahresbericht*, p. 1 admisese părerea lui Meyer-Lübke, primeşte şi d-sa în *Locul limbii romîne între limbile romanice*, p. 23, timpul posterior sec. V cînd „nu mai poate fi vorba de o singură limbă preromană", prin încetarea raporturilor dintre grupa cea mare vestică a limbilor romanice şi cea estică (din care s'a desvoltat limba romînă).

Despărţită de restul limbilor romanice şi rămasă în afară de influenţa exercitată înainte de limba Romei, puternica cetate căzută sub stăpînire barbară, limba romînă a evoluat într'un mod particular. Deoarece multe din schimbările fonologice au avut loc înainte de intrarea elementului slav în limba romînă, Lambrior s'a servit de această constatare la stabilirea cronologiei lor *(Carte de Cetire*, ², p. XLVII; *Romania*, IX, p. 105). In introducerea dela studiul său neterminat despre vocalismul limbii romîne, el a declarat că se va servi de elementele străine numai pentru a preciza epocele de început şi de terminare a evoluţiei elementului latin. [1] Dar elementul străin nu putea să indice decît foarte vag timpul cînd fenomenele au avut loc, fiindcă nu se fixase îndeajuns (şi cine ar putea stabili acest lucru altfel decît cu aproximaţie?) epocele în care influenţele străine deveniseră active asupra limbii romîne. De aceia, Lambrior credea că „le grand envahissement du roumain par l'élément étranger est relativement récent". [1] Majoritatea elementelor slave, după dînsul, au pătruns în limba romînă pe cale savantă, prin limba slavă a bisericii şi a documentelor oficiale. El făgăduia să se ocupe în special cu această chestiune şi multe observaţii interesante ar fi fost relevate, judecînd după cele cîteva cuvinte care explică prin inducţie, intrarea cuvintelor slave în limba noastră. [2] Astfel cum se prezintă această teorie a lui Lambrior, se poate alătura de părerea lui Hasdeu, care admitea şi el pătrunderea elementului slav pe cale savantă, după sec. IX, crezînd că răspîndirea lui în graiu şi topografie s'ar datora uzului oficial, liturghiei şi modei. [3]

Nu toate cuvintele slave însă au intrat pe cale savantă. Lambrior s'a gîndit numai la limba bisericească şi cea a documentelor, deşi acestea n'au avut o forţă atît de mare, încît să substitue elemente anterioare. Aşa o mare parte din terminologia religioasă latinească a perzistat în limba romînă, iar limba documentelor, fără a eşi din cercul cancelariilor, nu numai că n'a avut vre un rol activ, dar a fost la rîndul ei influenţată în forme şi sintaxă, atunci cînd era scrisă de către Romîni. Cele mai multe cuvinte slave intrate pe cale savantă, au fost desigur date uitării, după cum s'a întîmplat cu unele elemente slave din primele noastre cărţi religioase. Altor cauze se datoresc însă cuvintele de origină slavă cu rădăcini puternice în limba noastră, între care amestecul etnic, prin cohabitaţie, pare cea mai însemnată. Dar ideia aceasta s'a introdus numai cu multă greutate, cînd izvoarele istorice au licărit puţin asupra acelui pustiu, înconjurat de tainice şi minunate fabule, ce părea expus la un perpetuu întuneric.

Punctul iniţial în orice studiu serios de filologie romînă, după

---

1 *Romania*, X, p. 363.

2 *Convorbiri Literare*, XV (1881), p. 127.

3 *Istoria Critică*, 2, I, p. 306.

cum am văzut altădată pentru prima lucrare a lui I. U. Jarnik, 1 era tot buna şi vechea carte a lui Diez. In articolul despre transformarea consoanelor labiale în palatale, Lambrior porneşte chiar dela sumarele relatări ale lui Diez asupra subiectului. Prin aplicarea metodei ştiinţifice în studiul limbii romîne, Lambrior aducea argumente nouă şi pentru filologia romanică. Astfel chestiunea diftongării lui *e* scurt accentuat latin asupra căreia G. Paris credea că a avut loc pe întreg teritoriul Romaniei, unde se vorbea acea limbă comună latină numită cu un termen mai sonor „vulgară", şi apoi s'a redus la starea anterioară diftongării în provensală şi portugheză, a fost cercetată pentru limba romînă de Lambrior. Sprijinul limbii romîne, confirma teoria lui G. Paris, de oarece existenţa fenomenului în mai multe limbi romanice, presupunea cu necesitate că a existat şi în restul limbilor romanice, în care astăzi a dispărut. Acest lucru se datoreşte concepţiei despre unitatea latinei vulgare, la care s'a ajuns în urma unor cercetări îndelungate. După ce era dusă prin colonizări succesive în provinciile cele mai îndepărtate ale imperiului, limba latină adoptată de vechii locuitori ai provinciilor, prezenta diferenţe dialectale proprii popoarelor autohtone. In afară de această limbă variabilă în spaţiu, exista însă o limbă comună unitară, după cum se poate constata şi la popoarele moderne. Limba aceasta unitară, prin mijloace nenumărate s'a răspîndit şi a străbătut până în ţinuturile cele mai retrase şi ferite de vre-o influenţă directă a păturii conducătoare. Fără să fi avut o părere clară, că inscripţiile reprezintă limba comună unitară iar nu latină rustică variabilă după provincii, Schuchardt exprimase astfel la 1868 ideia unităţii: „Dieses (das Vulgärlatein) erscheint auf den Denkmälern aller Gegenden eigentlich immer als ein und dasselbe". 2 Primind această concepţie despre unitatea latinei comune, Lambrior a admis şi ideia principală despre necesitatea unei vechi identităţi între limbile romanice. El declară acest principiu în *Carte de cetire*, ed. 2, p. VIII: „celace se găseşte în toate limbile romanice sau în cele mai multe a trebuit să fie odată şi în romîneşte". Desigur că lucrul nu s'a întîmplat totdeauna; vom arăta mai jos că odată a fost indus în eroare de prezenţa unor forme care păreau că-l îndreptăţesc să invoace această identitate.

Este vorba de prezenţa în declinarea romînească a unor forme analogice, explicate de Lambrior ca urme de cazuri din declinarea latină. „Declinaţia latinească, spunea el, nu s'a putut stinge deodată, ci încetul cu încetul. Ea a trebuit să se reducă mai întâiu la două cazuri (după cum se vede în foasta franţuzească şi în foasta provincială), nominativul sau cazul subiect şi acuzativul sau cazul regim. Această declinaţie cu două cazuri n'a avut pretutindeni acelaşi durată: în limba franceză şi cea provincială ea a ţinut până pe la finea veacului al 14. In celelalte limbi romanice ea s'a stins înainte de cele mai vechi monumente. Mărginindu-ne numai la limba romînească, nu numai monumentele noastre vechi nu ne înfăţişează nici o urmă de declinaţie cu două cazuri; dar e foarte probabil că nici foasta limbă romînească nu o cunoştea decît poate ca pe un ce arhaic". 1 Principiul unităţii este, după cum se vede, păstrat. Dar explicarea aceasta a declinării cu două cazuri este proprie numai vechei franceze şi vechei provensale. Lambrior însuşi declară că această teorie a declinaţiei a fost susţinută, într'un curs din 1878, de Gaston Paris, probabil nu numai cu privire la cele două limbi, ci pentru toate limbile romanice. Discutînd notele bibliografice ale lui Ascoli din *Archivio glott. ital.*, II, 395 sqq, unde susţinea teoria lui d'Ovideo, expusă în *Sull' origine dell' unica forma flessionale del nome italiano*, că această formă unică şi cazul regim franco-provensal derivă nu din acuzativ ci dintr'o formă rezultată din toate cazurile oblice, G. Paris spunea în *Romania*, IX, 485: „ses recherches pleines d'érudition et ses raisonnements serrés ne me convainquent pas; mais la question demanderait une longue discussion. Il montre (Ascoli) en terminant que l'italien a possédé ou conservé un assez grand nombre de formes nominatives". Deci G. Paris admitea ca şi pentru vechile franceză şi provensală, un caz regim şi un caz subiect pentru italiană. Lambrior a susţinut acelaşi lucru pentru limba romînă, fiindcă mirajul unităţii era foarte ademenitor. Explicarea dată de el declinării cu două cazuri, deşi s'a privit de unii ca probabilă, a fost totuşi înlăturată—după cum şi trebuia—de d. A. Philippide, care a admis în principiu pentru limba romînă teoria lui d'Ovidio dată pentru italiană, explicînd formele dela declinarea I singular de tipul *unei case* prin analogie. 2 Este ceva straniu faptul că Lambrior nu a explicat la fel acele forme, de oarece de multe ori recunoscuse că „limba de astăzi este încărcată de forme produse prin analogie" (*Carte de cetire*, *, p. XXXIII) şi mai cu samă că şcoala linguistică la care aparţinea, dă analogiei o importanţă deosebită. Incercarea lui Lambrior de a pune în acord limba romînă cu teoria generală a lui G. Paris, cu toate că teoria nu este aplicabilă, arată totuşi multă dibăcie.

Sunetele latineşti nu s'au schimbat la întîmplare, ci în anumite condiţii şi după cauze determinate. Intre limba latină şi

1 *Viaţa Romînească*, vol. 52 (1922), p. 146 şi vol. 53 (1923), p. 83.

2 Schuchardt, *Vokalismus*, I, p. 92. Tot astfel avea să o socotească mai tîrziu W Meyer-Lubke în *Zeitschrift f. rom. Phil.*, IX, p. 235: „Einheit ist, so meine ich mit Andern, eines der ersten Erfordernisse für's Vulgärlateinische".

1 Lambrior numeşte „foastă franţuzească" şi „foastă provincială" celace noi numim obişnuit cu adjectivul *vechiu*, Francezii *ancien* şi Germanii *alt*. Prin *foasta limbă romînească* el înţelegea „o fază intermediară a limbii noastre între limba latină populară şi limba de astăzi". (*Rev. p. ist., arch. şi filol.*, I, p. 42), celace de obiceiu se numeşte *Urrumänisch*.

2 *Principii de istoria limbii*, 1894, p. 56–58.

cea actuală, au fost cîteva faze, niște „etape" prin care sunetele au trebuit să treacă. Cum s'ar putea explica altfel, de exemplu, că *veteranus* a ajuns să sune în romînește *bătrîn?* Schimbările sunetelor romînești erau cunoscute dela prima gramatică tipărită, acea a lui Klain, unde acesta voia să arate cum s'a „stricat" limba latină; ele nu serveau însă, după cum a observat d. S. Pușcariu, decît pentru stabilirea regulelor ortoepice. [1] Foarte multe „legi" fuseseră enunțate de către Diez, Mussafia și Schuchardt; fazele prin care au trecut sunetele și cauzele care au determinat schimbările lor în unele împrejurări, împiedicîndu-le alteori să se producă, nu erau încă explicate. „En soumettant à un nouvel examen ces questions de phonétique roumaine, spunea Lambrior, notre but a été de suivre historiquement, autant que possible, les étapes par lesquelles ont dû passer les sons du roumain actuel, et d'expliquer les exceptions apparentes que souffrent quelques-unes des lois les plus connues et les mieux établies de l'étymologie roumaine". [2] Scopul cercetărilor lui era, după cum se vede, dublu: să stabilească fazele schimbărilor și să explice excepțiile „aparente". Alăturîndu-se cuvîntul romînesc *stea* de cel latinesc *stella* este evident că cel dintâiu derivă din cel din urmă; a spune numai că a căzut *ll* însă, este tot una cu a nu afirma nimic, de oarece cuvîntul romînesc nu este pretutindeni *stea*, ci în unele părți sună nearticulat *steaua*. Lambrior explică astfel „căderea" aceasta: „tout le fois que les deux *ll* de l'élément latin se trouvent après les toniques *ie (e* classique) et *é (i, e* clasique) et qu'ils sont suivis d'un *a* latin devenu *ă*, les deux *ll* ont abouti à *u*, en passant sans doute par un son intermédiaire, pareil à celui de l' *l* polonais, son qui a dû aussi exister en français, à une certaine époque, pour l' *l* ou l' *ll* précédent une consonne". [3] Lambrior credea că această explicare este cu atît mai adevărată, fiindcă acel *u* provenit din *ll*, reapare în cuvinte ca *stea*, *vițea*, *cățea* cînd sînt articulate: *stea-u-a*, *vițea-u-a*, *cățea-u-a*. El a probat deci că *ll* s'a vocalizat în romînește înainte de a cădea și că forma *steaua* nu are un *u* eufonic interpus între nume și articol (cf. *Carte de cetire*, [1] p. XXVI). Schuchardt a dat aceiași explicare, [4] iar Miklosich cercetînd din nou chestiunea, a aprobat dispariția prin vocalizare, dată de Lambrior, astfel: „Mit Herrn Lambrior befinde ich mich in dem wichtigsten Punkte in Übereinstimmung". [5] Dela 1880 cînd Lambrior a susținut această

1 *Dacoromania*, II, p. 20.
2 *Romania*, IX, p. 116.
3 *Romania*, IX, p. 370.
4 Observațiile lui Schuchardt la *Cuvente den bătrîni*, publicate în *Suplementul* la Tomul I, Leipzig și București, 1880, poartă data 1878; în ele se citează unele păreri ale lui Lambrior din primele lui două articole din *Romania*. Totuși explicarea lui asupra lui *ll*, este dată în mod independent (chiar diferă în amănunte) de părerea lui Lambrior din 1880.
5 *Beiträge, Conson.*, I, p. 55.

părere până astăzi, s'a scris asupra chestiunii o întreagă literatură; iar părerile cele mai multe, confirmă faptul că de această dată, pătrunderea lui n'a mai fost condusă de aparențe.

În același timp era nevoe de o enunțare precisă a legilor fonologice și Lambrior a formulat cîteva legi care au rămas nezdruncinate chiar astăzi. Pe altele știința, cu mai multe mijloace, le-a întregit ori înlăturat; observațiile lui multiple la stabilirea acelor legi însă, au folosit mult unui Miklosich ori Tiktin, urmașii săi în studiul fonologiei romînești.

Lambrior nu s'a mărginit numai la formularea legilor fonologice. Faptele individuale și din alte discipline ale gramaticei au caractere comune care, generalizate, pot să dea loc la fixarea unei legi. El a extins generalizarea în domeniul linguisticei generale, formulînd cîteva legi dintre care una este deosebit de importantă: „cînd din una și aceiași formă se nasc două categorii gramaticale deosebite, atunci forma însăși se diferențiază în două" *(Carte de cetire*, 2 XLIV). Servindu-se de această lege generală, Lambrior a explicat între altele pierderea lui *-re* dela infinitiv și această părere, cunoscută fiind existența infinitivului lung până în secolul XVII, este plauzibilă. [1]

Concepția despre legile fonologice a evoluat și ea cu timpul. Pe cînd înainte s'a susținut existența legilor cu excepții, ultimile achiziții ale științii, în anul 1877, au convins pe mulți învățați că fenomenele au trebuit să se petreacă după legi fără excepții și „în toate cuvintele unde sunetul supus schimbării se găsește în aceleași împrejurări" (Osthoff und Brugmann, *Morphologische Untersuchungen*, 1878, I, p. 13). Excepțiile aparente au fost explicate ca forme analogice. Aceste credințe, cu care se prezenta școala neo-gramaticilor (junggrammatiker) atît de convinsă de regularitatea schimbării sunetelor, au fost exprimate teoretic în 1878, în prefața lucrării mai sus citate. Ținînd samă că școala neo-gramaticilor a apărut odată cu primele studii științifice publicate de Lambrior, ar fi îndreptățită credința că el a împărtășit părerile vechii ș oli. Cîteva pasagii îl arată, totuși, partizan al neo-gramaticilor: „în desvoltarea organică a fenomenelor limbii excepții nu se pot admite" *(Carte de cetire* [1], p. LXX). Și tot așa în gramatică: „vorba excepție cu înțeles de *capriciu neregulat* trebue alungată și din gramatică, cum se alungă din studiul științific al limbilor, și după cum este de mult alungată din studiul fenomenelor naturii. Un fenomen are loc în niște condiții anumite și dacă una din acele condiții lipsește, nu vom mai avea acel fenomen" *(Carte de cetire* [1], p. LX). Altă concepție a neo-gramaticilor este că o limbă împrumută numai cuvinte, niciodată însă sunete. [2] Și acest lucru este afirmat de Lambrior: „sunetele nu se împrumută afară numai de cazul unei striviri aproape complecte a unei limbi" *(Cartea de cetire* [1], p.

1 *Romania*, X, p. 347; *Convorbiri Literare*, XV, p. 128.
2 Cf. A. Dauzat, *La vie du langage*, p. 30.

L). „Aceste vocale *(ă, î)* nu sînt împrumutate dela alte popoare, căci limbile își împrumută cuvinte, dar niciodată sunete" *(Convorbiri Literare*, XV, p. 130*)*. [1] Așa dar Lambrior are concepții neo-gramatice, iar în filologia romînă este șeful acestei școli despre care vom vorbi mai jos.

Cu ajutorul legilor fonologice se stabilea și o bază sigură pentru etimologie care se mai considera încă un domeniu al divinației. Așa Hasdeu, fără să ție samă de transformările elementului latin dădea cuvintelor romînești prototipuri dace puțin rezistente la o analiză atentă. Elementul anteroman din limba romînă a trebuit să se supue la aceleași schimbări fonologice suferite de elementul latin, fiind din punct de vedere cronologic mai vechiu. Dar Hasdeu nu ținea samă de acele schimbări. El nu observa că *giúga* n'ar fi sunat niciodată în romînește *ghiuj*, și tot astfel la foarte multe derivări ale sale, pentrucă propria lui credință unită cu o mare pasiune pentru cercetarea lucrului, i se părea mărturie suficientă și neîndoiasă. Deasemenea în fundamentalul său dicționar, a procedat uneori Cihac cu multă ușurință, fiind obsedat de idei preconcepute, și numai cu o superficială înțelegere a materiei. Simpla identitate formală între două cuvinte din două limbi nu-i suficientă pentru stabilirea unei etimologii, mai ales atunci cînd același cuvînt are o răspîndire ce nu se mărginește la două sau trei limbi. A afirma dogmatic că toate acele limbi au luat avîntul numai dela una, este primejdios și puțin prudent fiincă oricine poate, servindu-se de aceiași metodă, să susție o teză inversă. N'a privit oare Cihac drept un fetiș dicționarul limbilor slave, atunci cînd însuși Miklosich mărturisea greutatea afirmațiilor categorice? [2] Trebuia să ție seamă și de sensul cuvintelor cu atît mai mult atunci cînd nu existau greutăți formale, deoarece, cum spunea și Lambrior, „și sensul este un element principal în căutarea și fixarea unei etimologii".

Să vedem două exemple din etimologiile lui Cihac, alese dintre acele revăzute de Lambrior, avid prilej să arătăm totodată și metoda acestuia în stabilirea etimologiilor. Cuvîntul *tüeș* cu înțelesul „un prost, ce tuește pe toată lumea" *(Conv. Lit.*, XV, p. 265*)*, este un derivat dela pronumele personal *tu*. Cihac „se gîndește îndată, după obiceiul său, la vre-un cuvînt străin" și

1 Cîtă distanță este între Lambrior și Eliade în această privință, se arată rîndurile următoare, scrise numai cu cinsprezece ani înainte: „Luînd limba bisericească drept punct de plecare, pentru stabilirea formelor gramaticale... să fixăm finalele la declinațiuni, conjugațiuni și la derivate, lăsînd la o parte luxul etimologic, și apoi să ne purtăm cum ne este vorba, observînd că sunetul *î* este boala, este guturaiul limbei" *(Anal. Soc. acad.*, I, p. 29*)*. Părerea lui Eliade, avea încă o mare greutate în noua Academie, la 1880, cînd a scris Lambrior studiul său *Îndreptarlu*.

2 *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen*, p. 146.

spune că este cuvîntul turcesc *titiz* „capricieux, bizarre". În adevăr, *t* este sunetul inițial în amîndouă cuvintele; — „cît despre celelalte, spune Lambrior, știe numai bunul Dumnezeu după ce legi fonetice ale limbii noastre s'au prefăcut unele în *u*, altele în *e*, și altele în *ș*!" [1] Tot așa *Necorești* este derivat de Cihac dela *nicoreț* (agaricus cochleatus), iar aceasta dela vsl. *niknonti* „ascendere". Nu era mai apropiat numele *Nicoară*-Neculai subt forma veche *Necoară?* „Se înțelege, spune iarăși Lambrior, fără de legi fonetice sigure, pe care să nu fie voie a le călca, orice cuvînt romînesc poate deriva din orice limbă de pe pămînt" [2]

Aplicarea legilor fonologice „sigure" era un mijloc de a înlătura atmosfera nefavorabilă provocată de vechile încercări, devenite clasice, ca acea a cuvîntului latin *cadaver* din *ca* (ro) *da* (ta) *ver* (mibus), și în același timp de a convinge pe linguiști să fie mai puțin îngrijați de „primejdiile etimologiei" (A. Hovelacque în *La linguistique* are un capitol cu acest titlu).

Intre etimologiile propuse de Lambrior se găsesc unele, deși sprijinite pe legi fonologic, care s'au dovedit eronate. Astfel *ceaun* derivat din *cibanus—cibus*, nu se poate spune cuvîntului turcesc *čujen* fer de fonte" [3] și nu-i admisibilă nici încercarea de a explica articolul *lui* ca o fază posterioară a formei *lu* căreia i s'a adaus parazitul *i* provenit din *hic*; nu mai pot fi susținute etimologiile date de el multor cuvinte. În schimb sînt multe explicări atît de nimerite, încît urmașii, fără să cunoască probabil celace s'a spus înainte de dînșii, le-au dat drept păreri personale. Căci un defect al tuturor științelor este înspăimîntătoarea bibliografie, la care renunță de obiceiu, chiar dela început, mintea ageră a unui tînăr îngrozit de cuvîntul „vechiu" cînd o pagină a fost scrisă numai cu zece ani înainte de strălucita lui apariție. Dar cît de zădarnică este munca de a explica lucruri ce ți se par întunecate, însă lămurite demult în acele pagini „vechi"!

Un cuvînt foarte cunoscut este *mătură*. Acest cuvînt a fost derivat de Cihac (în *Dictionnaire d'étym. daco-rom.* II, p. 190) din vsl. *metla* virga", sîrb. *metla*, prin intercalarea unui *u*. El prezintă totodată schimbare fonologică *l—r*, activă numai în elementele moștenite. Acest singur lucru era suficient pentru un filolog ca să-l conducă înspre o etimologie latină. Altă etimologie dăduse Miklosich în *Die slav. Elem.*, p. 30 din *mesti-meton* „verere"; apoi în *Beiträge Conson.*, I, p. 49 a dat același derivare ca și Cihac. Pînă aici deci Miklosich și Cihac au admis un etymon slav. În *Zeitschrift f. rom. Phil.*, XII, p. 455, d. Tiktin explică și fenomenul fonologic: „ksl. *metla*, *piklu* sind wahrscheinlich in einer Zeit, wo *tl*, *cl* nicht mehr *cly* ergab,

1 *Convorbiri Literare*, XV, p. 265.
2 *Carte de citire*, [2] p. LXVIII.
3 Miklosich. *Die türkischen Elemente in den Südost- und osteuropäischen Sprachen*, I. p. 43 Cihac în *Convorbiri Literare*, XIV, p. 301, are dreptate să nu admită etimologia lui Lambrior; însă nici acea dată de el în Dicționar, nu-i admisibilă.

interwok. *l* aber noch bestand, ins Rum. gekomen und hier scandula, lingula etc. angebildet worden; daher *mătură, păcură* wie *scîndură, lingură* etc". In *Histoire de la langue roum.*, I, p. 284, d. O. Densuşianu a păşit pe un teren neutru: „*mătură*, reste encore obscure et son étymologie ne peut, à notre avis, être cherchée dans le mot slave citée". La 1902, in cartea sa *Les Elements latins de la l. roum., Le consonantisme*, p. 28 d. Candrea a propus ca etymon lat. *metula —meta-ae* „piramidă mică", „o coloană ascuţită şi „mic stog de fin", etimologie admisă de mulţi filologi. In *Carte de cetire*, [2] p. LXVIII explicase şi Lambrior pe *mătură* din fem. *metula*, formă mai veche a lui *metellus*. După explicarea lui, s'a admis deci excepţii dela legea *l—r* numai pentru două cuvinte, iar la aflarea etimologiei probabile, au trebuit atîtea divagări.

O altă etimologie discutată este acea a cuvintului *Sîmbătă*. Diez, *Gramm. d. rom. Sprachen*, [3], I, p. 474, admite pentru *sîmbătă, sâmbătă* etimologia *sabbat*. In *Die slav. Elem.*, p. 48, Miklosich a propus vsl. *sonbota* „dies sabati" adăugind că „nicht unmittelbar von *sabbat*, wie Diez dafür hält"; în *Beiträge, Vocalismus*, I, p. 20 spune iarăşi că „die Erklärung von *sîmbătă* sabbatum kann nur in slav. sonbota gefunden werden". Natural că, după aceia, a fost privit ca element slav. Incă la 1880 explicase Lambrior acest cuvint în raport cu celelalte limbi romanice, astfel: „Ce mot *sîmbătă* reproduit bien le type *Sambatum*, que confirme le français *samedi* (le changenment de genre n'y fait pas de difficulté, parce que tous les jours de la semaine sont devenus féminins en roumain)". 1 Tot el a spus că „latinescul *sabbatum* a devenit *sambatum* prin nazalizarea lui *a*". 2 Era deci o chestiune afirmată şi explicată în acelaş timp. La 1919 însă, J. Jud în *Zur Geschichte der bündner romanischen Kirschensprache* explică pe *sîmbătă* în acelaş fel cu Lambrior, socotind lucrul desigur ca o inovaţie; iar după Jud, d. P. Cancel face aceiaşi descoperire cu obişnuitul său aparat bibliografic. 3 Aşa s'a intîmplat cu multe alte derivări, ca sufixul *-andru* introdus în romîneşte prin cîteva cuvinte străine, între care şi *Alexandru* pe care a dat-o în 1921 d. E. Herzog în *Zeitschift für rom. Phil.* 4 etc. Dar renunţăm să mai înmulţim exemplele. Deocamdată reţinem faptul că explicările date de Lambrior la începutul ştiinţei romîneşti, apar astăzi strălucitoare la orizont tot mai des, purtate însă de mîni străine şi investite cu tot ceiace de o jumătate de veac a făcut ca ştiinţa să devie o micrologie lipsită de orice orientare, un domeniu propriu al

1 *Romania* IX, p. 104.
2 *Convorbiri Literare*, XV, p. 131.
3 Cf. S. Puşcariu, *Dacoromania*, I, 436; P. Cancel, *Despre Rumin*, 1921, p. 79 80.
4 v. *Romania*, IX, p. 111 112, - unde se explică la fel şi sufixul *-man*, cu mult înainte de autorul citat de d. S. Puşcariu în *Dacoromania*, II, p. 882.

eruditilor care, după cum spunea demult J. v. Pflugk-Harttung, „construesc muşuroaie şi le iau drept munţi". 1

IV

Asupra celor mai multe chestiuni privitoare la limba romînă, Lambrior a avut părerea sa întemeiată pe vederi nouă şi de cele mai multe ori juste. Am spus la începutul acestui studiu că opera lui înseamnă o epocă nouă în filologia romînă; în capitolul anterior, am căutat să dovedesc acest lucru. Ceiace lipsea cu desăvîrşire înainte de el în studiul limbii noastre, era pe lîngă o pregătire temeinică şi cunoaşterea suficientă a filologiei romanice. In această privinţă, Lambrior spunea despre filologii noştri din acea vreme că „ştiu linguistica generală, clasică, albaneză, ba chiar grăesc albaneşte mai bine decît mine romîneşte; numai filologie romanică nu cunosc." 2

Numărul chestiunilor nedeslegate în studiul limbii romîne, atît de complexă prin elemente luate dela cele mai diferite popoare, era atunci excesiv. Totuşi aceasta nu împiedica să se creadă că toate subiectele erau epuizate. 3 Este suficient să spunem că lipseau cercetările dialectale, şi explicările cele mai multe priveau limba comună ori cea a cărţilor bisericeşti. Din această cauză Lambrior a declarat că „pentru constatarea tuturor legilor, ce urmează vocalismul romînesc de abia vor ajunge cîteva generaţii de lucrători harnici". 4 In afară de aflarea legilor după care au avut loc schimbările fonologice, Lambrior punea ştiinţei viitorului încă o sarcină, aceia a formulării legilor semantice. „Recunoaştem că legile psichice după care se modifică înţelesul cuvintelor unei limbi, spunea el, au să fie mai greu de aflat de cît legile modificării materiale ale cuvintelor; ştiinţa despre limbă nu nu va fi deplină decît atunci, cînd va cunoaşte exact amîndouă aceste categorii de legi". 5 Aceste cuvinte alcătuesc un program vast şi un testament ştiinţific în acelaşi timp...

Deşi în studiile lui cuprinsese, pentru întăia oară, întreaga istorie a limbii romîneşti, deosebit de specialiştii timpului, însă consecvent caracterului său, Lambrior se număra modest printre „prăşitorii de părticele mici dintr'un lan nemărginit". 6

Aici este locul să cercetăm felul cum a fost privită, în acea vreme, activitatea lui Lambrior. Dacă exceptăm ceiace s'a vorbit în revistele străine înainte şi după moartea lui 7, rare ori a-

1 *Geschichtbetrachtungen*, Gotha 1890, p. 21.
2 *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, II, p. 200.
3 „cercetările (de fonetică) sînt numai la început, deşi o mulţime de romînişti de ocazie cred că-s isprăvite gata", afirma Lambrior în *Rev. p. ist., arch. şi fil.*, II, p. 194.
4 *Carte de cetire*, [2], p. LX.
5 *Revista p. ist., arch. şi fil.*, I, p. 38.
6 ibidem, p. 43.
7 cf. *Zeitschrift f. rom. Phil.*, V. 1; *Literaturblatt f. germ. und rom. Phil.*, V, nr. 2, etc.

llăm în cele romîneşti vre-o notă care să-i releveze scrierile. 1 Nu
aducem la nimeni învinuiri pentru acest lucru; dar fiincă s'a mai
pus odată această chestiune, vom da cîteva argumente temeinice
în sprijinul unei păreri anterioare. Vom căuta să arătăm modul cum
s'a comportat Maiorescu față cu știința romînească.

In „*Specialistul romîn*", d. Philippide a afirmat că Maio-
rescu a încurajat *forma goală* a științîi, împotriva căreia pre-
tindea că luptă, fiindcă orientat numai de forma științîi continua
să împartă verdicte, deşi nu-i mai era posibil un control al cu-
prinsului operelor pe care le judeca. Intr'adevăr, ultima parte
din „Literatura romînă şi străinătatea" dovedește foarte lămurit
că: 1) Maiorescu asupra lucrărilor istorice vorbește ceva mai sigur,
deşi le discută şi lor mai mult forma (astfel laudă cartea lui Gr.
Tocilescu, dupăce îi găsește totuşi defecte de compoziție şi îi
impută erudiția care jignea ochiul esteticianului); 2) despre lucră-
rile de filologie vorbește numai generalități ori mai mult despre
autori (Hasdeu, Cihac, etc.).—„Cîteva monografii de merit pu-
blicate în „Convorbiri" de d-nii Lambrior, Burlă şi Tiktin, cer-
cetările d-lui Lambrior în revista franceză *Romania*, studiile d-lui
Gaster ne deschid o perspectivă mai sigură în viitorul acestei
ramure a științîi în Romînia". 2 Atît. Altădată însă, cînd
Lambrior scria în contra curentului latinist şi făcea parte din
„Direcția nouă", Maiorescu vorbise mai mult Atunci Lambrior
nu dădea studii de știință pură, ci critice culturale; iar acestea erau
urmărite, desigur cu mai multă uşurință.

Alături de părerea generală a lui Maiorescu, se cuvine să
aşezăm pe acea a unui specialist, a maestrului său Gaston Paris:
„Avant de retourner dans sa patrie, Lambrior avait donné à la *Roma-
nia* (VI, 43) sa curieuse note sur les labiales en roumain populaire
et (VII, 85) son article court mais important sur l'*e* bref en rou-
main, où se montraient déjà l'excellente méthode et la sagacité
à la fois ingénieuse et cirscompecte qui caracterisent tous ses
travaux. Plus tard, il entreprit pour ce recueil un „Essai de pho-
nétique roumaine" conçu sur de très larges bases et où les re-
cherches historiques et les raprochements comparatifs soit entre
les dealectes du roumain, soit entre le roumain et les autres langues
romanes, étaient fort habilement employés. Il n'en a écrit que le dé-
bout, trois articls sur l'*a* tonique (*Rom.* IX, 99, IX, 366, X, 346) qui
ont été jugé par tous les savants compétents comme annonçant une
ère nouvelle dans l'étude de la langue roumaine". 3 Dela simplele
„cercetări", cum le spunea Maiorescu, la „eră nouă în studiul limbii

1 In *Convorbiri Literare*, XV, p. 484, găsim un fel de dare de
seamă anunț, asupra volumului *Carte de cetire, cu o intro-
ducere asupra limbii romîneşti*; „Este o publicațiune de cea mai mare
trebuință pentru orice profesor de limba romînă, şi de un folos netă-
găduit pentru tinerimea şcolară, care se îndeletnicește cu exerciții din
autori mai vechi şi mai noi".

2 *Convorbiri Literare*, XV, p. 406.

3 *Romania*, XII, p. 631

romîne", trebue să recunoaştem, cu toată nepărtinirea, că este o *mică* diferență...

Influența lui Lambrior, atît prin studiile publicate cît şi prin relațiile sale personale, a fost foarte mare. Se poate spune că nimeni, pînă la 1880, nu provocase atîta entuziasm în tinerimea studioasă pentru această ramură științifică.

Unul dintre cei mai fervenți discipoli, căruia îi datorim în bună parte crearea spiritului critic în domeniul științific şi dispariția plagiatului din scrierile romîneşti, a fost d. Ioan Nădejde. Entuziast pentru tot ce era știință, a îmbrățişat cu aceiaşi căldură studiul limbii ca şi al chestiunilor sociale cu care a determinat acel curent utopic ce avea să se izbească mai tîrziu de stînca realității, răspîndindu-se ca pulberea luată de vînt. Dacă din toată acea activitate socială, nu a rămas nimic, şi astăzi însă cărțile sale — în care se află condensate împreună cu fapte şi observații mărunte, multe idei proprii ori de-ale maestrului său Al. Lambrior, — se deschid de către specialişti, mai ales pentru entuziasmul reconfortant din vremurile demult trecute.

Ortografia romînească, atît de nestatornică, a primit după Lambrior o direcție fonetică rațională, sprijinită pe studiul istoric al limbii. In scrierea sa asupra ortografiei, d. H. Tiktin spunea următoarele: „Dintre reprezentanții acestei generațiuni, cel mai valoros campion al şcolii foneticiste este Alexandru Lambrior, care atît în scrierile sale științifice, cît şi de pe catedra profesorală a propovăduit neobosit fonetismul neturburat de considerațiuni etimoligice şi care desigur ar fi ajuns a aduce soluțiunea definitivă a problemei ortografiei romîne dacă moartea nu l-ar fi răpit științei fără vreme, în mijlocul unei activități îndreptate înspre acest țel. Uniți în toate punctele esențiale cu vederile răposatului nostru amic, noi prin lucrarea de față nu facem altceva decît a continua şi săvîrşi, deşi după un plan diferit, opera începută de el prin şirul de articole apărut în vol. XV al Convorbirilor Literare sub titlul de *Indreptariu*". 1

Publicînd între 1881 şi 1883, „Contribuțiile" sale la fonologia romînă, Miklosich a admis multe păreri de-ale lui Lambrior şi a lăudat exemplele bogate pe care acesta le dăduse ori vederile lui clare şi juste. 2

In primul său studiu publicat în Convorbiri Literare, d. A. Philippide ca să probeze falşitatea cronicei lui Huru, — scump diamant lucrat la flacăra durerii produse de nefericirea țării, de oameni care se ridicau prin astfel de plăzmuiri împotriva „minciunilor" scrise de învățații străini, — a utilizat limba cronicei ca unul din cele mai puternice argumente. Celace se cunoştea însă în acea vreme asupra gramaticei istorice romîneşti, se datora aproape numai lui Lambrior. Acest lucru îl mărturisea atunci şi d.

1 *Călăuza ortografică*, *Arhiva din Iaşi*, I, (1889), p. 19.

2 Cf. Miklosich, *Beiträge*, *Voc.*, I, p. 26; II, 9, 22, 27, 32 sqq; III, 16 etc., etc.

Philippide: „Greutatea de a înţelege această limbă (a cronicei) şi deosebirea ei de cea de astăzi sau de cea a monumentelor apropiate de dînsa stă însă nu atît în noutatea vorbelor cît în formele gramaticale. Ştiind însă că tocmai aceste se schimbă mai cu greu în evoluţia limbilor, vom putea, mulţămită cercetărilor recente ale d-lui Lambrior asupra istoriei limbii noastre, să scoatem din etimologia cronicei lui Hur probe puternice asupra falşităţii". 1

D. Philippide susţine şi astăzi unele explicări date de Lambrior (vocalizarea lui *ll* înainte de dispariţie, etc.)

Istoria unei ştiinţe este un lanţ în care verigile lui numeroase sînt indivizii creatori. Existenţa unei verigi mai mult în acel lanţ, este condiţionată de existenţa verigii precedente. Dacă ştiinţa progresează datorită silinţelor depuse de către specialişti, achiziţiile nouă sînt în mare parte efortul celor care i-au precedat. Şi meritul predecesorilor este mai mare atunci cînd, cu mijloace neînsemnate, au ajuns la rezultate temeinice.

In filologia romînă, într'o vreme cînd nu exista dialectologie, cînd *arta* etimologică era unica preocupare a tuturor nepregătiţilor şi textele vechi erau cunoscute numai unui singur amator care le utiliza foarte puţin, Lambrior înseamnă un progres imens. El a determinat la noi curentul linguistic cel mai apropiat în concepţie de ştiinţă şi a fost cel dintâiu care a dat o deosebită atenţie studiului limbii romîne în raport cu celelalte limbi romanice.

Un critic francez a spus cîndva că scriitorii mari sînt contemporanii viitorului. Am arătat în acest studiu, fără a epuiza exemplele, că Lambrior a afirmat unele lucruri care abia astăzi sînt redescoperite de învăţaţi. Chiar dacă am face abstracţie de întreaga lui activitate, redusă din nefericire numai la cîţiva ani, faptul de a fi precedat ştiinţa cu o jumătate de secol, constitue o glorie suficientă pentru un om, pe care el n'a dorit-o, pe care noi însă o recunoaştem.

I. Şiadbei

---

1 *Convorbiri Literare*, XVI (1882), p. 255.

Iaşii în vremea Cantemireştilor

I

Invălmăşeala politică care dă atîta varietate epocii, în care a domnit Constantin Cantemir şi apoi cei doi fii ai lui: Antioh şi Dumitraşcu, a pătruns mai totdeauna până la oraşul reşedinţei domneşti, care din vremea lui Petru Şchiopul erau Iaşii. Aici, de reşedinţa domnească se lovea în ultimul său val orice schimbare politică dela hotare: istoria capitalei moldoveneşti era istoria întregei Moldove.

Cu toate acestea, dar iarăşi tocmai din aceste motive, pe lîngă descrierea lui Paul de Alep relaţiuni mai detaliate despre capitala moldovenească avem numai de către sfîrşitul secolului XVII-lea, domniile cantemireşti fiind continuarea şi sfîrşitul, nu începutul unei epoci unitare. Relaţiunile acestea sînt mai complecte, mai detaliate „decît ce ştim din alte părţi despre Iaşi" în afară de descrierea amintită mai sus.

Nici din descrierea călătorului rus din 1593, 1 nici din raportul francez din 1585, 2 după care Iaşii este un mare burg aşezat pe şes, fără ziduri, mărginit la sud cu un lac, mai adăogînd apoi că curtea domnului e frumoasă,—nu putem reconstrui nici în parte măcar Iaşii de odinioară.

Călătoria patriarhului Macarie a fost numai o întîmplare cu urmări fericite pentru istoriografia moldovenească şi nu are o explicare într'o situaţie politică anume. Trebuiau să vie vremuri, în care politica dela Iaşi să intereseze foarte de aproape

---

1 Arhiva din Iaşi, I.

2 N. Iorga, Acte şi fragmente cu privire la istoria Romînilor, I, Bucureşti, 1895.

politica generală europeană. Astfel a fost timpul cînd liga sfîntă închegată nu numai de necesitățile imediate politice, ci mai ales prin credința în posibilitatea triumfului armatelor creștine, cum o avea papa Inocențiu XI sau timpul crepusculului politic otoman, cînd revine în sufletele creștine mai de aproape sau mai de departe interesate, încrederea că Turcii pot fi alungați deocamdată cel puțin din țările dela nord de Dunăre cași de pe litoralul nordic al Mării Negre. Ca totdeauna, așa și acum revanșa creștină s'a plănuit în legătură cu politica țărilor romînești. S'a mai adaos și împrejurarea că Moldova, dela începutul acestor planuri, a fost totdeauna în prima linie vizată ca colaboratoare și adică fiindcă din liga sfîntă făcea parte regele polon Ioan Sobieski, cași Petru cel Mare țarul Rusiei. Și unul și altul erau mînați de interese mari politice în tabăra dușmanilor imperiului otoman. Sobieski avea să-și refacă hotarele polone, voia chiar mai mult, să cucerească Bugeacul și să anexeze, cu toată gelozia nerăbdătoare a Austriacilor, Principatele romîne, firește, în primul rînd Moldova în vechile-i hotare. Petru cel Mare va căuta să alunge pe Turci de pe țărmul nordic al Mării Negre și s'a gîndit nu fără speranță și la înglobarea în imperiul rus a Principatelor romîne și poate chiar a Ardealului. La granița Moldovei însă l-a adus în 1711 și l-a făcut să dea pe teritoriu moldovenesc lupta, care avea să fie hotărîtoare, sburdălnicia politică a lui Carol XII, regele Suediei. Cărțile de informație politică, ziarele-reviste cu tiraj mare, ca Fanea se ocupă de Moldova, dar ar trebui să avem poate mai multe relațiuni despre Moldova și deci și despre Iași, considerînd că chestiunea moldovenească frămînta mult spiritele și că la noi s'au deslegat evenimentele. Capitala Moldovei era antrepozitul general de aprovizionare al celei mai noi cuceriri turcești în Polonia, al Camenițel. Lupta în contra Turcilor pentru Camenița, pentru Ucraina, trebuia să facă înconjur prin Iași și Bugeac. De aceia începînd din 1684 de atîtea ori vor trece armate polone prin „Bucovina" moldovenească, dincolo de valul lui Traian. Cea mai mare expediție, dela care s'a așteptat mai mult, fără ca însă să întreacă din punct de vedere politic cadrele unei simple plimbări războinice și serie de jafuri ostășești, a fost cea din 1686, cînd Sobieski a crezut că va putea rămîne stăpîn asupra Moldovei. Jafurile erau făcute în suita unei vechi secete. Foametea, tovarășa nedespărțită a secetei era așa de acasă în Moldova de atunci. In domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino, ne spune Nicolae Costin că foametea era așa de mare, încît mirța tîrgului cea de 16 ocă de grîu era 3 lei bătuți, iar sacul de secară adică cam 2 mirțe și jumătate se vindea cu 5–6 lei. Acelaș cronicar povestește cum un țigan a atras o fetiță săracă într'o pivniță pustie, a tăiat-o, fript-o și mîncat-o. Oamenii mureau pe stradă de foame ca de ciumă. 1 In vremea

1 N. Costin, Letopisețul Țării Moldovei în M. Kogălniceanu, Cronicele Romîniei, II, București, 1872, p. 54

lui Constantin Cantemir țara era foarte secătuită, iar Dimitrie Cantemir nu putu aduna alimentele și furajele necesare armatei lui Petru cel Mare în 1711.

Secretarul lui Sobieski, care a însoțit pe regele său în campania moldovenească din 1686, ne spune că în Țara Romînească și Moldova nu plouase deloc de 3 ani. Căldurile erau colosale: lacurile, mlaștinile, secaseră. In Bahlui, lîngă care e așezată Capitala, se putea vedea apă numai în locurile cele mai adînci. Pămîntul în părțile mlăștinoase avea crăpături mai mari decît un om. 1

Un alt raport datat din Ștefănești pela 20 sau 21 August spune iarăși că de 6 săptămîni căldurile erau mai insuportabile decît în Italia. 2 Cu toate acestea secretarul francez al regelui Ioan III ne spune că pămîntul moldovenesc e așa de bun, gras și roditor, încît iarba era înaltă de 2 picioare, dar din cauza secetei se putea aprinde la cel mai mic vînt. Acest Philippe Dupont ne-a lăsat o foarte interesantă descriere a Iașilor văzuți de el în ziua, cînd Sobieski își făcu intrarea în capitala Moldovei de unde se retrăsese nu mult înainte de aceasta, în grabă, domnul Constantin Cantemir cu familia, mobilele și tot ce avea mai prețios.

Descrierea Iașilor, cum o găsim în memoriile lui Dupont, este cu atît mai interesantă cu cît la o mică distanță de timp înapoi, avem descrierea făcută de Corneliu Magni, 3 fost la Iași în vremea cînd Mahomet IV putea fi văzut eșind la vînat prin văile de lîngă capitala moldovenească și cînd păduri de sălcii ascundeau trecătorului de departe mersul leneș al Bahluiului. Case urîte și bordee sînt pe laturile ulicioarelor, prin care Magni intră în Iași. De oarece și atunci hanurile erau pline, Magni va locui în căsuța iesuiților poloni, a cărei ogradă era împrejmuită cu gard de nuele. Și această casă o goliseră răsculații lui Durac și Hîncu. A fost ospătat cu mîncări frugale și puține, cu bere și vin rece, dar acru. Magni se plimbă „pe stradele de căpetenie cu poduri de lemn din trunchiuri de copaci întinse, așa încît unul e prins în celălalt". Palatul lui Duca este pentru Italian „o căsoaie alcătuită numai dintr'o curte mare și urîtă, pătrată cu ziduri de pămînt împrejur". In această locuință avea numai „o sală proastă, afumată, cu două odăi de asemenea întunecoase, prost rînduite".

Prin „una ruota all' uso di monache" treceai la Doamnă.

1 Mémoires pour servir à l'histoire de la vie et des actions Jean Sobieski III du nom roi de Pologne par Philippe Dupont, ed. Janicki în Muzeum Konstantego Swidziúskiego, vol VIII, Varșovia, 1885, p. 199.

2 Hurmuzaki, Documente, XVI, pag. 125–6.

3 Quanto di più curioso e vago ha potuto raccorre Cornelio Magni nel primo bienio da esso consumato ni viaggi e dimore per la Turchia, Parma 1678. Cf. N. Iorga, un călător italian în Turcia și Moldova în timpul războiului cu Polonia, An. Acad. Rom., seria II, tom. XXXIII.

Tronul era un jeț roș „alla veneziana". Trăsura domnească nu era nici așa de bună ca o birjă italiană, iar pentru doamnele de onoare ale Doamnei Anastasia erau 12 harabale acoperite.

Să fie curtea domnească descrisă de Magni, curtea dela mănăstirea Cetățuia? Călătorul italian însă ne spune că biserica Trei Ierarhilor este vecină cu palatul principelui. 1 Peste 5 ani va trece pela curtea din Iași palatinul de Kulm, care va fi primit de domnul Antonie Vodă: trecînd prin două porți ajunge la scările palatului unde îl aștepta domnul. Palatinul trece prin „două săli unde erau mese mari întinse", „într'o odae unde era un divan vechiu acoperit cu un covor turcesc", apoi „o galerie sau balcon", însfîrșit într'o „odae frumoasă, zugrăvită întreagă după obiceiul olandez" în care e și un divan. Aici i se servește dulceață, vutcă și se oferă prînzul. Vodă avea o deosebită „odae de audiență". 2

Același italian specifică că în Iași sînt două mănăstiri foarte frumoase și luxoase. Despre mănăstirea Golia ne spune că era din piatră patrată, avea o cupolă înaltă, cu două turnuri, stîlpi la pridvor și observă că stilul clădirii este amestecat: adaptarea goticului la clima și cultul nostru, iar pe de altă parte ornamentația de artă orientală. Cineva i-a spus că și meșteri italieni, chiar din Roma, au lucrat la zidirea Goliei.

Despre mănăstirea Trei Ierarhi scrie că este „acoperită toată cu marmură avînd pe dînsa foi sculptate în lucru destul de mărunt și frumos". In interiorul mănăstirii i s'au aratat lui Magni și sipetele care conțineau averea boerilor plecați și a negustorilor, fiindcă le era frică de foc și pradă.

In altă parte a lucrării sale Magni vorbește de Vaslui și Bîrlad ca despre niște sate „fără rînduială" așa că nu trebue să ne mirăm de ponosirea curții domnești, cum o descrie Magni care nu ținea socoteală de împrejurările speciale ale trecutului nostru și care nici n'a putut fi admis intimitatea vieții noastre mai înalte, cum va fi cazul cu secretarul regelui Ioan III.

Philippe Dupont a fost în Iași în suita regelui primit ca un liberator, care satisfăcut în orgoliul său de vecin puternic asculta înțelegînd cîntecul său de biruință,— care era însă de umilință pentru Constantin Cantemir:

Constantine
Fugi bine,
Nici ai casă nici ai masă
Nice dragă jupineasă.

După Dupont „Iașii, capitala Moldovei, este un oraș mare, dacă se poate numi oraș, fiindcă este deschis din toate părțile, fără porți, fără șanț și fără ziduri. De altfel casele sînt bine

1 Cf. N. Iorga, op. cit., p. 19–20, 21 și nota 3.
2 N. Iorga, op. cit., p. 20.

și destul de solid zidite, străzile sînt largi și sînt mai multe piețe publice, unde se vînd unele coloniale și ale căror prăvălii, înainte de ruina și dezolarea acestei frumoase țări, erau ocupate de negustori bogați și unde se găsea tot celace poate furniza mai frumos Asia, care este foarte aproape. In acest oraș de tot deschis sînt douăsprezece sau patrusprezece castele închise cu ziduri înalte și puternice, cu mai multe turnuri dărîmate. Acestea sînt mănăstiri de călugări greci din ordinul sf. Vasile și în interiorul foarte mare al acestor ziduri sînt bisericile lor, care sînt foarte frumoase. Aici își au locuințele lor călugării, care totdeauna sînt în număr mare. Locuitorii cei mai înstăriți au de asemenea în incinta acestora mai multe camere și cîteva magazii, unde își țin ce au mai bun și se retrag în vremea de trecere a Tătarilor, tot așa cași restul populației. Toate aceste mănăstiri au cîteva piese de tun și tot felul de arme pentru apărarea lor în astfel de vremuri. Biserica episcopală, cu casa episcopului și a preoților săi, care de asemenea sînt călugări, sînt înconjurate de astfel de ziduri. Castelul (curtea domnească) este o grămadă de mai multe clădiri, care par foarte vechi. Este așezat pe o colină închisă de o incintă de ziduri cu cîteva turnuri și un șanț. Ni se spune că erau aici destul de frumoase tunuri și multe alte arme, însă noi n'am mai găsit nimic. Am fost foarte surprinși cînd am văzut într'o clădire așa de antică mai multe apartamente de o mare frumusețe. Toate erau căptușite cu lemn, zugrăvite și aurite în mosaicuri, celace făcea un efect fermecător". 1

In altă parte ne spune: „Acest oraș este situat lîngă un mare șes înconjurat în formă de semilună de o mare prerie, pe care o zărești cît vezi cu ochii la dreapta și la stînga și are un mic loc de lărgime și prin mijloc curge rîulețul Bahlui; de cealaltă parte a acestei prerii se vede un colnic deasemenea „foarte întins în formă de semilună, tot plantat cu vii mult mai înalte decît cele din Franța și care produc un vin alb foarte bun. Pe întinderea vîrfului acestui colnic se văd opt sau zece mănăstiri de călugări basilieni, bine zidite, în stare a se apăra contra Tătarilor, care n'au niciodată arme de foc, care nu caută nicăiri, decît să jefuiască și să facă robi".

Dupont ne dă cîteva știri și despre Moldoveni. Ne spune că sînt chipeși, buni soldați Cavaleria ușoară poloneză este alcătuită mai mult din Romîni, care se disting în lupte. Romînii au o deosebită inteligență, cum au dovedit-o aceia care au învățat prin țări străine Femeile sînt frumoase și bine făcute, „au o grație și o drăgălășie, care le este particulară".

Secretarul regal ne spune că Sobieski a interzis soldaților săi jaful și violențele. 2 El ne mai spune că Sobieski a fost

1 Mémoires, loc. cit., p. 200. Doi iezuiți francezi, când erau primiți în audiență de Constantin Cantemir în 1690, urcau vre-o 30 trepte, ca să ajungă în sala cea mare a palatului, în care se adunau pentru sfat domnesc baronii țării (Papiu Ilarianu, Tesauru III, București, 1864 pag. 188).
2 Mémoires, l. c., p. 201. Memoriile acestea au fost utilizate și de d. N. Iorga în Istoria Romînilor prin călători, II, București, 1921, pag. 113 și urm.

primit la Iași cu urale. Mitropolitul, fruntașii populației s'au prezentat și l-au felicitat pentru succesele războinice. Regele polon găsi mănăstirile vizitate foarte frumoase, îi plăcu mult situația orașului; privi desfătat vastul șes, apoi valea Bahluiului, dealul plantat cu vii și mănăstirile de pe vîrful acestuia.

Alte rapoarte întregesc impresia făcută de capitală asupra Polonilor regelui Sobieski. Un raport datat 19 August 1686 din Ștefănești ne spune că regele polon a primit jurămîntul mitropolitului, care era Dosoftei, cum știm, a caimacanului și a 2000 cavaleriști moldoveni. In acelaș raport găsim și următoarele rînduri foarte interesante: „Orașul Iași nu e închis de nici-un șanț, nici zid, și are cam șase mii case; are un castel de piatră, care este destul de bun și 28 biserici sau mănăstiri foarte frumoase, de asemenea din piatră, în care se retrage tot poporul și de care Turcii din considerații politice nu s'au atins niciodată; s'a lucrat spre a se pune castelul în stare de apărare și a se închide în acelaș fortificație trei din mănăstirile mari, care erau mai aproape și se lăsă 3000 soldați garnizoană pentru a conserva acest loc, [1] unde se încearcă a se aduna alimente din toate părțile pentru subsistența armatei". [2] Un raport scris pe Siret la 27 Septembre adaugă, că armata polonă s'a odihnit la Iași, adică în preajma Iașilor, pe șesul Țuțorei trei zile. In Iași au rămas și comisarii papei lăsați de rege, ca să cumpere alimente. Alimentele au fost depozitate într'una din marile mănăstiri, care trebuiau să intre în fortificația, care se adăoga curții domnești. Dar de către Moldoveni sau prin neglijența Polonilor s'a aprins mănăstirea și s'au mistuit de foc și proviziile adunate. De-aceia cînd la 17 Septemvre [3] plecă mai departe armata polonă tăbărîtă pe șesul dela Țuțora, s'au retras și trupele, care aveau să rămîie garnizoană polonă în Iași. [4]

Cronicarii noștri vorbesc însă de mari jafuri făcute de oastea polonă a lui Sobieski, confirmați și prin documente domnești. [5] Nicolae Costin scrie: „De atuncea au rămas țara Moldovei la mare sărăcie și pustietate din prada și jacul Leșilor că mai n'au scăpat nime cu nimica". [6] Rapoartele politice recunosc în unanimitate jafurile mari făcute de oastea lui Sobieski. Dimitrie Cantemir afirmă că Sobieski a lăsat orașul pradă soldaților săi, cînd a văzut că nu-l poate păstra în contra Turcilor, cu care revenea și Constantin Cantemir. Sfintele vase dela biserici au fost luate. Regele însuși a fost văzut punînd foc la două mănăstiri, care nu voiau să-și dea comorile lor.

Regele Sobieski nu-și pierduse speranța de a mai reveni

1 Dupont, op. cit., pag. 203, ne spune că regele Sobieski a lăsat garnizoană în Iași 1500 infanteriști și 800 cavaleriști.
2 Hurmuzaki, Documente, XVI, pag. 125–6.
3 Datele acestea sînt după stilul nou.
4 Hurmuzaki, Documente, XVI, pag. 134–5.
5 N. Iorga, Studii și documente, XI, pag. 79.
6 Cronicele Romîniei, II, ed. Kogălniceanu, p. 36, 35.

în Iași. Dimitrie Cantemir colorează cît mai mult povestirea în negru ca un protest energic în contra încălcării suveranității Moldovei și a drepturilor părintelui său. Iașii la plecarea lui Sobieski au rămas fără odoarele sfinte și obiectele de preț ale mănăstirilor. Incendiul a fost mare și a consumat tocmai centrul orașului. Cine l-a pus? Polonii, care n'ar fi voit ca proviziile adunate să cadă în mîna Turcilor, care erau așa de aproape; oamenii lui Cantemir, ca un protest în contra garnizoanei, ce avea de gînd regele să o lase în Iași? Oastea polonă nu se distingea prin cea mai mare disciplină.

Dupont scria că pănă la Iași oastea polonă a întîlnit pretutindenea pustiu, ceiace trebue înțeles că țara era bejenită din șleahul oștii.

Care a fost mănăstirea incendiată, în care s'au consumat prin foc și proviziile adunate? Nicolae Costin ne spune că Leșii „au dat foc de au ars și Trei-Sfetitele, Mitropolia cea veche și atunci, venind oștile și trecînd pe lîngă Iași, au dat foc mănăstirei Goliei, de au ars". Acelaș cronicar scrie: „spun să-i fi spînzurat craiul" pe cei ce au dat foc mănăstirilor.

Constantin Cantemir n'a terminat cu Leșii în 1686. Către sfîrșitul vieții sale (April 1693) el fortifică Iașii de bună samă pentru a preîntîmpina vre-o surpriză din partea Polonilor. [1]

II

Din vremea lui Antioh Constantin Vodă, cum și-a zis fiul mai mare ca domn, avem oarecare știri despre Iași și despre curtea domnească în legătură cu trecerea spre Turcia a solului polon Rafael Leszczynski, tatăl lui Stanislas, viitorul rege polon. Instrucția soliei e datată din 24 August 1699 și avea să ceară dela Turci în legătură cu pacea dela Karlowitz mutarea hotarelor polone dincolo de pădurea Bucovinei, dimpreună cu orașele Cernăuți și Hotin precum și evacuarea Tătarilor din Bugeac. Solul regelui polon va pleca în 1700 și în Iași va fi primit de domnul Antioh Vodă. Ni s'a păstrat relațiunea acestei solii. [2] Rafael a fost primit de domn. După intrarea în palatul domnesc „îndată în a doua cameră aștepta fratele hospodarului Dumitrașcu, și-a primit pe sol dorind să-l vadă în persoană, căci auzise de numele lui cel mare. Trecîndu-se în a patra cameră pe un jilț, s'a așezat la dreapta solul și la stînga hospodarul, iar fratele hospodarului lîngă sol și împreună cu cei-

1 N. Iorga, Acte și fragmente, I, pag. 96.
2 Dyarjusz drogi y Poselstwa Iasnie Wielmoznego Iego mosci Pana I Rafaela Hrabiego na Lesznie Wolewody Leczyckiego... Pasla Wielkiego od. I. K. msci y całey Rzeczypospolitey do Porty Otomanskiey a nalenczas do Musztafa Cesarza Tureckiego. 1700. Ms. muzeului Czartoryski, nr. 523, p. 145 și urm. (comunicat în scris de d. P. Panaitescu).

lalți nobili au început discuțiune vie în jurul chestiunilor politice". S'a dat și o masă în onoarea solului regal polon. La masă „în camera în care era gătită masa, erau două scaune mai înalte și un al treilea pe partea stîngă.

„Pe cel dintâiu la dreapta s'a așezat solul poftit fiind de hospodar, iar el însuși s'a așezat lîngă dînsul la stînga, al treilea scaun domnesc a fost dat fratelui... la stînga lîngă fratele hospodarului rămînînd loc liber ceva mai mult decît pentru o persoană, ședea un călugăr schismatic anume Cacavela [1] și boerii moldoveni"... Solul polon făcu cadou fratelui domnesc o păreche de pistoale și o pușcă foarte frumoasă lucrată la Paris. La plecare a fost însoțit de domn, de fratele domnesc și de oșteni. Dumitrașcu—spune relațiunea—arătă mare amabilitate și prietinie solului, călărea cînd lîngă sol, cînd lîngă prietinii solului și la despărțire îi făcu urările cele mai călduroase (effusa vota).

Altă relație a aceleiași solii [2] ne spune că la audiența dată solului de domnul Antioh Vodă a luat parte și „fratele hospodarului, un om erudit și în latinește și politicos ca moravuri, cași cum ar fi fost educat în Polonia". Tot aici ni se spune că la banchet „hospodarul a luat un pahar mare și a băut în sănătatea regelui urîndu-i vitejia lui Alexandru cel Mare, norocul lui Iuliu Cezar". Domnul a rugat pe sol să-și aducă muzica, care a plăcut mult fratelui mai tînăr, care se pricepea nițel la aceasta. La despărțire fratele domnului și-a luat rămas bun de la sol în polonește.

III

Multă înfrigurare, nerăbdare, speranțe și îndoeli erau în Iașii anului 1711. Dimitrie Cantemir, noul domn, mînat și de opinia publică, care era pentru ruperea legăturilor cu Turcii, precum și de studiile sale istorice, trecuse de partea țarului Petru cel Mare. Pretutindenea se adunau alimente, furaje, se echipau soldați, iar din Iunie cîtva timp s'au plimbat pe străzile Iașilor soldații colosului dela Nord, priviți de unii cu nedumerire, de alții cu toată credința în izbîndă. Țara aproape în unanimitate dorise ieșirea din neutralitate. La Iași veni însuși împăratul Rusiei, sara, în ziua de 24 Iunie. La un ceas din noapte sosi și Ecaterina, țăranca din Livonia, care va domni ca împărăteasă. Dumitrașcu nu era în Iași, cînd a sosit Țarul; veni tocmai cînd acela eșea din feredeu. În curte la scări, Dumitrașcu îi sărută mîna, iar Petru îl sărută pe cap fiind „om scund". Ecaterina s'a sărutat și ea cu doamna Casandra, fiică a lui Șerban Cantacuzino.

1 Pentru Cacavella vezi mai nou Byzantinisch Neugrechische Jahrbücher III, 1922, pag. 135; Marshall, An unpublisher translation by Ieremias Cacavelas of an Italian work describing the siege of Vienna in 1683.

2 Ms. citat pag. 205 și urm.

Duminică, Iunie în 25, Dumitrașcu dădu o masă mare în onoarea țarului. Masa fu în curțile domnești, „în casa cea mare". Rușilor le-a plăcut foarte mult vinul de Cotnari, „încă mai bine le plăcea vinul cel cu pelin și mulți se mirau, cum spre partea lor nu se face vin cu pelin așa bun". Și țarul a dat banchet, la care boerii moldoveni au băut „vin dela Franțuji". Luni împăratul a eșit fără de veste pe poarta dinspre grajduri, singur, pe jos; și a mers, de s'a 'nchinat la Trei-Ierarhi. N'a vrut să stea în scaunul domnesc, cum i a oferit mitropolitul Ghedeon, care era la slujbă. După serviciul divin, Petru s'a suit la trapezarea egumenului, aici veni și curtea lui cu un povodnic, veni și Dumitrașcu Vodă cu curtea lui și au luat dulceață. Eșind de aici au trecut în revistă armata moldovenească, apoi au vizitat pe mitropolit; pe jos s'a dus, de s'a închinat la Golia și apoi la Sf. Nicolae. Mănăstirea Golia a plăcut mai mult țarului „zicînd că are trei feluri de meșteșuguri: leșesc, grecesc și moschicesc". [1]

Țarul nu va mai avea mult timp să stea în Iași. Veștile dela Dunăre l-au grăbit spre tabăra dela Prut și cu el va merge Dimitrie Cantemir. Astfel părăsea în 1711 Iașii fără a mai reveni domnul, după care domn pămîntean se va vedea în orașul vechei curți domnești tocmai după zavera din 1821. Această împrejurare mărește și mai mult prețul relațiilor despre Iași în vremea Cantemireștilor.

Cronicarii, oricîte știri au despre petrecerea la Iași a țarului Petru, stau încă subt impresia grelelor urmări ale dezastrului dela Stălinești. Același Necuice povestește și primblarea prin Iași a lui Mohamed IV cum „s'au coborît pe la Necoriță" și „s'au suit prin Tîrgul boilor și au descălecat în cîmp subt salvan dela deal de Tîrgul boilor". Domnul de atunci, Duca, însoțea pe jos pe stăpînul, al cărui cal călca pe „bucăți de atlazuri și de tafți". Hogea a strigat din clopotnița bisericii Sf. Niculae domnesc. [2]

Cronicarul n'avea răgazul sufletesc să lămurească deosebirea. Cutremurul politic din 1711 a fost prea mare. Urmările se vor constata și în fizionomia reședinței domnești. Iașii subt domnii fanarioți se vor resimți de vremurile nouă, vremuri negre cu atmosfera de plumb numai a vieții materiale.

I. Minea

1 Vezi Cronica lui Nicolae Costin în Kogălniceanu; Cronicile Romîniei. II, pag. 101—3; Neculce, ibidem, p. 315—6; N. Iorga, Istoria Romînilor prin călători, II, p. 94—95.

2 Cronica lui Neculce, loc. cit., pag. 98-9; cf. N. Iorga, un călător italian, etc, 24-25.

Organizarea Justiției

Raporturile dintre puterea judecătorească și cea executivă

Nu e numai necesitatea unificării justiției pe tot cuprinsul Romîniei care a pus acum la ordinea zilei reforma judiciară. De mai mulți ani, la noi cași în Franța, cu care avem o organizație similară, se vorbește mereu de o criză a justiției. După războiu însă criticile s'au înmulțit și au devenit din ce în ce mai vii, până cînd, în fine, anul trecut s'a anunțat de actualul ministru al justiției un ante-proect de reformă care, după ce a fost supus examinării Curților și Tribunalelor, trebuia să fie depus pe biroul Parlamentului în sesiunea trecută. In locul acestei legi am văzut însă cu surprindere votată legea baroului, care fiindcă era de un interes pur profesional s'a bucurat de mai multă urgență. Se vorbește acum că proectul în chestiune va fi adus negreșit în discuție în sesiunea actuală, odată cu cel al reformei administrative și cu legea electorală. Vom avea astfel ocazia să azistăm la clădirea simultană pe bazele noii constituții a celor trei mari puteri ale Statului, legiuitoare, executivă și judecătorească și din examenul lor intrinsec cît și din raporturile lor reciproce vom putea să ne dăm seama de adevărata valoare a noii întocmiri constituționale și să întrevedem posibilitățile de viață socială ce ne așteaptă în viitor.

Dela marea revoluție franceză care pentru garantarea libertăților și drepturilor individuale, a lansat în lume minunata formulă a separațiunii puterilor din Stat, se poate spune că nu a existat stat modern a cărui constituție să nu se pretindă întemeiată pe acest mare principiu. El consistă, după cum se exprimă un autor de drept constituțional, în aceia „că puterile statului, recunoscute distincte, trebue să aibă nu numai titulari distincți, dar încă acești titulari să fie independenți unii de alții, în acest senz ca una din puteri să nu poată revoca după bunul plac pe titularul altei puteri. In această irevocabilitate reciprocă rezidă prin-

cipiul activ și binefăcător al separațiunii puterilor. Prin ea diferitele puteri pot în adevăr în limitele atribuțiunilor lor, să se controleze una pe alta și să-și opună la trebuință pe teren legal acele rezistențe pacifice care constituesc garanția libertăților publice".

Mărginindu-ne la puterea judecătorească, putem spune că mai mult chiar decît pentru puterea legiuitoare, independența e pentru ea o condiție esențială de existență. Nu e nevoe de multe cuvinte pentru a dovedi aceasta. Care e într'adevăr misiunea magistratului? Să protejeze siguranța persoanelor și să garanteze proprietatea bunurilor. Pentru aceasta el trebue să fie neutru și să nu fie agentul nimănui, căci în acest caz superiorul i-ar putea da ordine și l-ar trage la răspundere pentru neexecutare. Dar cum ar putea el fi făcut răspunzător, cînd în deciziile sale nu e nimic propriu al său, cînd prima sa datorie e să-și încline rațiunea înaintea deciziunilor supreme ale legiuitorului? A lua independența judecătorului, înseamnă a-i lua atributul esențial al misiunii sale, înseamnă a-l transforma în rolul de agent administrativ. Fără o magistratură independentă și imparțială, însăși legea, această reglementare a raporturilor sociale, nemai avînd pe ce se sprijini, pierde din prestigiul și puterea ei și cade în anarhie. „Nu te poți rezema decît pe ceiace rezistă", a spus Talleyrand.

De acest adevăr ar trebui să se pătrundă guvernele geloase de puterea magistraturii, căci atunci cînd ele vor sfîrși prin a o culca la pămînt, vor cădea odată cu dînsa. Ele nu trebue să uite pilda dată în istorie de imperiul roman a cărui putere începu să decadă dela lovitura dată justiției în sec. III-lea de Septimiu Sever, care începu să distribue dreptatea singur în palatul său și lovi autoritatea Senatului cu o umilință definitivă din care el nu se mai ridică.

Aci trebue să spunem cîteva cuvinte și pentru cei de jos, care văd în legalitate menținerea ordinei vechi nefavorabilă lor, iar în magistratură numai un instrument de dominație de clasă. Legea, după cum cu drept cuvînt s'a spus, e o rezultantă, iar nu o creatoare a vieții sociale; ea nu domină, ci exprimă raporturile sociale. Iar magistratura care are misiunea să o aplice, opunîndu-se atît violențelor de sus cît și celor de jos, împiedică prin aceasta războiul social fără să împiedice progresul, căci prin jurisprudențele ei ea adaptează necontenit legea la viață, provoacă necontenit intervenția legiuitorului și asigură societății calea unei evoluțiuni pașnice. Rolul său e așa dar în acelaș timp conservator și progresist; ea garantează autoritatea Statului dar și libertatea individului, e un Jannus cu două fețe.

Dacă fără justiție nu poate exista libertate, putem spune că fără independență nu există justiție. Cum se poate realiza această independență necesară corpului judecătoresc? Răspunsul e simplu:

1) Printr'un bun sistem de recrutare și avansare care să libereze magistratura din mrejele puterii executive, și

2) Prin inamovibilitate complectă.

Să analizăm mai întâiu această ultimă condiție pe care de

altfel nu o mai dispută nimeni în teorie, deşi în practică, la noi, după cum vom arăta, ea tinde aproape să dispară.

I. *Inamovibilitatea.* Nu putem face în sprijinul inamovibilităţii magistraturii o mai bună apărare, decît citind din frumosul discurs pe care l-a pronunţat în 1815 la tribuna Camerei franceze deputatul Royer-Collard, cînd guvernul Restauraţiei vroia să suspende inamovibilitatea. „Cînd puterea însărcinată să instituie pe judecător în numele societăţii cheamă pe un cetăţean la această eminentă funcţie, ea îi spune: Organ al legii, fii impasibil caşi ea. Toate pasiunile frămînte-se în jurul tău; ele să nu-ţi tulbure niciodată sufletul"... Şi mai departe oratorul urmează: „Cetăţeanul răspunde: „Eu nu sînt decît un om, şi ceiace-mi cereţi e pe deasupra umanităţii!... Eu nu pot să mă înalţ totdeauna deasupra mea dacă nu mă protejaţi totodată şi în contra mea şi în contra voastră. Ajutaţi-mi deci slăbiciunea, liberaţi-mă de teamă şi de speranţă; făgăduiţi-mi că nu voiu scobori de pe tribunal, afară numai cînd voiu fi dovedit că mi-am călcat îndatoririle pe care mi le impuneţi. Puterea ezită, e felul puterii de a-şi părăsi greu voinţa! Lămurită în fine de experienţa propriilor sale interese, subjugată de forţa mereu crescîndă a lucrurilor, ea spune: Vei fi inamovibil".

Cu toate acestea, sînt şi astăzi guverne şi anume acelea care nu se bazează pe consimţămîntul maselor populare, care nu se pot lipsi de sprijinul pe care li-l poate da o magistratură servilă care să poată fi mînuită ca o armă. Ele vor căuta prin toate mijloacele directe sau deturnate să desfiinţeze inamovibilitatea sau în orice caz s'o facă iluzorie.

In Franţa inamovibilitatea magistraturii a fost proclamată de Marea Revoluţie şi înscrisă în lege de Adunarea naţională la 1790. Ea însă nu a putut dura prea mult, căci încurînd ajungînd la apogeul puterii Napoleon I, în 1807 printr'un senatus-consult îi aduse atîtea restricţiuni că aproape a suprimat-o. In schimbarea de regimuri care a urmat, s'a putut observa că inamovibilitatea era respectată de guvernele republicane şi nesocotită de cele imperialiste.

In fine dela 1870, principiul inamovibilităţii nu a mai fost pus în discuţie în Franţa în mod serios până astăzi.

In Romînia până la 1890 nu erau inamovibili decît membrii Curţii de Casaţie. In acel an, d. Al. Marghiloman, pe atunci ministru de justiţie, a întins inamovibilitatea la consilierii Curţilor de apel şi la preşedinţii tribunalelor. Abia în 1908, subt influenţa răscoalei, d. Toma Stelian a acordat inamovibilitatea judecătorilor de ocol iar în 1909 şi celor dela tribunale. In 1918, subt guvernul d-lui Marghiloman, acelaşi care o introdusese întâiu la noi, s'a încercat pentru anume considerente de partid să se desfiinţeze inamovibilitatea magistraturii şi numai căderea sa subită a împiedicat lovitura proectată.

Aceasta e în prezent situaţia formală la noi.

In realitate însă nu se bucură acum de inamovibilitate decît

un număr cu totul restrîns de magistraţi, care scade treptat. La acest rezultat s'a ajuns într'un mod indirect prin desfiinţarea examenului de capacitate care conferea la noi dreptul la inamovibilitate. Numărul celor reuşiţi la examen şi deci inamovibili era în 1915 destul de numeros; de atunci însă fiind suspendat examenul, magistraţii nu se mai pot numi decît cu titlu provizoriu şi deci amovibili. Dacă ţinem seamă de dispariţia a bună parte din vechii judecători inamovibili, decedaţi, demisionaţi, puşi în retragere, permutaţi în Ardeal sau transferaţi la parchet, dacă ţinem seamă că toţi magistraţii parchetelor şi întreaga magistratură din Ardeal şi Bucovina e amovibilă, putem spune fără exagerare că abia 10—15 la sută din numărul total al magistraţilor a rămas astăzi să se bucure de inamovibilitate şi încă acest număr tinde mereu a scădea. De ce s'a ajuns aci? Lucrul îşi are explicaţia lui pe care o vom arăta cu prilejul studierii sistemului de recrutare şi de avansare a personalului judecătoresc.

II. *Recrutarea.* Atît cetăţenii cît şi guvernul au cel mai mare interes ca legea să asigure o cît mai bună recrutare a magistraturii, numai că fiecare îşi înţelege interesele în mod deosebit. Cetăţenii, pentru a avea o justiţie independentă şi imparţială, care să poată controla efectiv puterea executivă şi asupra căreia aceasta să nu aibă nici o înrîurire, ar dori mai bine ca recrutarea magistraturii să se facă de corpul electoral caşi puterea legiuitoare.

Pe de altă parte, guvernămîntul susţine că nu se pot asigura societăţii garanţiile unei bune justiţii şi a o proteja contra neglijenţei sau incapacităţii unor magistraţi, cu atît mai periculoşi cu cît se găsesc garantaţi prin inamovibilitate contra şanselor unei destituiri, decît lăsînd ministrului grija de a numi magistraţii cu toată vigilenţa şi precauţiunile necesare.

Primul sistem, al electivităţii, domneşte astăzi în ţara cea mai democrată a lumii, în Statele Unite ale Americii. El a fost introdus pentru prima dată în Franţa în timpul Marii Revoluţii prin legea din 1790. Art. 1 al acestei legi: „§ 3. Judecătorii vor fi aleşi de justiţiabili. § 4. Ei vor fi aleşi pentru 6 ani, la expirarea acestui termen se va proceda la o nouă alegere, în care aceiaşi judecători vor putea fi realeşi". Acest sistem domni în Franţa până la Constituţia din 22 frimar, an VIII, cînd se reveni la sistemul vechiu, al numirii magistraţilor de puterea executivă, sistem care domneşte şi azi.

La noi, marele democrat C. A. Rosetti a făcut în 1876 un proect în care recrutarea era bazată pe acest principiu al electivităţii, însă nu reuşi să transforme proectul în lege.

Care din cele două sisteme e mai bun?

In principiu sistemul electivităţii e superior, fiindcă dacă e adevărat că toate puterile statului emană dela naţiune, magistratura trebue şi ea culeasă dela sursă prin consultarea corpului electoral. In practică însă acest sistem prezintă multe şi mari neajunsuri pe care le vom arăta în puţine cuvinte. Calităţile

speciale şi profesionale ale magistratului care sînt probitatea desăvîrşită, rezerva şi modestia unite cu ştiinţa şi experienţa, nu sînt apreciabile de către popor. La nici o altă categorie de funcţionari nu e de o aşa mare însemnătate o imparţialitate absolută şi absenţa completă de legături cu partidele politice. Ori, în sistemul electivităţii candidatul va trebui să solicite voturile, linguşind pe unii, promiţînd altora, să lupte cu alţi candidaţi, să se dedea cu alte cuvinte la acel tripotaj electoral care nu e compatibil cu ceiace trebue să distingă pe un magistrat.

Pe lîngă aceasta, electivitatea ne prezintă următoarea dilemă: sau magistraţii trebuesc aleşi pe viaţă şi atunci înseamnă că se înstrăinează suveranitatea poporului care e inalienabilă, sau trebuesc aleşi pe un timp scurt şi atunci se pierde firul tradiţiilor, jurisprudenţa devine prea variabilă şi unitatea legislativă însăşi e ameninţată.

Dacă la acestea se mai adaogă că alegerile prea des repetate pentru complectarea multelor vacanţe ce fatal se ivesc, ar obosi desigur pe alegători care ar sfîrşi prin a nu mai răspunde la convocări, se poate înţelege pentru ce acest sistem e combătut chiar în ţările unde există şi nu-l putem deci cere noi.

Totuşi dacă ar trebui să menţinem sistemul al doilea, al atotputerniciei ministrului, nu am fi întru nimic mai cîştigaţi căci în locul întîmplării am avea domnia arbitrariului, hatîrului şi politicianismului. Există din fericire un al treilea sistem care nu are nici unul din dezavantajele celorlalte două şi el consistă în creiarea unor criterii obiective de numire care să-i ridice orice libertate ministrului, astfel încît recrutarea să se poată spune că se face de lege, iar nu de dînsul. Un singur mijloc există pentru aceasta: *concursul*.

După cum spunea cu ocazia discuţiei legii judecătoriilor de ocoale, d. G. G. Mîrzescu: „Nimic nu poate să asigure mai mult neatîrnarea judecătorului decît această încredere în sine, această conştiinţă a situaţiei lui, că nu datoreşte nimănui Nimic, absolut nimic, ci că totul îşi datoreşte numai lui, meritelor lui, conştiinţei lui, muncii şi aptitudinilor lui". Cu garanţii severe de imparţialitate, concursul e cel mai eficace mijloc de recrutare a unui bun personal judecătoresc, excluzînd dela început toate intervenţiile; de aceia îl găsim în legislaţia celor mai multe state ca: Franţa, Germania, Italia, Spania, etc. La noi concursul e cu atît mai necesar cu cît studiul dreptului la facultăţile noastre se face foarte slab. In aceste condiţii concursul la intrare ar fi un excelent mijloc de selecţionare, făcînd proba bogăţiei de cunoştinţe, a puterii de muncă, a tăriei memoriei şi a agerimii minţei candidatului, adică a tuturor condiţiilor care se pot cere unui tînăr care voeşte să se consacre carierei judecătoreşti. Odată intrat în carieră, el poate şi va trebui să-şi formeze caracterul şi să dobîndească cunoştinţele practice ale profesiunii şi spiritul juridic necesar, fără de care nu va putea avansa mai departe şi în cele din urmă va fi eliminat din corp.

La noi concursul ca mijloc de recrutare a magistraturii fusese introdus de d. Toma Stelian prin legea judecătoriilor de ocoale din 1908 şi numai graţie lui au putut răzbate în magistratură unele elemente fără protecţie care fac acum fala acestei profesiuni. Avea nu e vorbă şi acest sistem un defect care-i ridica o parte din bunele lui roade şi anume că clasificarea celor reuşiţi la examen nu era obligatorie pentru ministru, astfel în cît locurile cele mai bune erau în genere date tot celor protejaţi, dar in general măsura era bună şi democratică. Din nefericire ea n'a putut dura mult timp şi în 1913, subt ministeriatul d-lui M. Gr. Cantacuzino, concursul dela intrare a fost pentru totdeauna suprimat, înfiinţîndu-se un examen de avansare între treapta de ajutor şi cea de judecător.

Intrarea în magistratură nu se mai poate de atunci face decît pe subt Furcile Caudine ale politicii. S'a păstrat astfel libera alegere a politicianilor, hatîrul, nepotismul, regimul bunei plăceri, atît de plăcut guvernanţilor pe cît de vătămător e guvernaţilor.

Această primă spărtură în legea d-lui Stelian a fost lărgită apoi treptat, pentruca politica să se resimtă cît mai la largul său. Astfel în 1919 şi 1920 examenul de capacitate a fost suprimat, chiar de acolo de unde fusese mutat, desfiinţîndu-se de asemeni şi condiţiunile vechi de vrîstă şi stagiu. Astăzi orice tînăr licenţiat, dacă e major şi are puţină protecţie, e primit în magistratură şi de adouazi chiar poate intra în şedinţă să decidă de averea şi onoarea concetăţenilor săi.

In proiectul de lege ce ni s'a pregătit de d. ministru I. Florescu, nu s'a reînfiinţat concursul la intrare pentru recrutarea magistraţilor, se prevede însă examenul de avansare pentru treapta de judecător, astfel încît dacă el se va vota, politicianismul va străjui şi în viitor la porţile magistraturii.

III. *Avansarea.* Dar s'a zis: deşi izvorul magistraturii e tulburat prin amestecul politicianilor, însă în cursul lui se limpezeşte prin măsura inamovibilităţii care-i dă liniştea necesară. Credinţa s'a dovedit înşelată. Deja în expunerea de motive a legii din 1909, d. Toma Stelian spunea cu drept cuvînt: „Mulţi consideră inamovibilitatea ca cel mai puternic scut de apărare a magistraturii. Fără îndoială că ea apără pe magistraţi de puterea executivă şi de fluctuaţiile şi influenţele politicii. Dar dacă magistraţii inamovibili nu mai au nimic de temut din partea puterii, nu mai au ei nimic de aşteptat sau de sperat dela dînsa? Cine îi va apăra de dorinţa de a trece într'o localitate mai însemnată sau de a înainta ori de a avea altă aspiraţie de realizat? Şi cine va putea spune care din cele două sentimente lucrează mai puternic, teama de a descinde, de a fi îndepărtat sau teama de a nu se urca, de a nu înainta"?

Inamovibilitatea magistraţilor, chiar dacă ar fi la noi integral realizată (şi am arătat că nu e cazul), e pentru ei o slabă garanţie de independenţă aproape inoperantă, cît timp nu e corcborată cu stabilirea unor regule mai drepte în avansări.

Doi factori ar trebui să decidă în principiu orice înaintare în funcțiune și anume: 1) *munca* realizată prin *vechime* și 2) *meritul* care oficial stă la baza *alegerii*. Alți doi factori determină în realitate avansările ascunzîndu-se ca șarpele printre flori subt aparența celorlalți doi factori de mai sus. Aceștia sînt: 1) *influența politică* exercitată pe lîngă ministru și 2) *nepotismul* sau *hatîrul* susținut mai ales de Consiliul superior al magistraturii. Ii vom cerceta pe fiecare și, fiindcă de regulă vechimea are întîietate, vom începe cu dînsa.

1. *Vechimea* într'adevăr trebue să aibă prioritatea și în avansări, fiindcă ea rezumă munca care trebue răsplătită și încurajată. In același timp ea prezumă și experiența sau capacitatea, căci exercițiul îndelungat al unei funcțiuni, dă celui vechiu o superioritate profesională față de cel nou, oricît de merituos ar fi acesta. Că vechimea trebue să stea la baza avansării, a recunoscut-o în parte și legiuitorul nostru care a impus condiția stagiului pentru fiecare treaptă erarhică. Din nenorocire acest stagiu nu are fixat decît un termen minimum, pe cînd maximul e lăsat nelimitat. Cu alte cuvinte Statul a voit să-și garanteze din partea magistraților capacitatea necesară, lăsîndu-i însă pe aceștia fără nici o garanție contra sa.

Dar s'a zis că vechimea nedreptățește pe cei veniți în urmă, deoarece locurile din posturile superioare fiind puține și deci rareori disponibile, avansarea după vechime nu ar opera decît asupra bătrînilor, astfel că cei tineri cu calități excepționale nu ar putea fi puși în măsură să-și dezvolte personalitatea în posturile mai principale. Deaceia pe lîngă vechime trebue să opereze și meritul.

2. *Meritul* atît al capacității cît și al integrității și independenței de caracter, ar trebui poate să fie singurul element care să determine avansările mai ales cele în funcțiune, dacă s'ar putea găsi un reactiv sigur cu care să poată fi recunoscut. Două sînt mijloacele de o valoare inegală prin care meritul e apreciat: alegerea și concursul.

Alegerea ar fi bună dacă ar exista un zeu divinator care s'o facă și dacă meritele magistraților ar fi mai ușor constatabile. In realitate însă nu e nimic mai abstract, mai multilateral și mai greu de apreciat decît capacitatea unui magistrat, iar organele care au menirea să facă această apreciere, nu sînt infailibile după cum vom arăta.

Ministrul, într'adevăr, oricîtă bunăvoință ar avea, trebue să se plece subt presiunile politice ale deputaților fie guvernamentali fie din opoziție, primilor ca să-i păstreze, celorlalți ca să nu și-i facă mai ostili în Cameră. Deputații la rîndul lor sînt împinși de alegători, pe care trebue să-i servească dacă vor să le mai obțină mandatul. Cînd acești deputați sînt și advocați, cum de fapt stau lucrurile în majoritatea cazurilor, și protejatul e judecătorul înaintea căruia pledează, interesul profesiunii dictează să fie și mai serviabili. Alteori favorurile puterii sînt acordate în schimbul serviciilor electorale și uneori chiar pentru sacrificarea unor drepturi individuale. In orice caz, avansările făcute numai de ministru, vor purta totdeauna pecetea politică și vor însemna subjugarea puterii judecătorești celei executive. După cum se exprimă expunerea de motive a legii de organizare actuală din 1909, voința singură a ministrului neîngrădită de nici o măsură legală, dar expusă influențelor și stăruințelor de tot felul, devenea în mînile cutărui ministru mai puțin scrupulos „un instrument de conrupere de conștiințe".

Pentru a para această eventualitate, s'a creiat în 1909 la noi pe lîngă ministru o comisiune aleasă din sînul magistraților și numită consiliul superior al magistraturii. Acest consiliu întocmește un tablou de 3 sau 5 dintre magistrații și solicitanții cei mai merituoși întrunind condițiile legale pentru înaintare și ministrul alege dintre cei înscriși pe acel care e de propus Regelui pentru înaintare în postul vacant. Cu alte cuvinte „consiliul recomandă pe cine crede, ministrul alege pe cine vrea".

Mai toți miniștrii care s'au perindat la justiție au avut o deosebită și semnificativă predilecție pentru listele sau tablourile de prezentare. Astfel le găsim în toate proectele de legi pentru organizarea magistraturii: în cel din 187 1al lui Cariadgi, în cel din 1885 al lui C. Nacu, în cel din 1887 al lui E. Stătescu și din 1897 al lui A. Juvara, precum și în acel din 1907 al lui D. Grecianu, acesta cu particularitatea că ministrul putea să mai adaoge în ziua formării tablourilor unul sau doi magistrați pe lîngă cei recomandați și apoi alegea (!). Proectul legii actuale era cu aceiași intenție alcătuit; el prevedea că ministrul e acela care indică persoanele asupra cărora Consiliul urma să-și dea avizul.

Sistemul listelor de prezentare au pentru ministru avantajul că pe deoparte îl apără de stăruințele politice inoportune punîndu-se subt scutul consiliului superior, iar pe de alta îi garantează autoritatea și influența asupra magistraților prin facultatea alegerii și prin modul cum consiliul e alcătuit. In acest consiliu intră și ministrul „a cărui influență și ascendență asupra celorlalți membri e de netăgăduit", după cum se exprimă un cunoscător, d. Victor Rîmniceanu, primul președinte al Curții de Casație, în discursul de deschidere al anului judecătoresc 1921-22. „In adevăr, spune d-sa, ministrul se prezintă cu prestigiul și autoritatea pe care i-o dă înalta sa situațiune, are mai multe mijloace de investigațiune și informațiune; membrii consiliului se poate să nu cunoască îndestul pe candidați, este dar explicabil să urmeze sugestiunile ministrului și să evite astfel dificila situațiune ca în discuțiunile ce se urmează, ministrul să fie pus în minoritate; el va triumfa dar, cum se și întîmplă mai totdeauna. Ce să mai zic de farmecul pe care-l exercită puterea, de speranțele, de avantajele ce se pot întrevedea? Mai este și inspectorul judecătoresc, a cărui delegațiune poate fi oricînd retrasă și căruia prin urmare îi este foarte greu să se pună în luptă cu acela dela care deține delegațiunea".

Avînd nevoe unul de serviciile celuilalt, ministrul şi consiliul găsesc totdeauna un modus vivendi şi făcîndu-şi concesiuni reciproce trăesc în cea mai dulce armonie. După exprimarea pitorească a lui Tache Ionescu, consiliul a devenit prin apropierea cu ministerul „un parc de cerbi domesticiţi". La ce să ne mai mire deci că în locul numai a influenţelor politice care aveau ca obiectiv pe ministru, s'au adăogat acum şi influenţele de familie (nepotismul) pe lîngă membrii consiliului?

Cum s'ar putea remedia acest rău?

Prin înlăturarea ministrului din consiliu şi prin înfiinţarea unui nou examen la mijlocul carierei, pentru avansarea la gradul de preşedinte de tribunal. Până la acest grad, adică avansarea la gradul de judecător va trebui să se facă după vechime şi excepţional după alegere, tot asemenea şi avansarea la gradul de consilier de Curte de Apel. La gradul de consilier la Inalta Curte de Casaţie se va putea face avansarea prin alegere ca şi astăzi, fiind că meritele acestor înalţi magistraţi pot fi mai uşor cunoscute şi de opinia publică şi fiindcă de aci încolo, ne mai fiind nici o treaptă de urcat, nu vor mai bîntui frigurile avansării, care chinuesc sufletele mai tinere.

Va trebui încă să se reglementeze aparte dreptul de transferare în funcţiunile similare dela ţară la oraş şi din provincie în capitală, avîndu-se în vedere ordinea clasificării de examen şi dîndu-se preferinţă magistraţilor cu vechime şi celor merituoşi care s'au remarcat în funcţiune sau prin publicaţiuni juridice serioase. In Franţa acest fel de transferare se consideră ca o înaintare, numită avansarea în reşedinţă şi e supusă regulelor stabilite pentru avansări. La noi nu există nici o regulă în această privinţă. Fostul ministru de justiţie d. Toma Stelian, care arăta o deosebită solicitudine judecătorilor de ocoale, prin legea sa din 1908 caşi prin legea de organizare generală din 1909, pusese condiţia pentru a putea fi cineva numit preşedinte de Tribunal sau Consilier de Curte ca să îndeplinească funcţiunea de judecător de ocol cel puţin doi ani, dintre care cel puţin un an ca judecător de ocol rural. Prin aceasta se asigura o rotaţie favorabilă tuturor magistraţilor; cei care erau la ţară îşi suportau uşor soarta ştiind că e numai o etapă în carieră, profitînd în acelaşi timp de învăţămintele pe care numai o judecătorie de ocol le poate da; iar cei fără protecţie aveau mai uşor posibilitatea să treacă la oraş.

Această dispoziţie din nefericire n'a putut rezista asaltului dat de bucureşteni şi în 1913 a fost abrogată. De atunci vedem judecători de ocoale eminenţi dar modeşti şi rezervaţi, că stau imobilizaţi în scaunele lor rurale, pe cînd pe treptele cele mai înalte ale erarhiei urcă vertiginos cei slugarnici sau intriganţi a căror deviză e cunoscută: ad augusta per angusta. Şi în timp ce unii cuprinşi de frigurile avansărilor nu se gîndesc decît la a parveni, alţii buni dar uitaţi stau descurajaţi şi mizantropi şi muncesc fără entuziasm.

Acesta e tabloul pe care-l zugrăveşte şi un înalt magistrat, d. Corneliu Botez, consilier la Curtea de Casaţie, în al său studiu „Magistratura": „Subt imperiul actualei organizări, spune d-sa, s'au observat de un timp, suiri aproape vertiginoase, până la cele mai înalte trepte ale magistraturii, de către persoane care abia atingeau limita minimală de stagiu şi vîrstă, cu nesocotirea magistraţilor mai vechi şi tot aşa de buni, dacă nu mai buni, într'o veşnică şi dezolantă aşteptare.

„Dorinţa neînfrînată a multor magistraţi de a ajunge cît mai repede şi cît mai bine prin servicii aduse partidelor politice sau omului care avea puterea de a-i satisface", cum o caracterizează însăşi expunerea de motive a legii din 1909, „n'a încetat a se manifesta mai departe şi subt imperiul actualei legi de organizare judecătorească, în dauna bunului mers al magistraturii".

Iar un alt înalt şi distins magistrat, d. C. Hamangiu, într'un interview acordat unui ziar se exprimă astfel: „Nu mai merge cu actualul sistem de numiri şi avansări, care a dat rezultatul cel mai nenorocit din punct de vedere al nivelului cultural al magistraţilor şi mai ales al întăririi caracterelor. Legea actuală de organizare a dat un complect şi regretabil faliment. Ea a descurajat pe magistraţii muncitori şi de valoare, încurajînd arivismul şi mediocritatea". Şi mai departe: „Deaceia cu drept cuvînt s'a spus că cele mai mari injustiţii se comit la ministerul de justiţie. E paradoxal dar e adevărat".

* * *

In lumina consideraţiunilor expuse mai sus, aruncînd o privire de ansamblu asupra actualului proect de lege al organizării justiţiei întocmit de d. ministru J. Th. Florescu, constatăm că el nu ţine seama aproape de nici unul din deziderateie magistraturii şi ale democraţiei ce am enumerat.

Timid alcătuit pe baza actualei legi de organizare din vechiul regat, proectul împrumută numai unele idei din legile care au cîrmuit magistratura în provinciile alipite şi introduce unele reforme comandate de raţiuni bugetare. Am arătat că în ce priveşte recrutarea, el nu reînfiinţează măcar examenul de intrare care a existat între anii 1908—1913, ci modifică numai limita de vrîstă. In ce priveşte avansările, dacă reintroduce examenul pentru gradul de judecător, nu înfiinţează însă pe cel pentru gradul de preşedinte unde se simte mai multă nevoe, fiindcă acolo—fiind cele mai puţine locuri şi deci trecătoarea fiind mai strîmtă—atacurile sînt mai uşoare şi mai dese. Cu privire la examen nu se prevede cel puţin consecinţa lui neapărată: inamovibilitatea. Ne temem că va dăinui mai departe vechiul sistem după care chiar magistraţii reuşiţi la concurs pentru a obţine inamovibilitatea, adică pentru a fi confirmaţi definitiv, vor trebui să recurgă la noi stăruinţe. Tot în ce priveşte avansările, vedem că atribuţiunile consiliului superior s'au redus, iar compunerea i s'a modificat în senzul că devine şi mai aservit ministrului. In

adevăr de unde acum intră în compunerea sa 5 magistrați delegați de C. de Casație și cea de Apel, în proectul actual se prevăd numai 3 membri, pe lîngă ministrul și inspectorul său.

Mai este o dispoziție nouă caracteristică acestui proect și anume: „Permutarea magistraților inamovibili, bine-înțeles după cererea lor, în locurile vacante se poate face numai de ministru fără avizul consiliului superior".

Această dispoziție inocentă în aparență înseamnă în realitate că distribuirea locurilor vacante să rămînă la puterea ministrului, care bine-înțeles va da pe cele mai bune favoriților săi, pe cele mai rele celorlalți.

Trebue să mai amintim un articol (174) din acest proect care prevede că „Ministrul de Justiție are de asemeni dreptul de disciplină și asupra magistraților inamovibili dela Curțile de Apel și dela Tribunale și asupra judecătorilor de ocoale, putînd aplica pedeapsa prevenirii sau a mustrării". E un pas înainte (!) de oarece se pot da pedepse fără judecată și direct de ministru, iar nu de consiliu ca în prezent. Proectul în fine mai prevede o erarhie extrem de bogată în grade, după chipul celei existente azi în Transilvania, care va avea efectul să pună pe judecător într'o perpetuă stare de solicitator dela putere. Frigurile avansării, boala cea mai rea a magistraturii se va agrava desigur cu acest sistem. De ce nu am luat pildă dela Englezi, popor adînc cunoscător al chestiunilor sociale și politice, care s'au gîndit că oamenii fiind prin natura lor slabi nu trebuesc lăsați pradă ambiției și seducțiilor, nu trebuesc expuși corupției și deaceia au redus complect șansele de avansare, în cît acolo e un fenomen să vezi un simplu judecător părăsind scaunul său pentru o președenție.

In schimb tratamentele magistraților sînt considerabile în Anglia, inspirîndu-se în aceasta dela ideile lordului Brougham, care susținea că statul care-și plătește rău judecătorii se dedă la sgircenia cea mai smintită și face cea mai rea din economii.

***

Temerea că siguranța în care s'ar găsi magistrații în ce privește cariera le-ar mări independența până la tiranie nu poate fi fondată, de oarece magistratura nu poate deveni în sistemul nostru niciodată periculoasă.

Intr'adevăr după constituția noastră cele trei puteri ale Statului nu sînt separate între ele, ci se controlează și se înfrînează reciproc.

Puterea legiuitoare exercită un control asupra puterii judiciare prin dreptul ei de a face legi interpretative obligatorii pentru judecători. Ea mai are o armă cu care însă trebue numai să amenințe fără a face uz: dreptul de a suspenda prin lege inamovibilitatea.

Puterea executivă care e cea mai tare, nu are de ce să se teamă de magistratură, fiindcă, capul ei este însuși capul Statului

și fiindcă ea are la dispoziție toate organele de acțiune ale Statului. Dar pe lîngă aceasta o întreagă parte a magistraturii, parchetul, e la dispoziția sa, fiindcă membrii lui sînt amovibili. Prin procurori și prin inspectori judecătorești, ministrul poate supraveghea și controla activitatea magistraților de scaun și la nevoe să pună în mișcare acțiunea disciplinară. In fine, ministrul va putea într'o măsură redusă să intervină și în avansări prin dreptul său de alegere între candidații recomandați de consiliu.

Dar ce poate oare fi de temut din partea puterii judecătorești, lipsită de atribuțiuni legislative și administrative, lipsită de inițiativă și incapabilă de o mișcare spontană? Nu, puterea judecătorească e pașnică și inofensivă, ca orice corp de intelectuali deprinși să reflecteze, să judece, dar nu să activeze. Din această pricină poate, iar nu de teama unei primejdii imaginare, ea e cucerită și dominată de puterea executivă mai puternică, mai combativă și mai puțin scrupuloasă.

Dela războiu încoace mai ales, puterea executivă se desvoltă mereu și crește ca un fibrom uriaș, care cotropește și atrofiază cu încetul organul legislativ și pe cel judecătoresc. Un regim de constringere vedem că se substitue treptat vechiului regim al libertăților constituționale. Subt pretextul luptei contra curentelor subversive postbelice, se realizează concentrarea tuturor puterilor Statului în aceleași mîni, spre a se putea avea,—se susține,—o unitate de conducere și o disciplină mai efectivă. Cu chipul acesta limitele care separă puterile se șterg din ce în ce. Justiția se transformă în Administrație.

Consecințele care decurg din acest fapt sînt ușor de întrevăzut. Se știe că Administrația e în principiu organul guvernanților, pe cînd Justiția e mai mult organul guvernaților. Organele administrative depind absolut de Suveran; ele valorifică expeditiv interesele ce le sînt încredințate, pe cînd organele puterii judiciare, mai fidele legilor, protejează interesele esențiale ale indivizilor în contra intereventiunilor abuzive ale autorităților supreme. Administrația își are baza în principiul constrîngerii Statului, Justiția în principiul autonomiei individului. Cînd Administrația tinde a se transforma în Justiție, principiul libertății e în creștere, cînd din contra Justiția se transformă în Administrație e un simptom că se fură libertatea cetățenească.

A reda așadar independența magistraturii, adică a o pune în măsură să-și îndeplinească cu succes misiunea ei de protectoare a drepturilor individuale, și a supune în același timp guvernămîntul societății, care din stăpînă tinde a deveni sclavă, — e o necesitate vitală a Statului, atita timp cît principiul separațiunii puterilor, care e baza lui, va continua să fie privit ca o dogmă, iar nu după cum începe a se spune, ca o „superstiție democratică".

Neculai Negru

Lăcustele

Lemeşii, un mic cătun dintr'o gubernie rusească de sud, începuse să se ivească de subt omăt, prin scoarţa căruia de-abia eşea la lumină pămîntul negru şi încropit de razele primăverii. Cele din urmă straturi subţiri de ghiaţă şi petecele de omăt din văiuge se topiră, şi ele, la soare: primăvara îşi întinse stăpînirea peste păduri şi cîmpii. In Lemeşi însă, sosirea primăverii nu aduse bucurie. Cînd eşi Ivan la cîmp cu gînduri de gospodărie, băgă de samă — pe pămîntul negru şi zvîntat—un fel de crupe... parcă nişte seminţe. Inima îi zvîcni... Ivan ţinea minte că, anul trecut, se abătuse asupra Lemeşilor un stol de lăcuste... ţinea minte cum lăcustele întunecase cerul, cum se lăsase pe ogoarele de săcară şi cum se ridicase apoi, pornind mai departe. „Oare nu şi-au pus ouăle aici?"—îşi zise Ivan, înfiorat, şi o luă la fugă spre sat să întrebe: cam ce fel de crupe or fi fiind acestea? La ţară sînt pretutindeni cîţiva moşnegi care, după vrîsta lor, ştiu mai mult sau mai puţin istoria satului sau a cătunului. Printre moşnegii din Lemeşi, unii îşi aduceau minte—cum s'au năpustit, odată, lăcustele... cum au mîncat şi au polignit toate semănăturile... şi cîţi oameni au plecat atunci în lume cu traista 'n băţ. Pe aceşti moşnegi îi tîrî obştea la cîmp. Bătrînii se uitară mult-mult la crupele enigmatice, apoi hotărîră într'un glas:

— Lăcuste!

Toţi tăcură. Neîmpăcata pedeapsă a lui Dumnezeu atîrna de-asupra tuturora.

— Ce-i de făcut?

— Trebue să strîngem seminţele... până nu esă lăcustele din ou...

Primejdia comună şi proporţiile nenorocirii erau atît de mari, încît obştea se puse îndată pe lucru: toate seminţele văzute de Ivan au fost strînse repede în saci şi duse la voloste.

S'au strîns în totul patru baniţe. Notarul—cum nu-l costa asta nimic—trecu în raportul către superiori că, mulţumită sforţărilor lui energice, orice primejdie era înlăturată... fiindcă se strînsese patruzeci de ţuhali cu ouă. Aceştia scriseră de-asemeni superiorilor respectivi că, prin energicele lor măsuri, primejdia trecuse... fiindcă se strînsese patru sute de ţuhali. Pretutindeni—bună pace: măsuri urgente... răul zmuls din rădăcină. Autorităţile erau mulţumite până 'n gît. Ba mai mult: unii ţinură chiar să fie mulţumiţi şi cei dela centru. Intr'adevăr, peste puţin timp, se află şi la centru de sforţările extraordinare ale volostelor în lupta împotriva lăcustelor—sforţări încununate de succes... fiindcă se strînsese patru mii de ţuhali cu ouă lăsate de această jivină mizerabilă.

In vremea aceia, oamenii au arat ţarina... Mai şi Iunie trecură... şi secara, dată 'n spic, se întindea cît vedeai cu ochii. Arşiţa le copleşea. Zile întregi se pregătea de ploae... pe cer treceau nouri albaştri-fumurii... se vedeau în zare ca nişte perdele de ploae... în căldura amiezelor, veneau de departe slabe bubuiri de tunet... fulgere şterse scăpărau sara din tuspatru părţi ale cerului. Dar ploaia nu pornea. Arşiţa era dogoritoare.

Intr'o zi, un ţăran din Lemeşi, întorcîndu-se dela tîrg pe drumeagul care tae ogoarele de secară, holbă de-odată nişte ochi miraţi: drumeagul lung şi îngust parcă se mişca, strălucind la soare—ca acoperit de apă... Insă cînd hodorogea căruţa sau răsuna copita calului aproape de hoardele mişcătoare,—drumul şi nisipul se curăţeau ca prin minune.—„Lăcustele!"—încheè ţăranul cu spaimă şi sări, grabnic, din căruţă...

Ţăranul merse repede până la capătul săcarei... se cinchi... şi un tablou înfiorător se desfăşură înaintea lui: Hoarde de lăcuste, lipite cu sutele aproape de fiecare spic, mişunau în săcara Lemeşenilor şi de-acolo, trecînd drumul, în săcara satului vecin. Ţăranul, zăpăcit, nici nu ştia pe ce lume-i. Uitînd de cal, apucă în lungul drumului: lăcuste şi iar lăcuste. Făcu o vrîstă - două... Lemeşii rămăseseră în urmă: lăcuste în toate părţile... Ţăranul, aproape nebun, merse tot înainte fără să se oprească. Mare nenorocire! Atunci îi veni în minte că adunarea ouălor, găsite de Ivan, nu fusese de ajuns... şi că lenea, încurajată în parte de cele patru baniţe de seminţe, întărise dorinţa firească de linişte a tuturora, făcîndu-i să-şi spună şi să se gîndească: „Poate ne-o ajuta Dumnezeu!"

Acelaşi groază cumplită, care-l încremeni pe ţăran în faţa lăcustelor, îl făcu să-şi şi vină în fire. Se repezi la căruţa şi la calul care rămăseseră departe de locul unde ajunsese fără să-şi dea samă cum. Lemeşii aflară îndată nenorocirea... Muerile se puseră pe bocit. Ţăranii se strînseră la sfat: Ce-i de făcut?

— Oameni buni!—zise primarul din cerdac. Asta vine dela Dumnezeu... să fim cu luare-aminte...

— Să nu-l supărăm pe Cel de Sus...

— Da-da!

— Atunci... ce-i de făcut, oameni buni!—întrebă iar primarul.

— Cum o vrea obştea...—răspunseră într'un glas cu toţi—adică însăşi obştea.

— Vra-să-zică... trebue să punem cu toţii la cale...

— *Ci* să pui la cale, dacă nu te-ajunge capul!—zise aspru careva.

— Nu vorbi aşa, Mironici. Pe noi ne ameninţă pacatul... şi tu latri... Nu se cade...

— Cum să nu latru, dacă îndrugaţi numai vorbe goale? Poţi să pui lucrurile la cale, cînd n'ai glagore în cap?

— Drept-vorbind, nu pot... asta-i ceva nou pentru noi... Să-i întrebăm pe moşnegi... ei...

— Pe moşnegi, pe moşnegi!—zise, într'un glas, obştea.

In aşteptarea bătrînilor, obştea se îmbulzi lîngă cerdacul Primăriei. Se auzea în răstimpuri şoapte... iar primarul, aşezat pe-o bancă, îşi îndrepta părul, zburlit de vînt, de pe frunte.

— Iaca altă pacoste pe capul nostru! Of, Doamne-Dumnezeule! De-acu s'o sfîrşit!—se auzea din cînd în cînd.

Moşnegii veniră în curînd: vre-o jumătate de ceas rămaseră tăcuţi, sprijiniţi în beţe—gemînd uşor...

— Ei, gospodarilor, Dumneavoastră ce ziceţi?—îi întrebă primarul pe bătrîni pentru a nu ştiu cîtea oară.

— Ce să zicem? Zicem că trebue să lăsăm totul baltă.

— Cum baltă?

— Iaca aşa... asta-i pedeapsa lui Dumnezeu... şi noi, păcătoşii, nu putem face nimica.

— Intr'un fel, aşa-i, dragii mei... da' trebue să şi mînînci. Vreţi să pornim cu traista'n băţ?

— Dac'o vrea Dumnezeu, ai să porneşti şi cu traista'n băţ...

— Oameni buni,—se amestecă primarul. *Ei* spune adicătelea că încă trebue să-i mulţămim lui Dumnezeu—pentrucă şi-a adus aminte de noi, robii Lui.

Argumentele în sprijinul inactivităţii erau temeinice şi nestrămutate. Ţăranii se împrăştiară pe gînduri pe la casele lor, unde-i aşteptau femeile cu lacrimi în ochi.

Lăcustele însă se înmulţeau din ce în ce mai mult.

Peste o săptămînă, ţăranii scoaseră icoanele în ţarină şi încunjurară, cu prapurii, sămănăturile.

Mai trecu o săptămînă. Preotul făcu încă o slujbă la cîmp. Iar oamenii căzură pe gînduri: ce-i de făcut? Luară măsuri împotriva nenorocirii. Mai activi decît toţi erau cîţiva proprietari, care de cînd lumea se ocupau cu agronomia, studiind gospodăria rusească după cărţi nemţeşti.

Cea dintăiu măsură, luată de autorităţile din Lemeşi, a fost aceasta: Volostea ceru de fiecare gospodărie ţărănească cîte nouă arşine de pînză. Femeile adunară pînza cît ai clipi. Indată se ridicară corturi, cîte unul la trei desetine. Intemeiaţi pe auzul extraordinar al lăcustelor, agronomii îşi închipu-

iau că, săpînd cîte o groapă în corturi şi punînd subt fiecare cort cîte un băiat, cu îndatorirea să facă din fluer ca dintr'o chemătoare de prepeliţe,—lăcustele, atrase de muzică, vor intra în cort şi vor cădea în groapă, iar muzicanţii le vor pisa aici c'un fel de mai.

Se făcură corturile. Muzicanţii se împrăştiară în tot judeţul—cîte unul la trei desetine. Fluerele încep să cînte... greerii ţîrîie în secară, şi ţîrîitul lor acopere năvala hoardelor de lăcuste care foesc ici, rod colo spicele dela rădăcină şi nici n'au de gînd să cadă în cursă.

— Ei, ai ucis ceva?—îl întrebară oamenii pe un muzicant, cînd se întoarse, sara, dela cîmp.

— Ucis.

— Multe?

— Am găbjit ca la o jumătate de duzină.

— Aşa de puţin?

— Ia'ncearcă de cară tu mai multe... Pune-te 'n locul lor: numai de te-ai apropia de groapă,—şi ai şi cîrnî din nas! Aşa şi ele.

— Tocmai!

— Da-da... aşa-i. Da' el de colo: „puţin!" Ce? Ai s'o ţîrîi de păr în groapă?...

— Te pomeneşti că n'are păr...

— Ce păr? Lăcusta-i jivina cea mai ticăloasă de pe lume... Şi ei: groapă! puţin! nadă! Am cîntat de urît toată ziulica, şi încă cum—lucru mare!

După un răstimp, alt muzicant—întors dela cîmp—zise:

— Am cîntat şi cazaciocul. Nimic şi nimic. Poţi să crăpi: nici una nu vine.

— Da, dragii mei,—zise al treilea muzicant,—asta-i un fleac. Poţi să ţupăi de dimineaţă până sara... nu faci nici pe dracu.

— Chiar aşa!

In curînd ajunseră la aceiaşi convingere şi agronomii: întreprinderea, într'adevăr, era un fleac. Peste puţin fură ridicate corturile. Atunci începură să vină femeile la Primărie după pînză.

— Mătuşelor,—zise notarul. Aveţi un Dumnezeu în cer?

— Cum să n'avem... sîntem doar suflete de creştin... însăşi suflarea Domnului...

— Bun! Atunci—care pînză?

— Cum: care pînză? Pînza noastră... Doar n'are să ne-o eie Dumnezeu în cer...

— Adevărat! Da' eu ce vă spun?

— Dumnezeu să te înţeleagă... Dumneata vorbeşti ca un om cu carte... şi nouă ne trebue pînza: lucrul nostru, al casei...

— Aşa-i! Da' de unde să iau pînza, care poate-i peste nouă mări şi nouă ţări. Poate a şi ajuns la războiu: pentru bubele şi ranele soldaţilor... Ei, ce-aveţi de zis?

Bătrînele tăcură.

— Doar soldații sint copilașii voștri. Vreți să vă lăsați copilașii fără ajutor?

Bătrînele începură să plingă. Notarul urmă, chinuindu-le:

— Ei? Și voi de colo: „Dă-ne pinză!" De unde s'o iau? Soldații și așa de-abia o duc...

— Puișorul mamei, puișor!... începu să se bocească o bătrînă. Altele își duseră pestelca la ochi. Iar notarul continua:

— Nu-i frumos, mătușelor, nu-i frumos! Asta nu-i pe placul lui Dumnezeu. Să mă eie dracu'—dacă-i pe placul lui.

Bătrînele se împrăștiară pe-acasă, plingind. Notarul adăogă în urma lor:

— Rău vă purtați, mătușelor, rău... Numai unul Dumnezeu știe ce aveți să pățiți, pentru asta, pe ceia lume. Are să fie prost de tot. Nu-i bine... zău că nu-i bine! Pinză! Uf, zgripțoroaicelor!,—încheè notarul, intrînd în Primărie.

Agronomii ajunseră în curînd, și ei, la aceiași concluzie: să avizeze asupra altor măsuri. Înțeleptele lor chibzueli s'au oprit la altă stratagemă: să se facă focuri pe drumurile dintre sate. Lăcustele vor veni la foc, unde vor arde cu siguranță. Socoteala ar fi fost justă, dacă s'ar fi realizat speranțele puse de agronomi în rațiunea lăcustelor: că lăcustele—pentru a nu mai stingheri autoritățile—se vor sui singure pe rug... recunoscînd că toată vina cade numai și numai asupra lor. Pentru focuri trebuiau însă vreascuri și uscături. Prin urmare era nevoe de aprobarea silvicultorului pentru ridicarea acestui articol din pădure. Ar fi început tărăgăniri, corespondență... chestia ar fi ținut cine știe cit. De-aceia înșiși țăranii hotărîră să-și jertfească gardurile de nuele. Focurile se aprinseră. Însă spre marea mirare a agronomilor, nici un individ din speța lăcustelor nu se urcă pe acest eșafod voluntar. Dimpotrivă, glasul copiilor așezați în jurul focurilor și pirlitul vrescurilor goniră lăcustele departe de ruguri. Ba zgomot mare se auzi în săcară: lăcustele se aruncau cu grabă în direcția opusă focului.

Astfel, nici măsura a doua nu reuși. Agronomii hotărîră să lase lucrurile în voia lui Dumnezeu, să se oficieze iarăși slujbe pe cîmp și să se ceară instrucții autorităților superioare. Era strict necesar un ajutor imediat: altfel, lăcustele repede-repede ar fi plecat de-acolo. În vremea aceia, lăcustele începură să capete aripi și peste două săptămîni trebuiau să zboare. Se ridicau acum pe paiul săcarei dela rădăcină până la spic. Intr'o zi săcara — pe cele mai multe desetine— rămase numai cu paiul: toate boabele erau mîncate. În timpul acesta, autoritățile primiră raportul. Un cinovnic fu trimis îndată la fața locului, cu instrucțiuni de a refera întocmai.

Cinovnicul, deși era tare grăbit — ordinul lui spunea categoric: „urgent" — își luă în voe rămas-bun dela prietini și dela domnișoare, făcu pe'ndelete vizite cu ceaiuri și cu mese prelungite

la preoții și la proprietarii din drum... așa că ajunse cu trăsura la Lemeși cam după două zile.

...Era o căldură strașnică. Nici o țipenie de om nu se zărea în sat. Lumea parcă murise sau plecase undeva. Pe ulițî nu se vedea nici un semn de viață. Vîntul care sufla din cînd în cînd, acoperea cu colb urmele roților și ale pașilor.

Cinovnicul intră în sala Primăriei. Se uită în dreapta — nimeni... se uită în stînga — pe-o laiță ședea o bătrînă, ținînd pe genunchi o mînă învălită în fel-de-fel de petice.

— Unde-i străjerul?

— Nu-i străjer, dragu' mamei.

— Cum nu-i?

— Iaca așa: au plecat toți la lăcuste... să bată lăcustele...

— Și nu-i aici nici un țăran?

— Nu-i nimeni... Azi îi de rind feciorul-meu... Și cum toți au plecat la lăcuste, fac eu de strajă pentru dînsul.

— Și ce străjuești?

— Dumnezeu știe ce...

Cinovnicul porni la cîmp. O bucată de vreme, pe drum, nu întîlni nici un suflet. Însfîrșit, un cap răsări undeva, departe, în secară; apoi se ivi repede un șir de țărani și țărance. Toți erau așezați într'un rînd lung—cu mături în mînă. Făceau zgomot prin secară, înaintînd cu multă băgare-de-samă și lăsînd în urmă spicele puțin aplecate.

În fața cinovnicului, vorba încetă dintr'odată. Un țăran care comanda expediția, își luă scurt șapca de pe cap: notarul.

— Ei, oameni buni, cum merge treaba?—întrebă cinovnicul.

— Acuma, slava Domnului, totu-i în ordine...

— Cum așa?

— Le gonim... Lăcustele fug tare iute: grozav se tem de huet. De-ai merge până hăt încolo—n'ai vedea nici una de leac... S'au dus foarte departe...

— Și încotro le goniți?

— Apoi... în județul Mahrov... la două vîrste dela hotar... până'n sară le gonim pe toate...

— Și tot în sacară?

— Tot... ce să-i faci?

— Ei... bine...

Cinovnicul era însă cam încurcat. A te salva pe tine prin paguba sigură a altuia — nu-i lucru tocmai cinstit... și cu atît mai puțin, cu cît județul Mahrov făcea parte din aceiași gubernie.

— Da' cei de-acolo?...

— Facă cum or ști... Noi raportăm, că lăcustele au plecat. Se întîmplă astfel de cazuri: pleacă...

Cinovnicul se gîndi cîtva timp și, oftînd, ajunse la aceiași încheere: Să raporteze mai departe după spusele notarului. În acest caz s'ar putea aștepta dela șefi, pentru serviciu-i prompt, și la vre-o recompensă.

— Ei, faceți cum știți...— zise cinovnicul și porni îndărăt spre sat.

In desară Lemeşenii ajunseră la hotarul judeţului Mahrov. Unii obosiţi de mers şi de lucru se opriră şi băură apă din ulcioare rotunde cu gîtul îngust... alţii lălăiau cîntece... Larma se auzea din ce in ce mai veselă şi mai zgomotoasă... Iar cînd toate lăcustele trecură hotarul, cîntecele răsunară până'n zori. Lumea era fericită. Autorităţile primiră un raport relativ la măsurile luate cu energie, etc... Se făcu încă o slujbă... şi liniştea se restabili...

Dar liniştea nu ţinu mult. Intr'o bună dimineaţă, Lemeşenii văzură iarăşi lăcuste, înmulţite acum în proporţii uriaşe. Un văl negru acoperise săcara, drumul şi chiar acoperişele de pae ale caselor. Lăcustele erau aşa de multe şi de dese, încît — cînd vroiau oamenii să le sparie—ele călcau în goană unele peste capetele celorlalte. Iată cum se explică lucrurile. Locuitorii din Aculova, un mic cătun aşezat în judeţul Mahrov, cînd se văzură înzestraţi cu lăcustele judeţului vecin, luară aceleaşi măsuri caşi Lemeşenii — îngrijindu-se de izgonirea lăcustelor aiurea. Şi pe cînd Lemeşenii vărsau lacrămi amare, autorităţile din judeţul Mahrov raportau la centru despre măsurile lor energice şi făceau slujbă religioasă.

Peste puţin nu se mai vedea nici un spic. Lăcustele mîncară totul, îşi lăsară ouăle şi, ca un nour negru, se ridicară din sălaşul pustiit. Nourii de lăcuste erau atît de deşi, încît razele soarelui nici nu treceau prin ei. Groaza şi panica îi cuprinseră pe toţi — ca'n aşteptarea zilei de apoi.

După o iarnă aprigă şi flămîndă, veni o vară cu foamete. Lăcustele se roiră straşnic şi se împrăştiară peste judeţe întregi. Dela centru sosi la liceu o adresă, prin care autorităţile superioare cereau lumii ştiinţifice sfaturi pentru stîrpirea acestei pacoste. Profesorul de Ştiinţele Naturale scrise un memoriu, conchizînd că ţăranii ar trebui să se ocupe cu cultura altor insecte, care mînincă — nu secara, ci lăcustele. Succesul era garantat după trei sute de ani.

Ţăranii însă n'au mai avut încotro. O droae de calici cu traista'n băţ au umplut lumea: oraş după oraş, sat după sat, până departe — la Petersburg...

(Trad. din ruseşte de M. Sevastos)

Gleb Uspenski

H. Bergson şi O. Spengler

— Doi filozofi neoromantici —

Spiritul filozofic, stăpînit de aspiraţia ideală către o valoare supremă, către o unitate absolută, prin care să poată explica realitatea în întregimea ei, încearcă să pătrundă în esenţa intimă a lumii şi să o înţeleagă, pe diferite căi. Această trebuinţă metafizică s'a afirmat, în decursul veacurilor, în forme foarte variate. Ea a căutat satisfacţie cînd prin ajutorul raţiunii, cînd prin acela al simţurilor sau chiar prin colaborarea amîndurora. Sistemele de filozofie, pe care le înregistrează istoria, dovedesc aceasta.

După raţionalismul şi pozitivismul secolului trecut, apare acum un curent nou, cu o formă specifică, un fel de reînviere a romantismului filozofic: *neoromantismul*. Nu trebue să considerăm această nouă concepţie filozofică drept o reacţiune faţă de raţionalism, empirism şi naturalism, deoarece ea nu e altceva decît manifestarea, în alt mod, a aceleiaşi trebuinţi de cunoaştere, din care au izvorît şi sistemele raţionaliste, empiriste şi naturaliste. Nevoia de a înţelege lumea şi viaţa, de a-i cunoaşte constituţia şi sensul, aceasta e originea neoromantismului contemporan, care apare astfel ca o formă legitimă a unei năzuinţi profund omeneşti. Neoromantismul contemporan este reprezentat în filozofia franceză în special de *H. Bergson* şi în cea germană de *O. Spengler* subt forma cea mai tipică.

In deosebire de romantismul religios, mistic, din antichitate, care admitea ca mijloc unic de cunoaştere a realităţii *autointuirea*, dispreţuind orice activitate a gîndirii discursive şi orice control al datelor simţurilor, neoromantismul contemporan susţine posibilitatea de transpunere a sufletului nostru chiar în lucruri. Prin urmare nu cunoaştem lumea prin intuiţia propriului nostru eu, căci lumea nu e cuprinsă în noi, ci o cunoaştem prin contactul direct al eului nostru cu dînsa, prin introducerea fiinţei noastre spirituale în esenţa lumii însăşi. Nu vom cerceta care este

legătura acestui neoromantism cu filozofia romantică din secolul trecut şi nu vom reduce gîndirea lui Bergson şi Spengler la cugetarea lui Schelling sau Schopenhauer, aşa cum au încercat unii să facă. [1] Neoromantismul reprezentat de aceşti doi filozofi contemporani nu este o imitaţie a trecutului şi nici o încercare de a revoluţiona filozofia, aşa cum a făcut Bacon şi Kant, ci apariţia lui, după pozitivism şi materialism, dovedeşte că sufletul omenesc oscilează necontenit între *raţiune* şi *credinţă*, negăsind niciodată satisfacţie complectă. Ritmul gîndirii, în explicarea lumii, este determinat de voinţa noastră de a cunoaşte, de a cuceri misterul existenţii, şi de sentimentele de mulţumire sau nemulţumire legate de aspiraţia noastră către cunoştinţă. De aceia ritmul gîndirii are o puternică coloratură afectivă. Nu arare ori sentimentul ajută gîndirea, de aceia în mod firesc s'au întrebat filozofii: nu ar putea înţelege omul realitatea, pătrunzînd în intimitatea ei, prin sentiment? Dacă sentimentul poate stabili un curent spiritual între doi sau mai mulţi indivizi, dacă prin simţire adeseori ghicim, depăşind astfel datele inteligenţii, atunci de ce nu s'ar putea cunoaşte realitatea prin simpatie? Credinţa e refugiul în faţa slăbiciunii raţiunii — „credinţa începe acolo unde încetează ştiinţa, a spus Kant — de aceia crizele intelectuale sînt urmate de manifestări mistico-religioase. Neoromantismul are, netăgăduit, o nuanţă mistică. El apare ca o afirmare a credinţii şi a sentimentului în genere faţă de raţiune.

Neoromantismul, nemai avînd încredere în puterile inteligenţii, în gîndire, încearcă să găsească o soluţie a problemei cunoştinţei pe altă cale şi anume prin ajutorul sentimentului. Pentru acest motiv el este *antiraţionalist* şi *antilogicist*. Dacă realitatea e mai bogată în conţinut şi mai variată în forme decît ne-o pot înfăţişa schemele conceptuale logice, atunci trebue să renunţăm la conceptele intelectuale, care imobilizează şi simplifică realitatea pentru a şi-o adapta lor. Pentru a prinde esenţa realităţii, ne trebue un instrument foarte mobil şi variabil, care să se adapteze schimbătoarelor forme ale vieţii. Conştiinţa şi raţiunea alcătuesc numai partea superficială a vieţii şi realităţii, care cuprinde şi ceva mai profund, ceva pe care conştiinţa nu-l poate lumina şi raţiunea nu-l poate schematiza în formele sale logice. Acest ceva mai mult, care scapă gîndirii, noi deşi nu-l cunoaştem, îl simţim totuşi, îl trăim. A rezolvi problema cunoştinţii înseamnă a cunoaşte acest ceva esenţial din realitate. Dar aceasta îi este peste putinţă raţiunii omeneşti. Neoromantismul crede, caşi romantismul precedent, în posibilitatea de a depăşi raţiunea prin *sentiment*, prin *intuiţie*. [2] Avem putinţa de a pătrunde mai adînc în realitate prin trăirea ei în mod nemijlocit şi chiar involuntar. Nevoia de a găsi o explicare face posibilă trecerea dela antiraţionalism chiar la un adevărat misticism,

1 A se vedea *Bönke*, Plagiator Bergson.
2 Vezi *Marie Joachimi*. Die Weltanschuung der Romantik, Jena. Diederich. *Karl Joël*. Nietzsche und die Romantik. 1905, Diederich.

căci încrederea în atotputernicia intuiţiei, în iluminarea imediată a spiritului prin contactul nemijlocit cu realitatea, e o credinţă mistică.

Pe cînd inteligenţa, prin conceptele ei, reduce realitatea la o sumă de caractere generale, schematice, intuiţia ne introduce în obiecte chiar, făcîndu-ne să simţim, cum zice Bergson, palpitaţia lor profundă şi bogăţia lor interioară. In afară de acest caracter antiraţionalist şi antilogicist, neoromantismul este *simbolist*. Ideile raţionale, conceptele noastre obişnuite sînt numai nişte semne neadequate de exprimare a realităţii, de aceia filozofia trebue să încerce a sugera intuiţia realităţii în alt mod, prin *metafore*, prin simboluri.

Este interesant de remarcat că adeseori chiar unii oameni de ştiinţă exactă ajung la intuiţionism atunci cînd vor să stabilească o concepţie unitară, ideală a realităţii. Nu vom cita pe *Platon*, [1] nici pe *Plotin* sau *Schopenhauer*, ci pe *W. Rathenau* care, deşi obişnuit cu ştiinţa precisă, cu experienţa limitată, recunoaşte totuşi rolul revelaţiei şi al intuiţiei în alcătuirea unei concepţii despre realitate. Inteligenţa poate găsi argumente subtile pentru susţinerea construcţiilor sale, ea poate arăta chiar forme nouă de gîndire, dar nu poate crea convingeri *absolute* şi nici valori ultime. Inteligenţa nu dă siguranţă interioară, nici impuls şi nici ideal. Numai „presimţirea şi sentimentul, revelaţia şi *intuiţia* ne conduc în imperiul forţelor, care determină sensul existenţei noastre". [2] Inteligenţa se resemnează deci şi renunţă în favoarea „unor forţe misterioase profund interne, care ating sufletul nostru nu prin cuvinte". [3] Intuiţia este acea putere afectivă creatoare, prin care se poate cunoaşte devenirea fenomenală. [4]

Reprezentantul cel mai nou în Germania al acestei concepţii filozofice este *Oswald Spengler*. [5] Acest cugetător a suferit mult influenţa lui Bergson. Adeseaori găsim în opera lui idei sugestive care au aceiaşi înfăţişare nu numai în ceiace priveşte fondul lor, ci chiar forma de expresie, caşi ideile filozofice ale lui Bergson. Dealtminteri Spengler a studiat şi utilizat pe Bergson. [6]

Astfel caşi Bergson, Spengler vorbeşte despre *o logică a spaţiului, o logică a cauzalităţii*, care vrea să explice lucrurile prin ajutorul ideilor, făcînd abstracţie de necontenita transformare a lor. Prin stabilirea de raporturi cauzale noi afirmăm o legătură de succesiune a lucrurilor, pe care le considerăm ca nişte tipare fixe, care au încetat de a se mai schim-

1 *Platon. Republica* cartea VI şi *Philebus*. Felurile de cunoştinţă: *doxa* şi *epistimé*, fiecare cu subforme (*Eikasia* şi *Pistis*, *Dianoia* şi *Noesis*), tinzînd toate spre cunoştinţa perfectă. *Dianoia* utilizează obiectele sensibile cu *simboluri*; dar la idealul desăvîrşit de mintea aplicată şi sintetică, la *Kosmos* se ajunge prin *Noesis*.
2 *W. Rathenau*. Zur Mechanik des Geistes-Berlin 1918 Pg. 15.
3 „ „ „ „ „ „ „ „ Pg. 16.
4 „ „ „ „ „ „ „ „ Pg. 59.
5 *O. Spengler*. Untergang des Abendlandes, 2 vol.
6 *A. Albers*. O. Spengler. Preussische Jahrbücher, Bd. 192 1923.

ba, care au dobîndit o formă definitivă bine conturată întocmai caşi corpurile solide din spaţiu. Şi cum acestea din urmă pot fi măsurate şi studiate în mod static, ca orice mărimi, urmează că logica obişnuită a cauzalităţii e *o logică statică, spaţială*, care se preocupă de aspectul cantitativ, numeric, al lucrurilor. Tot *ceiace a devenit*, are o formă şi o întindere spaţială, care se poate măsura şi exprima printr'un număr. Numărul acesta apare ca semnul care limitează *un tot*, un ansamblu de impresii succesive. De aceia el e „un semn limitativ a ceiace a devenit", a ceiace are o anumită formă. Natura este deci ceva supus măsurătoarei şi numărătoarei, ceva static, care poate fi studiat în formă geometrică-matematică. 1 Aceiaşi idee o găsim la Bergson, care susţine că logica şi matemateca se ocupă amîndouă cu corpuri solide, cu ceia ce este discontinuu şi imobil. 2 „Conceptele sînt, în esenţa lor, de o constituţie pur cantitativă"—zice Spengler. 3 „Conceptele noastre au fost formate după modelul solidelor", zice Bergson. 4 Orice concept, susţin ambii gînditori, trebue să aibă un conţinut bine determinat şi fix. Modul cum se nasc noţiunile dovedesc tocmai că ele nu exprimă decît ceiace e general, imobil, fix, în lucruri.

Mai departe Spengler face deosebire între *cauzalitate* şi *destin*, considerînd cauzalitatea cu conceptele sale ca supuse logicii raţionale, iar destinul ca o forţă intuitivă. Cauzalitatea e mijlocul prin care putem face un fel de analiză statică, raţională a fenomenelor din realitatea pe care o trăim. Realitatea însă, în esenţa ei, este viaţă, iar viaţa în special cea socială-istorică este *mişcare, durată, timp*. Ea e o necontenită devenire, o creaţie de forme nouă şi o creştere perpetuă. De aceia cunoaşterea vieţii e supusă unei alte logici, *logicii destinului* sau *logicii timpului*. Bergson afirmă exact acelaşi lucru, susţinînd că realitatea e „o devenire perpetuă", 5 nu ceva gata făcut. Această realitate, supusă destinului, nu o putem cunoaşte prin conceptele inteligenţii, căci acestea lasă la o parte ceiace e propriu, specific fiecărui fenomen. Inteligenţa, zice Spengler, „înţepeneşte obiectul cunoscut, făcîndu-l accesibil măsurătorii şi diviziunii. Intuiţia însufleţeşte. 6 Acelaşi lucru îl susţine exact Bergson, că inteligenţa nu poate prinde devenirea continuă a materiei, ci numai nişte vederi instantanee şi imobile din ea, 7 deoarece, ea solidifică şi imobilizează natura. Întocmai ca şi Bergson accentuiază Spengler necesitatea de a înţelege şi de a cunoaşte realitatea prin prizma timpului, a duratei, necesitatea de a trăi această realitate. „Ceiace nu este trăit şi simţit, ci numai

1 *O. Spengler*. Untergang des Abendlandes. Bd. I. Pag. 77, 78.
2 *H. Bergson*. L'évolution créatrice. Pg. 175.
3 *O. Spengler*. Op. cit. Pag. 131.
4 *H. Bergson*. Op. cit. Pag. 1.
5 „ „ „ Pag. 195.
6 *O. Spengler*. „ „ Pag 138.
7 *H. Bergson*. „ „ Pag 296.

gîndit capătă o constituţie cu necesitate spaţială. 1 Cunoştinţa raţională, pură, cu conceptele şi schemele ei categoriale, e posibilă numai pentru ceiace a căpătat deja o formă fixă în spaţiu. (Spengler admite o categorie de fenomene fixe devenite). Nu trebue să ne servim numai de gîndire, pentru a cunoaşte universul, căci gîndirea e slabă şi nici nu este esenţială pentru om. Gîndirea arată numai unele perspective locale, parţiale, fără a ne da un tablou unitar al vieţii. Din contra *destinul*, care conduce totul, este *timp*, el e „*logica organică a devenirii*", 2 pe cînd inteligenţa, cu explicările ei cauzale, *e logica a ceiace a devenit* şi a căpătat o formă solidă. Destinul îl putem simţi, îl putem trăi, chiar fără a ni-l reprezenta. *Intuiţia şi destinul* sînt factorii cunoştinţii noastre.

Această intuiţie e o adevărată *supra-conştiinţă*, care posedă următoarele caractere fundamentale: este *absolută, imediată*, 3 *dinamică* şi *sintetică*, deoarece cunoaşte realitatea în fenomenologia ei individuală şi succesivă, fără mijlocirea vreunui concept în fenomenele ei bogate şi ireductibile, în mişcarea ei necontenită. După Bergson fundamentul intuiţiei e puterea de divinaţie a instinctului. În genere instinctul e de natură practică, utilitară, căci el e legat de nevoile vieţii şi în baza lui omul execută mişcări în directă legătură cu conservarea şi creşterea vieţii. Dar tot prin instinct omul poate simţi sufletul altuia. Prin instinctul, care şi-a lepădat forma sa egoistă, pătrundem în esenţa lucrurilor, aşa cum prin poezie înţelegem sufletul poetului. Prin simpatie putem să ne transpunem în alte suflete şi să avem viziunea conţinuturilor lor chiar atunci cînd raţiunea ar fi complect dezarmată.

Intuiţia, zice Spengler, „înţelege şi pătrunde oamenii şi faptele deodată, printr'un sentiment care nu se învaţă, care se sustrage oricărei influenţe intenţionate şi care apare destul de rar în forţa sa cea mai mare". 4 Intuiţia e „acea speţă de *simpatie intelectuală*, prin care ne transportăm în interiorul unui obiect pentru a coincide cu ceiace are el unic şi prin urmare neexprimabil." 5 Conceptele dau aspecte generale şi impersonale, căci ele sînt produsul abstracţiei şi generalizării, intuiţiile ne arată lucrurile în particularitatea şi individualitatea lor. Ele sînt nişte „reprezentări suple, mobile, aproape fluide, totdeauna gata a se fasona după formele fuginde ale realităţii". 6

Cu toate aceste asemănări izbitoare, trebue să recunoaştem însă că între concepţia lui Bergson şi acea a lui Spengler sînt şi multe deosebiri.

1 *O. Spengler*. Op. cit. Bd. I. Pag. 164.
2 „ „ „ Bd II. Pag. 403.
3 *Roman Ingarden*. Intuition und Intellekt bei Henri Bergson. 1922.
4 *O. Spengler*. Op. cit. Bd. I. Pg. 138.
5 *Bergson*. Introduction à la Metaphysique. Revue de metaphysique et de morale 1903. Pg. 3.
6 *Bergson*. Introduction à la Metaphysique. Revue de metaphysique et de morale 1903. Pg. 9.

Astfel, in primul rînd, Bergson crede că *prin intuiţie putem cunoaşte realitatea întreagă*, indiferent de formele sale. Lumea toată este viaţă; celace se arată inteligenţii noastre subt formă imobilă, solidă, apare astfel pentrucă inteligenţa nu poate sesiza decît aspectul acesta; inteligenţa pulverizează realitatea, luînd numai unele părţi din ea. Inteligenţa e de natură practică, ea cunoaşte realitatea în scopuri practice, de aceia ea reţine numai momentele interesante pentru viaţă, pentru acţiune. Realitatea însă, în esenţa ei, este *durată creatoare*. „A exista înseamnă a se schimba, a se schimba e a se maturi, iar aceasta inseamnă a se creia mereu pe sine însuşi. 1 Realitatea e durată sau, cum mai spune Keller, e *devenire creatoare*, 2 e un organism străbătut de viaţă şi mereu creator de viaţă. De aceia, pentru Bergson, *teoria realităţii* e tot una cu *teoria evoluţiei şi a timpului*. Poate fi vorba însă de două feluri de timp: a) de un *timp matematic*, măsurat prin spaţiu, *timpul-lungime*, b) de *un timp durată, timpul creator*. Prima formă de timp constă dintr'un număr de simultaneităţi şi este cunoscut prin concepte intelectuale. Acest timp arată aspectul extern al realităţii şi apare ca a patra dimensiune a spaţiului. Timpul creator însă e accesibil numai *intuiţiei*. Esenţa realităţii este *elanul vital*, tendinţa, voinţa — şi aceasta poate fi cunoscută prin intuiţie.

In deosebire de Bergson, Spengler face distincţie între *fenomenele naturale* şi cele *social-istorice*. Realitatea constă, după Spengler, din două speţe diferite de fenomene: *natura* şi *viaţa umană*, care diferă aşa de mult între ele, in cît nu pot fi cuprinse într'o singură unitate. De aceia şi mijloacele noastre de cunoaştere pentru aceste două speţe ale realităţii trebue să fie diferite. „Lumea ca natură şi lumea ca istorie au felurile lor proprii de înţelegere". 3 Există prin urmare „o cunoştinţă a naturii" şi „o cunoştinţă a omului". Ba chiar fenomenele istorico-sociale trebue să le intuim şi să le formulăm prin opoziţie cu cele naturale. 4 Natura, cu variatele sale forme de apariţie, poate fi explicată prin ajutorul cauzalităţii, căci ea prezintă fenomene spaţiale, care pot fi măsurate şi calculate matematiceşte. In deosebire de fenomenele naturii care *au devenit* şi care sînt supuse cauzalităţii, fenomenele istorico-sociale nu se pot concepe şi explica decît prin *ideia destinului*. Necesitatea, care predomină lumea istorică, e *o necesitate a destinului*, nu a cauzalităţii. In viaţa socială totul este relativ şi de aceia nu se poate vorbi de un adevăr sau o eroare absolută. „Aici nu există nimic constant şi general". 5 Istoria nu se va preocupa deci de vre-o idee generală, ea nu va urmări nici dezvoltarea ideii de libertate, cum susţine *Kant*, nici evoluţia spiritului Universal în sens hegelian,

1 *Bergson*. Evolution créatrice. Pg. 8.
2 *Keller*. Eine Philosophie des Lebens. Jena 1914. Pg. 19.
3 *Spengler*. Op. cit. Bd. I. Pg. 136.
4 „ „ „ Bd. I. Pg. 7.
5 „ „ „ „ Pg. 31.

căci nu există un scop şi un plan absolut. Nu există continuitate cauzală în istorie, ci numai o mulţime de forme reale, vii, *o sumă de culturi legate de pămînt*. Studiul acestor culturi cu forme diferite de manifestare, culturi care se nasc, cresc şi apoi dispar pentru a nu mai reveni niciodată, acesta este *obiectul istoriei*. Fenomenele istorice sînt deci produse ale destinului, care prin esenţa sa, este temporal. Intocmai caşi *Xenopol*, *Rickert*, *Windelband*, Spengler consideră drept o caracteristică fundamentală a fenomenului istoric faptul că el *apare o singură dată*. Faptele istorice se succed unele după altele, dar nu derivă unele din altele, de aceia istoria trebue în primul rînd să înţeleagă destinul, care ordonează totul în timp, fără a căuta legături cauzale. Numai celace a devenit deja, celace a căpătat o formă încremenită, numai aceasta e supus cauzalităţii.

Prin urmare pe cînd cunoştinţa naturii e posibilă prin concepte intelectuale, pentrucă avem de aface acolo cu forme devenite, spaţializate, cunoştinţa istorică e posibilă prin intuiţie, deoarece fenomenele ei sînt supuse destinului temporal. „Cauzalitatea şi destinul sînt între ele în acelaşi raport ca timpul şi spaţiul", zice Spengler. 1

Bergson consideră deci întreaga realitate ca un complex de fenomene străbătute de acelaşi elan vital, ca un produs al duratei creatoare accesibil intuiţiei; Spengler însă împarte realitatea în două grupe separate de fenomene: a) *fenomenele naturale*, sustrase influenţei timpului, spaţializate, acestea sînt cunoscute prin conceptele intelectuale, b) *fenomenele istorico-sociale*, individuale, stăpînite de timp şi produse de destin—acestea singure sînt accesibile intuiţiei, nefiind cunoscute prin formele obişnuite ale inteligenţii.

In al doilea rînd, trebue să constatăm că, deşi neoromantismul este o filozofie subiectivă, totuşi concepţia Spengleriană prezintă unele caractere proprii deosebitoare de acea a lui Bergson. Intuiţia şi sentimentul sînt de natură *subiectivă* şi *individuală*. In genere se consideră romantismul ca un fel de individualism, pentrucă sentimentele umane sînt individuale, subiective şi foarte variate după oameni. Cu toate acestea trebue să se ştie că romantismul preamăreşte *comunitatea*, *simpatia* şi *prietinia*. *Eul este social* pentru romantici. Pentru *Novalis*, de pildă, „orice om e o mică societate"; iar pentru *Schlegel* spiritul e social, căci filozofia nu e altceva decît căutarea ştiinţii şi gîndirii laolaltă cu alţii. 2 Intuiţionismul afirmînd ca mijloc de cunoaştere adevărată şi complectă numai *intuiţia*, tăgăduieşte *necesitatea raţional-universală valabilă* şi admite numai *o necesitate subiectivă-afectivă*, care nu are nici *evidenţă* şi nici *obiectivitate*. In modul acesta filozofia intuiţionistă poate duce la un adevărat *scepticism logic*, căci intuiţia poate varia dela individ la individ. Bergson înlătură un astfel de scepticism,

1 *Spengler*. Op. cit. Bd. I. Pg. 156.
2 *Karl Joël*. Nietzsche und die Romantik. Jena und Lepzig 1905.

susţinînd că viziunile momentane, pe care le avem prin intuiţie, ar face parte mai mult din lucruri decît din noi. Intuiţia s'ar identifica oarecum cu realitatea, care e foarte mobilă şi care constă din stări schimbătoare. Spengler cade însă într'un adevărat scepticism. Pentru dînsul există mentalităţi şi suflete diferite, supuse unui riguros determinism. Aceste suflete produc *culturi închise în anumite zone, fără legături de continuitate între ele. Nu se poate vorbi de o unitate a acestor culturi*, ci fiecare are caracterele sale proprii şi adevărurile ei particulare. Spengler admite astfel tipuri izolate de adevăr. Necesitatea logică-raţională devine, pentru Spengler, o necesitate naturală, mistică, particulară. De fapt însă Spengler deosebeşte două feluri de necesitate: 1) *una obiectivă universală*, care însă nu e de natură logică, ci mistică, teologică, *destinul*, care determină fatal naşterea, evoluţia şi pieirea culturilor şi 2) *o necesitate subiectivă-particulară* fiecărei culturi. Această necesitate se poate înţelege şi afirma numai prin identificarea intuitivă cu sufletele care au determinat diferitele forme de culturi. Aici ar fi un fel de *intuiţionism sociologic*, despre care vom vorbi mai tîrziu.

Concepţia neoromantică a acestor doi filozofi, deşi prezintă multe puncte comune, are însă caractere deosebitoare şi aceasta se explică prin influenţa *temperamentului* scriitorilor, *a rassei* şi a diferitelor împrejurări istorico-sociale în care trăesc aceşti doi gînditori.

Astfel concepţia lui Bergson are un caracter *evoluţionist-spiritualist*, deoarece realitatea e considerată ca un proces de necontenită devenire, de creaţiune. Esenţa ei este viaţa care, şi ea, în ultima instanţă, e numai o manifestare a spiritului. Evoluţionismul bergsonian nu are nimic comun cu mecanicismul lui *Darwin* şi *Spencer*, dar nici cu finalismul lui *Lamarck*. (Bergson concepe un altfel de finalism). Viaţa în esenţa ei nu este ceva multiplu, ci e o unitate cu diferite direcţii de transformare, este *spirit*. Evoluţia realităţii e datorită unei activităţi pure, unei impulsiuni iniţiale numită *elan vital*. Acest elan e o tendinţă veşnic nesatisfăcută, o spontaneitate totdeauna creatoare, ale cărei transformări constitue formele variate şi multiple din realitate. Concepţia lui Spengler este, însă, un *evoluţionism tipic teologic*, căci realitatea e supusă unei necesităţi superioare ininteligibile—destinului. Tot celace trăeşte e supus destinului. Substanţa spinozistă nu se poate determina, pentrucă „omnis determinatio negatio est", dar tot aşa nu putem afirma nimic despre destin. Elanul vital, afirmat de Bergson, este viaţă, spirit, activitate, e în noi şi pretutindeni, destinul spenglerian este numai o necesitate simţită, dar absolut nedeterminată. Destinul apare ca *o forţă tanscendentă*, în care trebue să credem—el ne duce la *religiozitate*.

Mai departe concepţia lui Bergson e *afirmarea libertăţii*, a creaţiunii spontane, pe cînd gîndirea lui Spengler e susţinerea unui adevărat *fatalism*. Destinul fixează fazele fatale: naştere, evoluţie, moarte. *Nu există o cultură în general*, ci numai *culturi*; aceste culturi sînt produse tipice ale pămîntului, cu ele dispare tot celace este uman şi individual, ele se dezvoltă în anumite moduri, progresează şi mor *pentrucă aşa trebue*. Suflet, aspiraţie, obligaţie morală—totul e destin.

In afară de aceasta, filozofia lui Bergson este *optimistă*, căci ea afirmă iubirea de viaţă, entuziasmul pentru formele vieţii; ori acest entuziasm este izvorul energiei şi al năzuinţei omeneşti. 1 Spengler, din contra, este *predicatorul pesimismului*. Ca o reacţiune faţă de optimism denumeşte el opera sa „pieirea apusului", subt influenţa lui *O. Seck*, care îşi intitulase lucrarea sa „istoria pieirii lumii vechi". Secolul nostru, cu tendinţa sa fatală de activitate extensivă, cu aspiraţiunea către imperialism, e un semn de decădere. Dar această tendinţă nu e a noastră propriu zis, ci ni-a fost dată de destin. Timpul în care trăim e predeterminat; noi trebue numai să-l înţelegem. Spengler nu slăveşte ca Bergson ideia de creaţiune, ci vrea numai să explice decăderea şi moartea. El nu urmăreşte cu încredere mersul vieţii, ci vede pretutindeni mîna destinului; el nu recomandă entuziasmul, ci resemnarea mistică.

Bergson subordonează raţiunea faţă de *voinţă* şi de *sentimentul de activitate*; Spengler pune totul în dependenţă de *sentimentul de pasivitate*, de *suferinţă*. 2 Fatalismul este izvorul *pesimismului istorico-filosofic*, care se degajează din întreaga operă a lui Spengler. Dacă totul este fixat de destin, atunci desigur că sentimentul existenţii noastre nu poate fi decît un sentiment de pasivitate şi nu mai are nici un sens activitatea politică-socială subt orice formă ar fi ea. Cu atît mai mult nu au sens nici normele morale, căci lumea nu poate fi schimbată; mersul destinului nimic nu-l poate întrerupe.

Spengler este deci un romantic decepţionist, un suflet care simte dureros înfrîngerea poporului său în cataclismul european şi care încearcă să justifice pe cale metafizică, teoretică, amărăciunea naţiunii sale. *Fichte* a spus că poporul german e metafizic, că firea lui are ceva din misterul transcendentului, că nu poate exista filozofie germană fără o notă mistică, metafizică; şi a avut dreptate. Spengler confirmă aceasta prin ultima sa lucrare.

P. Andrei

---

1 Este însă interesant de remarcat că s'a vorbit şi despre *pesimismul etic* al lui Bergson. Vezi *J. W. Scott* Ethical Pessimism in Bergson. The International Journal of Ethics, 1914. No. 2.

2 *Karl Joel*. Die Philosophie in Spenglers „Untergang des Abendlandes" Logos, 1921.

Inelul Marghioliței

CAP. I

In care nu se spune mai nimic

Nu era nici Marghiolița ușă de biserică, dar și conu Todiriță prea o sicîia cu bănuelile lui neroade. Drept e că-i și greu să nu fii bănuitor, cu-așa cucoană, mai ales cînd ești om cam trecut cum era conu Todiriță, chel și pe de-asupra c'un pîntec ca al dumisale, vorba hatmanului Budușcă: „încap în el două vedri di Cotnar și mai rămîni loc și di cafeli". Marghiolița să tot fi avut douăzeci și trei de ani, dar nu-i dădeai mai mult de șaptesprezece. Oricît s'ar vedea omul altfel de cum îl văd alții și cu toate că istețimea nu era darul de căpetenie cu care Dumnezeu l-a miluit pe conu Todiriță, simțea el bine că 'n mare primejdie s'a vîrît pășind spre altarul sfintei Mitropolii, mînă 'n mînă cu Marghiolița, în fața întregei protipendade, în strae de mire. Cînd a pășit Marghiolița pragul sfîntului lăcaș au înmărmurit toți. Era Marghiolița—ce-i drept—frumoasă coz, dar mai mîndră părea încă alături de conu Todiriță. Cîteva cucoane bătrîne numai bîrfeau între ele, zicînd că trebue să fie ea soiu rău ca să aibă atîta îndrăzneală luîndu-l pe conu Todiriță și că oricît ar fi risipit averea conu Leonaș (tatăl Marghioliței), dacă era pe căpătuială, s'ar fi găsit atîția feciori de boeri mai tineri s'o ceară și chiar de nu l-ar fi adus nici unul belșugul din casa lui conu Todiriță, fiind conu Todiriță cel mai avut boer din Ieși, în sărăcie tot n'ar fi trăit. Dar cînd i-a întins conu Todiriță mîna Marghioliței și și-a făcut loc cu ea prin boerimea ce se despărțise pe două rînduri închinîndu-se până la pămînt, au amuțit și ele, pentru a-și urma însă bîrfeala îndată ce mirii au trecut pe dinaintea lor, pe cînd celelalte cinstite fețe bufneau de rîs fără sfială. Bietul conu Todiriță, auzind în urma lui șoapte și chicoteli, într'atîta s'a zăpăcit, încît mai-mai să cadă în fața alta-

rului, împiedecîndu-se în covor. Nici nu mai auzea săracul ce cîntau preoții și numai în pămînt se uita; iar cînd i-a pus înalt prea sfîntul Mitropolit cununa pe cap, i se părea nenorocitului că se prăbușește catapiteasma peste el.

Povestea cucoana Catinca Armașu, după nuntă, că văzîndu-l postelnicul Grigore pe conu Todiriță cu cununa pe cap, să fi zis, măcar că-i era prietin bun lui conu Todiriță, către Ionaș comisul: „Noroc, bre, cî nu stau mirii cu cununa pe cap toatî noaptea, cî de-ar prinde-o și 'n ținte di fruntea lui Todiriță, tot i s'ar sui în bagdadie, cî nu si poati si nu-ți lasi coarne di cerb lîngî-așa căprioari".

CAP. II

In care se spune ceva

Inebunise de-a binelea conu Todiriță, după cununie. De unde înainte nu-și vedea decît de moșii și trebi, șezînd cu lunile casele dumnealui din Sărărie cu obloanele trase, acuma zbîrnîiau ca stupul de lăutari și țopăială. Nu era zi lăsată de Dumnezeu să nu aibă conu Todiriță cincisprezece-douăzeci de musafiri la masă și tot de cei cu poftă la mîncat și sete mare, că-i secaseră 'ntr'o iarnă beciurile dela două vii. Cînd dădea baluri (și se țineau balurile lanț în casa din Sărărie), se umplea ograda de trăsuri, ba se 'nșirau și 'n uliță până-aproape de Tîrgul Cucului. Se 'nvîrtea Marghiolița printre musafiri ca o zvîrlugă; iar cînd vre-un tînăr îi cuprindea mijlocul mlădiu și subțire și porneau la dans, piciorușele ei zburau în pantofii de atlaz negru pe podelele lustruite, alungîndu-se ca doi lăstuni pe luciul unei ape liniștite. Conu Todiriță se topea pe picioare văzînd-o. Și dacă nu era în tîrgul Ieșilor boer pe care Marghiolița să nu-l fi fermecat cu glasul ei îngeresc și cu drăceștile ei priviri, subt care inimile se topeau ca nămeții, conu Todiriță în schimb îi înveselea pe toți.

*

Marghiolița șezuse șase ani în pension la Paris și adusese în pașnica Moldovă obiceiuri în fața cărora cucoanele bătrîne holbau niște ochi cît cepele și pe care nici conu Todiriță nu le-ar fi suferit, dacă Marghiolița n'ar fi fost Marghiolița.

Marghiolița își turna zilnic în bae cîte-un șip întreg de apă de lavandă, adusă anume în lădiți din „Rue de la Paix". Marghiolița eșea la plimbare călare, cu fusta despicată, încălecînd (auzi dumneata?), ca băeții. Marghiolița dansa cancanul zvîrlind picioarele mai ceva ca Bichette Durand dela opereta franceză. Marghiolița se scălda 'n Prut într'o fustișoară roșă ca pentr'un copil de trei ani și se 'nvîrtea printre bărbați, fără rușine,

desbrăcată și cu picioarele goale în papuci de pînză albă, brodați cu roș. Văzînd-o așa polcovnicul Cernatovski, pe cînd vorbea cu coana Catinca Armașu a 'nceput a bîlbîi. Coana Catinca a stupit și-a 'ntors capul în altă parte. Dar și conu Todiriță se ținea scaiu de Marghiolița, de parc'ar fi înghițit amîndoi o ață și n'o slăbea din ochi nici cît ai suci o țigară cînd juca. Și dacă se 'ntîmpla, ferească Dumnezeu, s'o peardă din vedere ceva mai mult, se strecura conu Todiriță printre dănțuitori ca prepelicarul prin popușoae, întrebînd în dreapta și 'n stînga: „Mă rog matali, n'ai văzut cumva pi Marghiolița, ci tari s'o 'ncălzit sărăcuța la danț și vreu si-i pun un șal pi umeri ci-i gingașă foarte și mi-i c'a lua-o vre-un junghi". Și cînd o găsea, ține-te întrebări ticăite și vorbe urîte și bodogăneală. Nu-i vorbă că nici Marghiolița nu se lăsa mai prejos și la urma urmei tot pe-a ei eșea, că nu mai știa omul cum s'o 'mpace; dar cîte odată îi venea și Marghioliței să-și iee lumea 'n cap și să-l lese 'n plata Domnului cu tot cu moșii, cu grajduri și acareturi. Intr'o zi, cînd o scosese conu Todiriță din sărite, a căzut Marghiolița la picioarele icoanei maicei Domnului și de față fiind Ioana Buhuș care-i era cea mai credincioasă prietină și dela care am și aflat toate acestea, așa s'a rugat:

„Maică precistă, îndurî-ti di roaba ta Marghioala; fă-mi, sfîntă fecioară, puf di păpădie și zî vîntului si mă ducă, ducă, pănî la capitu' pămîntului, si scăp di pacostea asta di Todiriță, că întru 'ntr'un pacat cu el: fac moarti di idiot!"

Spunea Ioana c'ar fi dojenit-o atunci zicîndu-i: „Taci, Marghioliță, ci ti-audi Dumnezeu și-i mari pacat si vorbești așa în fața sfinților icoani și încă 'n zi di sărbătoari (era de sfînta Maria mică)". Marghiolița a izbucnit în lacrimi (era iute, dar nu rea) și și-a deșertat toate necazurile în poala Ioanei, spunînd că lumea o crede fericită, dar că numai ea știe cîte 'ndură dela Todiriță. Nu-i era Marghioliței ciudă că o bănuește conu Todiriță, dar o bănuia pe nedrept și cînd nu trebue. O bodogănea cîte o săptămînă 'ntreagă pentrucă a dansat prea mult cu unul sau cu altul care n'o ispitea nici măcar cît conu Todiriță (și se știe că n'o răscolea conu Todiriță mai mult ca un momițoi dela iarmarocul din Vaslui), și cînd era de ce să-și pue mînile 'n cap, lui conu Todiriță nu-i abătea să zică te miri ce.

Așa, odată, cînd l-a chemat pe conu Todiriță cu nepusă masă la curtea domnească să-i dea o tabachere dela Sultan (zic unii că și chemarea asta cași tabacherea a fost pusă la cale de berechetul de Iancu Durău) și-a lăsat-o pe Marghiolița acasă numai cu Iancu, n'a bănuit conu Todiriță nimic (poate fiindcă-i era Iancu Durău nepot de vară). Și dac'ar mai fi zăbovit conu Todiriță numai cît să-i strîngă lui Iancu chinga la șea cine știe cum l-ar fi găsit—că-i îngheață Marghioliței ș'acuma sîngele cînd se gîndește la ziua ceia.

De altfel, conu Todiriță era și el om ca toată lumea și toată lumea greșea la fel. Cîte comèdii nu s'au scornit pe

seama Marghioliței și mie mi-a spus Ioana care știa mai bine, că nici pe sfert nu-s adevărate.

Și asta-i cu putință.

CAP. III

In care se spune tot

Conu Todiriță nu arătase prea multă tragere de inimă pentru învățătură. Măcar că avusese dascăli buni și de tot felul, franțuzește nu știa mai deloc. Indruga el acolo cîteva vorbe, dar numai el știa ce spune, atîta le alătura de rău și le rostea de pocit. Avînd odată Marghiolița fierbințeală, nu i-a scris el doctorului Dramez: *Venez vite docteur, Marghiolița en chaleur?*

Amarnic se căia conu Todiriță de lipsa asta, dar îi era căința cam tîrzie. Mai ales cînd o auzea pe Marghiolița vorbind franțuzește cu ofițerii ruși și cu alți musafiri de seamă, mult sînge rău își făcea și cu mare jale își aducea aminte de vorbele cucoanei Viorica (repausata dumisale mamă), care glas de prooroc avusese cînd îi spunea: „Nu 'nvăța, Todiriță mamă, nu 'nvăța, dar ține minti vorbili meli: ar' si vii vremea si fii și tu om la casa ta ș'ai si ti 'nsori și tu c'o fată di boer ci știu ci n'ai si iei o țigancă din Țibana. Crezi oare ci bini-o si-ți șadi cînd ți-i auzi cucoana vorbind cu lumea și tu ai si taci mîlc ca un purcel fript cu morcovu 'n gurî?".

Dacă conu Todiriță s'ar fi mulțămit numai să-și amintească, să ofteze și să tacă, n'ar fi fost nimic. Dar nu. De cîte ori îi veneau în amintire aceste înțelepte vorbe, conu Todiriță se 'nfierbînta și-l apuca un fel de ciudă. Atunci pretindea el că știe franțuzește și se făcea de rîs. Nu era zi în care să nu lasă o nouă snoavă despre franțuzeasca lui conu Todiriță. Ajunsese hazul tîrgului și rușinea familiei. Cît nu i-a spus Marghiolița, cît nu l-a dăscălit Iancu Durău, cît nu l-au rugat celelalte rude—degeaba. Conu Todiriță nu vroia să știe nici în ruptul capului. Și cum vorbele pe care le știa conu Todiriță nu erau mai multe ca firile de păr pe care le avea în creștetul capului, toată lumea le cunoștea. Nici străinii nu se mai minunau, de oarece li se spunea dinainte ce-o să-i întrebe conu Todiriță pe franțuzeasca lui cînd or intra în casă. Pentru o întrebare avea mai ales conu Todiriță mare slăbiciune. Dacă-i venea un musafir mai simandicos, conu Todiriță vroia să-l întrebe dacă-i însurat. Degeaba s'a necăjit cu el Marghiolița o dupămasă întreagă arătîndu-i cum se spune asta pe franțuzește, conu Todiriță tot cum știa el întreba, zicînd apăsat și oprindu-se după fiecare vorbă: *Vous êtes femme?* După aceia se întorcea mulțămit către Marghiolița căreia-i plesnea obrazul de rușine: „N'am zis bini, Marghioliță?"

Dacă se întîmpla însă ca musafirul să vie cu cucoana, conu

Todiriţă o schimba, adresîndu-se dumneaei: „*Vous êtes enfants, Madame ?*"

*

Dar la o masă la beizadea Mitriţă*, conu Todiriţă s'a întrecut pre sine. Printre preacinstiţii oaspeţi erau: consulul francez Armand de Ribes, Epaminonda Arghiropulos, consul grecesc, aghiotantul domnesc Vasilică Bogdan, polcovnicul Cernatovski, generalul Vladimir Vladimirovici Feodorov, Ioana Buhuş, Marghioliţa, conu Todiriţă şi alţi cîţiva mai mărunţi. Conu Todiriţă, ca boer de mare vază, era aşezat la dreapta beizadelei, şi 'n faţa polcovnicului Cernatovski. Pe la sfîrşitul mesei, beizade Mitriţă a prins a lăuda averea lui conu Todiriţă zicînd că nici în Moldova nici în ţara romînească nu e boer să aibă mai multe moşii şi cucoană mai frumoasă ca conul Todiriţă. Polcovnicul Cernatovski, din răutate se vede (neştiinţă nu putea fi, că-l cunoştea demult pe conu Todiriţă întrebă: „*Combien de terres avez-vous en somme, Monsieur Toderiţă ?*"

Conu Todiriţă se făcuse stacojiu ca ouăle de Paşti şi căuta să recapituleze întrebarea repetînd-o şi îndoind deasupra mesei, la fiecare cuvînt, cîte un deget plinuţ ca un cîrnăcior de Cernăuţi,—fără s'o audă pe Marghioliţa cînd i-a suflat: *Trente!*—: *Moi, combien, terres, somme* după care a răspuns răstit: *Niet!* Cînd a spus *niet*, dînd cu palma 'ntr'o parte caşi cum ar fi vrut să răteze ceva, a lovit conu Todiriţă sticla de vin răsturnînd-o pe faţa de masă. Asta le-a îngăduit boerilor să pue risul pe seama vinului zicînd: „Nu-i nimic, coane Todiriţă, sî fii cu noroc". Făcîndu-se zgomot şi vorbă, Marghioliţa a cercat să-i şoptească ceva mai tare: *Trente, crètin!* Şi cînd s'a auzit vocea lui conu Todiriţă, bucuros că poate răspunde, tunînd peste larma risetelor şi adresîndu-se polcovnicului cu vorbele: *Trente, crètin!*—hohotele nu se mai sfîrşeau. Şi nu s'au potolit decît atunci cînd Marghioliţa i-a spus polcovnicului, puţin înţepată: „*Il faut l'excuser, colonel, il n'a pas l'habitude de parler le français*".

Scene de felul acesta se petreceau cam des şi nu-i plăceau de loc Marghioliţei.

*

Ceiace-o întărta mai mult pe Marghioliţa împotriva lui conu Todiriţă era obiceiul ce-l avea, urmărind-o pas cu pas (prost obiceiu). La urma urmei mai mergea s'o ducă la petreceri şi la prăvălii, dar călare?

* Inutil să spunem că *toate* numele proprii sînt fanteziste. Autorul le-a ales anume aşa pentru a irita specialiştii. Numele Domnului ţării e de asemeni evitat în tot cursul povestirii.

Şedea conu Todiriţă pe cal ca un sac plin burduf cu făină şi după doi trei paşi de trap sufla mai rău ca iapa. Intr'o zi i-a şi spus Marghioliţa: „Bini, omule, minti ai sau miez de nucă, si mă faci di risu' lumii, ţinîndu-ti di mini calari, cînd tot tîrgu' ştii ci n'ai încălecat di cînd eşti? Dacă mi-ar fi mii si ti 'nşăl, crezi tu c'aşi faci-o la Copou, di-a calare şi cu cinci di-odati? Dacă vrai numa' s'asculţi ci vorbesc, tot digeaba vii, căci ofiţerii nu ştiu romineşti; iar franţuzeşti tu nu 'nţălegi nici cît Căiţoi sufragiul!" Lui conu Todiriţă i se sui sîngele 'n obraz: „Ba si mă erţi mătăluţă. Adivarat ci nu pre pot vorbi, da' di priceput pricep tăt". Marghioliţa zîmbea: „Bine, Todiriţă, dacă pricepi fă cum ţi-i voia matali".

*

De călărie n'avea dreptate Marghioliţa să se jăiue, căci mult bine i-a prins în căsnicie. Iată cum.

Trecuse mai bine de-un an dela nuntă. Porniseră la plimbare călări, Marghioliţa, generalul Vladimir Vladimirovici şi bine-înţeles conu Todiriţă. In ziua ceia, fiind Marghioliţa mai cu toane ca de obiceiu, i-a purtat pe-amîndoi vre-o două ceasuri pe toate coclaurile şi cînd, la 'ntors, şi-a pus calul în trap pornind cu generalul alături şi făcîndu-se a nu băga de seamă că pe conu Todiriţă îl treceau năduşelile şi că de-abea se mai putea ţine cu amîndouă mînile pe oblînc,—conu Todiriţă s'a chinuit el cît s'a chinuit, dar cînd a simţit că de mai face-un pas cade jos a prins a se ruga: „*Arrêtez, mon général, că mi-i schinarea ferfeniţă*".

*

Ajuns acasă căzut-a conu Todiriţă la pat şi-o săptămînă întreagă s'a tot văitat de şele. Trei zile cît a zăcut, Marghioliţa nu s'a mişcat dela capul lui. Atîta se trăsese sărmana de nesomn că s'a speriat conu Todiriţă. Dar văzîndu-l pe picioare s'a grăbit Marghioliţa să-i spue că, de 'nţelege să se mai poarte cu ea ca până acuma, ea se 'ntoarce acasă. E timp să spunem că conu Leonaş intrase tovarăş pe vre-o zece moşii cu conu Todiriţă, iar Măria Sa Domnul îl făcuse şi hatman pe deasupra.

„Aşă?—răcnea conu Todiriţă.—Acuma vrei si mă ieşi? Poftim di cearcî daci-ţi dă mîna şi-om vide noi di-ţ dă Mitropolitul dispărţănie". Marghioliţa fierbea: „Ba ţi-o da ţii tata vre-o cîteva palmi ci ştii cî nu-i di glumit cu el. Mai bini mă omor decît si mă faci tu di risu' tîrgului". Văzînd-o în halul acesta conu Todiriţă o 'ntoarse: „Da' spuni, sufleţălule, cum ti fac eu di rîs, saracu' di mini; spuni, puişorule, cu ci ţi-am greşit cî n'oiu mai faci!"— Marghioliţa începu să plîngă. Conu Todiriţă nu mai pricepea nimic. O luase de mijloc şi-i alinta

părul fără să scoată o vorbuliţă. Abea atunci începu Marghiolița cu glas prefăcut: „Imi dau foarti bini sami, Todiriţă, ci-ţi vini foarti greu si 'nţălegi ci-ţi spun eu. Nu ci n'ai ave minti sî pricepi orici (lui conu Todiriţă îi creştea inima), da' ai primit cu totu' altă educaţii dicît mini (conu Todiriţă făcea ochii mari). In Franţa, undi-am învaţat eu, barbatu' şi fimeia sînt egali. Iţi dai tu sami ci'nsamni asta, Todiriţă? (conu Todiriţă aproba). Inţăleg s'o ţii barbatu' în friu pi una ca Smărăndiţa, pi Mărioara sau pi Ilenuţa. Acelea nici la părinţii lor în casî n'o văzut altceva şî nici n'au di unde si ştii ci poati fi şî altfel. Fări îndoială ci nici lor nu li placi si fii roabî. Si răzbuni şî eli cum pot. Da' eu? Ştii foarti bini că tata si purta cu biata mamă cum s'ar purta c'un prietin. Di două ori m'o dus e singurică la şcoală la Paris şi, slavă Domnului, era—Dumnezău s'o erti—o sfîntă (în asta, spre cinstea ei, se 'nşela puţin Marghioliţa). Ci încrediri vrai si mai aibă oaminii în mini, cînd tu singur îi dovideşti cî nu ai nici una? Crezi mata, Todiriţă, ci mi-aşi da eu osteneala sî ti 'nşăl? Daci mi-ar fi si ti las, ti-aşi lăsa şi paci. Ci-mi poţi faci? Daci stau cu mata e ci aşa mi-i plăceria şi mata nu trebui si mi-o strici cu purtărili matali. Undi-i scris di pildă ci daci mii-mi placi si călăresc, trebui sî-ţi placi şi matali? Nu-ţi placi si 'ncalici, nu 'ncălica. Nici mii nu-mi vini—credi-mă—si văd că din pricina me faci celaci nu-ţi placi. Crezi că mică mi-a fost grija cînd ti-am văzut la pat? Dacă mata fumezi ciubuc, trecutu-mi-a mii prin cap să fumez şi eu ciubuc, ca si fac la fel cu mata?"

*

Din acea zi n'o mai intovărăşea conu Todiriţă pe Marghiolița decît la baluri şi la vizite. Incolo, umbla Marghiolița singură sau cu prietini şi 'n trăsură şi calare şi pe jos, în toate zilele şi 'n toate părţile.

Tîrgul a 'nlemnit.

Coana Catinca Armaşu, cunoscîndu-l pe conu Todiriţă din copilăria lui, şi-a îngăduit a-i spune neted: „Da' bini, Todiriţă, ai înebunit la bătrîneţi? Cum iţi leşi tu frumuseţă di nevastî si umbli lelea toată ziulica? Tu nu vezi ci roesc fanţii în juru' ii ca trîntorii după matci?" Dar conu Todiriţă i-a tăiat-o scurt: „Ia lasi-mi, coanî Catincî; ci, Doamnî iarti-mî, alti treabî n'ai? Fiicari trăeşti cum vre. Ci? Marghiolița-i fimei ca tăti ceilalti? Ari educaţie franţuzascî! Altî creştiri, alti obiceiuri. Di mă 'nsuram cu alta ştiem eu cum s'o ţin. Inţăleg s'o păzascî pi una ca Smărăndiţa, pi Mărioara, pi Ilenuţa. Cu Marghiolița-i altceva".

Coana Catinca şi-a făcut cruce şi n'a mai zis nimic; dar a umplut tîrgul că: „zărghita ceia di Marghiolița l-o scos din minţi pi bietu' Todiriţă. Să-l auzi vorbind, cucoanî dragî, şi si nu-ţi crez urechilor"—spunea ea. „Apoi si vorbim drept: asta-i fimei pentru el? Lui i-ar fi trebuit o fatî liniştitî şi mai în puterea vrîstii, ca Nataliţa (o nepoată a cucoanei Catinca), nu o nebună ca asta. S'o fi văzut mata la 'nceput pi Marghiolița: nă-i mai cunoaşti-o di smerită şi prifăcută ci-mi era. Todiriţă 'n sus, Todiriţă 'n jos şi din vorba lui nu işă. Da' dac'o văzut că diochetu' di tat-so ş'o făcut averea la loc, acuma cîntă e în casî. Cine-ar mai fi crezut una ca asta? Si si pue Todiriţă tovarîş c'un calic ş'un stricat ca Leonaş. Şi si mai stărui încî la Vodă si i facî hatman? Fi-ar hătmănia di rîs. Dacî s'o mai auzît! Iaca aşa, cucoanî dragi (sau cucoani, după cui vorbea), ci-ş faci omu' singur, nici dracu' nu-i faci; vezi mata? Di spus i-am spus; da' ai cu cine ti 'nţălegi? Triaba lui! Cum ş'a aşterni, aşa a dormi; dacî i-a mai lasa sî doarmî".

Nu era zi şi nu era casă boerească în care cîte-o cucoană Catincă (şi mai erau, slavă Domnului) să nu vorbească la fel.

*

Fapt e că mult se schimbase conu Todiriţă în cei patru ani, care-au trecut dela sfada cu Marghiolița. Cele cîteva fire de păr ce-i mai rămăseseră la tîmple s'au înălbit de-a binelea şi pîntecul îi mai crescuse parcă puţin şi se ţuguiase nu ştiu cum în jos. Şederea şi mai ales băutura (luase obiceiu de bea vutcă, rămînînd singur) îl muiaseră de tot; aşa că conu Todiriţă călca legănîndu-se ca o raţă leşească şi tîrîia picioarele de parcă lanţuri nevăzute i le-ar fi tras la pămînt. La 'nceput, cînd se scula Marghiolița dela masă şi pleca la plimbări călare, c'o droae de berbanţi după ea, ca să se 'ntoarcă pe 'ntuneric, a mai cercat el conu Todiriţă să mîrie, dar fără mult curaj. Cînd şi-a dat seama însă, că altfel nu-i chip şi că Marghiolița e 'n stare să-l lese, nici n'a mai cricnit; da 'n sufletul lui numai el ştie ce era. Cînd o vedea cu rochia cea despicată, sărind sprintenă 'n şea şi eşind pe poartă, i se umezeau ochii şi rămînea aşa 'n cerdac, oftînd amar. Era el sigur că de 'nşelat nu-l înşeală, dar tare i se mai ură singur-singurel şi pustie-i mai părea casa fără Marghiolița. Doar cu ghiordumul de se mai lua puţin. Avea partidă cu cîţiva boeri bătrîni, în fiecare zi, la el acasă. Nu scotea conu Todiriţă o vorbă de leac în tot timpul jocului, afară decît spunea feciorului să mai aducă vutci sau cafele; iar cînd se 'ntorcea Marghiolița, putea să piardă, putea să cîştige, lăsa jocul şi pornea, tîrîş-tîrîş, să-i iasă înainte. Dacă se 'ntîmpla să n'aibă pe cine lăsa să joace în locu-i, îşi cerea conu Todiriţă ertăciune, zicînd: „Nu vă fie cu supărare, boeri dumneavoastră, om urma mini". Boerii se deprinseseră cu asta în atîţea ani de zile şi, tăcuţi, se ridicau dela masă, schimbînd priviri pline de 'nţelesuri.

*

De-o bucată de vreme începuse Marghioliţa a nu mai eşi singură în fiecare zi. Ba, cîteodată chiar, fără să poftească lume la ea, rămînea şi cîte două-trei zile 'n casă, cu conu Todiriţă numai. Intinsă pe divanul din odaia turcească, îi traducea romane franţuzeşti, cu multă chibzuială alese. In mai toate era vorba de femei persecutate de bărbaţi necioplişi şi aprigi, de fete înşelate, de seducători perfizi, de neînţelese soţii model, ş'aşa mai departe. Lui conu Todiriţă nu-i putea intra 'n cap cu nici un preţ ca un om să poată scorni asemenea scrieri aşa dela dînsul şi, crezînd în adevărul acelor istorii, foarte se 'ntrista conu Todiriţă ascultîndu-le.

Pentru zilele pe care le petrecea stînd în casă, numai el şi Marghioliţa, nu mai ştia conu Todiriţă ce mulţumire să-i facă Marghioliţei. Cîteodată nici nu 'ndrăznea să creadă c'o asemenea fericire poate să ţie. Atunci, cuprins de frică parcă, o 'ndemna el singur să mai iasă la plimbare dacă i s'a urît în casă, de-abea aşteptînd însă să-i răspundă Marghioliţa că nu vrea. Şi nu isprăvea Marghioliţa un roman de cetit fără să nu-i aducă conu Todiriţă ba un cal arăbesc, ba o brăţară, ba cine ştie ce alt dar de preţ. Iar cînd, într'o dimineaţă, în vreme ce luau amîndoi cafeaua 'n cerdac, i-a spus Marghioliţa că trebue să vie Iancu Durău şi generalul Vladimir Vladimirovici s'o iee la călărie, dar că-i roagă să le spue că nu i-i tocmai bine şi că nu-i poate primi, asta pentrucă vrea să stee acasă numai cu el, conu Todiriţă s'a pierdut de tot cu firea.

Mai vorbind ei atunci de una de alta, conu Todiriţă întrebă şi el aşa, dacă n'ar vrea Marghioliţa să petreacă sărbătorile Paştelui, care se apropiau, împreună, la via dela Bucium.

Via dela Bucium îi era lui conu Todiriţă mai dragă decît toate. I-o dăduseră părinţii cînd împlinise optsprezece ani. Era mai sprinten pe-atunci şi-i mijea musteaţa. Se vedea ş'acuma stînd subt nucul de lîngă cramă ascultînd cîntecele fetelor ce se 'ntorceau dela cules, pe cînd pe dealul din faţă apăreau şi dispăreau chipuri fioroase în jurul focurilor de strujeni.

In singurătatea lui sălbatecă, ce dulce i-ar fi sunat atunci o vorbă bună din gura unei femei iubite. Acuma, gîndul acesta îndepărtat se putea împlini aevea.

Marghioliţa strîmbă din nas: „Ci ţi-o mai vinit cu via ceia, omule? Nu ştii cî nu pot s'o sufăr? Mai bini-am da-o di pomani decît si stăm vre-odati 'n e!"

— „Ei, şî daci ţ-oiu faci-o eu matali pi plac, Marghioliţo, ci-mi dai?"—făcu conu Todiriţă zîmbind c'o intristată şiretenie.

— „Mai digrabi-i faci pi postelnicul Grigori om di duh şi pi coana Catinca Armaşu' si nu bîrfiascî o zi, dicît pi mini si 'ndrăgesc pustietatea ceia"—răspunse Marghioliţa, ţîşnind în casă, pe cînd generalul Vladimir Vladimirovici şi Iancu Durău intrau pe poartă în pasul callor, înaintînd spre conu Todiriţă care din capul scărilor, unde le eşise întru întîmpinare le făcea semne de bun venit şi adînci temenele.

*

De vre-o cîteva zile ochise Marghioliţa un inel c'un briliant cît bobul de fasolă şi limpede ca ghiaţa. Multor cucoane le curgeau ochii după el şi poate că demult ar fi strălucit el pe degetul domniţei Liliana, de n'ar fi fost atît din cale afară de scump. Altădată conu Todiriţă nu s'ar fi gîndit de loc la scumpete, dar dac'ar fi dat trei mii de galbeni pe inel, ar fi rămas fără para chioară 'n casă, de oarece se întrecuse în cheltueli peste puterile sale în anul acela şi până la ridicarea cîştiului avea să mai curgă multă apă pe Bahlui, măcar că-i Bahluiul aproape sec. S'a gîndit el, conu Todiriţă, ce s'a gîndit, dar acuma găsise. Fără multă vorbă, după sfatul lui Lehrer-Naftulea Kiva, via dela Bucium trecu în stăpînirea lui Kir Axinte Cuţarida pe preţul inelului.

*

Cînd s'a 'ntors conu Todiriţă acasă cu inelul, însera. Marghioliţa, în faţa oglinzii, pe-un scăunaş mic şi fără spetează, îşi desfăcuse cozile aurii ce atingeau pămîntul, închipuind în lumina micşorată cîteva raze pe care apusul le uitase pe covor, în preajma ei. Conu Todiriţă nu mai putea de nerăbdare. Privirea lui se opri pe umbra neagră pe care braţele Marghioliţei, ca două gîturi de lebădă împreunate după ceafă, o lăsau să se vadă subţiori.

— „Mai ţii minti, Marghioliţo,—vorbi el cu glas tremurat, cî ţ'am făgăduit si-ţ fac via dela Bucium plăcutî? Iaci-tă-o, ţ'am adus-o". Şi-i întinse cutioara de catifea albastră cu giuvaerul.

A roşit de plăcere Marghioliţa, cînd a deschis cutia şi sărind de gîtul lui conu Todiriţă se prefăcea că-i pare rău: „Vai di mini şi di mini, Todiriţă dragî, si poati si dai tu via pentr'o podoabă? Dacă ştiam una ca asta, zău cî nu-ţi mai spuneam". Dar conu Todiriţă a cuprins-o în braţe, şoptind: „Di-aş fi dat tăti moşiile pi petricica asta şi tot nu-mi părê rău, cî ştiu cît de mult ţ-o plăcut cînd ai văzut-o. Da' ti rog şî eu ceva, Marghioliţo. Cînd or vini barbaţii si-ţ spui vorbi vicleni, uiti-ti la inel şi adi-ţ aminti cî amărăciuni mi-ai faci di ti-ai potrivi lor".

Marghioliţa încruntă sprîncenele: „Ci-ţi mai treci şi ţii prin cap, Todiriţă"—şi-l sărută pe obraz, astupîndu-i gura cu palma ei parfumată.

Nu isprăvise bine vorba şi la uşă se auzi glasul Ioanei care întreba dacă poate să intre. Răspunzînd Marghioliţa că da, Ioana intră făcîndu-i un semn care vroia să spue că conu To-

diriţă e de prisos. Marghioliţa îi rugă să treacă puţin în salon că vin şi ele cum şi-a isprăvi de pieptănat părul. Cu inima bătind de fericirea ce o trăise conu Todiriţă, plecă să-şi aprindă un ciubuc. Cum a eşit conu Todiriţă, Ioana vîrî Marghioliţei în bluză un răvaş pe care-l scosese dintr'o carte, şi-i şopti ceva la ureche. Marghioliţa o sărută. Apoi, intrară amîndouă în salon, vorbind cu glas tare despre lucruri neînsemnate.

*

Mihai Boian, vărul Ioanei, de-abea întors dela 'nvăţătură dela Paris, fusese prezentat Marghioliţei de Iancu Durău într'una din plimbările ei la Copou. Era un băiat de vre-o optsprezece ani, înalt, subţirel şi cam palid la faţă. Avea ochi albaştri, gene lungi, părul negru, lucios şi dat pe spate: chip de copil suferind. La vederea Marghioliţei, într'atîta s'a zăpăcit, încît i-a răspuns deandoaselele şi îngăimat la cele cîteva întrebări pe care ea i le-a pus, cu bunăvoinţă doar—simţise şi Iancu. Ajuns acasă s'a spovăduit Ioanei. Părea ruşinat, îndurerat chiar că trebue să-i fi lăsat Marghioliţei o amintire atît de proastă. Spunea că mult ar vrea să-i scrie, faptă la care Ioana l-a îndemnat, îmbărbătîndu-l şi luînd pe sama ei să ducă scrisorile. A mai văzut-o Mihai Boian pe Marghioliţa de vre-o cîteva ori pe la sindrofii, dar cînd se simţea în stare să-i vorbească, nu putea rămîne singur cu ea, cînd rămînea singur cu ea îi pierea îndrăzneala. De scris însă, îi scria mereu prin Ioana, care sfîrşise prin a-şi cam bate joc de sfiala lui neîntemeiată. Poate de-acela şi răvaşul acesta din urmă era mai aprins ca toate celelalte. Atîta îl cetise Marghioliţa că-l ştia aproape pe dinafară. Îl închise în sertarul unei mesuţe de abanos, a căruia chee o ţinea ascunsă. Apoi, îşi lipi fruntea de geamul ce da în livada din dosul casei, privind mult şi cu gîndul nicăeri goana liliecilor în înserare. „Ciudaţi copiii aceştia,—îşi zise deodată Marghioliţa,—ti scot din minţi cu scrisul lor şi cum ti zăresc îi pieri glasul. Dacă n'au îndrăzneală nici cît şoarecele care roade caşcavalul di pi masă, di ci ti mai stîrnesc digeaba? Ci Dumnezeu, el nu 'nţelege? Sau poati c'aşteaptă sî 'ncep eu?" O vacă mugi în depărtare, apoi un zgomot de talangă se tîngui din ce în ce mai slab. O trăsură hurui aproape de tot şi se opri, se vede, la un vecin.

„Şi ce privire tristă ari"—oftă Marghioliţa, trîntindu-se pe divan şi afundîndu-şi capul în pernele cu miros de colb.

*

Venind ziua Învierii şi întîmplîndu-se ca Domnul să fie sculat de pe boală la o moşie din ţara de sus, nu i-au dat voe doftorii să vie la Ieşi. De aceia toţi boerii mai de frunte au

fost poftiţi, după slujba dela Mitropolie, să ciocnească ouă roşii şi-un pahar de vin în palatul lui beizade Mitriţă.

Se 'mbrăcase Marghioliţa în rochie de mătasă, albastru închis, aproape negru, cu pieptul şi braţele goale şi, drept orice giuvaerica, inelul cu briliant. Mult i-a plăcut lui conu Todiriţă îmbrăcămintea aceia şi-i drept c'o prindea pe Marghioliţa, că-ţi venea s'o sorbi într'un pahar cu apă. Şi la urma urmei ce-i trebuiau podoabe, cînd ea le 'ntrecea pe toate?

Bine-a zis Iancu Durău cînd a zis că nici nu-i cuviincios a spune că Marghioliţa poartă podoabe şi c'ar trebui să se spue că podoabele o poartă pe ea. Dar conu Todiriţă nu se îndoia că Marghioliţa a pus numai inelul cel nou, anume pentru dînsul, ca să-i arăte cît de mult îl preţueşte.

Cînd suia conu Todiriţă cu Marghioliţa scările palatului, era un zgomot şi-o veselie că trebue să se fi auzit din Tataraşi. Unii dansau, alţii gustau cîteceva la bufet, alţii se plimbau pe terasă şi prin grădină, iar vre-o cîţiva se aşezaseră la joc în odăi mai retrase.

Zărindu-l pe Mihai Boian în picioare, la uşa salonului cel mare unde se dansa de zor, Marghioliţa păli şi simţi că ameţeşte. Cum conu Todiriţă intrase 'n vorbă cu beizadeaua, Marghioliţa luă de braţ pe generalul Vladimir Vladimirovici, spunîndu-i: „Hai şi ni-om plimba olecuţă prin grădină, generali; vrai? Tari-i cald în odaia asta şi-aşi asculta bucuroasă niscaiva năzbîtii de-a matali".

Coanei Catinca Armaşu' nu i-a scăpat turburarea Marghioliţei şi, punînd-o în seama întîlnirii cu generalul, eşi după ei afară şi oprindu-se după leul de piatră din josul scărilor, nu-i slăbi din ochi.

Generalul era un om glumeţ şi foarte familiar cu cucoanele pe care le distra cu povestiri picante din numeroasele lui călătorii. Luînd-o pe Marghioliţa de mijloc, cum îi era obiceiul, se îndepărtă cu ea pe-o alee lăturalnică.

Atîta i-a trebuit coanei Catinca: să vadă una ca asta cu ochii ei. S'a dus glonţ la conu Todiriţă şi trăgîndu-l deoparte n'a întîrziat să-i spue cu surîsul ei răutăcios: „Educaţii franţuzasci, hai? Educaţii franţuzasci! O fi! Eu una ştiu că l-am văzut cum ti văd, pi generalu' Vladimir Vladimirovici di gît cu Marghioliţa prin grădini".

Lui conu Todiriţă i s'au muiat picioarele. Răsuflarea i se curmă.

— „Coani Catinci, ie sama: ai văzut cu ochii matali?"

Coana Catinca s'a înspăimîntat. Ar fi vrut să dee 'napoi:

— „Di văzut l-am văzut, nu pot zîci.. Asta nu 'nsamnî cini ştii ci, da' orcum pintr'o fimei de boer nu si cadi!"

Lui conu Todiriţă îi vîjîiau urechile. Dădu să iasă. Cucoana Catinca i s'a pus în faţă: — „Stăi, băetu' maichii, nu fă scandal cî ti faci di bagiocurî şi nu şădi bini".

Conu Todiriţă eşise.

Coana Catinca se luă cîţiva paşi după el, apoi rămase lo-

culul în fața nepoatei Natalița, care-i eşise înainte şi privea nedumerită că n'o vede coana Catinca măcar că la ea se uita, vorbind singură: „Cini m'o pus si-i spun acuma, cini m'o pus? Parcî văd ci pâni la urmî tot pi mini mă scoati vinovati. Macar de-ar trimeti-o plocon acasî".

*

Nu auzea Marghiolița nimic din cele ce-i spunea generalul. Gîndul ei era aiurea. „Hai ş'om intra,—îi zise ea—s'o răcorit". Făcură înconjurul casei, intrînd pe uşa din fața aceleia pe care eşise conul Todiriță.

Mihai Boian, luat cu nepusă masă de cucoane, juca „lancier"-ul pe care-l conducea Iancu Durău. Auzind glumele lui Iancu Durău (aceleaşi care o înveseliseră atîta altădată), Marghioliței îi venea să țipe de necaz. Veselul Iancu Durău îi părea nesuferit. Mihai Boian îşi muşcă buzele zărind pe Marghiolița privindu-l țintă, tocmai de pe locul pe care o aşteptase atît, dar n'avea ce face: jocul era deabea la început şi Iancu Durău nu uita o figură de l-ai fi picat cu luminarea.

Marghiolița eşi suspinînd în grădină. Conu Todiriță o căuta prin toate ungherile.

— „Vra sî *zicî* asta erau plimbărili şi *strîmbăturili* şi tăti mofturili?" În mintea lui înebunită, o vedea pe Marghiolița în brațele tuturor cunoscuților casei.

— „Eu o cred fimei ditreabî şi e mă faci di rîsu' lumii. La gît cu generalul! La gît cu generalul!" Vorbele acestea se rostogoleau în capul lui conu Todiriță ca nişte pietre de moară.

— „Şi eu cari-o credem un copil. Acuma văd eu ci 'nsamnă apucăturili ii. De-aceia n'are e *ruşini sî iasî* dimineața 'n cămeşă înaintea lui Căițoi. *Fiindcî-i ră, nu fiindcî-i* copilăroasî! Azi generalu', eri altu', *mîni* cini ştii cini. Cum sî mă 'nşăli e atîța ani şi eu si-i cred toati ca prostu'?"

*

Marghiolița ajunsese la pavilionul din fundul grădinii. Îl ocoli. Nici aici nu scăpa de muzica aceia îngrozitoare. Din cînd în cînd vocea lui Iancu Durău se auzea lămurit: „*Avancez, balancez, chaîne anglaise!*" Îl avea încă în ochi pe Mihai Boian, alături de deşănțața ceia de Ilenuța, cînd la o cotitură îi eşi înainte gîfîind conu Todiriță: „*Undi-i generalu'?*"—răcni el de-odată. Cu gîndul în altă parte şi nebănuind nimic din ceiace se petrece, îi răspunse *Marghiolița*, liniştit: „L-am lăsat în salonul di dans". Atîta prefăcătorie puse capăt răbdării lui conu Todiriță. În culmea mîniei, ridică mîna şi se repezi să-i dee o palmă. Marghiolița mai sprintenă se feri într'o parte şi conu Todiriță, care se năpustise din răsputeri, se prăbuşi la pămînt.

Marghiolița n'a mai aşteptat să se scoale şi i-a şi trîntit două palme răsunătoare şi bine potrivite pe obrajii umflați ai lui conu Todiriță.

— „Îndrăzneşti sî ridici mîna asupra me, caraghiosule? —se răstea ea tremurînd toată,—socoți tu cî fata hatmanului Leonaş, va suferi mai mult sî stei subt un acoperiş c'un stricat ca tini? Nu ți-i scîrbî, niruşinatule, sî ti gîndeşti la asămine porcării? Sî mă bănueşti pi mini c'un om care poati sî-mi fii şi tati? Ticălos, Mascara!"

Dar pe cînd vorbele urîte, cădeau ploae pe capul lui conu Todiriță, Marghiolița băgă de samă că-i sărise inelul.

„Iaca, bini-mi pari—zise ea cu ciudă—mi-o sărit inelu'. Asta-i pedeapsa lui Dumnezău. Ții minti ci mi-ai spus cînd mi l-ai dat. Ți sî'mplineşti voia. Ai sî ti 'ntorci singur acasî, cî eu mă duc deadreptul la Şindriceni la tata".

Conu Todiriță simțea că i se 'ntunecă mintea. Nu mai ştia ce face, nu mai ştia ce spune. Căzu în genunchi şi cuprinzîndu-i picioarele, îi săruta papucii.

„Iartî-mî, Marghioliţo—gemea el—mă prăpădisim cu firea. Bati-mă, omoarî-mi, da' iartî-mi. Oiu puni tăti moşiili meli pi numili matali, oiu sta şi la bucătării dacă vrei, n'oiu vini 'n casî dicît cînd mî-i chema mata, da' zî cî ti 'ntorci, cî nu mai pot fără mata, *Marghioliţo*, mă prăpădesc, îmi fac sami".

La cîțiva paşi, în spatele lui conu Todiriță, *Marghiolița* zărise briliantul, lucind ca un strop de rouă în iarba proaspătă. Răsbunarea ei era ticluită.

„Hai, mişcă 'n casă şi vină cu slugi şi luminări—porunci ea.—De-acuma cum ți-a fi norocu', Todirițî. Îi găsi inelu', ti ert; nu îl-i găsi, basta". Lui conu Todiriță începea să-i vie inima la loc.

— „Ți-l aduc, *Marghioliţo*, şi din fundu' pămîntului, ți-l aduc.

Marghiolița zîmbea hain: „Hai, du-ti odatî!"

Şi pe cînd conu Todiriță alerga, cum putea dumnealui s'alerge, să dee de ştire beizadelei, Marghiolița se aplecă, luă inelul şi-l dădu drumul în sîn.

*

Vestea pierderii inelului se răspîndi printre musafiri cu iuțeala fulgerului. „Asta-i acu', îşi zicea coana Catinca Armaşu', acù credeam c'o omoarî ş'acu-i cautî inelu'. S'or fi 'mpăcat, mai ştii? Ti pui cu nebunu'!" Şi prefăcîndu-se că-i obosită, coana Catinca se strecură prin învălmăşeală şi poronci să-i tragă trăsura.

Printre slugi era zarvă mare. Le băgase 'n draci Costake Cîrnul, omul beizadelei, scoțînd fînarele din şură: „Sî nu viniți fără inel, cioroilor, cî vă jupoiu di chelî, m'ați priceput?".

Boerii mai tineri o luară înaintea slugilor, cu luminările de la Inviere. Cei mai bătrîni îi urmau, fără lumînări. Nu rămăseseră în toată casa decît vre-o cîţiva jucători întîrtaţi şi'n salonul mare vre-o trei cucoane bătrîne, cărora apucase coana Catinca să le spue ceva şi care aşteptau nerăbdătoare sfîrşitul. Insuşi beizade Mitriţă luase o lumînare şi pornise în fruntea celor ce căutau.

*

Cu inima bătînd să-i sară din piept se apropie Marghioliţa de Mihai Boian şi apucîndu-l de mînă, îi şopti cu glas stins şi întretăiat: „Du-ti răpidi în dosu' pavilionului di lîngă florărie. Ai si vez un geam dischis. Sai înuntru ş'aşteaptî-mî acolo".

*

Il tae pe oricine capul ce-au putut face Marghioliţa şi Mihai Boian, stînd mai bine de-un ceas în pavilionul de lîngă florărie. Acuma se uitau printre perdele şi văzînd că mulţi încep a stinge lumînările şi-a intra în casă, cu mare părere de rău, îşi dădură seama că trebue să se despartă. Marghioliţa, în picioare lîngă fereastră, se lipise de Mihai Boian şi-i mîngîia cîrlionţii întunecaţi: „Vezi tu, dragostea me—îi spuse ea, arătîndu-i îngrămădeala aceia de lumini în noapte—pentru tini umblă lumea asta 'n patru labi, scormonind prin iarbă". Mihai Boian întoarse capul mirat. „Inelul e la mini—urmă Marghioliţa în şoaptă şi strîngîndu-l mai strîns la sînul ei ameţitor.—E-I, fă-ti că-l cauţ şi intrî 'n casî, spunînd că tu l-ai găsit. Ai sî mă crez nebunî, nu-i aşa?".

Ii acoperi gura cu buzele ei fierbinţi şi se afundă în beznă.

*

Era o noapte liniştită şi fără lună. O boare uşoară deabea mişca leneş frunzele mesteacănului ca nişte limbi de balaur. Ameţit încă de desmierdările Marghioliţei, Mihai Boian se amestecă printre cei ce căutau inelul. Ţinînd inelul bine strîns în pumn se aplecă în iarbă făcîndu-se a căuta, cînd pe neaşteptate se trezi nas în nas cu conu Todiriţă. Turburat de-această arătare, Mihai Boian, fără să-şi dee seamă strigă: „Inelul!" şi i-l întinse lui conu Todiriţă. Conu Todiriţă îşi lipi buzele cleioase de faţa lui de copil, ceiace Mihai Boian suferi cu destulă neplăcere, strîngîndu-i degetele subţiri în mîna lui bunducă.

— „Nu-ţi poţ da sami, tineri, cît mă 'ndatorez. Acù, nu di parali, că nu mi-ar pasa, dar ţîni Marghioliţa la inel mai mult

ca la orci. Da' ca si faci binili pi di-antregu', am si ti mai rog di ceava. Ştii ca ţiganu': îi dai mîna, el îţi ceri şi piciorū'. Da' mata eşti tînăr, nu ştii. Şi ca si nu ti mai ţîn digiaba, iaca ci ţi-aşi ruga: aş vre si-i spun Marghioliţii ci eu l-am găsit inelu'. Cred ci matali puţin îţ pasî şi ii mari plăceri l-ar faci ştiind cî l-am găsit eu!"

„Vai di mini, cucoani—o încurca Mihai Boian—cu ce mai mari plăceri; cum di nu; daci vrei mata, si poati"....

* * *

Conu Todiriţă a dat busna 'n salon şi ducîndu-se drept la Marghioliţa, care rîdea de se prăpădea cu Ioana Buhuş, îi arătă inelul.

Nu mică i-a fost mirarea Ioanei, văzînd inelul în mîna lui conu Todiriţă, căci asta nu se potrivea de loc cu ceiace-i povestise Marghioliţa până atunci, făcînd atîta haz. Dar cînd îl zări în spate pe văru-său Boian, începu să priceapă şi întrebă aşa ca să nu tacă: „Cum si poati, coane Todiriţă, chiar mata l-ai găsit?" Şi i-a răspuns postelnicul Grigore, care trăsese cu urechea 'n grădină şi auzise cînd se ruga conu Todiriţă de Mihai Boian: „Ti pui cu Todiriţă, dudui dragi? Omu' ista are ochi de uli şi nas di copou"!

* * *

Toată lumea a ciocnit în sănătatea lui conu Todiriţă.

— „Tot aşă si-ţ miargi, cucoani—făceau prietinii—ai început noaptea Invierii cu noroc"!

Ceiace n'a înţeles nimeni însă, afară de cei doi pe care-i ştim şi de Ioana (postelnicul Grigore plecase înainte), e că dintre toţi boerii aflători în casa lui beizadea Mitriţă, numai pe Mihai Boian l-a îmbrăţişat la plecare conu Todiriţă.

* * *

Se crăpa de ziuă cînd careta lui conu Todiriţă cobora 'n Sărărie, în trap mărunt. Era conu Todiriţă prea ruşinat de ce păţise şi neştiind cum să'nceapă vorba, a spus şi el aşa: „Marghioliţo dragi, ar trebui să-l chemăm din cînd în cînd pi la noi pi băetu' ista a lui Boian, ci tari-i sfios şi cum si cuvin. Ştii ci mie-mi plac oamenii cu suflet şi, dac'a fi cum îl arati faţa, îi bun di pus la rani Mihai Boian."— „M'da—i-a răspuns Marghioliţa, cu glas obosit—îl putem chema cîte-odati, da' mă tem si nu i sî urasci la noi, ci-i pre tînăr şi nu pre vin băeţi di sama lui".

Vezeteul oprise. Conu Todiriţă sări el întâiu şi înconjurînd careta pe la spate, deschise uşa dinspre scară, ajutînd

Marghioliţei să se dee jos. Cum sta cu mîna întinsă aşteptînd, lumina celor dintâi raze răsfrînte în poleiala caretei, puneau un nimb de foc în jurul feţei lui blajine. Şi conu Todiriţă părea un sfînt al nevinovăţiei, zugrăvit în bătae de joc de-un meşter mucalit.

* * *

Această întîmplare a fost scrisă la mănăstirea Varatec în luna Septembre, ziua 17, anul 7366 iară dela Christos 1857, de mine, Ecaterina Opriş, nevrednică ţiitoare a domniei sale domnului Alexandru Balanţoff.

Al. O. Teodoreanu

Miguel de Unamuno *

„...J'ai horreur du repos... j'aime assez vivre pour prétendre vivre éveillé, et maintiens donc, au sein de mes richesses même, ce sentiment d'état précaire par quoi j'exaspère ou du moins j'exalte ma vie..."

A. Gide. — l'Immoraliste

Miguel de Unamuno a scris aproape în toate genurile literare: poezii, romane, tratate de filozofie, psalmi religioşi, etc. şi-un foarte original comentar la Don Quichotte al lui Cervantes. Poezie şi filozofie în acelaşi timp, genul literar al lui Unamuno scapă oricărei încercări de clasificare. După noi, eticheta care i s'ar potrivi mai bine temperamentului său literar este acela de *moralist*. Dînd cuvîntului înţelesul pe care i-l dă Amiel, şi pe care i-l dau Francezii în general, Unamuno este moralist în măsura în care se poate spune despre Nietzsche sau despre Pascal că sînt moralişti. Originalitatea filozofiei rectorului dela Salamanca constă mai mult într'o deplasare de punct de vedere, decît în aportul de idei nouă pe care le-ar aduce. Iar acest punct de vedere îşi împrumută noutatea, adeseaori, dela tonul pasionat, profetic, în care Unamuno îşi tălmăceşte gîndul. Lumina uneori orbitor de intensă, pe care o aruncă asupra unor cute umbroase ale cugetării noastre şi umbra în care îi place să cufunde pete sufleteşti pe care ne obişnuisem să le vedem totdeauna scăldate în soare, fac din lumea lui Unamuno o lume personală, foarte originală, nouă. Deşi autorul ne brutalizează adeseaori prin tonul sentenţios al credinţelor sale, e lucru destul de greu să pătrunzi în a-

* Cu ocazia apariţiei volumului *Pages choisies* de Miguel de Unamuno, trad. de Maurice Vallés. Paris, 1923.

ceastă lume a lui Unamuno. Operă literar-filozofică desprinsă dintr'o atitudine mai mult afectivă decît intelectuală în faţa vieţii, pentru a fi înţeleasă trebue să te apropii de ea cu simpatie. Inteligenţa rece n'are ce căuta aici, înţelegerii trebue să-i premeargă sentimentul.

Făcînd din cultul oricărei pasiuni mari un precept de înţelepciune, * temperament pasionat până la nebunie, Unamuno îşi moae toate gîndurile în văpaia acestei nebunii. De aci tonul liric, exaltat al scrierilor sale. Ca Nietzsche, Unamuno afirmă, nu demonstrează şi, poate, mai consecvent decît Nietzsche, se adresează aproape numai sentimentului.

Pentru el filozofia nu îndeplineşte o funcţiune a cunoaşterii, filozofia e poezie. Sistemele filozofice care au voit să fie o supremă sinteză a ultimelor rezultate ale ştiinţei, au avut mai puţină vitalitate decît acelea care,—mai puţin ambiţioase,—n'au voit să reprezinte decît o pasionată şi personală obiectivare a aspiraţiilor integrale ale unui suflet omenesc. Unamuno crede, ca mulţi alţii înaintea lui, că oricare ar fi filozofia noastră, ea se desprinde din sentimentul imediat pe care-l are eul nostru în faţa vieţii şi nu din atitudinea intelectuală pe care ne-ar plăcea s'o avem. Aceasta din urmă se altoeşte totdeauna pe cel dintâiu, e un efect şi nu o cauză. Deci filozofia, ca orice purcede din sentiment, are rădăcini profunde în subconştientul nostru, fiind absolut independentă de alegerea pe care ar face-o voinţa noastră luminată de inteligenţă.

Atitudinea afectivă faţă de orice problemă a vieţii, acest duşman al raţiunii o sprijineşte pe o pleiadă de argumente raţionale. Dela Kant până la W. James, Unamuno nu trece cu vederea nici un argument raţional pe care i l-ar putea împrumuta istoria filozofiei moderne şi care i-ar putea întări teza pentru care pledează în strigăt de alarmă. Partea critică a filozofiei lui Kant nu-l interesează decît în măsura în care aceasta „curăţă terenul" pentru afirmaţiunile credinţei. Simple postulate pentru Kant, aceste afirmaţiuni pentru Unamuno sînt adevăruri peremptorii. Cînd Unamuno vorbeşte de conştiinţă, nu se gîndeşte la conştiinţa universal şi general omenească a lui Kant, ci la conştiinţa fiecărui om în parte. Această conştiinţă individuală e creatoarea lumii, care există prin şi pentru conştiinţă: „Lumea e pentru conştiinţă, pentru *fiecare* conştiinţă." Iar în această conştiinţă creatoare rolul covîrşitor trebue să-l aibă nu intelectul, ci sentimentul, pasiunea. Omul lui Unamuno nu e om prin intelect, el este un animal specific prin sentiment: „Mai des mi s'a dat să văd o pisică raţionînd decît plîngînd sau rîzînd." Şi, ca pentru orice idealist intransigent—în cazul de faţă şi anarhic—omul lui Unamuno este scop în sine şi nu mijloc: „Mi s'a

* „Vezi şi trăeşte într'o continuă nebunie pasionată, fii dominat de o pasiune. Singuri pasionaţii sînt în stare să îndeplinească opere într'adevăr durabile şi fecunde."

spus că am venit în lume pentru a realiza nu ştiu ce scop social, dar simt că eu, ca oricare din semenii mei, am venit în lume să mă realizez pe mine însumi."

Rolul creator pe care-l atribue Miguel de Unamuno conştiinţei în crearea cosmosului, valoarea covîrşitoare pe care o dă părţii afective a acestei conştiinţe, recunoscînd inteligenţei numai rolul pasiv de înregistratoare, şi cultul imaginaţiei artistice şi al pasiunii în general, înrudesc personalitarea acestui mare spaniol cu spiritul unei întregi pleiade de poeţi-filozofi dela începutul secolului trecut: Miguel de Unamuno e un romantic. Tieck, Novalis, Schlegel, Fichte l-ar recunoaşte de al lor. Şi pentru acest profit al visului, caşi pentru romantismul german, caşi pentru Kirkegaard: „Cine nu trăeşte poetic şi religios e un prost!" Cine nu ştie încălzi şi colora cu propriile sale himere, cu propria sa credinţă, patimă şi nebunie, lumea ştearsă şi amorţită a omului de ştiinţă şi-a omului comun, nu este încă om! Iată supremul precept de viaţă al unei înţelepciuni care se sprijină—cum am văzut—pe o întreagă teorie a cunoaşterii: O disperată luptă pentru a apăra dreptul la viaţă al *oricărei filozofii romantice viitoare.*

Dar Unamuno e prea poet ca să se poată resemna la consideraţii de natură pur teoretică. Sensibilitatea şi imaginaţia sa artistică a simţit nevoia unei figuri vii care să întrupeze în carne şi oase această înaltă înţelepciune: a inventat un al doilea Don Quichotte

În originalul şi bizarul comentar pe care l-a scris la opera lui Cervantes *, Unamuno vorbeşte de doi Don Quichotte.

Unul care, înainte de a muri, se „cuminţeşte" acceptînd realitatea aşa cum e. Dar alăturea de acest Don Quichotte mai este unul care nu se converteşte, acesta e Don Quichotte cel adevărat, întemeetorul unei noi religii: acela a donquichottismului. Personalitatea acestui din urmă Don Quichotte e vie caşi personalitatea lui Christ. Ea luptă alăturea de noi şi „ne îndeamnă să devenim ridicoli!" Donquichottismul e mai mult schiţarea unei atitudini morale-intelectuale decît o religie cu articole de credinţă şi cu canoane fixate în cod. „Iar dacă cineva ne va întreba ce a lăsat Don Quichotte, „Kultur"-ei, vom răspunde: Quichottismul! Şi, desigur, acesta nu e o bagatelă! E o întreagă metodă, o întreagă epistemologie estetică, logică, o morală, o religie mai ales, deci o întreagă economie a veşnicului şi a divinului, o mare nădejde în absurdul raţional."

Dogma centrală a acestei noi religii este afirmarea încăpăţînată, desnădăjduită chiar a realităţii valorilor spirituale în faţa şi contra lumii materiale înregistrate de experienţa de toate zilele şi de inteligenţă. Datoria fiecărui credincios al quichottismului este de a susţine, sus şi tare, celace crede şi de a-şi o-

* Viaţa lui Don Quichotte şi a lui Sancho (1905).

pune această credinţă credinţelor societăţii din care face parte şi credinţelor lumii întregi cu riscul de a deveni ridicol! Căci raţiunea l-a învăţat pe Unamuno relativitatea tuturor valorilor umane şi a tuturor lucrurilor. Singură „credinţa crează toate adevărurile şi lucrurile sînt cu atît mai adevărate cu cît credem mai tare în ele."

Cu toate astea strigătul, în aparenţă triumfător, al acestui „credincios" este revolta unui desnădăjduit „necredincios". Apostolul lui Don Qichotte nu poate uita nici un moment că viaţa prezintă minţii omeneşti probleme insolubile. Insăşi existenţa inteligenţei omeneşti este o problemă pe care Unamuno n'a rezolvit-o prin faptul că a redus-o la rolul de credincioasă servitoare a sentimentului şi a imaginaţiei. Unamuno îşi dă seama, tragic de conştient, de acest lucru: „Acord şi armonie nu poate fi între raţiune şi viaţă, între filozofie şi religie. Tragica istorie a cugetării omeneşti nu e în fond decît istoria luptei dintre raţiune şi viaţă, cea dintâiu voind să raţionalizeze pe cea din urmă, silind-o să se resemneze şi să accepte inevitabilul şi moartea; iar viaţa năzuind să vitalizeze cugetarea, obligînd-o să-i servească de sprijin aspiraţiilor sale vitale". Iar în altă parte opoziţia dintre intelect şi imaginaţie: „...raţiunea anihilează, imaginaţia completează, integrează, totalizează, raţiunea singură omoară, imaginaţia dă viaţă".

Pascal a încercat, printre cei dintâiu, să împace aceste două funcţiuni potrivnice ale sufletului omenesc. Apropiind intelectul de sentiment a voit să-l facă mai suplu şi în stare să înţeleagă şi individualul. Unamuno a urmat altă cale: s'a străduit să elimine cu totul „l'esprit de géométrie". Pascal credea că raţiunea ne poate apropia de Dumnezeu, Unamuno, mai puţin credincios, crede contrarul: ea ne îndepărtează de Dumnezeu. Singur sentimentul şi voinţa ne mîntue. De aci afirmaţia brutală şi încăpăţînată a sentimentului. *Dar* ştiut lucru este că brutalitatea şi încăpăţînarea sînt de cele mai multe ori semne de slăbiciune şi nu de tărie...

André Gide, în studiul său despre Dostoevski publicat nu demult, lărgeşte o teorie a marelui romancier rus despre rolul boalei în crearea operei de artă şi'n general despre rolul boalei în crearea oricăror valori spirituale nouă. Pentruca o nouă perspectivă asupra vieţii şi a lumii să fie descoperită, e necesar un desechilibru moral în spiritul unui om de geniu. Omul de geniu, ca să poată „trăi", va lupta să-şi creeze echilibrul pe care nu-l are. Şi-l va crea în felul său: personal, nou. Iar muritorii de rînd, profitînd pe urma acestui fapt, vor vedea şi ei, cu ochi proaspeţi, o faţă nouă a lumii. Dezarmonia interioară pe care Unamuno o simte—cum am văzut—foarte dureros şi pe care nu e în stare s'o înlăture, nu e oare şi ea cea mai crudă boală? Dar totodată cea mai binefăcătoare boală? Şi'n Unamuno găsim ecoul unei teorii dostoevskiane despre „boală"; Unamuno acceptă „boala" cu resemnare, ca pe un rău necesar, dar fecund. Căci „...poate că boala însăşi este condiţia esenţială pentru

ceiace numim progres, şi poate că progresul însuşi e o boală..." Dar „...încă nimenea n'a dovedit că omul trebue să fie vesel. Mai mult: omul prin faptul că e om, că are conştiinţă este deja un animal bolnav în raport cu'n măgar sau cu'n rac. Conştiinţa e o boală".

Conştiinţa imposibilităţii de a realiza integral credinţele noastre, dezarmonia dintre facultăţi potrivnice ale sufletului omenesc şi conştiinţa de a nu putea armoniza aceste funcţiuni duşmane—dau naştere unui sentiment specific pe care l-au avut mulţi oameni mari ai lumii: Marc Aurel, Sf. Augustin, Pascal, Rousseau, Leopardi, Kleist, Lenau, Amiel. Unamuno mai citează doi eroi de roman: pe *René* al lui Chateaubriand şi pe *Obermann* al lui Senancour. Despre acest sentiment Don Miguel de Unamuno a scris o carte întreagă şi l-a numit *„sentimentul tragic al vieţii"*.* Don Quichitte încă a fost stăpînit de acest sentiment.

Dar sentimentul tragic al vieţii e după Unamuno condiţia oricărei vieţi interioare intense. El împrumută sufletului o veşnică tensiune, „veşnica nelinişte" de care s'a însufleţit atîta Frederic Nietzsche. Duşmana repaosului, confortului intelectual şi'n general a tot ce aduce vieţii o scădere, amorţire, somnolenţă, moarte. Şi această neobosită vibrare, izvorînd dintr'un sentiment de revoltă contra a tot ce poate oferi prezentul, e condiţia indispensabilă a oricărei purcederi înainte": „... eu mai ştiu că oricine luptă pentru un ideal, chiar dacă acest ideal pare a fi al trecutului, împinge mersul lumii spre viitor, şi că singurii reacţionari sînt cei care se împacă cu prezentul". Vedem deci că printr'o intervertire spinozistă de perspectivă, o fatalitate care ar fi putut deveni uşor cauză de renunţare, se schimbă pentru Unamuno într'un binefăcător dar al cerului: izvor de eternă luptă, deci de veşnică tinereţă, perpetuă afirmare a conştiinţei şi de neobosită renaştere a eului.

Iată dece îl auzim spunînd: „... eu, din parte-mi, nu vreau să fac pace între cap şi inimă. Imi place să le văd luptîndu-se. Şi iată de ce ni s'a părut că fraza lui Gide din fruntea acestui articol prinde centrul personalităţii acestui încăpăţînat *„jasagender"*.

D. D. Roşca

* „Le sentiment tragique de la vie chez les hommes et chez les peuples". Tr. fran. Faure-Beaulieu, Paris, 1916.

Note despre fascism

In prefaţa cărţii despre fascism a lui Gorgolini, vagă şi plină de o romantică declamaţie, Benito Musolini scrie despre mişcarea pe care o conduce cu o gravă şi temerară prestanţă: „toţi scriitorii italieni sînt ispitiţi să se ocupe cu această mişcare, aşa de completă şi de puternică, *perfect naţională şi italiană, fiindcă n'are echivalent în istoria altor popoare*".

Şi în adevăr, mişcarea fascistă nu este un fenomen social necesar, nu e o formă normală a evoluţiei sociale. Ea n'are nimic din caracterele trainice ale acestora şi nici nu se caracterizează printr'o concepţie adîncă a organizării naţionale. Este numai o mlădiere a burgheziei capitaliste şi şovine, o sforţare de adaptare a noulor condiţii sociale la vechile tipare naţionale.

Burghezia italiană, decepţionată de avantagiile mediocre obţinute prin războiu şi învadată prea lent de aspiraţiile socialiste, făcu apel la forţele ei tinere şi, hotărîtă să-şi regenereze rîndurile cu vlăstare fragede, şi-a afirmat încă odată dreptul la viaţă. Clasele burgheziei nu s'au clătinat; au suportat numai o mişcare interioară primăvăratecă şi plină de sevă, din care s'au ales cu o sporire a pretenţiilor lor.

Propaganda s'a făcut ca totdeauna: identificînd pericolul descompunerii ei cu peirea naţiunii, burghezia conducătoare a solicitat orgoliul patriotic şi astfel s'au născut deodată o vie tendinţă către exterminarea elementului anti-capitalist şi o neînfrîntă dorinţă de expansiune imperialistă. Fascismul la putere le ilustrează cu prisosinţă, iar Benito Musolini, voluntar şi sanguin, le slujeşte cu precipitare.

Inspirat de avîntul romantic al lui D'Annunzio, fascismul se organiza milităreşte subt comanda energică a lui Musolini, iar legiunile negre se adunau pe străzile liniştite ale Florenţei repetînd strigătul războinic al combatanţilor dela Fiume: „Eia! Eia! Ahaha"!

* * *

După războiu, situaţia Italiei era precară. Intervenţia ei de altfel a fost determinată prin mijloace de obscură diplomaţie; iar revendicările naţionale n'au unificat niciodată forţele politice din Peninsulă împrejurul aceleiaşi metoade. Giolitti, marele conducător politic al Italiei moderne, era contra războiului şi, cu el, toată biurocraţia şi protipendada politică. Un curent puternic vrea să aştepte liniştit, la adăpostul masiv al Alpilor, rezultatul tratativelor cu Austria. Forţa imensă a militarismului prusac caşi primele lui victorii nu constituiau o invitaţie pentru ruperea tratatului de alianţă. Aşa au fost surprinşi de hotărîrea lui Salandra.

Dificultăţile războiului au asprit deosebirea opiniilor şi lipsa unor răsunătoare victorii n'au putut concentra avîntul patriotic într'o înfrigurare unică. Defecţiunea armatei lui Cadorna a venit aproape totală, iar ajutorul Diviziilor Anglo-Franceze semăna pe Piave securitatea şi dispreţul. Mai tîrziu, tratativele dela Versailles au fost pentru Italia o amară decepţie. Orlando, înfrînt de una din cele două idei fixe a lui Wilson, a pierdut Fiume şi, depăşit de abilitatea şi dimensiunile celorlalţi premieri, nu a putut asigura ţării sale prestigiul la care aspira masa combatanţilor. Italia a obţinut un minimum pe care-l nimicea aproape mizeriile post-războinice. Greutăţile vieţii întreceau indiferenţa individuală, lipsa şi scumpetea copleşau forţa cetăţenilor. Giolitti zîmbind, reintra în arena politică, iar cei care, aruncîndu-i pietre, îl fluieraseră în preajma războiului, şopteau pocăiţi că el este ultima rezervă.

Legea şi ordinea, uzate în timpul războiului chiar de presiunea lor rigidă, primeau două lovituri mortale. Pe de-o parte, proletariatul italian, exasperat de mizerii şi organizat masiv subt impulziunea transformărilor mondiale şi a inspiraţiilor bolşevice, se deda la o propagandă febrilă în masele agricole ale populaţiei. Ţăranul italian, fără pămînt şi conştient de sacrificiul sîngeros pe care îl făcuse în războiu, purta o rancună adîncă stăpînitorilor lui. El cerea o recompensă personală şi se grupa dîrz împrejurul ideilor socialiste, care pentru el se concentrau în împărţirea pămînturilor. Numele lui Lenin ajunsese popular în Italia; iar în nordul ei, el exercita o putere de mit, o forţă religioasă. „Santo Lenin" îşi avea portretul în toate casele locuitorilor nevoiaşi. Socialismul biruia chiar în alegerile municipale, unde în cele mai mari oraşe ale Italiei reuşeau listele comuniste. El se întindea, rapid şi triumfător, până în adîncul populaţiei. Pe localurile publice, fluturau drapele roşii, căile ferate şi instituţiile statului se dezorganizau din cauza grevelor fără sfîrşit; sindicatele agricole aveau la discreţia lor viaţa şi avutul proprietarilor, iar Regele era primit în parlament printr'un formidabil „Trăiască Lenin". La Genua, într'o

şcoală primară, copii invitaţi să cînte imnul victoriei: „Cîntecul Piavei", intonară „Drapelul Roşu", imn revoluţionar.

Pe de altă parte, agitaţiile patriotice ale lui D'Annunzio sfărîmau ordinele guvernului şi, subt imperiul sugestiv al Comandantului-poet, carabinerii împlîntau drapelul naţional pe localurile din Fiume. Subt cutele stindadului, în aplauzele frenetice ale mulţimii, D'Annunzio citea inspirat proclamaţiile sale înaripate. Iar ecourile lor, alunecînd peste valurile curate ale Adriaticei, loveau puternic coastele peninsulei. Ce rămăsese patriotic în Italia: tinerimea entuziastă şi desinteresată şi capitaliştii ipocriţi şi calculaţi aşteptau înfriguraţi noutăţi dela Fiume. Numele lui D'Annunzio alerga venerat peste buzele loquace ale micilor ciceroni.

Lovit în coaste de aceste două curente, guvernul din Roma se anemia. Ordinele sale erau zădarnice, iar reprezentanţii săi, cînd nu se alăturau deadreptul insurecţiilor, erau victime de propagandă ale rebelilor. Ultimele alegeri făcuse din parlament un amestec gălăgios şi nedesluşit. O majoritate stabilă şi uniformă nu se putea degaja, iar premierii de scurtă durată îşi fărămiţau forţele într'o subtilă echilibristică. Italia avea nevoe de măsuri eroice; pe pragul descompunerii sociale, ea reclama dela Rege sau guvern intervenţii drastice. Primul privea fricos şi nedumerit frămîntarea supuşilor săi; cel de al doilea, sclav al tulburărilor fără nume dela Montecitorrio, îşi prelungea zilele asudate cu greutate de agonie. Politica externă solicita adesea cuvîntul Italiei,—dar reprezentanţii ei, nesiguri de autoritatea lor, se transformau în auxiliari ai lui Loyd George.

Opinia publică pierdea ultima nădejde în capacitatea autorităţilor şi, odată cu aceasta, se nărula şi prestigiul regimului. Militanţii politicilor adverse, excitaţi de succese şi fără teama răspunderilor, exagerau condiţiile luptelor. Învălmăşala luptătorilor, ajunsă la paroxism, trebuia să se liniştească în forma noilor cuceriri. Guvernul lui Nitti, cu pronunţate aspiraţii socialiste, încuraja politica comunistă printr'o complectă indiferenţă. Rarele lui intervenţiuni erau făcute să justifice o grevă sau să legitimeze o lovitură de forţă. Asfel Italia a cunoscut decretele agrare.

In toată vremea războiului, soldaţii fuseseră încurajaţi cu promisiunea: „pămîntul va fi dat ţăranilor". Guvernele uitase promisiunea, care pentru ţărani era un angajament sacru. Propaganda socialiştilor îi redeşteptase şi mijloacele comuniste se generalizaseră. In Februar 1920, lucrătorii agricoli din provincia Ferrare făcură grevă. Urmaţi de cei din Lombardia şi de „Braccianti" din Emilia, ajutaţi apoi de insurecţiile din alte provincii, ţăranii se alăturară puternic la curentul comunist, constituind marele pericol al ordinii burgheze. Diviziunea de pe atunci a proprietăţii, vestigiu al altor vremuri, era injustă. O intervenţie a guvernului pentru a legaliza anume fapte dînd satisfacţie ţăranilor, era singurul mijloc de a evita violenţa unei

revoluţiuni. Confuziunea de altfel fusese adîncită de guvernul Nitti, cînd decretul Visocchi acordă ţăranilor dreptul de a pune stăpînire pe orice întindere de pămînt insuficient cultivat. Decretele Falcioni şi Micheli veneau să confirme pe cel precedent; iar cel din urmă autoriza ocupaţiunea terenurilor necultivate prin o comisiune compusă din proprietari, ţărani, experţi şi reprezentanţi ai guvernului. Totdeodată, faimosul şi tiranicul „Gabellotto" era suprimat.

Sdruncinat de marele frămîntări ale proletariatului, învinuit de scumpetea crescîndă a vieţii, guvernul Nitti, devenit cu totul impopular, trebui să se retragă. Alte combinaţiuni versatile şi ingenioase fură efemere. Giolitti obţinu puterea. Cine a urmărit ori-cum istoria Italiei moderne, nu poate lipsi de admiraţie pe bătrînul om de stat. Figură masivă şi luminoasă, el domină organizarea nouă a ţării sale. Debutant foarte avansat într'un guvern retrograd, a trebuit să-l părăsească în curînd. Deprins din tinereţe cu puterea, el i-a descoperit toate resursele. Spirit suplu şi practic, avînd o sobră elocinţă, cu o inteligenţă promptă şi adîncă, Giolitti a grupat împrejurul său toate forţele politice ale Italiei nouă. Reprezentant tipic al politicianului oligarhic, activitatea sa era totdeauna tincturată de nostalgia democraţiei. Cu el îşi luau acum revanşa toate nemulţumirile post-războinice. Prim-Ministru încăodată, nu-şi desminţi renumele. Abilitatea sa avea să triumfe dacă intervenţia nu i-ar fi fost tardivă.

Cînd lucrătorii au ocupat uzinele, stupefacţia fu generală, protestări febrile clamau de pretutindeni. Giolitti a rămas nemişcat. El avea să dea o dublă lecţie: capitaliştii proprietari de uzine se convingeau umili că sînt la discreţia Premierului, iar opinia publică caşi proletariatul însuşi învăţau că lucrătorii nu sînt încă pregătiţi pentru conducerea uzinelor. Astfel socialismul, subt forma unei blestemate graţii, primea o lovitură mortală. Căci conducătorii italieni n'au priceput că forţa lor stă în programul lor integral, că izbînda socialiştilor înseamnă zdrobirea ordinei capitaliste şi că, pe dealtă parte, ameliorările reformiste sînt slăbiciuni ale proletariatului comunist, care se transforma într'un corectiv facil şi salvator al capitalismului. Pornind, din întîmplare, la o realizare parţială, comunismul italian a redeşteptat burghezia şi, prin infuziunea sa lentă, i-a dat răgaz să-şi organizeze rezistenţa. Cine poate nega însă faptul ca burghezia italiană nu era epuizată şi că forţa comunismului era prea tînără şi prea divizată?

Carabinerii lui D'Annunzio au avut altă soartă: în zilele Crăciunului, Italia n'a avut ziare. Opinia nu putea cunoaşte evenimentele şi nici lua atitudini. După trei zile de linişte creştinească, ea află că Fiume fusese evacuat prin măsurile militare ale guvernului.

In această vreme însă, fascismul se organiza. Manifestare războinică a burgheziei, el se constituia din vechii „arditi" la care se adăogau studenţii sburdalnici şi elemente numeroase ale

burgheziei înalte și mijlocii. Cultul lor era menținerea și fortificarea organizației actuale; argumentul, exaltarea patriotică; iar mijlocul, forța. La loviturile de forță ale proletariatului, burghezia, amenințată în existența ei pacifică, răspunde energic prin violență. Rațiunea fascismului este deci reacțiunea burgheziei înfricoșate împotriva revendicărilor socialiste. Cel dintâiu s'a născut din cauza celui din urmă și a fost făcut posibil de manifestările pline de entuziasm spumos al rasei. Hrănit din abundență de inspirațiile exaltate ale lui D'Annunzio, fascismul a progresat triumfător subt comanda lui Mussolini.

* * *

Șeful fasciștilor este tipul legendar al conducătorului latin. De o exaltare reținută printr'o afectată sobrietate, rapid, brutal și de o discreție publică, el spune mulțimii, cu simplă cochetărie, ca îi aparține dar nu se dă pe de-a întregul. Voluntar, impulsiv, precipitat își rotunjește gestul printr'o tiranică sforțare spre măsură.

In țara entuziasmului frenetic, a gesturilor largi și umoristice, a inițiativelor abandonate și a cascadelor oratorice, Benito Musolini aduce exemplul auster al voinței nude și susținute, al perseverenții diabolice, al frazei scurte, abrupte și tunătoare. Nimic din ornamentația dulce a muzicii și oratoriei italiene. Mulțimea, care totdeauna aluneca leneșă și visătoare pe mlădierile farnientului, se înfrigura subt cuvîntul rupt și colțuros a Romagnolului. El personifica pentru un moment năzuințele ascunse ale rasei și fără să o obosească îi activa vanitatea.

Fața sa e vastă și energică; privirea, aspră și adîncă, tenul grav. Bărbia puternică îi ese puțin înainte și e îmblînzită de buze fine și sensuale. Musolini e încă tînăr și vinjos. S'a născut la Predappio în 1883. A fost institutor și socialist. Astfel socialismul, ca totdeauna, și-a pregătit pe marele dușman. Cred că n'a fost niciodată fanatic, nici măcar autentic. Luptător dîrz și nemulțumit, posedînd o energie care-i trosnea în trup, el avea nevoe de sbucium, de autoritate. Socialismul era un cadru, un pretext. Mai tîrziu, agitațiile frămîntate pentru intrarea în războiu i-au fost prilej mai activ. El l-a adoptat. Ca socialist avusese veșnic predilecție pentru teoria violenței a lui Sorel. Acum, o practică denaturată, aiurea. Îi era indiferent. Ca șef al fasciștilor o populariza și-i culegea zilnic roadele. Prim-Ministru, o exagera dîndu-i un caracter de aroganță în discursurile din parlament; iar astăzi, sclav al ei, complicată cu ideia popularității, îi dă forma agresivă a tulburărilor războinice. Partizanii săi îi zic: „Liberissimo e fortissimo spirito italico" și-i aduc, în delirul lor sacru, omagii smerite datorite Salvatorului.

Spiritul său pare bogat și mlădios. Este lipsit de fanatismul steril al marilor iluminați, al eroilor martiri. El știe că politica este știința raționamentelor conrupte, arta compromisurilor cinice și ridicole. De aceia, întrebat cum a evoluat dela socialism la principiile actuale a răspuns: „Foarte simplu: într'o zi, am recunoscut necesitatea principiului de autoritate și atunci m'am plecat în fața monarhiei și a papalității".

* * *

Fascismul, organizat militărește, făcea eficace ardoarea juvenilă a tinerilor combatanți. Camioanele lor cutreerau Italia și, dela un cap la altul, sfărămînd în teroare rebeliunile comuniste, consolidau instituțiunile, salvau burghezia și compromiteau definitiv autoritatea guvernului. Legionarii lui Musolini atacau puterea comunistă în inima ei. Primăriile, pe care flutura drapelul roș, erau luate cu asalt; iar șefii socialiști, urmăriți cu îndîrjire, nu scăpau din paza carabinierilor regelui decît pentruca să înghită o doză forte de unt de ricin.

Deputatul Bucco însuși fu victima hilariantă a acestei corecțiuni amuzante și triviale. Socialiștii pierdeau terenul. Ocuparea latifundiilor de către țărani potolea poftele acestora și grija lor se schimba într'o pază acerbă a micii proprietăți. Armata și poliția erau de partea fasciștilor; manifestațiile acestora erau zgomotoase și impunătoare; răzbunarea comuniștilor, rară și clandestină. La Florența, în cetatea liniștită și poetică a Crinului roș, luptele atingeau dezastrul. Spectacolul vechilor asalturi renăștea. Luptele fratricide, care au sămănat istoria evului mediu și a Renașterii s'au reaprins, iar spiritul războinic al Gueifilor și Gibelinilor anima ardoarea singeroasă a noilor combatanți. Situația devenea tragică; dar fasciștii, prin numărul și avîntul lor inepuizabil, dominau. Musolini anunța congresul general al armatelor sale la Neapole. Sudul Italiei nu primise încă frigurile mișcării sale. 40.000 de fasciști defilează pe străzile delirante ale Neapolului. Este apoteoza mișcării. Puțin după aceia, regele refuză să semneze decretul stării de asediu al lui Facta, iar Benito Musolini înaintează asupra Romei. Suveranul îi încredințează puterea. Strigătul de alarmă era dat. Conștiința antică a vechilor Romani se redeștepta. Pericolul național stringea rîndurile într'o uniune sacră și patria își încredința destinele în mîna unui Consul.

* * *

Mișcarea * fascistă, imensă, compactă și amorfă trebuia să devină un partid. Musolini n'a făcut încă declarația Maurului. El vrea să dea Italiei un așezămînt nou și permanent. Fascismul

* O cercetare amănunțită a activității de guvernămînt a lui Musolini vom face cu altă ocazie.

îşi elabora un program. Origina şi lupta sa îi comandau două directive fundamentale: 1) în politica internă, trebuiau rezolvite chestia agrară şi muncitorească; 2) preocupările externe aveau să fie dominate de năzuinţele imperialiste ale unui naţionalism exasperat.

Eşită din reacţiunea contra ideilor avansate, doctrina fascistă, tînără şi retrogradă, adopta o idele conservatoare în materie agrară.

Dreptul ţăranilor a fost restrîns şi o formă hibridă de proprietate a fost decretată. E poate o fază de tranziţie, de experienţă, căci un adevărat program nu există. Cartea lui Gargolini, cea mai bună după părerea autorizată a lui Musolini, este o sforţare naivă şi zădarnică de a da oarecare indicaţiuni. Capitolele ei sînt promisiuni înşelătoare. În locul unor desbateri serioase şi a soluţiunilor reale, paginile vibrează de înfrigurarea fanatică a discursurilor de propagandă. „Justiţia şi libertatea pentru salvarea şi grandoarea patriei" este leit-motivul acestei cărţi. Dar banalitatea generală şi conţinutul relativ al acestei formule nu îngădue o caracterizare.

Chestia muncitorească va fi rezolvită prin organizarea sindicatelor subt egida statului. Musolini, fost socialist, şi-a dat sama că aceia este cea mai sigură garanţie a capitalismului. Controlul întreprinderii şi participarea la gestiune au fost îndepărtate.

Pe deasupra tuturor, o perfectă centralizare administrativă, singura formă posibilă a unei dictaturi neîndoiase. Căci după expresia dictatorului, puterile statului trebue să conveargă într'un punct ca muchile piramidii în vîrful său. Fascismul rămîne original, afară de maniera sa, în politica externă. Aci, trebue să hrănească exaltarea electorilor prin scopuri de expansiune imperialistă. Stăpînirea Adriaticei este suprema mîndrie a fasciştilor. El se desinteresează complet de restaurarea Europei. Internaţionalismul acestei probleme caşi adierile ei umanitariste ar tempera primejdios avântul şovin al combatanţilor. Din contra, tulburele ei complicaţiuni, care acaparează şi divid popoarele mari ale Antantei, pot folosi Italiei pentru a lovi micile naţiuni. Ultimele evenimente o dovedesc.

Ambiţia de dominaţiune a lui Musolini este hrănită de imaginea trează a vechei puteri romane. De nenumărate ori, el îşi închela discursurile cu „Trăiască Italia Imperială!" La Milano, cu cîteva zile înainte de marşul asupra Romei, el declara: „...făcînd din Mediterana un lac care să fie al nostru, expulzînd pe aceia care sînt paraziţi." Iar Bastianini, secretarul partidului, îndemna pe delegaţii coloniei italiene din Tunis: îndreptaţi gîndul şi privirele voastre spre Sicilia, care pare să se aplece pentru a vă întinde mîinile; îndărătul ruinelor Cartaginei, unde sînt marcate urmele Romei, se ridică un nou soare.

E limpede: Musolini doreşte să organizeze o Italie imperială care să-şi scalde orgolioasă imaginea în apele albastre ale Adriatecei.

* * *

Ce va fi mişcarea fascistă pentru istorie, se va cunoaşte mai tîrziu. Deocamdată, ea înseamnă o fortificare a burgheziei prin aspirarea la conducere a forţelor ei proaspete, ea dovedeşte puterea încă impresionantă a acelei bughezii de a trăi adaptîndu-se ferm principiilor de autoritate şi şovinism. Pe de altă parte, triumful fascismului e probă că vigoarea socialismului e cu totul limitată.

Istoria naţională a Italiei va înregistra figura clasică a lui Musolini cu inscripţii scurte şi aurite ca în triumfurile Consulilor romani. Istoria lumii însă, la epoca aceasta, vorbind despre sforţările gingaşe spre o generoasă înfrăţire, va considera pe Benito Musolini ca un copil teribil al Europei războinice.

Const I. Vişoianu

Unchiul din America

Constantin Mogrea stinse luminarea, turtind flacăra cu al doilea tom din „Viaţa Insectelor". Pe urmă, rămase multă vreme cu ochii deschişi în întuneric, răsucindu-şi în aşternut oasele dureroase.

Nu se ridicase într'un cot să sufle lumina, înadins ca să nu-şi alunge somnul şi acum somnul nu venea. Îl înăbuşi mai întâiu fumul înecăcios al feştilei stinse, amintind slujba bisericilor de ţară, deniile, prohodul înmormîntărilor. Gîndi după acela cu neplăcere, că adouazi are să găsească un rotocol murdar de funingine, o pată grasă şi transparentă de spermanţetă, pe scoarţa nouă a cărţii; asta îi risipi de-albinelea pofta de dormit. Afară se auzeau streşinile picurînd. Începea desgheţul. Era în cele dintâiu zile ale lui Martie. Decuseară pornise cald vîntul echinopţiului. Sfîrşea şi iarna aceasta îndelungă şi aspră care păruse într'o vreme fără sfîrşit. „Cel puţin aşa se uşurează bugetul la capitolul combustibilului—îşi surise singur, cu o veche amărăciune, miloasă şi ironică pentru propriile sale mizerii, Constantin Mogrea. Acum numai această fericire, de ordin casnic, i-o mai putea aduce primăvara. Întoarse perna cu faţa rece în sus, căutînd un loc potrivit să-şi înşele insomnia.

Pe subt prag, din camera de alături străbătea o şuviţă subţire de lumină şi, în noaptea opacă şi densă care-i juca înaintea ochilor svîcnitoare cercuri de întuneric, dunga acela caldă îi chema privirea îndărătnic: stăruitoare prezenţă a unei suferinţi tăcute, resemnate şi fără scăpare. Acolo, la masa cu mărunte unelte de cusut; mosoare roşii de aţă, nasturi de sidef, foarfeci şi perniţe de ace, lucra până tîrziu, după miezul nopţii, Silvia. O ştia plecată subt globul lăptos al lămpii deasupra pînzei albe, cu genunchii înălţaţi pe un taburet, cu pleoapele obosite şi cu obrazul fără sînge, destinzîndu-şi din cînd în cînd umerii încovoiaţi, trosnindu-şi mînile anemice, amorţite; iar tinereţea acela u-

cisă de timpuriu, osîndită la nopţi de veghere şi la sărăcie, îl duru până la desnădăjduire în pregătirea aceasta de primăvară, coborîtă pe nevestite; pentru el şi toţi ai lui fără făgăduiala nici unei bucurii întregi, în dimineţile luminoase ce-au să vină, cu soare strălucitor, cu desmierdare aeriană a adierilor de vînt, în grădini parfumate, unde albinele vor zumzăi peste cîteva zile, în miezul roz al frunzelor de cais, albe.

Zilele şi anotimpurile se tîrau în viaţa lor, demult asemănătoare şi miloase, fără surprize şi fără oaze de însemnare. De cîte ori Constantin Mogrea se gîndea la această monotonă înşiruire a săptămînilor, îndată îi apărea în amintire, stupid şi fără desluşită pricină, Matusalem, broasca cu carapace din cancelaria liceului, ghemuită neclintit într'un ungher cu aparate de alamă coclite, ca un bloc negru şi neînsufleţit de mineral. De acolo vietatea prizonieră nu scotea capul decît odată pe zi, la farfuria cu lapte, pentruca să se întoarcă iarăşi să somnoleze, cu gîtul şi cu labele strînse subt capacul de os, aşa de ani şi ani de zile, aşa ani şi ani de acum înainte, până cînd toţi vor fi morţi, schimbaţi, înlocuiţi, uitaţi; şi ea, fără nici o grabă şi fără nici o întîrziere, la acelaşi ceas, va întinde capul îngust, fără frunte, cu ochii acoperiţi de pleoape solzoase, spre acelaşi blid de mîncare, spăimîntător de precis, de resemnată şi nepăsătoare la tot ce poate fi luminos şi cald, dincolo de zidurile cenuşii cu planşe de anatomie.

„De ce oare natura va fi hărăzind viaţa cea mai îndelungă, tocmai creaturilor celor mai stupide şi mai urîte ?"—se întrebă Constantin Mogrea, cu bolnăvicioasa insistenţă a omului chinuit de nesomn, de a se acăţa de gînduri absurde şi nefolositoare. Pe urmă, fără să-şi lămurească un răspuns, se trezi descoperind că ochii broaştei, cu inele în jurul pupilei, au o ciudată asemănare cu ochii de prost blînd şi docil, ai directorului. „Se vede că într'adevăr trăsăturile fiecărui om amintesc cîte un animal. Desigur pe acela, în a cărui speţă strămoşii lui erau destinaţi să se oprească în evoluţie..." reflectă, cu obişnuita-i înclinare către generalizări, dascălul de zoologie; şi îndată căută să-şi recapituleze în minte, pe rînd, figura fiecărui cunoscut, să desluşească cu ce specie anume din regnul animal va fi sămănînd fiecare. Unul avea gură cu buze rotunde şi despicate de epure, altul un adevărat cap de pichire; Stamate, prietinul lui cel mai bun, dela prima vedere îl făcuse să se gîndească la un guvid, exact la un guvid. N'ar putea spune nici acum de ce anume. Poate din pricina capului fără gît: lat, chel, măsliniu şi gras, şi a ochilor prea depărtaţi către tîmple. Îl bucură această descoperire, ca şi cum ar fi aflat oamenilor din jurul lui o infirmitate ascunsă, umilitoare, de care el fusese ferit. Dar îşi aminti cu tristeţă că elevii îl numeau, între ei, pentru gîtlejul lung şi vorba astmatică—gînsacul—şi alungă grăbit gîndul dela aceste curate neghiobii, cum numi cu dispreţ descoperirile ce-l încîntaseră adineaori. „Ce mai colecţie de neghiobii s'ar putea aduna

dacă ar exista un aparat drăcesc să stenografieze gîndurile de insomnie, chiar ale celui mai inteligent om! Și bietul *homo faber*, ce mai jalnică apariție pe scoarța planetei!..."—încercă să se consoleze Constantin Mogrea, confundîndu-și soarta cu a întregii omeniri, pe care o compătimi generos, din patul lui de bătrîn torturat de nopți fără sfîrșit.

Hotărî să nu-și mai oprească la nimic cugetul. Numără picăturile depe streșină, afară. Pic-pic! — asta e subt fereastră. Pic-pic, — asta e pe treapta de piatră a scărilor. „Ciudat, cum au săpat picăturile acolo, o gaură rotundă, netedă și adîncă, parcă ar fi scobită cu un cui! De treizeci de ani gresia aceia e roasă de picioarele lor. Acuma seamănă, subțiată la mijloc de pași, cu treptele de biserici vechi. Cînd are să-i asculte oare proprietarul, să înceapă reparațiile?... Va să zică iar se surprinde gîndind? Oare Edison doarme patru ceasuri pe noapte fiindcă și-a educat așa celula nervoasă, ori fiindcă sufere de insomnie? Ce mai prostii îi dă în cap! N'are să adoarmă așa niciodată..." Se răsuci pe altă parte. Aproape de tot izbucni un cînt de cocoș. Se auzi deslușit și sbaterea aripilor. Răspunse îndată altul, și altul, și altul; din ce în ce mai înăbușit și mai îndepărtat, până la marginea orașului; de acolo peste cîmpuri întinse și întunecate, umede subt vîntul cald al desghețului, ca un semnal misterios în bordeele negre, din cătun adormit în cătun adormit... „In clipa asta se îngînă toți cocoșii din țara romînească" — gîndi Mogrea, și asta îi păru chinuitor de monoton. Fâșia de lumină de subt ușă îi țintui iar un răstimp ochii. Pe urmă, i se păru că în întuneric aude o mișcare, abia simțită.

— Mario, tu dormi?

Din celalalt pat, de dincolo de birou, femeia se întoarse în așternut.

— Nu... De ce'ntrebi?

— Nu se mai culcă Silvia. Trebue să fie aproape unu!...

Femeia nu răspunse. Ghici că strînge din umeri subt plapomă.

Cînd putea să lucreze decît după ce se liniștesc toți? Apoi tîrziu, mai încet, crezînd că a ațipit.

— A fost azi Stănciulescu. Uitam...

— Ei?... și ce mai vrea individul?

— A venit cu legea cea nouă a chiriilor. Cu Monitorul. Zice că-i dă drept să ne urce iar, dela Sf. Gheorghe... A rămas să treci pe la el.

Constantin Mogrea se încruntă în întuneric, ca și cum avea chiar acum în față pe Stănciulescu, și trebuia să-și apere cu înverșunare drepturile lui de chiriaș pentru vecinicie. Intotdeauna în ajunul împrejurărilor grele, se simțea energic, închipuia dialoguri în care el avea cuvîntul hotărîtor, cel din urmă; adouazi însă, în fața evenimentelor adevărate, pierdea repede tot curajul, gîngăvea vorbe neisprăvite, se apăra moale, dezarmat, bicisnic.

Pipăi încet, să nu răstoarne ochelarii și paharul de pe măsuța de noapte, și deschise port-țigaretul. Aprinse o țigară, trase

fumul cu sete. Lumina de subt prag se mișcă, se auzi unsertar tras, împins la loc. Apoi din nou se făcu liniște...

— A mai fost și Pincu... Cu ghetele copiilor de le-a reparat. Trebue numaidecît să-i dăm măcar cinci sute de lei! A crescut din cale-afară contul.

Mogrea privi iritat spre locul unde se afla nevastă-sa, deși nu o putea vedea în besnă.

— Să mai aștepte! Nu i-ai spus: la leafă?... Ce pot să-i fac, frate? ce pot?...

Rosti ultimele cuvinte cu jumătate de glas, ca un vinovat. Cu două zile înainte, plătise cu economiile lui ascunse, două sute de lei pe cele două volume cu observații curioase din viața insectelor, și acum banii aceia îi păreau furați sărăciei lor, sustrași netrebnic altor nevoi, risipiți pentru satisfacerea unui viciu tăinuit. Trei luni îl chinuiseră volumele în vitrină, cu coperta lor albăstrie, pe care era gravată o insectă cu antene lungi, arcuite și fine, pe o crenguță țepoasă de pin. A economisit dela tutun, a împuținat numărul țigărilor, n'a mai cumpărat decît o gazetă pe zi; iar cînd a eșit cu pachetul legat cu șnur roșu subsuoară, din librărie, s'a furișat pe lîngă zid, ca după săvîrșirea unei fapte uricioase. Acum i se părea că nevastă-sa, după ce întorsese volumele pe o parte și pe alta, dimineața, cînd scuturase biroul, făcea aluzie la această patimă a lui pentru cărți, cu neputință de vindecat, în ciuda tuturor certurilor fără sfîrșit, a sîcîiturilor prelungite, a controlului până la ultimul gologan din leafă, înghițit de nevoiașa lor gospodărie.

— Și uitam! urmă șoptit femeia. A mai fost, după amiază și...

Constantin Mogrea se ridică în capul oaselor, gesticulînd în întunericul orb, fără să aștepte sfîrșitul.

— Cine a mai fost, frate?... A mai fost și... a mai fost și..." Ce dracu, toți și-au dat întîlnire azi, aici?

— Vorbește mai încet, omule! Trezești copiii... Te aude fata de dincolo. Vroiam să mai spun c'a mai fost și Emil. Na.

Constantin Mogrea frecă un chibrit și aprinse luminarea. Nu puteau continua vorba așa fără să se vadă. La lumină gîndurile îi păreau mai limpezi și mai simple. Pe părete juca umbra slabă, cu părul zburlit, cu mărul lui Adam pronunțat peste măsură, mișcîndu-se la fiecare răsuflare ca un neobosit piston negru. Se ridică între perne și femeia, frecîndu-și ochii speriați de lumina bruscă. Era puțină la trup, cu pieptul plat în capotul de noapte, cu șuvițe pe păr sur, scăpate de subt bonetă.

Stăteau acum în camera rece, în paturile despărțite la mijloc de biroul cu teancuri de cărți, ca două stafii urîte, slabe și bătrîne, pregătindu-se să pună la cale, după miez de noapte, pe șoptite, o faptă misterioasă și groaznică. Dacă cineva ar fi privit atunci prin întredeschiderea perdelei înlăuntru, ar fi asemuit îndată, fără voe, moșnegii aceștia, cu niște vrăjitori sculați în besna nopții, să fiarbă în ulcele de lut ciolane de morți și ficat de găină neagră pentru descîntece blestemate. Deslușind în flacăra tremu-

rată a luminării, mînile lor vînoase, încheeturile umflate, ochii storşi şi suri din care strălucirea s'a retras ca apa din albia rîurilor uscate, n'ar fi putut închipui nici o clipită că au arătat odată altfel: tînăr, fraged şi încîntător ochilor. N'ar fi putut înţelege că bătrîna cu pieptul supt a fost cîndva o fermecătoare femeiuşcă, cu ochii migdalaţi şi umbriţi de gene mătăsoase, cu buzele cărnoase şi umede, descoperind la fiecare surîs un şirag de dinţi mărunţi, regulaţi şi sănătoşi; cu umerii goi, rotunzi şi pudraţi în rochia de bal, cînd aluneca abia atingînd pămîntul cu pantofii de mătase albă, uşoară şi sveltă, rezemîndu-şi capul de păpuşă trandafirie, alintat, pe umărul tovarăşului de dans. Atunci mersul ei mlădios, chipul cum mirosea o floare ţinută cu două degete, clipirea repede a genelor cînd aştepta nerăbdătoare un răspuns; fiecare cuvînt, fiecare hohotire cristalină de rîs, şi tăcerea ei cînd stătea rezemată de pervazul ferestrei, pe gînduri, pîndind cum o pisică pîndea zborul rîndunelelor—toate erau o desfătare, o plăcere fericită pentru ochi, ca bucuria pe care o dă un trandafir rar, cu parfum catifelat descoperit neaşteptat de trecător, într'o grădină sălbătăcită, cum era decînd se ţine minte tîrgul acela.

Nici pe moşneagul cu mustăţile ţepoase, cu nodul din beregată enorm, nu l-ar fi putut imagina altfel; purtînd tînăr veştmintele după moda romantică de acum mai bine de trei decenii, cu părul aruncat în bucle inelate pe spate, cu privirea ageră şi lacomă la spectacolul plin de făgăduieli al vieţii. *Ei singuri* acum se desvăţaseră a mai gîndi la aceasta. Îşi aminteau anii, înfăţişarea altor oameni de atunci, răsăriturile de lună, casele care au fost dărîmate şi grădinile care-au fost tăiate; dar carnea lor nu şi-o mai puteau închipui decît veştedă şi moale ca acum, ochii lor aşa cum sînt — cenuşii în văgăunile orbitelor; iar în locul cuvintelor înflorite proaspăt în dimineţile tinereţii lor de atunci, aşa cum nuferii albi răsar pe lumina apelor odihnite, nu mai ştiau să-şi spună acum decît cuvinte hărţăgoase şi duşmane în care e vorba de bani, de datorii, de copii, de lemne şi de chirie.

La marginea oraşului înainte se afla o fineaţă întinsă până în zăvoiul cu sălcii şi cu plopi, care păreau pudraţi cu pulbere de metal argintiu cînd vîntul răsucea frunzele. Acolo s'au plimbat odată, în cel dintâiu an, cînd s'au cunoscut, într'un sfîrşit de înserare. Iarba era înspicată şi coaptă, înaintea lor o pasăre se legăna pe un fir înalt de graminee, clătinîndu-şi coada subţire şi lungă, deschizîndu-şi la fiecare oscilare aripile, să-şi păstreze echilibrul. Mirosul sulfinei, al florilor încarnate de trifoi, al garoafelor de cîmp, respira ameţitor din fineaţa încălzită, ca dintr'o uriaşă cădelniţă a cîmpului, a firii, a pămîntului îndumnezeit. Păşeau uşor, în picioare se acăţau circei de ierburi, în urma lor rămîneau două cărări de flori culcate. Atunci tristeţa elegiacă a amurgului, susurul îngînat al lăcustelor, fluturarea vîntului aplecînd legănat corole albe, şi roşii, şi viorii, şi albastre — au şoptit bărbatului tînăr, înfiorat de atîta fericire, începuturi de gînd nelămurite, eliberate de apăsarea lumii, niciodată rostite. Găsea cuvinte rare şi netocite de întrebuinţarea fiecărei zile; tot ce era

ascuns şi nemărturisit în gîndurile lui deslegate din adîncuri, îşi găsea deodată minunat şi firesc îmbrăcăminte străvezie de vorbe; şi vorbele acelea îl exaltau şi înduioşarea propriilor lui gînduri îi umezeau ochii. Înoptarea şi-a întins peste ei umbrele brusc, şi cînd a strîns-o alături, să-i simtă subt pieptul strivit palpitarea de pasăre a inimii, mîna femeii, mică, trandafirie şi mirosind răcoros, i s'a încleştat de obraz să apese sărutul. Acuma acolo, s'au zidit căzărmile cu acoperişuri de tablă roşie. A trecut de nenumărate ori prin faţa lor; în ograda prăfoasă, plantată cu salcîmi şi oţetari, se aud exerciţiile gorniştilor, se văd pluloanele adunîndu-se şi desfăcîndu-se în aliniere, tropotind la comenzi scurte... o santinelă îl priveşte întotdeauna nepăsătoare, cu arma la umăr, cu ochii somnoroşi, în gheretа decolorată de ploi; mînile femeii sînt aspre, miroase astăzi a bucătărie şi a săpun de rufe; şi el niciodată nu s'a mai gîndit la asfinţitul de atunci, la propriile lui cuvinte risipite vîntului în fineaţa cu flori ce nu mai sînt; nici o tresărire n'a simţit; nici o tristeţă nu le-a mai chinuit amintirea; şi asta era mai neînţeles şi mai îngrozitor decît suferinţa cea mai sfredelitoare, decît moartea însăşi.

Bărbatul cobori din pat, trase surtucul peste cămaşa de noapte, îşi puse ochelarii şi începu să se plimbe cu tălpile goale în papucii cu pielea de-o răceală umedă şi desgustătoare, de şarpe. Pe varul păretelui, umbra se micşora şi creştea după cum omul se apropia şi se depărta de măsuţa de noapte; iar cînd ajungea în faţa luminării, înălţată peste măsură, umbra părea că se apleacă îndoită din tavan, deasupra lui, să-l privească cu milă, ca un uriaş bun şi înduioşat.

„Doamne! cînd a slăbit aşa?" se întrebă femeia, uitîndu-se cu milă la spatele omului mai gîrbovit ca de obiceiu, de frig.

„Doamne! cum mai poate desfigura bătrîneţa o femee!" îşi spuse bărbatul, întorcînd ochii dela deschizătura capotului, prin care sînul femeii se vedea atîrnînd, vlăguit şi stors. Cum se plimba, cu paşi răşchiraţi, cu fluerele picioarelor păroase şi slabe, cu ochelarii pe nas, cu mărul lui Adam sbătîndu-se ca o neastîmpărată vietate ascunsă subt pielea sbîrcită a gîtlejului şi svîrcolindu-se să scape de acolo; însoţit de umbra care creştea pe zid, se apleca şi-i urmărea fiecare mişcare ca un tovarăş misterios şi tăcut,—omul avea o înfăţişare în acelaşi timp dureroasă şi comică. Nodul din gît cobori jos de tot, aproape de legătura pieptului, parcă făptura pitită acolo se pregătea să facă un salt neaşteptat şi liberativ.

— Mario! —spuse cu glasul doborît, din care pierise toată înfurierea de adineaori—Mario, cum are să sfîrşească asta?

Femeia nu răspunse. Întinse mîna la spatarul scaunului, trase şalul cafeniu, îl încrucişă pe umeri.

Acum, de cîte ori era vorba despre nevoile lor, din ce în ce mai împovorate, arăta bărbatului tînguitor şi dezarmat o milă dispreţuitoare. Îmbătrînit între pasările lui împăiete, între insectele prinse cu ace pe cartoane presărate cu camfor, între borcane

cu larve, reptile şi măruntae verzui de animale, puse în spirt, Constantin Mogrea de îndată ce trebuia să ia o hotărîre în afară de cărţi, de laborator şi de cursurile de şcoală, se purta ca un copil cuprins de panică. Făptura femeii, mică, dîrză şi curajoasă, oţelită în treizeci de ani de gospodărie săracă, nu se putea împăca nici astăzi decît anevoe cu tovarăşul acesta, stîngaciu şi timid în viaţa cea de dincolo de cărţi, aspră şi neîndurată.

Fiindcă era învăţată să nu stea o clipă cu mînile trîndave, luă de pe colţul biuroului ghemul cenuşiu, împletitura începută; şi ingliţele purtate de degetele uscate, prinseră să joace cu repeziciune în ochiurile de lînă. Un timp păru că şi-a adunat gîndurile numai acolo, la pieptarul împletit. Se auzi multă vreme, cadenţat şi adormitor, şuroiala streşinilor afară. Fără să ridice ochii femeia vorbi însfîrşit, cînd Constantin Mogrea nu mai aştepta răspuns:

— Mă rog, şi ce înţelegi dumneata prin *„asta"*? (După treizeci de ani, îşi spuneau „dumneata" de cîte ori se ivea ameninţarea unui început de ceartă). Mi se pare că nici Silvia, nici Emil, nu-s copii! Au să-şi aranjeze viaţa cum face toată lumea. Eu nu văd aici nici o grozăvie!.. Mi se pare dimpotrivă, c'ar trebui să ne bucurăm. E băiat serios; nu pierde vremea la cafenea, n'aud de petreceri cum se vorbeşte despre Damian de Franceză şi despre cheflliul de Iliescu... Dumneata singur spuneai că dintre profesorii tineri, e cel mai bine văzut în oraş şi acolo, la şcoala dumitale. Ce mai vroiai adică? Poate dumneata aşteptai să ne cadă un prinţ coborît cu hîrzobul din cer, să ne ceară fata! Dumneata numai cu gîndacii şi mortăciunile dumitale! Nu mai scoţi nasul de-acolo. Indată ce trebue să hotărăşti ceva, te vaeţi, te'nfurii, aici, cu mine; şi pe urmă te ascunzi cînd e vorba să descurci lucrurile, parcă în fiecare zi are să se întîmple cine ştie ce catastrofă!...

„Doamne, cît de vulgar cugetă!" — îşi spuse Constantin Mogrea şi în aceiaşi clipită îi fu ruşine de această exclamaţie interioară, gîndind la eroismul simplu şi neobosit al femeii care de treizeci de ani cîrmuia gospodăria lor împovărată prin toate întîmplările protivnice. Părul cînipiu, sînul mort, ce-i siliseră să-şi întoarcă ochii mai înainte, îl înduioşară; stăteau mărturii dureroase ale acestei aprige îndîrjiri, ruinări desăvîrşite, rămăşiţe de viaţă şi de trup desfigurate, ca mînile ciunge şi groaznice la vedere ale soldaţilor trecuţi prin foc. De ce oare nu s'ar putea înţelege liniştit cu vorbe deopotrivă de îngăduitoare şi gata de ertare, unul pentru slăbiciunile celuilalt? De ce se sfredelesc în fiecare cuvînt, parc'ar răsuci vîrfuri de cuţit?

— Bine frate, stai, opreşte-te! încercă s'o împace. N'am spus nimic. Mă'ntreb şi eu cu ce au să trăiască. E simplu să zici: „Au să se ia şi au să-şi aranjeze ei viaţa cum face toată lumea"! Nu te gîndeşti, frate, ce vremuri? N'avem nici măcar

acolo, ca altă lume, un douăzeci de mii de lei, să-i ajutăm să-şi înceapă gospodăria...

— Nici noi n'am avut douăzeci de mii, şi-am trăit. Poate dumneata vrei să zici c'a fost altfel?

Ingliţile jucară cu iuţeală furioasă în ochiurile de lînă şi ghemul cenuşiu se micşora văzînd cu ochii, desfăcut cu smucituri repezi pe faţa roşie a plapomei. Constantin Mogrea vru să spună că erau alte timpuri odinioară, dar femeia îi ghici gîndul şi nu-i lăsă timp.

— Dumneata vrei să spui poate că erau alte vremuri? cunosc cîntecul. Dar mă rog, noi nu trăim tot în aceste „alte vremuri"? Şi slava Domnului! cu oleacă de chibzuială.. Silvia e gospodină, n'am crescut-o în puf, e învăţată cu nevoia.

— Dar copiii, frate? Nu te gîndeşti? Dac'au să aibă copii?

— N'au să aibă!

— Cum n'au să aibă? Parcă asta o hotărăşti dumneata ori eu, de-aici?

Femeia îşi opri o clipă mînile din lucru şi-l privi lung cu compătimire.

— Apoi nu ţi-i că are să facă şi dînsa prostia să-şi umple casa de copii? Dumneata te faci că nu ştii că o femee n'are ploduri dacă vrea să n'aibă.

Constantin Mogrea se gîndi cu spaimă, la înţelesul ascuns al acestor cuvinte, şi-i fu odioasă închipuirea că fata lui nevinovată, carne din carnea lui, va fi silită la întrebuinţarea acelor leacuri umilitoare, despre care femeile îşi şoptesc între ele, într'o complicitate monstruoasă.

El mai avea o nădejde. In sărăcia lor fără scăpare, mai păstra o rezervă — cea din urmă: împlinirea unei minuni care să rezolve toate greutăţile miraculos, ca în visurile imposibile, ca în fanteziile absurde ale melodramelor. Nu îndrăznea să înceapă. Oprit înaintea luminării îndreptă mucul ars care strîmba flacăra; desprinse spermanţeta moale şi caldă, prelinsă pe marginea sfeşnicului de alamă şi făcu un cocoloş învîrtit multă vreme între degete. Umbra din tavan se plecă şi părea că aşteaptă să-l asculte, binevoitoare.

— Eu zic — îndrăzni însfîrşit, fără să privească la nevasta-sa, frămîntînd pasta de ceară — zic, c'ar fi bine poate să-i scriu lui Ovid. Uite: să-i scrie Silvia! Ţinea mult la dînsa. I-ar trimite poate ceva! Poate pentru el e-un fleac, ceia ce nouă ni se pare imposibil.. De unde ştim, dacă n'a dat norocul peste el, acolo?

Femeia smunci ghemul de lînă mai aproape şi pufni cu dispreţ.

— Ovid, al dumitale!

Spunea „al dumitale", deşi Ovid era frate bun cu ea. Dar şi acum era destul să-i audă numele şi să roşească. Cu cinci ani mai mare ca dînsa, acest Ovid fusese multă vreme neliniştea şi ruşinea familiei. După ce fugise din şcoala militară, colindase ţara cu o trupă de operete, se făcuse actor, pe urmă scrisese

intr'o bună zi din Prisăcani: printre altele ajunsese şi funcţionar la vamă. Peste iarnă, in acelaşi an, bătuse intr'o dimineaţă la uşa lor — nici nu erau treziţi din somn. Işi făcea intrarea imprumutind dela servitoare gologanii de birjă pentru cursa dela gară. Cobori in antret un cufăraş cu invelitoarea de tablă văpsită sticlos şi cîrpită, o cutie de vioară şi o pălărie de pae, veche, invelită intr'un ziar: toată avuţia. Se instalase în casa lor, mosafir nepoftit. Două zile a mîncat tăcut, cu ochii plecaţi, aşezînd incet tacîmurile pe prăguşorul de sticlă să nu facă sgomot, bucuros că nu-l cercetează nimeni, neîndrăznind, cu modestie ipocrită, să se aşeze decît pe marginea scaunului, ca un trecător gata să se ridice şi să plece îndată. Cînd a prins curaj, nu mai vorbi decît despre America, despre averile care se cîştigase uşor acolo; făcea planuri, destindea pe masă prospectele companiilor de navigaţie, unde se aflau in culori, pe apele zugrăvite albastre, transatlantice uriaşe cu mateloţi microscopici, în uniforme albe, rezemaţi cu coatele pe bare de alamă, cu femei în pardesie de călătorie, fluturînd din batiste spre un ţărm nevăzut...

Trîndăvea toată ziua. Dimineaţa trebuia să-l înconjure servitoarea cînd mătura; îşi aştepta cafeaua in pat. Işi făcea de lucru cu copiii — Silvia avea patru ani, Gicu doi; Mărioara, Vintilă şi Sanda nu se născuseră. Pentru hazul lor mieuna ca miţele, fluera ca ciocîrlia, pufăia ca trenul, imitînd din tropăitul picioarelor cum intră in gară, cum trece macazul, cum prinde viteză. Le tocmea jucării din scîndurile cioplite ingenios, paiaţe care făceau salturi peste cap, epuri cu urechi mişcătoare, corăbioare de şindrilă, cărucioare cu coardă de sfoară pe dedesupt, care mergeau singure.

Constantin Mogrea simţise dela început simpatie pentru fiecarul acesta aventurier şi îndrăzneţ, bun de gură şi violu, lipsit de statornicie şi neînfricoşat de nici una din primejdiile necunoscutului spre care se pregătea. Pe furiş îi strecura bani de tutun, îi lua apărarea cînd Maria ameninţa să-i scoată cufăraşul la uşă şi să-l dea afară. In primăvară dispăru cu zestrea lui puţină. Constantin Mogrea n'a mărturisit niciodată că i-au lipsit în acea vreme din sertar şi trei sute de lei: o adevărată avere pe timpuri. Au rămas copiilor, pe urma unchiului Ovid, cîteva jucării de scîndurele încheiate şi pălăria de pai veche, purtînd — in locul panglicei scoase — o dungă mai albă, cu care s'au jucat toată vara... După trei ani dăduse semne de viaţă din America. O epistolă lungă scrisă mărunt pe opt pagini. Işi împlinea ceia ce visase încă de pe băncile şcolii. Lumea cea nouă întrecuse tot ce îndrăznise să-şi închipue. Zugrăvea cu entuziasm minunile de la fiecare pas; trenurile ţîşnind vertiginos din tuneluri, pe uriaşe poduri albe aruncate peste fluvii cu ape somnoroase, printre vegetaţii de altă lume; clădiri gigante, oameni de toate naţiile şi de toate culorile, gonind pe străzi într'o forfotă nemaipomenită. Viaţa, e drept, pentru el nu se arătase dela început uşoară cum nădăjduise: emigranţi de toate neamurile se îngrămădeau în fiecare zi, vărsaţi din pîntecul vapoarelor, în cete lărmuitoare, se concurau cu fabrici, îşi tîrau zdrenţele dintr'un stat în altul,

trăind o viaţă aprigă de oameni desnădăjduiţi. Dar el, după ce încercase fără descurajare tot soiul de meserii, izbutise să-şi găsească un început de aşezare... De atunci, trimise in fiecare an, de ziua de naştere a Silviei, in plic de pînză pecetluit, cîte trei zeci de dolari, în amintirea ernei cînd a jucat-o pe genunchi şi-a învăţat-o să coase pe canva, cu lînă verde, galbenă şi roşie, papagali geometrici cu pliscul încovoiat. Pe urmă, după cîţiva ani, scrisese din Sud: era stăpînul unei ferme, pomenea despre o întreprindere nelămurită, care avea să-l înavuţească pentru totdeauna. Trimisese in anul acela o lădiţă cu păsări împăiate, cu schelete de mici vietăţi ciudate, cu păianjeni păroşi şi cu insecte muiate în toate luminile curcubeului, pentru colecţia lui Mogrea. In fundul lăzii, într'o despărţitură, au găsit stofe pentru copii, cîteva blăni de castor, pentru sora căreia îi cerea ertare tîrzie. Nici aceste semne de cuminţire şi dovezi îndepărtate de amintire recunoscătoare n'o îmbunaseră. „Puţină răbdare... tot n'o sfîrşeşte cu bine. Işi cunoaşte ea fratele, mai bine de cum se cunoştea el!" — spusese dînsa atunci, netezind cu dosul mînii, blăniţele moi şi lucioase de castor, pe care le aruncă pe urmă departe de ea ca ispite necurate: Nu voia să aibă nimic „dela vagabondul care-i făcuse neamul de ocară!" A trebuit să stărue îndelung Mogrea, până s'o convingă să primească gulerul lucrat toamna, de Iegor, cel mai meşter blănar al tîrgului... De cinci ani scrisorile încetaseră. Darurile nu mai veneau. Se întîmplase ceva acolo, nu puteau bănui ce anume... Ziua de naştere a Silviei trecea mai tristă, fără aşteptarea nici unei surprize, în tăcere, ca în toate acele case unde începe să îmbătrînească o fată.

La cei treizeci de dolari din fiecare an, se gîndise acum Constantin Mogrea; şi de acolo, dela această rubedenie aventurieră şi poate îmbogăţită pe tărîmuri depărtate, mai putea aştepta, în osînda lor la veşnică lipsă, o deslegare miraculoasă a tuturor strîmtorărilor.

Din ceara moale, frămîntată între degete, închipuise un animal minuscul ciudat, pe care-l aşeză in podul palmei, să-l admire pe toate laturile. Semăna cu un pui de animal exotic, dintre acele trimise împăiate în lădiţa lui Ovid; şi această asemănare urzită inconştient de mînile lui i se păru, fără să ştie de ce, un semn bun, un avertisment îmbucurător, un fel de comunicare tainică prin undele nevăzute ale spaţiului, că nădejdile au să i se împlinească. „Cine ştie, dacă Ovid in clipa asta nu se gîndeşte la noi?" — îşi spuse Mogrea corectînd animalului un picior. Apoi turti ceara între degete. In pasta caldă rămaseră imprimate urmele fine şi curbe ale arătătorului şi degetului mare, ca în gravurile din tratatele de Chiromanţie.

— De ce Ovid al meu? — se hotărî însfîrşit să-şi apere cu inverşunare cea din urmă nădejde. De ce Ovid al meu, şi de ce, dragă Mario, încăpăţînarea asta să nu admiţi că omul a făcut bine ce-a făcut? Trebuia oare să muncească aici, ca noi? Să aştepte pensie? Să-l ameninţe proprietarul de două ori pe an că-l scoate afară? Poate el a fost mai cuminte ca noi toţi... Şi de ce

să uiți că a avut întotdeauna gîndul la noi, la Silvia... Cîte treizeci de dolari în fiecare an, înseamnă mi se pare o sumă bunicică... Ba, azi trebue să fie o adevărată avere... Ia dă, te rog, *Universul* de colo!...

Constantin Mogrea luă *Universul*, căută la rubrica bursei cît cotează dolarul și pe marginea ziarului începu să calculeze cu creionul: $30 \times 15 = 450$; $450 \times 243 = 109350$. Nu-i venea să creadă. Șopti rezultatul, cași cum trebuia să audă ca să-și controleze amăgirea ochilor: *una sută nouă mii trei sute cinci zeci, o sută nouă mii*... Imposibil. Inmulți din nou, făcu proba. Nu era nici o greșală. Banii trimiși pe nesimțite de „vagabondul" de peste mări, ar fi însemnat astăzi, adunați, această avuție, pentru ei fabuloasă: 109350. Cifrele treceau peste tot ce îndrăznise să închipuiască vreodată, îi păreau în afară de realitatea pipăibilă, ca cifrele astronomice, ca acele ce înfățișează distanțe dela o planetă la alta, viteza sorilor în văzduhuri. In sertarul lor, unde de treizeci de ani nu se adunase niciodată mai mult decît cele cîteva hîrtii albastre la încasarea lefii, asta ar fi fost acuma o comoară, prețul cu care și-ar fi răscumpărat ca robii, libertatea...

Iși scoase ochelarii și privi depărtînd ziarul spre flacăra luminării. Umbra de pe părete acoperi și ea jumătate de cameră cu o perdea neagră.

— Ce mormăi acolo, omule? întrebă femeia, lăsînd lucrul cu ingliițile înfipte la o parte, și presimțind cu neliniște o nouă pricină de mîhnire.

Constantin Mogrea puse gazeta jos și se uită la nevastă-sa cu dușmănie. Găsea un vinovat, și asta-i ușura ciudat de repede senzația de prăbușire, înaintea hîrtiei unde stătea scris ireparabilul. Cu toate împotrivirile lui, numai dînsa se grăbise să schimbe banii, să le găsească îndată întrebuințare. Ea purta deci toată vina. O bucurie răutăcioasă, o dorință prostească de a-i plăti așa, cu o răzbunare neputincioasă și umilitoare toate certurile de fiecare zi, tirania ei neîndurată, îl făcură deodată batjocoritor și crud.

— Ce mormăi? hohoti cu ironie exagerată, ca un actor, și mărul lui Adam se sbătu gîlgîind în gîtlej. Ce mormăi? Socotesc prostiile Dumneavoastră și mă bucur. Asta fac, cucoană! Știu că vă plac socotelile: exacte, minuțioase până la ultima centimă. Aveți colea una care o să vi se pară extrem de interesantă! Poate voiți să știți cîți bani am furat noi Silviei? Stă calculat negru pe alb: *o sută nouă mii trei sute cincizeci lei*... Ascultați? Nici un ban mai mult, nici un ban mai puțin. Una sută nouă mii trei sute cinci zeci...

Femeia nu înțelegea.

— Pe semne nu ți-e bine, omule! Ce-s vorbele astea? Ce bani am furat noi Silviei?

Mogrea bătu gazeta cu dosul mînii și rise, dîndu-și capul pe spate atît de tare, că mărul lui Adam păru că iese dela locul lui și vrea să fie și el un al doilea cap, mai mic. Cînd sfîrși de hohotit, se ridică și puse ziarul subt ochii femeii, lămurind: ăsta-i

cursul dolarului, asta-i suma în dolari, asta transformată în lei, ăsta-i totalul...

Cifrele, scrise cu creion chimic se clătinară palide subt ochii femeii. Cînd înțelese, ceva se topi înăuntru, ca o flacără suflată. Impinse gazeta cu mîinile să alunge vedenia. Cu două zile mai înainte, cetise în același ziar, cum un copil din joacă aprinsese focul cu economiile de douăzeci și cinci de ani ale unei gospodării, cum mama copilului se spînzurase în podul casei; și nici o deosebire nu găsea acum între fapta necugetată a copilului și ruinarea pricinuită an cu an, de neprevederea lor vinovată, fără nici o iertare. Faptul divers, căpăta deodată un înțeles groaznic ca o întîmplare desfășurată subt ochi. Celace cetise distrată și cu bucuria egoistă că se petrecuse departe, între oameni necunoscuți, fără să-i atingă, se lămurea halucinant, ca printr'o pînză destrămată vrăjit, care ar lăsa să se vadă aevea, peste timp și distanță, suferința și nefericirea unui semen, indiferent cu o clipă înainte. Văzu femeia spînzurată cu un capăt de funie, în podul prăfuit al casei, cu grinzile afumate printre lucruri vechi de gospodărie, cu limba neagră scoasă. Intre nenorocirea lor și a oamenilor acelora necunoscuți era acuma o apropiere: durerea acelora o simțea prin suferința ei.

— Ați înțeles acum? O să-i facem mare bucurie Silviei, mîine, cînd i-om arăta! Nu e așa că vă simțiți mîndră, Dumneavoastră, care prevedeți toate?..

Mogrea aplecat deasupra ei, o privea cu băgare de seamă mulțumită, așa cum făcea în laborator cînd turna acizi peste trupurile păsărilor, să scoată din carnea lor, oasele albe.

Femeia își cutremură făptura puțină, înfipse unghiile în pieptul său, căutînd să elibereze golul care-o înăbușea înlăuntru, își zbîrci obrazul într'o chinuire de plîns; și din ochii secați o lacrimă mică, singură, se stoarse din izvorul uscat, se prelinse încet și atîrnă în bărbie, tremurînd, neputincioasă și ridicolă.

Nu mai putea plînge.

Era așa de desnădăjduită, tortura trupului ghemuit între perne, cu cea din urmă rămășiță a feminității — plînsul — pierdută, că omul își curmă deodată rînjetul. Bucuria răutăcioasă se stinse. Lucid, ca alt om care s'ar privi de alături, cu ochi reci și severi, se văzu în puterea nopții, cînd toți pretutindeni dormeau, în odaia unde au îmbătrînit, chinuindu-se ca doi vrăjmași osîndiți să se sfîșie subt același acoperiș, să-și scormonească cu unghiile carnea, la cel dintîiu prilej ivit, fără milostivire. „Omul e un animal crud" — defini Mogrea, ca dela catedră, în fața elevilor. Și simți nevoia să încerce ceva uitat, să rostească un cuvînt ce și-a pierdut înțelegerea între ei, să rupă blestemul și să se strîngă alături, așa cum a văzut că fac cerșetorii iarna, în zdrențe, în fața focului, unde se stinge cel din urmă cărbune, în spuza răcită.

— Ce sînt prostiile astea, frate? Ce înseamnă...

Vrea să-i dea mîinile la o parte, s'o liniștească. Vroia să-i spună acuma că nici o vină nu poartă; că știe prea bine cum banii aceia s'au dus numai pentru nevoi ce nu îngăduiau aștep-

tare; odată cînd au fost copiii bolnavi de scarlatină, altă dată cînd i-a trimis medicul o vară la ţară, pe urmă la şcoală, pentru cărţi, pentru internat. Degetele lui, cercînd să-i dea mîinile la o parte, atinse sînul golit; şi la atingerea caldă şi veştedă, se traseră fără voe îndărăt ca şi cum s'ar fi apropiat de o carne vîscoasă şi respingătoare. Femeia îşi acoperi sînul. Ridică ochii spre el. Înţelese desgustul, şi totuşi ea rosti cuvintele de împăcare.

— Haide, culcă-te! Ai să răceşti desbrăcat?... Pe urmă iar începi mîine cu ceaiuri şi cataplasme...

Constantin Mogrea nu se ridică îndată de pe marginea patului. Mai încerca să găsească vorbele pe care le simţise adunîndu-se şi risipindu-se înainte de a fi rostite. Stătea cu mîinile pe genunchii păroşi şi aştepta. N'ar fi putut lămuri ce aştepta. Umbra se depărtase pe părete, îi întoarse spatele.

— Tot am s'o pun pe Silvia, să-i scrie mîne! sfîrşi într'un tîrziu, ca să spună ceva.

Apoi îşi scutură papucii din picioare şi se întinse în pat. Umbra de pe zid se topi.

Dincolo, în camera Silviei, dunga de lumină era stinsă. Trase luminarea aproape de cap, deschise cartea la semn şi începu să citească pagina întreruptă: „Nu mai încape nici o îndoială acum, că omizile procesionare pe pin sînt înşelate de instinct. Experienţele lui Fabre au făcut dovada deplină. *Era vorba să se verifice* dacă aceste omizi, care circulă *după hrană în lanţ neîntrerupt*, stabilesc o ordine în mersul lor, ceia ce ar presupune o organizare a colectivităţii puse subt o conducere. Fabre a strămutat, în acest scop, un lanţ de omizi procesionare pe un trunchiu de copac, gol şi cojit, unde nu puteau găsi hrană; a împreunat inelul, aşa că omizile, urmîndu-se una pe alta, se învîrteau în cerc închis. Trei zile, cît a durat experienţa, ordinea inelului n'a fost întreruptă decît noaptea, pentru odihnă; adouazi, omizile formau la loc procesiunea şi continuau a se învîrti, una pe urma celeilalte, orb şi stupid, fără nici un semn de descurajare şi fără nici o încercare de a rupe disciplina, impusă de această adevărată mistificare a instinctului. S'ar putea crede, deci...“

Afară picăturile desgheţului şuroiau neîntrerupt. Femeia gemu prin somn. Începu al doilea cîntat al cocoşilor, depărtîndu-se slăbit către marginea oraşului, peste cîmpuri negre şi tăcute, din cătun adormit în cătun adormit.

* * *

Amîndouă ferestrele dela camera Silviei dădeau în stradă. La început, în primii ani ai gospodăriei lui Mogrea, acolo fusese salonul de primire, orînduit aşa cum se aflau pe vremea aceia desigur cel puţin treizeci de odăi pentru musafiri în tot tîrgul: cîteva jilţuri îmbrăcate peste catifeaua roşie cu învelitoare de doc alb, o pianină neagră în colţ, o masă ovală la mijloc; pe păretele zugrăvit vişiniu, două cromolitografii în rame groase bronzate, reprezentînd, una—un cavaler cruciat, în armură grea, subt turnul unui castel luîndu-şi adio dela o femee în strae albe înconjurat de doi ogari înalţi şi îndreptîndu-se către calul tropotind nerăbdător în şeaua cu zale; cealaltă—înfăţişînd subt turnul negru al aceluiaşi castel, femeia îngenunchiată peste cadavrul cavalerului, întins pe o targă cu mîinile încrucişate pe pieptarul de oţel, alături de cei doi cîni privind trist în pămînt.

Cînd se înmulţiseră copiii şi Silvia sfîrşi şcoala, îşi strămută patul de fier văpsit alb dela internat, mesuţa de lucru şi maşina de cusut; şi astfel iatacul acesta slujea şi acuma pentru puţinii şi rarii oaspeţi ai casei.

La una din ferestre, Constantin Mogrea, cu mîinile la spate în picioare, privea de multă vreme, fără să se mişte. Peste drum era o fierărie; dela şase dimineaţa, începeau să bată ciocanele. Acuma doi ucenici potcoveau un cal. Cel mai mic, cu şorţ negru şi unsuros de piele (Mogrea ştia că-l chiamă Ghiţă, după cum ştia amănunţit numele şi păsurile fiecărui gospodar, din toată uliţa), ţinea pe genunchi copita îndoită din încheetură; celălalt ucenic răsucea şi rupea caielele, apoi pilea rotund capetele de fier moale şi unghia. Cum roibul era neastîmpărat, se învîrtea şi arunca piciorul din strînsoare la fiecare răsucitură de cleşte,—înjurăturile curgeau. Alături un popă de ţară, de bunăseamă stăpînul, scotea ceva dintr'o legătură albă şi ronţăia rezemat de căruţă, aşteptînd. Prin geamul deschis să lase înlăuntru cea dintâiu suflare a primăverii, pătrundea un miros înecăcios de copită arsă. Dar Mogrea respira aerul acela, fără să simtă mirosul greu; era cu gîndul în altă parte.

La spatele lui, pe canapea, stăteau Silvia şi Emil. Nu-i auzea vorbind, şi îşi închipuia că poate îşi string mîinile tăcuţi, aşa cum fac toţi logodiţii de cînd a început lumea; îşi dădea seamă că prezenţa lui acolo îi stinghereşte, că ar trebui să plece, şi nu putea născoci un pretext să-i lase singuri. Tuşi ca să amintească aşa că e acolo şi numai după aceea se întoarse. Nici Silvia, nici Emil nu tresăriră. Nici nu s'au mişcat. Stăteau în cele două capete ale canapelei, depărtaţi. Silvia nu lăsase pînza de pe genunchi, acele cu gămălie din colţul gurii. Emil învîrtea între degete un fir de aţă, stîngaciu, privindu-şi vîrful ghetelor cu stropi cenuşii de glod uscat.

Lui Mogrea îi fu milă şi ciudă. Ar fi dorit o fată voinică, înaltă şi mlădie, cu obrajii transparenţi, cu ochii lucitori şi vii; pentru ea un tovarăş vînjos şi îndrăzneţ, cu mişcările libere şi nesilite; o păreche din acelea care fac trecătorii în stradă să întoarcă ochii cu admiraţie şi invidie. În locul lor, în capetele canapelei, stăteau două vieţăţi ugiite, timide, cu vlaga vieţii pierită înainte de a o fi trăit. Aceştia aveau să-i continue viaţa lui monotonă şi cenuşie. Silvia avea părul balan şters, ochii gălbui, mîinile anemiate; şi toată înfăţişarea ei amintea copiii limfatici, îmbătrîniţi de timpuriu, trist, între sticluţe de medicamente, în cămări fără soare. Mogrea o ase-

mâna întotdeauna cu lujerile crescute în pivniți, apoase și albe, întinzînd desnădăjduit frunzele palide către oblGoanele pe unde se furișează o lamă de lumină. Iar viitorul ei tovarăș, cu părul tuns cu mașina, cu urechile depărtate de cap, cu umerii înguști și cravata legată strîmt, cu mînecile scurte lăsînd să se vadă prea lat manșetele tari și rotunde, părea un ucenic în concediu, îmbrăcat în haine de sărbătoare, neîndemînatec în portul lor, neștiind unde să-și așeze mînile. Mogrea cunoștea prea bine toată viața lui de trudă încăpățînată între dicționare colbăite și teancuri de fișe, departe de ispitele ușuratice ale tinereții, muncitor liniștit și închis deșertăciunilor; știa că pentru copila lui săracă și de sarbădă înfățișare însemna un neașteptat noroc; și totuși nu-și putea alunga gîndul că ar fi iubit fără îndoială mai mult un ginere care să-i impună mai puțină stimă, dar să-l cucerească prin toate îndrăznelile și cusururile adevăratei, nebuneștei tinereți. De altfel, și pentru specialitatea lui, filologia, disecarea meticuloasă de cuvinte moarte, simțise în totdeauna o disprețuitoare compătimire. Își luă pălăria să plece.

Emil desfăcu firul de ață albă, răsucit pe deget, și se ridică și el.

— Nu mai rămîi? întrebă Silvia cu buzele strînse, ca să nu scape boldurile din colțul gurii, pe care le ținea așa la îndemînă, dintr'un vechiu și nedesbărat obiceiu din școală.

— La patru era vorba să mă întîlnesc iar cu Tomovici! — Emil se uită la ceas. — Sînt patru fără un sfert.

— Tot n'ați sfîrșit? se miră Mogrea.

— Ce să sfîrșești? Pentru două camere și bucătărie: optsprezece mii, și dările! E de'nțeles cu așa oameni? Pe urmă nu se liberează decît la Sfîntu-Dumitru. Putem aștepta pân'atunci?

Silvia vru să spună că dacă nu se poate altfel, n'au altceva de făcut decît să aștepte. Dar simți că roșește, și tăcu, aplecată mai tare pe pînză, să nu i-se vadă obrajii.

— Poate mai sînt altele... Nu s'au sfîrșit doar toate casele din tîrg, spuse Mogrea într'o doară, de lîngă ușă, ștergînd borul pălăriei cu mîneca hainei.

— Mai sînt, desigur că mai sînt! Dar toate mai scumpe... A ajuns o adevărtă nebunie.

— Eu zic să lăsăm atunci să treacă Sfîntu-Gheorghe, își dădu Silvia părerea, aruncînd o privire complice lui Mogrea.

De dimineață hotărîseră amîndoi să scrie unchiului Ovid, și acum se gîndea că după cinci-șase săptămîni, cînd va veni neîntîrziat răspunsul, toate se vor schimba poate cu desăvîrșire.

Mogrea înțelese și se grăbi să-i vină într'ajutor.

— Și eu cred mai prudent. Poate până atunci se modifică și legea...

— Legea!.. Dar toate legile în tîrgu' ăsta sînt bune! E vorba cine le-aplică, și cine le-aplică nu le-aplică pentru noi! Se indignă Emil; și îndată speriat de propriul său glas bătăios, tăcu, în picioare, așteptînd să-și ia ziua bună. De subt încrețitura

pantalonului, subt care se vedea ciorapul de lînă alb, urechea cu cusătură roșie a ghetei ieșită la spate, părea că s'a ciulit să asculte și ea mirată explozia asta nemaipomenită de bărbăție.

Singură, Silvia împături bucata de pînză, puse deasupra foarfecele mici nichelate, înfipse acul, scoase degetarul care făcu o pocnitură slabă ca a unui pistol copilăresc de soc și nerăbdătoare se așeză la mesuța dela fereastră. Deschise cutia cu plicuri, desfăcu foaia de hîrtie înainte și rămase pe gînduri, cu ochii afară, căutînd cuvintele scrisorii. Fără să-și dea seama atingea de obraz, cu o senzație plăcută de desmierdare, mugurii de salcie pufoși ca blana de pisică, dintr'o crenguță adusă de Emil. Alături, avea ultima scrisoare dela unchiul Ovid, veche de cinci ani.

Se gîndi visătoare la acest om îndepărtat, pe care nu și-l mai amintea la chip, pe care îl cunoscuse, care—după cît se pare—o iubea și nu o uitase, acolo, pe tărîmurile lumii aceleia necunoscute și stranii. Căută să și-l închipue.

În plicul lungăreț cu timbre roșii și verzi, unde se afla gravat chipul lui Washington, cu ochii fini și cu părul pudrat și împletit în coadă peste gulerul uniformei—erau cuvinte puține. Ce fel de om va fi fiind? Un timp umblase prin casă o fotografie a lui de cînd juca în trupa de operetă, în costumul unui prinț vienez... Avea pe cartonul palid ochii vii, părul negru, gura tînără, cu mustățile rase, trupul subțire și elastic; dar nu se cunoaște acolo, de subt pasta fardurilor, peruca încrețită și costumul de irod, care va fi fost înfățișarea lui adevărată și ce era adăogat la ea din tuburile cu vâpsele și creioanele colorate, înaintea oglinzei, pentru amăgirea scenei. Dar ea nu și-l putea imagina altfel, decît așa cum a văzut pe stăpînii de plantații și de ferme, în filmele de cinematograf sau zugrăviți pe cutiile roșii de cacao. Cu o pălărie mare pe ceafă, cu pieptul deschis în cămașa cu gulerul răsfrînt, cu fața bronzată de soare, cu o pipă în colțul gurii, pășind rar, cu cismele roșii, printre copăceii de cafea și printre arborii de cacao, unde un șirag de Negri musculoși și goi poartă pe umeri panere încărcate. La marginea cîmpului îl așteaptă un cal înșeuat, abia stăpînit în frîu de un copil mulatru, cu dinții albi ca în reclamele de Odol. Unchiul Ovid se apropie, scutură pipa și o așează în buzunarul dela piept al cămășii, dă un ordin arătînd cu mîna spre parcelele geometrice ale plantației de arbuști; un supraveghetor ascultă cu capul descoperit; aleargă o femee neagră cu un copil în brațe plîngînd. „Bine! Să fie scutită de lucru până se însănătoșează copilul. Să-i trimitem medicamente și s'o înscrii cu cinci dolari ajutor“! — spune unchiul Ovid, împinge tocul de piele galbenă al revolverului la spate, saltă în șea și duce degetul la pălăria cafenie cu boruri mari și panglică îngustă. Calul sare într'o parte, joacă încordîndu-și gîtul, bate din copite nervos. Acuma se vede depărtîndu-se la trap, printre ierburi

înalte despărţite de vînt în valuri unduioase, către un bungalow ascuns după copacii cu frunza lată, de unde îi năvălesc în intîmpinare, cu lătrături bucuroase, doi cîni uriaşi.

Silvia zîmbi acestei viziuni încîntătoare, şi urzelile închipuirii se suprapuneau confuze priveliştei de pe geam. Calul din faţa fierăriei era potcovit, stăruia numai mirosul de unghie arsă. Ucenicul ajută la înhămat, popa scoase de subt poalele antereului punga să plătească, se uită la un ceas mare de nichel, urcă în căruţă punînd piciorul pe butucul roţii, aşeză la picioare, în fîn, legătura albă, întoarse capul cu barba roşcată să spună ceva şi dădu bici. Căruţa durui spre barieră. In colţul de stradă, care forma o mică piaţă triunghiulară, cu urme de zăpadă încă nesvîntate cu totul de cel dintăiu soare primăvăratec, nu mai rămăsese nimeni. Un om de omăt se topea în bătaia caldă a vîntului. Capul i se pleca trist pe piept, o mînă muiată căzu la pămînt; acum omul nu mai avea decît un singur braţ îndoit, strîngînd la piept un toiag prea mare pentru dînsul, şi părea împuţinat şi îmbătrînit într'o singură noapte. O pasăre mică veni în zbor, se aşeză pe umăr, ciuguliind ceva subt aripă, răsuci capul vioiu spre dreapta şi spre stînga, îşi zburli penele cenuşii, văzu pisica roşie a lui madam Alexandrescu traversînd strada glodoasă pe vîrful pietrelor, scuturîndu-şi labele la fiecare pas, şi cu un ţipăt ascuţit săgetă pe acoperişul vecin. Capul omului de omăt se închină mai tare ca al unui moşneag care a sfîrşit de moţăit şi adoarme.

„Aveţi o scrisoare din Europa, din Romînia"—îi spune unchiului Ovid, în capul scărilor, bătrîna Annie, servitoarea credincioasă care-l însoţeşte de zece ani în toate peregrinările. Unchiul Ovid aruncă pălăria pe o masă, se aşează în balcon, într'un jilţ de pae, aprinde pipa şi flacăra chibritului joacă aproape invizibilă în bătaia dogoritoare a soarelui. Intinde picior peste picior, priveşte cu înduioşare timbrele din ţară şi, închizînd din ochi să se apere de fumul pipei, rupe încetişor marginea plicului. A! Asta-i dela Silvia. Biata fată! Trebue să fi crescut mare, e desigur domnişoară acum. Ia să vedem ce scrie... Poftim; se mărită. Şi eu nici nu mai gîndeam! Asta nu se poate. In Romînia trebue să fie viaţa foarte grea acuma, e o ţară săracă cu valuta lor! Annie! Iute, cerneală şi hîrtie!.. Nu. Mai tîrziu. Nu iau dejunul acuma. Numai dupăce termin de scris. E o datorie, nu pot lăsa oamenii acela să se chinue acolo"!.. Annie îl priveşte cum scrie, cu mîna la gură. I se răceşte mîncarea, dar nu-i pare rău. Trebue să iubească foarte mult Mister Ovid pe cei de acolo, din Europa, dacă îşi uită şi de masă. „Ştii tu unde merge scrisoarea asta, Annie?" întrebă zîmbind unchiul Ovid dupăce a terminat şi a pus tamponul peste iscălitură. Annie rîde cu mîna la gură, de i se văd toţi dinţii albi. Ea e o proastă, nu ştie nimic; nici nu-şi închipue cum poate fi Europa aceia unde oamenii vorbesc treizeci de limbi încurcate şi s'au bătut cu tunurile pentru cîteva mile de pămînt. „Scrisoarea asta se

duce la nepoata mea Silvia. Am jucat-o pe genunchi; ere o fetiţă foarte drăguţă atunci, blondă, cu ochii drăcoşi. Ii făceam jucării din scîndurele, vaporaşe şi trăsuri cu şuruburi de lemn. Acuma e domnişoară, se mărită. Tu eşti o proastă, Annie, tu nu poţi şti cît mi-e de dor de dînsa şi cum mă hotărăsc în fiecare an să plec două luni să-i văd. Annie, tu ştii ce e nostalgia?" Annie rîde şi e bucuroasă şi ea. Nu ştie ce e nostalgia, dar e fericită că pe Mister îl iubeşte cineva departe şi i se pare caraghios că Mister a avut cîndva vreme de pierdut, să tocmească jucării din scînduri, ca Tom, băiatul ei, cînd era mic şi se juca în tufe de trestie de zahăr.

Silvia lăsă jos crenguţa cu muguri pufoşi. Muiè peniţa în cerneală. O clipă privi în capacul călimării, unde se vedea reflectat strălucitor, în globul nichelat, capul şi jumătate din trupul ei, minuscul, diformat aşezat înaintea unei foi microscopice de hîrtie. Inchină fruntea şi începu să scrie mărunt, din capul paginii:

„Iubite unchiule"...

* * *

La cincisprezece August, cînd după calendarul răsăritean se *sărbătoreşte Adormirea Maicei Domnului*, la marginea oraşului e iarmarocul cel mare de fiecare an, vestit în toată Moldova. Cu două săptămîni înainte, în cîmpul dintre căzărmi şi cimitir, răsar într'o noapte bărăci de scînduri, corturi cenuşii de pînză înălţate pe drugi de fier şi pe frînghii; panorame cu vederi groaznice de ciumă, de războiu şi de cutremure, zugrăvite pe muşamale deasupra intrării; circuri şi menagerii care miroasă de departe a maimuţă şi a grajd; roate cu numere negre şi roşii pentru încercarea norocului; minuni nemaipomenite: păianjenul cu cap de om, cea mai grasă femee din cele cinci continente, Ion Suciu şi Marin Grecianu, cel mai scurt şi cel mai înalt recrut romîn, omul de fier care rupe lanţuri în dinţi, crocodilul biciclist, înotătorul din Tochio şi alte nenumărate grozăvii ce nu s'au mai pomenit de cînd lumea.

Toţi copiii tîrgului nu mai au astîmpăr, dau tîrcoale corturilor deasupra cărora flutură vesel în vînt steguleţe tricolore, se împrietinesc cu odraslele comedianţilor din vagoanele de scînduri; îşi vînd cărţile de şcoală, pentru a căpăta biletul care le dă drept să asiste la dejunul şarpelui boa ce adumică dintr'o înghiţitură un miel viu, o căprioară sau un viţel.

Către margine e tîrgul de vite, unde se întinde o negură de căruţe, de cai şi boi însemnaţi cu pete sinilii şi roşii în frunte; o furnicare şi o larmă de oameni fără hodinire până la asfinţitul soarelui. Dar partea acela din iarmaroc e umblată mai mult de oameni de ţară, care-şi fac negustoria cu îndelungi şi aprigi precupeţiri, cu tocmeli disperate şi adalmaşuri prelungite până la ziuă, în magherniţile cu miros sfîrîiat de mititei şi de

fleici, și cu scîrțîit plîngător de scripcari... Tîrgoveții sînt ispitiți mai cu samă de bărcile din mijloc, de sunetul pianelor mecanice, de ochianele și oamenii de ceară din panoptic, de muzica ventrilocă a gramofoanelor. E singura înfrigurare ce cuprinde orașul acela adormit, odată pe an, trezind ochii lîncezîți dela veșnica priveliște prăfoasă și neturburată a ulițelor somnoroase.

Nici Constantin Mogrea n'a scăpat de data asta. Trei ani în șir a născocit tot soiul de afaceri grabnice, care să-l scutească de o după-amiază și o seară petrecută în larma asurzitoare și în mirosul uleiului de gogoși, tîrînd după el familia în strae de duminică, printre ghionturile mulțimii. Acum n'a mai știut ce născoci. Mai ales după atîta stăruință a lui Emil și a Silviei.

Copiii au luat-o înainte. Mogrea la portiță, cu bastonul subsuoară, răsucind o țigară, așteaptă să se întoarcă nevastă-sa care a uitat cheile. „Femeile bătrîne, cînd fug, samănă cu găinile speriate"—nu se poate opri să gîndească, privind cum vine repede pe cărarea cu lespezi de piatră nevastă-sa, în jacheta ei neagră și ponosită, cu o pălăriuță demodată peste părul alb.

— Erau subt saltea... Nu de alta, dar parcă toate servitoarele au ce au, cu zahărul!.. Ei? Ce-a făcut Emil? întreabă cu glas mai încet, nerăbdătoare să afle.

— Ce putea să mai facă? A iscălit contractul și a rămas așa. Deacum s'a isprăvit, s'or mulțumi și cu două camere. Toată lumea se strîmtorează! Dacă...

Era să spună: „Dacă dădea Ovid vre-un semn..." Dar își opri vorba și merse tăcut, lovind cu bastonul în bordura de granit a trotuarului. Amîndoi însă își știau îndreptat într'acolo gîndul... De cinci luni de cînd plecase scrisoarea Silviei, nici un răspuns nu venise, nici scrisoarea îndărăt. La început așteptaseră poșta fără să-și ascundă nerăbdarea. In socotelile lor, ajutorul dela Ovid își făcuse loc cu o sumă din ce în ce mai crescută pentru a îndestula cele mai mărunte lipsuri ale viitoarei gospodării. Trei sute, patru sute, cinci sute de dolari de-abia ajungeau. Pe furiș Silvia își însemnase într'o listă, adăugită în fiecare zi, toate lucrușoarele de neapărată trebuință. Consultau cursul bursei, se bucurau cînd scădea valuta și creștea schimbul dolarului. Din cataloagele magazinelor de lingerie, de unelte pentru bucătărie, de mobile, din vitrine—alegeau după îndelungi chibzueli, subliniau cu creion roșu și albastru obiectele ce nu trebuiau scăpate din vedere. Viața lor de aprigă strîmtoare se răzbuna în această amețitoare risipă imaginară; și lucrurile de care se lipsiseră de multă vreme, micile lor dorințe secrete ieșeau la iveală, se cereau împlinite de astă dată fără nici o amînare; ei singuri rămîneau pe gînduri înaintea hîrtiilor cu socoteli, mirîndu-se cu înduioșare de îndelungata lor resemnare de până acum. Nici nu-și mai puteau închipui cum viața ar mai fi cu putință de îndurat mai departe, fără acest ajutor așteptat din ceas în ceas.

Pe urmă tăcerea prea îndelungă începu să-i îngrijoreze. Nu

știau cum s'o explice. Cînd se împliniseră trei luni, nu mai pomeniră nici un cuvînt, se prefăceau că au renunțat la această nădejde; că s'au resemnat, că nu mai așteaptă decît să stoarcă sărăciei lor încă o economie, un împrumut căpătat cu grea casmată. De cîte ori bătea însă factorul la portiță, tresăreau fără să-și poată stăpîni nerăbdarea, aruncau pe furiș ochii la timbrele scrisorii, nu știau să-și ascundă dezamăgirea. Și cele mai copilărești speranțe stăruiau încăpățînat în ascunzișurile lor de suflet; și unul și altul, fără să se știe cu nimic îndreptățiți la aceasta, păstrau convingerea neclintită, că tăcerea îndelungată a lui Ovid e mai degrabă un semn bun, că desigur se pregătește să le facă o bucurie neașteptată, poate să vină el singur în țară, așa cum cade prin surpriză, în mijlocul unei mese, ori seara cînd stau să citească gazeta la lumina lămpii, un adevărat unchiu din America.

Drumul până la platoul iarmarocului ducea prin fața căzărmilor. Astfel, Mogrea și nevasta sa, în urma copiilor, pășeau pe același pămînt călcat de picioarele lor, atunci cînd s'au plimbat odinioară în fineața cu iarba înspicată și coaptă, spre zăvoiul cu plopi și sălcii argintii. Ca întotdeauna, nici o clipă însă amintirea nu li s'a întors către acel ceas, singur în viața lor, mort și șters pentru totdeauna, petrecut ca în altă viață trăită în altă planetă.

Pe drumul colbos, în fața santinelei cu baioneta la armă, se îndreptau spre lunca rîului, un soldat și o slugă, ținîndu-se de mînă. Femeia mușca în buze colțul tulpanului untdelemniu, cu ochii plecați; soldatul, cu capela prea largă pentru capul tuns până la piele, asudat, își tîra bocănind cismele grele, cu praful așternut gros și gălbui pe încălțarea unsuroasă. In mîna asudată ținea ascuns un șirag de mărgele albastre; se putea ghici că vrea să le dăruiască femeii, că nu știe cum să facă și se așteaptă să ajungă mai departe unde e cîmpul gol, ca să prindă curaj și să i le înoade în jurul gîtului. Mogrea și nevasta-sa, posomorîți în gîndurile lor, aruncară o privire ostilă, acestor doi copii mari și neîndemînatici, care parodiau uitata lor nebunie; și uitătura lor dușmană nu era pricinuită de nici un regret, de tristeța nemîngîiată a nici unei amintiri, ci numai fiindcă nu mai puteau înțelege ce îndemn fără un sfîrșit scîrbos și animalic mînă pe drumul prăfos perechea încleștată în degetele lor asudate.

Dela marginea tîrgului, i-a înghițit îndată forfota legănătoare a mulțimii, împingîndu-i printre bărăci și corturi, strînși unul lîngă altul, de nu puteau vedea unde calcă în colbul moale ca o blană. Au umblat de colo-colo, trecînd pe la scrînciobul cu cai de lemn, unde un jandarm în tunică albastră călărea cu seriozitate fericită și prostească printre copii, întinzînd înainte picioarele prea lungi; au intrat la circul unde un gimnast în tricou roz se arunca planat dela un trapez așezat în vîrful cortului de pînză și unde un cal alb și bătrîn, după ce a dansat în tactul fanfarei, polca poloneză, l-a arătat pe Mogrea, cu trei

lovituri de picior, în hohotul de rîs al galeriei, drept cel mai bețiv cetățean al tîrgului: s'au oprit la roata norocului unde cu doi lei se poate cîștiga un serviciu complect... unde, cînd izbești puternic, plesnește în vîrful prăjinei o capsă ca un pistol... S'au plimbat prin labirintul oglinzilor, unde s'au izbit la fiecare pas înșelați de jocul oglinzilor; s'au fotografiat la fotograful à la minut, care în cinci minute scoate pe cartonul șters un chip ce seamănă în acelaș timp cu Madona lui Botticelli și cu Șahul Persiei; s'au uitat prin ochianele rotunde unde se vede ciuma dela Hamburg, lupta dela Verdun, asasinarea împărătesii Elisabeta și naufragiul Lusitaniei.

Constantin Mogrea era amețit de haosul pianelor mecanice și al fanfarelor cocoțate pe estrade de scînduri, de strigătul clovnilor și atleților îmbrăcați în tricouri roșii, de mirosul cărnei fripte amestecat cu acel de sudoare, de tutun eftin, de praf și de ulei rînced. Picioarele îi lunecau pe coji de harbuz și ciocălăe de popușoi fiert, pe rămășite de fructe stricate și cutii goale de rahat. In urechi îi huiau goarnele de carton, fluerele dela biciuștele împletite cu canaf roșu în vîrf, muzicuțele de cauciuc care țipă plîngător desumflîndu-se. Pe haine simțea atingîndu-se mîini lipicioase de sudoare și zaharicale topite. Valuri de lume îi desprindeau de ceilanți; îl tîrau într'o parte, subt cortul unde un om păros și cu mușchii înodați subt piele ca împletitura copacilor, arunca cu un zîngănit răsunător, pe scînduri, un lanț rupt din simpla încordare a pieptului, și de unde trebuia să se întoarcă ca să-i caute pe ai lui, ridicîndu-se în vîrful picioarelor și privind peste capetele cu basmale împestrițate, chipie și pălării, căciuli de țară și umbrele multicolore. Era istovit, cu picioarele dureroase, pe gene simțea colbul așezîndu-se ca o ninsoare fină; cînd ștergea sudoarea de pe obraz, pe batistă rămîneau pete negre. Totuși, Mogrea uitase plictiseala și desgustul dela început; cu o desfătare copilărească și naivă se lăsă purtat în bazarul acesta zgomotos și provizor, cu străluciri de tinichele și sticle colorate, stegulețe de hîrtie și costume de paiațe, cu întrecerea asurzitoare a orchestrelor și fanfarelor, a orgelor și pianelor mecanice, a glasurilor și a pocniturilor de jucării și de arme de tablă; cu tot vălmășagul acesta de petreceri și bucurii vulgare, de pe urma cărora peste cîteva zile n'avea să mai rămînă decît cîmpul neted, pustiu și tăcut, cu țărușî albi uitați în pămînt și cu cărarea bătucită de picioare.

Nu mai așteptă îndemnul copiilor ca să intre și la menajerie, unde se vede zugrăvită afară lupta dintre un leu și o tigroaică, într'un pustiu cu nisip galben, subt doi palmieri înalți, cu un smoc de frunze verzi metalice în vîrf.

Copiii se îmbulziseră îndată înaintea cuștei cu maimuțe, întinzînd printre gratii bucăți de covrig smulse repede, ronțăite lacom de animale cu figuri de băbuțe pitice, cu pielea spatelui roasă, roză și necuviincioasă. Se afla într'un culcuș de pae mucede și un leu jigărit și somnoros, privind cu ochi nepăsători

la oamenii care fără voe se fereau departe de fierul cuștei; și o panteră plimbîndu-se neobosit după gratii, oprindu-se să-și lingă laba ca o uriașă pisică, și svîcnind cu un salt înăbușit în spațiul strîmt, către o mînă rezemată imprudent de încuetoarea ușei, de unde se retrăgea îndată cu o tresărire înfricoșată. Intr'o cutie de lemn din rugumătura de ferăstrău un șarpe boa își mișca inelele trupului rece, înălțînd un cap mic, turtit, cu ochi rotunzi și pătrunzători, care părea că văd prin carne și prin pereții de scînduri, dincolo de oameni.

Constantin Mogrea se pleca să explice nevestei conformația mușchilor dela gît, puternici să strivească oasele celor mai voinice mamifere, ca un cleşte de oțel. Atunci i se păru că aude un glas care-i amintea ceva foarte depărtat și întoarse capul. Păzitorul în haină roșie, cu nasturi de alamă și galoane de fir înverzit, îi întindea din teancul de subțioară, un program. Scotoci în buzunar după bani mărunți; și cum privea fața sbîrcită a paznicului, buzele scobite înăuntru peste gingii fără dinți, mîna întinsă tremurătoare după bani, căutînd să-și lămurească unde a mai văzut omul acesta gheboșat în haina de postav roșu croită pe alt trup mai mare, Mogrea tresări deodată și lăsă mîna să-i cadă de spaimă. Cuștile cu gratii negre se depărtaseră și se legănară ca pe puntea unei corăbii. Mai tîrziu, cînd se gîndea la clipa aceia, nu putea asemăna senzația pămîntului fugit de subt picioare, decît cu groaza simțită cînd era copil și cînd un mal al Siretului s'a prăbușit tîrîndu-l în apă. Din ochii lui înspăimîntați, Maria bănui ceva plin de înfricoșare. Se uită și ea cu băgare de seamă la omul cu buzele aduse înăuntru peste gingiile fără dinți. Geanta neagră îi tremură în mînă. N'a fost nevoe decît de privirile lor, de spaimă și de desnădăjduire, ca să înțeleagă.

— Ovid!..

Paznicul întoarse repede capul să-și ascundă fața, se plecă deasupra șarpelui, căutîndu-și de lucru în culcușul umed de făină de lemn. Reptila își frecă prietinos gîtul rece de mîna întinsă, care-i aducea întotdeauna hrana; scoase iute ca o săgeată, în semn de nerăbdare limba subțire, despicată și neagră. Afară izbucni valsul plîngător al unei minavete. Șarpele își legănă capul cu ochii ficși, după tactul muzicii demodate. Și omul nu mai sfîrșea, plecat de tot, deasupra cutiei... Nu i se vedea decît ceafa cu părul alb, vinele și tendoanele întinse ale gîtului. Și cum stătea cu un genunchi în pămînt, talpa întoarsă a ghetei arăta un petic pus de curînd, rotund bătut cu ținte albe de lemn. Nimeni în afară de ei n'au văzut, n'au bănuit. Silvia și Emil se opriseră înaintea cuștei unde pantera își continua cursa neobosită, atingîndu-și blana de gratii; copiii aruncau fructe maimuțelor. Și nici Mogrea, nici femeia n'au simțit nici o milă în cea dintâiu clipă pentru omul ajuns acolo, după cine poate ști ce îndelungate peripeții și căderi nespuse, în baraca cu jivine mirositoare, călătorind din bîlciu în bîlciu, dormind pe gunoiul iute și putred,

cu căpătâi din haina de postav roşu împăturită, subt ochii sfredelitori ai fiarelor care încep a mugi sgîlţîind gratiile, după miezul nopţii...

Nimic nu l-ar fi putut înduioşa. Nici înfiorătoare povestire a întîmplărilor, dacă ar fi fost spusă. Acuma, în sufletul lor coborîse un întuneric pustiu, ca după un incendiu stins. Şi dacă nu rosteau un cuvînt, era fiindcă nu găseau unul îndestul de aspru şi de răzbunător, pentru sluga în haină roşie. Tâlharul care le furase cea din urmă amăgire a vieţii lor, îi lăsase acolo, în baraca cu mersul neliniştit al fiarelor, cu mînile spînzurate, plini de spaimă şi de desnădejde, ca după un foc ce le mistuise tot şi-i arunca să bijbîie într'o noapte fără sfîrşit.

Mogrea se uita cu scîrbă la omul ghemuit jos. Dacă ar fi putut, l-ar fi lovit cu piciorul. S'au îndreptat amîndoi spre uşă. Au început să urce scările cu ochii în jos, la treptele cu urme de praf şi cu fire de pae. Femeia s'a oprit în drum, a răscolit în geanta neagră, printre chei şi batistă. A strîns ascuns în mînă două hîrtii, a şovăit înainte de a coborî; apoi repede, în vîrful picioarelor, s'a dus până la cutia de unde omul nu înălţă capul, a aşezat încetişor hîrtiile împăturite pe margine şi a fugit după ceilalţi, cu mersul acela comic de găină speriată, pe care-l au întotdeauna femeile bătrîne cînd se grăbesc.

Afară colbul înălţat deasupra furnicarului de norod şi al panoramelor cu steguleţe fluturate vesel în vînt, se aurea în bătaia asfinţitului. Un soldat suflă dintr'o goarnă de carton la urechea lui Mogrea. Deasupra nourului de praf, un balon mic, albastru, de gumă, scăpat din sfoară, se ridica repede în seninul cerului, abia se mai vedea, se legăna un timp, apoi împins de vînt pluti departe, spre răsărit, peste cîmpuri. Toate privirile fuseseră atrase iresistibil de jucăria plutitoare. Şi muzicanţii unei fanfare, pe podişca lor de scînduri, suflau în alămuri şi clarinete cu ochii ridicaţi într'acolo. Cînd nu se mai văzu, privirile se întoarseră la pămînt, învăluite de o nelămurită întristare. Constantin Mogrea grăbi să-şi ajungă familia, luptînd anevoios cu zidul des şi mişcător al mulţimii.

Un şcolar îşi ascunse ţigara în podul palmei, la spate, şi salută cu respect exagerat. Ca să nu se piardă, familia lui Mogrea mergea acum în şir. Înainte era Silvia, ridicînd umbrela de mătasă roşie peste capete, apoi Emil, cu pălăria aşezată ştrengăreşte pe vîrful creştetului, ceilalţi copii, Maria, el, cel din urmă. Şi cum trecea bastonul subt braţ, să-şi şteargă fruntea de sudoare, fără pricină, Constantin Mogrea văzu în închipuire, pe un glob uriaş, ca acel din cancelaria liceului, tîrîndu-se încet un şir de omizi, în lanţ închis, ca un meridian peste conturul continentelor şi peste albastrul mărilor, fără nici-o ţintă, orb şi neîntrerupt, monoton şi fără scăpare.

Se apropie mai strîns de femee. În spatele jachetei sărace se vedea un nasture învelit cu postav negru decolorat, roş pe

margine, lăsînd alb lemnul rotund dedesubt. Degetele care ţineau geanta tremurau; prin mănuşile vechi, la vîrfuri, străbăteau goale, umile şi cătînd zădarnic să-şi ascundă unghiile şi un colţ de piele gălbue. Subt pălărie, pe ceafa cu tendoane întinse, spînzura o şuviţă de păr sur şi prăfuit. Femeia păşea repede, împiedicîndu-se, abia ţinîndu-se de ceilalţi.

Constantin Mogrea se depărtă şi rămase în urmă.

Cezar Petrescu

Notă.—Din volumul „Drumul cu Plopi" subt tipar la „Cultura Naţională".

Scrisori din Paris

Reforma învăţămîntului secundar în Franţa

Problema, de ordin interior, care pasionează mai mult opinia publică franceză de doi ani încoace e incontestabil aceia a reformei învăţămîntului secundar. Ea a fost pusă oficial, pentru întâia oară, în faţa Consiliului Superior al Invăţămîntului, la începutul anului 1921, ca rezultat al unei stări de spirit de quasi-generală nemulţumire în contra programei în vigoare, instituită prin reforma din 1902.

Care erau principiile esenţiale ale acestei reforme şi de ce natură criticile ce i se aduceau? Reforma din 1902 constitue lichidarea luptei de mai multe ori seculară pentru emanciparea limbii franceze faţă de tutela intolerantă a studiilor clasice. Inceputá de Oratorieni, de Jansenişti, de Rollin, reluată apoi de Revoluţia Franceză, de şcoala romantică, de Guizot, Victor Duruy, Jules Simon şi Jules Ferry, lupta, care mai ales subt a treia Republică (1870) a luat forma unei încercări de modernizare a întregului plan de învăţămînt prin introducerea limbilor moderne şi prin un studiu mai larg şi mai intens al ştiinţelor exacte, a dus la reforma din 1902 care constitue o biruinţă eclatantă a moderniştilor. După un vast referendum, ministrul instrucţiunii de atunci, d. Georges Leygues, a instituit patru secţii în liceu, ducînd la patru bacalaureate a căror echivalenţă era absolută (latină-greacă, latină-ştiinţe, latină-limbi moderne, ştiinţe-limbi moderne.)

In spiritul legiuitorului, rostul acestei ramificaţii era clar: el voia să orienteze dela început pe elev spre o pregătire care ar fi convenit mai bine aptitudinilor lui fireşti şi necesităţilor carierei pentru care s'a decis. Or, lucrul acesta n'a fost înţeles nici de părinţi, nici de elevi. Pentru ei exista un învăţămînt, numit „modern", *mai uşor*, care deschide exact aceleaşi perpective ca celălalt, numit „clasic" şi socotit *mai greu*, cită vreme reforma da celor două secţii destinaţii cu totul diferite.

Secţia latină-greacă era deci menită să-şi piardă încetul cu încetul toţi elevii în favoarea secţiei moderne care asigura aceleaşi avantagii. Intercalarea celor două secţii fără greacă (latină-ştiinţe şi

latină-limbi moderne) a împiedecat, ce e drept, discreditul complect al studiilor clasice, fără să creeze însă învăţămîntul cel mai eficace pentru formarea unei elite intelectuale. H. Bergson, într'un articol despre care vom mai vorbi aici, a arătat că studiile clasice „reclamă ca compliment necesar o puternică cultură ştiinţifică". Or, reforma din 1902 prin separarea ce-a operat-o între studiile clasice şi între ştiinţe, n'a lăsat o secţie care să prepare pentru toate şcolile superioare şi pentru toate facultăţile (cum ar fi făcut-o o secţie latină-greacă-ştiinţe) şi prin urmare pentru toate carierele liberale. Era firesc deci ca studiile clasice să piardă încetul cu încetul „elevii care aveau mai mult gust şi mai multă facilitate pentru tot felul de studii, — excluzînd tocmai pe aceia pentru care erau făcute":

S'a mai adus reformei din 1902 învinuirea că prin instituirea secţiei ştiinţe-limbi moderne * s'a deschis poarta învăţămîntului superior elementelor venite din învăţămîntul technic şi mediu („primaire supérieur") şi s'a adus un grav prejudiciu studiului limbii franceze. Profesorii însărcinaţi cu corectarea lucrărilor la examenele de bacalaureat şi licenţă şi la concursurile de agregaţie şi de intrare în şcolile superioare, au semnalat o mare scădere de nivel în gustul literar, în facultatea de compunere şi în arta de-a scrie a elevilor care n'au făcut studii clasice. Lucrările acestor elevi sînt pline de improprietăţi şi chiar de greşeli de ortografie.

H. Bergson a declarat şi el că „există o conexiune strînsă între cultura greco-latină şi arta de-a compune şi de-a scrie, cum şi între cunoaşterea latinei şi *sentimentul* limbii franceze. Te simţi mai tare şi mai sigur cînd te poţi cobori până la semnificaţia originală a cuvintelor. Cine nu e capabil s'o facă va risca să întrebuinţeze cuvintele impropriu, sau nu le va întrebuinţa decît cu timiditate, neştiind până la ce punct precis poate împinge libertatea, sau chiar licenţa ce şi-o poate permite cu ele. Altceva e să primeşti de-a gata diferitele înţelesuri ale cuvintelor şi altceva să asişti la generaţia lor".

Insfîrşit s'a adus reformei din 1902 obiecţia că impune elevului de 10—11 ani, la intrarea lui în liceu, o alegere gravă între două căi care duc la acelaşi scop final: bacalaureatul, însă prin regiuni cu totul diferite.

De ce mijloc dispune elevul pentru a se decide? Legiuitorul reformei din 1902 a stabilit un criteriu: *vocaţia*. Léon Bérard n'a ezitat să taxeze acest criteriu de o „simplă glumă". In adevăr, vocaţia e o calitate excepţională şi ea nu se manifestă decît rar la o vîrstă atît de fragedă. Cariera pe care părinţii o destinează copilului lor? Şi acest criteriu e iluzoriu în urma dispoziţiei care pune toate patru bacalaureatele pe picior de absolută egalitate. Alegerea va fi deci orientată, în virtutea principiului „sforţării celei mai mici", mai ales spre secţiile care au încordare mai puţină şi aptitudini mai mediocre.

Celace-şi propune reforma Bérard este, natural, înlăturarea acestor inconveniente. Ministrul Instrucţiunii Publice crede că obţine acest rezultat aplicînd ca bază a reformei sale aceste două principii-

* In Franţa, singura sancţie a învăţămîntului secundar o constitue bacalaureatul care se obţine la Universitate printr'un examen sever în faţa unui juriu compus aproape numai din profesori de Universitate. Oricine se poate prezenta pentru obţinerea acestei diplome, dacă a împlinit 16 ani. In acest sistem, liceele de stat au aproape acelaşi rol pe care-l au liceele particulare dela noi. Examenele de sfîrşit de an n'au o valoare decît pentru bursierii statului.

esenţiale: 1) Independenţa condiţiilor de cultură intelectuală — care e scopul învăţămîntului secundar — faţă de progresul material şi de necesităţile vieţii economice. Cu alte cuvinte: „liceul are de scop să formeze elita intelectuală a ţării şi nu să dea „şefi" diferitelor ramuri ale vieţii economice: comerţ, industrie, agricultură, etc."

2) Disciplinele mai apropiate pentru a forma această elită intelectuală sînt limbile şi literaturile clasice, complectate prin o serioasă preparaţie ştiinţifică (istorie-ştiinţe naturale).

Ca colorar al acestor principii, d. Bérard îşi mai propune să ridice nivelul studiilor şi al elevilor printr'o strictă selecţiune a elementelor din care liceele îşi vor recruta elevii, deschizînd drumul învăţămîntului secundar printr'un regim de burse amplificat tuturor individualităţilor de valoare, indiferent de mediul social din care ar eşi.

In consecinţă, se va crea, prin supresiunea quadrifurcaţiei instituită de programa din 1902, un singur tip de învăţămînt secundar căruia vor fi supuşi, timp de patru ani, toţi elevii. In această perioadă baza instrucţiei o va forma studiul limbilor clasice, căci „după avizul maeştrilor celor mai competenţi în materie, cultura ştiinţifică complectă nu poate găsi loc decît într'un stadiu ulterior al dezvoltării intelectuale; pe de altă parte, studiul limbilor moderne nu îmbogăţeşte spiritul, decît în cazul cînd acesta posedă o puternică armătură literară". * In sfîrşit, limba şi literatura franceză nu pot fi studiate temeinic fără o prealabilă iniţiare în cultura clasică.

Deci din clasa întăia până într'a patra inclusiv, ** învăţămîntul secundar va cuprinde o programă unică compusă din următoarele materii, obligatorii pentru toţi: latina, franceza, istoria şi geografia, o limbă modernă, matematicile, ştiinţele naturale şi desemnul. In clasa 3—4, limba elină. „La sfîrşitul clasei a patra, cînd dezvoltarea lor fiziologică şi intelectuală, ne va asigura, din partea lor, o alegere conştientă şi cînd vor cunoaşte, nu numai din auzite, toate disciplinele oferite preferinţei lor, elevii vor putea opta între învăţămîntul clasic şi învăţămîntul modern" (Decretul din 3 Mai).

Invăţămîntul clasic va continua după clasa a 4-a să ofere limba latină obligatoriu, greaca facultativ, cu o recompensă suplementară celor ce-şi asumă sarcina benevolă a studiului limbii eline.

Invăţămîntul modern se va rezima pe studiul intensificat al limbii franceze — fără greacă şi latină — şi pe introducerea unei a doua limbi moderne.

Pentru a asigura eficacitatea studiilor comune, un examen e instituit la sfîrşitul anului al patrulea. El va constitui sancţiunea studiilor greco-latine şi va fi o condiţie *sine qua non*, pentruca un elev să fie admis la examenul de bacalaureat. ***

In virtutea acestor dispoziţii generale ale reformei sale, d. Bérard se crede îndreptăţit să institue un bacalaureat constituind o sancţiune unică a învăţămîntului secundar şi dînd intrare în învăţămîntul superior.

In afară de aceste dispoziţii, decretul mai conţine unele măsuri

---

* Decretul lui Léon Bérard apărut în *Le journal officiel* din 3 Mai 1923.

** După terminologia romînească. Pentru evitarea oricărei confuzii, am înlocuit pretutindeni termenii care au o semnificaţie specială franţuzească cu termeni romîneşti.

*** In Franţa nu sînt examene de clasă ca la noi. Singurul certificat de studii secundare e diploma de bacalaureat.

de ordin mai mult administrativ, destinate să dea sistemului său o cît
mai mare supleţă şi forţă de adaptare la condiţiile vieţii. Astfel ei
stabileşte o mai directă comuncaţie între învăţămîntul primar — în
curs de reformare şi el — şi între învăţămîntul secundar: precizează
raporturile între învăţămîntul technic şi *mediu* (sau *civil* cum i se mai
zice în Ardeal). Pentru selecţionarea elevilor de liceu se institue examene care au de scop să dovedească, că toţi candidaţii la învăţămîntul
secundar au făcut studii primare suficiente. Intr'un număr oarecare
de stabilimente secundare, se vor înfiinţa cursuri speciale pentru a permite elevilor şcoalelor medii şi technice care se vor căi de drumul apucat să se prezinte la examenul de greacă şi latină, examen pe care
din cauza aceasta adversarii reformei l-au numit *prébaccalauréat*.
Alte măsuri reglementează regimul burselor în senzul că ele vor înlesni
intrarea în licee a elevilor lipsiţi de mijloace pe care dispoziţiile de
până acum îi orientau aproape exclusiv spre învăţămîntul tecnic şi
mediu.

Decretul face apoi o apreciabilă concesie ideilor moderne asupra necesităţii unei culturi fizice mai intense prin singura măsură care
o poate face eficace: uşurarea orarului şi a programelor.

Intr'un cuvînt, prin dispoziţiile pe care le conţine, decretul are
ambiţia să primească toate inovaţiile pe care experienţa le-a arătat
utile unei culturi superioare fără să sacrifice nimic din tradiţiile intelectuale ale culturii franceze.

Abia publicat, decretul d-lui Bérard, a stîrnit o furtună de protestări. Toată presa democratică, toate partidele din stînga ale Camerei au denunţat decretul ca nelegal şi antidemocratic. Profesorii
dela Sorbona l-au respins ca fiind un program retrograd de învăţămînt. O deliberare a inspectorilor generali ai învăţămîntului şi-au
exprimat teama că decretul institue un învăţămînt de clasă în favoarea exclusivă a burgheziei capitaliste. Consiliul superior al învăţămîntului a condamnat învăţămîntul unic până la clasa a patra, cu latina şi greaca obligatorii. Federaţia profesorilor secundari s'a pronunţat împotriva acestei reforme care *ucide* învăţămîntul modern.

Numai presa şi partidele din dreapta l-au aprobat şi susţinut,
şi cu un zel atît de fervent, încît au întărit şi mai mult teama celor
ce vedeau în acest decret o tendinţă politică antidemocratică.

Dar să rezumăm obiecţiunile principale care s'au adus în presă
şi în Camere, reformei Bérard.

Decretul d-lui Bérard a fost înainte de toate calificat de ilegal.
Ministrul instrucţiunii publice a avut fără îndoială dreptul să înlocuiască printr'un decret, decretul din 1902; dar, de vreme ce a sesizat
parlamentul la sfîrşitul anului trecut, se credea că el a renunţat să
impună pe cale de autoritate o reformă atît de importantă. Şi dacă
reforma din 1902 a fost instituită prin decret, aceasta s'a făcut după
o largă discuţie, după consultarea tuturor competinţelor, tuturor persoanelor interesate în cauză, în urma unui adevărat referendum.

Aceasta asupra formei de procedură.

Fondul discuţiei l-a format chestia dacă studiile clasice (greaca
şi latina) sînt singure capabile de-a forma inteligenţe superioare şi cetăţeni buni. Am văzut că pe acest principiu şi-a clădit d. Bérard
întreg sistemul; în virtutea lui a instituit învăţămîntul unic în cele
patru clase şi a declarat greaca şi latina obligatorii.

Adversarii cei mai înverşunaţi ai reformei şi exponenţii opoziţiei
din Parlament, dd. Georges Leygues, autorul reformei din 1902, şi Ed.

Herriot, prezidentul partidelor radical şi radical socialist, au recunoscut cel dintâiu înalta valoare educativă a studiilor clasice, însă pentruca ele să fie eficace trebue să fie făcute în mod voluntar, cu gust şi cu plăcere. Şi ce rezultat se poate obţine dintr'un studiu de doi ani de greacă? Elevii nu vor păstra decît amintirea penibilă a unor exerciţii mecanice care-i va desgusta pentru totdeauna de aceste studii, le va „acoperi de un văl, pentru totdeauna, viziunea Atenei şi a Acropolei". Decretul impune deci un învăţămînt de greacă nul, de latină mediocru şi pentru a atinge acest scop suprimă aproape complect învăţămîntul modern, în momentul cînd Franţa, în urma reformei din 1902, şi-a format, pentru învăţămîntul modern, un corp profesoral excelent, prin suma cunoştinţelor şi prin rigoarea metodelor nouă de care dispune.

Din punct de vedere intelectual reforma va avea drept rezultat că nu va da nici umanişti adevăraţi, nici oameni adaptaţi trebuinţelor vieţii practice. Va spori numărul proletarilor intelectuali, a retorilor fără scrupule, incapabili de muncă productivă, fără gust şi fără înţelegere pentru viaţa economică, paraziţi ai claselor muncitoare şi creatoare.

Prin instituirea *prebacalaureatului*, reforma cea nouă închide calea învăţămîntului superior tuturor inteligenţelor care n'au făcut de la 10—14 ani greaca şi latina. Ea „rarefiază materia cerebrală a Franţei". Ea creiază între copiii de şcoală ai Franţei două caste: una de 100,000 de privilegiaţi care au avut norocul să urmeze cursurile de greacă şi de latină şi cărora toate căile le sînt deschise; alta de 4 milioane de sacrificaţi, cărora toate căile le sînt *barate*.*

Regimul burselor prin care ministrul cearcă să mascheze caracterul antidemocratic al reformei sale nu face decît să-l sublinieze şi mai mult.

In adevăr, dacă facultatea pentru oricine de-a intra în liceu, sau de-a se prezenta la bacalaureat, ar fi de drept comun, n'ar fi nevoe de dispense.

Intr'un cuvînt, obiecţia principală care se aduce reformei Bérard e de-a încerca, subt cuvînt de-a restaura învăţămîntul clasic care a făcut gloria civilizaţiei franceze, să creeze din învăţămîntul secundar un monopol al claselor stăpînitoare.

D. *Herriot* a exprimat sentimentele imensei majorităţi a opiniei publice franceze cînd a scris aceste cuvinte: „Pentru toţi cei ce cred că rostul învăţămîntului e să reflecteze şi să adapteze la spiritul copiilor toate cuceririle spiritului omenesc; pentru toţi cei ce cred că cultura generală, distribuită prin învăţămîntul secundar, e o afacere de metodă şi nu de program; pentru cei ce voiau să vadă Franţa inovînd şi nu dînd înapoi în materie de învăţămînt, pentru cei ce doreau o educaţie intinsă pentru elevii claselor primare, doliul va fi profund".

Şi altundeva:

„După atîtea transformări ale societăţii şi ale lumii, după dezvoltarea formidabilă a ştiinţei şi a industriei în sec. XIX, după romantismul francez care dublează valoarea literaturii naţionale, după războiul în cursul căruia atîtea făgăduinţi frumoase fură rostite cînd era vorba să se clădească un plan de învăţămînt pentru naţiunea întreagă, cînd ar fi trebuit chemate la cultura generală straturi nouă, a

* Discursul d-lui Leygues în Cameră.

ne duce înapoi nu la Duruy [1] şi la reforma din 1863, ci către anii 1750, a slăbi învăţămîntul clasic prin o vulgarizare rău studiată, a nega eforturile profesorilor noştri de limbi moderne, pentru a crea metoda directă, a răsturna dintr'o lovitură învăţămîntul modern, ce batjocură, ce mărturisire de neputinţă şi, chiar, ce scandal!"

Cu toată opoziţia pe care d. Bérard a întîmpinat-o mai ales în opinia publică, parlamentul, în faţa căruia a pus, în şedinţa din 11 Iulie 1923, chestiunea încrederii, ministrul a fost aprobat cu o slabă majoritate în care intră toate partidele din dreapta.

E însă cert că chestia nu va rămînea aici. Camera aleasă în 1919 subt teroarea primejdiei bolşevice e departe de a exprima sentimentele adevărate ale opiniei publice. Şi dacă indicaţiile alegerilor parţiale în care radicalii au avut succese zdrobitoare relevă opiniile reale ale poporului francez, radicalii de subt şefia d-lui Herriot vor obţine atîtea mandate încît vor fi arbitrii situaţiei parlamentare în viitoarele alegeri. Şi atunci totul va fi pus în discuţie, fiindcă cea mai neînduplecată *opoziţie* decretului Bérard, d. Herriot a făcut-o.

Pe de altă parte e cert că noile alegeri care vor avea loc în Martie 1924 se vor face pe tema reformei învăţămîntului. Şi dacă poporul nu va înţelege însemnătatea studiilor clasice pentru formarea unei inteligenţe înalte şi a unui caracter integru, va înţelege că e o nedreptate strigătoare la cer ca, în ţara drepturilor omului, un băiat de ţăran sau de muncitor oricît de bine înzestrat ar fi, să fie exclus dela învăţămîntul secundar şi superior, — am arătat că regimul burselor nu le deschide decît drumul şcoilor technice şi medii şi că reforma Bérard, avînd aerul să remedieze aceste nedreptăţi, o agravează prin o serie de dispoziţii: prebacalaureatul, examen de admitere, etc. — rezervat exclusiv claselor privilegiate!

*

Pentru întregirea acestei expuneri în care ne-am străduit să redăm cît mai fidel toate punctele de vedere, credem necesar să amintim un articol publicat de H. Bergson în *Revue de Paris* din 1 Mai 1923, asupra reformei învăţămîntului secundar. Marele filozof, care şi-a început cariera ca simplu profesor de liceu — în provincie şi la Paris, —şi-a expus ideile sale asupra necesităţii reformei decretului din 1902 şi asupra felului în care această reformă ar trebui să se îndeplinească cu o claritate şi o preciziune admirabile. Articolul acesta a avut un mare răsunet şi o înrîurire însemnată asupra discuţiei. Adversari şi partizani ai reformei Bérard nu odată au invocat, deopotrivă, în favoarea tezei lor ideile maestrului. Şi cu drept cuvînt, fiindcă amîndouă tezele găsesc în articolul d-lui Bergson o justificare *parţială*. El consideră cultura clasică ca cea mai bună şcoală pentru formarea *spiritului de preciziune* care constitue apanajul popoarelor neolatine şi îndeosebi al poporului francez, conservatorul cel mai fidel al tradiţiei greco-latine. Acelaşi lucru îl susţine şi d. Bérard. Asupra aplicaţiei acestui principiu însă d. Bergson nu mai e de acord cu ministrul instrucţiunii, ci s'apropie de punctul de vedere al adversarilor lui. El nu vrea să-l impună tuturor elevilor învăţămîntului secundar. Şi d. Bergson e de părere că, pentruca studiile clasice să fie în adevăr folositoare — să poată transmite simţul acela al proporţiei juste,

1 Creatorul învăţămîntului modern.

ai măsurii şi ai preciziunii pe care Grecii le-au *inventat* — trebue să fie duse destul de departe şi făcute cu gust şi cu uşurinţă. Şi numai puţini elevi sînt capabili de aceasta. Pentru ei trebue deci rezervat acest învăţămînt. Ceilalţi elevi care, forţaţi să facă studii pentru care n'au decît un gust mediocru, n'ar fi decît un balast al claselor, trebue trimişi acolo unde pot deveni elevi excelenţi. Lucrul acesta l-au înţeles reformatorii din 1902 şi de-aceia au instituit şi dezvoltat învăţămîntul *modern*. El a dat rezultate bune şi trebue menţinut, reorganizat însă şi orientat dela început spre carierele practice.

D. Bergson spune deci: „un învăţămînt clasic complect preparînd pentru universităţi, pentru carierele liberale, pentru şcolile superioare, şi un învăţămînt neclasic care să aibă dela început menirea să prepare pentru carierele industriale, comerciale, agricole, avînd rangul de învăţămînt secundar. Acesta din urmă ar putea de altfel varia după regiuni. Cele două învăţăminte n'ar trebui să se dea în acelaşi stabiliment: unul ar fi considerat în mod necesar ca inferior, cu toate că sînt de acelaşi rang: ele diferă numai ca natură".

*

Problemele acestea de educaţie naţională pe care şi le pune un mare popor, conştient de menirea lui civilizatoare, după proba de foc a războiului pot să aibă pentru noi, în afară de interesul pur teoretic, şi unul practic. Ele ne pot ajuta să înţelegem mai bine valoarea şi lipsurile propriilor noastre instituţii de învăţămînt. Ne pare deci firesc să ne întrebăm: Cum se prezintă învăţămîntul romînesc la lumina acestor discuţii?

Un fapt care ne pare incontestabil e că defectul pe urma căruia sufere mai mult şcoala noastră e numărul şi calitatea profesorilor. Războiul ne-a secerat multe elemente de valoare şi necesitatea de a prevedea nu numai locurilor lăsate goale de acestea, dar enormelor trebuinţi create prin deschiderea a peste o sută de stabilimente secundare în teritoriile alipite au atras în învăţămîntul secundar elemente nu tocmai aşa de pregătite cum ar fi fost de dorit. Scuza „forţei majore" nu poate infirma această constatare de fapt care, de altfel, n'are nimic jignitor pentru titularii care au primit această sarcină într'un frumos elan de iubire patriotică — mai ales în regiunile eliberate. Ceia ce e mai grav e că nu ne putem aştepta în curînd la o ridicare senzibilă a valorii corpului nostru profesoral, din cauză că funcţiile mai remuneratoare decît profesoratul vor absolvi pentru multă vreme elementele cele mai de valoare ale universităţilor noastre. Numai cînd în aceste funcţii lucrative se va produce o stare de saturaţie, va putea conta învăţămîntul la o afluenţă de cereri care, singură, îi permite o *selecţie de valori*.

Chestia de metode e în funcţiune de calitatea profesorilor. Nici o pedagogie din lume nu poate înlocui un cap bine făcut, înzestrat cu o sumă suficientă de cunoştinţe ordonate. La Sorbona nu e nici o catedră de pedagogie şi nici o universitate n'a dat, credem, mai buni profesori.

Acelaşi lucru se poate spune despre programe. Cînd în locul detaistului de „preparate" prevăzute de cele mai multe ori cu marca celei din urmă autorităţi, vom avea profesorul care să facă pe elevi să *simtă cum se cîştigă cunoştinţele* şi *cum* se formează ştiinţa adevărată — ştiinţa în veşnică transformare, nu „ştiinţa" petrificată în dogme — chestia programelor e lucru secundar. Ce importanţă

poate avea pentru sănătatea intelectuală a elevului dacă indigestia de care suferă e pricinuită de latină, sau de franceză sau de istorie? Esenţialul pentru elev e să nu i se servească lucruri indigeste. Să i se arate că cunoştinţele ce i se oferă nu sînt destinate să formeze sedimente în creerul lui, ci să-i ascută şi dezvolte facultăţile de observaţie şi de raţionament, că ele sînt mijloc şi nu scop. Numai cînd vom ajunge la această fază de evoluţie, cînd vom dispune de un suficient material de control, strîns prin anchete sistematice asupra valorii educative pe care diferitele materii o au asupra elevului *romîn* şi asupra elevului romîn din *diferitele provincii*, vom putea încerca să întocmim un plan de studii ordonat astfel încît să ne dea rendementul optim. Căci e foarte probabil că acelaşi plan de studii în care unor materii se va da în mod necesar o importanţă mai mare decît altora — să convină foarte bine munteanului şi să convină în măsură mai mică moldoveanului sau ardeleanului.

Putem noi nădăjdui în realizarea acestui învăţămînt adaptat perfect calităţilor noastre etnice şi concepţiilor ştiinţifice moderne? Există în învăţămîntul nostru de toate gradele un principiu care ne îndreptăţeşte să răspundem hotărît prin afirmativa: e *spiritul profund democratic* care-l străbate în toate elementele lui. Nu cred să mai existe stat al cărui învăţămînt să se fi apropiat aşa de mult de postulatul tuturor democraţiilor adevărate: *Învăţămîntul pentru toţi*. Principiul acesta, aşa de larg realizat la noi, va scoate an de an, din straturile adînci şi sănătoase ale ţărănimii noastre, elemente pe care cultura superioară şi le va apropia, le va fructifica şi valoriza.

Spiritul democratic al învăţămîntului nostru ne îndreptăţeşte cele mai îndrăzneţe visuri de supremaţie culturală în centrul Europei.

Andrei Oţetea

Recenzii

Traian Bratu, *Politica naţională faţă de minoritate* (Note şi observaţiuni) Edit. „Cultura Naţională", 1923, Bucureşti.

Mişcările studenţeşti şi închiderea temporară a universităţilor, în legătură cu unele manifestări ale spiritului public din ultimul timp, au dat naştere la vii şi pasionate discuţii.

Intre numeroasele publicaţii, apărute cu acest prilej, broşura fostului rector al universităţii eşene se distinge printr'un ton măsurat şi demn, o cugetare ponderată şi senină, un suflu de înaltă umanitate.

„Nu se pune întrebarea, începe autorul, dacă ne pare bine sau nu că avem în ţară minorităţi etnice şi confesionale, ce formează cam o treime din populaţia totală a ţării şi peste jumătate din populaţia orăşănească. Le avem, nu le putem nici desfiinţa, nici sili să plece şi, dacă trebue să ne acomodăm cu acest fapt, este evident că interesul cel mare al ţării este să trăim în armonie cu ele şi să nu le avem duşmane".

Despre acte prin care Statul nostru s'ar scoate singur din societatea cea mare a tuturor statelor orînduite, nu se poate vorbi serios. Formal şi juridic, Romînia întregită îşi are justificarea frontierelor sale de azi, în tratatul dela Versailles şi acesta impune în mod expres Romîniei o anumită ţinută faţă de minorităţile etnice şi religioase.

Faptul că subt regimul votului universal, administraţiile comunale vor fi pe jumătate evreeşti în Moldova, evreo-ruse în Basarabia, evreo-germane în Bucovina, germano-maghiare în Ardeal, acel că în şcolile secundare numărul de elevi de origină neromînă formează majoritatea şi procentul de studenţi romîni în universităţi e atît de mic, constitue desigur o gravă problemă.

Primejdia nu e atît acea, că minorităţile vor ocupa slujbe, apelînd la budget, ci profesiile libere, comerţul şi industria. Intărirea elementului romînesc nu poate fi însă obţinută, prin măsuri de silnire sau violenţă împotriva minorităţilor.

Mişcarea naţională antisemită nu a împiedecat progresul economic al Evreilor din toată ţara, dar mai ales din Moldova. Dimpotrivă, le-a servit, mărindu-le energia, trezindu-i şi îndrumîndu-i la solidaritate şi muncă. Nu există un singur comerciant sau meseriaş romîn, o singură instituţie industrială prosperă, care să datoreze mişcării antisemite ivirea ei pe tărîmul vieţii economice. Din punct de vedere cultural, rezultatele mişcării au fost de asemeni nule, căci ea nu a făcut nimic pentru a mări numărul elevilor romîni. In schimb, broşurile şi ziarele antise-

mite, au deşteptat în sufletele o ură stearpă şi zădarnică, care—din nefericire,—nu a rămas fără urme, producînd atît în ţară cît şi în străinătate efecte cu totul contrare intereselor noastre de neam şi de stat.

Pretenţiile formulate de unii studenţi, instigaţi de personalităţi pătimaşe şi ambiţioase, sînt—după părerea fostului rector—imposibile de satisfăcut din punct de vedere real, legal şi moral. Minorităţile etnice şi religioase plătesc statului contribuţii ca şi noi; şi măsurile de excepţie nu au fost cu putinţă, decît în Rusia ţarilor şi a pogromurilor şi în Ungaria disperată de azi, cu ochii aţintiţi asupra trecutului.

Toţi cetăţenii Romîniei întregite sînt egali; şi dreptul de cetăţenie le e asigurat prin actul unirii. Principiul de viaţă al universităţilor, temple sfinte ale ştiinţei, în care consideraţiile de rasă şi de confesiune nu încap—e libertatea!

Dar aceste pretenţii sînt şi protivnice adevăratelor noastre interese naţionale, căci unitatea sufletească a tuturor cetăţenilor Romîniei nu poate fi implîntată nici prin ură, nici prin forţa jandarmilor.

Soluţia problemei trebue căutată în altă parte şi d. Bratu dă exemplul Ardealului unde cu toată asuprirea străină, printr'o activitate tăcută dar continuă şi prin jertfe de fiecare zi, ţărănimea a reuşit să-şi alimenteze şi să-şi mărească necontenit pătura de intelectuali, de care avea nevoe, punînd, în acelaşi timp, un picior solid şi la oraşe.

„Cerem, scrie d-sa, înfiinţarea de şcoli secundare în satele mai mari (nu numai în tîrguri, care în Moldova sînt locuite tot de alte neamuri), fie crearea de căminuri speciale pentru fii de ţărani în şcolile dela oraşe, dar nu numai la licee, ci şi la şcolile comerciale şi de meserii (acestea cu o organizaţie mai practică), fie întrebuinţarea amînduror acestor mijloace sau şi a altora, care s'ar găsi mai bune. Cerem mărirea universităţilor şi înzestrarea lor cu tot ce le trebue, pentruca să-şi poată îndeplini în întregime menirea lor naţională şi culturală, nu pentru studenţii cercetaţi asupra originei şi confesiunii, ci pentru toţi cei ce vor voi să se lumineze şi să se încălzească la aceste focare ale culturii romîneşti. Cerem crearea de căminuri, destul de încăpătoare pentru studenţii merituoşi şi săraci, şi rezervarea în ele a unui număr de locuri special pentru fii de săteni, care altfel nu au putinţa de a frecventa universităţile".

Ar fi de dorit ca aceste note şi observaţii, pline de bun simţ şi de înţelepciune, făcute de un om al şcoalei, care s'a călăuzit totdeauna numai de interesele ei superioare, să găsească un ecou în cercurile conducătoare şi responsabile, şi cu deosebire în acel tineret care, lipsit de respect pentru autoritatea constituită, pentru raţiune şi postulatele ei, pentru tot ce e ştiinţă, adevăr, merit şi experienţă, se crede chemat nu numai să rezolve în mod violent o problemă, grea între toate, dar chiar să dicteze legile fundamentale ale ţării.

Octav Botez

* * *

Camil Petrescu, *Versuri,* Edit. „Cultura Naţională" 1923, Bucureşti.

Către sfîrşitul secolului trecut, romantismul în decadenţă îmbrăcase o formă grandiloquentă şi complicată. Complicaţia canoanelor şi a regulelor, pretenţia epitetului, sforăiala atitudinii dădeau literaturii aspectul acela de căutare stearpă şi de realizare preţioasă pe care-l oferă toate producţiile în epoci de alexandrinism.

Dar lumea era obosită. Oraşele tentaculare ca şi viaţa rurală, pîngărită de un urbanism imperialist cuceritor, întreţineau o viaţă istovitoare de senzaţii intense şi multiple. Viaţa atîrna ca o povară pe umeri osteniţi.

Reacţiunea s'a înfăptuit atunci în gustul pentru simplu, pentru natural, — pentru întoarcerea la sursele elementare ale naturii. Şi cum toate reacţiunile cuprind în ele aceleaşi exagerări ca şi curentele pe

care le combat, simplitatea împinsă până la cinism a înlocuit preţiozitatea romantico-simbolistă. Era pe vremea atacurilor violente ale lui Ch. Peguy contra mecanicei inerte, lipsită de suflul libertăţii, contra abrutizării tehnice a haosului modern. S'a lăsat atunci deoparte tot ce putea constitui vre-un început de pretenţie ori de complicaţie. Rima, muzicalitatea, imaginea chiar, au fost înlăturate, ca ornamente sterile de mediocru gust.

Francis Jammes, care a reprezentat mai caracteristic ca oricine cinismul rousseau-ist în poezie, se complăcea să cînte stările neutre în care sufletul n'are nici o atitudine, senzaţiile mici, banale, locurile comune, adevărurile repetate.

Poezie parazitară de rumînant satisfăcut, preamăreşte sfinta simplicitate a vieţii cotidiane. Ne aducem aminte de versuri de F. James în care se repeta de nenumărate ori adevăruri ca acestea: „Ce bine e să mănînci cînd ţi-e foame", „noaptea e mai întuneric decît ziua", „laptele e alb şi sîngele e roşu", etc.... Astfel de idei, care nu riscau să surmeneze pe nimeni prin noutatea lor, se repetau calm, încet, linced, într'o melopee monotonă, care amintea muzica de o cenuşie tristeţă a manelelor turceşti. Nu ştiu prin ce neînţeleasă sinestezie poezia lui James îmi trezeşte în urechi ecouri de cimpoiu, pe care cîntă orbi din naştere, în zile de sărbătoare, la intrarea bîlciurilor. Aceasta înseamnă desigur, înainte de toate, că însuşi *platitudinea* are poezia ei. Intr'atît e de adevărat că orice temă din natură *poate* deveni o temă poetică.

Secretul unei astfel de forme poetice nu stă în arta detaliului, nici în execuţia măestrită a versului. Boileau, Lessing ori Brunetière, cu clasificările lor severe, ar fi profund încurcaţi cetind astfel de versuri. Nici unul din ei n'ar şti în ce sertar trebue catalogată. Farmecul acestei poezii stă în impresia globală, în „arrière-gout"-ul impoderabil pe care-l lasă după lectură, în reziduul aproape eteric care se precipită în pulberi uşoare în încăperile sufleteşti.

D. Camil Petrescu e desigur un poet de oarecare talent. Indiferent de „partis-pris"-ul tehnicei sale, de intenţia sistematic şi vizibil voită, cu care o realizează. Indiferent chiar de inconvenientele, pe care, fatal, le aduce predispoziţia către o excesivă simplitate.

Ca şi F. James, d. C. Petrescu cade în repetate rînduri într'o platitudine aproape trivială:

„O, încă-odată, ai tot timpul;
Nu te teme.
Diseară ne vor da ceai şi pesmeţi".

Sau:

„La lumina vie şi scurtă a luminării
Comandanţii enervaţi consultă hărţile."

Sau:

„Probabil că la fel şi ei
Pe dealurile acestea goale
Şi cu pămîntul lipicios şi moale
Lucrează apropiindu-se de noi,
Şi mîine miraţi ne vom trezi
Cu şanţuri şi reţele vis-a-vis."

Căutarea unui fel de *cinism formal* e evidentă. Şi ceiace e mai grav e că acest caracter nu ne lasă impresia unei atitudini tempera-

mentale, apărută în mod necesar ca reacţiunea unei individualităţi. Din contra în multe locuri apare ca o poză improvizată ori măcar, ceiace e egal, ca o predilecţie vastă căutată conştient. Şi aceasta e supărător cu atît mai mult, cu cît în poezii, în adevăr frumoase, ca „Primăvară", „Marş greu", „Ideia", se învederează că talentul autorului stă în alte calităţi, în special într'o intuiţie mistică profundă, am zice — cerînd iertare pentru pedantism — a vieţii cosmice inconştiente, care aminteşte de poeţii germani contemporani şi de Jules Romains cu unanimismul său. D. C. Petrescu prinde bine percepţiile de ansamblu, de grup, intuiţia totului nediferenţiat — a fenomenelor integrale şi unanime. Şi tehnica sa se adaptează bine la astfel de senzaţii... Poate că pe acest drum ar trebui să-şi îndrepte privirile. Numai o nedumerire: de ce întrebuinţează d-sa versul liber? Această formă e un non-senz. Ştim că azi genurile nu mai sînt aşa de strict delimitate cum voia Boileau ori Brunetière. Se scrie uşor poezie în proză şi proză în poezie. E chestie de natura fondului. Cine sileşte atunci pe cine-va care vrea s'o rupă cu legile de ritm şi rimă ale poeziei, să întrebuinţeze *forma tipografică* a versului? Numai nevoia de a evidenţia revoluţia pe care vrea s'o producă contra tradiţiei şi care, trebue s'o mărturisim, e destul de eftină?

M. Ralea

* * *

P. Cancel, *Originea poeziei populare*, Edit. Casa Şcoalelor. 1922, Bucureşti.

Problema poeziei populare, astfel cum a fost pusă încă de primii culegători, a avut două soluţii: 1) că este un produs spontan al colectivităţii; 2) că este produsul cugetat al unui individ. Herder după o entuziastă cercetare s'a oprit la prima soluţie, socotind poezia populară ca manifestaţia spontană a sufletului unui popor. Nu era cu putinţă să se atribue naivului individ din masa unui popor întreg asemenea producţii; de-aceia ele au fost atribuite popoarelor poetice (într'un mod mai aproape de concepţie, despre cîntecul popular s'a spus că „es ist vom Himmel gefallen"). Teoria lui Herder a înfruntat vremea până în timpurile din urmă. Ea a fost aplicată chiar poemelor antice şi medievale, astfel că după şcoala lui Wolf Iliada şi Odiseia, apoi Cîntecul Nibelungilor şi chiar Chanson de Roland au fost socotite ca produse ale colectivităţilor, — cîntece populare reunite de o minte dibace. Pentru Chanson de Roland, Joseph Bédier a arătat în *Les Légendes épiques* cît de greşită este această părere, stabilind că autorul acelei opere n'a luat decît puţine lucruri din legendele despre Carol cel Mare. De curînd P. Boissonnade în *Du Nouveau sur le Chanson du Roland*, Champion, Paris, 1923, nu numai că întregeşte concluziile lui J. Bédier, dar stabileşte cu preciziune autorul (Turold era un cleric din Avranchain, din Normandia), cadrul geografic, mediul, personagiile şi chiar data poemei: *Chanson de Roland* a apărut între 1124 şi 1125. — Acelaşi lucru s'a petrecut şi cu celelalte poeme; iar părerea asupra originii individuale a poeziei populare cîştigă cît mai mult teren.

Autorul a reluat chestiunea în lecţia de deschidere a cursului despre poezia populară sîrbească. După ce distinge cele două momente din viaţa poeziei populare, creaţia şi circulaţia, cu ajutorul unor note ale lui M. Marko cu privire la crearea poeziei actuale sîrbeşti, deduce felul în care au trebuit să se producă şi în alte timpuri. Inducţia aceasta ar fi justificată numai atunci cînd felul de viaţă al poporului nu s'ar fi schimbat de loc; totuşi rezultatele inducţiei pot fi admise. Ele arată că poeziile sînt datorite aproape exclusiv creaţiei individuale, iar creaţia plurală este o excepţie. — In circulaţia lor poeziile se modifică. Autorul

crede că aceste modificări „nu țin de procesul ei de creațiune, închis anterior; ele țin de momentul recitării, nu de acel al creării" (p. 24). Însă un moment de creație *închis* nu există; poezia odată ce este modificată, nu mai este aceiași. Modificările nenumărate fac, cu timpul, ca mai multe poezii independente să răsară într'un spațiu nehotărît. N'a fost de exemplu un individ care a plăzmuit, după un motiv străin ori poate autohton, *Oruia lui Novac?* In cursul timpului însă, au apărut variantele, care sînt cu atît mai deosebite cu cît extensiunea cîntecului este mai mare. Aceste variante (v. *Șezătoarea*, I, p. 44—45, din Broșteni, Jud. Fălticeni; p. 107—110 din Brăila; vol. II, p. 32—39 din Avrig Transilvania; vol. IV, p. 7—11, din Năsăud, Transilvania; vol. XII, p. 92—95, din Gorj; Ov. Densușianu, *Graiul din Țara Hațegului*, p. 183—189, din Hațeg, etc., etc) au elemente comune care indică un prototip; acel prototip însă nu mai există și variațiile sînt creații nouă. Ele se vor modifica mai departe și ori de cîte ori se va prezenta cîntecul subt o formă nouă, va fi și o nouă creație. Singurul lucru care nu se modifică decît foarte greu este motivul poeziei, care are rădăcini adînci și care se găsește la foarte multe popoare, ca și motivele basmelor (în privința motivelor comune balcanice din balada Mănăstirii Argeș, v. Schladebach, în Weigand's *I-ter Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache*. Leipzig, 1894, p. 111—114; de atunci, nu s'a mai făcut nici un studiu comparativ între variantele balcanice ale baladelor). — Variantele astfel cum le cunoaștem, prin faptul că au primit modificări în cursul timpului din partea indivizilor care le-au transmis posterității, sînt deci creații colective prin succesiune; ele nu mai sînt, cum crede autorul, creații individuale. Fiecare individ care a cunoscut cîntecul, a colaborat la una din variantele transmise nouă. Acea colaborare a schimbat cu desăvîrșire alcătuirea primitivă. Deci, creație individuală la origină, poezia populară devine o creație colectivă în timp.

Se admite chiar pentru scriitorii de literatură cultă că sînt influențați de mediu și că opera literară este un „document" al sufletului unei comunități. Poezia populară, prin trecerea dela individ la individ, primește pe lîngă ceiace are fiecare sufletește particular și influența caracterului specific etnic. Acest caracter specific național intră în producțiile populare în măsuri deosebite și cea mai propice pentru definirea sufletului etnic, este poezia sentimentală; — dar aceasta nu înseamnă, că poezia istorică (ori epică) n'ar avea și ea particularități specifice. Prin urmare, poezia populară devine o creație colectivă, reprezintă caracterul specific național și nu trebue astfel să ni se pară deloc „învechită" concepția d-lui Ovid Densușianu și a altora asupra etnopsichologiei.

Tratînd din nou subiectul, autorul și-a expus credința sa. Concluziile scoase din notele date de Murko sînt însă unilaterale, deoarece în inducția făcută între starea de azi și cea trecută, intervine un factor principal, *timpul*, care transformă poezia populară într'o creație colectivă. Și autorul n'a ținut seamă de acest factor. De aceia și constatarea, pe care a făcut-o autorul la sfîrșitul studiului său, vorbește dela sine împotriva tezei sale: „se constată așadar că generalizările psihologiei etnice ori colective, ca și acele ale altor gînditori independenți, care au devenit curente, nu convin uneia din cele mai bogate și mai frumoase eflorescențe poetice populare, celei sîrbe". La acestea trebue să adăugăm însă, că nu convin rezultatelor dobîndite de autor iar nu vechei poezii sîrbești.

I. Șiadbei

* * *

Th. Capidan, *Raporturile albano-romîne* (Extras din *Dacoromania*, anul II), 1922, Cluj.

S'au relevat elemente comune limbilor romînă și albaneză încă

dela începutul cercetărilor emancipate de preocupări imediate. Dintre acei care au insistat mai mult asupra acestor elemente a fost întîiu Kopitar, iar după el Miklosich, Schuchardt, Gaster, Hasdeu, etc. In vreme ce unii le-au atribuit unui fond autochton, alții au derivat cuvinte romînești din albaneză și cuvinte albaneze din romînește, de multe ori fără acele observații fonologice prealabile care trebuesc să călăuzească orice afirmație în asemenea cercetări.

Studiul d-lui Capidan privește în special raporturile care au avut loc între limba albaneză și dialectul macedo-romîn. Fiindcă Aromînii trăesc într'o nemijlocită apropiere cu Albanezii, împrumuturile lor din limba albaneză sînt de două feluri: unele vechi, avînd sau nu corespondente și în dialectul daco-romîn; altele nouă, care pot fi socotite ca împrumuturi de dată relativ recentă. Cercetînd elementul albanez vechiu în aromînă, autorul a vorbit și despre elementul albanez din limba comună romînească, încît lucrarea sa înfățișează, în rezumat, întreaga chestie a influențelor reciproce dintre cele două limbi.

Partea privitoare la elementul albanez recent în aromînă, deși de o infimă importanță față cu cel vechiu, constitue meritul deosebit al lucrării d-lui Capidan. Pentru întîia dată d-sa a publicat această fracțiune a dicționarului etimologic macedo-romîn. Prima parte, care privește raporturile vechi dintre Albanezi și Romîni, cu toate cercetările învățaților care au tratat aceiași chestie, din pricina greutăților nenumărate ce se ivesc, este mai puțin perfectă. Totuși autorul a însoțit expunerea cu interesante observații, dintre care cele mai multe trebuesc luate în considerație.

Lăsînd pentru altă dată analiza și complectarea lucrării d-lui Capidan după un studiu recent asupra aceluiași subiect, ne mărginim numai la indicarea unor mici imperfecții:— P. 445: despre Romînii din Peninsula Balcanică se găsesc știri încă din secolul 8 (iar nu dela sfîrșitul secolului 10), într'o notă dela Mănăstirea Kastamonitu (cf. Tomaschek, *Zur Kunde der Haemus Halbinsel*, Viena 188?, p. 42—43). — P. 446: dintre asemănările constatate de Miklosich, *Die slav. Elemente*, p. 7 s'au omis: 1) confuzia dintre *l* și *r*; 2) Schimbarea *o—u* în silabele neaccentuate (despre care se vorbește la p. 451, nr. 7). — P. 457 și 458 sqq.: cuvintele cărora li se dă o *origină comună*, ori acele socotite ca *forme balcanice*, nu trebuiau așezate în capitolul despre „Elementele albaneze în dialectul aromîn". — P. 463: egal cuvîntului *cucă* „vîrf de munte, pisc" este cuvîntul foarte probabil autochton *cucă* „Spitze, Hügel"; cf. bulg. *kuka*, alb. *kokë* „Kopf". — P. 483: la excesivele precauțiuni ale autorului, se poate socoti mai mult decît întemeiat principiul stabilit de Schuchardt, *Albanisches und romanisches*, in Kuhn's *Zeitschuft für vergleich. Sprachforsch.*, XX (1872), p. 244—5 că unele cuvinte pe care „das albanische mit den nordöstlichsten romanischen und den südslavischen mundarten theilt, dem altalbanischen selbst oder irgend einer ausgestor benen Sprache ihrer nachbarschaft angehört haben mag". — P. 494: desigur că la aliniatul 7 este vorba de *e* accentuat urmat în silaba următoare do *ă*, *e*, nu de *ε*. — P. 526 și 543: subt *cucuruz* și *nasăhate* se fac trimiteri la cuvinte inexistente. — P. 527: *dăguesc* — *dεgoj*, nu *drεgoj*. — P. 532: despre *grîndă* v. și G. Meyer, *Zeitschuft f. roman. Philol.*, XII, p. 548. Multe greșeli de tipar nu au fost relevate la errata volumului II din *Dacoromania*.

Cu toată înșirarea nesistematică a exemplelor și lipsa unui indice pentru cuvintele balcanice foarte numeroase pe care le conține, studiul d-lui Capidan este un auxiliar prețios pentru dicționarul romînesc, o lucrare de o importanță deosebită.

I. Șiadbei

* * *

Georg Kaiser, *Die judische Witwe* (Gustav Kiepenheuer Verlag, Posdam).

Nu se poate ajunge dintr'odată, aşa cum socot unii neîncrezători, la o nouă expresie. Cetitorul găseşte o nouă dramă în urmărirea spiritului dramatic care se zbate spre a se elibera din vechile tipare. În acest înţeles admiratorii entuziaşti ai expresionismului în teatru, rău fac nebăgînd în seamă lucrările dramaturgilor germani, anterioare noii mişcări artistice. Autorul care a scris în fruntea comediei sale biblice „Văduva din Erusalim" cuvintele lui Friedrich Nietzsche: „Oh, meine Brüder, zerbrecht, zerbrecht mir die alten Tafeln"—era sortit să sfărîme ceva, odată, în creaţiile lui.

„Văduva din Erusalim" este copila de 13 ani, Iuditha, cunoscută mai demult în literatura germană, şi care reteazǎ capul lui Holofern, în noaptea în care i se dăduse pentru a-şi scăpa oraşul sfînt de urgia de foc şi siluiri a asirienilor năvălitori.

Celace sfărîmă Georg Kaiser aci, nu sînt formele şi expresia dramatică, aşa cum geniul francez le-a impus pentru cîteva veacuri continentului. Întrebuinţează însă tot decorul, toate jocurile teatrale cu efecte sigure—coloanele templului sfînt, terasa tinerei Iuditha, cu goliciunea ei ascunsă de o perdea a camerei de bae, cortul şi cheful lui Holofern, etc. —a căror valoare stă în efectele lor asupra stilului de mine: epuizîndu-le, Georg Kaiser nu le va mai întrebuinţa.

Georg Kaiser sfărîmă totuşi ceva: concepţia biblică şi, fireşte, şi cea a lui Hebbel, a cărui piesă „Iuditha şi Holofern" a fost popularizată la noi de „Biblioteca pentru toţi". Iuditha, copila abia scăpată dintre iluziile îngereşti, nu este celace am numi azi o patriotă. Nu este nici o mistică în felul Janei d'Arc sau a gorjancei noastre Elena Teodoroiu. Femeia de 13 ani, pe care neamurile au măritat-o cu toată spaima şi împotrivirea ei, cu un oarecare neputincios Manasse, umblă doar după împlinirea dulcei porunci a Domnului, şi în primul rînd deci după sacrificarea acelei supărătoare feciorii. Nici soţul legitim, nici după moartea acestuia cei doi consilieri comunali îngrijaţi de soarta oraşului sfînt, de curînd asediat de oştile lui Holofern, nici Holofern însuşi—„om greu, cu părul de pe cap şi sprîncene laolaltă în şuviţe împletite, cu picioarele în pantaloni de piele de elefant, pantaloni şi încălţăminte tot una"—nu pot împlini voia Domnului şi dorinţa micei văduve, care din exasperare reteazǎ capul idiotului erou. Abea după salvarea neaşteptată a oraşului mica Iuditha, dusă în triumf în casa Domnului, izbuteşte să se lepede, înapoia unor perdele bine îmbinate, de fecioria-i înjositoare, cu ajutorul măgulitor al Marelui Preot.

Spectaculoasă în deosebi, comedia desvăluitoare a lui Georg Kaiser ar avea durabile succese de scenă, chiar şi la noi. Adevărul e însă că autorii şi directorii de teatre (la Bucureşti, aceleaşi persoane) sînt cu mult inferiori în gust şi cultură publicului spectator.

F. Aderca

* * *

Georg Kaiser, *Claudius, Friedrich und Anna, Juana,* trei piese în cîte un act (Gustav Kiepenheuer, Posdam).

Trei acte cu subiect deosebit dar care, prin cuprins, alcătuesc o singură lucrare şi trebuesc reprezentate în acelaşi spectacol. E de-apururi desbătuta întrebare a iubirii femeii care se fărămiţează mai multor bărbaţi. Claudius, cavalerul sumbru care în toată noaptea călăreşte prin împrejurimi, dînd lupte şi ucizînd în duel pe adversarii închipuiţi, află în nişte zori de zi, din chiar gura femeii lui, că s'a dat celor mai umili oameni ai cetăţii, pentru a-i împărtăşi din aceiaşi lumină şi acelaşi azur, care luminase şi fericise pe cavaler. Claudius, cavalerul, se umileşte: „am fost o fiară, eşti un om,—iartă-mă că am înţeles atît de tîrziu celace era mai de seamă". Dar după ce ucide fata din casă, afară, revine şi ucide şi pe tînăra soţie. „Dă foc casei. Vino!" porunceşte servitorului, şi pleacă.

Friedrich care află adouazi după nuntă că soţia lui fusese a unui amic, refuză să trimită martori şi să se bată în duel, în urma mărturisirii femeii că da, fusese fericită o clipă. „Îi sunt recunoscător că a putut să facă odată fericită pe femeia pe care o iubesc".

Jana, al cărei soţ dispăruse în ocean, cu vas cu tot, este soţia lui George, amicul dispărutului Juan. Dar Juan apare în noaptea unei onomastice a celor doi iubiţi şi pentrucă vechii prieteni, Juan şi George, încep a se privi cu ochi de fiare, Juana în loc să ofere paharul cu otravă celuia pe care nu-l voia, îl soarbe însăşi.

Simplitatea liniilor dramatice sînt spre folosul gîndirii autorului german. Prin formă, perfecţia lor trebue să ducă de-adreptul la descompunere, iar educaţia spre cît mai personal a viziunii, la utilizarea materialului pe care i-l va oferi în curînd, odată cu marele războiu, zguduirile tragice ale societăţii germane.

Ne apropiem de „Von Morgens bis Mitternachts".

F. Aderca

* * *

Giovani Papini, *Le Crépuscule des philosophes*, 1922, Paris.

Se întreprinde în acest volum, nici mai mult nici mai puţin, decît eliminarea din filozofie a lui Kant, Hegel, Compte, Spencer şi Nietzsche. Şi nu e doar o refutare sistematică de texte sau o migăloasă dialectică critică. Metoda e următoarea: Papini se leagă de o slăbiciune oarecare a sistemului ori a omului. Cu cea mai perfectă reacredinţă o exagerează, o complică, o ipertrofiază, până îi dă proporţiile de caracter dominant al operei. De celelalte calităţi ori aspecte ale operei nici nu vorbeşte—ori, cel mult, le execută în treacăt cu un epitet puţin amabil. Cu o astfel de metodă nici-o valoare nu poate rezista.

Lui Hegel, care ajunsese în secolul trecut o „instituţie prusacă", i se reproşează aspectul oficial, grav, rigid; lui Kant pedantismul, lui Spencer burghezia, lui Nietzsche boala şi neputinţa. E aşa de bălălos, în ardoarea sa juvenilă, Papini—că consideră, cînd îi trebue, şi boala ca o vină personală.

Se reduce la atît opera lui Kant, Spencer ori Nietzsche? Întrebare cu care violul filozof italian nici nu se încurcă.

Inutil de adăugat că nimeni nu e zdruncinat în convingerile sale asupra viabilităţei filozofilor. O asemenea lectură e, însă, de multe ori amuzantă.

Papini aduce aminte de vrîsta de 18 ani, cu revoltele ei zădarnice adresate imposibilului, împrăştiate generos, elegant, fără grijă de viitor, de economie ori de igienă. E o vrîstă cînd omul se măsoară în lupte teoretice cu modele mari, îşi descoperă limitele în gigantice aventuri gratuite. În acest moment falşitatea inspirată de romantism, neexactitatea însăşi, devin valori prin graţia lor.

Dar mai tîrziu? Poate şi mai tîrziu, fiindcă tinereţea oricînd vine e bine venită.

Un *adolescent filozof:* iată ce a rămas Papini.

O rezervă însă. Celace supără destul de des în lectura lui Papini, ca la toţi Italienii, e temperamentul său excesiv.

Exclamaţii, injurii, blesteme, aproape vociferate, aproape fizice.

în plus o nevoe irezistibilă de a atrage atenția prin efecte drastice sau prin „coup-de tête"-uri literare. E slăbiciunea filozofiei, științei, poate și literaturii italiene. E ceiace a împiedicat pe Lombrozo să fie un criminolog, pe Sighele sau Pareto un sociolog, pe D'Annunzio un scriitor de gust și de pudoare.

Temperamentele prea accuzate, fără balanța discrețiunii și a bunului gust obosesc adouazi după primul contact. Cine ar putea să-și alimenteze gastronomia, o lună în șir, cu aroma leșinată a ananasului ori a bananei?

M. Ralea

* * *

A. Hesnard, *L'inconscient*, ed. O. Doin, 1923, Paris.

De vre-o zece ani toată știința psihologiei e monopolizată de cercetările asupra naturii inconștientului. Decadența raționalismului care explica totul numai în lumina conștiinței și a „ideilor clare" a cartezianilor, a încurajat încă această directivă. Cercetările lui Freud au adus la destinul teoriilor și concursul modei. Chestia însă împrăștiată în nenumăratele articole sau notițe de detaliu nu era tratată nicăeri integral, în ansamblul ei. Lucrarea lui P. Janet, „Automatisme psychologique", așa de meritoasă pe vremuri, e azi mult învechită. Cercetările lui Freud rămîn unilaterale... O încercare a lui Dwelshauwers, de a prezenta totalul cercetărilor făcute, e departe de a fi completă.

Lucrarea de față e un repertoriu care cuprinde aproape toate experiențele și observațiile publicate. Scrisă pentru marele public, într'o colecție de vulgarizare, era fatal, ca unele puncte să fie doar menționate și nu discutate. Materialul e ordonat în limitele unei clasificări a cărei legitimitate se poate discuta. Se întrebuințează prea multe puncte de vedere, prea multe criterii.

S'ar putea strînge toate aceste subdiviziuni în cîteva tipuri mai rezumative, care ar clasifica înțelegerea și ar ușura expunerea.

Autorul nu are nici o atitudine, nu oferă nici o explicare. Se mulțumește să înregistreze și să expue clar explicațiile deja oferite.

Informație conștiincioasă și obiectivă, acesta e dezideratul autorului și se poate spune că îl atinge.

M. R.

* * *

Rabindranath Tagore, *Sădhană*, traducere de Nichifor Crainic, 1923, București.

Valului de pesimism și pasiunii pentru neant al secolului XIX i se găsise o origine: India. Țara miaștinilor, a holerii și a ciumii endemice era și țara, după cum credeau europenii, unde se cultivă pe lîngă arborele de ceai și arborele misticismului precum și opiul Nirvanei. Tagore spulberă această credință aducînd — involuntar — o notă de dureros patetism în marea dramă a secolului trecut. Cetind paginile Vedelor, bătrîna și bolnava Europă și-a căutat propriile dureri. Le-a siluit înțelesul, fiindcă nu-i trebuia sufletul Indiei cu durerile și bucuriile ei deosebite, ci îi trebuia un suflet frățin. A crezut că va găsi expresia durerilor ei în Upanișade și a făcut-o carte de căpătîiu. Dar Upanișadele sînt imnurile veseliei și ale vieții triumfătoare; ascultîndu-le, le-a colorat totuși cu garanța inimei sale sîngerate.

Cu o cruzime pe care numai adevărul o poate avea, cu eleganțe stilistice neîntrecute și cu subtilități luminate brusc de parabole cu mireazmă evanghelică, Tagore izgonește din templele Indiei pe europea-

nul cu dungi viorii în jurul ochilor și cu pustiu în inimă. Nedomolita lui sete pentru Nirvana s'a amăgit cînd a băut vin din pocalurile vedice: „Infinitul n'a fost pentru India un simplu neant fără conținut", ci afirmație a vieții universale, negația morții și năpraznic chiot de veselie". Pesimismul e numai o poză, fie a inteligenții, fie a simțirii. Viața însăși e optimistă: ea vrea să meargă înainte! Pesimismul e un fel de beție spirituală; el disprețuește hrana sănătoasă, își satisface pofta de sfadă și de învinuire și, artificial, se aduce singur într'o stare de descurajare care îi îngădue să se folosească de mijloace mai tari. Dacă existența ar fi un rău, n'ar fi nevoe de filozofi ca s'o dovedească."

Rectificînd această eroare, Tagore explică pesimismul european prin greșitul fundament al vieții sale sufletești. Cea mai mare greșală pe care o săvîrșește, este acela că socotește pe om ca pe o individualitate cu totul aparte în vîrtejul vieții universale, că nu vrea să recunoască marea lege: absorbția eului în univers este drumul spre realizarea infinitului, spre realizarea supremei fericiri. Din această zăgăzuire care a fost fericită, în sfera cîștigurilor lumești (in the sphere of worldly success), ne vin toate relele sufletului: egoism feroce, neîncredere în alții, care treptat se transformă în funestă neîncredere în sine. Cu gesturi sacerdotale — figuri stilistice — Tagore întinde balsamul: lepădîndu-ne carapacea ideologiei noastre, să îmbrăcăm eterica haină a *adevăratei* înțelepciuni indiene.

Carapacea broaștei țestoase are defecte imense: o izolează de univers (ca să vorbim același limbaj), împedică contemplarea instelatei bolți care îți dă sfîșietoarea nostalgie a infinitului, îi răpește din libertate și agilitate și mai ales este inestetică. Are doar un singur și umil folos: o apără. Pentru a împiedeca broasca europeană ca să iasă din carapacea ei, s'au ridicat protestări și i s'au dat multe și felurite sfaturi. Chiar de pe plaiurile noastre s'au ridicat glasuri. Așa de pildă d. Al. Busuioceanu, întrebîndu-se dacă „este cu putință o sinteza a Răsăritului cu Apusul", crede că „mai probabil vom continua și în viitor să ne urmăm destinele proprii prin care am trăit și până azi".

Se ignorează însă faptul de neasemănată importanță că starea de azi a Orientului și a Occidentului sînt numai momente ale unor organisme într'o perpetuă devenire. Se uită că societățile omenești trebuesc considerate în evoluția lor, în eterna lor schimbare. Valurile acestea de misticism, care cumpănesc încă în India, au fertilizat odată pămînturile Europei. Creștinismul — cu splendida înflorire a evului mediu — reprezintă tocmai această etapă în viața Occidentului. Dar evenimente și cauze adînci și de tot soiul au schimbat aceste forme ale vieții sale spirituale, înlocuindu-le cu această raționalizare, care este de fapt o altă treaptă în devenirea socială. Starea aceasta de *primitivism religios* a întîrziat în Orient din cauze specifice Orientului. Dar alte fapte au venit să ne dovedească că „cele două temperamente" nu se mai „dovedesc ireductibile" și să arate că Orientul își va continua evoluția, pe care altă dată a avut-o și Europa — istoria se repetă... — și care este inerentă oricărei societăți umane. Luptele sociale ale Indiei actuale se pot chiar preciza cu denumiri europenești: lupta dintre vechile clase feudale și dintre noile clase burgheze. S'a petrecut în India același fenomen, care s'a petrecut în diferite timpuri în toate părțile Europei. Conform legii de formare a burgheziei a lui Sombart, India—o țară înapoiată din punct de vedere al organizației capitaliste,—venind în atingere cu capitalismul înaintat european, se transformă într'o țară cu structura burgheză cum este întreaga Europă. (Revoluția rusă nu este de fapt, decît o ultimă și tardivă ediție europeană a marei revoluții franceze dela 1789, care a întronat domnia burgheziei, cu tot contradictoriul fațadei teoretice, care de-altminteri trosnește din toate încheeturile). Din această răsturnare a vechilor rosturi provin nesfîrșitele lupte și nedumeriri ale Indiei. Această problemă este atinsă incidental și de Tagore în „The home and the world", bineînțe-

les cu tot aparatul artistic. Avem aceiaşi invazie a lucrurilor nouă, care schimbă din temelie vechiul palat al Indiei. Cultura indiană care nu cunoscuse frigurile acute ale şovinismului, le cunoaşte tocmai subt influenţa apuseană, care suferă de această maladie. Mişcarea naţionalistă Swadeschi a cunoscut exagerări, aşi putea spune pur europeneşti.

Nikil, rajahul indian din romanul lui Tagore, cu adîncă cultură europenească, cu o strălucită ideologie umanitaristă, ajută orbeşte pe Sandip şovinistul! S'ar părea că este o contradicţie fundamentală. Este însă un semn de înaltă pătrundere psihologică a lui Tagore, faptul că pune această antinomie în sufletul blînd şi visător al lui Nikil: este veşnica luptă şi veşnica contradicţie din timpurile marilor prefaceri. Face o fabrică de scos zahăr din curmalele Indiei, la care pierde enorm, o bancă ce dă faliment, totul împotriva Europenilor pe care totuşi îi iubeşte cu o dulce şi nepotolită pasiune. Cînd soţia lui Bimala, convertită la naţionalism, îi spune că va arde veştmintele europeneşti dăruite de dînsul, Nikil îi spune:

— Bine, nu le mai purta (Vorbea şovinul).

O roagă însă să nu le ardă (Vorbea umanitaristul).

In genere, arabescurile gîndirii lui Tagore ne apar aproape familiare; durerile acelei minunate şi fantastice Indii sînt ale noastre. Priviţi drama care se desfăşoară între prinţul Nikil, visător, fără voinţă, frate bun cu Amiel, şi între Sandip, un adevărat Julien Sorel, plebeul cu forţe virgine incalculabile, vulgar şi totuşi simpatic prin imensa vitalitate pe care o radiază: este drama — cu alt decor — din „Roşu şi negru" şi din „Ciocoii vechi şi noi". Aceleaşi pasiuni, aceleaşi dureri şi aceleaşi chiote de veselie: pretutindeni *Omul*.

*

In tălmăcirea d-lui Nichifor Crainic nu se găsesc multe pasagii pe care le-am găsit în acea engleză şi care, după cum se ştie, este îngrijită de însuşi Tagore. Aşa de pildă nu găsesc:

„The towing rope binds a boat, but is the bondage its meaning? Does it not at the same time draw the boat forward?" (Tauchnitz edition, pg. 85).

Sau:

„Just as, in spite of the fact that we shut our eyelids every second it is openings of the eyes that count". (pg. 90).

Şi aceasta numai în „The problem of evil!" Iar celelalte, în deosebi „The problem of self", sînt pur şi simplu masacrate. Vrea oare d. Nichifor Crainic să fie rînduit printre acei geniali traducători ai bietului Tolstoi — după cum ne informează Romain Rolland în biografia marelui fugar — care îi rezumau romanele, ba chiar transmutau pasagii întregi din „Războiu şi Pace" în „Invierea"?

Petre Diacu

* * *

Alfred de Tarde & Robert de Juvenel, *La politique d'aujourd'hui*, La renaissance du livre, Paris.

Politica Franţei este dominată de problema germană: obţinerea reparaţiilor, menţinîndu-se totuşi mijloacele reale de control şi presiune, este idealul oricărui guvern. Astfel, prestigiul Franţei ar încorona siguranţa ei în politica mondială şi situaţia financiară! s'ar consolida reuşind să-şi echilibreze un buget deficitar fără să-şi sleiască contribuabilii subt povara măsurilor eroice.

Ultimul parlament însă a fost ales, imediat după războiu, subt emoţia sacră a victoriei; el este compus din mai mulţi mutilaţi de

războiu decît tehnicieni. Competinţa a făcut loc patriotismului, iar opiniunile îndrăzneţe s'au închinat respectuos în faţa unui spirit de disciplină masiv şi orb. Dezorientaţi dar dornici să-şi slujească patria, noii deputaţi şi-au căutat cu încăpăţînare şefii şi au înconjurat astfel pe vechii conducători ai politicei naţionale cu veneraţia datorită figurilor monumentale.

Millerand, Leygues, Briand, Barthou, Poincaré, campioni ai politicii de unitate naţională şi de revanşe şi flăcăi totdeauna verzi ai cascadelor patriotice, conduc iarăşi destinele Franţei. Familiarizaţi cu o diplomaţie de suspiciune şi neobişnuiţi cu o politică vastă de preocupări internaţionale, lipsiţi chiar de minutirea unui imperiu colonial, ei sînt prea timizi în faţa consideraţiilor de solidaritate mondială şi foarte dîrzi în ceiace priveşte reprezentarea exclusivă a intereselor naţionale. — Iată de ce în cele din urmă, şi după o practică stearpă a politicei post-războinice, partidele din stînga prind conştiinţa adîncă a rolului lor şi iau forma hotărîtă a unor grupări cu orientări înaintate şi bine definite. Pe de altă parte, jocul parlamentar a strîns partidele conservatoare şi de centru într'o solidaritate măreaţă, astfel încît, în Camerele franceze, se desinează două curente distincte. Lucrarea domnilor de Tarde şi de Juvenel este o anchetă foarte subtilă şi inteligentă a acestor categorii de opiniuni. Primul, afară de renumele pe care i-l dau importantele volume publicate, are vaste cunoştinţe din lumea politică, un spirit mlădios şi precis. Robert de Juvenel este foarte apreciat pentru articolele sale luminoase şi robuste. Temperament de luptător, independent şi ingenios, n'are decît pasiunea nobilă a convingerilor şi ambiţia morală să înfrîngă.

Ei se ocupă în comun să definească problemele care interesează, mai ales, patria actuală.

1) *Problema economică* s'a născut din transformarea industriei în vederea producţiei de războiu, din nevoia de a intensifica producţia cu orice sacrificiu — care a adus urcarea preţului de cost, adică scumpirea vieţii—şi din suprimarea libertăţii economice. La aceasta s'a adăogat şi triumful agricultorilor. Expansiunea internaţională a industriei franceze s'a izbit de nevoia unui protecţionism rigid. Soluţiile, care aveau să atenueze noul conflict dintre producător şi consumator, formulînd o politică nouă a producţiei şi a schimburilor, au fost indicate de diverşi doctrinari, dar niciuna nu avea faţa misterioasă a salvării totale. Protecţioniştii şi liber-schimbiştii au înflăcărat vechea şi vestita lor controversă.

2) *Problema reparaţiilor* se compune din „les dépenses recouvrables", adică sumele avansate de Franţa sinistraţilor şi pensionarilor ei, în contul Germaniei şi din restul de datorie al acesteia din urmă, prevăzută de tratatul din Versailles şi modificată ulterior în diversele Conferinţe. In cele din urmă — la 5 Mai 1921 — datoria Germaniei fu redusă la 132 miliarde mărci aur, din care partea aferentă Franţei este de 58 miliarde. Tratatul din Versailles nu prevede însă mijloacele practice de plată. Astăzi, problema este complicată prin opoziţia ireductibilă dintre interesul Franţei şi cel al Aliaţilor ei. In prada crizei de debuşeuri şi a şomajului, Aliaţii Franţei doresc neapărat o reconstruire a Europei, care nu poate veni decît din reorganizarea Rusiei şi ameliorarea situaţiei financiare a Germaniei prin diminuarea considerabilă a datoriei de războiu.

Deprecierea totală a monedei Germaniei, caşi reducerea producţiei ei, o pun în imposibilitate să achite datoria, încît oamenii politici francezi se întreabă dacă se poate plăti şi cum poate fi obligată la aceasta. Mijloacele puternice de constrîngere — represalii militare şi ocupaţii teritoriale — duc la rezultate negative şi nefaste. Forţa de plată a Germaniei scade, iar duşmăniile Franţei sporesc simţitor. Partizanii soluţiilor internaţionale pretind că Germania nu poate plăti de-

cît cu ajutorul unui mare împrumut internațional și după ce sarcina ei de războiu va fi diminuată prin confuzia datoriilor internaționale.

3) *Problema financiară.* Sforțările guvernelor de după războiu s'au prăbușit subt greutatea imensă sau neprevăzută a datoriilor Franței. Bugetul a înregistrat veșnic deficite progresive, iar reaua voință și falimentul Germaniei au sporit dificultățile. Datoria externă produsă de războiu n'a reclamat încă plăți efective; ea a contribuit numai la diminuarea creditului țării, precum și la quasi-sechestrarea depozitului de aur francez din băncile tezaurului englez. Renta însă, cași nenumăratele împrumuturi interne, au copleșit forțele de plată ale Statului. Trebuind pe deoparte să-și menajeze contribuabilii, iar pe de alta să întreție dispoziția favorabilă a cetățeanului pentru finanța Statului, asigurîndu-i venituri avantajoase și sigure, Tezaurul a trebuit să servească regulat plata cupoanelor și să înscrie, prin urmare, în buget sume imense. Bugetul acuză un deficit minim de șase miliarde.

Remediile propuse sînt numeroase și chemate impropriu astfel, fiindcă niciunul nu este suficient: a) *economiile* diminuau simțitor numărul funcționarilor și prin ele se afecta o sumă importantă la plata datoriei. Lipsa însă de disponibil ar fi ruinat spiritul de întreprindere și pe deasupra rezultatul ar fi parțial; b) *impozite nouă* nu mai poate suporta contribuabilul fără pericolul dezorganizării naționale; c) *impozitul pe capital*, preconizat de partidele din stînga, găsește încă neîmpăcați adversari în majoritatea Camerei actuale. El e considerat ca echitabil și rodnic, dar nu ca un panaceu; d) *revizuirea rentei* este propusă ca o măsură extremă, dar ea se izbește de interesul statului de a întreține confiența creditorilor; e) *inflațiunea* înspăimînta opinia prin dezastrul la care a dus acolo unde a fost practicată fără rezervă.

4) *Problema reorganizării armatei* este actuală și acută din cauza grijii Franței de a-și apăra frontierele și de a impune Germaniei executarea tratatului. Ea devine însă *foarte grea prin faptul* că reclamă un buget exagerat care sărăcește finanțele statului și înconjură Franța de suspiciunea lumii, dornică de pace.

Celelalte chestii de politică curat internă — religioasă, școlară, administrativă, etc. — cad pe al doilea plan și se agită mai ales în vremea campaniei electorale.

Am insistat asupra marilor dificultăți ale politicii franceze. Cadrul restrîns al unei recenzii nu ne îngădue să discutăm amănuntele din fundul divergințelor dintre partide. Vom schița numai pozițiile.

După războiu, pacea trebuia făcută. Vorba Președintelui Poincaré răsuna ca un apel sacru. Forțele politice se grupau împrejurul tratatului din Versailles și se cimentau în fața pericolului bolșevic. Maurice Barrès, șampionul naționalismului republican, se alia cu Millerand, copil politic și dușman dîrz al socialismului adevărat. Diversiunile politice trebuiau să amuțească, iar reprezentanții tuturor partidelor votau încredere nezdruncinată în guvern. Blocul național era format. A Tardieu, quintesența lui, elev al lui Clemenceau, dela care aduce maniera forte și gîndirea precisă, cere ca preocuparea politică să consolideze blocul și să orienteze toată activitatea lui. Suspectat de arivism și temut pentru puterea sa neșovăelnică, n'a putut triumfa. Blocul este incoherent. El preconizează totuși, în general, idei conservatoare și este animat de un optimism fără umbră. In materie economică, este adversar al „legei de opt ore" și reclamă un regim de oarecare libertate. Problema reparațiilor este considerată cu „l'esprit de Versailles", care înseamnă credința în triumful unei voințe armate și pătrunsă de dreptul său. Aceasta duce fatal la organizarea dăunătoare a unei mari armate și la eliminarea soluțiilor internaționale. Control riguros asupra vieții germane, impozit pe capitalul nemțesc, participare forțată la afacerile germane, etc. au fost înfățișate. Iar după ce Franța va fi despăgubită, se va putea desbate *reconstruirea* Europei.

In materie financiară, blocul crede că sistemul împrumuturilor este

inevitabil și reclamă, ca toată lumea, augmentarea producției. Bokanovski, raportorul bugetului, și Forgeat, cel mai talentat orator din noua generație, au propus chiar sisteme bazate pe deprecierea francului.

Insuccesul acestor metode, cași spiritul generos de libertate și solidaritate mondială, au grăbit reîmputernicirea partidelor de stînga. Radical-socialiștii sînt astăzi partidul cel mai impozant din Franța. Personalitatea lui Herriot, care domină noua orientare, este speranța Franței democrate. Reconstruirea Europei, crearea condițiilor favorabile pentru viața Germaniei, colaborarea cu Rusia—sînt punctele esențiale în programul lor. In interiorul țării, măsuri eroice pentru consolidarea unei democrații reale și pentru stabilirea unei proprietăți echitabile. Chiar în politica externă, democrație sinceră și manifestă.

Iată, cele două mari curente din politica Franței. Ultimele manifestări electorale au însemnat victoria stîngei. Franța republicană și democrată reînvie. Ea se pregătește pentru luptă cu imensele ei dificultăți. Țara transformărilor adînci și a revoluțiilor nu poate muri împietrită în fața noului suflu de viață. Puterea firii crează mijloace de scăpare și piere numai cine nu știe decît să se împotrivească.

Const. Vișoianu.

*
* *

A. Demangeon, *L'Empire britanique*, Colin, 1923, Paris.

Inainte de 1914 mulți oameni politici preziceau destrămarea Imperiului Britanic în cazul unui războiu al Angliei cu o mare putere. Dar toți acești profeți s'au dovedit mincinoși: Imperiul Britanic n'a fost niciodată mai unit, mai puternic, mai englez decît în cursul războiului mondial. In vara anului 1914 Anglia n'a adresat nici o cerere de ajutor „Dominion"-urilor și coloniilor sale. Și totuși, toate comunitățile britanice, în mod spontan, au făcut cauză comună cu Țara mamă. Din primul moment Imperiul Britanic și-a pus, fără tîrguială, sîngele și averea la dispoziția Angliei. Cîteva cifre elocvente: numărul combatanților coloniali de rasă albă reprezintă o proporție de 11—19 la sută a populației coloniale masculine. Iar proporția morților și a răniților față de acest număr este de 45 la sută pentru Canada, de 63 la sută pentru Australia și de 50 la sută pentru Noua-Zelandă. Spesele de războiu ale celor cinci Dominion sînt de 862.434.000 Lire sterline. Iată faptele care au depășit prevederile cele mai optimiste și au desmințit toate proorocirile negre, bazate și acestea tot pe fapte, care, e adevărat, sînt multe și justifică concluzii pesimiste pentru oricine s'a mărginit la o cunoștință superficială a structurii politice, economice și morale a imperiului britanic. Am zis: cunoștință superficială,—poate termenul nu e just și-ar putea fi înlocuit, dacă nu prin altul, printr'o descriere: Imperiul Britanic nu e o construcție logică rațională, din nici un punct de vedere. Este organizația cea mai empirică, cea mai ilogică, ce a existat vre-odată. Toți acei care, cercînd să se orienteze în complexitatea inextricabilă de fapte care e acest imperiu, au împletit raționamente logice, au substituit realității adeseori absurde fantomele cugetării lor „continentale", n'au cunoscut deci Imperiul Britanic.

Documentatul studiu al d-lui Demangeon contribue în cea mai mare măsură la răspîndirea acestei cunoștințe. *Care e secretul solidarității și forței Imperiului Britanic?* Aceasta este problema pe care își propune s'o deslege profesorul dela Sorbona în cele 280 de pagini ale sale. Studiul d-lui Demangeon aduce o sumă prea mare de fapte și privește chestia din prea multe laturi, pentruca noi să putem avea pretenția de a da cetitorilor „Vieții Romînești" un rezumat

complet. Ne vom mărgini să spicuim ceiace ni s'a părut, dacă nu mai important, mai interesant, pentru un public neenglez. Iar celor care se interesează de viața noastră publică nu putem să le recomandăm cu destulă inzistență cartea profesorului francez: o mulțime de probleme administrative, juridice, constituționale, etc. sînt discutate cu multă competență: Probleme care se pun, dela războiu încoace, și la noi.

*

Unitatea Imperiului Britanic este, incontestabil, o realitate. Comunitatea de tradiții, de moravuri, de sentimente, de interese adeseaori, dă cetățenilor Imperiului senzația că aparțin aceleiași patrii. Mai este apoi un factor material care cimentează această unitate: *Oceanul*. Marea este, pentru Imperiul Englez, o rețea interioară de căi de comunicație. Dar prea dispersat geograficește, Imperiul prezintă, prin forța lucrurilor, și tendințe centrifugale. Noile țări engleze n'au numai un statut politic care, din punct de vedere practic, este independența,— ci, în mediul în care le angajează *poziția lor geografică*, ele posedă interese particulare, care nu sînt identice cu acelea ale Imperiului. Tendința acestor țări spre emancipare completă a crescut încontinuu în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar la începutul sec. prezent ea s'a făcut trup. Și, lucru ciudat, paralel cu această tendință spre independență, se întărește ideia *unității imperiului*. Exprimată mai întâiu de D'Izdraeli, ea e cîntată și popularizată de-un Kipling, trecută în domeniul politicii tactice de J. Chamberlain.

Incercarea de a da o formă politică exterioară acestei unități a eșuat, în urma opoziției „Dominion"-urilor. Ea a reușit însă aproape complet pe terenul economic și militar. *Necesitatea apărării comune* este, *fără îndoială, chiagul cel mai puternic al Imperiului*. Iar protecționismului interimperial, *instituit la inițiativa coloniilor, să nu se uite*, a întărit și mai mult unitatea Imperiului. Deși savanții englezi sînt în căutarea unei mașini guvernamentale care să împace principiul unității cu principiul diversității, oamenii de stat ai Angliei, empiriști din naștere, nu se îngrozesc de lipsa unui sistem logic care să dea o expresie rațională și clară unității de fapt a Imperiului celui mai mare care a existat vre-odată. Englezul raționează totdeauna cu fapte, nu cu concepte: „Noi sîntem un sistem de națiuni, nu sîntem un stat. Sîntem o comunitate de state... spunea generalul Smuts (Africa de Sud) în 1917. Noi nu sîntem un sistem țeapăn, sîntem un sistem în mișcare..." *

D. Demangeon își imparte materia în trei noi capitole. In capitolul întâiu ne expune formația Imperiului Britanic. Chestia pe care o studiază aici nu e istoria cuceririlor, chestie aparținătoare istoriei propriu zise, ci problema contactului între două tipuri umane: unul civilizat, bogat, stăpîn pe natură, mobil în spațiu, spirit deschis pentru ceiace se chiamă nou, necunoscut, aventură, întreprindere. Celalt înapoiat, izolat, mărginit, slab, neprevăzut cu arme și instrumente de lucru. Acest contact, lărgit la infinit de Marea Britanie, schimbă fața planetei noastre, și prin acest contact Anglia devine un „pol al umanității", cum se exprimă d. Demangeon. Fără concursul Imperiului Britanic repartiția raselor omenești ar fi fost cu totul alta. Frontul rasei albe față de celelalte rase este un front anglo-saxon. Nici o țară din lume n'a sămănat mai mult suflet dincolo de mări, ca Anglia.

Marile descoperiri geografice, situația insulară a Angliei, influența spiritului de independență națională, revoluția industrială, forța de expansiune particular de mare a rasei anglo-saxone,—iată unii din

* Citat la Demangeon, p. 187.

factorii care au determinat nașterea și desvoltarea spiritului colonial în Anglia. Spre deosebire de alte puteri europene, Anglia,—pe lîngă colonii de exploatare,—mai are și un alt tip de colonii: *colonii de populație*. Prin acestea din urmă, civilizația engleză a devenit civilizație mondială, iar poporul englez,—poporul care a răspîndit în măsura cea mai mare, civilizația bătrînei Europe. Intemeerea coloniilor de populație n'ar fi fost posibilă fără emigrație, determinată la rîndul său de crizele agricole din secolul al XVIII și XIX-lea.

Emigrația britanică este cel mai mare curent uman care a traversat vre-odată mările. Dela 1815 încoace sînt statistici. Dela 1815 până la 1920 Marea Britanie a trimis peste mări și țări 17.000.000 de oameni. Cifră egală cu populația Romîniei mari! Și cu toate astea populația Angliei n'a scăzut. Dimpotrivă, dela 27 jumătate milioane în 1853, ea trece la 40 jumătate milioane în 1900. Emigrația, spune d. Demangeon, este un obiceiu britanic național.

Autorul descrie apoi repartiția acestor colonii de populație și creșterea lor. Fenomen interesant, cucerirea engleză se sprijină mai mult pe drumul de fer decît pe sabie. Diversitatea raselor care locuesc Imperiul Britanic permite, fără îndoială, unei minorități de albi să stăpînească o majoritate străină zdrobitoare. Dar adevărata cauză a acestei puteri trebue căutată aiurea. Ea e congenitală, am putea spune, cu viața Imperiului însuși, ea e legea naturală a Marei Britanii: *influența mării*. Imperiul posedă un principiu de unitate internă: *marea*. Ca pentru toate imperiile mari, și pentru Imperiul Britanic o rețea de căi de comunicație este cea mai imperioasă necesitate: Imperiul Britanic are cea mai perfectă rețea de comunicație: *marea*. „Pentru a putea înțelege structura Imperiului Britanic, trebue înlăturată asemănarea cu imperiile continentale. Pe uscat, dispersiunea geografică este pentru un stat o slăbiciune, un pericol de disociație... Dimpotrivă, Imperiul Britanic, născut dintr'o insulă și zidit pe comerț, își ia puterea din mare, drumul universal, care leagă între ele toate dependențele sale". *

In partea a doua a frumosului d-sale studiu, cea mai interesantă după noi, d. Demangeon ne vorbește de armele de expansiune ale poporului englez.

Ceiace izbește pe vizitatorul noilor Anglii este geniul național englez, pe care Marea Britanie a știut să-l insufle tuturor teritoriilor cucerite, izvorul cel mai puternic și cel mai trainic al forței Imperiului. „Un tip de civilizație progresivă, elaborată printr'o aprigă luptă contra naturii, iată opera de peste mări a Angliei". Tipul clasic anglo-saxon, optimist, harnic, plin de inițiativă, subsistă oriunde am privi în Imperiul Britanic. Care sînt armele de luptă ale acestui suflet transformator de continente și mutător de munți?

a) Mijloacele de transport: Pretutindenea Englezii au înțeles că una din cele mai importante necesități ale țărilor nouă este aceia de a învinge distanțele. Nici un popor din lume n'a știut să se servească de calea ferată în măsura în care s'au servit Englezii. Calea ferată a fost pentru ei nu numai un instrument de exploatare economică, ci și un agent de unificare imperială. Drumul de fer este un „nation making factor".

b) Marile lucrări de irigație: In India, în Egipet și, dela armistițiu încoace, în *Mesopotamia*. Capitalul investit de Englezi în aceste lucrări întrece orice imaginație.

c) O altă armă de luptă este capitalul englez, fructul unor economii și munci de secole. In 1 Ianuar 1916: din totalul capitalului britanic plasat în străinătate: Lire sterline 3,836,104,000, Lire sterline 1,935,740.000 erau plasate în colonii. Dela 1907 la 1913 plasamentele coloniale anuale trec dela 30,2 milioane lire sterline la 99,8 lire.

* Ibid., p. 88.

d) Administraţia britanică sprijinită de anchete ştiinţifice şi de statistică.

e) *Regimul de mică proprietate agrară* (Exceptînd Australia).

f). Dar cel mai puternic instrument de colonizare a fost şi rămîne nu civilizaţia materială, exterioară, ci capitalul moral pe care coloniştii englezi îl aduc cu sine de acasă răspîndindu-l pe toată suprafaţa pămîntului. E lucru cunoscut conservatismul Englezului. Patimile Marei Britanii au fost transportate de colonişti şi conservate cu gelozie pretutindenea unde se vorbeşte englezeşte: mîncarea, îmbrăcămintea, locuinţa: vestitul „home" englez sînt pe tot întinsul imperiului aceleaşi. Lucru curios, chiar şi distribuţia zilnică a alimentării engleze s'a păstrat până şi în ţări unde natura ocupaţiei şi condiţiile climaterice ar fi cerut o schimbare de regim. „Breakfast"-ul a rămas, pe întinsul întregului Imperiu, masa principală a Anglo-saxonului.

Acelaşi lucru şi cu sporturile: „cricket"-ul, jocul naţional şi popular prin excelenţă a devenit jocul întregului Imperiu. Asemenea şi cu „football"-ul, cu „hockey"-ul, „golf"-ul etc. In tot Imeriul, Sîmbăta, viaţa în aer liber îşi ajunge punctul culminant. Se organizează matchsuri între Australia şi Anglia; championii şi echipele trec mările. Intocmai ca jocurile panelenice, jocurile panbritanice au devait simbolul unităţii şi universalităţii civilizaţiei anglo-saxone.

Alte legături, tot aşa de puternice caşi obiceiurile vieţii materiale, apropie între ei pe toţi Anglo-saxonii: analogia aspiraţiilor religioase* practica aceloraşi instituţii politice şi *limba* închiagă aglomeraţia britanică într'o societate ai cărei membrii, în ciuda tuturor intereselor particulare şi provinciale, se simt solidari, fiii aceleiaşi naţiuni. De remarcat e faptul că sentimentul originei comune, britanice, este mai puternic în colonii decît în Ţara-mamă

Această dare de seamă ar lua extensiune prea mare dacă am insista şi asupra capitolului unde d. Demangeon vorbeşte de instituţiile politice anglo-saxone, transportate de colonişti în Ţările-Dominion. O expunere sumară a felului, cum aceste instituţii s'au schimbat, acomodîndu-se mediului geografic unde au fos chemate să funcţioneze, este aproape imposibilă şi, dată fiind complexitatea chestiei, inutilă, căci e ininteligibilă.

D. D. Roşca

---

* Vestita Duminică britanică d. ex. care nu numai că suprimă orice distracţie, ci opreşte orice comunicaţie: poştă, tren, este o instituţie imperială, acelaşi în Londra caşi în Sidney.

Revista Revistelor

Germania şi Franţa

Intr'un articol intitulat: *Germania şi Franţa,* Heinrich Mann se ocupă, subt forma unui răspuns lui Jaques Rivière, redactorul dela „Nouvelle Revue Française", de posibilitatea unei înţelegeri între cele două ţări, rămase încă duşmane după încheerea păcei. Rivière propunea o înţelegere, dar numai una practică. „Sentimentele rămîn neatinse. Francezii pot continua să urască pe Germani, Franţa în acelaşi timp poate să ia parte la afacerile germane." Rivière nădăjduia totuşi ca înţelegerea economică să ducă şi la una morală, mai tîrziu. Despre această înţelegere morală se ocupă Mann. Cei care o împiedică sînt, în ambele ţări, industriaşii. Interesele celor două ţări sînt purtate acum de cîţiva speculanţi, de cîţiva oameni de afaceri. Totul merge după placul lor. Populaţia nu ia deloc parte la conflictele economice. Nu există motiv moral de ură între cele două ţări. Ci numai, printr'o iluzie explicabilă, fiecare din ele învinueşte pe cealaltă, Germania—cămătăria Franţei, Fraţa—reaua voinţă a Germaniei. Asta în timp ce industriaşii din amîndouă ţările îşi joacă liniştiţi jocul mai departe în dauna populaţiei, ca să-i îndrepte atenţia pe drumul urii naţionale. Tratatul din Versailles n'a fost decît o regulare de afaceri între marii industriaşi.

Ocuparea Ruhr-ului înseamnă pur şi simplu că „contracianţii n'au fost mulţămiţi cu procentul lor." Atît. „Industriaşul este acum stăpînul statului." „Cazul nemaipomenit în care cineva e totul în stat şi totuşi nimic, totodată monarh şi spectator contribuabil." Industriaşul a ştiut să se facă indispensabil statului, şi totuşi nerăspuuzător de nimic. Paralel cu asta, Germania şi Franţa trec acum printr'o „criză a democraţiei." Criza e agravată de neîncrederea reciprocă dintre cele două democraţii. Trebue învinsă această neîncredere. Cele două popoare trebue să ajungă să se cunoască şi să se preţuiască unul pe altul. Să-şi dea seama că soarta fiecăruia e strîns legată de a celuilalt. Poporul francez şi cel german trebue să se ajute unul pe altul împotriva duşmanului comun: autocraţii economici. „O înţelegere subt regimul autocratismului economic n'ar fi nici-o fericire."

Adevărata înţelegere e aceia

„dintre o democraţie franceză şi una germană". Pe această bază morală s'ar putea apoi continua ideia unei cooperaţii europene, a unui „stat supranaţional."

(Heinrich Mann, *Die neue Rundschau*, Septembre.)

Este Societatea Naţiunilor un tribunal?

La 27 August, un atentat abominabil a costat viaţa, pe teritoriul grec, a membrilor italieni ai misiunii interaliate, însărcinată de Conferinţa ambasadorilor cu delimitarea frontierei albaneze. Chiar în ziua de 29, Conferinţa a adresat o somaţie Greciei. In acelaşi timp, Italia luase iniţiativa de a lucra direct, printr'un ultimatum, care a fost urmat de ocupaţia insulei Corfu. In faţa ultimatului italian, Grecia a solicitat, la rîndul ei, intervenţia Societăţii Naţiunilor. Această intervenţie a fost respinsă de Italia, care a ameninţat că se retrage din Societatea Naţiunilor, dacă Consiliul acesteia nu ţine samă de refuzul ei.

Acest episod poate avea efectele cele mai diverse din punctul de vedere al equilibrului politic în Adriatica. Dar o altă chestie domină această desbatere: acea a competinţei Societăţii Naţiunilor. Se aude mereu în cercurile literare ale Europei şi, cu deosebire, printre reprezentanţii unora din micile naţiuni: „Sau Societatea Naţiunilor va face ca pactul să fie respectat, sau ea va trebui să dispară".

Dilema aceasta e însă absurdă. Fără îndoială, din punctul de vedere al dreptului pur, refuzul Italiei de a se supune jurisdicţie Societăţii Naţiunilor justifică cele mai severe sancţiuni, prevăzute de pact. Articolul 15 al pactului e formal în această privinţă şi argumentele prezentate de Italie, pentru a declina competenţa consiliului, în cazul prezent, sînt slabe.

De fapt, ea refuzind să se supună dispoziţiilor inscrise în pact, aceste dispoziţii sînt condamnate, din nenorocire să rămînă literă moartă.

Pentruce? Fiindcă pactul Societăţii Naţiunilor e un angajament prea abstract, pentruca o naţiune, mare sau mică, să se gîndească să sacrifice un singur interes vital pentru a face să i se respecte clauzele. Conflictul italo-grec ilustrează până la evidenţă acest adevăr.

Micile state scandinave, care desfăşoară un zel atît de fervent împotriva Italiei, nu ar arăta acelaşi ardoare, dacă marea putere în cauză ar fi fost de exemplu Rusia. Nu ne putem aştepta, în aceste condiţii, ca Franţa să compromită propriile ei relaţiuni cu Italia, pentru a face să se respecte o dispoziţie, pe care în alte cazuri nimeni nu ar îndrăzni să o pună în vigoare. Trebue să avem curajul să o spunem cu brutalitate: niciun moment dela originea ei, Societatea Naţiunilor nu a fost în stare să impună prin forţă, fie respectul deciziilor ei, fie acel al pactului. Neputinţa sa s'a manifestat nu numai faţă de marile naţii şi e deajuns să ne aducem aminte de chestia Vilnei.

Se poate prevedea desigur, că *în cazul unei violări strigătoare şi* incontestabile a dreptului internaţional, Societatea Naţiunilor va perveni să ridice opinia lumii contra statului vinovat.

Dar incontestabilul se intîlneşte rar, în această lume.

Privind realitatea aşa cum e, pactul Societăţii Naţiunilor nu e deocamdată decît un acoperiş, suspendat în vid. Grupările politice europene, bazate pe comunitatea intereselor şi vecinătatea geografică în felul Micei Antante, sînt de fapt mai eficace şi, probabil, dacă Grecia ar fi făcut parte din ea, Italia ar fi procedat altfel.

Dacă Societatea Naţiunilor nu poate juca încă rolul jandarmului, nu înseamnă însă, că ea trebue să dispară. Creatorii ei, urmărind himera păcii universale, au făcut totuşi o operă utilă. In lipsa unui tribunal, ei au dat naştere unui minunat organ de conciliare internaţională.

Prin formarea unui corp de experţi bine preparaţi şi prin reuniunea anuală a atitor oameni de Stat ai Europei, Societatea Naţiunilor a devenit o cameră de compensaţie, pentru toate dificultăţile europene. Dacă nu e puternică, ea rămîne indispensabilă.

(Philippe Millet. *L'Europe Nouvelle*, Septembre).

Experienţa italiană. Desnodămîntul fascist

Adouazi după lovitura de stat fascistă, „La Stampa", organul lui Giolitti, căuta deja „eroarea burgheziei". Ea a crezut că fascismul, fiind o mişcare patriotică, nu va putea deveni revoluţionară; făcîndu-şi apariţia după războiu, era un simplu fenomen de psihoză belică, o stare superficială şi efemeră, care nu va supravieţui după restabilirea vieţii normale. Burghezia nu a înţeles că asista, dimpotrivă, la crearea unei a cincia stări, compusă de toţi acei care în cadrele stării a patra şi a treia (proletariatul calificat şi mica burghezie) nu găsise azil, sau nu realizase averea la care aspirau. Aceasta a cincea stare a constituit masa şi mai mult încă cadrele fascismului. Şi jurnalul din Turin, care nu-şi ascundea neliniştea, îşi exprima dorinţa fără să spere prea mult că: „prin dezordine, revoluţie şi dictatură, Italia va parveni în fine la ordine, legalitate şi libertate". Dovezile de nemulţumire şi neîncredere ar fi fost desigur mai numeroase, dacă fasciştii nu ar fi avut grija să sfarme maşinile şi să devasteze ziarele cele mai ostile şi dacă o suspendare de opt sau zece zile nu ar fi fost deajuns, pentru a schimba opoziţia unora într'o adeziune entuziastă şi aproape servilă.

Cu ori cită abilitate, guvernul lui Mussolini va prepara alegerile şi oricare va fi energia cu care le va conduce, nici o reformă sau tactică electorală nu va putea să îndepărteze din cameră unele elemente ireductibile sau primejdioase.

Vastele reforme administrative, financiare şi sociale, pe care noul guvern şi le propune, sau a început a le îndeplini, nu vor fi deajuns pentru a restabili în Italia ordinea, disciplina, armonia şi pacea, dacă ele nu vor fi completate prin acea reformă, pe care Renan o numea odinioară atît de just „reforma intelectuală şi morală".

Necesităţile interioare, urgente şi grave nu lasă deasemenı loc imperialismului, nici aventurilor. Mussolini însuşi a mărturisit-o, afirmînd însă în acelaşi timp voinţa sa de a revendica toate drepturile Italiei şi de a apăra interesele ei. Deşi restaurarea ordinei şi a disciplinei, în toate gradele şi domeniile, e punctul principal al programului său, sînt unii care se tem că dictatorul, intîmpinînd obstacole în această direcţie, în care nu se poţ obţinea rezultate într'o singură zi, el va încerca sau va fi constrîns să caute, în imperialism şi în aventuri, un derivativ faţă de dificultăţile interne. Remediul ar fi atunci, desigur, mai rău decît boala şi Mussolini s'ar dovedi un mediocru medic.

Instalind fascismul la putere, el nu a îndeplinit decît o parte din misiunea lui şi cea mai uşoară, căci dacă triumful fascismului este datorit efortului viguros şi disciplinat a jumătate de milion de cetăţeni hotărîţi, el se explică nu mai puţin prin scepticismul resemnat al politicianilor vechiului regim şi prin indiferenţa maselor. Acest scepticism şi această indiferenţă, care au favorizat pe Mussolini, în execuţia loviturii lui de stat, vor constitui, în desvoltarea acţiunii sale politice, o jenă şi un obstacol.

(Maurice Pernot, *Revue des Deux Mondes*, August).

Isus în istorie

Problema lui Isus nu se mai pune azi ca în timpul lui David Frederic Strauss la 1835, al lui Christian Frederic Baur, cincisprezece ani mai tîrziu, sau a lui Ernest Renan, între 1863 şi 1867. Se constată pe acest teren acelaşi progres care s'a produs în domeniul ştiinţelor filologice. Noi texte, mai ales egiptene, au fost descoperite, deasemeni un bogat material arheologic. Pe baza lor criticii liberali au adus modificări considerabile, în ceiace priveşte autenticitatea generală a docu-

mentelor creştine vechi caşi în privinţa vechimii primelor evanghelii. Pe cînd, pentru Strauss, evanghelia lui Marcu a fost scrisă cam pe la 150, Harnack o datează între 65 şi 67. Un alt curent de idei căuta să pună în acelaşi timp creştinismul în legătură cu religiile antice, ce posedau credinţe esoterice, transmise pe cale de imitaţiune: misterele isice şi orphice, culturile orgiastice din Syria şi Phrigia, misterele lui Atis, Aphrodita şi Adonis, religia syro-persană a zeului solar Mithra. După şcoala mitologică şi comparatistă, care se inspiră din filozofia lui Hegel şi a avut ca precursori pe Herder, Lessing şi Goethe, nici un fapt real nu se poate concepe fără ca să aibă raţiunea lui totală de existenţă în faptele anterioare, imanente lumii noastre actuale. Influenţa atribuită personalităţilor superioare e explicată prin spiritul mulţimilor. Publiciştii, ca Robertson, W. Smith, Arthur Drews şi pastorul Kalthoff conchid la neexistenţa lui Dumnezeu, considerîndu-l ca un personaj mitologic; iar alţii, reluînd poziţia lui Strauss, afirmă că e posibil ca Isus să fi trăit, dar faptul nu-i dovedit, nici nu importă mult pe istoric. Aceastâ teză a fost de curînd susţinută cu talent şi cu o remarcabilă erudiţie de M. Couchoud, în studiul său intitulat „L'énigme de Jésus."

După părerea acestuia, singurele elemente autentice, care au o valoare istorică, în jurul lui Christ se găsesc în evanghelia lui Marcu. Celelalte părţi din învăţămîntul lui Isus şi cele mai multe din oracole sînt o invenţie spirituală a profeţilor creştini.

Însă evanghelia lui Marcu nu e decît evocarea, într'un cadru întîmplător, a unei entităţi mistice, izvorîtă din viziunile lui Paul şi apoi popularizată, vulgarizată, materializată de un om cam greoiu şi nu lipsit de şiretenie. Marcu a ştiut să imite în legenda sa vechile profeţii, adăugînd unele trăsături ale aşteptării mesianice cunoscute.

Însă episcopul din Hierapolis al Frigiei, Papias, scria în anul 125 al erei noastre, referindu-se la tradiţia existentă, că Marcu, care a fost discipolul lui Petru, a scris exact faptele de care-şi amintea, dar nu în ordinea în care Isus le-a spus sau le-a îndeplinit. E greu să admitem că această povestire vie, directă, în care gesturile, cuvintele şi atitudinile Mîntuitorului trăesc atît de intens, nu e decît o abilă juxtapunere de reminiscenţe biblice şi de aspiraţii populare, ce iau forma fabulelor şi miracolelor.

Acei care fac din Christos un mit, o figură creată de reflexul unui mediu religios, în care abundă credinţele evreeşti, helenice, orientale, procedează la fel cu istoricii literari ce atribuiau odinioară marele epopei homerice sau germane forţelor impersonale, instinctului poetic şi creator al raselor. Dar, după cum o operă cu o formă literară definită şi o unitate de ansamblu, cere la bază o personalitate, o voinţă, un spirit, tot aşa, departe de a fi un reflex compozit de credinţi şi diverse inspiraţii, creştinismul primitiv, prin originalitatea incomparabilă şi puternica lui noutate, poartă pecetea creatorului său.

(Leonce de Grasmaison. *Mercure de France*, August).

Amintirile lui Georg Brandes

Ibsen la şaizeci de ani: „Nu prea înalt, însă bine şi atletic clădit, cu cap energic, gît vînjos, umeri puternici, părea că ar fi trebuit să-l loveşti cu toporul, dacă ai fi voit să-l dobori. Vorbea în general puţin. Ceiace era caracteristic în felul lui de a vorbi era liniştea şi încetineala şi faptul că nu zîmbea niciodată, chiar cînd acel cu care vorbea, zîmbea întîiu. Asta dădea cîteodată o impresie aproape penibilă. Dacă ar fi să-l caracterizezi cu cîteva vorbe, ar trebui spus doar atît: era ameninţător. Cu ochii lui scormonitori putea chiar să apară înspăimîntător.

„Era atunci ca o putere autoritară, ca un om care era obişnuit să ţie faţă de alţii punctul de vedere al unui director de şcoală, care era obişnuit să insufle oarecare spaimă. Cu toată lupta lui împotriva Norvegienilor în firea lui era foarte norvegian.

„Patruzeci de ani de ură amară erau îngrămădiţi în el; dispreţul lui pentru oameni nu avea margini. Era aristocrat până la extrem şi scotea din asta consecinţele. Era un articol de credinţă pentru el că toţi politicianii, adică toţi politicianii de parlament—nu oameni ca Bismark—ar fi nişte ipocriţi, mincinoşi, palavragii, cini. Aceştia trăesc pe urma străduinţelor politice de libertate, care numai către asta tind: să procure celor mai ridiculi diletanţi ai politicii cuvînt şi vază în treburile ţării. Ura lui Ibsen împotriva falşelor străduinţi libertare era pe cale să întunece interesul lui pentru adevăratele străduinţi. Nu vorbi rău de cnut! striga el, cnutul scapă popoarele de grăsimea nesănătoasă. Adevărata libertate e libertatea socială, libertatea spiritului, a gîndului, a conştiinţei. Pentru aceste scopuri se poate lucra tot aşa de bine subt o formă modernă şi inteligentă de absolutism caşi subt clica micilor tirani, chiar mai bine."

(Georg Brandes. *Die neue Rundschau*, Septembre).

Mişcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

André Maurois, *Ariel ou la vie de Schelley*, B. Grasset, Paris.

Scriitorul rafinat al „Tăcerilor colonelului Bramble" ia tot din viaţa engleză subiectul noului său roman. André Maurois încearcă să interpreteze şi să transforme în roman viaţa lui Shelley, bogată în fantezie, în excentricităţi şi arabescuri capricioase.

Scopul autorului a fost să povestească copilăria, tinereţea, iubirile, viaţa în Italia, moartea lui Percy Bysche Schelley şi să zugrăvească contrastul între poetul care se supune sensibilităţii şi dragostei de frumos, şi mediul burghez şi ipocrit care îl înconjura.

Cartea este foarte interesantă; nu putem spune însă cu siguranţă că a reuşit să realizeze nobila ambiţie a d-lui Maurois.

Semen Youchkievitch, *Episodes*, Gamaioun, Berlin.

Semen Yuşkevici descrie în aceste „Episoade" păţaniile tragicomice ale lui Simon Gresser, negustor bogat, care n'a putut să fugă la timp din Odesa cucerită de bolşevici.

Scriitorul rus ne face să asistăm la toate spaimele lui Simon care se teme grozav de toate percheziţiile şi rechiziţiile ordonate de Soviete şi care se indignează mereu de sîngele rece al nevestei lui „Dorotska". Cu toată nenorocirea, ea nu se gîndeşte decît să mănînce gîşte cît mai grase, să-şi păstreze bijuteriile şi să-şi ducă mai departe viaţa de burgheză parvenită. Simotşka se îmbolnăveşte, nu mai doarme noaptea, nu mai se gîndeşte decît la pogromuri şi execuţii. El încearcă să îmbuneze pe noii stăpîni ai oraşului, se travesteşte în „tovarăş", devine funcţionar la „Sovnarkhoz", tremură în faţa marinarului Fedia, prietenul servitoarei care s'a instalat în casă şi se hrăneşte din belşug cu bunătăţile cămării lui.

În ciuda tuturor măsurilor ce şi-a luat, Simotşka Gresser cade în mîinile Cekăi şi este silit să spele scîndurile şi să facă cele mai umilitoare corvezi. Un prieten îl salvează, dar chinurile zilnice reincep. El stă la îndoială dacă să fugă sau nu în străinătate. După multe şovăeli, Simotska şi Dorotska se hotărăsc să rămînă pe loc şi să aştepte liberarea.

Lucrarea d-lui Youşkevici nu-i propriu zis un roman, ci mai repede o povestire umoristică a vieţii zilnice sub regimul revoluţiei ruse.

Maurice Rostand, *Les insomnies*, éd. Flammarion, Paris.

Noul volum al lui Maurice Rostand cuprinde poeziile scrise după 1914. De astă dată poetul apare mai sincer, mai bogat, cu tendinţe mai

romantice, cîte odată chiar direct influenţat de Musset.

Maurice Rostand are în cartea aceasta accente de regret şi durere pentru anii duşi ai tinereţii, meditaţii pe mormîntul tatălui pierdut; totul pare o lungă contemplare a durerii şi artei.

„C'est la punition secrète du génie
De souffrir plus longtemps, dans sa propre harmonie
De doubler d'un écho les cris de sa douleur,
De pleurer par deux voix, de souffrir par deux coeurs,
Et visant l'avenir en avoir l'envie
D'avoir plus d'une mort, ayant plus d'une vie!"

Douglas Goldring, *Nobody Knows*, Chapman and Hall, Londra.

Autorul zugrăveşte un mediu în care libertatea moravurilor e mare şi personajele dispreţuesc convenţiile sociale.

Eroul romanului, Gilbert Vayle, e un ziarist care avusese o carieră strălucită. Războiul îl sărăceşte şi îi seacă inspiraţia. Soţia lui, sătulă de sărăcie se dă unui prieten bogat de-al lui Gilbert, aducîndu-i drept compensaţie o camaradă a sa de şcoală. Gilbert se înţelege cu Moyra foarte bine, deşi aceasta-i declară că nu va fi niciodată amanta lui.

Gilbert divorţează, îşi recapătă inspiraţia şi locul în literatură.

Un vechiu prieten îl aduce într'o pensiune la o văduvă numită Cleopatra, bogată şi care, desgustată de experienţele ei matrimoniale, devine o adeptă a amorului liber. Găzdueşte perechi tinere care dispreţuesc convenţiile sociale, sau chiar femei singure. Acestea sînt împotriva căsătoriei, predică amorul liber, discută despre aceasta cu bărbaţii şi caută aprobare. Una din ele, pusă la încercare, îl îmbrăţişează roşind pe Gilbert, îl sărută buzele şi se smulge repede de lîngă el. Şi asta i se pare destul pentru a dovedi că îşi pune teoriile în practică. Mai pe urmă Moyra primeşte să plece cu Gilbert în voiaj. Îi este însă groază de senzualitate. În cele din urmă Gilbert plictisit o lasă să plece cu altcineva la Roma şi la Florenţa. Eroul întîlneşte în Italia întreaga pensiune a Cleopatrei.

După diverse peripeţii pe care autorul le tratează cu ironie şi humor, toată lumea se căsătoreşte.

ARTA

Raphael Petrucci, *Chinese painters*, Brentano 105.

Scriitoarea americană Frances Seaver s'a gîndit să dea o mai mare extensiune – traducînd – cărţei deajuns de cunoscută a cunoscutului critic de artă mort tînăr în 1917.

Cartea prezintă o latură tehnică şi una istorică. Cum s'a remarcat de criticii lui Petrucci, partea tehnică dă o originală tălmăcire a concepţiei de perspectivă în arta orientală. Se ştie că perspectiva chineză e ne-perspectivă. Petrucci însă caută să o reabiliteze numind-o: „un fel" de perspectivă.

Dacă acesta ar fi un simplu mod de a vorbi, l-am lăsa să treacă. Dar Petrucci îl involvă într'un mic sistem de critică artistică după care pictura europeană, pornind dela „visiunea binoculară", nu e în stare să ajungă decît la o perspectivă de sentiment, ea implicînd raporturi de tonuri, deci atmosferă, deci vag. Dimpotrivă pictura chineză ca şi cea a primitivilor veacului 14 şi 15 cultivă „visiunea monoculară" care e înregistrarea exactă a obiectelor în simpla şi neasimilata existenţă a lor spaţială. Aceasta nu numai că e prin urmare o nouă perspectivă dar, zice Petrucci, e cea mai bună fiind cea mai adevărată şi precisă.

Chestia toată e, cum vedem, de criteriu şi acest criteriu înseamnă măsura în care criticul de artă recunoaşte mozaicul, placajul, ca ideal de expresie artistică sau tocmai relaţia de tonuri, valori şi culori, adică atmosfera. Culoare sau lumină, contur sau aer – e în fond dilema picturii şi arta modernă cel puţin dela Rembrandt încoace pare a o fi rezolvat pe deplin.

La capitolul istoric, vidarea unor chestii vechi, ca aceia a deosebirii dintre şcoala nordică chineză şi cea sudică, şi a influenţelor vre-

mii asupra creației artistice nu e nouă. Corespondența dintre vigoare și barbarie, între pace și decadență, între înflorirea vieții de carte și desăvîrșirea artistică e un paralelism pe care pictura chineză ca toate celelalte nu șovăe nici ea să-l atesie.

Mai interesant e capitolul influenței budiste asupra acestei arte. Petrucci, contrar criticei moderne, face loc mai mult influenței elenistice care din secolul al IV-lea, antemergător budismului, ar fi avut un rol covîrșitor asupra picturii chineze, subt forma grecoindiană a artei Ghandarei și Turkestanului.

Cartea conține 25 reproduceri, o o scurtă bibliografie și biografie, și un important sumar critic și istoric, al caracteristicilor celor mai de seamă artiști chinezi.

FILOZOFIE

Julius Pikler, *Theorie der Empfindungs qualität als Abbildes des Reizes,* Burth, Leipzig.

J. Pilker dezvoltă consecințele pe care se crede îndreptățit să le scoată din teoria sa metafizică a procesului sensorial, care ar rezulta dintr'o adaptare a organismului la forțele exterioare. Ocupîndu-se cu principiul energiei specifice a lui Müller și principiul ne-reprezentării excitantului prin senzație expus de Helmholtz, pretinde că „modalitățile", categoriile de sensații sînt în adevăr imagini fidele ale forțelor ce lucrează asupra organismului. El caută chiar adequate la calitățile ce se pot distinge pentru orice categorie de senzații, pentru orice modalitate. Aranjînd lucrurile după bunul lui plac, stabilește astfel, pentru pipăit, gust, văz și miros, patru calități numai, răspunzînd fiecare unui caracter al forței ce lucrează asupra organismului. De pildă pentru:

Gust	Pipăit	Miros	Văz
Brutal... Amar	Durere	Putred	Roș

Desigur deducțiile filozofului german, care vrea să scoată din speculații metafizice date experimentale, sînt mai mult decît riscate.

CHESTIUNI SOCIALE

Georges Maurevert, *Fisc et Blason,* ed. J. Ferenczi et fils, Paris.

Titlurile de noblețe n'au nici-o justificare în societatea contimporană. Ele ar putea fi admise dacă ar constitui un izvor important de venituri pentru stat, printr'un „impozit asupra vanității". D. Maurevert prezintă chiar un proect pentru stabilirea acestui nou impozit, menit să îndrepte într'o măsură oarecare nedreptatea privilegiilor rămase și după Revoluție.

Edmond Villey, *L'Etat et le progrès social,* ed. des Presses Universitaires de France, Paris.

Edmond Villey, reprezentant al școlii liberale mancesteriene, susține că pericolele democrației și vițiile constituției franceze se datoresc intervențiilor Statului, consacrate prin lege, în viața economică. Singurul mijloc de a remedia relele actuale este de a reda individului depilna sa libertate economică. Cauza crizei actuale se datorește slăbirii energiilor individuale. Mijlocul de a restabili aceste energii constă în desvoltarea individului, lăsînd în toată libertatea interesul personal, „singurul motor al activității omenești". Aceasta este singura sarcină a Statului.

J. L. Puech, *La tradition socialiste en France et la Société des Nations,* Bibl. d'information sociale, ed. Garnier, Paris.

Autorul vrea să identifice socialismul, în înțelesul actual și curent al cuvîntului, cu ideia de solidaritate și să dovedească, la socialiștii din mijlocul secolului al XIX-lea, existența unui efort pentru a lărgi solidaritatea națională, și a cuprinde în ea cel puțin solidaritatea națiunilor europene.

Cartea este probabil scrisă pentru a împăca pe socialiștii de azi cu Societatea Națiunilor, arătîndu-le că acest pact realizează deziderațele mai tuturor școlilor care și-au început mișcarea socialistă în Franța, mai ales dacă S. N. se

transformă într'un Supra-Stat, reducînd la minimum suveranitatea fiecărei națiuni.

POLITICĂ

Eugène Mayer, *La Philosophie politique de Renan,* Boivin, Paris.

Filozofia politică a lui Renan pare, la prima vedere, o țesătură de contraziceri. La început se arată favorabil monarhiei constituționale; primește cu bucurie, aproape cu entuziasm, revoluția din 1848, dar aproape imediat se îndepărtează de ea; dezaprobă totuși restaurația imperiului, însă nu se manifestă ostil regimului, chiar se leagă în deaproape cu stinga familiei domnitoare, prințul Napoleon și prințesa Matilda, și se prezintă la alegerile din 1869 ca un candidat nu oficial dar constituțional. Subt lovitura războiului și a Comunei, își accentuiază antirepublicanismul, se declară monarhist, chiar legitimist, pare o clipă că redevine imperialist, dar se raliază hotărît la republică și, către bătrînețe, el—vechiul teoretician al implacabilei dominații aristrocratice—devine cît se poate de popular și democrat. „Que voulez vous? c'est Caliban qui a raison"!

M. Mercier, *La formation de l'Etat tchécoslovaque,* éd. Crès, Paris.

Grupul slav din Europa centrală e studiat de autor cu atențiune, subt o formă aproape didactică.

După considerații asupra principiului naționalităților, urmează capitolele în care se expune în rezumat istoria poporului ceh din evul mediu până la războiul mondial. Găsim apoi povestea mișcătoare a sforțărilor făcute de Cehi în timpul războiului pentru a înlătura jugul austriac. Lupta a fost dusă de elementul civil, de șefii politici și de regimentele care dezertau în masă. Acțiunea lor a fost susținută și în afară de exilații Masaryk, Beneș, Stefanik, care au creat statul cehoslovac și au obținut recunoașterea lui dela Aliați cu mult înainte de prăbușirea monarhiei habsburgice.

Cîteva capitole asupra statului cehoslovac din punct de vedere geografic și economic închee lucrarea.

Robert Veyssié, *La paix par la Ruhr,* Plon-Nourrit et C-ie, Paris.

O analiză a politicii de ne-executare urmată de Germania. Autorul insistă asupra rolului jucat de „burgravii negri", feudalitatea industrială a Ruhrului care, nu numai și-a dus țara la ruină, dar amenință Europa întreagă cu distrugerea economică. Nici un regulament nu va asigura pacea dacă „politica germană și feodalii Germaniei nu sînt mai întîiu învinși, la Berlin cași la Essen". Ei trebue să dea pentru reparații banii pe care i-au ascuns în străinătate.

COMPILATOR

BIBLIOGRAFIE

Mihail Sadoveanu, *Floare-ofilită* (Roman), Ediția III-a, Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 32 lei.

Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Trad. de Dr. George Pascu, Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 30 lei. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 3 lei.

Eugen Herovanu, *Tratat teoretic și practic de procedură civilă* (Vol. I. — Fascicola II-a), Tip. „Viața romînească, 1923, Iași, Prețul 40 lei.

I. Slavici, *Povești*, Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 25 lei.

Serafim Ionescu, *Negustorii noștri* (piesă in trei acte), Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 10 lei.

Dr. Bogdanovici, *Intervențiuni obstetricale*, Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 30 lei.

Dr. Med. Maria Montessori, *Pedagogia medicală*, (din italienește de C. V. Buțureanu), Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 12 lei.

Vasile Sadoveanu, *Porumbeii mesageri*, Bibl. Cunoștinți Folositoare, Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 3 lei.

I. Glăvan, *Cum orbim*, Bibl. „Cunoștinți Folositoare", Edit.

M. Beza, *Romantismul englez*, Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 25 lei.

I. Slavici, *Educația morală*, Bibl. „Minerva", Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 3 lei.

I. Slavici, *Educația fizică*, Bibl. „Minerva", Edit. „Cartea Romîneas-că", 1923, București, Prețul 3 lei.

Ivan Turghenev, *Apele primăverii* (vol. I și II), Trad. de I. Constantinescu (Delabaia), Bibl. „Minerva", Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 3 lei volumul.

Teodor Vîrnav, *Istoria vieții mele*, Bibl. „Minerva", Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 6 lei.

I. Slavici, *Romînii din Ardeal*, Bibl. „Minerva", Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 6 lei.

Michael Csaki, *Inventarul monumentelor și obiectelor istorice și artistice săsești din Transilvania*, Tip. „Cartea Romînească" 1923, Cluj.

Gheron Netta, *Cercetari economice asupra regiunii Orșova-Severin*, Edit. „Cartea Romînească, 1923, București.

I. Simionescu, *Către Everest*, Bibl. „Cunoștinți Folositoare", Edit. „Cartea Romînească", 1923, București, Prețul 3 lei.

Vasile C. Osvadă, *Material pentru soluții economice*, Inst. „Ardealul", 1923, Cluj, Prețul 30 lei.

Mihail Steriade, *Pajiștele sufletului*, Edit. „Invățătorul Romîn", 1923, Focșani, Prețul 15 lei.

Al. T. Stamatiad, *Pe drumul Damascului*, Edit. „Casa Școalelor", 1923, București, Prețul 16 lei.

I. Nisipeanu, *Știința pentru copii*, Tip. „Matei Basarab", 1923, R.-Vilcea, Prețul 8 lei.

C. I. Argetoianu, *In jurul valutei noastre*, Tip. „Ramuri", 1923, Craiova, Prețul 10 lei.

Pr. N. V. Hodoroabă, *Din războiul de reîntregire* (1916—1918), Tip. „H. Goldner, 1923, Iași, Prețul 25 lei.

Dragosh Protopopesco, *Un Known Congreve, a Sheaf of poetical scraps*, Edit. „Academia Romînă", 1923, București.

Revue internationale du travail, No. 4; *Résumé mensuel des travaux de la Société des Nations*, No. 8; *Viața Agricolă*, No. 11; *Furnica*, No. 14; *Țara noastră*, No. 23—34; *Ramuri*, No. 16—18; *Gîndul Neamului*, No. 4; *Democrația*, No. 8—9; *Buletinul Cărții*, No. 12; *Biserica ortodoxă romînă*, No. 10; *Transilvania*, No. 54; *Analele Rîmnicului*, No. 2—3; *Revista Infanteriei* No. 261—262; *Revista Moldovei* No. 2—4; *Izvorașul* No. 11—12; *Foaia Plugarilor* No. 8; *Junimea Literară* No. 8—9; *Grafica Romînă* No. 6; *Școala* No. 11—12; *Glasul Minorităților* No. 4; *Nouvelle Revue Française* No. 120; *Prietenul Nostru* No. 5—8; *Sămănătorul* No. 5—8; *Arhiva C. F. R.* No 5—7; *La Revue Mondiale* No. 18; *Revista vremii* No. 13; *Pandectele Romîne* No. 6—7.

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI LV

(Anul XV, Numerele 7, 8 şi 9)

I. Literatură.

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate.

III. Cronici

IV. Recenzii

V. Revista Revistelor

PENTRU AUTORI

Se aduce la cunoștința autorilor că manuscrisele primite la redacție, nu se înapoiază; în schimb, acei autori ale căror lucrări urmează să se publice în revistă, vor fi înștiințați, despre aceasta, cel mult într'o lună dela data primirii manuscrisului.

Redacția își rezervă dreptul să tipărească articolele cînd va crede de cuviință, conducîndu-se numai după considerații technice și editoriale.

Odată cu trimiterea manuscrisului, autorii sînt rugați să ne comunice și onorarul dorit; în caz contrar, acesta se va fixa de către Direcțiunea Revistei.

Autorilor care nu locuesc în Iași nu li se pot trimite corecturile și prin urmare sînt rugați să-și redacteze manuscrisele definitiv și citeț.

Pentru tot ceiace privește redacția: manuscrise, reviste ziare, cărți, etc., a se adresa la **Redacția Revistei „Viața Romînească", strada Alecsandri, Iași.**

Institutul de arte grafice și editură „Viața Romînească", precum și revista „Viața Romînească" sînt reprezentate la București de d. D. D. Patrașcanu, Bulevardul Maria, 57.

Pentru cetitorii din București

Pentru tot ce privește Revista „Viața Romînească", ca: abonamente, anunciuri, și pentru toate editurile societății Viața Romînească din Iași, cetitorii din Capitală se pot adresa și sucursalelor din București:

Viața Romînească S. A.—libräria Alcalay—Calea Victoriei 37.

Viața Romînească S. A.—librăria Alcalay—Str. Lipscani 88.